

ISSN 1857 - 92

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Scientific Papers

Vol. 13.2

IJK, V. 13.2, pp 1-421, Skopje, 2016

Global Impact and Quality Factor 1.023 (2015)
<http://globalimpactfactor.com/knowledge-international-journal/>

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

KNOWLEDGE

***INTERNATIONAL JOURNAL
SCIENTIFIC PAPERS
VOL 13.2***

***17-19 JUNE, 2016
DURRES, REPUBLIC OF ALBANIA***

INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE, MACEDONIA

KNOWLEDGE

International Journal Scientific papers Vol. 13.2

Editing Board

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Predrag Trajković PhD, Maria Kavdanska PhD, Svetlana Trajković PhD, Zivota Radosavljević PhD, Siniša Zarić PhD, Margarita Koleva PhD, Mile Matijević PhD, Nonka Mateva PhD, Rositsa Chobanova PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Aleksandar Nikolovski PhD, Jove Kekenovski PhD, Marija Knezević PhD, Ilija Nasov PhD, Irina Singaveskaya PhD, Venelin Terziev PhD, Dzulijana Tomovska PhD, Oliver Dimitrijević PhD, Nedzat Koraljić PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Nikolina Ognenska PhD, Dimitrija Popovski PhD, Lisen Bashkurti PhD, Tome Naumov PhD, Trajce Dojcinovski PhD, Jana Merdzanova PhD, Zoran Srzentić PhD, Nikolai Sashkov Cankov PhD

Preparing and correction: Liljana Pushova, Jasmina Dimitrovska

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

For editor

Robert Dimitrovski PhD

KNOWLEDGE

International Journal Scientific Papers Vol. 13.2

ISSN 1857-92

SCIENTIFIC COMMITTEE

President: Academician Prof. Vlado Kambovski, PhD

- Prof. Robert Dimitrovski PhD, Faculty of Management, MIT University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljević PhD, Dean, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Rosica Cobanova PhD, Bulgarian Academy of Sciences (Bulgaria)
- Prof. Siniša Zarić PhD, President of the Committee for Awarding (Croatia)
- Prof. Ilija Nasov PhD, Research and Development center PLASMA, Skopje (Macedonia)
- Prof. Aleksandar Nikolovski PhD, Rector of FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Milan Radosavljević PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Predrag Trajković PhD, JMPNT, (Serbia)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Jove Kekenovski PhD, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Sasho Korunoski, Dean, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Cvetko Andreevski, Vice rector, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Margarita Koleva PhD, Dean, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Roussi Minev PhD, Rouse University (Bulgaria)
- Prof. Krasimir Ivanov PhD, Rouse University (Bulgaria)
- Prof. Boris Sakakushev PhD, Rouse University (Bulgaria)
- Prof. Aleksandar Donchev, MIT University, Faculty of Law, Skopje (Macedonia)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovic, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Marija Knezević PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Ljupco Naumovski PhD, Forum for Mobility and Research, Bitola (Macedonia)
- Prof. Oliver Iliiev PhD, Faculty of Communication and IT, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Dimitrija Popovski PhD, Faculty of Sport, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Sashko Plachkov PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Ivan Petkov PhD, Rector, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Vladimir Lazarov PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Tosko Krstev PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Antoanela Hristova PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- Prof. Azra Adzajlić – Dedović PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Zorka Grandov, PhD, Pan-European University APEIRON, Banja Luka (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Aleksandr Korablev, PhD, Dean, Faculty for economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse (Bulgaria)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Isa Spahiju PhD, International Balkan University (Macedonia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (Macedonia)
- Prof. Branislav Simonović PhD, Faculty of law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Dragan Koković PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Sasha Kicoshev PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Pere Tumbaš PhD, Faculty of Economics , University of Novi Sad , Subotica (Serbia)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Zoja Katru PhD, Prorector, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof. Mustafa Kacar PhD, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nikolina Ognenska PhD, Faculty of Music, SEU - Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting (Croatia)
- Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinić, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Helmut Schramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolver Hampton, (United Kingdom)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity , Sofia (Bulgaria)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Baki Koleci PhD , University Hadzi Zeka , (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelić PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, (MNE)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof. Nedjad Korajlić PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- Prof. Alisabri Šabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Jova Ateljević PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Branislav Simonović PhD, Faculty of law University of Kragujevac (Serbia)
- Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
- Prof. Svetlana Trajković PhD, High college for professional applied studies, Vranje (Serbia)
- Prof. Suzana Pavlović PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugović PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Dragan Marinković PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Dusan Ristić, PhD Emeritus – Faculty of Management, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Rumen Stefanov, PhD, Dean, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, Dean, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Snezana Stoilova, PhD, High Medical School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medical School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Dean, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Vasil Zecev PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Nikola Bozkov PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Vasil Pehlivanov PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Oliver Dimitrijević PhD, High medical school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Venelin Madanski PhD, National Military University Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Svilen Stefanov PhD, National Military University Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Vanja Banabakova PhD, National Military University Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Erzika Antić PhD, High medical school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Jelena Stojanović PhD, High medical school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Miodrag Smelcerović PhD, High medical school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Doc. Marija Kostić PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, Vrnjačka Banja (Serbia)
- Doc. Sandra Živanović PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, Vrnjačka Banja (Serbia)
- Doc. Snežana Milićević PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, Vrnjačka Banja (Serbia)
- Doc. Nebojsa Pavlović PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, Vrnjačka Banja (Serbia)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Venus Del Rosario, Arab Open University (Philippines)
- Nishad M. Navaz, Kingdom University (India)

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

CONTENTS

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT STRATEGY, MISSION AND GOALS OF QUALITY HIGHER EDUCATION IN MONTENEGRO 2011-2020	13
ZORAN TODOROVIC, PHD	13
CONTROL OF ORGANIZATIONAL SUCCESS OR A STRATEGY TO IMPROVE THE FACTOR “KNOWLEDGE”	23
EVGENIY STOYANOV, D.SC.	23
IMPROVING THE PRACTICAL TRAINING IN VOCATIONAL EDUCATION THROUGH INTERNATIONAL COOPERATION	29
SONJA RISTOVSKA, PHD	29
COMPETENT CONTRIBUTORS – THE NEW VISION FOR MODERN TRAINING AND A LEARNING LIBRARY AS AN INSTITUTION OF MEMORY AND KNOWLEDGE	35
IVANKA YANKOVA, PHD	35
RUMELINA VASILEVA, PHD	35
COMPETENT TEACHER - LEADER IN EDUCATION.....	43
DRAGANA BOGAVAC, PHD	43
IVICA RADOVANOVIĆ, PHD	43
JASMINA KOVAČEVIĆ, PHD	43
THE EDUCATIONAL CLUSTER AS A FORM FOR IMPLEMENTING INNOVATIVE POLICIES AND PRACTICES IN EDUCATION AND TEACHER TRAINING	47
GALYA KOZHUHAROVA, PHD.....	47
DANIELA IVANOVA	47
MICHAEL KOZHUHAROV.....	47
DIGITAL NATIVES IN THE CLASSROOM – UNEXPECTED CONSERVATISM OF FUTURE TEACHERS	53
DRAGANA JOVANOVIĆ, PHD	53
TATJANA MILIVOJEVIĆ, PHD	53
THE EDUCATION AND SCIENCE CONTRIBUTION TO THE TOURISM OF MONTENEGRO	59
OLIVERA BLAGOJEVIĆ – POPOVIĆ.....	59
SOME ASPECTS OF PROFESSIONAL AND PERSONAL PROFILE OF THE TEACHER IN THE XXI CENTURY	65
VALENTINA SHARLANOVA, PHD	65
CREATING A CONTEMPORARY CLASSROOM.....	71
DRAGANA KUZMANOVSKA, PHD.....	71
SNEZANA KIROVA, M.A.	71
PROFESSOR – PRIMUS INTER PARES	75
DRAGANA RANĐELOVIĆ, PHD	75
JELENA RAKIĆ, MSc	75
THE INNOVATED ROLE OF TEACHERS IN IMPLEMENTATION OF OBJECTIVES AND TASKS OF ECOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING	79
ALEKSANDAR VUKANOVIĆ, MSc	79
HOW DOES TECHNOLOGY INFLUENCE ON EDUCATION IN NOWADAYS?	85
SONILA TATILI.....	85
TOMI TRESKA, PHD	85
IMPAKTI I FAKTORËVE STRESANTË NË NIVELIN E STRESIT AKADEMIK TË STUDENTËVE	91
Petrit Taraj.....	91
THE CHALLENGES OF TEACHING IN A GLOBALIZED EDUCATION	103
VIKTORIJA KAFEDJISKA, PHD.....	103
THE ACHIEVED KNOWLEDGE, SKILLS AND ABILITIES OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL FACULTY "GOCE DELCEV" STIP AS "SINE GUA NON" FOR SUCCESSFUL MASTERING OF THE PHYSICAL EDUCATION CURRICULUM	107
EMILJA PETROVA	107
LIDIJA SIMONOVSKA	107
THE INVOLVEMENT OF TEACHERS IN THE QUALITY MANAGEMENT OF EDUCATION IN SCHOOLS	111
RUMYANA GYOREVA, PHD.....	111
FOR THE PROFESSIONAL SOCIAL COMPETENCES OF THE CONTEMPORARY TEACHER IN TECHNOLOGICAL EDUCATION	117
DIANA MITOVA, PHD	117

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

TRAINING AND DEVELOPING FINE MOTOR SKILLS IN PRE-SCHOOL CHILDREN	121
PETYA KASNAKOVA, PhD	121
TRAINING OF PUBLIC ADMINISTRATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE THROUGH MOTIVATION FOR STRENGTHENING THE ADMINISTRATIVE CAPACITY	127
NAUMOVSKI LJUPCO, PhD.....	127
INSTITUTIONAL INFRASTRUCTURE IN FUNCTION	133
DEVELOPMENT OF COMPETENCE OF TEACHERS ENTREPRENEURIAL LEARNING	133
MARIJA GEORGIEVSKA, MSC	133
LJUBISHA NIKOLOVSKI, PhD	133
INTERNET AND SOCIAL MEDIA IN EDUCATION.....	139
MARIJA KRSTeva, MA	139
TOSE KRSTEV, PHD	139
LENCE NIKOLOVSKA, PHD.....	139
MOTIVATION TECHNIQUES FOR IMPROVING EMPLOYEE PRODUCTIVITY DURING ECONOMIC DOWNTURN	143
IRINA MAJOVSKI, PhD	143
THE HIGH EDUCATION: A METAPHOR FOR THE SOCIAL CHANGES, FOR THE NEW MERITOCRACY AND FOR THE MODIFIED ENTITY VALUES	149
(IN FRONT OF THE CURRENT PROBLEMS OF THE HIGH EDUCATION)	149
BIJLANA RAJČINOVA-NIKOLOVA	149
HOW THE STRUCTURE OF THE MACEDONIAN ECONOMY AFFECTS THE BALANCE OF PAYMENTS	155
VLADIMIR GONOVSKI	155
HARMONIZATION OF TAX SYSTEM OF KOSOVO WITH CONTEMPORARY TAX REQUIREMENTS AND EU FISCAL SYSTEM.....	161
GANI ASLLANI, PhD	161
THE ROLE OF ACCOUNTING AND AUDITING IN CORPORATE GOVERNANCE.....	165
DEJAN ANDREJEVIĆ, MSC	165
DEJAN DIMITRIJEVIĆ, MSC.....	165
MARKO JANKOVIĆ, PhD	165
THE KNOWLEDGE ABOUT AN ACCOUNTING ESTIMATE SUCH AS PREVENTION AGAINST MANIPULATION OF FINANCIAL STATEMENTS OF THE ENTERPRISES	171
VALENTINA STANEVA, PhD	171
THE NEED, THE IMPORTANCE AND THE CONTRIBUTION OF „ASSESSMENT OF THREATS TO THE SECURITY FROM ALL RISKS AND HAZARDS“ IN IMMOVABLE CULTURAL HERITAGE IN REPUBLIC OF MACEDONIA	175
TRAJCE NACEV, PhD	175
DRAGAN VESELINOV, PHD	175
THE TOURISM ATTRACTIONS AND LANGUAGE COMPETENCES FOR PROMOTING TOURISTIC RESOURCES.....	179
OLIVER CACKOV	179
MARIJANA KROTEVA	179
MARITIME LIENS ON THE SHIP AND MARITIME MORTGAGES IN CASE OF CONFLICT OF LAWS.....	183
ANA DZHUMALIEVA, PhD	183
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF THE MEMBER STATES ABOUT THE MOMENT OF PASSING OF THE TITLE IN RESPECT OF SHIPS UNDER CONSTRUCTION	189
ANA DZHUMALIEVA, PhD	189
THE REQUISITION AND THE CONFISCATION OF MARITIME MERCHANT SHIPS AS MEANS OF ACQUISITION OF A TITLE.....	193
ANA DZHUMALIEVA, PhD	193
THE EVALUATION OF THE SOCIAL ENVIRONMENT OF THE DISABLED PEOPLE.....	197
NIKOLA SABEV, PHD	197
CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND ITS STRATEGIC DIMENSIONS	203
NEDKA NIKOLOVA.....	203
SEVDALINA ILIEVA DIMITROVA.....	203
IMPACT AND IMPORTANCE OF NUCLEAR DISARMAMENT AS KEY FACTOR IN NUCLEAR NONPROLIFERATION AND IN INTERNATIONAL SECURITY	209
MENTOR LECAJ.....	209
ASPECTS OF BILINGUAL EDUCATION	213
IRINA MITARCHEVA.....	213

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

BILINGUALISM AND MULTILINGUALISM IN STUDENTS BORN AND RAISED IN GERMAN-SPEAKING TERRITORIES.....	217
(LIMITED TO STUDENTS ENROLLED FROM 2008-2013 AT THE FACULTY OF FOREIGN LANGUAGES – FON UNIVERSITY).....	217
ELENA TANEVA	217
NATIVE LANGUAGE TEACHER IN THE PRISM OF STUDENTS LEARNING OUTCOMES	221
ALICA ARNAUT, MSc	221
CHANGING THE INTERRELATIONSHIP OF COMMUNICATIVE COMPETENCE COMPONENTS IN THE TRAINING OF FRENCH FOR MEDICAL PURPOSES.....	225
ANETA TOSHEVA	225
VICTORIA SARAFIAN, DMSc	225
A MODEL FOR DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE IN STUDENTS FOLLOWING DEGREE COURSES IN TECHNICAL INSTITUTES OF HIGHER LEARNING	231
DIANA IZVORSKA, PhD.....	231
FACTORS AFFECTING THE TEACHER-PUPIL COMMUNICATION 9-YEAR EDUCATION.....	237
NDRIÇIM MEHMETI, PhD	237
3D MODELING IN GOOGLE SKETCHUP AND ITS PLACE IN TECHNOLOGICAL EDUCATION.....	241
EVDOKIYA PETKOVA, PhD	241
E-LEARNING - IKNOW SYSTEM VS VFU SYSTEM	247
BLAGOJCE NAJDOVSKI, MSc	247
BORCHE MAKARIJOSKI, MSc	247
MIHAJLOVSKI GORAN, PhD.....	247
STABLE SLIDING DISCRETE FOURIER TRANSFORM.....	251
EMIL FRENSKI.....	251
THE PATH FROM THE IDEA THROUGH THE MANUSCRIPT TO THE COMPLETE SCIENTIFIC WORK.....	255
ZAPRIN VAZHEV	255
PRINCIPLES OF LEARNING – NEURO-PHYSIOLOGICAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS.....	259
NESHKA MANCHOROVA-VELEVA, PhD	259
EDUCATION AND LEARNING ON COMMUNICATION SKILLS, A REQUIREMENT FOR IMPROVEMENT OF THE CORRELATION DOCTOR - PATIENT	263
GORDANA PANOVA.....	263
NIKOLOVSKA LENČE.....	263
ATTITUDES OF STUDENTS FROM “NURSE” SPECIALTY TO INTRODUCING E-LEARNING AT MEDICAL UNIVERSITY OF PLOVDIV – ECONOMIC ASPECT	269
RUMYANA STOYANOVA.....	269
KRISTINA KILOVA.....	269
FUNCTIONAL ASPECTS OF PREBIOTICS USED IN INFANT NUTRITION	273
BILJANA MARKOVSKA	273
VALENTINA PAVLOVA	273
MARIJA MENKINOSKA	273
TATJANA BLAZHEVSKA	273
EFFECTIVENESS OF JOINT MOBILISATION AND MULLIGAN’S MOBILISATION WITH MOVEMENT TECHNIQUES IN PATIENTS AFTER DISTAL RADIUS FRACTURE	279
GERGANA ANGELOVA-POPOVA	279
EDUCATION OF HEALTH WORKERS AND IMPROVING THE QUALITY OF HEALTH SERVICES.....	285
GORDANA PANOVA.....	285
LENČE NIKOLOVSKA.....	285
CATHETER BASED THERAPIES IN TREATMENT OF PULMONARY EMBOLISM	289
KIRIL KARAMFILOFF, PhD.....	289
PETIA GEOREVA, PhD	289
DORA ZLATEREVA, PhD	289
LILIA VLADIMIROVA, PhD.....	289
DOBRIN VASSILEV, PhD	289
VISUAL PERCEPTION OF ORAL SPEECH AND TIME OF HEARING DISORDER OCCURENCE.....	295
DIYANA GEORGIEVA, PhD.....	295
COMPUTED TOMOGRAPHY IN DIAGNOSIS AND FOLLOW-UP EVALUATION OF BRAIN HEMORRHAGES	301
NEVENA FILEVA	301

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

ASSESSMENT OF THE USE IN PRACTICE PHARMACY PROGRAMS AND THE VIEWS OF PHARMACISTS ON CREATION AND INTRODUCTION OF E HEALTH AND MAINTAINING AN EFFECTIVE CENTRALIZED INFORMATION SYSTEM IN BULGARIA.....	305
Zlatina Ivanova.....	305
MIMI STOICHEVA, PhD.....	305
THE ROLE OF KINESITHERAPY, NATURAL PHYSICAL FACTORS AND MASSAGE IN PREVENTION, TREATMENT AND REHABILITATION OF OSTEOPOROSIS	311
SNEZHINA GEORGIEVA	311
VARVARA PANCHEVA.....	311
MULTIMORBIDITY IN GENERAL PRACTICE	317
DANIELA MILEVA - NIKOLOVA.....	317
GERGANA FOREVA.....	317
RADOST ASENOVA.....	317
ALGORITHM FOR HEALTH MONITORING OF WORKERS EXPOSED TO HAND – ARM VIBRATION	321
STEFKA MANTAROVA, PhD.....	321
PETYA GEOREVA, PhD	321
KIRIL KARAMFILOFF, PhD.....	321
DORA ZLATAREVA, PhD.....	321
NOISE AND THE NEGATIVE ENVIRONMENTAL EFFECTS.....	325
FILIP JOVANOVSKI	325
BLAGICA CEKOVA, PhD	325
VIKTORIJA BEZHOVSKA	325
TYPES OF TRANSPORTATION OF MINERAL RESOURCES.....	329
TODE KASAPINOV	329
BLAGICA CEKOVA PhD	329
VIKTORIJA BEZHOVSKA	329
FILIP JOVANOVSKI	329
IMPROVING THE QUALITY OF SOFT WHEAT THROUGH BIO-FORTIFICATION WITH ZN CHELATING FERTILIZERS	335
MARIJA MENKINOSKA	335
TATIJANA BLAZEVSKA.....	335
VALENTINA PAVLOVA	335
RECREATING IN CHILDREN'S LITERATURE	341
RUDINA ALIMERKO, PhD	341
STYLISTIC APPROACH IN TEACHING POETRY	345
ARDITA DYLGJERI	345
THE APPLICATION OF SCHEMA THEORY IN TEXTUAL ANALYSIS.....	349
LEDIA KAZAZI	349
STUDY ON PUBLICITY OPERATIONS OF JANI VRUHO	353
MARELA GUGA, PhD.....	353
EDUCATION BY MEANS OF AN ELECTRONIC TEXTBOOK ON MUSIC FOR THE 5TH GRADE IN THE SECONDARY SCHOOL	359
KRASIMIRA GEORGIEVA FILEVA – RUSEVA, PhD.....	359
ENCULTURATION AND MUSIC EDUCATION	365
THROUGH THE EYES OF CONTEMPORARY MUSIC TEACHER	365
TSVETANKA KOSTADINOVA KOLOVSKA, PhD.....	365
PREPARATION AND REALIZATION OF CHILDREN'S AND PRIMARY SCHOOL TEACHERS OF MUSIC	371
SEVDALINA DIMITROVA, PhD	371
THE EDUCATION IN MUSIC AND HEARING –.....	375
THE FIRST STEP TOWARDS MUSICAL LITERACY	375
ILIANA IVANOVA CHERVENAKOVA.....	375
VOCAL TRAINING FOR PRESCHOOL CHILDREN	381
TANYA BURDEVA, PhD	381
THE ANALYSIS OF MUSICAL WORKS	385
AND THE OVERALL DEVELOPMENT OF MUSICIANS.....	385
ZDRAVKA HVARKATA, PhD	385
MULTIMEDIA AND CONTEMPORARY MUSIC PEDAGOGY	389
JEAN PEHLIVANOV	389

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

OPTIMIZATION OF MUSIC EDUCATION IN ELEMENTARY SCHOOL CONTAINED IN STATE EDUCATIONAL REQUIREMENTS SINCE 2000	393
VALERI PASTARMADZHIEV	393
THE FORMATION OF GEOGRAPHICAL CONCEPTS IN EARLY EDUCATIONAL AGE	399
FATLINDA SHKURTI, PHD	399
CHALLENGES, TRENDS AND PROSPECTS IN PEDAGOGICAL EDUCATION IN ARTS	405
KAPKA SOLAKOVA, PHD	405
ANTIQUES AND TRADITIONAL FIELDS OF COLLECTIONS IN EUROPE, THROUGH SPACE AND TIME	411
ANGELINA JANEVSKA PHD	411
ILIN KORUBIN	411
IRENA KORUBIN	411
DESIGN METHOD OF RADIANT FLOOR HEATING SYSTEMS ,RESOURCES OF ENERGY FOR THESE APPLICATIONS	415
MIMOZA DEMO	415

**DIRECTIONS OF DEVELOPMENT STRATEGY, MISSION AND GOALS OF
QUALITY HIGHER EDUCATION IN MONTENEGRO 2011-2020**

Zoran Todorovic, PhD

The most important thing in the world is not an issue where we are today, but where we're going.
Oliver Wendel Holmes

Abstract: The system of education that seeks to achieve a high quality is also a system that is highly motivated to constantly presipituje, monitors, changing and improving. Whether such objectives defined within the framework of global reform of education, whether they are part of everyday life and work of the school, in the classroom, in the relations between children and teachers / teachers and parents - their common denominator is the need that the planned changes are based on previously collected the relevant data obtained using different research designs and instruments and tools. The responsibility of education in any society there, not only as a source of intellectual and cognitive, but also as a social, emotional and ethical source for the development of society, education implies an obligation to constantly reviewed, monitors, determines the quality and lifted him. The backbone and the main driver of education reform in Montenegro is the high quality of education. This commitment has resulted in the application of a set of mechanisms for quality management - the same determined and planned increases at all levels education. In this paper will be discussed directions of development strategy, mission and goals of quality of higher education in Montenegro 2011-2020

Keywords: development strategy of education, education reform, quality education, mission and objectives of education

1. INTRODUCTION

Higher education reform and reorganization of universities in Europe, initiated by signing the Bologna Declaration in 2003, the higher education institutions began adopting the new Law on Higher Education (2003), and continued adoption of the statutes of universities and colleges (2004) and by-laws for their implementation, thus creating a normative institutional framework of higher education in Montenegro. University of Montenegro in this period was the only institution of higher education in Montenegro. Currently, in Montenegro higher education is acquired at a state university - University of Montenegro, two private universities, Mediterranean University and the University of Donja Gorica and 7 independent private colleges. In Montenegro now has about 25 000 students, of which about 20,000 students educated at the University of Montenegro and about 5,000 in private institutions of higher education. About 70% of students studying sciences from Humanities group, while only 3% of the studies in the field of art.

The new Law on Higher Education¹ has enabled the reform of higher education, primarily in order to increase the efficiency of studies and harmonization of the system with the European tendencies in higher education based on the principles of the Bologna Declaration and the Lisbon Convention. Obligations arising joining the Bologna Process and the Lisbon Convention were primarily directed towards the achievement of objectives that are of primary importance for the promotion of European higher education system, such as:

- Adoption of a system based on three cycles, undergraduate (undegraduate), graduate (postgraduate) and PhD (doctoral study);
- The introduction of ECTS (European Credit Transfer System) - European Credit Transfer System, as a measure of the scope of the study;
- Adoption of a system of easily readable and comparable academic titles;
- Introduction of "diploma supplements" (diploma supplement) as a supporting document that describes overwhelmed program;
- The introduction of "joint degrees" (joint degree) issued by two or more institutions;
- Promotion of European cooperation in quality assurance;
- To promote the mobility of students and teaching staff;
- Defining the procedure for the recognition of qualifications and diplomas in accordance with the Lisbon Convention;
- Establishing an agency for accreditation;
- The introduction of quality assurance systems;
- Involving students as partners in the educational process;
- The establishment of the university as a single legal entity (application observatory committee to monitor the Magna Carta);

¹ Law on Higher Education, page, 1

- Establishing opportunities for the realization of "lifelong learning" (LLL).

2. THE OBJECTIVE OF HIGHER EDUCATION

Article 2 states that the goals of higher education as follows:

- 1) the acquisition, improvement and advancement of knowledge, scientific research, art and culture;
- 2) transfer of general, scientific and professional knowledge and skills through teaching and research;
- 3) development of a research-oriented higher education;
- 4) provide a possibility to acquire higher education throughout life;
- 5) the establishment and development of cooperation in the field of teaching, research, art and culture;
- 6) providing conditions for unhindered access to higher education.

Public interest

Article 3 stipulates that higher education is an activity of public interest.

The regulations governing the field of higher education

The Law on Higher Education in Montenegro was adopted in October 2003, the same year that Montenegro officially became a signatory to the Bologna Declaration. Amendments to the Law on Higher Education, adopted by the Parliament on 27 July 2010. The main newspaper that the new Law on Higher Education introduced were:

- Integrated University;
- a three-cycle system of study;
- The introduction of ECTS;
- The introduction of the Diploma Supplement;
- The Council for Higher Education;
- Quality assurance (internal and external);

Types of programs and higher education qualifications²

At the time of the adoption of the new law, there is only one public institution of higher education in Montenegro, University of Montenegro. The law is nevertheless anticipated the possibility of the existence of private institutions of higher education.

University of Montenegro comprises 19 faculties and 3 scientific research institutes. Those 19 faculties offer 79 study programs. Higher education in Montenegro is structured as a three-cycle system and includes:

- Undergraduate
- Master Studies
- PhD studies

Educational activities in higher education institutions is realized through academic and applied courses. Study programs are organized as basic, postgraduate and doctoral.

Undergraduate studies last at least three and no more than four years (180 or 240 ECTS credits), a basic applied studies last three years (180 ECTS credits).

Studies of medicine last six (360 ECTS credits), a pharmacy, dentistry and five years (300 ECTS credits).

Postgraduate specialist studies last one year (60 ECTS credits).

Postgraduate master studies (academic and applied) last for one year (60 ECTS credits) after specialist studies, and two years (120 ECTS credits) after undergraduate studies.

Doctoral studies last three years (180 ECTS credits).

The scope of study programs that are running in one year is 60 (ECTS) credits.

From the analysis of higher education, or reports of re-accreditation of institutions and study programs, it can be concluded that:

- The quality of education in Montenegro is very different, both at the level of higher education, and at the level of different study programs at the same higher education institutions;
- The rapid growth in the number of higher education institutions and the number of students, with no connection between that growth and labor market needs;
- The system of financing higher education is not accompanied by changes in the growth of higher education;
- Private investments (companies, funds and other legal and natural persons) are an integral part of the system of higher education with increasing participation in the financing of higher education;
- Cooperation between institutions of higher education, which aims to improve the overall quality of education is not satisfactory;

² Sistem visokog obrazovanja u Crnoj Gori str 1 [sistem obrazovanja u crnoj gori - Erasmus+ Crna Gora](http://www.neomontenegro.ac.me/t.php?id=27&l=mn)
www.neomontenegro.ac.me/t.php?id=27&l=mn [Translate this page](#)

Glavne karakteristike visokog obrazovanja u Crnoj Gori. Propisi koji regulišu oblast visokog obrazovanja. Zakon o visokom obrazovanju u Crnoj Gori usvojen je

- The introduction and implementation of the Bologna process has not yet been the subject of analysis;
- Evident is the low number of people with higher education compared to developed countries;
- The concept of lifelong learning is still not sufficiently promoted and developed;
- There is no database of Montenegrin scientific Diaspora and their involvement in the home country;
- The higher education system is not competitive and attractive on the international scene;
- International cooperation and academic mobility is not at a satisfactory level (lack of instruction in English, insufficient infrastructural capacities: accommodation, ...);
- Scientific research is not sufficiently represented in the higher education process.

Montenegro or the relevant state institutions are responsible for the structure and quality of higher education. In this sense, it is necessary to have a strategy for the development of higher education, taking into account both regional and Euro-Atlantic integration processes, as well as national interests and cultural-historical and national peculiarities. The development of higher education must support and encourage socio-economic development of Montenegro, its competitiveness and international visibility.

The most important resource is knowledge of a state which, in a broader sense about the quality of education. The responsibility of higher education is to create conditions for a baseline study of the respective specialized areas, while offering general education, which can serve as a basis for lifelong learning. Institutional diversity and offer a number of different programs of study is the result of increased demands for specialization and the importance of specialized knowledge. In this sense, the new and reformed institutions of higher education will best serve the public interest if they focus on pre-defined group of objectives, the implementation of which contributes to the efficient development society. The flow of information, the creation and application of new technologies through the exchange of knowledge and expertise is crucial for the sustainable development of society.

The rapid development of small and natural resources of poor countries is explained by the development policy, which is to promote education and science in national priorities.

In connection with the preparation of this document, we had a dilemma whether to access a comprehensive analysis, theoretical considerations and all dealt with immediately or problem to approach practical, action and evolutionary.

We felt that we should opt for another approach, bearing in mind the fact that there is already an analysis of the area of the Montenegrin Academy of Sciences and Arts in the project: "Montenegro in XXI Century - in the Era of Competitiveness", the sub-project "Education".

Starting from the findings of these studies appreciate three important elements of a practical nature, which formed the context for reflection and for development of the Strategy:

- Montenegro is a small open country and its system of higher education is increasingly in competition with the environment;
- Accession to the European Union - at any moment to appreciate the fact that "we live in a country" which has about 500 million people, the market size of 12,000 billion GDP and dominated by English, German and French;
- Globalization - global competition in the knowledge economy, the possibility of increasing immigration of foreign students in Montenegro.

3. MISSION

Developing an effective quality system of higher education and research that will enhance the social and economic development of the Montenegrin society, as a society with equal opportunities for all, in accordance with the principles of freedom and democracy.³

The principles which underlie the reform and development of higher education:

- Social and economic development of modern society is conditioned by the ability to innovate;
- One of the assumptions of the knowledge society is a higher education system that is characterized by efficiency and innovation;
- The quality of higher education is a key premise of the survival and development of higher education in the era of regional and global competition;
- Institutions of higher education should be oriented to the student, his expectations, needs, preferences and character building;
- Higher education is a system of higher education institutions that have a license to operate.

³ Strategija razvoja i finansiranja visokog obrazovanja u Crnoj Gori 2011-2020, str 5

4. OBJECTIVES

The realization of that mission will be achieved by completing objectives. For all of the following objectives were established special measures and activities for their implementation.

- Providing and improving the quality of higher education;
- Linking higher education and the labor market and raising entrepreneurial and innovative character education;
- The share of population with tertiary education aged 30-34 years should be at least 40% in 2020;
- Establishing a model of lifelong learning based on good international practice;
- Research oriented higher education;
- The internationalization of higher education;

Objective 1: Providing and improving the quality of higher education

Measure 1: Analysis of the results of applying the principles of the Bologna Declaration

This measure will be implemented through the assessment:

Rada Council for Higher Education;

- Adequate credit evaluation of each case and credit evaluation of extracurricular activities;
- Efficiency study (duration of study and the knowledge, skills and competences recognized and applicable in the labor market);
- Enrolment policies and admission quotas;
- Compliance of study programs to the real needs of the labor market;
- The quality of teaching and mentoring;
- Improving the mobility of students, researchers and teaching staff;
- Implementation of the Lisbon Recognition Convention in the area of recognition of prior learning (prior learning), diplomas and qualifications;
- Implementation of the Bologna Declaration in terms of creating a favorable climate of scientific research in higher education institutions;
- Implementation of organizing joint study programs, which lead to the issuing of joint or double diplomas;
- The concept of lifelong learning.

Measure 2: Development of study programs

This measure will be implemented through the following activities:

- Developing qualifications framework harmonized with the qualifications and labor market needs;
- Stimulating the entrepreneurial and innovative component of education at all institutions of higher education;
- Including case studies,
- Learning through solving practical problems in all study subjects;
- By enhancing IT support in all study subjects and IT education student institutions of higher education;
- Providing study practices of certain fundamental subjects of the study program;
- Facilitating cooperation between institutions of higher education;
- Development of professional ethics.

Measure 3: Improvement of Teaching

This measure will be implemented through the following activities:

- Before the appointment as assistant professor, the candidate is required to spend a minimum of two years in the teaching process as a teaching assistant, if not previously performed this type of work;
- Each institution of higher education in the teaching process should be at least 40% of study subjects, introduce mandatory presentation and discussion of the research project in that field;
- Getting a diploma Bachelor implies knowledge of the English language at the level C1 and second foreign language at level B1. Certificate of language proficiency (issued by institutes or accredited language schools) is part of the Diploma Supplement (since 2015);
- Prescribe strict conditions for writing textbooks, especially for the compulsory subjects of the study program. Introduce a standard of university textbooks to blast with clear learning outcomes (after each chapter sets out what a student should know after this chapter as a minimum standard for passing the exam);

It is recommended to use the world's best textbooks.

Measure 4: Change in Law (laws and bylaws) regulating the field of higher education, especially in the part referring to: the rights and obligations of students, enrollment policy, rules of study, student standard, student organizations and others.

Measure 5: Regular quality control of higher education, both at the institutional and at the program level

This measure will be implemented through the following activities:

- Upgrading the quality control of higher education with a strict application of the legislation;
- Periodical inspection of work of institutions of higher education, in accordance with the law;

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- By improving the criteria for election in academic, or scientific positions in accordance with the best practices of the European Union;
- By connecting the appointment of academic titles with international results;
- Legal regulation of the establishment and operation of the Community University of Montenegro;
- By creating clear criteria for accreditation and licensing of distance education;

Measure 6: Improvement of the work and independence of the Council for Higher Education, which is responsible for the provision and improvement of quality in higher education.

Particular attention should be paid to transparency in the work of the Council for Higher Education, through the publication of reports on accreditation and re-accreditation of institutions and study programs. Tips must be independent from the state and higher education institutions, with the involvement of external experts in the process of external evaluation. It is important that the Council and involvement in international associations and institutions.

Objective 2: Linking higher education and the labor market and raising entrepreneurial and innovative character of education

Measure 1: Terms and profile studies aligned with labor market needs and directions of development of Montenegro

This measure will be implemented through the following activities:

- At regular intervals (eg, every three years) association of employers, Chamber of Commerce, Employment Agency and the Community University in cooperation with the Council for qualifications like the analysis of labor market needs for highly educated personnel in the next 5 years.
- Employers should each year to specify their needs for personnel in the next 5 years, regardless of the institution in the previous paragraph.

Measure 2: Encouraging entrepreneurial and innovative character study

This measure will be implemented through the following activities:

- The introduction of the subject Entrepreneurship to certain study programs in which students are trained to present their ideas in the form of a business plan;
- The inclusion of people with successful business practices in the various forms of entrepreneurship education;
- The analysis of the set of ideas already implemented;
- Linking student incubator centers with existing incubators in the local community, as well as their joint establishment and empowerment;
- Connecting entrepreneurial incubator with companies and their development in research centers;
- Financing of incubators and innovation centers by the company;
- Connecting with entrepreneurial incubators foreign universities;
- Using foreign financial sources to encourage entrepreneurship among students;
- By joining the international entrepreneurial networks and associations;
- The creation of university incubators - to help college students to realize their idea. The state supports this activity, particularly local communities.

Objective 3: The share of population with tertiary education aged 30 to 34 years should be at least 40% in 2020

Measure 1: Reduce the dropout rate in the study 10% in 2020 (now over 60%)

This measure will be implemented through the following activities:

- Affirmation of professional orientation program for graduates of secondary schools;
- Enabling graduate students to apply for several study programs (maximum 3), ranking study programs in accordance with the affinity;
- An evaluation externe mature;
- Individual approach to student (mentoring);
- Organizing additional classes and
- Monitoring the social status of students.

Measure 2: Increase the number of graduates in the study of Mathematics and Natural Sciences by 10% per year

This measure will be implemented through the following activities:

- Popularizing Mathematics and Natural Sciences;
- Working with children in primary and secondary schools through demonstrations and practical work;
- Scholarships and providing attractive jobs to graduates.

Objective 4: Establishing a model of lifelong learning based on good international practice

Measure 1: Develop a strategy for lifelong learning

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Measure 2: Universities, with support from government (Ministry of Education, the Council for Higher Education, Employment Agency and the Council for Qualifications) establish centers for lifelong learning in higher education;

It is recommended that banks give loans on the basis of state funds and deposits (over 25%) to give loans for lifelong learning for individuals and companies under preferential conditions.

Objective 5: Research oriented higher education

Measure 1: Intensifying research component in the learning process - "learning through research" to all higher education institutions.

This measure will be implemented through the following activities:

- Improving the infrastructure for dealing with research work;
- Innovation of study programs so that they are not sufficiently oriented practical and research;
- To orient teachers to the research and
- Intensifying relations with research centers outside the university, and research centers in the individual companies.

Measure 2: The internationalization of research

This measure will be implemented through the following activities:

- Intensifying the use of EU structural funds for the development of doctoral studies;
- Intensifying involvement in European and regional scientific research programs;
- Intensifying the use of the program for scientific training abroad;

Measure 3: Identify the Montenegrin scientific Diaspora and facilitate their engagement in home country

This measure will be implemented through the following activities:

- Innovating existing database on scientific diaspora. Innovated databases contain information on the number of Montenegrin citizens, who have a scientific degree M.Sc. or Ph.D. or university professors, and build their careers in foreign higher education institutions, research centers or companies;
- Inclusion of scientific diaspora in teaching and research programs in Montenegro;
- Creating conditions for studying young emigrant populations in Montenegrin institutions of higher education;
- Stimulating the formation of foundations and bequests for scholarships for Montenegrin students by our emigrants;
- Defining ways and modalities of effective transfer of knowledge and experience regarding the opening of small and medium business in the sphere of the latest technologies animating our experts and entrepreneurs engaged abroad.

Measure 4: Involving young people in the research process

This measure will be implemented through the following activities:

- Increasing the interest of young people, especially talented undergraduate students for research and this activity should be financed from special funds that would have the character of the donor;
- Financial support of student organizations that are engaged in research and international exchange in this area (tax exemption);
- The establishment of a program of media promotion of research among young people, as well as aiding the publication of popular literature in this area (tax exemption).

Objective 6. Internationalization of Higher Education

Measure 1: Improve the infrastructure capacity

This measure will be implemented through the following activities:

- Construction of new and the renovation of existing housing facilities with all facilities (sports grounds, a cultural and artistic activities);
- Equipping laboratories with modern equipment;
- Equipping the audio-visual room;
- Increasing the number of computer units to the institutions of higher education).

Measure 2: Organize classes or part of classes in English

This measure will be implemented through the following activities:

- Funding publishing magazines and books in the English language;
- Organizing courses for learning English language for teaching staff and students;
- The enrichment of the library fund;
- At least 2/3 of the textbooks used in teaching should be with reputable universities in the world.

Measure 3: Provide student benefits

This measure will be implemented through the following activities:

Providing a discount for the use of urban and inter-city transport, cinemas, theaters, sports events and other services.

5. KEY ELEMENTS OF THE STRATEGY "EUROPE 2020"

Europe is facing a process of transformation. The crisis has wiped out years of economic and social progress and came out to light all the structural weaknesses of the economies of the member countries of the European Union. Meanwhile, the pace of change in the world and growing long-term challenges - globalization, pressure that causes a permanent threat to the lack of resources, improvement of life expectancy and an aging population have shown the necessity of an active approach - the European Union must take the future into their own hands.

When this started from the standpoint that Europe can only succeed if it works as one, as a collective, as a union. It has come to the conclusion that Europe needs a strategy that will help her to get out of the crisis much stronger and be transformed into a "smart" sustainable and inclusive economy, highly productive, with high employment and social cohesion developed. To this end, the resulting strategy "Europe 2020", which defines the vision of the European social market economy for the 21st century.

Three cross-cutting priorities of each strategy "Europe 2020" are:

- "Smart growth" - the development of an economy based on knowledge and innovation;
- Sustainable growth - promoting an economy that will effectively use the resources ("resource-efficient economy") and be highly competitive;
- Inclusive growth - strengthening of the economy with high employment rate, which provides social and territorial cohesion.

These objectives are interrelated and are critical for the overall progress of the European Union. In order to ensure that each country adapt the strategy to their own circumstances and situation, the Commission has proposed that the objectives of the strategy "Europe 2020" to be translated into national targets and trajectories, which would avoid the mistakes of the Lisbon Treaty which attaches a disadvantage that it is not flexible enough in terms adaptation to local, or national needs.

The objectives should reflect the three priorities - "smart" sustainable and inclusive growth, but should not be rigid and exclusive because of the wide range of actions at national, EU and the wider international level that need to be taken in order to ensure support for their realization.

The Commission has set seven key initiatives that should be a catalyst for progress under each priority:

- "Innovation Union" - with the aim to improve conditions and access to finance for research and innovation; to provide easier implementation of innovative ideas and their realization and objectification in the form of new products and services that will create new jobs and generate growth;
- "Youth mobility" - in order to improve the performance of education systems and facilitate youth access to the labor market;
- "Digital Agenda for Europe" - in order to accelerate the availability of high-speed internet and enjoy the benefits of digital single market for households and companies;
- "Europe of efficient use of resources" - in order to contribute to the acceleration of economic growth with efficient use of scarce resources, support the shift to reducing carbon dioxide emissions, increasing the share of renewable energy sources, modernize the transport sector and promote energy efficiency;
- "An industrial policy for the globalization era" - in order to improve the business environment, especially for the opening and development of small and medium-sized enterprises and to support the development of strong and sustainable industrial base that will be globally competitive;
- "Agenda for new skills and jobs" - with the aim to modernize the labor market and strengthen human capital through skills development of employees throughout their working life and increase the involvement of employees in such programs, better coordinate demand and supply of labor, as well as mobility of employees;
- "European platform against poverty" - that is to ensure social and territorial cohesion such that the benefits of growth and jobs in the wider sense of the level, and that the poor and socially excluded populations allowed to live in dignity and take an active role in society.

These seven initiatives should be guidelines for action which will be given by the European Union and each Member State. Instruments at the level of the European Union - the single market, financial levers and foreign policy instruments will be the completeness engaged to eliminate bottlenecks and achieve the objectives of the strategy "Europe 2020". As the most immediate priority, the European Commission defines what should be done to find a credible exit strategy from the crisis, to promote the reform of the financial system, the consolidation of the budget that will enable long-term growth and strengthen coordination within the Economic and Monetary Union.

6. CONCLUSION

It is expected that the sustainability of the project activities HERIC after its conclusion will be at a high level, since the project is an integral part of the wider framework of the pre-accession programs of Montenegro and the EU. As Montenegro approaching accession to the European Union, the project could help the Government of Montenegro to meet the EU Acquis standards in the field of science and research as well as to coordinate the economic directions with the priorities presented in the Europe 2020 Strategy Reforms in higher education funding, presented in the project can increase the likelihood that the mechanisms for the financing of higher education following international best practices, and that the funds are used for the achievement of results and objectives. The adopted strategy on the development and financing of higher education suggests different approaches to funding and quality assurance and creating equal conditions for public and private institutions. In addition, the internationalization of human capital, which is financed by the proposed project, contributes to restoring the knowledge and the availability of good research practice in Montenegro. Eventually it will, the project supported the establishment of a competitive research environment, to provide funds for the establishment of a pilot performance with a focus on national priorities specific national strategy, under the model of financing that would gradually changed from institutional to providing funds through the commercialization of intellectual property and the provision of technical services.

7. ENCLOSURE

This report is based on an evaluation of ten higher education institutions in Montenegro. Evaluations were carried out in the framework of the project "Higher Education and Research for Innovation and Competitiveness "(INGOs), which the Ministry of Education and Science Ministry implemented in order to strengthening the quality and relevance of higher education and research in Montenegro.

Has conducted an independent evaluation department of the European University Association (EUA), or Institutional Evaluation Programme (IEP). IEP is a full member of the European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) and is listed in the European registry Quality Assurance in Higher Education (EQAR).

Each of the institutions assessed by an independent IEP team, using the IEP methodology, such as described in the Annex. Table 1 summarizes the institutions that participated in this activities, as well as the cities where they are located.

Table 1: Ten institutions covered⁴

Name of institution	Type	Status	Br students
Bar			
Faculty of Business Economics	Faculty	Private	190
Faculty of Business Management	Faculty	Private	442
Berane			
Faculty of Transport, Communications and Logistics	Faculty	Private	168
Budva			
Faculty of Business and Tourism	Faculty	Private	165
Herceg Novi			
Faculty of Management	Faculty	Private	310
Podgorica			
University of Donja Gorica	University	Private	1.600
Mediterranean University	University	Private	1.375
University of Montenegro	University	Public	20.229
Faculty for State and European Studies	Faculty	Private	120
Tivat			
Faculty for Mediterranean Business Studies	Faculty	Private	328

These ten institutions involved in the project consisted of the higher education sector in Montenegro. Total number of students who enrolled at these institutions was about 25,000. Institutes which were included in the evaluation of the University of Montenegro (20,229 students), the other two universities that enroll at 1,600 and

⁴ Izvještaj o eksternoj evaluaciji ustanova visokog obrazovanja u Crnoj Gori, novembar 14, str.3-4 IEP

1,375 students and seven faculty to which enroll between 120 and 442 students. Of the seven faculties, five specialized in some kind of study Business Administration. In addition to the University of Montenegro, all facilities are in private ownership. The University of Montenegro was founded in 1974 by merging the existing independent faculties, colleges and research institutions. Seven of those newer private colleges the date and were established between 2005 and 2012. As can be seen in Table 1, these institutions are concentrated in the capital Podgorica and cities on the coast. As part of the University of Montenegro across the state operates more Associated campus institution and one private school located in the interior (Berane) albeit with a modest number of students enrolled, which is less than two hundred.

8. LITERATURE

- [1] The system of higher education in Montenegro, © 2014 National Erasmus + office in montenegro. all rights reserved
- [2] Sstrategy development and funding of higher education in montenegro 2011-2020 ministry of education and sports-april 2011
- [3] Report on the external evaluation of institutions of higher education in montenegro-november 2014 eua-iep institutionsl evaluation programme
- [4] Evaluation of education reform in montenegro-2010-2012-tomslav raskovic and dr. milos beslic
- [5] Tthe law on higher education ("official gazette of montenegro", no. 044/14 of 21/10/2014, from 16/12/2014 052/14, 047/15 from 18.08.2015).
- [6] Sistem visokog obrazovanja u Crnoj Gori str 1 [sistem obrazovanja u crnoj gori - Erasmus+ Crna Gora](http://sistem.obrazovanja.u.crnoj.gori-erasmus+crnagora.me/t.php?id=27&l=mn)
www.neomontenegro.ac.me/t.php?id=27&l=mn[Translate this page](#)

CONTROL OF ORGANIZATIONAL SUCCESS OR A STRATEGY TO IMPROVE THE FACTOR “KNOWLEDGE”

Evgeniy Stoyanov, D.Sc.

Vasil Levski National Military University – Veliko Tarnovo, Bulgaria evg_stojanov@abv.bg

Abstract: The paper is dedicated to the specific control knowledge management in modern organizational structure. The purpose of the exhibition is to reveal the nature of the factor “knowledge” that is the key to the success of the modern organization. Its constructive role is associated with the ability namely it - the knowledge, to create conditions for a tight integration and interaction between the tangible and intangible assets. In this context, the analysis of knowledge is purposefully engaged in modeling, implementation and application in practice of the balanced scorecard, established itself in recent years as one of the more advanced models for management and control. The goal determines the realization of different but logically organized tasks such as content analysis and of role of knowledge, analysis of intangible factors for organizational success and especially analysis of the process of development of the organization carried out under the influence and the control of the factor "knowledge". In the process of proving the set basic thesis analytical methods are mainly used.

Keywords: knowledge management, balanced scorecard, intangible factors, strategy, control, methodology

КОНТРОЛЪТ НА ОРГАНИЗАЦИОННИЯ УСПЕХ ИЛИ СТРАТЕГИЯ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ФАКТОРЪТ ЗНАНИЕ

Проф. д.н. Евгений Стоянов

Национален военен университет „Васил Левски“ – Велико Търново, България

evg_stojanov@abv.bg

Резюме: Този материал е посветен на специфичния контрол при управление на знанието в съвременната организационна структура. Цел на изложението е да разкрие същността на фактора знание, който е ключов за успеха на модерната организация. Неговата градивна роля се свързва с възможността именно то – знанието да създава условия за плътно интегриране и взаимодействие между материалните и нематериалните активи. В този контекст анализът на знанието е целенасочено ангажиран с моделирането, въвеждането и приложението в практиката на балансираната карта за оценка, наложила се в последните години като един от по-модерните образци за управление и контрол. Заложената цел предопределя реализацията на различни, но логически организирани задачи, като анализ на съдържанието и ролята на знанието, анализ на нематериалните фактори за организационен успех и най-вече анализ на процеса по развитие на организацията, осъществяван под влияние и контрол на факторът „знание“. В процеса на доказване на заложената основна теза са използвани основно аналитични методи.

Ключови думи: управление на знанието, Балансирана карта за оценка, нематериални фактори, стратегия, контрол, методология

In conditions of the dynamic development of management science, and in particular in improving control, the field of studied problems acquires an increasingly large range that indicate new significant factors in the success of the modern organization. Especially interesting is the fact that analyzing every successful and proven organization strictly individual and own unique formulas for success open. In this heterogeneous mass the deepening presence of modern effective strategies stands. Their implementation and the control of this process are of the problem areas in the searches of management theory and practice of the XXI century. Despite diverse efforts and registered significant results it cannot be argued that the theoretical generalizations have reached the required integrity and completeness. The main achievements are mainly in the heuristic panel of scientific knowledge and still do not have a systematic character.

An essential role in this process has the high dynamics of the contemporary environment seen in scientific and intellectually, but also possessing practical and applied nature. Entering the approaches to the new economy, based on knowledge and information, changes the key success factors of organizations. In the past years of the old and the first years of the new century the understanding categorically affirms that in the basis of these factors stands the growing role of intangible assets. This puts control in a situation requiring the theoretical rethinking on the methodological and methodical level of new directions and methods for measuring the rate of the systems, their actual and expected status as well as the diagnosis of deviations. Namely in this context the particular trend deepens in the expansion of mainly controllable financial parameters towards such intangible and consequent deepening of the interdisciplinary nature of the theory of control.

Indisputable and irrefutable is the fact that today each organization may acquire and maintain high resistance levels of its value, mobilizing their intangible assets - human capital, databases and information systems, sensitive quality processes, customer relationships and trade measures, opportunities of innovation and organizational culture. The process running in recent decades is based on the transformation in the main mechanism generating the organizational value - shifting the focus from the success based on tangible assets and product-oriented to the success based on intangible assets, knowledge and service.

The analysis of all the above mentioned circumstances and conditions characterizing the development of the economic system formulates the objective of creating the material, namely to answer the questions what is the intangible factor "knowledge", what is its role and how it is measured in order to be managed.

The detailed examination of the statistics shows that in the structure of assets the average tangible assets, or net book value without obligations, forms less than 25% of the market value of organizations. Thorough and detailed analyzes provide evidence that on micro-level intangible assets acquire a decisive role in the formation of long-term value.

Generally, about the nature of intangible assets it can be said that they have no physical measurement, but they are expected rewards and benefits of. Concerning their characteristics numerous definitions are created, each treating just some of the essential features of these specific "invisible" assets.

According to the International Accounting Standards (IAS) and Bulgarian accounting, intangible assets represent themselves intangible resources out of the turnover involved in the manufacturing process and belonging to the enterprise ownership. They have no physical characteristics, but are particularly valuable in terms of justified on them priorities, rights and privileges in the production process. Intangible assets are a key source of sustainable value creation. Their state determines the level of efficiency in internal business processes, the financial situation of the modern organization and partner relationships with customers and suppliers.

The modern theory of the strategically oriented organization regards intangible assets as a trinity of the following categories:

- I. Human capital;
- II. Information capital;
- III. Organizational capital.

It is characteristic that none of these intangibles cannot be measured separately and independently from the others. The value of intangible assets is a result of their constructive role and specific ability to support organizations implement their strategies.

At first glance, the measurement of assets, abstract in nature, seems virtually impossible, but there are some clear principles for evaluation. Intangible assets must be measured according to the resources invested in their development or their value should be determined by the independent parameters describing the financial equivalent or potential [1].

The search for the measurement value depends on and is determined by the synergy of the specific asset and organizational strategy or relations with organizational priorities.

Concerning the measurement of intangible assets, leading practices based on advanced modeling structures benefit from the principles of measurement of physical and financial assets implemented in the balance sheet. In the balance sheet assets are reflected by category, taking into account the principle of hierarchical arrangement to their degree of liquidity, ie the ability to transform into available means of payment. Under these conditions, human, information and organizational capital in quantities that ultimately through higher sales volumes and reduced costs turn into cash, are the most liquid of all assets. In this line of thinking, the ability, or the eventual potential, gain the characteristic of the peculiar readiness of intangible assets for the maintenance and implementation of organizational strategy. Namely reasoning of that database a framework for measuring intangible assets can be structured.

In the scientific literature there are different views about knowledge. In a modern organization it is the processed, interpreted and systematized information about the processes, customers, partners, competitors, market and environment. Its structure includes an official form that is stored on paper or electronically, and unofficial, stored in the minds of staff. The optimization of the collective work is a first step towards a good organizational climate and optimization of collective knowledge - to the high competitiveness, the fundamental organizational culture and development of know-how. Those reflections create conditions to establish the understanding that both the form of expression and the form of verification of knowledge is not important, more important is that it acquires the quality of an economic category and becomes the philosopher's stone of success for more organizations regardless of activity or field of performance.

Its controversial nature and difficult to explain content may be adopted as a typical example of the synergistic effect seen as a process of accumulating energy, ie the process of transforming individual knowledge in general. Right there is formed the essential, important part of the competitive advantage, although this advantage is a result of the consolidation of the theory of resources and theory of knowledge. In today's

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

economy a major source of advantage of the organization is contained in its knowledge, and above all valuable, unique, specific, hidden and strategically important knowledge that it possesses.

For it, in the full meaning is valid the Roman maxim "Scire proprie est rem ratione et per causam cognoscere" [2].

The nature and specifics of knowledge define it as the most important strategic resource, and the art to be managed - as the most important factor in the proper creation and implementation of competitiveness. The system of knowledge is an important element in the mechanism of strategic management. It provides not only the successful implementation of business processes, but also turns the organization in a self-learning and growing one [3].

The critical review of the scientific literature provides evidence that the theoretical framework related to knowledge management is represented by patterns formed by similar activities and components. On the one hand is the management of individual processes and other management personnel, coupled with the management of technology. Analyzing this process it is perceived that knowledge management in the organization consists in decision-making or implementation of activities related to establishing and maintaining a corporate environment where the staff is technologically supported and organizationally encouraged in participating in the process of creating, acquiring, storage, distribution, exchange and use of strategically important knowledge. In this context, it can be argued that the process of knowledge management in compositional terms is an intellectual product with a strong rational beginning based on the presence of a strategy, processes, personnel, information and communication technologies and organizational culture [4].

As a result of the reviewed process the future possibilities of the modern organization form and the prospects outline for its improvement and development. All that has a visible priority in the application of effective advanced strategies. Generally, in the situation several trends stand out:

First. Entering the approaches to the new economy, based on knowledge and information, changes the key success factors in organizations. In past years of the old and the first years of the new century the understanding categorically affirms that in the basis of these factors stands the growing role of intangible assets. This puts control [5], particularly strategic, in a situation requiring the theoretical rethinking of methodological and methodical level of new directions and methods for measuring the rate of the systems, their actual and expected status, as well as the diagnosis of deviations. Namely that launches the trend to expand the range of controllable mainly financial parameters towards such intangible and consequent deepening of the interdisciplinary nature of the theory of control.

Second. The creation of an organizational strategy based on organizational knowledge, high corporate culture and actively know-how is the accelerator in the process of transforming the "managed organization" to a "learning organization" of a new type adequate as structure, function and dynamics of the challenges of the new economic environment and the majority of such situations.

Third. Among the newer schools of strategic management the school for "emergent /developing/ strategy" of H. Mintzberg [6] stands out. The main conceptual change compared to the schools of strategy as a "great model" and "a plan" is in two directions. One is related to the skepticism about the strict separation of the stages of formation and implementation of the strategies and the necessity of their unification into a single cycle of simultaneous implementation. The other is based on the new role of the strategic control, mainly as a fast acting positive feedback, ensuring the process of developing the strategy in the process of its implementation start, its almost anticipatory response, ensuring high competitiveness and sustainable development.

As a result of the consolidation of these trends and the urgent need for new methods of measurement at the end of the twentieth century the balanced scorecard appears. The cards themselves [7] are defined as a set of strategic perspectives, key factors and indicators of success, target performance levels and initiatives to achieve that combination is a summary of the strategy of the organization. Management needs, built on the base of the measurement of the new intangible factors of success and the statutory control over this process, provoke accelerated evolution of the model of the balanced scorecard.

The first generation balanced scorecards is associated with the notion of them primarily as a means of measuring the status and development of organizations. Hence the quest cards to represent a model of causal relationships between key indicators of the functioning of organizations.

The second generation balanced scorecards changes the perspective to the content of the cards - it does not already operationalize the functioning of the organization in general, but its development strategy. In this sense, the card is seen as a means to synthesize and promotion of the strategy [8], and the focus of attention has shifted to the factors guaranteeing the achievement of strategic objectives.

The third generation cards is associated with the pursuit cards to be used as an instrument of control over the implementation of the strategy. In this respect, it highlights the emergence of an additional tool in the face of the newsletter on development which based on measurement of the included into the card indicators presents a summary of findings and assessments of the implementation of the strategy of the organization.

Methodology used for the control of knowledge generates several effects that complement and at the same time they are difficult to be ordered by importance: First, it may be mentioned that each individual finds the place and role in the realization of the concept of the "learning organization" rethinking the particular pattern of behavior whilst stepped into rethinking of this needed and used in the organization. Next, it is good to be shared that analyzes prove the creation of each piece of the model of the balanced card acquires a unique character because its construction and putting into practice are exclusively tailored to the specifics of the particular organization and the created situation.

It is appropriate to add that the design and the implementation of the balanced scorecard brings a new content in the improvement of the human factor. Objectively, based on the acquired and appropriate structured knowledge, it is transformed from human resources to human capital. The philosophy of modern assessment provides optimal data about the object of control and especially its hard to predict behavior, and on this base increasingly successful strategies are modelled.

Based on the presented views on the development of the theory of control, theory of organization and modern intellectual models to assess organizational success, used in the implementation of effective control of knowledge, the following summary conclusions can be structured:

First. The model of the balanced scorecard, compared with the management models until the early 90s, changes the logic of structuring indicators of functioning of organizations. In this respect, it was strongly influenced by the theory of stakeholders, which posits the desire of the organization to meet the requirements of the main agents of its environment. As a result, the model of the balanced scorecard defines several major prospects for measurement and control, which such requirements are expressed in - finance, customers, internal business processes, training and staff development. In this regard, the model creates better management of existing preconditions for achieving the unity of the potential of organizations with the characteristics of its environment in the strategic aspect. Despite the achieved unity in structuring of the fundamental outlook, the model involves their redefinition and enrichment depending on the characteristics of the environment and the characteristics of the different organizations.

Second. The model of the balanced scorecard recognizes the dominant role of the theory of increasing value in business organizations and therefore the prospect of "finance" [9]. Fundamental for the structuring the model for any organization is the study of causal relationships and dependencies between indicators from other perspectives and those of the perspective of "finance". Unlike existing management models before it, however, the model of the balanced scorecard includes in these dependencies a significantly wider number of mainly intangible indicators. In this sense, the model radically "upbuilds" mainly financial models and achieves a complete coverage of the conditioning factor to the success of organizations in today's economy. Knowledge and information are assigned a fundamental role in the creation of modern strategies of organizations that go ahead, increase their value and intellectual capital [10].

Third. The application of new methodologies in measurement provides the control with the opportunity not only to acquire the desired comprehensiveness, but also to provoke the entire control system willingness to self-improvement and gaining that degree of knowledge when management becomes a business with a predictable result, and strategies - in real time to success. Perhaps in this context, the implementation of an effective control on knowledge creates the intellectual environment which reveals in the most rational way the potential of significant ideas and paves the shortest path to their fulfillment, construed as a material expression of the organizational success [11].

On the basis of the considerations presented and the conclusions made it can be formulated the conclusion that the factor knowledge is gaining a more and more important role in the development process affecting the whole economic system, particularly in the process of improving the behavioral patterns of its economic entities, as well as the efficiency of the interaction between them. Its constantly enriching and controlled mastery is the only alternative to disclose its beneficial and constructive character on which any organizational strategy or policy adopted would be consolidated with the inherent potential and would achieve objective and positive results in the long term. The development of the specific analyzed trend would create real conditions knowledge to acquire certain institutionalism and to take a significant and key place in the structure of intangible factors for organizational success.

REFERENCES

- [1] Stoyanov Evg., Teoriya na finansovo-stopanskiya analiz, Burgas, Libra skorp, 2012.
- [2] Istinskoto poznanie e poznavaneto na znachenieto i prichinite za neshtata. Rechnik na latinskite izrazi, Yuristpres, S., 1996.
- [3] Nikolova, N. 2016. Integrative function of knowledge in the system of the competitive potential of the company. Journal of Innovations and Sustainability, Vol. 2, No 2, p. 45-56.

- [4] Stoyanov Evg., Balansiranata karta kato metod za kontrol na znaniето v organizatsiyata, sp. Upravlenie i ustoychivo razvitiе, LTU S., kn.1-2/2008.
- [5] Dinev M., Kontrol v sotsialnoto upravlenie, Trakiya-M, S., 1999.
- [6] Mintsberg G., Shkolay strategii, M., Piter, 2001.
- [7] Simeonov O., Teoretichni vaprosi na kontrola, Akadem Konsult, S, 1997.
- [8] Hofstede H., Kulturi i organizatsii: softuer na uma, S., 2001.
- [9] Stoyanov Evg., Metodicheski aspekti na Balansiranite karti za otsenka kato instrument za strategicheski control / disertatsionen trud, S., UNSS, 2008.
- [10] Stoyanov Evg., Kontrolat na znaniето – strategiya na uspeha, Nauchna konferentsiya na NVU „V. Levski”, VT, 2014, sbornik.
- [11] Stoyanov Evg., Balansiranata karta kato metod za kontrol na znaniето v organizatsiyata”, sp. “Upravlenie i ustoychivo razvitiе”, kn1-2/2008, LTU, S.

IMPROVING THE PRACTICAL TRAINING IN VOCATIONAL EDUCATION THROUGH INTERNATIONAL COOPERATION

Sonja Ristovska, PhD

ASUC Boro Petrushevski Skopje, Macedonia

Abstract: Vocational education in the country is seriously oriented to the reforms for better professional staff, with recognized qualifications. In that direction ASUC "Boro Petrushevski " makes great efforts to improve the quality of practical training and exchanging international experiences, also the implementation of international projects in which the students realize practical training in the contemporary services for vehicles abroad. The ability of students and teachers to participate in these projects is of great importance, because they gain experience and skills in the field of vocational education, which contributes to strengthening the capacities of teachers and increasing the skills of the students. Big challenge is introduction with the educational process in similar educational programs in foreign countries, gaining new skills in modern conditions, connecting the theoretical knowledge with practice, training with modern equipment and tools, as well as introduction with the organization of the working process.

These projects have a strategic dimension for the acquisition of new knowledge in foreign languages, getting to know the culture of living in a foreign country, strengthening the professional interests of the mobility of students abroad through volunteering or involvement in new projects.

The analysis of the achievements of students and teachers from mechanical engineering, show increased knowledge and skills, high placements in international competitions, easier employment and easier integration in the environment, as the response to the requirements of the labor market that requires quality workforce with international experience.

Keywords: practical education, competences and vocational skills, international projects, voluntary, employment.

УНАПРЕДУВАЊЕ НА ПРАКТИЧНАТА ОБУКА ВО СТРУЧНО ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕКУ МЕЃУНАРОДНА СОРАБОТКА

Д-р Соња Ристовска

АСУЦ „Боро Петрушевски на Град Скопје, Македонија

Резиме: Стручното образование во Република Македонија е сериозно ориентирано кон реформи за поквалитетни стручни кадри со препознатливи квалификации. Во таа насока АСУЦ „Боро Петрушевски,“ вложува големи напори да го унапреди квалитетот на практичната настава и преку размена на меѓународни искуства, односно реализирањето на меѓународни проекти во чии рамки учениците реализираат практична обука во сервиси за возила во странство. Можноста на учениците и наставниците да се учествува во овие проекти е од голема важност, бидејќи стекнуваат искуства и вештини во областа на стручното образование, што придонесува за јакнење на капацитетите на наставниците и зголемување на вештините на учениците. Голем е предизвикот за запознавање со образовниот процес во слични наставни програми во странските држави, стекнување на нови знаења во современи услови, поврзување на теоретските знаења со праксата, обука со современа опрема и алат, како и запознавање со начин на организација на работниот процес. Овие проекти имаат и стратешка димензија за стекнување на нови знаења во областа на странските јазици, запознавање со културата на живеење во странска држава, зацврстување на професионалните интереси за мобилност на ученици во странство преку волонтирање или вклучување во нови проекти.

Анализата на постигнувањата за учениците и наставниците од машинската струка, покажува поголеми знаења и вештини, високи пласмани на меѓународни натпревари, полесно вработување и полесно вклопување во средината како одговор на барањата на пазарот на трудот кој наметнува потреба од квалитетна работна сила со интернационално искуство.

Клучни зборови: практична настава, компетенции и стручни вештини, меѓународни проекти, волонтерство, вработување

ВОВЕД

Практичната настава е основен фундамент на средното стручно образование, па оттука квалитетот на средното стручно образование зависи од квалитетот на практичната настава. Во нашата земја последните неколку години со постепениот развој на потенцијалот на стопанството, паралелно се одвиваа и реформи во тригодишното образование во рамките на ТВИНИНГ ПРОЕКТОТ, под името “Поддршка за модернизацијата на системот за образование и обука”, финансиран од ЕУ. Проектот

направи темелен претрес на програмите, опремата и компетенциите на стручниот кадар. Имплементацијата на новите реформски приоди сеуште е актуелна и сеуште се адаптира на условите во нашето образование и нашето стопанство. **Позитивни поместувања** се забележуваат ако се земе предвид дека според сите видувања и анализи прилично долго време се соочуваме со некавалитетно-застарено тригодишно стручно образование. Одлуката за истражување на квалитетот на тригодишното стручно образование произлегува од отсуството на било каква активност на овој план подолго време, на ова можеби најважно занаетчиско ниво на образование. Учениците од тригодишно образование се вистинските работници во работната практика, произведувачи и репарирачи во дејноста. Затоа клучно е прашањето за анализа на квалитетот на наставата, програмата, кадарот, условите за практична обука како фактори за развивање на стручни компетенции на занаетчиите. Секако дека **меѓународна соработка** на ова поле ќе даде богат придонес кон понатамошно ревидирање на тригодишното стручно образование како фундаментален фактор за вклопување на нашите ученици и во европскиот пазар на труд.

Во АСУЦ „Боро Петрушевски,“ оваа учебна година завршува првата генерација со реформирана програма за автомеханичар. Пред воведување на реформиранiot образовен профил, училиштето беше активно вклучено во целокупниот процес на реформи, како што се подготвување на нови наставни планови и програми според нови стандарди на занимања според европски модел, зајакнување на капацитетите на наставниот кадар преку многу обуки, како и појасно дефинирање на компетенциите и вештините на учениците во ова занимање. Сите наставници беа обучени не само како да изработат наставна програма, туку и како да ја реализираат користејќи нови методи и техники за настава и како да ја користат новата опрема. Процентот на практичната настава се зголеми на 40% од кои 1/3 се реализираат во компании.

Како новина во образовниот систем е начинот на полагање на завршниот испит за автомеханичарите. Завршниот испит ќе се полага според однапред изработена испитна програма според која ќе се проверуваат стручните и клучни компетенции постигнати и стекнати при реализација на наставните програми и практичната работа кај работодавецот. Испитната комисија пред која учениците ќе го полагаат практичниот дел од завршниот испит освен од наставници од структурата во училиштето, ќе биде составена и од претставник од редот на социјалните партнери на училиштето. Со ова стекнатите вештини и знаења учениците ќе можат да ги потврдат и пред своите идни работодавачи. Со ова соработката на училиштето и социјалните партнери се подига на повисоко ниво, бидејќи социјалните партнери на овој начин ќе имаат увид во квалитетот кој ќе се нуди на пазарот на трудот, а истовремено ќе можат да согледаат недостатоци кои се појавуваат во образовниот процес и кои во иднина би требало да се корегираат.

Социјален дијалог и вклученоста на социјалните партнери: Состојбата на соработка со социјалните партнери и социјалниот дијалог иако подобрани, сеуште не се на соодветно ниво. Иако во земјата на социјален план се оформија контурите на трите социјални партнери: претставниците на работниците, претставниците на работодавачите и на државата, односно Владата со своите институции и органи, како репрезент на пошироките општествени интереси, сепак дебатите на тема континуираното стручно образование во контекст на доживотното учење допрва започнуваат.

За решавање на понатамошните проблеми поврзани со развој на социјално партнерство и проширување на темите за дебата, клучна улога треба да одиграат во прв ред Стопанската комора на Република Македонија и асоцијациите на малите и средните претпријатија, асоцијациите на занаетчици, синдикатите и слично.

Планот на развој на партнерството има потреба од поголема организираност и тоа:

- со правна регулатива да се воспостави дуален систем во кој ќе се поттикнуваат две форми на образование и оспособување на вработените, односно образование за професионално напредување, што ќе се заснова на стекнување, средно, вишо и високо образование и различни начини на оспособување, доквалификување или преквалификување на вработените во индустријата и другите стопански дејности.
- да јакне комуникацијата помеѓу раководството во претпријатијата и вработените за новонастанатите потреби од образованието и потребите за оспособување и усовршување на кадри;
- да јакне влијанието на претпријатијата во обликувањето на програми за развој и одредување на општите насоки и формите за оспособување на кадрите;
- да се развива кадровски менаџмент во претпријатијата и фирмите и тој да покренува иницијативи како да се подигаат квалификациите на вработените;
- да јакне улогата на Синдикатот на ниво на претпријатија за решавање на прашањата од сферата на образованието и понатамошна обука на вработените;

- да се зголеми функцијата на агенциите за вработување ;
- да се прошири мрежата на институциите, да се отворат нови претприемачки секторски центри, да се формираат непрофитни здруженија;
- да се создаваат услови за образование на далечина со користење на различни медиумски средства кои во целост ќе ја сменуваат улогата на менторите.

Во такви околности започна и се одвиваше новата реформирана програма за занимањето автомеханичар, добро осмислена но со голема неизвесност за практично спроведување. Поагајќи од желбата вистински да се потрудиме и да најдеме дополнителни инпути да произведеме солиден кадар автомеханичар, спремен со своите компетенции да одговори на европскиот пазар на труд шансата ја видовме во меѓународната соработка и финансиската поддршка од Националната агенција за европски образовни програми и мобилност. Стручните занимања “автомеханичар и автотехничар- мехатроничар” беа нашиот фокус и креиравме неколку проекти кои опфаќаа наставници и ученици и нивна практична обука во неколку европски држави како што се Шведска, Естонија, Литванија и Шпанија. Во овие држави има високо развиени системи за практична обука на овој образовен профил како многу потребен на пазарот на трудот.

Проектот под името “Споредување на образовните профили, курикулуми и методи во наставата помеѓу стручните училишта од електромашинската и сообраќајната струка” опфаќаше практична обука на наставници по стручни предмет, така што 12 наставници престојуваа по две недели во средни стручни училишта за автомеханика во Монлуке - Шведска и во Виљанди - Естонија. Програмата за престој се состоеше во следниве активности:

- ▶ разгледување и анализа на курикулумите во областа на мехатрониката и технологијата на моторните возила
- ▶ проширување на наставните програми во областа на автолакерството
- ▶ размена на искуства за образовниот профил “Управувач со моторно возило (B,C,D,E)”
- ▶ размена на искуства во областа на функционирањето на виртуелни компании во рамките на училиштата – сервисни услуги
- ▶ запознавање со начинот на изведување и организација на практичната настава во рамките на училишната работилница
- ▶ разгледување на можностите за реализирање на курсеви за доживотно учење
- ▶ имплементирање на нови методи за реализирање на редовните часови во училиштето
- ▶ согледување на начинот на поврзаност на теоретската настава со практичната
- ▶ усовршување на англискиот јазик во областа на струката

Наставниците ги збогатија своите знаења и своите погледи кон професијата, а своето искуство го пренесоа во училиштето преку реализирање на дисеминации и кратки специјализирани курсеви за: сервисирање на мехатронички системи кај моторните возила, сервисирање на автоклима и сл. Со оваа соработка придобивка имаа сите стручни наставници кои генерално после меѓународното искуство во голема мера го унапредија и своето стручно знаење, но и односот кон работата, значењето на тимската работа и поголемата иницијатива за создавање на социјален дијалог во дејноста.

Во интервјото со вклучените 12 наставници, каде најповеќе го гледаат бенифитот од меѓународното искуство, односно во што најмногу се разликува нашата практична настава со европската: 4 (34 %) сметаат дека најголема придобивка им е тоа што се запознале и научиле да работат со посовремена опрема за практична обука, 5 (42 %) се восхитени од професионалниот однос кон континуиран професионален развој во дејноста на наставниот кадар, и самите се поттикнати за следење на технолошкиот развој и имплементирање во наставниот процес (доживотно учење), 2(16%) се импресионирани од можноста за флексибилност при реализација на наставната програма што им отвори поле за адаптирање на програмата според можноста на учениците, и 1 (8%) ориентираноста кон социјалното партнерство како можност за континуирано унапредување на практичната обука.

Сите бенифити со кои се стекнале наставниците укажуваат на тоа дека согледуваат во која насока во иднина треба да ја унапредуваат практичната обука.

Вториот аспект во меѓународната соработка беа јакнењето на стручните компетенции на учениците автомеханичари кои се реализираа преку следниве два проекта:

- ▶ ”Современи технички достигнувања во областа на автомобилската мехатроника”
- ▶ ”Дијагностика на современите моторни возила”

Во двата случаи по 15 ученици од АСУЦ „Боро Петрушевски,, по две недели престојуваа во Литванија-Вилнус и Севиља - Шпанија.

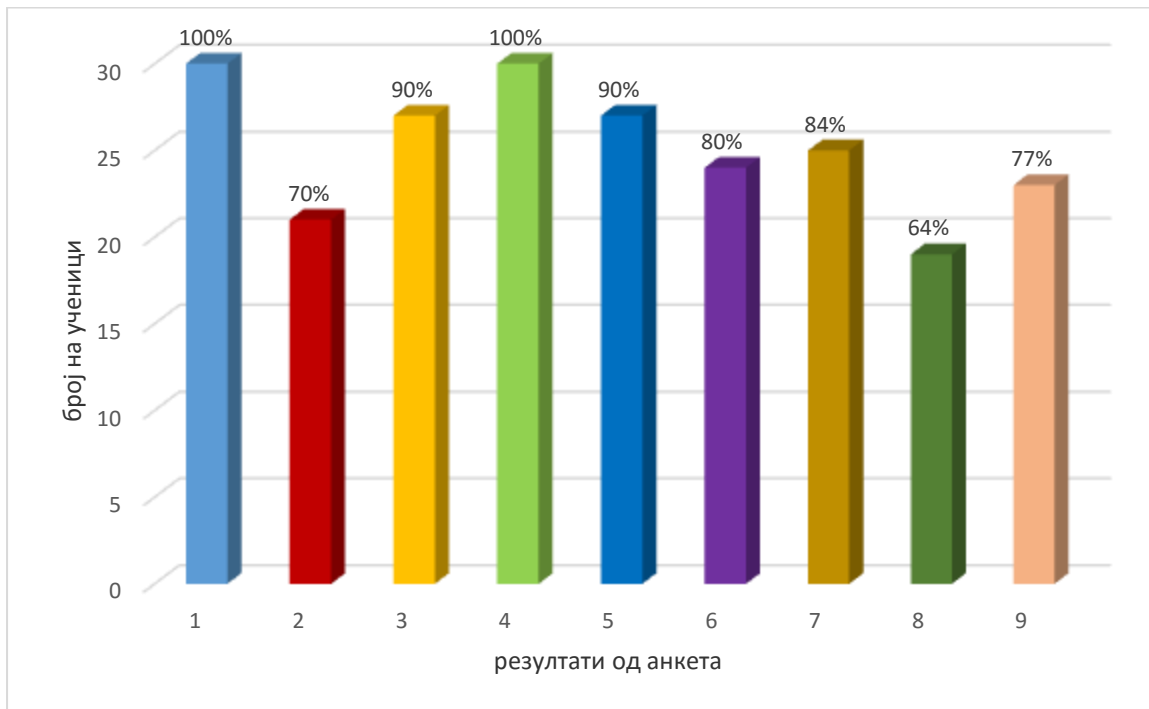
Услови за вклучување на учениците во програмите беа: редовност, исполнителност и одговорност кон обврските во рамките на теоретската и практичната настава, истакната активност во рамките на практичната работа, посебен интерес во својата област со цел да добијат напредна обука во нашата држава и странство, мотивацијата и желбата за напредок да биде на високо ниво, лесно прилагодување кон нови средини, доверливост, способни за тимска работа, да пројавуваат особен интерес за усовршување на знаењата во областа на странските јазици за личен и професионален развој.

Во рамките на проектот ”Современи технички достигнувања во областа на автомобилската мехатроника”, во текот на двонеделниот престој во Вилнус – Литванија, учениците во првата недела од престојот реализираа посета на часовите по теоретска и практична настава во “Училиштето за автомеханика и бизнис” од Вилнус, а во текот на втората недела реализираа практична обука во сервисите за возила. Партнерското училиште од Вилнус и сервисите за возила, во целост ги исполнија барањата согласно целите на проектот, беа опремени со најсовремена опрема согласно Европските стандарди, беа презентирани современи начини на организација на преактичната обука, тимската работа, однесувањето во работната средина, користењето на лични и колективни заштитни средства, водење на документација и сл. Сето тоа придонесе, учениците да се стекнат со нови знаења, вештини и компетенции во областа на структурата.

Во рамките на проектот “Дијагностика на современите моторни возила”, учениците беа на двонеделен престој во Севиља – Шпанија. Учениците имаа можност директно да се вклучат во работниот процес, да се здобијат со нови вештини во рамките на нивната област, да ракуваат со многу посовремена опрема, да реализираат дијагностика на најсовремени мехатронски системи кај возилата од типот на *Mercedes, Volvo, Renault, Peugeot, BMW X6, Land Rover, Seat, Ford, Audi, Citroen, Porsche*, под надзор на ментор. На крајот од посетата учениците се здобија со сертификати: “Сертификат од партнерот од Севиља”, “Сертификат од сервисот за возила”, “Europass mobility - сертификат”, кој за прв пат функционира во МК и е валиден во Европа.

Од особена важност се впечатоците на менторите кои се содржани во “Сертификатот од сервисот за возила”, кои го докажуваат нивното огромно задоволство од работата на учениците, нивната мотивираност, желба за да се научи повеќе, одговорност, исполнителност, интелигенција, работа на сложени дефекти кај современи возила и нивно отстранување, користејќи најсовремена опрема и алат и воедно може со право да се каже дека целите предвидени со овие проекти се во целост реализирани.

Од анкетите спроведени за 30 ученици кои реализираа практична обука во сервисите за возила во партнерските држави во странство, од аспект на постигнати бенифити, резултатите се следни:

1. Стекнување на стручни компетенции, вештини и знаења, 30 (100%)
2. Иницијатива и самостојност во реализирањето на практичните задачи, 21 (70%)
3. Одговорност и комуникативност, 27 (90%)
4. Интерес за стекнување на нови знаења 30 (100%)
5. Правилан став кон работното место, животната средина, хигиена, 27 (90%)
6. Соодветно ракување со современата опрема, алат, 24 (80%)
7. Правилна и постојана употреба на средствата за заштита при работа, 25 (84%)
8. Соодветно управување со отпадот 19(64%)
9. Соодветно водење на документацијата 23 (77%)

Заклучок: Меѓународното искуство стекнато во повеќето европски држави придонесе во голема мера за унапредување на практичната обука во образовниот профил автомеханичар, посебно за учениците кои беа директно ставени во нова средина со посовремени уреди, постручен кадар и поинакви навики и приод кон трудот и работата. Стекнатите стручни компетенции и вештини овозможија овие ученици многу успешно да се вклопат во сервисите и претпријатијата во Македонија, каде ја покажаа својата стручност и сигурност во она што го работат, веднаш беа вработени ширум Републикава а двајца најдоа одлична работа во Германија. Она што учениците го научија во сервисите во странство им влеа и поголема самодоверба во работата со автомеханика, при што двајца ученици имаа можност да учествуваат и на меѓународен натпревар за автомеханичари со 10 европски стручни училишта во кој АСУЦ учествува повеќе од 11 години, но никогаш не постигнал повеќе од петто или шесто место. Ученици после престојот во Севиља и знаењата стекнати таму ги покажаа на натпреварот во Австрија каде се стекнаа со второ место во делот практична работа. Од погоре изнесеното сосема е очигледно колку меѓународната соработка е значајна и колку многу придонесе во полето на автомеханиката, едноставно овозможува образование по европски стандарди и можност за мобилност при вработувањето не само на нашиот пазар туку и на европскиот пазар на труд. Овие проекти ни обезбедија и посериозен социјален дијалог со повеќе компании а особено со “Пежо Евроимпекс” кои ни станаа рамноправни партнери речиси во секој сегмент за унапредување и развивање на практичната обука за учениците автомеханичари.

РЕФЕРЕНЦИ

- [1] Bekker.K.Dejvis.S.(1999), превод од работна група, Прирачник за обука според потребите на работното место,
- [2] Груевска. В.,(2008)Прирачник за полагање на мајсторски испит, Комора на занаетчи на Р.Македонија
- [3] Gikas.X.G..(1998),Анализа на пазарот на трудот, Phare, Education and training reform programme

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- [4] Донеvски. И. (1997), Кон повисок квалитет на практичната оспособеност за занимањата од трети степен на стручна подготовка
- [5] Извештај за состојбите во стручното образование и системот на обуката, Македонска национална опсерваторија, Битола, 1998
- [6] Listinen. H. ЕУ модел за квалитет, Приоритети во развојот на квалитетот, Македонска верзија
- [7] Munch.J. (1992), Почетна стручна обука во Германија, CEDEFOR, 3-to izdanie
- [8] Наставни програми за тригодишни занимања
- [9] Стратешко планирање на реформата на стручното образование во Република Македонија (1998-2010), Фаре, Integrated Phare Vocational Education and Training Regorm Programe
- [10] Handley.D.(2003), Ревидирана верзијана Концептот на систем за стручни квалификации(ССК), во Република Македонија
- [11] “Twinning project” – “Поддршка за модернизацијата на системот за образование и наука”(Резултати), Д. Шкапин, М.Ковач, П.Кимов
- [12] “Концепција за стручно оспособување”, ЦСОО, август 2010, Скопје
- [13] “Концепција за стручно образование за занимања”, ЦСОО, август 2010, Скопје
- [14] “Концепција за постсредно образование”, ЦСОО, јули 2010, Скопје
- [15] “Стратегија за стручно образование и обука во контекст на доживотно учење”, МОН, ЕТФ, 2013, Скопје
- [16] www.na.org.mk, МК Мобилност - изданија

**COMPETENT CONTRIBUTORS – THE NEW VISION FOR MODERN TRAINING
AND A LEARNING LIBRARY AS AN INSTITUTION OF MEMORY AND
KNOWLEDGE**

Ivanka Yankova, PhD

Dean of Faculty of Library Studies and Cultural Heritage, ULSIT– Sofia, Bulgaria

vania_yankova@abv.bg

Rumelina Vasileva, PhD

Department of „Library Management“, ULSIT – Sofia, Bulgaria

rumivas@gmail.com

Abstract: Within the global concept of modern management – the major asset of modern libraries is the competent staff. That's pledge to build a better information environment with partnership for shared use of information resources, interchange of the best practices, reduce financial costs, duplication of activities by creating and providing a needful information, increasing the information literacy of users and society as a whole. The training function of libraries and their development as learning organizations today acquired strategic importance. Rising requirements for the competence of staff are expanding in the direction of high Informatics and IT knowledge, language skills, knowledge of foreign languages, e-pedagogy, e-psychology, netiquette, legal and social culture, skills in rhetoric and public appearances habits, skills for fast training and adaptability, communication and PR. In parallel, the requirements of motivational culture growing. The new paradigm of cultural organization turns it from traditional servicing unit in the organization of experiments and new solutions, of results, not plans, which is facing towards the quality, personal attitudes and needs of people. The report aims to analyze briefly the ongoing changes and the irrevocable requirements for librarians as mediators, trainers and mentors in the management of information and knowledge. Discussed are the issues of continuing education and motivation for self-updating on knowledge workers in libraries.

Keywords: human resource management, information literacy, learning library, new competencies in libraries, training library

**КОМПЕТЕНТНИ СЪМИШЛЕНИЦИ – НОВАТА ВИЗИЯ ЗА СЪВРЕМЕННА
ОБУЧАВАЩА И УЧЕЩА СЕ БИБЛИОТЕКА КАТО ИНСТИТУЦИЯ НА
ПАМЕТТА И ЗНАНИЕТО**

Проф. дфн Иванка Янкова,

Декан на ФБКН, УниБИТ, София, България,

vania_yankova@abv.bg

Доц. д-р Румелина Василева,

Катедра “Библиотечен мениджмънт”, УниБИТ – София, България,

rumivas@gmail.com

Резюме: В рамките на глобалната концепция за съвременно управление основен актив на модерните библиотеки е компетентният персонал – залог за изграждане на добра информационна среда с партньорски отношения за споделено ползване на информационни ресурси, обмяна на добри практики, намаляване на финансови разходи, дублиране на дейности по създаване и осигуряване на потребната информация, повишаване на информационната грамотност на потребителите и на обществото като цяло. Обучаващата функция на библиотеките, както и развитието им като учещи се организации днес придобиват стратегическо значение. Изискванията към компетентностите на персонала растат и се разширяват в посока на високи информатични и информационни познания, езикова култура, владеење на чужди езици, електронна педагогика, психология, нететикет, правна и социална култура, умения по реторика и навици за публични изяви, умения за бърза обучаемост и адаптивност, комуникативност и PR. Успоредно с това и изискванията на мотивационната култура нарастват. Новата парадигма на културната организация я превъзвълтава от традиционно учреждение в организация на експерименти и нови решения, на резултати, а не на планове, обърната към качеството, персонално отношение и нуждите на хората. Докладът си поставя за цел да анализира накратко настъпващите промени и утвърждаващите се неотменими изисквания към библиотекарите като медиатори, обучители и ментори в управлението на информацията и знанията. Поставят се въпросите за продължаващото обучение и за мотивацията за самоактуализиране на информационните работници в библиотеките.

Ключови думи: информационна грамотност, нови компетентности в библиотеките, обучаваща библиотека, управление на човешките ресурси, учеща се организация

ВЪВЕДЕНИЕ

Информационното осигуряване стои в основата на съществуването и развитието на библиотеките, а в неговия фундамент изначално е вграден човешкият фактор, човешката природа, мисъл и отговорност. Ето защо моделирането и управлението на човешките ресурси е толкова важен теоретичен и практически проблем на мениджмънта и в частност на библиотечния мениджмънт. Човекът е икономически ресурс и анализът на съвременната му *мотивационна, организационна и компетентностна култура* е важна концепция. Човешкият, както и интелектуалният и социалният капитал, се настанява в индивидуалното и в общественото съзнание като нова форма на нарастващо и разширяващо се *богатство*.

Информацията и съдържанието днес са ключов проблем в утвърждаващото се общество на знанието, а един от основните актьори в този процес са *модерните изследователски библиотеки*. Така явленията и процесите в развитието на информационното осигуряване в условията на пазарна среда, социокултурна опосредствана комуникация и взаимнообвързаност с инфраструктурата на библиотечните институции, дефинира пряката *триединна връзка* между основните ресурси на институцията – *библиотечни фондове, технологии и човешки капитал*, въоръжен със съвременни информационни компетентности и устойчива мотивация. Системата на информационното осигуряване в библиотеките [1] предполага създаване на единно информационно-аналитично пространство и работата в него изисква специална професионална подготовка и квалификация, в основата на която е изграждането на организационна, информационна и професионална култура и навици за работа в непрекъснат информационен режим.

ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

В съвременния *концепт за управлението на човешките ресурси*, в рамките на библиотечния мениджмънт, персоналът се разглежда освен като човешки капитал [2], преди всичко като *сътрудници* и *съмишленици* с обща кауза, единна цел и интереси. Днес библиотекарите и по длъжностни характеристики са библиотечни сътрудници. И не може да бъде иначе, т.к в новото постмодерно време библиотеките, наричани „институции на паметта“ и „агенти на промяната“, стават *обекти* и *субекти* на иновативни технологични, технически, организационни и комуникационни метаморфози. Активното използване на новите информационни технологии (ИТ) в библиотеките, промяната на социалната роля на библиотекарите като *медиатори* и *обучители*, същинската пазарна среда на тези организации, поставя въпроса за съвършено *нови професионални компетенции, знания, подходи*; за структурни реформи и за нов тип финансиране; за ново управление според критериите на пазара и маркетинговите цели в зависимост от обема и *качеството* на предоставяните услуги и ресурси [5]; изисква *психологическа култура и устойчивост, оперативна адаптивност* от страна на всеки библиотекар и на библиотечния екип като цяло. Изисква се *компетентностен подход* за професионално развитие и кариера за превръщане на служителите в сътрудници, в съмишленици – в основен ресурс на библиотеката.

Световните политики за *продължаващо през целия живот (електронно) обучение* изискват нови източници на информация, ефективен достъп и ефективно проактивно *информационно, психологическо, методическо съдействие и консултиране* (вместо обслужване) от страна на библиотеката. Новата ѝ роля е да бъде *тьютор, ментор, съветник* по въпроси, далеч надхвърлящи традиционните представи за библиотечно-информационно обслужване. Съвременната библиотека днес е равностоен участник и създател на съдържание, на информационни продукти и услуги, на информационна култура в пределите на националния и на световния информационен пазар [3].

Накратко, *хипотезата* на настоящото изследване поставя въпроса за новата визия за съвременна обучаваща и учеща се библиотека като компетентна институция на паметта и знанието на бъдещето. *Обект* на настоящата дискусия са съвременните библиотеки и техните сътрудници, а *предмет* на изследване е създаването на мотивационна, организационна, комуникационна и информационна култура у човешките ресурси в модерните библиотеки на бъдещето. В рамките на приложената *методология* се използват методите на *анализ и синтез, наблюдение и качествени изследвания* в областта на библиотечния маркетинг мениджмънт.

ДИСКУСИЯ

Компютърният хардуер, информационните ресурси, новите технологии – модифицирани традиционни и съвършено нови – се превръщат в основна движеща сила на градацията от индустриално към информационно общество, а оттам и към общество на знанието. Тези технологии превръщат научните постижения в конвертируеми широкодостъпни, мобилни и използвани резултати и във фактор с капитално значение в общественото развитие. Те повсеместно променят стереотипите в образованието,

административното управление, пазара, маркетинга, рекламата. Комуникационната инфраструктура, изградена от различни по клас и възможности компютърни системи, многообразието от периферни устройства за използване и съхраняване на данни имат глобален и локален аспект.

Тече непрекъсната и скоростна модернизация, консолидация, стандартизация и интегриране на ИТ системата в световен мащаб, за да се улеснява интеграцията, координацията и ефективността на информационните системи между колкото се може повече информационни субекти. Затова и на дневен ред като приоритети са новите изисквания на потребителите, законовите разпоредби, технологиите и съпътстващите ги предизвикателства като финансиране, персонал, технологично, комуникационно и бизнес управление. Потребителят, обществото, пазарът изискват да им бъдат осигурявани надеждни, ефективни и качествени информационни ресурси (ИР), технологии, обучение. А това се постига чрез гъвкави управленски практики, творчески подходи, стандартизация, фокусиране върху нуждите на потребителите и на служителите в унисон с изискванията и мисията, намаляване на разходите и повишаване на качеството, намаляване на администрирането за сметка на адекватен контрол на управление и отчетност. Успешното управление на ИР и ИТ както за потребители, така и за вътрешно организационни потребности, е един от ключовете за осъществяване на новата мисия на библиотеките като културни институции в публичния сектор – оптимално задоволяване на потребителските нужди и интереси с високо качество на оптимална себестойност и цена, включително и със средствата на „*обучаващата библиотека*“, която се очертава като все по-първостепенна функция на съвременната *консултираща и изследователска библиотека* [4].

Информационните ресурси и технологии предоставят възможност за предлагане на по-добри, по-бързи, по-качествени и по-евтини продукти и услуги на потребителите, партньорите и служителите, вкл. чрез интегрирането и споделянето на данни, информация и знания. Този потенциал се постига чрез натрупване на *управленска и маркетингова култура* за тяхното управление като активи, стоящи в основата на управлението и доставката на информационните услуги. Затова и стратегически важен фактор в този процес е *персоналът* – библиотекари на всички нива на услугата и мениджъри. Професионализмът и знанието (респ. обучението) са важни аспекти за всички участници в процеса – за постигане на максимална полза от наличните информационни ресурси и технологични инвестиции.

Разглеждането на персонала като стратегически ресурс еволюира в съвременните условия, детерминирани от интернет, глобализацията и икономиката на знанието, както и стратегическият подход към него променя изцяло парадигмата си [по 12]:

персонал = разходи = финасова тежест = заплаха за библиотеката

сътрудници = основен ресурс = инвестиция = възможност за библиотеката

Днес икономическата теория разглежда получаването на ефикасна информация в подходящ момент и нейното ефективно използване – като *капиталов планов ресурс* [6,7]. И това е известно на всеки мениджър от практиката – навременно получените данни имат съществено значение при *взимането на решения* – стратегически, тактически, маркетингови, финансови и т.н. Много често поради липса на култура, грамотност или нагласа на отричане на ИКТ, техните възможности се използват ограничено, фрагментарно, сепаратистично във функционирането на организацията. Затова е толкова важна *ИТ експертизата* на информационните отдели в библиотеката. Многообразието от възможности за въвеждане и предоставяне на информация, възможностите на интернет средата за надмогване на времето и пространството обуславят нови технологични възможности за отдалечена екипна работа, за централизирано и децентрализирано вземане на решения, за достъп до различни бази данни, информационни ресурси, информационни практики и решения, документи, експертни мнения – за по-бързо и адекватно реагиране спрямо динамично променящите се пазарни и потребителски ситуации и възможности. Предлагащите услуги за различни групи крайни потребители обуславят това да става много по-лесно, удобно и сигурно в дигитална среда [8]. Така *цифровизацията* конвентира различни физически продукти (документи, книги, издания, рекламни послания) в цифрови продукти, съхранявани, преобразувани, обработвани, предлагани на едновременен достъп, защитавани, идентифицирани в глобалната интернет среда според нуждите, интересите и вкусовете, правата на достъп и способностите на разнообразните таргет групи. Това само по себе си изисква промяна в стила на работа, провеждане на различни *форми на обучение и менторинг* в огромното множество от аспекти.

Зададени са принципно нови предизвикателства пред библиотеките и техните сътрудници, свързани със съвременните тенденции в организацията на модерни справочно-библиографски апарати (СБА); с класификацията и номенклатурата на информационните библиотечни продукти и услуги; с маркетинговата концепция, методика и поведение на библиотеките на информационния пазар от гледна точка на ефикасното комплектуване на съдържание и управление на библиотечните фондове; с регистацията и съхраняването на традиционни и е-ресурси; с управлението на качеството на

предоставяните услуги; с практиките в областта на кооперираните сътрудничества, корпоративните мрежи, консорциумите за споделено ползване и отворения достъп на споделени ресурси и съдържание; с обучението на потребителите в изграждане на стратегии за информационно търсене, научна грамотност, умения за публикуване, изследване на импакт фактор и на импакт ранг, стратегии за академично публикуване и т.н. Информационно-правната култура по отношение на авторското право и интелектуалната собственост, договорните отношения и коректното разпределяне на права и отговорности са все „горещи точки“, по които се изисква *перманентно развиваща се грамотност* вече не само у висшия библиотечен мениджмънт, а по всички нива на модерната изследователска библиотека.

В този смисъл съвременната концепция за управление на библиотечните кадри като *система* излиза на преден план [11]. *Тя е специфична, специализирана оперативна и стратегическа управленска дейност, подход, система от принципи, методи, средства и правни норми, правила, категории, изисквания, стандарти, процедури, политики, планове и програми за осигуряване – чрез привличане, подбор, задържане, организиране, интегриране, мотивиране, стимулиране, поливалентно обучение, съхраняване, развитие, съпричастие, оптимално използване и гарантиране – на благоприятни условия за професионално и кариерно развитие на квалифицирани специалисти, необходими за ефективното развитие на библиотеката в съответствие с нейните непосредствени интереси и стратегически цели* [3]. И в този смисъл предмет на това управление са *отношенията, взаимоотношенията, взаимодействието и въздействието върху човешките ресурси – управлявани и управляващи – за възприемане и постигане на общи цели – институционални и персонални*. Типичните компоненти на тази система включват: организационно-управленска структура, функционални характеристики и процедури по изготвянето им; планиране на нуждите от специалисти; набиране, подбор и назначаване на квалифицирани и компетентни библиотекари със адекватни длъжностни характеристики; управление на успешната им адаптация; оценяване на трудовото им представяне; система за управление на знанията или бучение на сътрудниците; осигуряване на професионалното и кариерно развитие; планиране на приемствеността, идентифициране и управление на талантите; управление и развитие на иновациите; монетарни и немонетарни възнаграждения; охрана и сигурност за съхраняване на здравето и за безопасен труд; администрирането на кадрите; социалната закрила; продължаващото професионално обучение.

Един от основните критерии за модерна библиотека безусловно е *“обучаващата библиотека”*, очертаваща най-важната иновативна функционалност на съвременната библиотечна институция с присъщите документални, библиографски, фактографски, аналитични, консултативни услуги в помощ на обслужването и самообслужването на потребителите с информация – търсене, преработване, извличане и използване на информация чрез консултация от библиотечен специалист, информационни гайдове, пътеводители, ръководства, листовки, указатели, персонално или групово обучение. И тук изискванията за висока *информационна компетентност* и на двете страни в този процес (библиотекари и потребители) са много високи. *Консултирането* кореспондира с новата (стара) обучаваща функция на библиотеките като средство за ориентиране в ИР, за повишаване на информационната култура на потребителите и е изключително ефикасен маркетингов инструмент за ефективността на използването на библиотеките. Постига се и допълнителна ефективност чрез активното включване на потребителя в процеса на търсене и намиране на информация, което спестява други сложни и скъпоструващи услуги по изпълнение на заявки. От маркетингова гледна точка консултирането понижава разходите, времето и себестойността на услугите в библиотечния сервиз [4]. *Образователните продукти и услуги*, предлагани от библиотеките, предоставят съвети и препоръки, обучение по библиотечно-библиографски правила, стратегии за търсене, формиране на библиотечна, библиографска, информатична, писмена, лингвистична, информационно-търсеща култура, създаване на информационни навици за работа и цитиране на документи, бързо четене и т.н. Сред асортимента се открояват формите на компютърни, езикови курсове, клубове по интереси, дискуссионни клубове, усвояване на занаяти и т.н. Също и обучение по проект мениджмънт, търсене на работа, работа с програмни продукти, дистанционно обучение, продължаващо образование, преквалификация, консултинг, семинари, тренинги, майсторски класове, подготовка на курсови, дипломни работи, на магистърски тези, дисертации и др.п. – за различни категории потребители. В този асортиментен дял влиза и *обучението и квалификацията на библиотечния персонал* чрез инструментите на професионални методически консултации, курсове, семинари, индивидуални и групови тематични и проблемни обучения, делови игри и т.н.

Интерактивната система на управление на ИР на библиотеката осигурява бърза адаптация към потребностите на всички заинтересовани участници, съхранявайки ефективната връзка между тях в информационно-образователната среда чрез възможностите на *дистанционното обучение*, т.к. предлага не само достъп до ИР, но и поредица от услуги, стимулиращи информационната и научна активност.

Добре развита, тя постига динамичен кръговрат на информационните потоци: потребителите развиват съществуващите БД с нови научни ИР. Така качеството на системата естествено стимулира научното взаимодействие и публикационната активност – развиват “мрежови модели на поведение”, създавайки научни общества. Структурирането на разнородни ИР, разширяването на справочно-библиографския апарат и на системите за търсене на информация, аналитико-синтетичната преработка на първична и библиографска информация, развиването на консултинга и на възможностите на обучаващата библиотека, постигането на съответствие на учебната и научната литература с учебните планове и образователни програми имат силен ефект върху качеството не само на тази система, но и на цялата академична мрежа [13]

Обслужването е видимата част на огромната работа, вършена в библиотеките, и по него потребителите съдят за необходимостта и полезността на библиотеката като цяло. От това зависят изцяло отношенията ѝ с различните целеви групи, с ръководните ѝ структури, с лобито ѝ. Интегрираните усилия на модерните библиотеки са насочени към реализацията на три основни направления: създаване на условия за интеграцията на библиотечните ресурси; създаване на библиотечни електронни информационни ресурси на базата на формати за машинночетимо каталогизиране, основният, от които е електронният каталог; създаване на електронни библиотеки [14].

Безспорно стратегически важен елемент на *качеството е информационната грамотност и експертизата* на библиотечния персонал в широката интердисциплинна област на библиотечно-информационните науки. Предизвикателството идва и от нуждата от персонално обслужване на потребителите, а не към масовия обхват на населението, от използването на съвременни ИКТ и диверсификацията на инструменти и услуги; от интелектуализацията и стандартизацията на процесите на търсене, преработване, организиране и предоставяне на информацията. Същевременно *критерият за рационалност* на използването на ИР се определя от управлението на: финансовите ресурси за придобиване на достъп; подходящо структуриране в традиционна и дигитална среда чрез СБА, сайт, връзка с външни БД и платформи; ясни критерии за достъп, права, нететикет, защита на информацията, защита на интелектуалните права, гаранции за пълнота, достоверност и устойчивост на информационните ресурси и услуги; комфорта – интериор, трайност на комуникационните канали, политика на предоставяне на безплатни и платени услуги; маркетинговите изследвания за комплектуване, опазване, актуализиране на библиотечния фонд; доверието в библиотеката чрез инструментите на маркетинга, статистиката и връзките с обществеността.

Модерната концепция за *учещата се организация* се дефинира в теоретичните възгледи на редица изследователи на *организационната теория* – *Калахън Уик* и *Лу Лиън* [15], *Майк Педлър* [16], *Дейвид Гарвин* [17] – като организация, която знае как да създава, усвоява и пренася знания и да променя поведението си в отговор на настъпващите промени. Организационното обучение е сложен процес, който преобразува и разпространява знание за съвместно използване от работните екипи. То се генерира и разпространява непрекъснато, независимо дали е организирано или е неформално и се „складира“ в организационната памет и култура. За да се превърне това, в повечето случаи, тацитно знание, тайно ноухау в явно, в активен ресурс на вътрешно търсене, трябва да се създадат условия. *Питър Майкъл Сенге* [18] формулира именно теорията за „*учещата се организация*“ (1990), наричайки я „*петата дисциплина*“. Сътрудниците на организацията постоянно разширяват възможностите си да постигат по-добри резултати чрез стимулиране на нови начини на мислене и споделяне на знание в съвместни обучения (делови, ролеви игри, брейнсторм срещи, сценарии, симулации, казуси и др.) и чрез коучинг, менторство, е-обучение и др. Създаването на *учеща се организация* е обвързано с *организационната култура*, с нагласите за моделиране на мотивационна култура, с особеностите на националния характер и с емоционалната интелегентност на служителите и ръководителите. Безусловно е необходима *стройна система за обучение*. Добавената стойност на *ефективно организационно учене* обхваща оценяване на реакциите и интереса на участниците към съдържанието на учебната програма и субективната им оценка за приложимостта на знанията, които тя предлага; оценяване на резултатите на участниците в края на обучението; оценяване на промените в трудовото им поведение след обучението; оценяване на производителността и качеството на труда и на удовлетвореността от новите умения. Важни са *профилите и моделите на професионални компетенции* – набор от стандарти за ефикасна оценка – ключов инструмент в *базираното на компетентности обучение* и развитие, който определя в детайли най-важните способности за всяка трудова дейност [19]. Измерването на инвестициите в обучение на човешките ресурси има освен финансов, и етичен аспект. Моралната страна на въпроса е в това да се търси баланс в обучението на библиотекарите, като се споделя отговорността между тях, работодателя и държавата, които в еднаква степен имат нужди и задължения за развитие на работната сила на страната.

За разлика от организациите с основна цел печалба, в които на първо място се търсят дивиденди от печалбата, цена на акциите, пазарен дял, измерими показатели за постигнати резултати,

възвръщаемост на инвестициите, производителност, удовлетвореност на клиентите – в *организациите от публичния сектор, оказващи обществени услуги*, каквито са библиотеките, се търси печалба чрез намаляване на разходите, повишаване на качеството, подобряване на условията за учене и живот с цел задоволяване на нуждите на потребителите и на обществото като цяло. При тях предприемач е държавата в лицето на изпълнителната и на общинските власти и основният капитал се финансира от бюджета. Резултатите от тяхната дейност и добавената стойност на продуктите и услугите им се измерват значително по-трудно чрез термина „получаване на най-добра стойност за парите“ (*Best Value for Money*) [12]. Ето защо *новата философия за управлението на сътрудници и таланти* изисква постиганите резултати да се обвързват с приноса към дейността, с намаляване на разходите и нарастване на печалбата.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Формирането на националния информационен пазар е динамичен, но твърде сложен процес. Сред факторите, които в известна степен го възпрепятстват, са ниската платежоспособност на големи групи от населението, относително ниската информационна грамотност и култура на част от обществото, на част от организациите от публичния сектор и на част от бизнеса, както и недостатъчно развитата инфраструктура [9]. Естествено важни посоки за неговото активиране са ефективно *e-правителство*; създаване на мрежова информационна база в интернет среда; стимулиране на търсенето на информационна продукция чрез лизинг на компютърна техника, периферни устройства и програмни продукти за ниско платежоспособни потребители/организации и при краткосрочни проекти; създаване на система за застраховане (и контрол на авторски права) на ИР, информационни системи и техни продукти, за защита на имуществените интереси на техните собственици, производители и потребители на информационни продукти и услуги; държавен ангажимент в стимулирането на развитието на информационния отрасъл и съответстващ пазар чрез оптимизиране на съществуващите структури, публично-частно партньорство за създаване и разпространение на информационни продукти и услуги, създадени на основата на правителствени информационни ресурси, с бюджетни средства или с финансиране на частни и международни организации [10].

Зад всичко това може да стои единствено компетентен, мотивиран, отдаден екип от библиотекари – съмишленици, знаещи своите правомощия и отговорности, интереси и потенциал.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- [1] Янкова, Иванка, Румелина Василева. Библиотеките в информационното общество и управлението на знанието. // *Наука*, XX, 2010, 3, с. 33-41.
- [2] Becker, Gary S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 2 ed. Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1975. 268 p.
- [3] Василева, Румелина И. Управление и развитие на човешките ресурси в културните организации: Ключов аспект на информационното осигуряване и на библиотечния и културен мениджмънт. [Науч. ред. Силвия Станчева]. София: За буквите – О писменехъ, 2014. 346 с.
- [4] Василева, Румелина И. Управление на електронните ресурси в библиотеките. [Науч. ред. Камелия Нушева]. София: За буквите – О писменехъ, 2014. 222 с.
- [5] Янкова, Иванка В. Модерната библиотека: Мястото на Университетската библиотека в съвременното образование. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004. 137 с.
- [6] Технологии на информационното общество: Пета РП на ЕС. Състав. Д. Динкова и др. София: Фондация “Приложни изследвания и комуникации” (ARC Fund), 2001. 104 с. (Black ISPO Brochure-05/2001). URL: <www.arcfund.net/fileSrc.php?id=768>
- [7] Яльмов, Тодор. Информационна инфраструктура в контекста на знанието. // *Иновации.бг*. Иновационен потенциал на българската икономика. Ред. М. Петров, Р. Стефанов. София: Фондация “Приложни изследвания и комуникации” (ARC Fund), 2005. 99 с. URL: <www.arcfund.net/fileSrc.php?id=1461>
- [8] Александров, Б., М. Ангелова, Т. Николова. Управление на информационните ресурси и технологии. // *Ново знание*. Списание за наука, UARD, II, 2013, 1, с. 288-292. URL: <http://uard.bg/files/custom_files/files/documents/New%20knowledge/year2_n1/paper_aleksandrov1_y2n1.pdf>
- [9] Шкутъко, О. Я. Формирование национального рынка информационных услуг. // *Беларусь и мировые экономические процессы*: Сб. науч. ст. Вып. 5., 2009, с. 115-121. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/5174/1/shkutko_2009_5_IER_issues.pdf>
- [10] Яровая, Н. Анализ состояния системы информационной поддержки маркетинговой деятельности субъектов хозяйствования Республики Беларусь. // *Маркетинг, реклама, сбыт*, 2003, 7, с. 52-56.
- [11] Василева, Румелина. Библиотеките на нашето време – човешкият фактор преди всичко! // *Библиотеки, четене, комуникации*. Осма нац. науч. конф., 2009, Велико Търново: УИ “Св. Св. Кирил и Методий”, 2010, с. 196-207.
- [12] Харизанова, Маргарита, Драгомир Бояджиев. Управление на човешките ресурси: Перспективата на мениджмънта. 2. изд. София, 2004. 288 с.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- [13] Keller, Michael A., Victoria A. Reich, Andrew C. Herkovic. What is a Library Anymore, Anyway? // *First Monday*, Vol. 8, 2003, 5. URL: <http://firstmonday.org/issues/issue8_5/keller/index.html>
- [14] Станчева, Силвия. Електронните ресурси на университетските библиотеки и достъпът до тях. // *Библиотечният и културен мениджмънт и информационно-комуникационните технологии: Сб. науч. докл. Състав. И. Янкова, Т. Тодорова. София: За буквите – О писменехъ, 2011, с. 167-181.*
- [15] Wick, Calhoun W., Lu Stanton Leon. From Ideas to Action: Creating a Learning organization. // *Human Resource Management*, Vol. 34, 1995, 2, pp. 299-311.
- [16] Pedler, Mike, Tom Boydell, John Burgoyne. Towards the Learning Company. // *Management Education and Development*, Vol. 20, 1989, 1, pp. 1-8.
- [17] Garvin, D. A. Building a Learning Organization. // *Harvard Business Review*, Jul.-Aug. 1993, pp. 78-91.
- [18] Senge, Peter Michael. *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization*. New York: Doubleday, 1990.
- [19] Simpson, Suzanne. How Competencies Support Learning & Development: The Learning Cycle. // *HRSG. Competency-based talent management: CompetencyCore™ Guide to Learning & Development*. 21 Jan. 2013. URL: <<http://blog.competencycore.com/search/label/Competency-based%20Learning%20and%20Development>>

COMPETENT TEACHER - LEADER IN EDUCATION

Dragana Bogavac, PhD

Ivica Radovanović, PhD

University of Belgrade, Teacher Training Faculty, Republic of Serbia dragana.bogavac@uf.bg.ac.rs

ivica.radovanovic@uf.bg.ac.rs

Jasmina Kovačević, PhD

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Republic of Serbia

kovacjasmina@gmail.com

Abstract: We are witnessing everyday social changes, among which the changes in the concept of education in the twenty-first century have significant implications at the global level. Thus, the modern world in which the focus is the competitiveness of the knowledge, leadership, creativity, in which human resources must have the experience, knowledge and skills to master space information society, and finally to effectively articulate ideas in a knowledge society. The educational dimension is becoming more complex and more complex, and as such, require professionals who are willing to adopt new practices in the field of educational discourse, but to these challenges is certainly ready only competent for a teacher - a leader in education. The capacity of such a teacher (autonomy, tolerance, participation, openness, flexibility) builds on the qualities of dynamic interactions. A competent teacher - leader in education must: identify and design the roads to be followed (institutional policies, achievements, strategies, resources); analyze the context in which its educational activities make sense, given the analysis of the continent; promote alternatives for the future in a society that is constantly changing and generates contradictions. The last few decades, there have been social, economic, cultural and technological changes, but these processes are not always effective, and the system determined. Global as well as regional and local approaches to education, impose the need to integrate different areas of knowledge and experience to provide a possibility to quantitatively and qualitatively criticize reality to promote the strategy of functional knowledge, therefore, that these skills develop, produce and shape according to the axiological values.

Keywords: change, education, leadership, competent for the teacher

КОМПЕНТЕНТАН НАСТАВНИК – ЛИДЕР У ОБРАЗОВАЊУ

Проф. др Драгана Богавац,

Проф. др Ивица Радовановић

Универзитет у Београду, Учитељски факултет, Република Србија dragana.bogavac@uf.bg.ac.rs

ivica.radovanovic@uf.bg.ac.rs

Проф. др Јасмина Ковачевић

Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Република

Србија kovacjasmina@gmail.com

Резиме: Сведоци смо свакодневних друштвених промена, међу којима посебно промене у оквиру концепта образовања у двадесет првом веку имају значајне импликације на глобалном нивоу. Дакле, модеран свет у чијем фокусу је конкурентност у знању, лидерство, креативност, у којем људски ресурси морају да имају искуство, знања и вештине да савладају простор информационог друштва, и коначно да ефикасно артикулишу нове идеје у друштву знања. Образовна димензија постаје све сложенија и комплекснија, и као таква, захтева професионалце који су спремни да прихватају нове праксе на пољу васпитно-образовног дискурса, а на те изазове свакако је спреман само компетентан наставник – лидер у образовању. Капацитет таквог наставника (аутономност, толерантност, партиципативност, отвореност, флексибилност) квалитет гради на динамичним интеракцијама. Компетентан наставник – лидер у образовању мора да: идентификује и дизајнира путеве које треба следити (институционалне политике, домете, стратегије, ресурсе); анализира контекст у коме његове образовне активности имају смисла, имајући у виду анализу целине; промовише алтернативе за будућност у друштву које се стално мења и генерише контрадикторности. Последњих неколико деценија, било је друштвених, економских, културних и технолошких промена, али ти процеси нису увек били ефикасни и системски детерминисани. Глобални, па и регионални и локални приступи у образовању, намећу потребу за интеграцијом различитих области знања и искуства како би постојала могућност да се квантитативно и квалитативно критикује стварност, да се афирмишу стратегије функционалних знања, дакле, да се та знања развијају, продукују и обликују према аксиолошким вредностима.

Кључне речи: промене, образовање, лидерство, компетентан наставник

1. УВОД

За обезбеђивање квалитета у образовању треба бити отворен за идеје, различите начине у решавању проблема у намери остваривања заједничке сврхе и реализације могућег. Нови концепт образовања захтева високе перформансе: јасан фокус, високе стандарде за све који су укључени у васпитно-образовном процесу, висок степен кооперативности, као и фокусираност на стручно усавршавање. Наведено имплицира да модеран образовни дискурс захтева компетентног наставника, лидера у образовању.

2. КОМПЕНТЕНТАН НАСТАВНИК

Образовна димензија постаје све сложенија и комплекснија, и као таква, захтева професионалце који су спремни да прихватају нове праксе на пољу васпитно-образовног дискурса. Савремени концепт образовања подразумева компетентност као елемент у систему.

Појам компетентности је комплексан, јер постоји јасна потреба за васпитно-образовним процесом који је првенствено персонализован. Професионалне компетенције наставника су кључни фактор када су у питању, пре свега, програмирање и пракса у области образовања, али и када је у питању стручно усавршавање наставника. Приступ васпитању и образовању који је оријентисан ка компетенцијама заснива се на сазнању да у глобализованом и индивидуализованом „друштву знања“ компетенције постају битније него уско стручно и специјализовано знање које се брзо мења. Млади људи данас стоје пред изазовом да се стално даље развијају и да константно усвајају нова знања. Стога, способност комуникације, доживотна способност учења и компетентно опхођење са променама постају све важнији.

Дакле, компетентност представља пре свега познавање сопствених улога и улога других, као и разумевање социјалних односа. На тако дефинисаној бази, заснива се способност одлучивања, решавање проблема и планирање активности. Капацитет таквог наставника (аутономност, толерантност, партиципативност, отвореност, флексибилност) квалитет гради на динамичним интеракцијама. Стандарди компетенција, које иначе имају вишедимензионални карактер, су у функцији самопроцене наставника у оквиру креирања плана сопственог образовања и стручног усавршавања, као и унапређивање праксе професионалног развоја наставника у целини. Мера успешности компетентности, као посебног потенцијала, је интеракција са другим људима и оствареном заједничком квалитету.

Динамичне промене у друштву захтевају од наставника нове компетенције како би успешно функционисао на пољу нових педагошких могућности. Предуслов за наведено је да наставник мора стећи сталну компетенцију за усвајање нових компетенција, што свакако представља део властите слике професионалног развоја.

3. НАСТАВНИК – ЛИДЕР У ОБРАЗОВАЊУ

Отпор према променама, који има психолошку основу, биће појачан уколико ће оне довести до реструктуре моћи. Развојни кораци у каријери су могући само онда ако наставник освести потребу стручног усавршавања. Стога, важно је оријентацију на промене фокусирати на когнитивне (информисаност, позитивно и негативно вредновање, процена актуелне праксе) и афективне (степен задовољства актуелног стања: организација рада, мотивисаност кадрова, услови на послу) компоненте ставова наставника. Структура незадовољства треба да буде у функцији како добијени подаци могу бити практично искоришћени.

Квалитет наставника може да се подигне на виши ниво управо лидерством. Модел стандарда детерминише знања и компетенције које наставник треба да усвоји како би преузео лидерску улогу. Предуслови за стварање могућности да наставник оснажи лидерску улогу су: неговање односа које карактерише поверење, менторство у изазовним ситуацијама, учење лидерских вештина и систематско усвајање нова знања.⁵ Као импликација јавља се: постављање високих професионалних стандарда (на личном нивоу, али и према другима), ширење личне зоне комфора, постављање перспективе са приоритетима, аргументовање наспрам ограничења и висок степен аналитичности у наметнутим променама.

Наставник као лидер је веома одговоран и захтеван. Лидер у образовању је првенствено фокусиран на људе, развија поверење, негује различитост, тражи нова решења и усмерен је на одлуке, усредсређен је ка дугорочним перспективама. Ефикасни лидери мотивишу и пружају подршку. Наиме, та улога

⁵ Dantonio, M., & Lynch, K. (Summer, 2005). Threshold. "To teach, to lead, to transform: Teacher leadership and the future of school reform." Washington, DC: Cable in the Classroom.

детерминисана је планирањем, акцијом и евалуацијом.⁶ Компетентан наставник – лидер у образовању мора да: идентификује и дизајнира путеве које треба следити (институционалне политике, домете, стратегије, ресурсе); анализира контекст у коме његове образовне активности имају смисла, имајући у виду анализу целине; промовише алтернативе за будућност у друштву које се стално мења и генерише контрадикторности.

Нова парадигма лидерства наставника захтева трансформацију културе окружења за учење, као и организациону структуру школе.⁷ Стога, наставници лидери морају бити искусни професионалци који имају, пре свега, поштовање деце/ученика и колега и који су стекли корпус вештина које му омогућавају да ефективно и заједнички ради са колегама. Обезбеђивањем стручног усавршавања које ће укључивати стратегије у том правцу, свакако ће допринети успешности наставника у лидерској улози, али и охрабрити друге наставнике да преузму одговорност лидерске улоге.

4. ЗАКЉУЧАК

Данашњи друштвени контекст подразумева доживотно учење, где се знање, као и компетенције, стално развијају. Чињеница је да још увек није присутна формална припрема и подршка лидерске улоге наставника. Ефикасан образовни систем мора да ствара подстицајни амбијент и отвара могућност развоја сопствених капацитета за лидерску улогу наставника. Без компетентног наставника, ефикасног лидера, није могућа успешна школа, али у крајњем ни квалитетан образовни систем.

5. ЛИТЕРАТУРА

- Dantonio, M., & Lynch, K.(Summer, 2005).Threshold. “To teach, to lead, to transform: Teacher leadership and the future of school reform.” Washington, DC: Cable in the Classroom.
- Lieberman, A., & Miller, L.(2004).Teacher leadership. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Murphy, J.(2005).Connecting teacher-leadership to school improvement. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

⁶ Lieberman, A., & Miller, L.(2004).Teacher leadership. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

⁷ Murphy, J.(2005).Connecting teacher-leadership to school improvement. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

**THE EDUCATIONAL CLUSTER AS A FORM FOR IMPLEMENTING
INNOVATIVE POLICIES AND PRACTICES IN EDUCATION AND TEACHER
TRAINING**

Galya Kozhuharova, PhD

Daniela Ivanova

Michail Kozhuharov

Trakia University – Stara Zagora, Bulgaria

galia_koj@yahoo.com, dannytk@gmail.com, m.kojucharov@gmail.com

Abstract: Education in the contemporary world is facing many challenges brought about by globalization and rapid technological development. Universities and schools are preparing students, university staff and teachers to implement modern educational processes. Educational institutions are expected to apply innovative technologies in education, and yet to meet the needs, and understand the mindset of today's students. These processes are enhanced by the rapid development of information and communication technologies. Naturally, solutions to all these problems cannot be found easily.

What is needed is an integration of institutions interested in educational development. Clusters, and in particular educational clusters, facilitate this phenomenon.

The article discusses the specifics of educational cluster formation as a form of introducing innovative policies and practices in education and teacher training. Presented are the types of educational clusters and their role in the development of innovation management in education.

Proposed is an exemplary educational cluster structure of continuing education and teacher training, based on the experience of the Department of Information and In-service Teacher Training at Trakia University, Stara Zagora, Bulgaria. Summarized are methodological recommendations for the implementation of cluster policy in the field of education in Bulgaria.

Keywords: educational cluster, innovation, continuing education, qualification of teachers.

1. INTRODUCTION

'Europe 2020' EU Strategy for Growth and Development in the next decade outlines educational priorities, namely research, innovation and digital society development. This relates directly to the use of information and communication technologies (http://ec.europa.eu/europe2020/index_bg.htm). Education is bound to respond to all these realities by preparing students, university faculty and teachers to facilitate contemporary educational processes. The rapid development of innovative technologies requires their adaptation to the educational process, creation of adapted methodologies for learning and adequate teacher training to meet the needs and relate to the mindset of current students. Universities and schools cannot find an easy solution to all of these issues. What we need is integration of the institutions, which are involved in educational development. Clusters, and more specifically educational clusters, provide this opportunity.

2. THE CONCEPT OF CLUSTERS

The term "cluster" originated in economics. It means a group, an assemblage, or a gathering of things or people (Merriam-Websters Dictionary: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/cluster>). This definition is closely related to Michael Porter's concept of clusters. He defines clusters as "geographic concentrations of interconnected companies and institutions in a particular field. Clusters encompass an array of linked industries and other entities important to competition" [1].

The concept of clusters has a long history. It is related to Alfred Marshall – a prominent representative of the Neoclassical Economics school of thought. He observed and analyzed the economical space around London and concluded that organizations and enterprises in this area were interrelated with three main factors. Those were workforce, specialized providers and easy access to knowledge and information [2].

Therefore, this concept includes geographically related network of similar interrelated or complementing competing firms with active channels of business relations, communication and dialogue, which use common specialized infrastructure, labor markets and services, and are facing common opportunities for growth and threats. Clusters usually represent specific networks of interrelated, yet competitive on the market companies, specialized suppliers, firms and organizations – service providers, and the related administration and other non-governmental institutions in a certain region.

Cluster is a unique self-managed productive system, in which firms collaborate in vertical or horizontal "chains" to receive extra added value and to increase competitiveness [3]. It comprises a group of firms which usually have experience in mutual collaboration. The crucially important separate measures involving interactions and services for firms include innovations, design, quality, product development and marketing. The most important

cluster achievement, however, is the practical step to business collaboration and incentive for development of assets, technologies, infrastructure and common investments: effects, which cannot be achieved by a single company.

Cluster formation leads to a significant cost reduction for network members.

Cluster members can be legal entities, single person trading firms, non-governmental organizations, training organizations, science units, public administrations and physical persons, who are organized around a single product or service and create a network which can attract local and foreign investors. Important for cluster existence and development are the clear vision for its development and the leading role, which one or several of the participating institutions needs to play.

Schmitz [4] defines clusters as “producer groups of identical or similar products in close proximity to each other”. His definition identifies the cluster with two defining characteristics: geographical concentration and sector specialization [5].

Cluster competitiveness depends on the interactions of its participating institutions. Its advantages lie in the opportunities for network cooperation and partnership and the synergetic effect which can arise in the network. Cluster interactions are based on collaboration, cooperation and interrelation in the conditions of a market economy.

Clusters can be divided into several types:

- Clusters as objects of traditional sector policies, focused on sectors expected to develop intensively in the future;
- Private strategic alliances among a limited number of companies of temporary or long-term association combining in order to reach “critical mass” for developing projects which would not be otherwise accessible to individual firms. This can take the form of consortia for common applied science projects, common development of new products or services, etc.
- Agreements with lesser strategic significance among enterprises mutually related in productive aspects. Such agreements are concluded via intermediaries (e.g. industrial chambers), which aim to share the use of resources in various areas: common promotion of export strategies, common training actions, provision of common facilities or logistics, creation of common strategies for the purchase of materials and raw materials, etc.

By summarizing the theoretical analysis we can affirm that clusters can be seen as an instrument for improving the national and regional competitiveness. They stimulate economic growth, encourage the cooperation among enterprises, universities, research organizations, suppliers and authorities in a specific geographical region. The interactive character of clusters stimulates innovation and acquisition of economical knowledge which are the basis for generating future benefits and create favorable conditions for successful innovative management in different directions.

3. EDUCATIONAL CLUSTERS – REASONS FOR OCCURRENCE, STAGES OF DEVELOPMENT AND CLASSIFICATION

Educational clusters are comparatively new and less studied phenomenon. Based on the analysis of different definitions of “cluster” in literature, educational cluster can be defined as “a group of local educational institutions, research organizations, economical subjects, state organs, tied in horizontal and vertical relations, which have the relevant juridical form and act in the field of education, in order to reach a common goal based on the individual objectives of all members.” [6]. Chukalova divides the goals for cluster creation into general and specific. General goals include the amelioration of competitiveness of each cluster member, innovative development, the improvement of the economic potential of the region. Among the specific goals of educational institutions as a part of the cluster, are the following: fund collection for extra financing of the educational process; furnishing classrooms, modern laboratories, etc.; applying knowledge into practice.

The main difference of educational clusters from other kinds of clusters is that they are concerned mainly with educational services. The estimation of the role of educational clusters includes their innovativeness and their role for educational development. Universities play a key role in educational clusters. Educational clusters are directed towards improving educational and science processes. Business activity in this case is a factor which improves the quality of the educational process. Moreover, it is a product of the process (especially in regard to innovative campaigns in universities). The formation of scientific and educational clusters creates links among education, scientific organizations and industrial enterprises (industrial clusters), social associations and the information environment (IT-clusters).

The process of cluster formation

The process of educational cluster formation is the means by which educational development can be encouraged long term in its all stages and types. A crucial stage in this process of cluster development is the *initial stage*.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

All clusters are conceived in a specific moment if one or several market advantages or opportunities are present. This can be upgraded, consolidated and developed in time.

Newly-formed clusters can begin their development with the participation of a limited number of firms and organizations, engaged in specific activities. This is *the potential stage of development* of clusters.

Subsequently, this “group” can develop and proliferate, include more firms/ organizations, dealing with specific educational, scientific or similar activities, which may influence others to reach critical mass of concentrated educational activity. This is *the latent stage of development* of clusters. Together with cluster growth, participating firms/ organizations begin to identify themselves as a single big group and at this stage the cluster reaches its maturity.

Growing towards maturity of cluster, the firms/organizations undertake activities which are strategic in character and are of use to the whole group, i.e. they have reached *working (or successful) stage of development*. From this moment on, the full benefit of synergism is realized.

We have to note down that not all potential clusters will develop and become latent clusters, not all latent clusters will reach a working or successful stage. In fact, at each stage there is a cycle, which states that clusters which have the potential can go to a new developmental stage.

Research shows that for all successful clusters good coordination is a key factor for actualization. Furthermore, without a single platform for network creation, separate bottom-up initiatives can remain isolated from each other.

Coordination within the network is needed in order to guarantee a constant flow of communication, agreement in activities and concentration of partner interests.

Classification of educational clusters

Signs	Types
The nature of relationships within the direction of economic activities	- Vertically oriented - Horizontally oriented - Mixed
Stage of industrial concentration	- Branch - Inter-branch
Affiliation and scale of tackled problems	- National - Regional - Municipal
Stage of participation in innovations	- Independent generation of innovations - Use of innovations - Doesn't participate in innovations
Number of participants	- Large - Middle - Small
Field of participant activity	- Science- education - Education-business - Science-education-business
Character of research and education	- Scientific and educational - Educational and industrial - Scientific, educational and industrial

In order for the cluster to be successful, the following main processes must be coordinated and controlled:

- Exchange of information and communication
- Balancing interests and conflict-resolution
- Establishing mutual trust among the partners in the network
- Devising solutions
- Building and strengthening of common interests

4. EDUCATIONAL CLUSTER FOR CONTINUING EDUCATION AND TEACHER QUALIFICATION TRAINING

The Department of Information and In-Service Teacher Training (DIITT) is a basic structural unit of Trakia University, Stara Zagora, Bulgaria. Its 55 – year experience in training teachers and pedagogical specialists of different subject areas and stages of secondary education turns it into an established structure in continuing education. In the past 15 years DIITT has self-financed itself. This has led to a new policy to the market of educational services. The proposed qualification must be constantly renewed in order to follow the development

of innovative technologies in education and formation. That is why we have concluded agreements with the Institute of Mathematics and Informatics of the Bulgarian Academy of Sciences (BAS), Sofia and the technological firm Syrma Media. This was the beginning stage of development of the science-education-business cluster type. The firm proposes technological solutions, whereas DIITT, together with BAS, develops methodological solutions for the application of innovations in pedagogical practice. DIITT also works on syllabi and curricula which facilitate the training in different forms of qualification (short- and long-term).

Naturally, our cluster has undergone some changes and has proliferated by including more organizations, which deal with specific educational scientific and managerial educational activities. We have reached the latent stage of development. At this stage we have included the Regional Education Inspectorates, with which we collaborate on setting up qualification courses, and experiment innovative technologies in special model schools. We also work with non-governmental organizations such as the Centre for Creative Learning – Sofia, the Union of Scientists in Bulgaria, the Union of Mathematicians, the Society for Individual Psychology and others. Thus, as our cluster was growing, we reached the stage of maturity, or the so called working stage of development (fig.1). Cluster networks appeared, and organizations which we consolidated with to develop innovative scientific and educational projects, including strategic for Bulgarian education ones, which aim to study foreign projects and to assist national educational projects in the area of ICT application in education, working with talented and gifted children, training in natural sciences and mathematics, etc. In the field of education we have incorporated a computer laboratory for science, applicable for 3-12 grades, interactive boards, dynamic software for implementing research approaches in education and for management of the educational process in schools. At present, we are working on a project to apply cloud technologies in teacher training.

For the purposes of innovative management in continuing education, different smaller cluster types are formed depending on qualification training. In this way cluster networks are developed and the full benefits of synergism are realized.

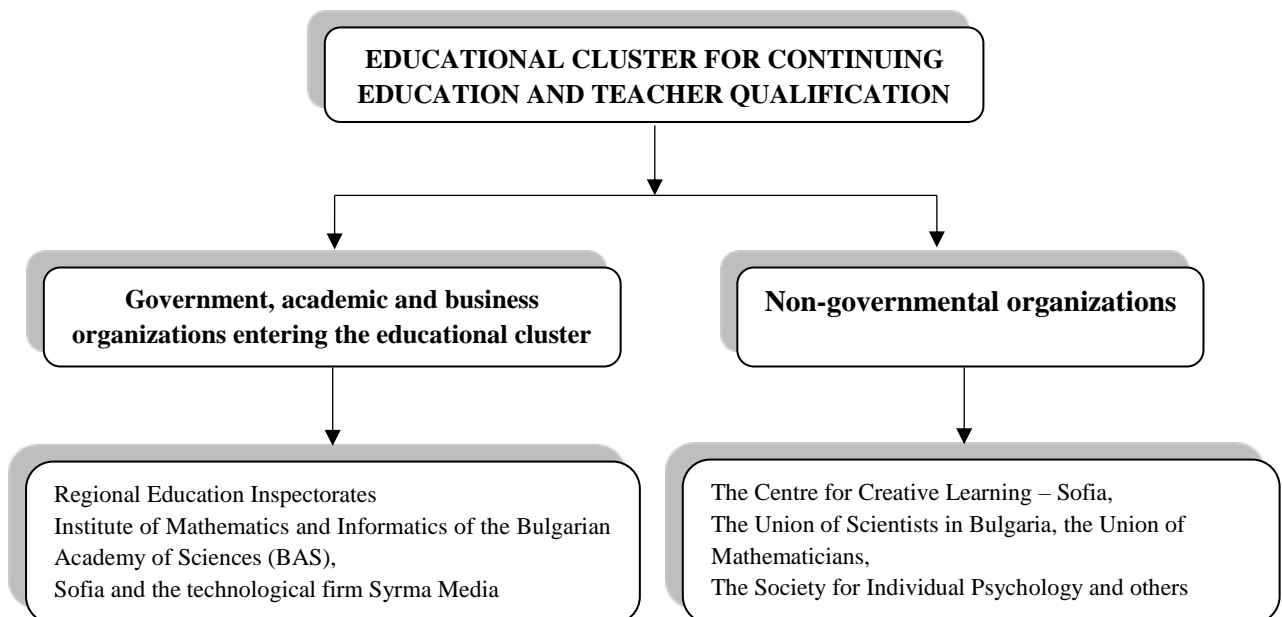

Fig. 1 Structure of an educational cluster for continuing education and qualification training of teachers

5. CONCLUSIONS

The present conditions of educational development in Bulgaria are characterized by rapid globalization and growing competitiveness of educational services. The educational service market is characterized by growing competitiveness. The economic politics in the field of higher education does not include traditional national funding, which requires new instruments for increasing competitiveness of educational institutions. Educational clusters are the only natural way for developing and incorporating innovations in the educational process at all levels. As a model, clusters are very useful in developing national and regional policies and practices in continuing education and teacher training. They unite efforts for common activities, which otherwise will be

impossible for a single institution. Social interactions are enforced and an integration of activities at different levels is achieved.

6. REFERENCES

- [1] M. Porter, On Competition, Harvard Business Review Books, 1998.
- [2] M. DAN, Innovative Clusters: a solution for the economic development of Romania, Theoretical and Applied Economics, Volume XIX, No.9 (574), pp.5-16, 2012.
- [3] Clusters – Form of Increasing Business Competitiveness (collection of articles). Sandansky
- [4] H. Schimtz, On the clustering of small firms, IDS Bulletin, Vol. 23, No. 1, pp. 64-9, 1992.
- [5] M. Kozhuharov, Industrial clusters – enabling environment for Innovation, growth and smart specialization, Trakia Journal of Sciences, Vol. 13, Suppl. 1, pp 312-317, 2015
- [6] E. Chuchkalova, O. Mosunova, Cluster Approach in Educational Integration Structures, (Gazette) Scientific-methodological Union of Professional and Pedagogical Education, Issue 1 (46), Ekateriningburg, Russian State Professional and Pedagogical University, 2012, pp.81, 78-84

DIGITAL NATIVES IN THE CLASSROOM – UNEXPECTED CONSERVATISM OF FUTURE TEACHERS

Dragana Jovanovic, PhD

John Naisbitt University – Belgrade, Republic of Serbia, djovanovic@naisbitt.edu.rs

Tatjana Milivojevic, PhD

John Naisbitt University – Belgrade, Republic of Serbia, tmilivojevic@naisbitt.edu.rs

Abstract: Discussions about future classroom vary from technology and devices to new forms of knowledge and information use, the clouds and open access. In the future, according to some, teaching and learning is going to be social. Different views have something in common – they all overlook question of digital propensity of future teachers. Students of pedagogy belong to a group we call digital natives because they grow up surrounded by digital technology, PC's, tablets, kindles, mobile phones, Internet and social networks. But, can we assume by default that they are digitally ready for teaching in the future classroom. According to our research, they are not, we can't generalize the way we used to earlier, because every generation consists of individuals, with their own specifics, propensities and attitudes toward using digital technology in the classroom. Research conduct on 150 students of Faculties of Pedagogy in Serbia have shown that they are generally ready for the digital classroom, but it has also shown a high level of conservatism regarding technology use in their future work. Personal propensity for including digital technology in everyday teaching does exist, but it collides with real intentions, as our research has shown. the answers vary depending on gender, average school score, year of study, the region of residence and family education background. And yes, as students they identify as a problem the lack of digital usage in their current education, but it is also true that they plan to avoid digital devices in their own teaching practice. In this paper we intend to discuss and answer some open questions related to what we call the new educational conservatism of the digital natives.

Keywords: digital natives, education, future classroom, new conservatism

DIGITALNI DOMOROCI U UČIONICI – NEOČEKIVANI KONZERVATIVIZAM BUDUĆIH UČITELJA

Dragana Jovanovic, PhD

Univerzitet Džon Nezbit – Beograd, Republika Srbija, djovanovic@naisbitt.edu.rs

Tatjana Milivojevic, PhD

Univerzitet Džon Nezbit – Beograd, Republika Srbija, tmilivojevic@naisbitt.edu.rs

Rezime: Diskusije o učionici budućnosti variraju od tehnologije i uređaja do novih formi znanja i upotrebi informacija, klauzura i otvorenom pristupu. U budućnosti, podučavanje i učenje biće društveni, kažu neki. Različiti pogledi imaju nešto zajedničko – svo od reda previđaju pitanje digitalne sklonosti budućih učitelja. Studenti pedagogije su članovi grupe koje nazivamo digitalnim domorocimajer odrastaju okruženi digitalnom tehnologijom, kompjuterima, tabletima, kindl čitačima, mobilnim telefonima, internetom i društvenim mrežama. Ali, da li možemo pretpostaviti da su po difoltu digitalno spremni? Naše istraživanje pokazuje da ne možemo da generalizujemo kao što smo ranije činili jer se svaka generacija sastoji od individual koje imaju svoju specifičnost, sklonosti i stavove prema upotreni digitalne tehnologije u učionici. Istraživanje sprovedeno na 150 studenata učiteljskih fakulteta u Srbiji pokazuje das u oni generalno spremni za digitalnu učionicu, ali isto tako id a pokazuju visok nivo konzervativizma prema upotrebi tehnologije u svom budućem radu. Lična sklonost ka uključivanju digitalne tehnologije u svakodnevno predavanje postoji, ali je u koliziji s realnim namerama, pokazuje istraživanje.Odgovori ispitanika variraju po osnovi pola, prosečne ocene, godine studija, regiji u kojoj ispitanici žive i obrazovnom stepenu porodice. I da, student identifikuju manjak upotrebe digitalnih sredstava u sopstvenom školovanju kao problem, ali jasno nameravaju da izbegavaju upotrebu digitalnih sredstava u sopstvenoj edukativnoj praksi. U radu nameravamo da diskutujemo i odgovorimo na neka otvorena pitanja vezana za ono što zovemo novi edukacioni konzervativizam digitalnih domorodaca

Ključne reči: digitalni domoroci, obrazovanje, učionica budućnosti, novi konzervativizam

1. INTRODUCTION

In the last decade we have witnessed radical changes in debates among students and scholars about core questions of education. Traditional ex cathedra based educational system was designed for type of students that don't exist anymore – now in the classroom we have generations of digital natives who want to interact with teachers through digital channels, manage new technology as professionals and expect the same from their educators. Less reading and more gaming is their mantra and we have to deal with it, no matter if we agree or

not. Almost all modern education theory is based on dominant opinion that future classroom with multi-frontal teaching method is unavoidable (Prensky, 2001; Kennedy, Judd et al, 2008; Van Eck, 2006). And yes, there are so many evidences about "singularity": personalization, imperative of interactivity, student centered learning and self regulated learning. Namely, do we have to teach students what to learn or how to learn? Majority of teachers are not digital natives but, as Pransky call them – digital immigrants (they adopt ICT later and learn it with different success). For subject of this paper it's serious question, "... because the single biggest problem facing education today is that our Digital Immigrant instructors, who speak an outdated language (that of the pre-digital age), are struggling to teach a population that speaks an entirely new language"⁸.

In other words digital natives are multitaskers, able to find information fast and from different sources, oriented to graphics, open access, networks and instant solutions rather than books, slow learning and educators who have lower digital skills than they do. So, educators and digitals blame each other for misunderstanding in the classroom, and that can last forever or until digital natives become teachers. And what will happen then? Will they be able to implement all these digital skills in teaching process? Or, rather are they willing to do that? We have assumed that their future classrooms must be all digital because they are completely different from those they have grown up in. But, can we generalize like this?

Some authors claim that we can't assume that because students are using computers mainly for playing computer games, surfing the Internet, downloading music and communicating, and less for supporting classroom activities⁹ which means that they see ICT as a 'cool tool' rather than a 'learning tool'. Furthermore, about 40% students are not digital natives in spite of the fact that they are members of Y generation. Almost 25.0 percent of the students prefer a limited or no use of technology in the classroom¹⁰. Most students use computers for creating digital documents (word and ppt format) and for general study purpose. We have also expected that digital generation would demand greater use of ICT in the classroom, as they do now, but they mostly have not gained the necessary skills to use technology in support of their academic work, and they often overrate their computer skills. And, what is more important – there is no guarantee that they will use ICT for educational purpose in the future. Therefore, optimistic predictions and digital euphoria should be revised, in Serbia at least.

2. SURVEY METHODOLOGY AND FINDINGS

This survey had the goal to: a) identify student level of ICT skills, b) identify student preferences in ICT use in academic work, c) identify their future use of ICT in the classroom as teachers.

the survey sample consists of 50,0% pedagogy students, 28,7% of social science students and 21,3% of natural science students. They study at Faculty of Pedagogy Belgrade, Faculty of Philosophy Belgrade, University of Nis (Faculty of Sport, Faculty of Civil Engineering, Faculty of Mechanical Engineering, Faculty of Law and Faculty of Arts). Most of them are at IV year of study – 12,3%, III – 11,7%, II – 10,7%, I – 10,3% and V – 5,0%. Gender structure is 39,3% male and 60,7% female. Grade-point average: below 8,00 – 45,3%, above 8,00 – 54,7%.

The summary of major findings:

- The majority of students think that ICT helps reaching goals of the class (SD .755), student attainment (SD .697), motivation (SD .670), quality of teaching (SD .631), student participation (SD 628) and developing of ICT competences (SD .529).
- Students would prefer everyday use of computers in the classroom – 45.3%, several times a week – 40.0%, once in a week – 11.3%, few times a month – 3.4%, once a month and never – 0%;
- Internet: everyday – 34.0%, several times a week – 48%, once in a week – 13.3%, few times a month – 4.7%, once a month and never – 0%;
- Multimedia school board: everyday – 10.0%, several times a week – 41.3%, once in a week – 30.7%, few times a month – 15.3%, once in a month – 2.7% and never – 0%;
- Digital classroom: everyday – 8.7%, several times a week – 36.7%, once in a week – 32.0%, few times a month – 18.0%, once in a month – 2.7% and never – 0%;
- Related software: everyday – 6.7%, several times a week – 27.3%, once in a week – 34.7%, few times a month – 21.3%, once in a month – 7.3% and never – 2.0%;

⁸ M. Prensky, Digital Natives, Digital Immigrants, On the Horizon, NCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001, pp. 2

⁹ R.B. Kvavik, (2005) Convenience, communications and control: How students use technology. In D. Oblinger & J. Oblinger (Eds.) *Educating the Net generation*, pp. 7.1-7.20. Edu Cause.

¹⁰ J. Caruso, R.B. Kvavik, (2006) Preliminary Results of the 2006 ECAR Study of Students and Information Technology.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- Social networks: everyday – 3.3%, several times a week – 8.7%, once in a week – 30.7%, few times a month – 38.0%, once in a month – 10.7% and never – 8.7%;
- Sharing websites (Flickr, iTunes, You Tube): everyday – 4.7%, several times a week – 9.3%, once in a week – 30.7%, few times a month – 30.7%, once in a month – 14.0% and never – 10.7%;
- Interactive web tools: everyday – 5.3%, several times a week – 19.3%, once in a week – 32.7%, few times a month – 29.3%, once in a month – 7.3% and never – 6.0%.

There is also a significant gender difference between male and female students in perception of certain contribution aspects of ICT in learning process.

According to these findings we can assume that as the pedagogy students are using digital technologies in their everyday lives, this percentage warrants their use in their future teaching. We also often assume that male students are more familiar with ICT (common gender stereotype) than female students. But, there is always the same problem concerning the assumptions – they can be refuted. According to students' answers to the questionnaire, female respondents showed more enthusiasm in future ICT use, especially for computer, Internet resources, multimedia classroom and education related software.

The question of conservatism arise from unexpected results concerning the future use of ICT in respondents own teaching practice – majority of them do not intend to use it more frequently than once a week.

Table 1: Frequency of ICT use in the future classroom

ICT	Everyday %	Several times a week %	Once a week %	Few times a month %	Less than once a month %	Never %
PC	29.3	18.7	31.3	13.3	4.0	3.3
Internet	28.0	18.7	32.0	13.3	4.7	3.3
Multimedia board	23.3	18.0	28.0	20.7	6.7	3.3
Multimedia cabinet	20.7	18.0	29.3	19.3	7.3	5.3
Internet presentations	23.3	17.3	31.3	16.7	6.7	4.7
Education related software	21.3	18.7	29.3	19.3	6.7	4.7
MS Office	20.0	13.3	24.0	24.7	9.3	8.7
Moodle, Blackboard etc.	15.3	10.0	21.3	25.3	12.7	15.3
Skype, Google Talk	17.3	6.0	20.0	25.3	15.3	16.0
Social networks	15.3	6.7	18.7	28.0	16.7	14.7
Blogger, Edublogs	16.0	6.0	18.7	24.0	16.7	18.7
Flickr, You Tube	16.0	8.0	17.3	25.3	18.0	15.3
Interactive web tools	20.7	9.3	15.3	24.7	16.0	14.0
Online platforms	28.0	13.3	23.3	16.0	8.7	10.7
School data base	35.3	13.3	28.0	12.0	8.0	3.3

These findings clearly show that many pedagogy students are not willing to endorse the use of a number of technologies and technology based tools in their own teaching practice –at least not frequently¹¹.

Of course, we cannot expect of students to be experts in technology field, but nevertheless we have to point out to important issues in their education that should be considered and delivered in technology-enhanced curricula. It is obvious that future teachers will use digital devices and manage to master some basic digital tools, but that

¹¹ . Some side findings showed that the most widely adopted technology among students is the mobile phone, that 8 of 10 respondents would like use it for education purpose, and that fact should be considered in the future research.

is not enough. Further curriculum revisions should include some competences and skills needed for advanced tech use in the future classroom. Otherwise teachers would not be able to teach generations that are expected to be much more digital competent. Researches like this one provide an excellent starting point from which faculties (especially Faculties of Pedagogy and related disciplines) can shape students' capabilities and expectations concerning how and why certain digital technologies must be included in pedagogical work. In other words, "from the student perspective, technology is most useful for the convenience and control it affords rather than something associated with learning per se"¹² (Kennedy et al., 2006)

3. CONCLUSION

Research conduct on 150 students of faculties of pedagogy and related fields in Serbia has shown that they are generally ready for the digital classroom, but it has also shown a high level of students' conservatism concerning technology use in their future teaching practice. Personal propensity for including digital technology in everyday teaching exists, but collides with real intentions, as the research has shown. The answers vary depending on gender, average school score, year of study, region of residence and family education background. And it is true that, being students they identify lack of digital usage in their current education as a problem, but it is also clear that they plan to avoid digital devices in their own teaching practice.

We take it for granted that digital natives live for and through technology, because they are the only generation (age from 18 to 33) that hadn't have to adapt to new technology because they have grown up with it. Generation Y naturally gravitates to interactive devices. Of course, they are the most avid users. For example the statistics show that 83% of Serbian digital natives are on Facebook, considerably more than the members of older age groups. However, they are not ready to implement ICT in their own future classroom. How has it occurred?

We can explain this phenomenon by the short Jason Frand's definition: "Doing rather than knowing"¹³. Yes, they use digital technology, and they are fully aware that digital tech has modified time and space, so everything happens in real time with immediate effects and a short time to react. From that point of view it is more important what they can do than what they know. But, they are rarely able to connect something so fast with learning process which is, by default – slow. So, they live parallel lives – one in the digital world and the other in the classroom. And yes, they will be able to teach their pupils how to use ICT, but not to teach them through it.

Furthermore, their teachers, belonging to earlier generations have educated them in analog way which seriously collides with the digital future. If we expect them to become teachers of future, we have to teach them to be free and open-minded digital natives, using ICT as well. And we do not do that, so our higher education is experiencing an obvious paradox.

Recent reforms of education in Serbia fail to build on the various attributes of digital natives' mindset and prepare teachers to participate in learning process rather than to conduct it. In our traditional educational model we do produce digital conservatives, conservative not by their nature but by misunderstanding of their future role in education. Educational techniques should evolve or shift to cluster learning environment supported by ICT and communication and then we can expect future teachers to become the teachers of the future.

5. LITERATURE

[1] M. Prensky, Digital Natives, Digital Immigrants, On the Horizon, NCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001, pp. 2, Available online:

<http://www.nnstoy.org/download/technology/Digital%20Natives%20-%20Digital%20Immigrants.pdf>

[2] R.B. Kvavik, (2005) Convenience, communications and control: How students use technology. In D. Oblinger & J. Oblinger (Eds.) *Educating the Net generation*, pp. 7.1-7.20. Edu Cause. Available online: <https://net.educause.edu/ir/library/pdf/pub7101g.pdf>

[3] J. Caruso, R.B. Kvavik, (2006) Preliminary Results of the 2006 ECAR Study of Students and Information Technology. Available online:

<https://library.educause.edu/search#?q=Preliminary%20Results%20of%20the%202006>

[4] G. Kennedy, K.L. Krause et al. (2006). First Year Students' Experiences with Technology: Are they really Digital Natives?. Center for Study of Higher Education The University of Melbourne Available online:

http://www98.griffith.edu.au/dspace/bitstream/handle/10072/26021/53548_1.pdf?sequence=1

¹² G. Kennedy, K.L. Krause et al. (2006). First Year Students' Experiences with Technology: Are they really Digital Natives?. Center for Study of Higher Education The University of Melbourne

¹³ J. L. Frand, (2000). The information-age mindset. Changes in students and implications for higher education. EDUCAUSE Review, 35(5), 15-24.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- [5] Frand, J. L. (2000). The information-age mindset. Changes in students and implications for higher education. *EDUCAUSE Review*, 35(5), 15-24. Available online:
<http://www.educause.edu/ir/library/pdf/ERM0051.pdf>
- [6] R. B. Kvavik, J. B. Caruso, and G. Morgan, (2004). *ECAR Study of Students and Information Technology, 2004: Convenience, Connection, and Control* (Boulder, Colo.: EDUCAUSE Center for Applied Research, research study, vol. 5), p. 43, Available online:
<http://www.educause.edu/ers0405/>
- [7] S. Oxenham (2016). Who Teaches The Teachers? Available online:
<http://bigthink.com/neurobonkers/who-teaches-the-teachers>
- [8] C. Sabin (2001). Who Teaches The Teachers? News and Events. Paper 1090. Available online:
<http://digitalcommons.iwu.edu/news/1090>

THE EDUCATION AND SCIENCE CONTRIBUTION TO THE TOURISM OF MONTENEGRO

Olivera Blagojević – Popović

University of Montenegro, Faculty for tourism and hotel management, Kotor, Montenegro
blagojevico@t-com.me

Abstract: Today, in the modern world, it seems more difficult than ever before, to keep step with time and changes, but the utmost challenge is being the very actor of those changes and their anticipator. Globalization has penetrated all spheres of life, starting from nature, basic existential needs, going all the way to the social needs and occurrences, including tourism and hospitality industry.

Main purpose of this paper is to stress the need and draw attention of the public to the importance of education and science in tourism of Montenegro and beyond. How to respond to the challenges of modern society is the most discussed issue among the academics and business experts. Do the education or the workplace hold the answer? Is a “lifelong learning” the answer? Clearly, the answers must be sought in an optimal combination, in the synergy of theoretical and practical knowledge, as well as lifelong improvement. Once acquired knowledge is merely a good foundation for improvement and now, more than ever we understand the saying, “people learn until they die!” Particularly responsible task is, on one side, in the hands of educators at all levels, the creators of the future participants of the complex and ever more demanding future, and on the other side, the managers in the workplace who demand the continuance of the proficiency. A famous Serbian writer Jovan Jovanovic Zmaj once wrote: “It’s not the knowledge knowing but knowledge transferring that counts”. Therefore, this task of the teachers bears large responsibility in the modern society. The art of transmitting knowledge is an ever present issue, especially today, in the world of fast information and a very rapid lifestyle.

Keywords: globalization, change, knowledge, hospitality industry

DOPRINOS NAUKE I OBRAZOVANJA RAZVOJU TURIZMA CRNE GORE

Mr Olivera Blagojević – Popović

Univerzitet Crne Gore, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Kotor, Crna Gora; blagojevico@t-com.me

Apstrakt: U savremenom svijetu kakav je danas, čini se težim nego ikada do sada, biti u koraku sa vremenom i promjenama, a poseban izazov je biti akter istih i anticipirati ih. Globalizacija je prožela sve sfere života, počev od prirode, osnovnih egzistencijalnih potreba, pa do svih društvenih potreba i pojava, uključujući turizam i ugostiteljstvo.

Svrha ovog rada je da ukaže na potrebu skretanja pažnje šire javnosti na značaj obrazovanja i nauke u turizmu Crne Gore i šire.

Kako odgovoriti na sve izazove koje nameće savremeno društvo, pitanje je koje se vrlo često postavlja u akademskim krugovima i među privrednicima. Da li se može naći odgovor kroz obrazovanje ili na radnom mjestu? Da li je rješenje cjeloživotno učenje? Jasno je da odgovore treba tražiti u optimalnom spoju tj. sinergiji teorijskog i praktičnog znanja, kao i cjeloživotnom učenju. Jednom usvojeno znanje nije dovoljno i nije uzalud rečeno: Čovjek se uči dok je živ! Posebno odgovoran zadatak je, s jedne strane u rukama prosvetnih radnika na svim nivoima kao kreatorima budućih učesnika kompleksne današnjice, a s druge, rukovodiocima na radnom mjestu, jer znanje zahtijeva kontinuitet. “Nije znanje znanje znati, već je znanje znanje dati” rekao je poznati srpski pjesnik i književnik Jovan Jovanović Zmaj. S tim u vezi, stoji uvijek iznova odgovoran i iznimno važan zadatak nastavnika u savremenom društvu. Umjeće prenošenja znanja je oduvijek bila i ostala aktuelna tema, a posebno danas u svijetu dobre informisanosti i veoma ubrzanog načina življenja.

Ključne riječi: globalizacija, promjene, znanje, ugostiteljstvo

1. UVOD

Od davnina, istorija pamti vrsne mislioce, filozofe i učitelje iz čijih izreka i djela i danas učimo. Koliko je samo misli, i životnih istina stalo u samo nekoliko riječi .poput Sokratove izreke: “znam da ništa ne znam”. Savršen u nesavršenstvu, može se smatrati pretečom savremenog istraživanja metodom ispitivanja. Tako je i Sokrat ispitivao na sebi svojstven način, dolazio do podataka razgovarajući sa ljudima raznih društvenih slojeva, posjećujući radionice, vježbaonice, obrađivao ih u svom umu, informacije prihvatao i odbacivao, a zatim dalje plasirao u javnost spoznate istine.

Osnovni **zadatak** ovog rada je da ukaže na značaj povezivanja teorijskog i praktičnog znanja, te po tom modelu kreiranja specijalizovanog kadra u turizmu i Ugostiteljstvu, u osnovi osposobljenog kroz sistem obrazovanja, za rad na traženim pozicijama.

Cilj rada je, da na osnovu različitih iskustava prikaže modele edukacije sa praktičnom primjenom, kao i da

poentira značaj nastavka edukovanja kadrova kroz sprovođenje obuka na radnom mjestu.

Teorijsko hipotetički okvir: veća involviranosti nauke u privredne tokove, daće značajan doprinos u rješavanju aktuelnih problema, kako na mikro tako i na makro nivou.

U radu su primijenjene metoda indukcije i dedukcije, empirijska metoda, metod sinteze i analize, kao i metoda ispitivanja.

2. UGOSTITELJSTVO: ZNANJE I VJEŠTINA

Od nastanka do danas, nije se mnogo toga promijenilo u samom konceptu učenja. Još su starogrčki filozofi-oratori javno izlagali svoja znanja poput današnjih prosvetnih radnika, profesora u amfiteatru. Promijenile su se metode učenja, a posebno sami učenici. Danas govorimo o svijetu kao 'globalnom selu', svijetu ekspanzije informacione tehnologije i vrlo informisanim slušaocima.

Postavlja se pitanje na koji način motivisati učenike, studente da budu aktivni učesnici u procesu učenja, da usvojeno znanje stalno nadograđuju, da praktično primijene stečeno znanje? Da li je adekvatno rešenje sistem dualnog obrazovanja koje se već dugi niz godina primjenjuje u Njemačkoj? S druge strane, odgovornost je i na menadžerima, rukovodiocima koji proces edukacije treba da nastave kroz procese planiranja, organizovanja i sprovođenje obuka na radnom mjestu, zatim kroz ocjenu djelotvornosti obuke i dalje evaluaciju rada zaposlenih.

2.1. TEORIJA I PRAKSA NA PRIMJERU TURIZMA CRNE GORE

Putem dobrih primjera u obrazovanju, krenule su i školske ustanove na svim nivoima obrazovanja u Crnoj Gori. Već gotovo jednu deceniju, sistem obrazovanja podržava sve ustanove na svim nivoima obrazovanja koje omogućuju đacima i studentima aktivno učešće u radu kroz programe obavezne prakse, studentske posjete i razmjene studenata, saradnju sa turističkim i ugostiteljskim preduzećima i sl. Posebno ohrabrujuća činjenica je da ustanove visokoškolskog obrazovanja u Crnoj Gori sprovode reforme u smislu samog koncepta programa, odabira kadrova sa odgovarajućim radnim iskustvom iz domena oblasti izučavanja, uspostavom saradnje sa privredom u cilju interaktivnog djelovanja i sprovođenja praksi studenata, a posebno u cilju kreiranja i pripreme adekvatnog budućeg kadra za potrebe različitih privrednih djelatnosti.

Kao reprezentativan primjer ovakvog koncepta obrazovanja, izdvaja se Fakultet za biznis i turizam u Budvi, prestižna naučna i nastavna institucija u Regionu. Fakultet je akreditovan od strane Savjeta za visoko obrazovanje pri Ministarstvu prosvjete i nauke Crne Gore, 15. novembra 2010 godine, a licenciran 5. jula 2011. Misija ove visokoškolske ustanove je "Naučno istraživanje turizma i ugostiteljstva, obrazovanje menadžera sa liderskim karakteristikama u hospitaliti industriji i turizmu, balans edukacije opšteg znanja, stručnog znanja i menadžerskih vještina, cjeloživotna edukacija u oblasti hospitaliti industrije i turizma"

Program predstavlja „prvi studentski program hospitaliti menadžmenta (ugostiteljstvo, turistička rekreacija i zabava, turističke atrakcije, turistička trgovina...) u Crnoj Gori i jedan od rijetkih u Regionu. Fakultet ima veoma visok stepen saradnje sa ostalim visokoškolskim ustanovama u zemlji i okruženju. Studenti imaju mogućnost da stručne ugostiteljske predmete izučavaju se u originalnom ambijentu (hotel, restoran, kuhinja, recepcija, domaćinstvo...) u renomiranim hotelima u Budvi (Maestral, Queen of Montenegro, Bellevue Iberostar, Montenegro Stars Group, Aman Sv. Stefan, Mediteran...), kao i da kroz preuzimanje konkretnih sezonskih radnih mjesta obavljaju obaveznu ljetnju praksu.

Nastavni kadar čine univerzitetski profesori, docenti i Phd studenti sa visokim stepenom uključenosti u privredi i većina sa radnim iskustvom iz oblasti ekonomije i turizma. Kako nastavni kadar tako i studenti, veoma su aktivni na polju istraživačkih projekata. Do sada su urađena tri takva projekta, sva tri posvećena ljudskim resursima u turizmu i ugostiteljstvu.

Za potrebe ovog rada izdvojilo se istraživanje na temu: "Uloga nauke i obrazovanja u turizmu u Crnoj Gori". Istraživanje je sprovedeno u periodu od septembra do decembra 2014. godine od strane studenata, pod rukovodstvom nastavnog kadra Fakulteta, i pokroviteljstvom Ministarstva nauke Crne Gore.

Istraživanje je obuhvatilo slučajno izabrani uzorak od 90 ispitanika među učesnicima u turizmu Crne Gore. Kao metoda prikupljanja podataka korišten je anketni upitnik koji je obuhvatio u osnovi dvije oblasti: nauka i obrazovanje. U svrhu statističke analize korišćen je kompjuterski software IBM SPSS Statistics 22.

Tabela 1. Da li je vidljiv doprinos nauke crnogorskom turizmu?

Pitanje vidljivosti naučnog doprinosa usko je vezano sa pitanjem opšte učestalosti kontakta turističke privrede sa naukom

		Učestalost kontakta sa naučnicima				Total
		Izuzetno rijetko	Rijetko, uglavnom protokolarno	Povremeno razmjenjujemo mišljenja na skupovima ili slično	Često kontaktiramo, razmjenjujemo informacije i stavove	
Vidljiv doprinos nauke crnogorskom turizmu	Da	15	10	5	4	34
	Ne	25	16	8	5	54
Total		40	26	13	9	88

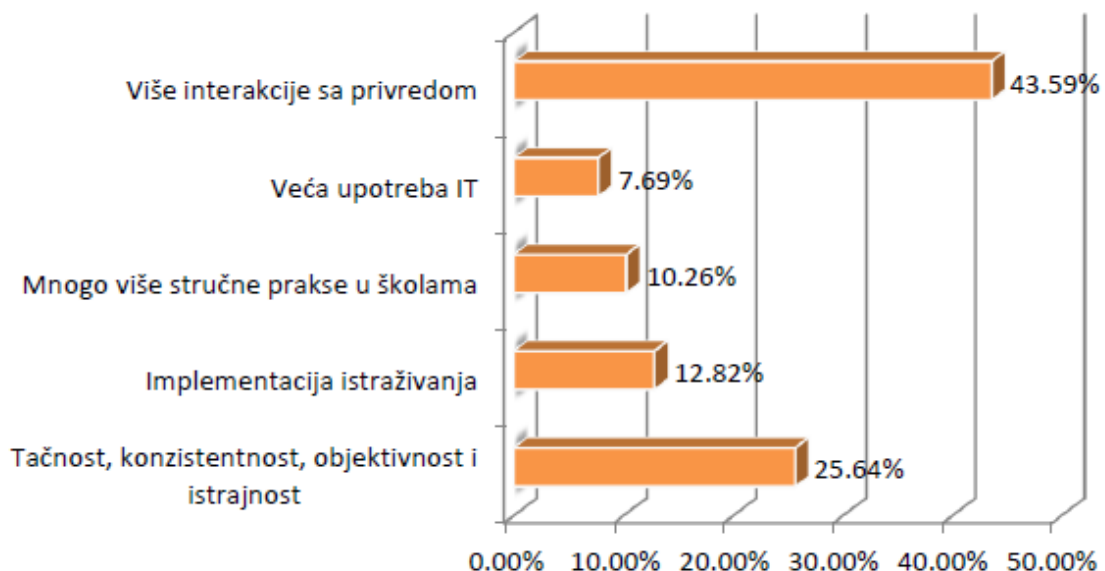
Preuzeto: Istraživački projekat : "Uloga nauke i obrazovanja u turizmu u Crnoj Gori".

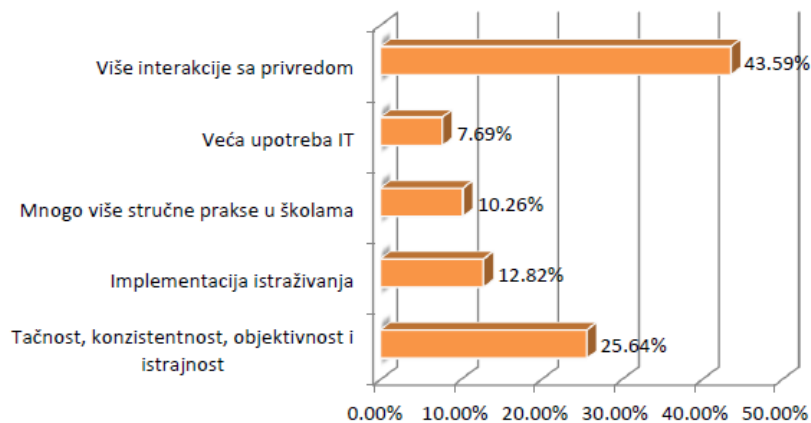
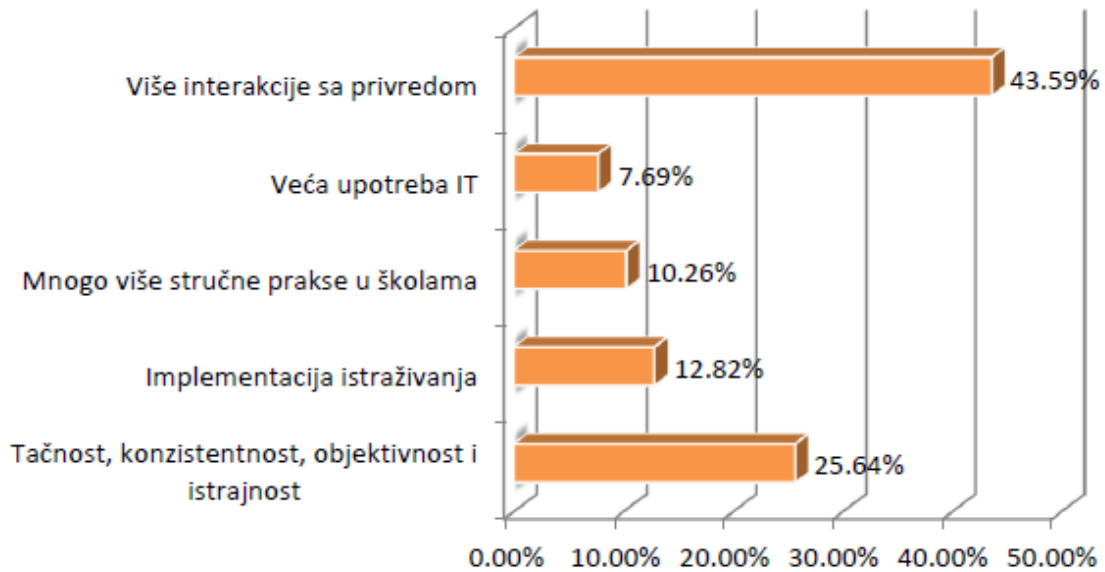
Od ukupnog broja ispitanika 69,7% ispitanika nije redovno informisano o naučnim dešavanjima i istraživanjima o crnogorskom turizmu. Pitanje nije išlo dublje u analizu da li je riječ o nedovoljnoj zainteresovanosti od strane turističke privrede ili o nedostupnosti naučne zajednice, ali riješenje, po mišljenju rukovodioca ovog istraživačkog projekta, očituje se u dva smjera: s jedne strane u aktivnijem povezivanju na relaciji naučna zajednica - turistička privreda, a s druge, u izgradnji jedinstvenog informacionog sistema ili platforme koja bi objedinjavala naučna dostignuća na nacionalnom nivou i koristeći savremenu tehnologiju davala brz i jednostavan pristup rezultatima.

Slika 1. Kontakti sa naučnicima koji se bave crnogorskim turizmom

Na pitanje koliko ispitanih je potražilo pomoć naučnika za rješavanje konkretnih pitanja, samo je 25% zaista tražilo pomoć vezano za probleme u poslovanju kompanije, a pri tome niko nije bio apsolutno nezadovoljan sa pomoći koju su dobili. Ukupno 47,62% su bili uglavnom zadovoljni dobijenim savjetom, a 38,1% je bilo sasvim zadovoljno - što je ukupno čak 85,72% zadovoljnih praktičnim savjetima naučne zajednice. Samo njih 14,3% je bilo malo zadovoljno. Sa aspekta mjerenja doprinosa naučne zajednice rješavanju aktuelnih problema u turizmu, navedeni rezultati su veoma povoljni.

Na pitanje: "Šta biste savjetovali naučno-istraživačkoj zajednici u budućem redu?", a njihovi odgovori grupisali su se u pet različitih kategorija prikazanih na dijagramu koji slijedi.

Preuzeto: Istraživački projekat : "Uloga nauke i obrazovanja u turizmu u Crnoj Gori".

Rezultati istraživanja iako sprovedenog na relativno malom uzorku, veoma su značajni sa aspekta identifikovanja problema, što je ujedno prva faza u samom rešenju istog.

2.2. UGOSTITELJI KAO PODRŠKA RAZVOJU KADROVA

Svjesni činjenice da je ugostiteljski radnik taj od koga zavisi da li će usluga biti manje ili više uspješno prodana gostu ili neće biti uopšte prodana, ugostiteljska preduzeća Crne Gore, prepoznale su potrebu ovakvog koncepta obrazovanja, te shodno tome otvorila svoja vrata za mlade kadrove iz škola i Univerziteta. Glavni oslonac uspješnog poslovanja jeste upravo ljudski faktor, te pojedine kompanije izdvajaju nezanimljive svote novca za potrebe treninga i obuka

Savrmeni stil upravljanja kako u ugostiteljstvu tako i u ostalim privrednim djelatnostima podrazumijeva napuštanje tradicionalnog upravljanja u svim fazama upravljanja., te funkcioniše po sljedećem modelu:

Planiranje: tržište i potrošač na prvom mjestu

Organizovanje: trajna aktivnost menadžmenta, prilagođava se čovjeku a ne obratno, naučni pristup organizaciji umjesto dogmatskog, kontinuirano traženje savršenijih forma organizacije; informatička, globalna organizacija.

Vodenje – demokratija u odlučivanju, disciplina; savremeni menadžer više sluša a manje priča, pristup: "show me how", motivacija zaposlenih...

Koordinacija – jedan od najznačajnijih zadataka preduzeća kojim ispravljamo greške...

Kontrola – omogućava menadžmentu da provjeri svoje odluke i akcije

Razvoj kadrova predstavlja prioritetni zadatak savremenog menadžmenta.

3. SAVREMENI TRENDOVI U TURIZMU

U odnosu na veoma ubrzan razvoj nauke, tehnike, informacione tehnologije, može se reći da ni Ugostiteljstvo u svom razvoju nije pretrpjelo značajne promjene. Razlog leži u dominaciji ljudskog faktora. Od nekadašnjeg gostoprimstva do ugostiteljstva promijenile su se jedino tehnike i usavršili načini posluživanja.

Svakako su interesantni naučno - tehnološki pronalasci poput prvog humanoidnog robota 'Marrio', zaposlenog na recepciji hotela „Marriot Ghent“ iz hotelskog lanca Marriot. Kao što je poznato, robot je i zvanično predstavljen na sajmu u Berlinu održanog od 08.-13. marta na 50 godišnjici održavanja ITB Berlina. Robot u ugostiteljstvu, osim praktične primjene ima i vrlo značajnu marketinšku vrijednost, te će mnogima biti zanimljiv način na koji će ih robot na recepciji dočekati, poslužiti. Činjenica je da je Marrio inicirao i istraživanja na temu da li će mašina moći zamijeniti ugostiteljskog radnika, pa ako je sudeći po dobijenim rezultatima za svoje pozicije najviše treba da brinu zaposleni na recepciji. Tokom istraživanja, negativan stav po pitanju primjene robota u ugostiteljstvu najviše su iskazali gosti iz Njemačke i Velike Britanije, a najpozitivniji prema ovoj ideji bili su Kinezi. Pitanje ostaje da li će trenutno najveće emitivno tržište ozbiljnije pokrenuti ideju susptisanja uloge čovjeka u ugostiteljstvu? Na kraju, odgovor na „robotsku konkurenciju“ stručnjaci i učesnici ovog panela, vide opet u samom obrazovanju, kreiranju visokokvalifikovanih i visokokvalitetnih kadrova, koje niti jedna softstificirana mašina u glednom vremenu ne može zamijeniti.

ZAKLJUČAK

Uprkos svim pokušajima koje nameće moderno doba i razvoj nauke i tehnologije, osmjeh i ljubaznost ugostiteljskog radnika niti jedna mašina ne može zamijeniti. Primjena mašina u takve svrhe za sada smatra se biće zaista ograničena, jer sve dalje od toga, neće predstavljati turističku atrakciju, već samo pokušaj da se zamijeni nezamenljivo.

Od nastavnog kadra Crne Gore očekuje se da kontinuirano nastavi započeti trend sistema interaktivnog učenja, a od ugostitelja da pojačaju napore u pravcu podrške i motivacije domaćeg kadra da pronadje svoju poziciju u okviru zemlje. Na taj način ostvaruje se dvostruki benefitet za jednu malu zemlju kakva je Crna Gora, kroz smanjenje stope nezaposlenosti i sprečavanje „odliva mozgova“ sa druge strane.

LITERATURA

- [1] Buhalis, Dimitrios., and Sowerby, Dorne. 1996. *Towards the millennium: global civilization in change?* Tourism management, 3, 230-232
- [2] Mountinho, Luis.2008. *Tourism management dynamics: trends, management and tools (tourism futures)* Journal of travel & tourism marketing: 4: 321-322

SOME ASPECTS OF PROFESSIONAL AND PERSONAL PROFILE OF THE TEACHER IN THE XXI CENTURY

Valentina Sharlanova, PhD

Trakia University – Stara Zagora, Bulgaria, vsharlanova@yahoo.com

Abstract: The modernization of education requires a change in learning and teaching, conducting personal oriented educational process. Radically changed the role of the teacher. Educational change is related to a change in values and patterns of behavior, brought in teachers for decades. Today particularly relevant are the new roles and skills of teachers, adequate to the new social realities and personal oriented educational process. The aim of this article is a study exploring the development of new roles and skills of the teacher as important aspects of his professional and personal profile in terms of educational change at the beginning of the XXI century. The study methodology includes an analysis of theoretical concepts in the literature, observation of teaching practice, analysis of products of teacher's activities (teacher's portfolio, coursework and theses, written studies for the first professional degree, reports from national and international educational forums), analysis of the training process in the short and long term training forms of pedagogical specialists, action research, and reflection on own experience as a reviewer and member of examination boards in procedures for the award of professional degrees. The article focuses on the role of the teacher as a facilitator/ facilitating the learning process. It outlines the difficulties and opportunities to develop this role and prepare students to participate in facilitated learning process. According to the concept of Crucial Cs of American researchers Betty Lou Bettner and Amy Liu, the development of "four vital protections," creates opportunities for development of life skills in a democratic society with dynamic changes. Attention is paid to the use of teacher portfolio as a means of self-reflection and professional and personal development. Conclusions are made and generalizations.

Keywords: modernization of education, teacher, facilitator, teacher portfolio

НЯКОИ АСПЕКТИ НА ПРОФЕСИОНАЛНО-ЛИЧНОСТНИЯ ПРОФИЛ НА УЧИТЕЛЯ ПРЕЗ XXI ВЕК

доц. д-р Валентина Шарланова

Тракийски университет – Стара Загора, България, vsharlanova@yahoo.com

Резюме: Модернизацията на образованието изисква промяна в ученето и преподаването, осъществяване на личностно ориентиран образователен процес. Коренно се променя и ролята на учителя. Образователната промяна е свързана с промяна в ценности и стереотипи на поведение, възпитавани у учителите в продължение на десетилетия. Днес особено актуални са новите роли и умения на учителя, адекватни на съвременните обществени реалности и личностно ориентирания образователен процес. Целта на представеното в статията изследване е проучване на развитието на новите роли и умения на учителя като важни аспекти от професионално-личностния му профил в условията на образователната промяна в началото на XXI век. Методиката на изследването включва анализ на теоретични концепции в специализираната литература; наблюдение на педагогическа практика; анализ на продукти от дейността на учители (учителско портфолио, курсови и дипломни работи, писмени разработки за придобиване на първа професионално-квалификационна степен (ПКС), доклади от национални и международни педагогически форуми); анализ на процеса на обучение в краткосрочни и дългосрочни квалификационни форми с педагогически специалисти, изследване в действие (action research); осмисляне на личен опит като рецензент и член на изпитни комисии в процедури за присъждане на ПКС. В статията се акцентира върху ролята на учителя на фасилитатор/ улесняващ учебния процес. Очертани са трудности и възможности за развитие на тази роля и подготовка на учениците да участват във фасилитиран учебен процес. Такива възможности разкриват уменията за живот в демократично общество с динамични промени чрез развитие на „четирите жизнено протекции“, според концепцията за трите С-та на американските изследователки Betty Lou Bettner and Amy Lew. Внимание се отделя на използването на учителското портфолио като средство за саморефлексия и професионално-личностно развитие. Направени са изводи и обобщения.

Ключови думи: модернизация на образованието, учител, фасилитатор, учителско портфолио

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Модернизацията на образованието изисква промяна в ученето и преподаването, осъществяване на личностно ориентиран образователен процес. Коренно се променя и ролята на учителя. Образователната промяна е свързана с промяна в „ценности и стереотипи на поведение, възпитавани у учителите в продължение на десетилетия. Целта е от учителя, който изпълнява безропотно всички нареждания, да се

изгради нов тип учител творец със собствен педагогически облик, със значими за съвременната действителност личностни качества, висока култура и чувство за отговорност.”¹⁴

В началото на XXI век особено важно е изграждането на съвременния професионално-личностен профил на учителя. В тази връзка актуални са новите роли и умения на учителя, адекватни на обществените реалности и личностно ориентирания образователен процес. Водещо място заемат ролята на учителя като улесняващ (фасилитатор), развитието на социални умения; изграждането на позитивна образователна среда; уменията за ефективно общуване. Новите роли и умения изискват развитие на емоционалната интелигентност. Важен принцип в професионалното развитие на учителя е, че човек не може да даде нещо, което сам не притежава. Налага се, първо, да работи върху себе си и после - с учениците - за развитие на демократични ценности и нагласи, на умения за окуражаващи комуникации.

В статията са представени обобщени резултати от проучване на развитието на новите роли и умения на учителя в условията на образователната промяна в началото на XXI век. Използваната методика включва анализ на теоретични концепции в специализираната литература; наблюдение на педагогическа практика; анализ на продукти от дейността на учители (учителско портфолио, курсови и дипломни работи, писмени разработки за придобиване на първа ПКС, доклади от национални и международни педагогически форуми); анализ на процеса на обучение в краткосрочни и дългосрочни квалификационни форми с педагогически специалисти (action research); осмисляне на личен опит като рецензент и член на изпитни комисии в процедури за присъждане на ПКС. Целевите групи включват педагогически специалисти, участващи в квалификационните и сертификационни дейности, научни форуми, организирани в Тракийски университет, както и студенти, бъдещи педагози. Акцентира се на три аспекта от изграждането на професионалния профил на съвременния учител и учителя на бъдещето – ролята му на фасилитатор/ улесняващ учебния процес, уменията за живот в демократично общество с динамични промени чрез развитие на „четирите жизнени протекции“ и използването на учителското портфолио като средство за саморефлексия и професионално-личностно развитие.

2. НОВИ РОЛИ НА УЧИТЕЛЯ. УЧИТЕЛЯТ КАТО ФАСИЛИТАТОР

В основата на съвременното образование лежи схващането, че учениците учат най-добре, ако са поставени в центъра на образователния процес и от тях се изисква да конструират собствено разбиране чрез разговори, изследване и рефлексия. За да се постигне ориентиран към ученика образователен процес, е важно учителят да развие определени умения: доверие към способностите на учениците да мислят и да учат, прилагане на практика на редица интервенции и умения за фасилитиране, споделяне с учениците и договаряне отговорността за процеса на ученето, отдаване значение на емоционалната интелигентност и помагане на учениците да развият своята емоционална интелигентност.¹⁵

Очевидно е, че с промяната в образователния модел се променят и ролите на учителя. В традиционното обучение (ориентираното към учителя обучение) учителят играе ролята на: експерт по определен предмет, преподаващ, демонстриращ, контролиращ, оценяващ, възпитаващ. Със смяната на образователния модел, с утвърждаването на активни форми на учене неговите роли са: фасилитатор (улесняващ), посредник между знанието и ученика, мениджър на учебния процес (планира и прогнозира, организира, разпорежда и делегира, координира и контролира), консултираш.¹⁶

Р. Вълчев разглежда новите роли на учителя във връзка с груповата работа, която е “основа на съвременното образование” и създава условия за: непрекъснато ангажиране на учениците в процеса на обучение, участие в разнообразни дейности, сътрудничество, взаимодействие, диалог, развитие на умения за общуване, взаимно подпомагане, навременна и ефективна обратна връзка, изследване ефективността на използваните методи.¹⁷

Учителят като водещ група, с цел да се реализират посочените възможности на груповата работа, трябва едновременно да изпълнява различни роли: режисьор - координира, насочва, организира, обмисля работата и последствията; водач – на него се разчита в труден момент; експерт, източник на знания; модел на поведение; авторитет; съветник; съдия, арбитър – при оценка на мненията в даден

[1] ¹⁴ Пенкова, Р. Педагогическо управление на учителите. Доклад. Национална конференция. Качеството на обучение и мястото на българския учител в европейското образователно пространство. Казанлък, 2004.

¹⁵ Motschnig-Pitrik, R. Combining Rogers' Student Centred Teaching with New Media: Experiences, Consequences, and Hypotheses; Carl Rogers' Conference 2002, San Diego, USA, 2002.

¹⁶ Пенчева, Е., Гюрова, В., Петри, М. Пакет за обучение на директори. С., 2003.

[2] ¹⁷ Вълчев, Р. Как да решаваме успешно конфликти., С., 1998, с.11.

спор или проблемна ситуация; пазач на груповите норми – тогава водещият свободно дава оценки. Постига се съгласие, че нормите са за общо добро, трябва да се спазват и водещият е отговорен за това.¹⁸

Учителят като фасилитатор. Между новите роли първостепенно значение има ролята на фасилитатора - улесняващия процеса на учене. Учителят регулира и стимулира процеса на познание. Той има посреднически функции в усвояването на знания и формирането на умения и компетенции. Става приятел на учениците, съпричастен е към техните постижения и трудности.

Сред българската педагогическата общност умението за фасилитиране е едно от най-обсъжданите умения на съвременния учител. На фасилитирането се гледа като на “различна педагогика”. От разбирането на значението на термина „фасилитирам“ (от английски език - улеснявам, благоприятствам/спомагам за, съдействам на, подпомагам) се стига до осмисляне на същността на понятието в контекста на преподаването - ръководене на класа, така че учениците да се научат да мислят и възприемат преподаваните идеи. Добре фасилитираният клас има капацитет за водене на дискусии и дебати. Учениците се учат как да разбират, анализират и интегрират изучаваните въпроси в своята система от знания. Оттук следва, че това, какво се преподава, т.е. учебното съдържание, става по-малко важно, отколкото това, как се преподава, т.е. процесът на учене. Съществено е, че учениците учат чрез улесняване споделянето и чрез учене от гледните точки на другите.

Процесът на овладяване на новата роля на фасилитатор е свързан с развитие на нови нагласи, формиране на демократични ценности. Кои са основните умения на учителя фасилитатор? Според Yoong, ако един учител иска да фасилитира добре, той трябва да насочва своята работа към настоящия начин на мислене и стил на учене на учениците. Поведението му също трябва да съответства на техния начин на мислене и учене.¹⁹

3. ТРУДНОСТИ И ВЪЗМОЖНОСТИ/ ПЕРСПЕКТИВИ.

Учители, участвали в изследването, очертават както трудности, така и възможности за развитие на ролята на фасилитатора. За да не стигаме до отчитане на “поредна неуспешна реформа” и да казваме, че присаждаме чужд модел вместо да творим своя, трябва да се съобразяваме с определени условия, свързани с характера на досегашната образователна система - със стария образователен модел, съчетаването на стиловете на преподаване и учене. Например ученици, които са формирани в ориентиран към учителя модел, обикновено очакват от учителя да има верните отговори, да не задава въпроси или да споделя информация, да не експериментира и да не прави грешки, да не предизвиква. С тази нагласа не е изненадващо, че учениците не желаят да покажат, че не могат да отговорят. Те се страхуват от наказание, подигравка или да бъдат оценени като по-малко интелигентни или по-малко ефективни от другите ученици. Следователно, за да фасилитира добре, учителят трябва да се обърне към тези страхове на учениците. Ако учителят сподели своите очаквания, учениците ще се страхуват по-малко. Ще се утвърди добро взаимодействие, необходимо за следващите уроци.

Друго важно умение е управлението на груповата динамика в класа. Учителят като фасилитатор трябва да балансира няколко фактора: структура, т.е. колко програмирано или гъвкаво ще се води урокът, темпо, т.е. колко бързо или мудно се работи, групова интеракция - как членовете на групата се отнасят един към друг или към фасилитатора, приоритети, т.е. кое е по-важно да се предава – цялото планирано съдържание или процеса на учене, интереси - енергията да бъде насочена към индивидуалните и групови интереси, контрол - до каква степен учениците са овластени да действат/ да правят/ да участват. Установяването на баланс между горните фактори се оказва нелека задача. Този баланс зависи от преподавателската философия на фасилитатора (дали е ориентиран към ученика или към учителя) и начина на възприемане на ученика - като ученик или като интелигентен възрастен.

Предизвикателство в нашето училище е установяването на основни ценности като споделяне и придобиване на информация, свободен и информиран избор, решение, взето колективно в клас. Уменията за ефективно общуване са ключови за фасилитатора. Важно е той да умее да слуша не само какво е казано, но и какво не е казано по време на дискусията. Чрез развиване на емпатия фасилитаторът може бързо да отговори на всякакви съмнения и въпроси на учениците. Ученици и учители трябва да насърчават дискусията, като показват взаимно уважение. Личната гордост и его трябва да отстъпят на искрения интерес и учене един от друг. Да моделира, да извайва мисленето на

¹⁸ Пак там, с.13.

[3] ¹⁹ Yoong, S. M. Facilitation: A different pedagogy? in Triannual newsletter produced by the CDTLink Vol. 6 No. 1, March 2002.

учениците, се счита за проява на педагогическо майсторство. Учителят трябва да насърчава приемането на чуждата гледна точка. Като цяло фасилитирането на ученето се определя като комплексен процес, изискващ гъвкавост и рефлексивност.

Новите роли на учителя са свързани с по-голяма отговорност на учениците както за техните постижения, така и за грешките им. С поведението си учителят стимулира ученика към заемане на активна позиция. Мобилността на ролите повишава мотивацията, интереса, участието, сътрудничеството, ефективността от груповата работа.

4. ДОБРИ ПРАКТИКИ.

Представените идеи са свързани с научно-приложната дейност на Тракийски университет. През последните две десетилетия, в продължаващото обучение на педагогически специалисти и подготовката на студенти-педагози в университета се отделя специално внимание на изграждането на компетенции за утвърждаването на личностно ориентираната образователна парадигма и в частност за изпълнение на ролята на фасилитатор на учебния процес. В тази връзка се проучват и прилагат на практика идеите и принципите на индивидуалната психология на Алфред Адлер и Рудолф Драйкурс.²⁰ Установяват се партньорски взаимоотношения с международната образователна организация ICASSI. Реализират се няколко успешни обучаващи програми.

- **„Четирите жизнено протекции“.**

Концепцията за „четирите жизнено протекции“ (от първата буква “с” на английските термини – connection, capability, counting, courage) е разработена от Betty Lou Bettner и Amy Lew, които са последователки на идеите на А. Адлер и Р. Драйкурс. Изследователките работят върху проблема, как да се отглеждат, възпитават и обучават деца, които да могат да посрещнат предизвикателствата на времето и да станат отговорни, продуктивни, добри сътрудници, самоуверени, гъвкави, находчиви, изобретателни, всеотдайни, щастливи и не на последно място добри ученици. Те смятат, че “четирите С-та” са основата за развитие на посочените по-горе характеристики.^{21,22}

В своята дългогодишна практика на университетски преподаватели, водещи обучаващи програми на учители, родители и ученици, забелязват, че децата, които са успяващи, се чувстват ценени, имат добри отношения с другите, имат чувството за контрол над живота си. А тези деца, които не са успяващи, се чувстват изолирани, непотребни и безпомощни. Децата, които имат проблеми и не се справят с предизвикателствата на живота, имат дефицит по отношение на четири потребности: потребност от връзка и близост с другите, от място в общността (да се чувстваме част от нея); потребност от развитие на компетентност и чувство за способност; потребност от значимост; потребност от смелост.

Тези потребности могат да се разглеждат и като убеждения, които родители, учители и други възрастни, ангажирани с отглеждането, възпитанието и развитието на децата, трябва да им дадат - убеденост, че имат място в групата, че са способни, значими и смели. Така тези убеждения биха се превърнали в неосъзнат водач в живота. Именно тези четири потребности и убеждения Betty Lou Bettner и Amy Lew наричат жизнено протекции или “четирите С-та”. Уменията, които смятат, че са необходими за удовлетворяване на “четирите съдбоносни потребности”, са: (1) комуникативни умения - ефективното общуване води до конструктивно удовлетворяване на потребността от връзка и близост с другите, от място в общността; (2) самодисциплина - за да станем компетентни и способни, ни е нужна самодисциплина.

- **Въвеждане на учителското портфолио в българското образование.**

Според Doolittle “Учителското портфолио е сбирка от разработки на учителя. Учителските портфолио се създават от учителите, за да изтъкнат, да докажат и покажат техните знания и умения в преподаването. Освен това портфолиото осигурява средства за рефлексия; то предлага възможност за критично разглеждане работата на учителя и оценяване на ефективността на уроците или взаимодействията с учениците и колегите.”²³

[4] ²⁰ Sharlanova, V. Individual Psychology in democratic reform of Bulgarian education. - In: Journal of Individual Psychology. vol.59, n.2, University of Texas Press. USA, 2003.

[5] ²¹ Bettner, B. L., Lew, A. Raising Kids Who Can. Connexions Press, 1996.

[6] ²² Lew, A., & Bettner, B. L. Responsibility in the Classroom. Connexions Press, Newton Centre, MA. USA, 1998.

[7] ²³ Doolittle, P. Teacher Portfolio Assessment. ERIC/AE Digest, 1994.

През последното десетилетие учителското портфолио навлиза широко в педагогическата практика. То се утвърждава като средство за оценка и професионално личностно развитие. Има редица причини за утвърждаването му в българската образователна система. Една причина е свързана с модернизацията на образованието. Проучването на учители, участващи в следдипломни специализации, показва, че учителите се затрудняват да бъдат част от центриран върху ученика образователен модел. Затрудняват се в осъществяването на демократичен и позитивен подход. Рефлексивното наблюдение и интервютата потвърждават предположението, че учителите не могат добре да утвърждават себе си; нямат средства за самооценка; нуждаят се от развитие на рефлексивното преподаване; те трябва да усвоят новата роля на фасилитатора; затрудняват се в съчетаването на своя преподавателски стил със стила на учене на учениците. Друга важна причина портфолиото да присъства у нас е, стремежът за въвеждане в образователната система на нови форми за оценяване и усъвършенстване. Трета причина е световният процес на глобализация и стандартизация. Учителското и ученическо портфолио са част от този процес.

Педагогическите специалисти развиват своята самооценка и израстват професионално и личностно като осмислят основните компоненти на портфолиото - информация за квалификацията и опита, професионализма и методите/ стратегиите на преподаване. В информацията за квалификацията и опита се акцентира върху данни, свързани с преподаването; образователната философия и целите на обучение; автобиографията; препоръки; официални оценки. Професионализмът се демонстрира чрез прочетената професионална литература; копия от писмени разработки, изследвания; рефлексия върху уроци (писмена рефлексия какво "работи" и какво трябва да се промени); ежедневно или седмично водене на дневник (рефлексия върху преподаването; работа с ученици, колеги, родители/ общественост; дейности за професионално израстване; лични проучвания/ изследвания); научни проекти; семинари/ други квалификации (кратко резюме и описание на влиянието върху преподаването); участие в професионални организации (влияние върху преподаването); награди и отличия (списък и копия от тях); похвали (благодарствени писма/ бележки) и др. Методите/ стратегиите на обучение се изтъкват чрез образци на уроци, разработени от учителя тестове; образци от работи на ученици/ рефлексии на ученици; видео и аудиозаписи; иновации, опитвани от учителя и други.

Чрез портфолиото учителите разбират какво правят в класната стая – какво работи, къде са нужни специални стратегии за справяне с трудни ученици. Накратко, учителите стават саморефлексивни за собствената си работа. Портфолиото е мощно средство за комуникация между учителя и директора, експерта, преподавателя от институциите за квалификация.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се каже, че цялостното осмисляне на новите роли и умения на учителя и особено ролята на фасилитатор в контекста на професионалното и личностно развитие би помогнало за повишаване статуса на учителя, за резултатното му утвърждаване в обществото и в образователните среди. Представените добри практики са в подкрепа на подготовката на учителите за ролята на фасилитатор. Описаните „жизнени протекции“ са фактор за формиране на умения за живот в демократично общество с динамични промени. Въвеждането на учителското портфолио в българското образование е средство както за оценка, така и за професионално личностно развитие.

6. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Пенкова, Р. Педагогическо управление на учителите. Доклад. Национална конференция. Качеството на обучение и мястото на българския учител в европейското образователно пространство. Казанлък, 2004.
- [2] Motschnig-Pitrik, R. Combining Rogers' Student Centred Teaching with New Media: Experiences, Consequences, and Hypotheses; Carl Rogers' Conference 2002, San Diego, USA, 2002.
- [3] Пенчева, Е., Гюрова, В., Петри, М. Пакет за обучение на директори. С., 2003.
- [4] Вълчев, Р. Как да решаваме успешно конфликти., С., 1998.
- [5] Пак там, с.13.
- [6] Yoong, S. M. Facilitation: A different pedagogy? in Triannual newsletter produced by the CDTLink Vol. 6 No. 1, March, 2002.
- [7] Bettner, B. L., Lew, A. Raising Kids Who Can. Connexions Press, 1996.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- [8] Lew, A., & Bettner, B. L. Responsibility in the Classroom. Connexions Press, Newton Centre, MA. USA, 1998.
- [9] Sharlanova, V. Individual Psychology in democratic reform of Bulgarian education. - In: Journal of Individual Psychology. vol.59, n.2, University of Texas Press. USA. 2003.
- [10] Doolittle, P. Teacher Portfolio Assessment. ERIC/AE Digest, 1994.
(Вълчев, 1998, с.11).

CREATING A CONTEMPORARY CLASSROOM

Dragana Kuzmanovska, PhD

Snezana Kirova, M.A.

University "Goce Delcev" Stip, R. Macedonia snezana.kirova@ugd.edu.mk

Abstract: Contemporary life is characterized by great and fast changes in each field of life, work, and education. Further perspectives are not seen yet, but it is for sure that there will be great changes that will reach to basic function of the classroom. In order to respond to its new role, the classroom must go through several operative processes, needs to have a strategy for accomplishing the goals and build new capacities. The classroom represents primary pedagogical and spatial element of the school. As basic element of each educational institution, it has enormous significance because the process of peoples' education starts in the classroom. It should be noted that a classroom cannot reach a level of a contemporary one without extraordinary leadership and coordination by the teacher, who as 'invisible' leader and information manager encourages the students and offers them various sources and learning possibilities. The teacher should follow new tendencies in education and create changes in the classroom.

Keywords: traditional, contemporary, classroom, board, student, teacher.

КРЕИРАЊЕ СОВРЕМЕНА УЧИЛНИЦА

д-р Драгана Коцева

м-р Снежана Кирова

Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, Р. Македонија snezana.kirova@ugd.edu.mk

Резиме: Современиот живот се карактеризира со големи и брзи промени во сите области од животот и работата, па и во образованието. Сè уште не се видливи далечните перспективи, но сигурно е дека нема да изостанат големи промени што ќе допрат до основната функција на училишната. За да може да одговори на својата нова улога, училишната мора да помине низ повеќе оперативни процеси, да поседува стратегија за постигнување на целите и постојано да гради нови капацитети. Училишната претставува примарен педагошки и просторен елемент на училиштето. Како основен елемент на секоја образовна институција, има исклучително големо значење од причина што процесот на едукација на човекот, односно неговото образование и воспитување во организирана форма, започнува токму во училишната.

Треба да се има предвид сознанието дека една училишница не може да се издигне до нивото на современа без добро водство и координација од страна на наставникот, кој како "невидлив" водач и менаџер на информации ги поттикнува учениците и им нуди разни извори и можности за учење. Наставникот треба да ги следи новите тенденции во образованието и да креира промени во училишната.

Клучни зборови: традиционална, современа, училишница, табла, ученик, наставник.

1. ВОВЕД

Светот на промените ни укажува дека во животот нема апсолутна среќа или постојана хармонија, но и дека во истиот тој свет има луѓе кои успеваат многу повеќе од другите, се разбира тоа се оние луѓе што знаат и умеат да ја согледаат промената, да се справат со неа и истата да ја иницираат. Нашата цел е да се стремиме, доколку е тоа можно, промените да не ги сфаќаме како евентуална пречка во нашиот развој туку како патоказ во животот кој не води до изворот на среќата, кон кој се стремиме сите ние.

2. КРЕИРАЊЕ СТИМУЛАТИВНА СРЕДИНА НА УЧЕЊЕ

Овие промени имаат свои импликации и во доменот на образованието. Импресивно расте обемот на знаења до кои доаѓа човештвото, обем кој од своја страна влијае на постојните концепции на воспитување и образование, во смисла на промена на целите, задачите, содржините, методите. Во вакви услови на молкавично брз развој на науката, училиштата не се снаоѓаат соодветно. Наместо да се прилагодат на новото време и барања, тие се обидуваат да го спречат текот на промените, жалејќи за „старите и добри времиња“, што доведува до критики од сите страни за традиционалната настава. Се истакнуваат низа слабости како во поглед на употребените форми, методи, средства, позицијата и улогата на наставникот, позицијата и улогата на ученикот, начинот на учење кој се состои од меморирање на факти според однапред подготвена структура и сл. Ваквиот застарен начин на работа, доведува до продучирање на кадри кои се несоодветно подготвени да одговорат на потребите на пазарот на трудот. Во таа смисла се бара трансформација, промена на сите овие аспекти, т.е. промена на наставните стратегии кои се сметаат за редуцирани, изолирани, насочени исклучиво кон наставникот, со

цел наставата да биде поинтересна, поприватлива за учениците, насочена кон реципиентот од кој ќе се бара критичка интерпретација и негово активно партиципирање при учењето. Значи се јавува потреба од стекнување на нови знаења и вештини, не само од страна на ученикот туку пред се од страна на наставникот, а пак тоа од своја страна наметнува потреба за користење на современа образовна технологија и за воспоставување на квалитативно нови односи помеѓу учениците во воспитно-образовниот процес. Како императив на воспоставената филозофија на учење за цел живот, се наметнува потребата за институционализирање на систем за континуирано образование и образование на возрастните. За таа цел неминовно е навлегувањето на современата технологија како во сите сфери на општеството така и во самиот процес на образованието. Имајќи предвид дека образованието едно од најперспективните подрачја во животот, училиштето има должност да ги подготви учениците не за ова што е светот „денес“ туку за оној „утре“ создавајќи пријатна и топла атмосфера во функција на идните потреби на учениците и заедницата.

Креирање стимулативна средина на учење значи создавање средина во која учениците ќе имаат можност да ги развиваат сопствените потенцијали, можност да решаваат комплексни проблеми, користејќи ги неограничените ресурси на технологијата. Како неминовна потреба која се наметнува пред наставниците е да ја познаваат, сфаќаат и прифаќа теоријата за тоа како учат децата или теоријата на детскиот развој. Оттука и креирањето на стимулативна средина на учење подразбира користење различни стимулации, активности, кои освен што се дел од наставните програми треба да се базираат и на различните стилови за учење на учениците почитувајќи ги индивидуалните разлики и вредности. Зошто училиницата има важна улога во наставата- затоа што училиницата е првата средина, првото искуство со кое децата се среќаваат и која по многу нешта се разликува од нивниот родителски дом. За да биде стимулативна, за ученици на помала возраст, таа треба да биде комбинација од настава и игра, со постапно развивање на работни навики, и прилагодување на колективна работа и заеднички живот. Во повисоките одделенија треба да се прилагодува на развојните карактеристики и интереси на учениците, со добро изготвен распоред, организациска структура и амбиент, позитивна клима, дидактички материјал.

Училиницата претставува примарен педагошки и просторен елемент на училиштето. Како основен елемент на секоја образовна институција, има исклучително големо значење од причина што процесот на едукација на човекот, односно неговото образование и воспитание во организирана форма, започнува токму во училиницата. Таа е дел од системот на образование, каде што се изведува процесот на наставата по дидактички начела и во согласност со потребите на образованието. Основната функција на секоја училиница е реализација на наставата. Наставата претставува процес во кој се реализираат содржините од наставниот план и програма. Наставниот план и програма одговара на потребите на државата, потребите за лично и стручно усовршување на индивидуата и потребите за стручно оспособување на индивидуата. Во центарот на планот и програмата треба да се учениците, кои освен потребните знаења треба да стекнат вештини и ставови што ќе им помогнат да се соочат со сите предизвици понатаму. Со самиот факт што од училиницата се бара да биде што поделотворна и попродуктивна, сè поважни стануваат квалитетите или карактеристиките кои ја определуваат како современа. Затоа е неопходна трансформацијата на училиницата од училиница каде доминира наставникот, до училиница насочена кон детето. Училиштата во новиот век ќе настојуваат ученикот да биде во центар на наставата и учењето, а наставниците да создадат пракса, да ги почитуваат способностите и напорите на ученикот. Споредбата помеѓу традиционалната училиница и современата го поставува прашањето како училиштето и наставниците да бидат насочени кон детето и успешно да ги подготват учениците за годините кои следат насочувајќи се кон примарните аспекти: улогата на училиштето, содржината на програмата, стратегиите на наставникот, учеството на семејството во животот на училиштето и оценувањето.

3. ЗАКЛУЧОК

Одговорноста на наставниците е да ги мотивираат учениците за доживотно учење преку создавање: креативност, продуктивност, љубопитност, соработка, решенија, да развиваат вештини, да умеат да пренесуваат сопствени идеи и мислења низ различни медиуми. Во современата училиница учениците треба да создадат чувство на идентитет, чувство за сопствени вредности, да ги претстават културните вредности и да се стремат да станат дел од заедницата. Современата училиница има особено важна улога во организирањето и спроведувањето на наставата по странски јазици каде што освен креативност потребно е и вклучување на најновите технолошки иновации, кои се во функција на олеснување на самиот наставен процес. Што сè би требало да има во една таква современа училиница? Секоја современа училиница се карактеризира со: добро изготвен распоред на времето, добра организациска структура, пријатен амбиент, позитивна клима за работа, дидактички и потрошни материјали и се разбира, освен стандардниот училиштен мебел и компјутер со интернет за секој ученик,

електронска табла, ДВД и телевизор, ЛЦД и сл. Пред сè, современа училница е училница во чиј што центар се учениците и нивните различни аспекти на развој, индивидуални потреби, темпо на развој и различни стилови на учење, потоа програмата што се реализира во современата училница е флексибилна, прилагодлива на конкретните потреби на учениците, поаѓа од нивните интереси и се надоврзува на истите мотивацијата за учење е внатрешна, поттикната од активни методи на учење, а успехот на учениците се следи постојано и се користат најразлични модели на процена. Во современата училницата, родителите, односно семејствата, се чувствуваат како партнери кои исто така партиципираат во идниот успех на учениците. Доколку едно училиште може да ги исполни наведените услови, тогаш тоа училиште може да се здобие со називот модерно или пак современо училиште. Училиштата во Република Македонија го започнаа процесот на модернизација, а некои дури и го добија називот модерни. Треба да се има предвид, исто така, сознанието дека една училница не може да се издигне до нивото на современа без добро водство и координација од страна на наставникот, кој како “невидлив” водач и менаџер на информации ги поттикнува учениците и им нуди разни извори и можности за учење. Наставникот треба да ги следи новите тенденции во образованието и да креира промени во училницата. Јасно е дека денешните наставници, како носители на образовниот процес, ќе имаат улога и можности сосема различни од нивните претходници. Со тоа што покрај своите класични познавања тие ќе мораат да развиваат нови вештини и способности. За да можат да одат во чекор со промените ќе треба да научат да прифаќаат ефикасни стратегии, како читање и следење на технички публикации, да поминуваат низ перманентна обука, да посетуваат разни страници на Интернет и да ги применуваат новите знаења. Наставниците, исто така, мораат да имаат визија за целите на нивната работа, да ја препознаат инфраструктурата која им е потребна за остварување на визијата и да се потрудат да го изградат технолошкиот систем за поддршка на нивната работа. Овие активности мораат да станат дел од репертоарот на идните наставници. Технологиите и понатаму ќе ги потсетуваат дека тие никогаш не треба и не можат да бидат задоволни од методите, нивото на знаења и од резултатите.

4. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Fullan, N. (1995). *Change forces*, London.
- [2] Roblyer, M.D. (2003), *Integrating educational technology into teaching*, Merrill Prentice Hall.
- [3] Stevanović, M. (2000). *Modeli kreativne nastave*, Tuzla.
- [4] USAID, from the American people (2005). *Прирачник за примена на ИКТ во наставата за наставници од средните училишта*.
- [5] Miller, D. & Glover, D. (2002). *The interactive whiteboard as a force for pedagogic change: the experience of five elementary school in an English authority*. Information Technology in Childhood Education Annual.
- [6] Promethean, (2007). *Improving classroom results, The case for interactive classroom systems*, BETT.
- [7] Paul, A. (1990). *Options in the classroom*. Tucson: University of Arizona Press.
- [8] Hyerle, D. (1996). *Visual tools for constructing knowledge*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- [9] Jackson, S., & Woods, L. (1988). *Tips for tutors*. Alexandria, VA: National Association of Partners in Education, Inc.

PROFESSOR – PRIMUS INTER PARES

Dragana Randelović, PhD

International University of Novi Pazar, Republic of Serbia d.randjelovic@uninp.edu.rs

Jelena Rakić, Msc

International University of Novi Pazar, Republic of Serbia jelenarakic808@yahoo.com

Abstract: In this paper authors will try to point out the multiple roles and importance which professors have as the carriers of the educational process, but above all the necessity of making different relationship with students. We will also point out the importance of introducing new active and interactive methods of learning, contrary to the most spread passive learning, within which professor has the main role and students are being treated as the objects of learning. Teaching students is perhaps main, but not the only role professor should play well. He is organizer, supervisor and teacher. His task is to motivate students, activate them, observe and direct their work. His creative function lies in the achievement of cooperation with students in order to gain the integrity of the teaching process. He has to build a relationship based on respect and mutual trust in which the classes will be constructive. Professors task is to make the connection between theory and practice by providing high quality lectures which will vivify the monotony and dryness of law and lessen the gap between theory and practice. Besides the unquestionable influence on the professional development of students, he has negligible impact on their personal development. Professors task is to develop interpersonal skills, communication, listening, care for people, implement the rules of ethic codex. Professors will be able to fulfill this task only if they themselves have the mentioned qualities and characteristics. With their character, behaviour and expertise, they give example to students and to whole society as well.

Keywords: the role of professor, active method of learning, interactive method of learning, practical teaching

PROFESOR – PRIMUS INTER PARES

Doc. dr Dragana Randelović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija d.randjelovic@uninp.edu.rs

Msc Jelena Rakić

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija jelenarakic808@yahoo.com

Rezime: U ovom radu autori će nastojati da istaknu višestranu ulogu i značaj koji profesori imaju kao nosioci obrazovnog procesa, ali pre svega da ukažu na neophodnost uspostavljanja kvalitativno drugačijeg odnosa sa studentima. Ukazaćemo i na značaj uvođenja aktivnih i interaktivnih metoda učenja, nasuprot najrasprostranjenijem pasivnom, u okviru koga profesor drži svoja predavanja u vidu monologa, a studenti se tretiraju kao objekti učenja. Podučavanje studenata je možda glavna, ali ne i jedina uloga koju profesor treba maestralno da odigra. Profesor je organizator nastave koji treba da organizuje, nadgleda i podučava. Njegov je zadatak da motiviše studente, aktivira ih, podstiče, posmatra, prati i usmerava njihov rad. Kreativna funkcija se sastoji u uspostavljanju i ostvarivanju saradnje svih studenata sa profesorom u cilju postizanja integralnosti nastave. On mora da izgradi odnos poštovanja i međusobnog uvažavanja u kome će se nastava izvoditi otvoreno i konstruktivno. Zadatak profesora je da izgradi most između teorije i prakse pružanjem kvalitativno drugačije nastave koja će oživotvoriti suvoparne zakonske tekstove i smanjiti jaz između teorije i prakse. Pored nespornog uticaja na profesionalni razvoj studenata, nezanemarljiv je i njegov uticaj na njihov lični razvoj. Zadatak profesora je da razvije interpersonalne veštine – veštinu komunikacije, slušanja, brigu o ljudima, da usadi studentima pravila etičkih kodeksa. Profesori će moći da ostvare ovu ulogu jedino ako i sami poseduju pomenute osobine i kvalitete. Profesor mora biti primer svojim osobinama, ponašanjem i stručnošću, ne samo svojim studentima već i celom društvu.

Ključne reči: uloga profesora, aktivni metod rada, interaktivni metod rada, praktična nastava

1. UVOD

Na fakultetima vladaju tradicionalni načini studiranja, nekreativni metodi prenošenja znanja i odsustvo interaktivnosti tokom izvođenja nastave. Profesori su teorijski potkovani bravurozni retoričari koji svojim studentima, pasivnim slušaocima, prenose svoja teorijska znanja. Stariji profesori prenose studentima svoja znanja oslanjajući se isključivo na usmena predavanja, dok mladi, u zabludi da time modernizuju svoja predavanja, koriste i neka od tehničkih sredstava, poput projektora. Uprkos njihovim očekivanjima, kvalitet nastave je još slabiji, a pažnja koju dobijaju od svojih studenata je još manja, jer je podeljena i najvećim delom usmerena na čitanje i prepisivanje slajdova. Kreativnost, aktivno slušanje i interakcija su na najmanjem mogućem nivou.

Na Pravnim fakultetima studenti su najpre primorani da uče teorijske postulate, a da sami naslućuju kada su oni neophodni i kako da ih primenjuju. Sa konkretnim pravnim problemima, živim klijentima, suđenjima, oni se susreću tek kada izađu sa fakulteta. Studenti u okviru tradicionalnog načina studiranja obavljaju praksu u brojnim institucijama, sudovima, policijskim upravama, centrima za socijalni rad, zavodima za izdržavanje kazne, mentalno zdravlje i brojnim drugim, gde se upoznaju sa načinom njihovog rada i funkcionisanja. Međutim, prilikom obavljanja prakse u ovim institucijama oni su samo pasivni sakupljači informacija, bez ikakve mogućnosti aktivnog učešća u procesu njihovog rada i pružanja usluga.

Kao rezultat i zaključak svega napred navedenog je da tradicionalni način studiranja na našim pravnim fakultetima svojim studentima, po završetku školovanja, pruža samo diplomu, koja ih ne čini stručnjacima već jalovim pravicima nesposobnim da primene svoje stečeno znanje na konkretne slučajeve. Oni će svoje praktično znanje steći, kroz nekoliko godina, ali učeći na sopstvenim greškama, koje su neminovne za sve one koji se upuste u rešavanje konkretnih životnih problema potkovani samo teorijskim znanjem. Veliki je rizik da će u tom dugom procesu sticanja prakse izgubiti svoj ugled. Naime, teorijsko znanje koje studenti stiču tokom studija, ma koliko ono bilo kvalitetno i višeslojno, nije dovoljno da im omogući samostalno obavljanje pravničkog poziva nakon dobijanja diplome. Pravo je jedna živa disciplina i za njeno istinsko poznavanje i primenu nije dovoljno slepo poznavanje teorije i propisa. Pravo je mnogo više. Poziv pravnika je izuzetno značajan. Da bi pravnik kvalitetno, dostojno, profesionalno obavljao svoj poziv nije dovoljna samo slepa, mehanička primena propisa. Da bi neko bio dostojan ovog poziva, pored znanja treba posedovati brojne druge kvalitete i veštine kao što su pravna etika, profesionalna odgovornost, profesionalna moralnost, veština pisanja pravnih akata, intervjuisanja, savetovanja i dr. Da li će budući pravnici posedovati ova znanja, veštine i kvalitete u najvećoj meri zavisi od uloge i uticaja koju profesori ostvare u njihovom procesu studiranja.

1. PRIMENA AKTIVNIH I INTERAKTIVNIH METODA RADA

U praksi, pogotovo na fakultetima na kojima se izučavaju društvene nauke, najrasprostranjeniji je pasivni metod učenja. Kao što smo već pomenuli u radu, u okviru ovog metoda profesor drži svoja predavanja u vidu monologa, a studenti se tretiraju kao objekti učenja.²⁴ Za razliku od tradicionalnih vidova sticanja teorijskog i praktičnog znanja, da bi studentima kvalitetno bilo preneto znanje neophodna je primena aktivnih i interaktivnih metoda učenja. Aktivni metodi rada podrazumevaju individualni kontakt i dijalog koji student uspostavlja sa nastavnikom prilikom rešavanja pojedinačnih zadataka, pri čemu on aktivno učestvuje u procesu učenja.²⁵ Interaktivni metodi rada podrazumevaju zajedničko delovanje, odnosno učešće nastavnika i studenata u simulacijama i drugim oblicima zajedničkog rada. Osnovna karakteristika ovog oblika učenja jeste to da su i nastavnik i studenti subjekti učenja, odnosno partneri u ovom procesu razmene informacija i znanja.²⁶ Postoji veliki broj interaktivnih metoda: brainstorming, rad u parovima, debate, diskusije, „pro et contra“, sokratov metod, analiza slučaja, samoocenjivanje, mini-konferencija i dr. Zadatak koji mora ostvariti profesor, a koji omogućavaju ove metode, jeste postizanje aktivnosti studenata i njihovog misaonog angažovanja radi ostvarivanja postavljenih nastavnih ciljeva.

Podučavanje studenata je možda glavna, ali ne i jedina uloga koju profesor treba maestralno da odigra. On ima i druge:

1. Profesor je organizator nastave koji treba da organizuje, nadgleda i podučava studente. On treba da vodi studente kroz nastavu, tako da u skladu sa usvojenim programom rada realizuju postavljene ciljeve. On mora pažljivo da isplanira tok svakog časa, njegovu sadržinu (poput glavnog scenariste), kreira problemske situacije, pripremi odgovarajući materijal;
2. On ima i stimulativnu funkciju. Njegov je zadatak da motiviše studente, aktivira ih, podstiče, posmatra i prati njihov rad, usmerava i artikuliše ga u željenom pravcu.²⁷ On mora da prepozna potencijale svojih studenata i aktivira ih.
3. Kreativna funkcija se sastoji u uspostavljanju i ostvarivanju saradnje svih studenata sa profesorom u cilju postizanja integralnosti nastave. On mora da razvije atmosferu u kojoj će se studenti osećati prijatno, opušteno i pre svega ravnopravno. On mora da izgradi odnos poštovanja i međusobnog uvažavanja u kojoj će se nastava izvoditi otvoreno i konstruktivno.

²⁴ Lazić, M. *Prednosti interaktivnih metoda učenja*. Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu. Niš, (2003).

²⁵ Petrušić, N. *Obeležja kliničkih metoda pravničkog obrazovanja*. Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu. Niš, (2003).

²⁶ Lazić, M. *Prednosti interaktivnih metoda učenja*. Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu. Niš, (2003).

²⁷ Stanković, G. *Metodi aktivne nastave na pravnoj klinici*. Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu. Niš, (2003).

2. IZGRADNJA MOSTA IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE

Da bi diplomirani pravnici, odmah po dobijanju svoje diplome, postali „upotrebljivi“ stručnjaci, neophodno je obrnuti proces edukacije na fakultetima, koji po pravilu ide od teorije ka praksi. Ukoliko se studenti, već u toku studiranja, suoče sa pravim, realnim životnim situacijama, čak i onim najjednostavnijim, i ako im se da zadatak da ih reše, oni će shvatiti šta je potrebno da nauče kako bi uspešno rešavali konkretne pravne probleme. Neophodno je okrenuti proces obrazovanja od prakse ka teoriji, i onda iznova ka praksi, ali na jedan kvalitativno drugačiji nivo.²⁸

Uloga profesora je da izgradi most između teorije i prakse. Profesori moraju približiti praksu svojim studentima. Predavanja moraju biti bogata primerima iz prakse, jer će tako studenti najlakše shvatiti, naučiti, a kasnije i primeniti zakonske odredbe. Većina studenata tokom spremanja ispita, slepo se drži udžbenika i ispitnih pitanja. Ono što je poražavajuće jeste da i ne znaju koji zakoni regulišu tu pravnu oblast. Kada krenu sa vršenjem svog poziva, presudan značaj imaće upravo pronalaženje, tumačenje i primena zakonskih propisa. Profesori moraju da „izađu“ iz korica svojih udžbenika i svojim studentima pruže kvalitativno drugačiji predavanja koja će oživotvoriti suvoparne zakonske tekstove i smanjiti jaz između teorije i prakse.

Kada studenti steknu neophodno teorijsko znanje i ovladaju svim veštinama, neophodno je da profesori procesnih predmeta organizuju simulacije suđenja. Potrebno je da podele studente u manje grupe od desetak studenata, da im podele uloge, i zadaju određenu životnu situaciju. Počev od samog faktičkog odnosa poput krađe, ubistva ili poremećenih odnosa u bračnoj zajednici, preko izvođenja dokaza, samog postupka, donošenja akata u prvom, drugom stepenu i poslednjoj instanci, studenti učestvuju i proživljavaju svaki aspekt jednog pravnog problema, od rađanja do pravnog okončanja. Na ovaj način, studenti veoma realno učestvuju u kompleksnom procesu oživljavanja zakonskih propisa, koji su do tada, za njih, bili samo mrtvo slovo na papiru. Ovo za njih ima veoma dragocen značaj. Znanje koje su studenti usvojili, u toku ovih simulacija suđenja, naučeno je sa razumevanjem, a ne napamet. Takođe, ono što studenti sami shvate, zaključci do kojih sami dođu, ostaju dugo urezani u njihovom pamćenju, za razliku od onoga na šta su primorani da uče, radi dobijanja ocena.

3. ULOGA PROFESORA U FORMIRANJU LIČNOSTI STUDENATA

Učitelji, nastavnici, razredne starešine imaju izuzetno značajan doprinos u formiranju ličnosti mladih. Međutim, ni profesori na fakultetima nisu oslobođeni ove odgovorne uloge. Oni, pre svega, nesumnjivo utiču na to kakvi će profesionalci biti njihovi studenti. Neophodno je da profesori u toku samog studiranja usade studentima u znanje i pravila etičkih kodeksa. U profesijama kao što su pravničke, u kojima su odluke prepuštene pretežno sudu savesti veća je opasnost od zloupotreba. One su još češće kada je pružalac pomoći u mogućnosti da, lišen spoljne kontrole, iskoristi tuđu nevolju, neukost ili lakovernost korisnika kako bi nametao svoje usluge, diskreditovao konkurenciju ili se preporučivao lažnim obećanjima, podržavao neosnovana očekivanja, posezao za neregularnim ostvarivanjem prava i stavlja u izgled korišćenje nedozvoljenih ili nečasnih sredstava.²⁹ Ukoliko svaki profesor ozbiljno shvati ovu ulogu, buduće generacije pravnika će sasvim sigurno krasiti osobine kao što su: časnost, stručnost, poštenje, savesnost, profesionalizam, pravdoljubivost. Zadatak profesora je da razvije interpersonalne veštine – veštinu komunikacije, slušanja, brigu o ljudima, jer je u osnovi pravničkog poziva pomaganje ljudima. Profesori će moći da ostvare ovu ulogu jedino ako i sami poseduju pomenute osobine i kvalitete. Profesor mora biti primer svojim osobinama, ponašanjem i stručnošću, ne samo svojim studentima već i celom društvu.

Međutim, pored nespornog uticaja na profesionalni razvoj studenata, nezanemarljiv je i njegov uticaj na njihov lični razvoj. Nemali je broj studenata koji zbog straha koji su razvili prema određenim profesorima, usled njihovog strogog i distanciranog odnosa, prolongiraju svoje studiranje, a često i odustaju od njega. Gomilanje stresa i straha koje kulminira na ispitima može uticati i na psihofizičko zdravlje studenata.

4. ZAKLJUČAK

Profesor ne može steći epitet „dobar“, ukoliko je samo dobar stručnjak i teoretičar. On mora biti sposoban da prenese, pored znanja i veština, i moralne vrednosti koje će uticati na lični i profesionalni razvoj studenata. Profesor mora biti, pored predavača, i njihov mentor, prijatelj, savetodavac. Većina profesora se boji da će izgubiti poštovanje, autoritet i kredibilitet kod studenata ukoliko dopusti da im se približe. Naprotiv, strahopoštovanje nije oblik poštovanja kojem trebamo težiti. Poštovanje se mora zaslužiti. Ukoliko profesori zauzmu stav da su samo „primus inter pares“, prvi među jednakima, to će visoko motivisati studente, osloboditi

²⁸Baikov, A.Vasiliev. Voskobitova, L..., *Legal clinics: An experiment in the practical training of lawyers*. Saint Petersburg, (1999).

²⁹*Pravna etika*, Mreža univerzitetskih pravnih klinika, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), (2010).

ih straha i treme koju imaju prema svojim profesorima. To će omogućiti da se aktivnije uključe u nastavu, ojačaju svoje samopouzdanje, oslobode straha od javnog nastupa, formiraju svoje mišljenje i slobodnije iznose stavove. Profesor mora da pokaže da uvažava mišljenje studenata i da neguje njihovu individualnost.

Profesori moraju biti svesni odgovornosti svog poziva i težine uloge koju imaju a koja zahteva konstantno usavršavanje, kako na poslovnom tako i na ličnom planu.

„Država neće mnogo izgubiti ako obučar nema pojma o svome zanatu – jedino će Atinjani biti loše obučeni, ali ako vaspitači omladine budu rđavo ispunjavali svoje obaveze onda će stvoriti pokolenje nezalica i poročnih ljudi koji će upropastiti budućnost zemlje.“ Platon

5. LITERATURA

- [1] A. V. Baikov, A. V. Vasiliev, L. A. Voskobitova..., Legal clinics: An experiment in the practical training of lawyers, pp. 5. Saint Petersburg, 1999.
- [2] G. Stanković, Metodi aktivne nastave na pravnoj klinici, Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, str. 23, 2003.
- [3] M. Lazić, Prednosti interaktivnih metoda učenja, Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, str. 21, 2003.
- [4] N. Petrušić, cit. delo Obeležja kliničkih metoda pravničkog obrazovanja, Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, str. 16, Niš, 2003.
- [5] Pravna etika, Mreža univerzitetskih pravnih klinika, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), 2010.str. 21.

THE INNOVATED ROLE OF TEACHERS IN IMPLEMENTATION OF OBJECTIVES AND TASKS OF ECOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING

Aleksandar Vukanović, MSc

PhD student FUTURA Faculty of Applied Ecology Beograd corie.trebinje@gmail.com

Abstract: The concept of innovations in teaching refers to all areas which are relevant for its implementation, and all participants in the process of teaching. The teacher is just one of the factors of innovated way of teaching. Contemporary tendencies of teaching forms continue to imply the fundamental modification of the role and position of one of the key factors of innovation- teachers.

The basic tendency is to keep expanding pedagogical role, but also, to increase the social responsibility of teachers. Requirements of contemporary stage of development of societies, education and teaching will affect the substantial change of teacher's position with the main goal to achieve new models of representation and learning styles.

It's important for Environmental Education that the phenomenon "ecological" also becomes a didactic phenomenon.

One of the most important skills that teachers will need to develop are teaching abilities to familiarize students with ecological environment not only with involvement of ecologically oriented and high-quality pieces of information, that they should encourage new creative situations in order to develop new practices in ecological education program.

It is necessary for ecological educational process to constantly expand and improve organization of teaching educational process.

Keywords: innovated role of teachers, ecological education and upbringing, environmental awareness

ИНОВИРАНА УЛОГА НАСТАВНИКА У РЕАЛИЗАЦИЈИ ЕКОЛОШКОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Мр Александар Вукановић

Студент докторских студија ФУТУРА Факултет за примјењену екологију Београд
corie.trebinje@gmail.com

Резиме: Појам иновација у настави односи се на сва подручја која су релевантна за њену реализацију и све учеснике у процесу наставе. Наставник је само један од чинилаца иновирања наставе. Савремене тенденције иновирања наставе подразумијевају темељиту измјену улоге и положаја једног од кључних фактора иновација - наставника.

Основна тенденција је да се проширује не само педагошка него и друштвена улога наставника. Захтјеви савремене фазе развоја друштва, образовања и наставе ће утицати на битну измјену положаја наставника у смислу иновирања његове улоге, а у циљу осавремењивања наставе.

Својом професионалну стручну и педагошку оспособљеност за образовање и васпитање ученика за заштиту животне средине, наставник мора стално да подиже на виши ниво.

Стварање цјеловите личности богате еколошке културе и цјеловитог погледа на свијет требало би да буде општа карактеристика професионално и еколошки припремљеног наставника.

За еколошко образовање је важно да феномен еколошког постане и дидактички феномен да подстиче стварање наставне ситуације не само укључивањем еколошки усмјерених информација него и квалитетним преображавањем саме сазнајне дјелатности.

Владајућа дидактичка концепција о јединству садржаја и процеса учења треба, при екологизацији, да буде коригована у садржајима и методу организације наставно-васпитног процеса.

Кључне ријечи: иновирана улога наставника, еколошко образовање и васпитање, еколошка свијест

1. УВОД

Глобална опасност за природу проистиче из стања свеукупних претпоставки односа човјека према животној средини, односно крупних и неопростивих грешака које човјек чини у процесу рада заснованог на енормном техничко-технолошком развоју, а упоредо не спречава последице које нарушавају човјекову животну средину и хармоничан однос природе и друштва. У дугој историји школе мноштво је примјера како су непосредни креатори наставног процеса - наставници уносили иновације у свој наставни рад. Међутим, такве иновације су најчешће биле спорадичне, повремене, непланске и неорганизоване, односно биле су последица неочекиваних подстицаја и надахнућа наставника.

У изградњи еколошке свијести и културе, моралних, естетских, здравствених и других навика ученика, којим се изражава однос према животној средини, наставнику припада приоритетно мјесто. Наставници

су у прилици да поред тога што реализују програмске садржаје буду иницијатори и организатори активности који доприносе развоју еколошке свијести и културе ученика. У раду смо жељели да укажемо на значај и важност иновираних улога наставника у реализацији еколошког образовања и васпитања ученика у основним школама.

2. ЕКОЛОШКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ

Једна од дугорочних и сврсисходних могућности утицаја на савремено стање битне нарушености равнотеже у природи, одсуства адекватне еколошке свијести и очигледне угрожености људске егзистенције несумњиво је плански, организован и систематичан начин еколошког васпитања и образовања цјелокупне људске популације. Реализација ове могућности је реална нарочито у редовном процесу васпитања и образовања на свим степенима образовног система, а посебно у млађим разредима основне школе у којим се постижу основна знања и усвајају битне навике које могу бити значајне у животу за адекватно понашање и заштиту животне средине.

Глобална опасност за природу проистиче из стања свеукупних претпоставки односа човјека према животnoj средини, односно крупних и неопростивих грешака које човјек чини у процесу рада заснованог на енормном техничко-технолошком развоју, а упоредо не спречава посљедице које нарушавају човјекову животну средину и хармоничан однос природе и друштва. Значи да „човјек понесен великим аспирацијама у погледу нивоа живота, неконтролисано користи могућности техничко-технолошке револуције.“³⁰ Претпоставке адекватног одговора на еколошку кризу полазе од идентификације проблема, преко нормативног регулисања у свим релевантним областима привредног и друштвеног живота, планско-програмских иновација у васпитно-образовном систему до контроле реализације свеукупних активности на заштити животне средине.

Мишљења смо да је прихватљива периодизација еколошког васпитања и образовања коју је изнио В. Ђорђевић, а односи се на иновације програмских садржаја. По тој периодизацији прва фаза је од 1945. до 1959. год; друга, од завршетка прве до 1972. год. и трећа, после 1972. год. Прва фаза је, заправо, почетак еколошког васпитања и образовања који је ограничен на заштиту природе. У њој се у програмским садржајима указује на штетност угрожавања природе и на потребу развијања љубави према природи. Друга фаза је значајна по томе што су у наставне планове и програме уведени наставни садржаји из екологије; најприје у основне (1959), а затим и у неке средње школе (гимназије, учитељске и средње стручне школе) у периоду од 1960. до 1965. год.³¹ Еколошки садржаји су обрађивани у оквиру биологије, познавања природе и екологије. Коначно, у трећој фази (послије 1972.), кад су иначе еколошки проблеми постали проблемима најширих размјера, еколошко васпитање и образовање се не ограничава на предметно-разредном нивоу, него оно има мултидисциплинаран и интердисциплинаран карактер. Проблеми екологије се обрађују у свим предметима на свим нивоима образовног система.

Еколошко васпитање и образовање које би било ограничено само на школски систем не би могло резултирати задовољавајућим достигнућима. Зато је неопходно да се постигне пуно јединство сазнања и њихове примјене у пракси, тј. јединства еколошке теорије и праксе, а то је могуће достизањем неопходних стандарда еколошке свијести и еколошке културе. Зато су, поред иновација у наставним плановима и програмима, изузетно значајни резултати научних институција, свеукупна еколошка политика, разна савјетовања, зборовања, рад специјализованих институција, подизање еколошки образованог и васпитаног подмлатка, перманентно едуковање наставног и научног кадра, издавање одговарајуће литературе, иновирање техно-педагошких наставних и других помагала, оспособљавање штампаних и електронских медија да утичу на свијест свих грађана, али и одговарајући систем досљедног санкционисања неадекватног односа према животnoj средини.

Тако конципирано и у пракси реализовано еколошко васпитање и образовање је незаобилазна компонента цјеловито развијене личности и укупног процеса социјализације. Таква личност мора имати неопходна теоријска знања да препозна и квалификује еколошке проблеме, а практично бити оспособљена да утиче на њихово рјешавање. То подразумијева неопходну информисаност, адекватан ниво сазнања, способност перципирања проблема, процеса и појава, јасна одређења и ставове према потреби чувања, ревитализације и унапређења животне средине, односно одговарајуће навике и личну одређењеност и спремност, односно досљедност да се учествује у заштити животне средине и едукацији за њено очување и унапређење.

³⁰ Кундачина, М. (2006): Чиниоци еколошког васпитања и образовања, Учитељски факултет у Ужицу, Ужице, стр.20.

³¹ Радовић, И. (1996): Еколошко образовање и заштита животне средине; у: Пети конгрес еколога; Београд, стр. 12.

Еколошко васпитање „подразумева усвајање неопходних интелектуалних, моралних, естетских, радно-техничких и здравствених вредности личности које су у функцији заштите животне средине.“³² Кад говоримо о еколошком васпитању, подразумева се да га поимамо у контексту јединственог процеса васпитања и образовања јер свако еколошко васпитање подразумева одређено еколошко образовање и обрнуто. Еколошко васпитање је, према проф. др Бранку Ракићу „стицање савремених знања, вештина, наука и ставова о еколошким особеностима, и законима у животној средини; упознавање о деловању човека на животну средину у различитим формама и димензијама; разумевање савремених тежњи и могућности науке, технологије, друштвених наука и уметности за целовиту заштиту и унапређивање животне средине; навикавање ученика у одржавању личне хигијене, хигијене и естетског уређења школских средина, као и навикавање за и правилан однос према објектима у природи, културним вредностима, радом створеним вредностима, посебно према свеукупним међуљудским односима...“³³.

3. ЕКОЛОШКА ПРИПРЕМА НАСТАВНИКА

Организација еколошке припреме наставника је врло сложена јер мора уважавати многе специфичности и достигнућа не само екологије него и педагошке технологије. Није довољно да наставник зна, излаже и упућује. Он је дужан да наставу актуелизује полазећи од проблематике у непосредном окружењу, а то значи да он мора бити оспособљен да истражује ту проблематику, треба да сагледава даље од првих непосредних знакова. Неопходно је истраживати и социолошку страну еколошког стања. Водитељ еколошког оспособљавања наставника мора умјети да координира рад наставника различитих струка (природно-научна, друштвено-хуманистичка, естетско-умјетничка и друге области), да их некад групише по стручности, некад „измјеша“ водећи рачуна о интегралности грађе. Тешкоћу причињава и то што многи наставници (највећи дио) нису у току претходног образовања изучавали еколошку проблематику. Дакле, треба стицати еколошки темељ и истовремено оспособљавати наставнике да савладају и сустижу најновија достигнућа екологије и реагују на еколошке проблеме окружења и савременог свијета.

Еколошка припрема омогућава да наставници прошире своја знања из педагошке технологије. Традиционални приступи овој материји су могући, али нису довољни. Наставнике треба увести у технологију мониторинга, моделовања, пројектовања, истраживачког рада. На технолошки богатој припреми они могу подизати своју еколошко-педагошку културу смисленим проучавањем проблема „Здравље-човјеково окружење“

За еколошко образовање је важно да феномен еколошког постане и дидактички феномен да подстиче стварање наставне ситуације не само укључивањем еколошки усмјерених информација него и квалитетним преображавањем саме сазнајне дјелатности. Владајућа дидактичка концепција о јединству садржаја и процеса учења треба, при екологизацији, да буде коригована у садржајима и методу организације наставно-васпитног процеса. При избору садржаја за обогаћивање еколошке културе наставника треба поћи од обрасца култура-наставни материјал који ће у себи обједињавати знања из контекста културе и однос субјекта, његов личносни приступ. Наставнику треба омогућити избор на основу самоидентификације, на основу сагледавања своје позиције у вези са идеалом или друштвеном нормом што би требало да буде пут еколошког самоосвешћивања.

Неопходно је да се технологија стручне и опште припреме наставника екологизује што претпоставља да наставник савлада и прихвати вриједности еколошке културе у јединству са укупном професионалном културом. Личносно усмјерена припрема и увођење хуманистички орјентисаних образовних технологија у којима учествују еколошке специфичности сигурно повећавају ефикасност еколошко-педагошке припреме наставника. Наставнике треба припремати да стварају проблемске педагошке ситуације, а кад је ријеч о еколошком образовању те ситуације се могу класификовати према еколошким садржајима које треба савлађивати. При томе треба полазити од чињенице да еколошки проблем за појединца настаје онда када му, због стања у средини, бива угрожено здравље. Задатак је наставника да оспособе ученике да распознају деструктиван, несавјестан и неодговоран однос појединаца према природи, друштву, универзуму да би проникли у суштину еколошких противречности и скривене узроке отуђења. У току припреме наставнике треба ставити у ситуацију да траже начине за отклањање деструктивног односа и понашања како би у наставном процесу, пред ученицима, депроблематизовали стање. Важно је побудити интересовање за еколошки одговорно понашање и дјеловање.

³² Кундачина, М.(2006): Чиниоци еколошког васпитања и образовања ученика, Учитељски факултет у Ужицу, Ужице, стр.30.

³³ Ракић, Б.(1989): Еколошки одгој, Одредница у: Педагошка енциклопедија књига I, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, стр.171.

У савременој припреми наставника важно мјесто заузима оспособљавање за истраживања. Дobar наставник се задовољава не само анализом стања него иде и даље од тога: истражује узроке, рангује их, тражи путеве и рјешења да се побољша.

4. ИНОВИРАНА ФУНКЦИЈА НАСТАВНИКА

Улога наставника се, некада заснивала углавном на томе да предаје градиво и испитује ученике. „У прошлости наше основне школе, све до посљедњих тридесетак година, учитељ је, поред своје педагошке улоге, био универзални носилац напредних стремљења у привредном, спорском и културно-забавном животу средине а, не само школе као институције (која је имала огледне парцеле) у којој су организоване културне и спортске активности. итд. Тада је учитељ поред наставно педагошког рада имао и значајну друштвену улогу.“³⁴

Савремене тенденције иновирања наставе подразумевају темељиту измјену улоге и положаја једног од кључних фактора иновација - наставника. Основна тенденција је да се проширује не само педагошка него и друштвена улога наставника.

Улога наставника је одувјек била условљена објективним и субјективним околностима и разлозима у којим су учитељ и ученик ступали у међусобне односе.

Временом је, нарочито због урбанизације, развоја комуникација, повећања броја ученика у основној школи и мијењања стручне и образовне структуре локалног становништва, ова свестрана улога учитеља редуцира на њену педагошку компоненту. Све више је учитеља и других просвјетних радника који не станују у мјесту у коме је школа, па нису у могућности да учествују у укупном друштвеном животу тог мјеста.

Реформисана школа, односно настава, која је најважнији процес у образовању, изискују знатно друкчију педагошку и друштвену улогу наставника, неопходно је да се он свестрано и рационално припрема за просвјетни позив, односно да се у уже-стручном и ширем педагошком смислу перманентно стручно уздиже и усавршава. Један од начина који би допринио остваривању поменутих захтјева, је да се поправи материјални и сваки други положај просвјетних радника; да се организује и вреднује њихово перманентно уздизање. Такође, било би јако корисно када би се омогућило и формално напредовање у струци.

Неопходно је стога, у циљу иновирања улоге наставника у осавремењивању наставе при томе је неопходно водити рачуна о њиховим менталним способностима, психо-физичким карактеристикама и људским квалитетима. Такође, неопходно је да се тако изабрани кадрови свестрано оспособљавају за наставнички позив стицањем широког општег знања, солидне педагошко-психолошке спреме, неопходне техничке културе и, нарочито, темељите оспособљености за предмете, односно групе предмета које ће предавати.

Један од приоритетних задатака Министарства образовања и културе, као и просвјетно-педагошке службе, педагошких и учитељских факултета и одговарајућих института, који су задужени за образовање или се стручно баве образовањем, је да реалније утврђују, димензионарају и нормирају функције и рад наставника. Такође потребно је да се у циљу осавремењивања наставног процеса и иновирања улоге наставника у њему, наставницима свих профила пружи већа, разноврснија и конкретнија помоћ од стране техничких лица која су оспособљена за наставу, специјализованих стручњака и стручњака општег профила, нпр: еколога, педагога, психолога и социјалних радника.

„Са завршетком одговарајућег факултета и полагањем стручног испита наставник одређеног профила је оспособљен за самосталан рад у наставно-образовном процесу, али то није крај његовог стручног уздизања. Напротив, тек посље тога предстоји дуг и непрекидан процес његовог самообразовања и стручног уздизања.“³⁵ У сврху перманентног стручног уздизања наставника практикују се разне форме семинара, курсева, предавања и послједиписних студија (специјалистичких и магистарских).

За реализацију наведених и других иновација у настави и унапређење функција наставника, неопходно је подизање материјалне основе наставног рада, што се постиже оспособљавањем и стављањем у функцију свих намјенских простора и наставних средстава, развијањем наставних база и увођењем нове технике и технологије наставе.

Улога наставника у осавремењивању наставе еколошког образовања и васпитања зависи у многим питањима и од спољне стручне помоћи, коју могу пружати педагошке службе, одговарајући институти, документациони центри, библиотеке, радио, телевизија и други мас-медији.

³⁴ Вукановић, А. (2015): Иновирани улога наставника у осавремењивању наставе с акцентом на природу и друштво, Настава, научно-стручни и информативни часопис, Бања Лука, стр 140.

³⁵ Исто, стр.141.

За неведену иновирану улогу наставника, ради унапређења наставе, неопходно је стварање реалних услова у којим ће наставници моћи напредовати у струци, нпр. стицати звања ментора, сарадника, савјетника итд, како би перманентно поправљали свој материјални и друштвени положај.

Захтјевима за обогаћивање и проширивање функције наставника у циљу иновирања наставног процеса у реализацији садржаја еколошких садржаја разликују се у многим земљама. Поједине земље имају услове и жеље да испуне наведене и друге захтјеве, ради се углавном о западно Европским земљама. Друге земље, опет, имају услове, али не уводе потребне иновације. Има земаља које немају потребне услове, а желе да уведу иновације, и на крају, постоје и земље које немају услове, и не желе да уведу неопходне новине ради остваривања иновираних функција наставника. Издвојићемо значајне новине које је проф. др Петар Мандић сматрао да су их прихватиле скоро све земље свијета „ ... обезбјеђивање услова наставничким кандидатима и наставницима почетницима да у повољним условима стекну своју педагошку праксу, омогућавање свима да се шире и потпуније оспособе за васпитни рад и друштвену дјелатност и оспособљавање наставника да у оквиру своје школе, разреда и предмета уведу иновације.“³⁶ Савремени развој друштва, намеће нове захтјеве образовања и наставе које ће утицати на битну измјену положаја просвјетних радника у смислу иновираних улога, а у циљу осавремењивања наставе. У НПП за основну школу Републике Српске, иновирана „улога наставника је артикулисана на десет сљедећих подручја у којима се он испољава као: дијагностичар, дидактичар, васпитач, носилац научно-наставног процеса, организатор интерактивног учења, дијагностичар, инструктор активне наставе, координатор, креатор нових интерперсоналних односа, градитељ емоционалне климе у одјељењу и инспиратор и креатор активног циљног учења.“³⁷

5.ЗАКЉУЧАК

У овоме раду изнешена су основна сазнања до којих се дошло анализом иновираних улога наставника у осавремењивању наставе еколошког образовања и васпитања у основној школи у Републици Српској.

У току деветогодишње основне школе, подијељене на три трогодишња периода, изводиће се три основне врсте наставе, и то: прве три године – разредна; друге три године – разредно-предметна и посљедње три године - предметна настава.

За еколошко образовање је важно да феномен еколошког постане и дидактички феномен да подстиче стварање наставне ситуације не само укључивањем еколошки усмјерених информација него и квалитетним преображавањем саме сазнајне дјелатности. Владајућа дидактичка концепција о јединству садржаја и процеса учења треба, при екологизацији, да буде коригована у садржајима и методу организације наставно-васпитног процеса.

При избору садржаја за обогаћивање еколошке културе наставника треба поћи од обрасца култура-наставни материјал који ће у себи обједињавати знања из контекста културе и однос субјекта, његов личностни приступ. Наставнику треба омогућити избор на основу самоидентификације, на основу сагледавања своје позиције у вези са идеалом или друштвеном нормом што би требало да буде пут еколошког самоосвешћивања.

Иновирана улога наставника сматра се неопходном претпоставком осавремењивања наставе. Зато је наставнику додјељена улога: дидактичара, васпитача, научно-наставна улога, улога у интерактивном учењу, дијагностичара, инструктора активне наставе, координатора, креатора нових интерперсоналних односа, улога у изградњи емоционалне климе у одјељењу и у активно циљном учењу.

При избору наставних метода, неопходно је да се напусти или сведе на неопходну мјеру метод предавања по принципу «ex cattedra», а да се што више користе: метод разговора, демонстративно-илустративни метод, метод вјежбања и навикавања и друге адекватне савремене наставне методе.

Наставнике треба припремати да стварају проблемске педагошке ситуације, а кад је ријеч о еколошком образовању те ситуације се могу класификовати према еколошким садржајима које треба савлађивати. При томе треба полазити од чињенице да еколошки проблем за појединца настаје онда када му, због стања у средини, бива угрожено здравље. Задатак је наставника да оспособе ученике да распознају деструктиван, несавјестан и неодговоран однос појединаца према природи, друштву, универзуму да би проникли у суштину еколошких противречности и скривене узроке отуђења

Неопходно је подићи на већи ниво рад стручних актива, педагошких служби, затим, стручних удружења и специјализованих служби како би могли дати свој допринос у осавремењивању наставе у сваком погледу. То мора бити један добро осмишљен покрет у коме ће процес самообразовања и сталног

³⁶ Ракић, Б.(1989): Еколошки одгој, Одредница у: Педагошка енциклопедија књига I, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, стр.42.

³⁷ Наставни план и програм за основну школу, Министарство просвјете и културе Републике Српске, Бања Лука

стручног уздицања наставника бити непрекидан, поступан и степенован тако да наставници могу напредовати у унутрашњој стручној хијерархији.

Потребно је обогатити и прилагодити за потребе иновираних наставних укупних издавачких дјелатности, нарочито методичку и методолошку литературу, да би што већи број наставника могао објавити радове и о својим теоријским промишљањима и практичним искуствима.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Вукановић, А. (2015): Иновирани улога наставника у осавремењивању наставе с акцентом на природу и друштво, Настава, научно-стручни и информативни часопис, Бања Лука
- [2] Коковић, Д. (1997): Пукотине културе, Просвета, Београд.
- [3] Качапор, С. (1997): Историјски преглед настанка и развоја школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- [4] Круљ, Р. (1998): Наставна технологија у функцији ефикасног учења, Јединство, Приштина.
- [5] Кулић, Р. (1997): Садржај рада и образовања, Институт за андрагогију Филозофског факултета у Београду, Београд.
- [6] Лазаревић, Ж. и Банђур, В. (2001): Методика наставе природе и друштва, Учитељски факултет у Београду и Учитељски факултет у Јагодини, Графопринт, Јагодина.
- [7] Мандић, П. (1989): Иновације у настави и њихов педагошки смисао, Свјетлост, Сарајево.
- [8] Пољак, В. (1991): Дидактика, Школска књига, Загреб.
- [9] Радовановић, И. (1997): Понашање наставника као фактор социјалне климе у разреду, Учитељски факултет у Београду, Београд.
- [10] Симеуновић, В. и Спасојевић, П. (2005): Савремене дидактичке теме, Педагошки факултет, Бијељина.
- [11] Требјешанин, Ж. (2000): Речник психологије, Стубови културе, Београд

HOW DOES TECHNOLOGY INFLUENCE ON EDUCATION IN NOWADAYS?

Sonila Tatili

Sonila.tatili@uet.edu.al

Tomi Treska, PhD

tomi.treska@uet.edu.al

Abstract: Technology is undoubtedly having a major impact on every aspect of our lives and that includes today's learning environments. It is shaping the way in which students learn, teachers deliver material and the way in which we design spaces for future learning opportunities.

It is said that schools aren't just investing in computer stations and keyboards and we are witness to the fact, based on our planning and design work, and that they are quickly embracing the "constant contact" trends that have changed our global culture. As technology continues to evolve, it brings with it new opportunities and challenges for educators and students. Social networking is a great example of technology that can help — or hinder — education, depending on how it is used and integrated into teaching plans. Privacy and security are two concerns that can come with using social networking in the classroom. It can also become a distraction to students, or even a tool used for bullying.

Learning spaces now, more than ever, are being designed to help with communication and information sharing. From tablets used to asking kids to "raise their hands" virtually, to viewing a lecture via Skype or FaceTime, the traditional four walls and a chalkboard are transforming rapidly. According to a recent USA Today article, a New York-based educational technology startup released the first device, an Android-powered touchscreen tablet, "designed for kids both to take to school and bring home. For sale only to schools for now, the Amplify tablet comes pre-loaded with virtually everything a student will encounter during the school day, including all the textbooks, lessons, tests and e-books she might be assigned."

Key words: Learning spaces, Technology, books, teaching plans, distraction

LITERATURE REVIEW

Research literature throughout the past decade has shown that technology can enhance literacy development, impact language acquisition, provide greater access to information, support learning, motivate students, and enhance their self-esteem (ACT, 2004; CEO Forum, 2001; Boster et al., 2004; Mann et al., 1999; Tracey & Young, 2006; WestEd, 2002). Indeed, researchers have affirmed that computer technology provides abundant opportunities for students to build or modify their personal knowledge through the rich experiences that technology affords.

As technology continues to evolve, it brings with it new opportunities and challenges for educators and students. Social networking is a great example of technology that can help — or hinder — education, depending on how it is used and integrated into teaching plans. Privacy and security are two concerns that can come with using social networking in the classroom. It can also become a distraction to students, or even a tool used for bullying. According to a 2011 Pew report, 15% of children surveyed said they had been the victim of mean behavior on social networking sites like Facebook and Twitter.

However, using social networking as part of the learning process can also have benefits. Students who are more introverted may open up and connect more with faculty and other students when they are communicating through social networking. It also affords students the opportunity to collaborate and work together in a whole new way.

There are also social networking sites designed specifically for education. An article on technology in education by Education Week mentions ePals and eChalk as two sites "designed specifically for learning."

College students can be notoriously connected to technology, including social networking, through their smartphones, laptops, and tablets. Social media in education presents college students with different benefits and detriments compared to their younger counterparts. According to Mashable, "Facebook is the most used social media tool in higher education." Additionally, Mashable says that colleges can use social media to encourage school spirit, foster the growth of alumni groups, and offer virtual tours to potential students.

So whether it is a college student studying classic literature or a grade school student first learning to read, technology is now an integral part of the education process.

Technology is undoubtedly having a major impact on every aspect of our lives and that includes today's learning environments. It is shaping the way in which students learn, teachers deliver material and the way in which we design spaces for future learning opportunities.

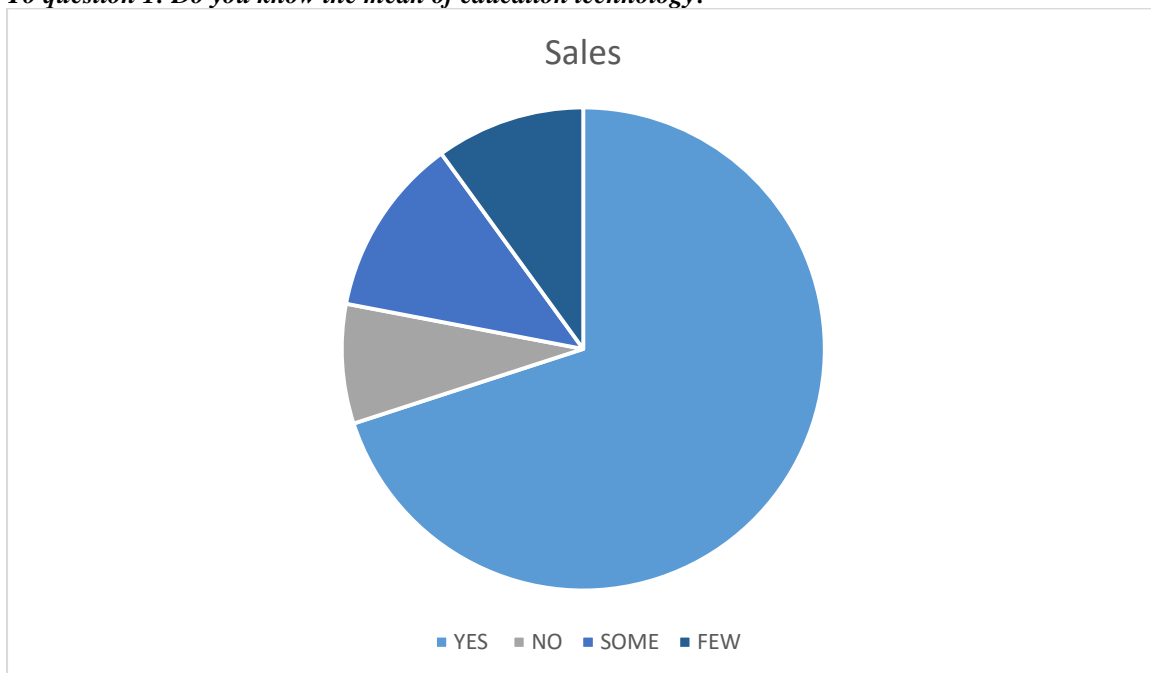
Kristen Purcell of the Pew Research Center's Internet & American Life Project recently co-authored a new study on technology and education. She says schools aren't just investing in computer stations and keyboards and we are witness to the fact, based on our planning and design work, and that they are quickly embracing the

“constant contact” trends that have changed our global culture. Purcell says, “What did surprise us though was the extent to which mobile tools have become part of the learning process. [We found that] 73 percent of teachers that we surveyed told us that cell phones are now either part of their teaching experience, or their students’ learning experience. Tablets and e-readers are being used by more than four in 10 of these teachers.” Technology has changed the way we as humans live; it changes our understanding of the way things work and changes the way we interact with one another. Technology was once opposed but is now somewhat welcomed into our homes. During the renaissance period, technology was opposed, as the church believed that technology would oppose the beliefs of god. Well they were right. Technology isn’t just computers or TV’s, its engineering science. And in Science, our goal is to progress and understand everything there is to understand about us, our planet and beyond. However, the way we understand and experience this concept the most is that its just to make our lives much more efficient. When you look around, what do you see? Just at an intersection in downtown New York or Los Angeles, you see people walking around with cell phones and carrying around laptop cases, other’s just listening to music. But then the companies that build these types of technology want to make them better and more efficient. So they keep releasing new devices that are smaller and faster and mostly more costly.

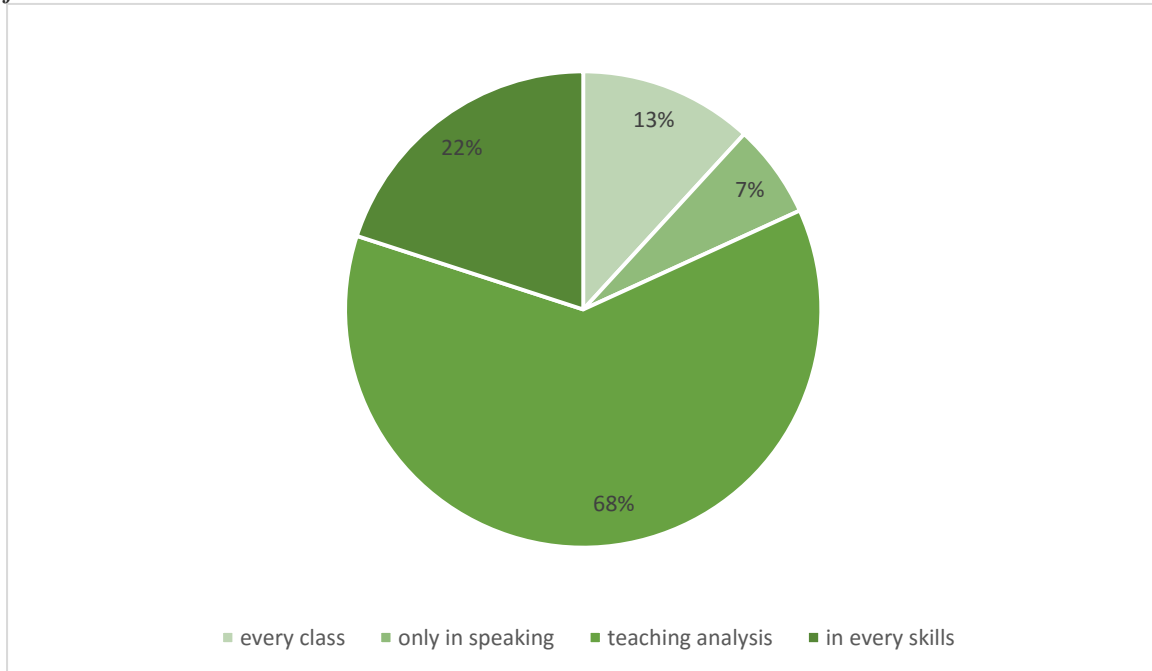
METHODOLOGY

For this paper to be successful, there are used the qualitative and quantitative methods such as the tests and the interviews in 100 schools in Tirana. The questionnaires were made to 50 teachers and 50 students. Then through the SPSS technique there were analyzed the values and results of this paper.

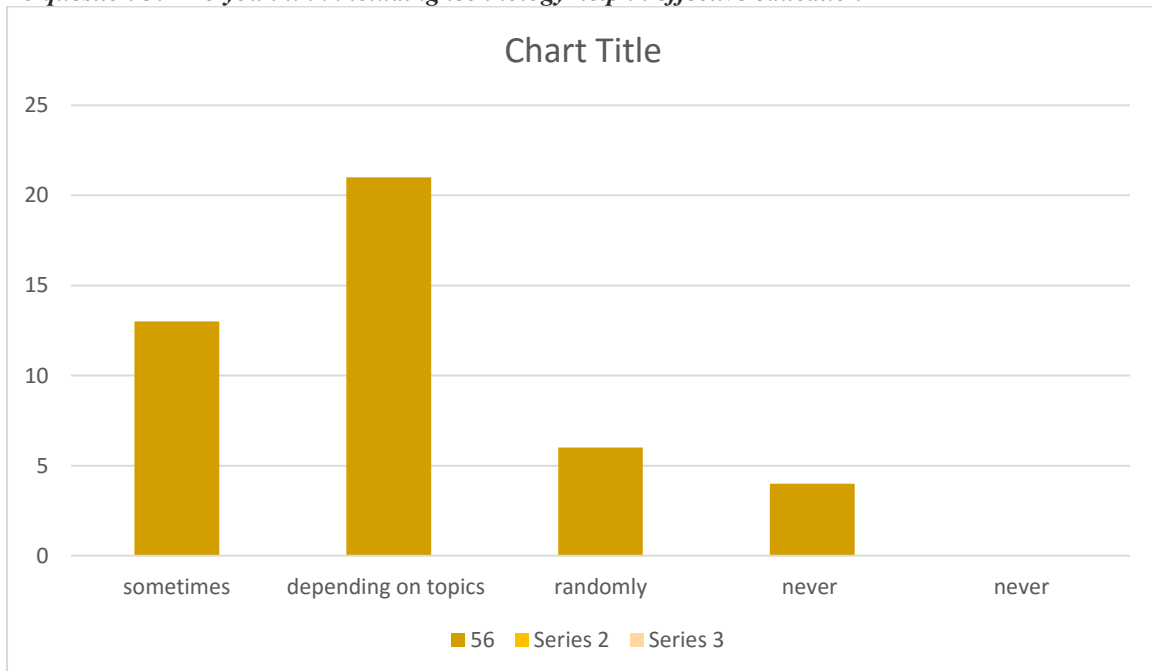
To question 1: Do you know the mean of education technology?

To the question 2 “What is the frequency of using technology in the class “, the teachers answered as it follows:

To question 3:” Do you think including technology help in effective education”

Technology is a concept that will never end. new devices will be released and then refined just about endlessly. Not even if or when we start running out of resources, because we would have recycled parts to build new technology and we will build new technology to possibly refine available resources or even find another planet that has the same resources. Technology now is a concept that we cannot survive without; an average North American person needs technology to eat, to entertain, to cook, and to do many other daily functions. Lets face it we need technology to survive. But this is to an extent, for example a computer can be one of mans best friends, it helps us write documents such as the one you are currently reading, it helps us obtain knowledge through the internet, and it helps us entertain ourselves with games, movies, and music. But the computer can also have side effects, to our behavior, and even to our appearance. Some children get so entangled in this technology that their eating and sleeping habits change and along with their behaviors. Not just on the computer, even just playing on gaming platforms such as the Xbox or the PS3 or even iPods, they can all change the way

we eat, sleep, and behave. While children play on computers or gaming platforms, they get so involved that they begin to avoid eating and sleep later to play longer, but the games they play really can change their usual behavior, shooting games or fighting games can make them more violent, strategy games can make them more strategic (slightly), and racing games can make them aggressive drivers, it all depends on how much you play and how addicted you become. But gaming can also lead to a loss of physical activity, when someone is addicted to a game, they refrain from leaving the house until they reach a certain 'achievement', until they win a race or even until they 'die' in the game, this behavior can cause us to gain weight and/or become obese because we also begin snacking more instead of eating proper meals and we stop exercising often.

I'm not saying technology is bad, Technology is changing the way we live, changing the way we interact, it lets us understand the world better, and it helps us write documents, do our homework, make money, present neat computerized presentations, and even edit documents with others in real-time. But what I am saying is that technology is evolving, to engulf us into different activities. There was a presentation at DICE (a creative design convention) where a design professor had very interesting arguments. He called his presentation, "design outside the box" he said, "Technology changes the way we do things, it's literally turning our lives into games, who knew that Ford built a car so intelligent that it knew if you were driving efficiently, and would grow a computerized plant around your speedometer" but then he introduced an idea that made the audience think if this was to really happen? He said, " In the future, we are going to be engulfed in points, in a point system where you get points for eating a healthy cereal, for taking the bus instead of a car, for showing a tattoo which shows 'ads' with 'E-ink', where you would get points for watching a certain advertisement on TV or walking or biking to work." He made me think, is this really going to happen? Well if it does, it's going to completely change the way we live, we will be engulfed in a game, and a computerized game not just the 'problem solving' game that we call life but a game for points, full of achievements to win. We will stop eating our favorite food because we wouldn't be getting points for them and not buying certain things because we won't get points for them.

To conclude, I believe in technology, I completely support it, but only to an extent. I say go ahead and enjoy what technology has to offer, learn about the world we live in, entertain yourself and engulf in it. Just until it doesn't affect your appearance or the people around you and especially the person in you. Think about it like this, we as humans made machines we can't let machines make us who we are.

REFERENCES

1. Peshkopia.V(2012)"Mesimdhënia,Mesimnxenia.Raportet e tyre me integrimin evropian" Tirane,Fan Noli
2. Zajazi.T(2003)"Metodologji të mësimdhënies dhe mësimnxënies"
3. Shkup,Vinsent Graphic.
4. Dibra,G&Dizdari,I:"Metadologjia e mësimdhënies"Shkdodrës 2004.
5. Grup Autorësh:"Pedagogjia e përgjithshme" Tiranë 1995.
6. Milaret,Gastan,:"Pedagogjia e përgjithshme" Tiranë 1995.
7. Musai,Bardhyl:"Psikologji edukimi" Tiranë 1999.
8. Revista "Mësuesi" Nr 4: Nr 10
9. Becta (2002),Educational research into Managed Learning Environments/Virtual Learning Environments-a selection of abstracts:Coventry:Becta.
10. Becta (2005),The Becta Review 2005:Evidence on the progress of ICT in education.Coventry Becta.
11. Bhattacharya,I. & Sharma ,K.(2007),India in the knowledge economy_an electronic paradigm',International Journal of Educational Management.
12. Chandra,S.& Patkar,V.(2007),'ICTS :A catalyst for enriching the learning process and library services in India'.
13. Conole,G.(2002). 'Systematising Learning and Research Information',journal of Interactive Media in Education,7.Avaibile online:<http://-jime.open.ca.ac.uk/2002>
14. Conole,G.and Dyke,M.(2004). 'Ehat are the affordances of Information and Communication Technologies',ALT-J.
15. Dichanz,H.2001:E-learning,a linguistic,psychological and pedagogical analusis of a misleading term.Paper presented at the 20th ICDE Eorld Conference in Dusseldorf 2001
16. European Commission (2001).The Learning Action Plan:Designing tomorrow's education.<http://eëë.elearning.info>.
17. HEFCE (2005).HEFCE strategy for e-learning.London
18. Gallager,M.,(2003).E-Learning in Australia.In:Boezeroy,P.(Eds.).Keeping up eith our neighbours:ICT developments in Australian Higher Education.Oxford:ALT.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

19. Laurillard,D.(1996).The educational challenges for teachers and learners.Paper presented at Virtual University Conference,24 May 1996,University of London England.
20. Littlejohn ,A.and McGill,L.(2004).’Report on the effectiveness of resources for e-learning’,report for the JISC commissioned Research Study ON THE Effectiveness of Resources,Tools and Support Services used by Practitioners in Designing and Delivering E-Learning Activities.
21. Plomp,T,;Pelgrum,Ë.J.&Laë,N.(2007).Sistes2006-International comparative survey of pedagogical and ICT in education.Education and Information Technologies.
22. Sanyal,B.C.(2001),’Neë of higher education and ICT to achive education for all’,Paper prepared for the Expert Roundtable on University and Techology-for-Literacy and Education Partnership in Developing Countries,International Institute for Educational Planning,UNESCO,September.
23. Torstein Rekkedal and Qit-Eriksen ‘Internet Based E-learning,Pesagogy and Support Systems’ NKI Distance Education,March 2003.
24. Duffy T Cuningham D , Constructivism .Implications for the desing and delivery of instructions ,in Handbook of Research for educational communications and technology ., D.H. Jonassen . Editor .
25. Ëoolfork, Anita Psikologji edukimi Botuar nga Qendra e Arsimit Demokratik CDE 2011
26. Bates, A [2000]Managing technological change .. Strategies for college and University leaders .San Francisco Bass Publishers .
27. Barolli E , Gorishti A , B Karamani , Haveri A .TIK në mësimdhënie dhe mësmnxënie .

IMPAKTI I FAKTORËVE STRESANTË NË NIVELIN E STRESIT AKADEMIK TË STUDENTËVE

Petrir Taraj, PhD

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë ptaraj2@gmail.com

Abstract: Studimi heton ndikimin e faktorëve stresant në perceptimin e stresit akademik në mesin e studentëve. Një pyetësor me 44 variabla të ndarë në tre seksione u përdor nga studiuesit si instrument matës për grumbullimin e të dhënave. Një total prej 559 studentë të katër universiteteve publike në Shqipëri të përzgjedhur përmes metodës së mostrimit në grup u përgjigj instrumentit anketues. Paketa Statistike e Shkencave Sociale (SPSS për Windows XP versioni 16.0) u përdor për të kryer vrojtimin e të dhënave dhe analizën statistikore të faktorëve, që ndikojnë në rritjen e nivelit të stresit akademik të studentëve. Rezultatet tregojnë se ka dallime midis meshkujve dhe femrave në përjetimin e stresit nën ndikimin e faktorëve të evidentuar në studim. Gjithashtu duke u bazuar në vlerat e koeficientit të korrelacionit ku r varion nga (.359 ~ .379) studimi tregoi se ka një lidhje domethënëse statistikore midis nivelit të stresit të studentëve dhe faktorëve të evidentuar nga analiza faktoriale.

Keywords: faktorët akademikë, studentë të universitetit, dallimet gjinore, perceptimi, stresi akademik

I. HYRJE

Stresi akademik përshkon jetën e studentëve dhe ka tendencë të ndikojë negativisht në shëndetin e tyre mendor dhe fizik si dhe në aftësinë e tyre për të kryer punë efektive në shkollë. Presioni për të performuar mirë në testime dhe koha e limituar e bën mjedisin akademik shumë stresant (Polychronopoulou dhe Divaris, 2005). Studime të ndryshme kanë treguar vazhdimisht se provimet janë stresorët ndër më të zakonshmet tek studentët. Ky stres mund të prishë mjedisin e brendshëm dhe të jashtëm të trupit të studentit dhe të shkaktojë ndryshime fiziologjike që tentojnë të prishin homeostasis (Khansari, Murgo, Faith, 1999; Matalka, Sidki, Abdul-Malik, Thewaini, 2000).

Ratana Saipanish (2003) në studimin e tij konkludoi se burimi më i përhapur i stresit akademik ishte testi / provimi. Natyrisht, testi ose ankthi i provimit është një nga shkaqet kryesore të stresit akademik të studentëve, si një faktor që prek emocionalisht dhe shkakton ankth tek studentët. Në një studim të Abouserie (1994) u gjetën se burimet më të mëdha të stresit akademik janë marrja dhe studimi për provimet dhe në lidhje me konkurrencën në klasë si dhe sasinë e madhe të përmbajtjes për t'u zotëruar në një sasi kohe të vogël.

Ky studim shqyrton impaktin e faktorëve stresant në nivelin e stresit akademik të studentëve. Studimi kërkon gjithashtu të provojë dhe tu japë përgjigje pyetjeve studimore; nëse femrat dhe meshkujt studentë përjetojnë nivel të ndryshëm të stresit, nëse ekzistojnë dallime në nivelin e stresit midis studentëve të universiteteve të ndryshme, nëse ekziston një korrelacion domethënës midis tre faktorëve të evidentuar në studim dhe nivelit të stresit të përjetuar dhe perceptuar nga studentët gjatë sezonit akademik Vjeshtë 2015? Për rrjedhojë duke u dhënë përgjigje pyetjeve studimore, *qëllimi final* i këtij studimi është: të provojë nëse faktorët e evidentuar ndikojnë në nivelin e stresit të studentëve.

Në seksionin e metodologjisë në këtë studim i është dhënë një rëndësi e veçantë hartimit të pyetësorit që do të shërbente si instrument matës për grumbullimin e të dhënave, nëpërmjet përgjigjeve të marra nga studentët. Analiza statistikore përshkruese, faktoriale dhe korrelacionale na jep të dhëna të hollësishme për karakteristikat e kampionit dhe rezultatet e testeve të përdorura për realizimin e detyrës studimore dhe zgjidhjen e problemit të shtruar në këtë studim. Një vend i rëndësishëm në studim i lihet seksionit të rezultateve, ku në mënyrë të hollësishme janë evidentuar të dhënat e analizës statistikore dhe produktet e testeve të përdorura. Diskutimi i gjetjeve kryesore dhe rekomandimeve zë hapsirën e vet në studim, duke lënë të hapur replikimin me studiues të tjerë.

II. RISHIKIMI I LITERATURS

Fjala stres është e lidhur me ndjesinë e sikletit në një numër të lartë të njerëzve që e përcaktojnë veten e tyre si të stresuar. Stresi është parë pothuajse gjithmonë si diçka negative që rezulton në dëmtimin e performancës globale të individit. Prandaj, element stresor mund të jetë një situatë apo përvojë e cila gjeneron ndjenjat e tensionit, ankthit, frikës ose kërcënim me origjinë të brendshme apo të jashtme.

Stresi është një proces psiko-fiziologjik, që fillon nga kontakti me agjentin stresor dhe është një reagim fiziologjik nga organizmi duke kërkuar homeostasis dhe okupim të bilancit. Por, në varësi se si individit është i aftë për t'u përgjigjur dhe përshtatur situatave të vështira (përballimin), stresi negativ ose ankthi mund të jetë fillimi i zhvillimit të sëmundjeve të shumta, duke sjellë dëm të madh të cilësisë së jetës së njeriut. Kjo është arsyeja për të cilën, ai ka qenë dhe është në qendër të vëmendjes të kompanive, shkollës dhe shoqërisë për të përcaktuar shkaqet dhe duke kërkuar metodat për reduktimin e tij.

Një nga paralajmërimet kryesore të stresit mund të jetë ankthi, perceptimi i diçkaje nga individit që kuptohet prej tij si një kërcënim për integritetin e tij ose të saj. Ankthi është një përvojë emocionale, i cili kundërshton mundësinë për të jetuar situata të ardhshme të cilat mund të jenë të pakëndshme për individin. Ankthi është një nga komponentët emocionalë të procesit të stresit, i cili përfundon kur kapaciteti i përgjigjes së individit është tejkaluar (Kurebayashi, do Prado dhe da Silva, 2012).

Në përfundim të mendimeve se stresi është shkaktuar vetëm nga ngjarjet e jashtme, situatat dhe njerëzit, por kjo nuk është plotësisht e saktë. Studimet kanë gjetur se Modeli Transaksionar i stresit është më i saktë. Ky model thotë se stresi është shkaktuar nga një transaksion, pra ekziston një ndërveprim midis stresorëve, pikëpamjes sonë mbi stresorët dhe aftësisë sonë perceptuese për t'u përballuar me të.

Është besimi ynë tek qëndrimet, interpretimet, perceptimet dhe faktorët e tjerë të brendshëm në kombinim me ngjarjet e jashtme që kanë tendencë për të krijuar stres. Në faktorët e brendshëm që ndikojnë se si ne e perceptojmë stresin përfshihen: besimet, pritjet, vetëkontrolli, vetëbesimi i ulët, vetëkënaqësia, perceptimi, përfeksionizmi dhe personaliteti.

Sipas Richard Lazarus (1990), "Stresi nuk ndodhet as në situata e as tek personi, por ai varet nga një transaksion midis të dyve." "Stresi lind – thotë Lazarus (1966) - kur individët perceptojnë që ata nuk mund të përballen në mënyrë adekuate me kërkesat e bëra për ta ose me kërcënimet për mirëqenien e tyre."

Teoria kognitive-relacionale e përcakton stresin si një marrëdhënie të veçantë midis personit dhe mjedisit, duke e vënë theksin në natyrën reciproke të ndërveprimit midis personit dhe mjedisit (Llazarri dhe Folkman, 1984).

Hancock dhe Szalma (2008) vunë në dukje se dy temat e përgjithshme që karakterizojnë teorinë moderne të stresit janë:

Së pari, prania e një mekanizmi përmes të cilit individët vlerësojnë ngjarjet në drejtim të vetëplotësisimit të tyre deri në mirëqenien psikologjike apo fizike.

Së dyti, individët rregullojnë gjendjet e tyre të brendshme dhe angazhojnë këto mekanizma për të kompensuar shqetësimet e nxitura nga ngjarjet e jashtme, duke përfshirë kërkesat e detyruara.

Si çdo koncept psikologjik, stresi ka përkufizime të ndryshme. Ibrahim (1998) e përcakton stresin si një reagim i ashpër emocional si pasojë e ndryshimit të brendshëm apo të jashtëm. Sipas Greenberge dhe Baroon (2000) stresi është reagim personal, fiziologjik dhe emocional kundrejt stimulit. Hussien dhe Hussien (2006) e përcaktojnë stresin si situata me të cilën individit vuan nga hipertensioni fizik dhe psikologjik shkaktuar nga faktorët që nuk mund të trajtohen dhe e tejkalojnë aftësinë njerëzore për ta përballuar atë.

Dallimet gjinore

Hetimi i përvojës në perceptimin e stresit përgjatë linjave gjinore është një ndërmarrje interesante, sepse gjetjet e studimeve të kryera, në lidhje me stresin me referenca ndaj gjinisë, janë disi kontradiktore. Për shembull, në një studim të kryer nga Misra dhe Castillo (2004) u zbulua "se burrat dhe gratë ndryshojnë në perceptimet e tyre dhe reagimet ndaj stresit", ndërsa Jogaratnam dhe Buchanan (2004) kanë gjetur se dallimet mes nxënësit mashkull dhe nxënësës femër janë të rëndësishme gjatë presionit të kohës në dimensionin e stresit. Në lidhje me këtë, Sulaiman, Hassan, Sopian dhe Abdullah, (2009), kanë gjetur në studimin e tyre se "studentet femra kanë stres të ndryshëm në krahasim me studentët meshkuj". Kjo mund të jetë për shkak se studentet femra priren të jenë shumë emocionale dhe të ndjeshme ndaj asaj që ndodh përreth tyre. Nga ana tjetër, Watson (2002) në studimin e tij ku shqyrton stresin akademik në mesin e studentëve të universitetit në lidhje me dallimet gjinore, nuk gjeti asnjë ndryshim të rëndësishëm në nivelin e stresit të perceptuar mes studentëve meshkuj dhe femra.

Në një institucion të tillë si universiteti (Smith, Johal, Wadsworth, Smith dhe Peters, 2000) ku kërkesa e vendosur ndaj studentëve është e bazuar në afatet dhe presionin për kalimin e testeve apo provimeve, studentët ka të ngjarë të bëhen viktimat e stresit. Në studimin e tyre Daniels dhe Harris (2000); Smith dhe të tjerë (2000); Finlayson (2003), argumentuan se, nëse universiteti vendos masat e duhura që të kujdeset për mirëqenien e studentëve, shëndeti i tyre mund të përshtatet me cilësinë e arsimit që supozohet të marrin. Gibbons dhe Gibbons (2007); McCarty, Zhao, Garland (2007), kanë kryer kërkime të gjera mbi stresin dhe kanë kuptuar se, stresi është i lidhur me atë se si një individ vlerëson situatat dhe strategjitë përballuese të adoptuara. Motivimi për këtë hulumtim ishte se, nuk janë raportuar raste të stresit në mesin e nxënësve që kanë rezultuar me humbje të jetës. Shkaqet për veprime të tilla nuk janë të njohura sepse viktimat e stresit nuk janë të pranishëm për të treguar historitë e tyre. Edhe pse qendrat e këshillimit brenda universitetit i mbajnë të dhënat e studentëve që kërkojnë ndihmë prej tyre, ka dështuar ndihma për identifikimin e shkaqeve dhe mekanizmave përballuese. Përsëri ka pasur raste të dhunës së raportuar midis studentëve dhe rastet e raportuara të pjesëmarrjes së varfër në leksione.

Provimet

Studime të ndryshme kanë treguar vazhdimisht se provimet janë stresorët ndër më të zakonshmet tek studentët. Përveç kësaj, qëndrimi i zgjatur statik / ngarkesat apo tendosjet e zakonshme ndodhin më shpesh në mesin e studentëve që përgatiten për provimet. Gjithashtu studentët raportojnë se burimet më të mëdha të stresit akademik janë: studimi dhe marrja e provimeve, konkurrenca në klasë dhe zotërimi i një sasi të madhe të informacionit në një sasi të vogël të kohës (Abouserie, 1994; Ekpenyong, Davis, Akpan dhe Daniel, 2011).

Laurence, Williams dhe Eiland (2009) kryen një studim, ku (25%) e respondentëve raportuan simptoma të larta depresive. Studimi tregoi se provimet, frika nga rënia, mungesa e kohës klinike, mungesa e vetëvlerësimit dhe nxitja e reduktimit të kohës së kaluar në aktivitet rekreative kanë qenë të lidhura me nivele më të larta të stresit. Në studimin e tyre, Kelly dhe të tjerë (2001), sugjeruan se njerëzit, të cilët flenë më pak orë në natë, mund të kenë mospërshtatje psikologjike. Gjumi në sasi kohe më të shkurtra ka treguar për rritjen e faktorëve të tillë, si ankthi dhe stresi, të cilat kanë qenë të lidhura me punën akademike. Këta faktorë shkaktojnë probleme tek studentët duke shkaktuar mungesë vëmendje dhe, gjithashtu, rritjen e numrit të gabimeve në teste.

Në studimin e tyre Thawabieh dhe Qaisy (2012) konkluduan se tranzicioni i studentëve nga mjedisi i shkollës në mjedisin e universitetit mund të shkaktojë një tronditje psikologjike, akademike dhe shoqërore tek ata, pasi ky sistem arsimor ka dallime të mëdha: studenti do të përballet me metodat e reja të mësimdhënies, me kërkesat e reja akademike, me tipe të reja të marrëdhënieve midis studentëve dhe fakulteteve, madje, edhe marrëdhënie të reja midis studentëve. Për shkak të këtyre ndryshimeve, studentët mund të përjetojnë potencialisht lloje të ndryshme të stresit që mund të ndikojnë në shëndetin e tyre mendor dhe social dhe arrijtjet e tyre akademike. Shumë studiues kanë studiuar stresin e përjetuar nga studentët dhe faktorët demografikë që ndikojnë në të. Studimi i Hamaideh (2011) kishte për qëllim të identifikonte stresin dhe reagimet ndaj stresit në mesin e studentëve të universitetit dhe të shqyrtonte lidhjet midis stresorëve të studentëve dhe variablave të studiuar. Rezultati tregoi se grupi më i lartë i stresorëve të përjetuar nga studentët ishte stresi i vetimponuar i ndjekur nga presioni.

Chen, Wong, Ran dhe Gilson (2009) kryen një studim për të përshkruar marrëdhëniet ndërmjet stresit në universitet, strategjisë reaguese dhe mirëqenies psikologjike. Studimi dëshmoi se mirëqenia psikologjike ka një marrëdhënie negative me stresin në universitete dhe një strategji përbaluese pozitive ka efekte të rëndësishme mbi problemet shëndetësore psikologjike. Gjithashtu, ata zbuluan se studentët meshkuj raportuan nivel më të lartë të stresit, mirëqenie psikologjike të keqe dhe tendencë të paktë të prirjes drejt përdorimit të strategjiive pozitive përbaluese.

Stresi përbën një kërcënim të madh për cilësinë e jetës për studentët (Danna dhe Griffin, 1999; Dyck, 2001). Studentët ndërveprojnë midis tyre, si dhe me pedagogët e tyre, prandaj padrejtësisht të stresuar dhe të pakënaqur do të reflektojnë këtë në procesin e angazhimit që mund të rezultojë në konflikt (Ongori, 2007; Awino dhe Agolla, 2008). Pedagogët shpesh e vënë theksin mbi përvetësimin e njohurive duke neglizhuar ndjenjat emocionale të studentëve gjatë procesit të mësimdhënies, të cilat mund të shkaktojnë stres emocional dhe probleme të të nxënies tek studentët. Veç kësaj studentët mund të ndjejnë gjendje të panjohura si nervozizmi, shqetësimi, irritimi, poshtërimi, depresioni etj. Paqëndrueshmëria e këtyre emocioneve mund të nxisë lehtësisht sjellje të çuditshme të cilat do të ndikojnë në arrijtjet akademike dhe në aftësinë e përshtatjes së studentëve nëse nuk do të jepen konsultat e duhura në kohë nga ana e stafëve akademike dhe prindërve ose, nëse ata nuk do të marrin interesimin e duhur nga ana e shokëve ose familjarëve (Chen, Lin dhe Tu, 2006). White (1987) nxjerr në pah se një performancë vazhdimësisht e dobët në shkollë i shkakton fëmijës humbjen e vetëbesimit të tij ose të saj, ndihet i pashpresë dhe e konsideron veten e tij ose të saj pa vlerë.

Hipotezat e studimit

Studimi kërkon të vërtetojë hipotezat e mëposhtme të ngritura në bazë të teorive të cituara më sipër si dhe të qëllimeve që kërkon të përmbush:

H_1 : Femrat përjetojnë stres më të lartë sesa meshkujt.

H_2 : Faktorët e evidentuar në studim si, marrëdhëniet me pedagogun, ankthi i provimit dhe menaxhimi i vetvetes ndikojnë në rritjen e nivelit të stresit.

H_3 : Ekzistojnë dallime në nivelin e stresit midis studentëve të Universiteteve Publike.

III. METODOLOGJIA

3.1. Subjektet

Në këtë studim u përdor një përzgjedhje e kampionimit në grup për të matur ndikimin e faktorëve stresant në nivelin e stresit akademik të studentëve. Në studim u thirrën 600 studentë të Universitetit të Tiranës, të Universitetit "Ismail Qemali" të Vlorës, të Universitetit "Aleksandër Xhuvani" të Elbasanit dhe Universitetit "Fan S. Noli" të Korçës. 41 studentë e plotësuan pjesërisht pyetësorin ose nuk iu përgjigjën asnjë seksioni të anketimit. Përgjigjet e tyre nuk u morën parasysh në analizën e studimit. Norma e kthimit të pyetësorëve prej

93% u konsiderua nga studiuesit e mjaftueshme referuar Saunders dhe Thomhil (2007).³⁸ Pra 559 respondentë iu nënshtruan studimit dhe analizës së mëtejshme.

3.2. Instrumenti

Si instrument për mbledhjen e të dhënave u përdor një pyetësor i dizenuar në tre seksione:

Seksioni 1. U kërkon pjesëmarrësve të raportojnë të dhënat e tyre në lidhje me gjininë dhe universitetin. Ky informacion i dhënë nga studentët është i nevojshëm për të gjetur nëse ka dallime midis meshkujve dhe femrave studente dhe midis studentëve të Universitetit të anketuar në përjetimin e stresit akademik.

Seksioni 2. Në këtë seksion për të matur nivelin e perceptimit të stresit nga studentët u përdor një shkallë likert me 5 pika: 1 (kurrë) 2 (pothuajse kurrë) 3 (ndonjëherë) 4 (pothuajse shpesh) dhe 5 (shumë shpesh). Kjo shkallë u dizenua si një pyetje e vetme e drejtpërdrejtë në lidhje me nivelin aktual të perceptimit të stresit nga studentët. Rezultatet individuale të shkallës mund të shkojnë nga 1-5. Një rezultat i ulët tregon nivel të ulët të perceptimit të stresit dhe e kundërta rezultatet e larta tregojnë nivel të lartë të perceptimit të stresit.

Seksioni 3. Në këtë seksion respondentëve u kërkohet të identifikojnë ndikimin që kanë faktorët e evidentuar në studim gjatë semestrit Vjeshtë 2015. Një shkallë Likert me 5 pika nga 1 (Aspak ndikim), 2 (Pak ndikim) 3 (Disi ndikim), 4 (Shumë ndikim) dhe 5 (Jashtëzakonisht ndikim) e cila përfshin 41 pyetje u kërkon studentëve të raportojnë ndikimin e këtyre faktorëve në nivelin e stresit.

3.3. Profili i respondentëve

Të anketuarit u përzgjedhën në mënyrë të rastësishme, pra u përzgjedh një kampion në mënyrë rastësore. Shumica e studentëve (Tab.1) ishin femra (86.4%) me një frekuencë shpërndarje (483) dhe (15 %) e respondentëve ishin meshkuj me një frekuencë shpërndarje 76. Nga të dhënat (Tab 2) shohim se (12.7%) e respondentëve me një frekuencë shpërndarje (71) ishin studentë të Universitetit të Tiranës. (47.9%) e respondentëve me një frekuencë shpërndarje (268) ishin studentë të Universitetit “Ismail Qemali” të Vlorës. (20.8%) e respondentëve me një frekuencë shpërndarje (116) ishin studentë të Universitetit “Aleksandër Xhuvani” të Elbasanit. (18.6%) e respondentëve me një frekuencë shpërndarje (104) ishin studentë të Universitetit “Fan S. Noli” të Korçës.

Tabela 1

		Gjinia			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	M	76	13.6	13.6	13.6
	F	483	86.4	86.4	100.0
	Total	559	100.0	100.0	

Tabela 2

Universiteti publik

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Tirane	71	12.7	12.7	12.7
	Vlore	268	47.9	47.9	60.6
	Elbasan	116	20.8	20.8	81.4
	Korçë	104	18.6	18.6	100.0
	Total	559	100.0	100.0	

3.4. Dizajnimi i studimit

Ky studim i bazuar në një vetëraportim të të anketuarëve u realizua nëpërmjet një pyetësori me 44 pyetje. Pyetësori i përgatitur nga studiuesit i'u është shpërndarë respondentëve një muaj pas mbarimit të semestrit Vjeshtë 2015. Analiza faktoriale si një metodë e reduktimit të të dhënave u përdor në këtë studim për të vëzhguar ngarkesën e variablave dhe lidhjen midis tyre. Për të testuar hipotezat e studimit, u krye Testi-*t* për Grupet e Pavarura, Analiza Njërëgëshe e Variancës (ANOVA) dhe procedura statistikore e Korrelacionit Bivariat të Produkt Momentit. Testi - *t* për Mostrat e Pavarura (Independent sample test -*t*) u krye për të parë nëse ka ndryshime të mesatareve ndërmjet nivelit të Stresit Akademik të përjetuar nga studentët Meshkuj dhe Femra gjatë sezonit Vjeshtë 2015. Analiza statistikore përdori në këtë studim procedurën e krahasimit të “Mesatareve”

³⁸ Saunders ML, Thornhil A (2007). Research Methods for Business Students. 4th Edn., Pearson Education Limited, ISBN: 0-273-70148-7. (Cituar Ying Ming Lin dhe Farn Shing Chen 2009).

(Mean) për të parë nëse ka ndryshime në mesataret e katër grupeve të universiteteve publike dhe stresit akademik të studentëve. Për të eksploruar krahasimet e nivelit të Stresit Akademik midis universiteteve u përdorën nga studiuesit Testet Post Hoc si Tukey HSD. Për elaborimin e marrëdhënieve bivariate analiza statistikore në studim përdori si procedurë statistikore korreliomet. Qëllimi ishte matja e forcës dhe drejtimit të marrëdhënieve midis variablave. Për matjen e korrelacionit linear u përdor Koeficienti r i Korrelacionit të Produkt - Momentit.

IV. REZULTATET E STUDIMIT

Vrojtimi i të dhënave nëpërmjet analizës statistikore.

Analiza faktoriale

Paketa Statistikore e Shkencave Sociale (SPSS) për (Windows XP Version 16) u përdor për të kryer një analizë kërkimore të faktorëve pas eliminimit të artikujve në bazë të standardeve të eliminimit dhe testimit të besueshmërisë dhe vlefshmërisë së pyetësorëve. Të 41 variablat (artikujt) e seksionit të tretë u ngarkuan dhe u analizuan nga programi SPSS nëpërmjet analizës faktoriale. Analiza faktoriale përdori Metodën e Nxjerrjes: Analiza e Komponentëve Kryesorë (Extraction Method: Principal Component Analysis), si dhe Metodën e Rrotullimit: Varimax me Kaiser Normalizimin (Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization).

Analiza faktoriale në këtë studim përdori standardet e Wolmanit (1973)³⁹, për raportin kritik të koeficientit të korrelacionit që duhet të jetë i ngarkuar një artikull. Prandaj vlera e koeficientit Pearson të korrelacionit të produkt-momentit të artikujve të ndryshëm u përzgjedh ($r \geq .30$) duke treguar se artikujt me vlerë më të vogël ($r < .30$) duhet të eliminohen nga analiza e mëtejshme statistikore. Artikujt (9) “*Ndiej shumë presion (vështirësi) pasi në disa lëndë pedagogët përdorin tekste në gjuhë të huaja*” dhe (36) “*Orët e vona të mësimëve më shkaktojnë stres*” u eliminuan nga analiza e mëtejshme statistikore për arsye se nuk arritën vlerën ($r \geq .30$). Matjet e Bartletit u vlerësuan për të testuar hipotezën zero që tregon se matrica e korrelacionit ortogonal është një matricë identiteti. Në studimin tonë testi i Bartletit është shumë sinjifikant ($p < .001$) dhe prandaj analiza faktoriale është e përshtatshme. Për të dhënat e studimit tonë Testi i Bartletit i Sferoidit (Bartlett’s Test of Sphericity) është sinjifikant, kështu që hipoteza e cila tregon që matrica interkorrelacionale ku u përfshinë të 41 variablat ishte një matricë identiteti u refuzua. Kështu nga pikëpamja e Testit të Bartletit (Tabela 3), analiza faktoriale është e realizueshme. Sikurse testi i Bartlettit është sinjifikant, një indeks që mat mjaftueshmërinë e mostrave në analizën faktoriale është indeksi KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) i cili duhet të jetë minimalisht ($KMO > .6$), pranuar si një minimum i sugjeruar. Për të dhënat në studimin tonë ($KMO = .903$) e cila është një vlerë e shkëlqyer, kështu që indeksi KMO gjithashtu mbështet analizën faktoriale. Të 39 artikujt që plotësuan kushtet iu nënshtruan një analize të mëtejshme statistikore dhe korrelacionale. Pas aplikimit të metodës së rrotullimit Varimax të 39 artikujt u grupuan në 3 (tre) faktorë që u përdorën nga studiuesit për analizën korrelacionale. Të tre faktorët: 1) Marrëdhëniet me pedagogun; 2) Manaxhimi i vetvetes; 3) Ankthi i provimit, u konsideruan si variabla të vazhduar të pavarur të cilët iu nënshtruan analizave të mëtejshme.

Tabela 3
KMO and Bartlett’s Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.903
Bartlett’s Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6.610E3
	df	820
	Sig.	.000

Analiza e besueshmërisë së faktorëve.

Studimi zbatoi testin e besueshmërisë Alfa Kronbah (Chronbach’s Alfa) për të tre nënshkallët e këtij studimi, të evidentuar nga analiza faktoriale. Rezultatet e testit të besueshmërisë Alfa Kronbah prodhoi këto koeficientë; Vlera e Alfa Kronbahut (Tabela 4) e shkallës “Marrëdhëniet me pedagogun”, numri i artikujve të shkallës 19 ishte ($\alpha = .865$); për shkallën “Manaxhimi i vetvetes” numri i artikujve të shkallës 11 ishte ($\alpha = .788$); për shkallën “Ankthi i provimit”, numri i artikujve të shkallës 9 ishte ($\alpha = .756$); duke treguar se konsistenca e brendshme e nënshkallëve është shumë e mirë. Kjo vërtetoi se besueshmëria e artikujve të ndryshëm të nënshkallëve arriti nivelin e kërkuar nga standardet e vlerësimit.

³⁹ Wolman, B.B (1973). Dictionary of Behavioral Science. New York: Van Nostrand Reinhold Company. (cituar nga Lin, Y. M., & Chen, F. S. (2009).

Tabela 4
Reliability Statistics

Cronbach's Alpha		N of Items
Faktori 1. Marrëdhëniet me pedagogun	.865	19
Faktori 2. Menaxhimi i vetëvetes	.788	11
Faktori 3. Ankthi I provimit	.756	9

Krahasimi i Mesatareve: Testi - t për Grupet e Pavarura.

Për të testuar Hipotezën 1: dhe për të shqyrtuar ndryshimet në mesatare ndërmjet dy grupeve të pavarura (meshkuj dhe femra) u përdor Test-t për Mostrat e Pavarura (Hyman & Sierra, 2010). Pra në studim për të vlerësuar marrëdhëniet midis variablilit gjinia si një variabël kategorik (diskret) dhe variablilit Stres Akademik që është një variabël i vazhduar, për testimin e dallimeve mes mesatareve të dy grupeve u përdor nga studiuesit Testi - t i Krahasimit të Mesatareve për Grupet e Pavarura (Independent-Sample t-test). Si një test parametrik ky test kërkon që në analizën statistikore të zbatohen disa të dhëna parametrike. Testi -t për Grupet e Pavarura kërkon që varianca për devijimet e respondentëve Meshkuj dhe Femra të jenë të barabarta. Qëllimi i përdorimit të këtij testi ishte jo vetëm përshkrimi i një grupi të të dhënave por krahasimi i tyre. Në studim, variabli jonë diskret, gjinia përbëhet nga grupet e pavarura Meshkuj dhe Femra. Gjithashtu, ne përdorëm variablin e vazhduar të varur Stres Akademik i cili paraqet frekuencën e përjetimit të stresit, pra nivelin e stresit akademik që kanë përjetuar studentët gjatë sezonit Vjeshtë 2015. Me këto të dhëna ne mundëm të testojmë hipotezën se numri mesatar i frekuencës së stresit akademik që Meshkujt kanë përjetuar gjatë sezonit akademik Vjeshtë 2015 ndryshon nga numri mesatar i frekuencës së stresit akademik që kanë përjetuar Femrat. Në vijim (Tabela 5 dhe 6) është paraqitur produkti i Testit - t për Grupet e Pavarura. Ky produkt përbëhet nga dy tabela: (Statistikat e grupit) dhe (Testi - t për Grupet e Pavarura).

Statistika e grupit.

Statistika e Grupit (Tabela 5) ofron disa statistika përshkruese rreth çdo grupi duke lexuar nëpër çdo rresht; madhësinë e mostrës (N), mesataren (M), devijimet standard (SD) dhe gabimin standard të mesatares ($S.E.M$) për variablin e vazhduar Stres Akademik, të ndara për secilin grup. Në studimin tonë, (76) Meshkuj kanë përjetuar respektivisht një nivel mesatar të stresit akademik (M) = 3.13158, me devijim standard (SD) = .970802 dhe gabim standard të mesatares së ($S.E.M$) = .111359. Në mënyrë të ngjashme, (483) Femra kanë përjetuar respektivisht një nivel mesatar të stresit akademik (M) = (3.47826), me devijim standard (SD) = .784341 dhe gabim standard të mesatares ($S.E.M$) = .035689. Në (Tabelën 6) Testi - t për Grupet e Pavarura paraqiten tre kolona të rëndësishme. Kolona e parë Testi i Levenit për Barazinë e Variancave (Levene's Test for Equality of Variances) teston një nga supozimet që duhet të plotësohen në mënyrë që të përdorim si duhet Testin - t standard për grupe të pavarura. Ky supozim kërkon që devijimet standarde ose variancat e grupeve duhet të jenë të barabarta. Në studimin tonë niveli i sinjifikancës (rëndësia) është (Sig) = .288 pra ($p > .005$) kështu që ne duhet të vlerësojmë rreshtin e parë të rezultateve të Testit-t “Barazia e supozuar e variancës”. Testi i Levenit për barazinë e variancave (Sig) = .288 pra vlere ($p > .005$) do të thotë se ndryshueshmëria në dy grupet Meshkuj dhe Femra është e njëjtë. E thënë në mënyrë statistikore, kjo do të thotë se variancat në të dy grupet Meshkuj dhe Femra në përjetimin e Stresit Akademik është e njëjtë. Në studimin tonë në rreshtin “Barazia e supozuar variancës”, ne shohim për (t) = - 3.460 dhe me *Shkallë të Lirisë 557*; (df) = $n-2$), kjo është e rëndësishme në nivelin (Sig). (2-tailed) = .288. Pra testi i Levenit nuk hedh poshtë supozimin e homogjenitetit të variancave.

Në produktin Testi - t për Barazinë e Mesatareve, (Sig). (2 pjesësh) = .001 pra ($p < .005$), arrijmë në përfundimin se ka një dallim të rëndësishëm statistikor midis Meshkujve dhe Femrave në perceptimin e stresit nën ndikimin e tre faktorëve stresantë. Ky ndryshim midis femrave dhe meshkujve nuk është i ndryshëm për shkak të rastësisë por për shkak të manipulimit të variablilit të pavarur, faktorëve stresant të evidentuar në studim. Duke parë kolonën Diferenca e Mesatareve (Mean Difference) të Meshkujve dhe Femrave arrijmë në përfundimin se Meshkujt kanë përjetuar një vlerë stresi prej (- .346682) më të ulët se sa Femrat.

Kolona e “Ndryshimit të intervalit të besueshmërisë 95%” e produktit “Testi-t për Barazinë e Mesatareve” na siguron ndryshimin e intervalit të besimit midis mesatareve të grupeve. Ky interval na lejon të vlerësojmë ndryshimin aktual gjetur në popullatën mes grupeve. Në këtë rast ne mund të jemi 95% të sigurt se diferenca aktuale në frekuencat e gjetura ndërmjet stresit të përjetuar nga Meshkujt dhe Femrat është diku midis (- .149873) dhe (- .543491).

Tabela 5
Group Statistics

	Gjini	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Stresakademik	M	76	3.13158	.970802	.111359
	F	483	3.47826	.784341	.035689

Tabela 6
Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Stresakademik	Equal variances assumed	1.129	.288	-3.460	557	.001	-.346682	.100197	-.543491	-.149873
	Equal variances not assumed			-2.965	91.048	.004	-.346682	.116938	-.578963	-.114401

Testet e krahasimit të “Mesatareve” (Mean) u përdorën në këtë studim për të vlerësuar marrëdhëniet ndërmjet variablit të vazhduar “*Stresi akademik*” dhe variablit kategorik “*Universiteti*”. Tabela “Raport” (Tabela 7) krahason mesataren e përjetimit të Stresit Akademik midis studentëve të universiteteve publike. Nëse krahasojmë mesataret për dy vlerat ekstreme përkatësisht (M) = 3.34701 (Universiteti i Vlorës) dhe (M) = 3.59155 (Universiteti i Tiranës) do të konstatojmë një diferencë prej (.24454).

Tabela 7
Report

Stresakademik

Unive...	Mean	N	Std. Deviation
Tirane	3.59155	71	.688216
Vlore	3.34701	268	.854001
Elbasan	3.56897	116	.782684
Korçë	3.38462	104	.828001
Total	3.43113	559	.819890

Nga shqyrtimi i testit të Levenit që përcakton Homogjenitetin e variancës (Tabela 8) shohim se (Sig.) = .493; pra ($p > .05$), atëherë ne nuk do të refuzojmë H_0 duke rritur besimin tonë se variancat janë të barabarta dhe supozimi për homogjenitetin e variancave është përbushur. Kjo lë të kuptohet se ka pak dëshmi që variancat nuk janë të barabarta.

Tabela 8
Test of Homogeneity of Variances

Stresakademik

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
.803	3	555	.493

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Nga shqyrtimi i “Anovës” (Tabela 9) del se domethënia statistikore (Sig.) = .027 që do të thotë ($p < .05$). Pra statistikisht ka 5% mundësi që gjetja të jetë produkt i shansit të rastit. Për shkak të faktit se gjetëm një rezultat të rëndësishëm statistikor në studimin tonë, u zgjodh testi Post Hoc si Tukey HSD. Ky test u përzgjedh për të gjetur se midis cilave universitete ka dallime në përjetimin e Stresit akademik.

Tabela 9
ANOVA

Stresakademik					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	6.152	3	2.051	3.085	.027
Within Groups	368.946	555	.665		
Total	375.098	558			

Rezultatet e krahasimit të shumëfishtë (Multiple Comparisons) (Tabela 10) tregon se nuk ka një dallim të rëndësishëm statistikor në mesataret e përjetimit të Stresit Akademik midis studentëve të Universiteteve të anketuar. Shohim se diferenca e mesatareve (I-J) është e papërfillshme sepse ($p > .05$).

Tabela 10
Multiple Comparisons

Stresakademik
Tukey HSD

(I) Universitet i publik	(J) Universitet i publik	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Loëer Bound	Upper Bound
Tirane	Vlore	.244534	.108827	.112	-.03590	.52496
	Elbasan	.022584	.122856	.998	-.29400	.33916
	Korçë	.206934	.125519	.352	-.11651	.53037
Vlore	Tirane	-.244534	.108827	.112	-.52496	.03590
	Elbasan	-.221951	.090616	.069	-.45545	.01155
	Korçë	-.037600	.094194	.978	-.28032	.20512
Elbasan	Tirane	-.022584	.122856	.998	-.33916	.29400
	Vlore	.221951	.090616	.069	-.01155	.45545
	Korçë	.184350	.110103	.338	-.09937	.46807
Korçë	Tirane	-.206934	.125519	.352	-.53037	.11651
	Vlore	.037600	.094194	.978	-.20512	.28032
	Elbasan	-.184350	.110103	.338	-.46807	.09937

Analiza korrelacionale

Ky studim përdori koeficientin e korrelacionit të produkt momentit për të përllogaritur marrëdhënien midis nivelit të Stresit Akademik të përjetuar nga studentët gjatë sezonit Vjeshtë 2015 dhe faktorëve të përfuar nëpërmjet shumave të ngarkesave të alternimit. Koeficienti i korrelacionit që midis (.359 ~ .379) dhe tregoi se ekziston një marrëdhënie domethënëse statistikore midis të tre faktorëve, ku përfshihen 39 artikuj në total të pyetësorit të stresit akademik (nënshkallët matën nivelin e ndikimit të faktorëve në rritjen ose uljen e nivelit të stresit akademik). Për të provuar forcën e shoqërimit midis stresit akademik, variabli i varur dhe faktorëve që ndikojnë në nivelin e tij, variabli i pavarur, u përdor nga studiuesit *Analiza Bivariate e Korrelacionit* (Bivariate Correlations) për të vlerësuar vlerën e koeficientit r Pearson të Produkt - Momentit. Sic shihet (Tabela 11), rezultati i Korrelacionit midis Stresit Akademik dhe F1: Marrëdhëniet me pedagogun, prodhoi një Koeficient korrelacioni r Pearson ($r = .359$ (i moderuar). Korrelacioni është domethënës në nivelin (.01) (2-tailed). Po ashtu Rezultati i Korrelacionit midis Stresit Akademik dhe F2: Manaxhimi i vetvetes, prodhoi një Koeficient korrelacioni r Pearson ($r = .379$ (i moderuar). Korrelacioni është domethënës në nivelin (.01) (2-tailed). Rezultati i Korrelacionit midis Stresit Akademik dhe F3: Ankthi i provimit, prodhoi një Koeficient korrelacioni r Pearson ($r = .373$ (i moderuar). Korrelacioni është domethënës në nivelin (.01) (2-tailed).

Tabela 11
Correlations

		Stresakademik	F1Marrëdhëni etmepedagogun	F2Manaxhimii vetvetes	F3Ankthiiprovi mit
Stresakademik	Pearson Correlation	1	.359**	.379**	.373**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000
	N	559	559	559	559
F1Marrëdhëni etmepedagogun	Pearson Correlation	.359**	1	.550**	.511**
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000
	N	559	559	559	559
F2Manaxhimii vetvetes	Pearson Correlation	.379**	.550**	1	.576**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000
	N	559	559	559	559
F3Ankthiiprovi mit	Pearson Correlation	.373**	.511**	.576**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	
	N	559	559	559	559

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

V. DISKUTIMI

Lidhur me hipotezën e parë të studimit: H_1 : “Femrat përjetojnë stres më të lartë sesa meshkujt”, rezultati i Testit – t për Grupet e Pavaruara tregoi se të anketuarit Meshkuj dhe Femra nuk kanë ndryshime të rëndësishme në perceptimin e stresit nën ndikimin e faktorëve të evidentuar. Bazuar në rezultatet e Testit të Levenit për barazinë e variancave (Sig) = .288, pra vlera ($p > .005$) arrijmë në konkluzionin se variancat në dy grupet Meshkuj dhe Femra është e njëjtë. Duke lexuar rezultatet e Testit – t për Barazinë e Mesatareve, Sig. (2 pjesësh) = .001 pra ($p < .005$), arrijmë në përfundimin se ka një dallim të rëndësishëm statistikor midis meshkujve dhe femrave në perceptimin e stresit nën ndikimin e tre faktorëve stresantë. Ky ndryshim midis femrave dhe meshkujve nuk është i ndryshëm për shkak të rastësisë por për shkak të manipulimit të variablit të pavarur, faktorëve stresantë të evidentuar në studim. Duke parë kolonën Diferenca e Mesatareve (Mean Difference) të Meshkujve dhe Femrave arrijmë në përfundimin se Meshkujt kanë përjetuar një vlerë stresi prej (-.346682) më të ulët se sa Femrat. Dallimi në perceptimin e stresit në mes të meshkujve dhe femrave është evidentuar në një numër studimesh të kryera më parë. Gjetja në studimin tonë përputhet me gjetjet e mëparshme të një studimi të kryer nga Misra dhe Castillo (2004), të cilët gjetën dallime në përjetimin e stresit në mes të meshkujve dhe femrave. Po ashtu gjetjet tona përputhen me gjetjet e studimit të kryer nga Jogaratnam dhe Buchanan (2004) ku dallimet mes nxënësit mashkull dhe nxënësës femër janë të rëndësishme gjatë presionit të kohës në dimensionin e stresit. Gjetjet në studimin tonë përputhen me gjetjet e studimit të kryer nga Sulaiman, Hassan, Sopian dhe Abdullah, (2009), të cilët gjetën në studimin e tyre se “studentet femra kanë stres të ndryshëm në krahasim me studentët meshkuj”. Kjo mund të jetë për shkak se studentet femra priren të jenë shumë emocionale dhe të ndjeshme ndaj asaj që ndodh përreth tyre. Rezultatet e studimit tonë kundërshtojnë gjetjet e studimit të Watson (2002) i cili nuk gjeti asnjë dallim të rëndësishëm të stresit të perceptuar në mes meshkujve dhe femrave.

Lidhur me hipotezën e dytë të studimit H_2 : “Faktorët e evidentuar në studim si, marrëdhëniet me pedagogun, ankthi i provimit dhe menaxhimi i vetvetes ndikojnë në rritjen e nivelit të stresit”, gjetjet në studimin tonë provuan një korrelacion të rëndësishëm statistikor midis nivelit të stresit akademik dhe tre faktorëve të evidentuar në studim. Fakti që Koeficienti i Korrelacionit r varionte nga (.359 ~ .379) është domethënëse nga ana statistikore për të provuar se ekziston një korrelacion pozitiv midis stresit dhe faktorëve të evidentuar në studim. Pavarësisht se lidhja nuk është e fuqishme nisur nga Koeficienti i Korrelacionit r Pearson, arrijmë në konkluzionin se marrëdhënia është domethënëse. Gjetja në studimin tonë përputhet me gjetjet e Misra dhe MCKEAN (2000) të cilët gjetën në studimin e tyre një marrëdhënie pozitive midis ankthit dhe stresit akademik ku ankthi si tipar që një parashikues i rëndësishëm i stresit akademik. Nisur nga lidhja pozitive e korrelacionit arrijmë në konkluzionin se Faktori 2: Menaxhimi vetvetes, ku koeficienti Pearson ($r = .379$) është faktori që ka patur më tepër impakt në rritjen e nivelit të stresit akademik të studentëve. Gjetjet e studimit tonë përputhen me rezultatet e studimit të kryer nga Hamaideh (2011) të cilat treguan se grupi më i lartë i stresorëve të përjetuar nga studentët ishte stresi i vetimponuar i ndjekur nga presioni.

Lidhur me hipotezën e tretë të studimit H_3 : “Ekzistojnë dallime në nivelin e stresit midis studentëve të Universiteteve Publike”, gjetjet në studimin tonë nuk e refuzuan H_0 . Nisur nga shqyrtimi i testit të Levenit që përcakton Homogjenitetin e Variancës (Tabela 8) ku shohim se (Sig.) = .493; pra ($p > .05$), atëherë ne nuk do të

refuzojmë H_0 duke rritur besimin tonë se variancat janë të barabarta dhe supozimi për homogjenitetin e variancave është përmbushur. Fakti që nga shqyrtimi i Testit Analiza Njerrugëshe e Variancës (ANOVA), (Tabela 9) domethënia statistikore (Sig.) = .027 që do të thotë ($p < .05$) arrijmë në konkluzionin se nga ana statistikore ka 5% mundësi që gjetja të jetë produkt i shansit të rastit. Nisur nga rezultatet e Krahasimit të Shumëfishtë (Multiple Comparisons) (Tabela 10) arrijmë në konkluzionin se nuk ka një dallim të rëndësishëm statistikor në mesataret e përjetimit të Stresit Akademik midis studentëve të Universiteteve të anketuar. Shohim se diferenca e mesatareve (I-J) është e papërfillshme sepse ($p > .05$). Pra Analiza Njerrugëshe e Testit të Anovës nuk e hedh poshtë hipotezën H_0 , dhe studimi nuk provoi H_1 që studentët e universiteteve të përfshirë në anketim përjetojnë nivel stresi të ndryshëm.

VI. PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

Bazuar në rezultatet e studimit dhe diskutimin e gjetjeve, në lidhje me H_1 do të konkludonim se gjetjet në këtë studim provuan faktin që Meshkujt përjetojnë stres më të ulët se sa Femrat. E thënë në mënyrë statistikore, kjo do të thotë se të anketuarit meshkuj shënuan një vlerë më të ulët në të tre komponentët e identifikuar të stresit akademik si: Marrëdhëniet me pedagogët, Menaxhimi i vetvetes dhe Ankthi i provimit. Pra janë femrat që përjetojnë një nivel më të lartë të stresit akademik. Kështu, ne mund të konkludojmë se mesatarja e frekuencës së stresit akademik të përjetuar midis grupit të Femrave dhe Meshkujve është e ndryshme. Më konkretisht, duke shqyrtuar ndryshimet në mesataret e grupeve të Meshkujve dhe Femrave ne mund të konkludojmë se meshkujt përjetojnë stres akademik mesatarisht (- .346682) më pak se sa Femrat. Rezultatet e këtij studimi provuan se në të vërtetë nuk kishte prova të forta se perceptimi i stresit akademik në mes të meshkujve dhe femrave ishte shumë i ndryshëm.

Në lidhje me H_2 ku rezultatet e korelacionit bivariat midis Nivelit të stresit dhe faktorëve prodhuan një koeficient korrelacioni për të tre faktorët që variojnë nga (.359 ~ .379) është tregues për të konkluduar se ekziston një marrëdhënie e moderuar. Pra rritja e forcës së ndikimit të faktorëve do të ndikojë në rritjen e nivelit të stresit akademik. Përfundimisht do të konkludonim se Faktori 2: Menaxhimi i vetvetes ku $r = .379$ ka patur më tepër impakt në rritjen e nivelit të stresit akademik të studentëve.

Në lidhje me H_3 rezultatet e studimit nuk provuan ndryshim në nivelin e stresit të studentëve të Universiteteve Publike. Pra do të konkludonim se nuk ka dallime në përjetimin e stresit nga studentët. Për studentët e katër universiteteve niveli i stresit nuk paraqet ndryshime thelbësore.

Pra si përfundim do të theksonim, se stresi i studentëve nuk ka fituar shumë vëmendje nga autoritetet në universitete. Argumenti ynë është se institucionet në mbarë botën nuk kanë ndërmarrë hapa serioze për të studiuar shëndetin e studentëve. Kjo mund t'i atribuohet faktit se qëndrimi i studentëve në universitet është i bazuar në një kohë të shkurtër dhe për këtë arsye stresi i tyre ka një ndikim të drejtpërdrejtë të paktë në aktivitetet apo veprimet e institucionit.

Rekomandime

Ne do të rekomandonim që administrata në universitete të përpilonte programe këshillimi për studentët. Studimi sugjeron se duhet të ketë një shumëllojshmëri ndryshimesh në lidhje me ngarkesën e punës akademike. Ne do të sugjeronim jo zvogëlim të ngarkesës së punës për studentët, por gjetjen e strategjive dhe metodave efikase në orientimin e studentëve drejt informacionit dhe sugjerimi i informacioneve që janë bashkëkohore. Ka studentë që janë të interesuar për informacion dhe përballojnë më shumë ngarkesë. Është detyrim i pedagogëve që brenda auditoreve të orientojnë mësimdhënien në bazë të kompetencave dhe aftësive të studentëve. Ndoshta do të ishte me interes për studentët që të organizoheshin seminare trajnuese si të përballonin stresin. Aktivitetet rekreative do të ishin një faktor i rëndësishëm që mund të ulte nivelin e stresit. Në fund, do të theksonim se hetimi i stresit akademik është i rëndësishëm. Kjo rëndësi vjen prej faktit se efektet e stresit tek studentët janë evidente. Programe më të mira për mirëqënie personale të studentëve, për balancimin e kohës akademike dhe kohës së relaksimit do të sillnin ndoshta një stres më të suportueshëm.

VII. REFERENCA

1. Abouserie, R. (1994). Sources and levels of stress in relation to locus of control and self esteem in University students. *Educational psychology*, 14, 322-300. (Cituar: Christopher et., al.(2011).
2. Awino JO, Agolla JE (2008) A quest for sustainable quality assurance measurement for universities: case of study of the University of Botswana, *Educ. Res. Rev.* 3 (6): 213-218.
3. Chen, F.S., Lin, Y.M. and Tu, C.A. (2006). A study of the emotional intelligence and life adjustment of senior high school students. *World Transactions on Engng. and Technol. Educ.*, 5(3), 473-476.
4. Chen,H. Wong,Y. Ran,M. and Gilson,C, (2009). Stress among Shanghai University Students. *Journal of Social Work.* 9(3). pp. 323-344.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

5. Danna K, Griffin RW (1999). Health and well being in the workplace: a review and synthesis of the literature, *J. Manage.*, (25) 357.
6. Dyck D (2001). "The toxic workplace", *Benefits Canada*, 25 (3) 52.
7. Daniels K, Harris C (2000). Work, well being and performance, *Occup. Med.*, 50(5): 304-349.
8. Ekpenyong, C. E., Davis, K. J., Akpan, U. P., & Daniel, N. E. (2011). Academic stress and menstrual disorders among female undergraduates in Uyo, South Eastern Nigeria—the need for health education. *Nigerian Journal of Physiological Sciences*, 26(2), 193-198. <http://www.bioline.org.br/request?np11029>
9. Finlayson M (2003). Improving the wellbeing of teachers in Scotland, *Scott. Educ. J.*, 87(1): 18-19
10. Greenberg, J. and Baron, R. (2000). *Behavior in Organizations: Understanding and managing the human side of work*, Allen and Bacon. London.
11. Gibbons RM, Gibbons B (2007) Occupational stress in chef professional, *Int. J. Contemp. Hospitality Management*, (19): 32-42.¹
12. Hancock, P. and Szalma, J. (2008) *Performance Under Stress*. Ashgate Publishing Group. Abingdon, GBR.
13. Hussien, T. and Hussien, S. (2006). *Strategies for Coping Educational and Psychological Stress*. Dar Alfiker. Amman.
14. Hamaideh, S. (2011). Stressors and Reaction to Stressors among University Students. *International Journal of Social Psychiatry*. 57(1). pp. 69-80.
15. Ibrahim, A. (1998). *Depression*. National Cultural, Scientific and Arts Council. Kuwait.
16. Jogaratnam, G. & Buchanan, P. (2004). Balancing the Demands of School and Work: Stress and Employed Hospitality Students. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(4), 237-245
17. Kurebayashi, L. F. S., do Prado, J. M., & da Silva, M. J. P. (2012). Correlations between stress and anxiety levels in nursing students. *Journal of Nursing Education and Practice*, 2(3), p128.
18. Khansari DN, Murgó AJ, Faith RE. (1999) Effects of stress on the immune system. *Immunol Today*, 170–175. [PubMed]
19. Kelly, W.E., Kelly, K.E. & Clanton, R.C. (2001). The relationship between sleep length and grade-point-average among college students. *College student Journal*. 35, 84-88.
20. Lazarus, R. S. (1990). Theory-based stress measurement. *Psychological inquiry*, 1(1), 3-13.
21. Lazarus, R. S. (1966). Psychological stress and the coping process.
22. Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York, N. Y.: Springer.
23. Laurence, B. Williams, C. and Eiland, D. (2009) The Prevalence and Socio-demographic Correlations of Depression, Anxiety, and Stress among a group of university students. *Journal of American Health*. 58.94-105.
24. Matalka K, Sidki A, Abdul-Malik SA, Thewaini AJ. (2000). Academic stress-influence on Epstein - Barr virus and Cytomegalovirus reactivation, cortisol and prolactin. *Laboratory Medicine*. 31(3),163–168.
25. McCarty WP, Zhao JS, Garland BE (2007). Occupational stress and burnout between male and female police officers. Are there any gender differences? *Policing: Int. J. Police Strateg. Manage.* 30(4): 672-691.
26. Misra, R. & Castillo, L. G. (2004). Academic Stress among College Students: Comparison of American and International Students. *International Journal of Stress Management*, 11 (2), 132-148.
27. Misra, R., & McKean, M. (2000). COLLEGE STUDENTS' ACADEMIC STRESS AND ITS RELATION TO THEIR ANXIETY, TIME MANAGEMENT, AND LEISURE SATISFACTION. *American Journal of Health Studies*, 16(1). 41-45
28. Ongori H. (2007). A review of the literature on employee turnover, *Afri.J. Bus. Manage.*, 1(3): 49-54.
29. Polychronopoulou A, Divaris K (2005). Perceived Sources of Stress Among Greek Dental Students, *J. Dent. Educ.*, 69 (6): 687-692.
30. Ratana, S. (2003). Stress among medical students in a Thailand medical school. *Medical Teacher*, 25(5), 502-506.
31. Sulaiman, T., Hassan, A., Sopian, V. M., & Abdullah, S. K. (2009). The Level of Stress among Students in Urban and Rural Secondary Schools in Malaysia. *European Journal of Social Sciences*, 10(2), 179-184.
32. Smith A, Johal S, Wadsworth E, Smith GD, Peters T (2000). *The Scale of Occupational Stress: The Bristol Stress and Health at work study*, HSE Books, Sudbury.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

33. Saunders ML, Thornhil A (2007). *Research Methods for Business Students*. 4th Edn., Pearson Education Limited, ISBN: 0-273-70148-7. (Cituar Ying Ming Lin dhe Farn Shing Chen 2009)
34. Sulaiman, T., Hassan, A., Sopian, V. M., & Abdullah, S. K. (2009). The Level of Stress among Students in Urban and Rural Secondary Schools in Malaysia. *European Journal of Social Sciences*, 10(2), 179-184.
35. Thawabieh, A. M., & Qaisy, L. M. (2012). Assessing stress among University students. *American International Journal on Contemporary Research*, 2(2).110-116
36. Watson, R. L. (2002). A Comparison of Perceived Stress Levels and Coping Styles of Junior and Senior Students in Nursing and Social Work programs, Unpublished PhD thesis, Marshall University
37. White, R.W (1987). *Strategies of Adaption: Systematic Description*. In: Wodarski, J.S. and Harris, P. (Eds), Adolescent suicide: a review of influences and the means for prevention. *Social Work*, 6, 477-484.
38. Wolman, B.B (1973). *Dictionary of Behavioral Science*. New York: Van Nostrand Reinhold Company. (cituar nga Lin, Y. M., & Chen, F. S. (2009).

THE CHALLENGES OF TEACHING IN A GLOBALIZED EDUCATION

Viktorija Kafedziska, PhD

European University of Republic of Macedonia (viktorija.kafedziska@eurm.edu.mk)

Abstract: The globalization processes which entered every sphere of human's lives such as economy, politics, ecology and even national identities, are inevitable topic of discussion not only in academia but also in the daily lives.

The signs of global culture are easily recognized. Such outcome could only be possible due to the globalization of media which encompassed the world in an information infrastructure allowing for different cultures and countries to be intertwined. Easy access to information, among other things, contributed to drastic changes in the education, particularly higher education. The internet has become main media of correspondence between the professors and students. The open nature of information requires from the professor/teacher continuous improvement, lifelong learning and quest for new methods which aim at greater interaction.

The quality of teaching process directly designs education, which creates the most important resource – an individual with knowledge, skills, quality and competence. This is how the intellectual capacity of a society is raised. However, the universities with high ranking in the world, strongly attract highly talented students. Consequently, smaller countries and less popular universities are faced with a global circulation of students – which implies brain drain for them. Such lack of academic capacity influences the countries' national development too. Nevertheless, the gap between developing and developed countries, which among other things is also due to the differences in educational systems, can be easily overcome if countries that export minds, strategically take back and use these highly educated young people.

Keywords: globalization, education, teachers, brain drain

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА НАСТАВНИКОТ ВО ГЛОБАЛИЗИРАНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Проф. д-р Викторија Кафеџиска

Европски Универзитет на Република Македонија (viktorija.kafedziska@eurm.edu.mk)

Апстракт: Глобализациските процеси што ги зафатија сите сфери на човековото живеење од економијата, политиката, екологијата, па дури и рedefинирањата на националните идентитети, се незаобиколна тема, не само во академските кругови, туку и во секојдневието на човекот.

Знаците на глобалната култура се препознаваат насекаде. Тоа го овозможи, пред се, глобализацијата на медиумските технологии, која светот го опфати во една глобална информациска структура, испреплетувајќи ги, на тој начин, во една невидлива, а се присутна, пајакова мрежа, различните држави и култури. Лесната достапност до информациите меѓу другото, придонесе до драстични промени и во образованието, особено високото. Интернетот станува главен посредник меѓу професорите и студентите. Отвореноста на информациите бара и од наставникот постојано усовршување, доживотно учење и тргање по нови методи, насочени кон поголема интерактивност.

Квалитетот на наставниот процес, директно го дизајнира образованието, кое го создава најважниот ресурс, а тоа е човекот со неговото знаење, вештина квалитет, компетентност. Така се подига интелектуалниот капацитет на општеството. Меѓутоа, јаките светски универзитети, силно ги привлекуваат најталентираните ученици, па така помалите и послаби земји, се соочени со глобална циркулација, која за нив значи, одлив на мозоци. На тој начин се преместува и глобалниот академски капацитет, односно за малите земји тоа претставува директен удар врз нивниот развој. Сепак, јазот меѓу неразвиените и развиените, кој меѓу другото се должи и во разликите во образовните системи, може полесно да биде надминат, доколку, земјите извознички на умови, со добра стратегија, си ги вратат и искористат овие квалитетно образовани кадри.

Клучни зборови: глобализација, образование, наставници, одлив на мозоци

ВОВЕД

Глобализираните општества и култури, нивната взаемност и испреплетеност, не се само теоретска конструкција туку, секојдневие. Расправата за овој незапирлив светски процес, кој ги зафати сите сфери на нашето живеење, стана неопходен дел и од секоја академска расправа, било да е таа, економска, политичка, еколошка. Свесноста за светот, како единствено место, рефлектирана преку масовните медиуми, ја потенцира растечката меѓузависност. Меѓутоа, глобалното во никој случај, не може да го потисне локалното, туку тоа е само еден негов аспект. Низ оваа призма може да се гледа на светската растечка униформност на симболите и однесувањата, кои се секаде околу нас (цинс, демократија,

информациска технологија) на кои, жестоко им се спротивставуваат, одбраните на локалните идентитети (на пр. порастот на разни радикални исламистички движења, глобализацијата ја постоветуваат со американизацијата, во која гледаат закана за нивните вредности). Оттука и човековите права, секаде се прикажани, како универзални права, но се сосем различно претставени, според контекстот. Многу луѓе глобализацијата денес, ја подразбираат како процес на концентрација и централизација на знаење, моќ, капитал. Ако овој процес на стандардизација, успее да ги прифати позитивните страни и ги приспособи кон локалните потреби, односно терминот глобализација, бидејќи заменет со глобализација (мисли глобално делувај локално), можно е на долг рок општеството и поединците да ги почувствуваат позитивните влијанија од светската поврзаност. На овој начин локалните заедници ќе ги дооформуваат нивните општествени простори. Ова ќе биде возможно, само ако се земе предвид и глобализацијата на образованието, особено високото, кое директно влијае на човековиот капитал. 21 век, не случајно е наречен "век на образовната мобилност" (Ли, 2004) па затоа, расправата за вкупните ефекти од глобализацијата, не можат да бидат разгледувани надвор од образовните политики. Векот во кој живеаме ги движи границите на знаењето. Се јавуваат специјализирани програми, учење на далечина, стекнување на диплома, без да ги сретнете своите колеги. Сè, се тоа, промени кои порано не можеа да бидат, ниту замислени. Иако, глобалните движења наметнаа и локални приспособувања, предизвикани од брзите промени, расправите за трансформирање на образованието, кое треба да ги задоволи потребите на пазарот на трудот, беа, и се, сè уште, болна тема. Предизвикаа многу недоразбирање и расправи пред сè, околу стандардите, но и до еднаквоста, во однос на пристапноста на образованието.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Трудот директно се оформува и оценува со знаењето, но тоа подразбира инвестирање во образованието. "Политичките креатори не сфатија, дека вистински национални технолошки средства, се капацитетот на граѓаните, да ги решаваат комплексните проблеми на иднината. Нивното знаење, е нивниот придонес за светската економија, а не технологијата на капиталот, што го одредува просперитетот на земјата. Парите, информациите и опремата се слободни како птица. Мозоците се помалку или повеќе меѓународно подвижни" (Рејх, 1993)

Затоа, еден од главните политички одговори на глобализацијата на образованието е да, изгради и развие општество на знаење, кое ќе ја зајкне врската меѓу квалификациите и професијата. Ова не подразбира само учење на далечина и доживотно учење, туку пред сè, способност за тимско работење, решавање на конфликти, разбирање на други култури (Бек, 1997).

Дел од овој возбудлив процес на глобализацијата на образованието, е и заменета со традиционалните општества на учење, со дијаложка внимателност и храброст за несогласување. Потребни се некој вид на глобални студии, кои ќе им овозможат на студентите да се справат со тешкотиите на транснационалната комуникација, но и да им помогне во создавањето на еден вид, когнитивна мапа за многуте димензии и стапици на глобалното живеење (Кал, 1997). Државите, како САД, Јапонија и Велика Британија, кои одамна ги прогласија своите економии базирани на знаење (knowledge based economies) оставарија примат на пазарниот натпревар. За нив, човековиот капитал е главен развоен ресурс, па затоа го прогласуваат како национален приоритет, кој се развива, пред сè, преку високото образование. Од друга страна, државите кои не го развиваат образовниот сектор, осудени се на стагнација. Овде, сепак суштинското прашање е, дали понеразвиените земји, можат да ги копираат само образовните искуства и да постигнат развој. Одговорот е, секако не. Ова лесно може да се илустрира со спроведувањето на Болоњскиот процес, кој започна уште во 1999 година, кога Болоњската декларација ја потпишаа 45 земји. Со неа, се предвидува еден вид европски образовен простор, кој треба да биде базиран, на квалитет, транспарентност, мобилност на студентите и наставниот кадар. Треба да се нагласи дека соработката од Болоњската декларација, е доброволна, односно никого не обврзува. Во Македонија, одамна се спроведува т.н. болоњски принцип на студирање, меѓутоа во резултатите и целите, далеку заостанува од развиените европски земји. За волја на вистината, болоњскиот процес се спроведува и во другите земји од нашето опкружување, но и таму, горе долу, состојбите се исти. За тоа, доволно говори и податокот дека на светските рангирање на Универзитетите, Балканот, слабо котира.

Инаку, дека глобализацијата на образованието има и негативни ефекти, укажува особено Хам (Hamm, Smandych, 2005: 60-76), кој тврди дека западниот концепт, на наука е искористен за потчинување на луѓето и природата, како и за маскирање на деструктивниот карактер на западно политичките и економски интереси. Авторот објаснува, дека на дело е американизација на науката, што може да се забележи низ доминантното финансирање на применети истражувања, а вратите на референтните часописи се отворени со употреба на софистицирана статистика, а не на релевантни теориски аргументи. Оваа тенденција особено се засилува со веќе, споменатиот болоњски процес, кој според Хам, е дизајниран по моделот на американските студии. Тој смета, дека од овие процеси најмногу профитираа американските, британските и австралиските универзитети, па тврди дека "извозот на образованието станува еден од

најлукративните извозни дејности“. Во своите критики упатени кон глобализацијата и неолиберализмот, јужно африканскиот теоретичар Батје, укажува на корпоративизмот и комерцијализацијата во образованието, која само гледа на неговата исплатливост, но ги занемарува социјалната правда, демократијата, а е насочена и кон воведување на т.н. нов менаџмент на факултетите.

Корпоративизацијата на образованието предизвика и интензивна “циркулација на мозоци“ (Робертсон, 2006) Оваа циркулација на мозоци, некои автори, ја поистоветуваат со одливот на мозоци, која значи голема мобилност на студентите, но и на професорите, која секако го зголемува глобалниот интелектуален потенцијал, но го намалува националниот. За решавање на овој проблем се потребни добро осмислени стратегии за враќање на завршените студенти во матичните земји и нивно соодветно ангажирање. За таа цел, земјите треба да се погрижат да створат дури и бази на податоци, колку, каде, се имаат свои стручњаци и да им понудат соодветни работни места според нивните квалификации. Во спротивно глобалниот проток и мобилност на студентите дополнително ќе ги зајакне силните држави. Позитивни примери на враќање на студенти, кои потоа се ангажирани на високи позиции и во истражувачки центри бележи Кина, Јужна Африка и Индија (Алтбах, 2004:10), а Еркилич (2008:360-361) истакнува дека глобализацијата на образованието и помогна на Турција да стане една од најуспешните новоиндустријализирани земји, посебно истакнувајќи го учењето на далечина, достапно на турските граѓани. На крајко, би можело да се резимира, дека глобализацијата и новите технологии, сосем ги изменија сфаќањата за образованието. Се зговара, доживотно учење, учење на далечина, постојат отворени универзитети. Сепак, се поставува прашањето каде е, и каква е, улогата на наставникот во овие, ново создадени околности. Кои се предизвиците со кои тој се соочува?

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА НАСТАВНИКОТ ВО ГЛОБАЛИЗИРАНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

До неодамна предавањата особено во општествените науки, се одвиваа лице во лице, односно од способноста на наставникот зависеше задржувањето на вниманието на студентот. Меѓутоа, промените кои новите технологии ги наметнаа, овој начин на предавања ги направија едноставно застарени. Денес, невозможно е да се замисли час, без power point презентација, што и не е, некоја голема иновативност. Исто така, широката достапност на информации, вештината на користење на интернетот, особено, од страна на студентите, го тера професорот кон постојано истражување и себеусовршување. Од друга страна, развиениот модел, на учење на оддалеченост, што овозможува истражување на задачите по интернет, комуницирање со професорот на тој начин, потоа, возможното интеруниверзитетско поврзување и споделување на резултати и искуства го промовира виртуелниот универзитет, кој ги намалува трошоците и ја зголемува исплатливоста, за едни е добар, а за други, лош пристап. Ваквиот универзитет ги користи добро човечките ресурси “а напуштајќи ги старите педагошки методи се стимулира конвергенцијата и управувањето на организациите“ (The Global Competitiveness Report 2000: 87). Од друга страна, Таици Нашимуро, претседател на Тошиба, смета дека, непосредниот контакт на студентот и наставникот се најуспешниот метод на учење, кој овозможува поттикнување на општествена одговорност. (Јашиќ 2000:251)

Новите начини на студирање, бараат од професорите доживотно учење и постојано усовршување, зашто се подигнуваат стандардите и барањата на студентите. Предизвиците на глобализацијата го ставаат професорот во средина, која постојано се менува, а притоа тој треба, да ја насочи својата креативност и талент кон практичните искуства и реалност од секојдневниот живот упатувајќи го, студентот кон стекнување на вештини, знаења и способности кои постојано се развиваат. Од друга страна самиот професор и неговиот напредок ќе зависат, од тоа, колку тој самиот е способен, да ги употребува своите вештини, знаење и во крајна линија, своите претприемачки способности. Ваквите трендови, се разбира, дека можат да бидат применети во земјите кои имаат добар пристап и искористеност на Интернет. Што ќе се случи со оние кои не се корисници на интернет? На пример, Јужна Азија во 1999 година имала само 1% покривеност со интернет. Во Африка, имаат недостаток, на основни средства и се борат со совладувањето на основната писменост. Така се создава информатички јаз, но и по тој основ, поделба на развиени и неразвиени. Сепак, и во овие земји, поврзувањето со интернет, може да значи поттик кон промена на наставните програми, усовршување на наставниот кадар. Од друга страна, комуникациските мрежи, можат да помогнат во создавањето на контакти, напаметно професионално усовршување и пронаоѓање на нови деловни можности.

Ако Македонија сака, суштински да ја реализира болонската декларација, универзитетите ќе треба да се насочат кон подобрување на компетенциите на наставниот кадар, но и на администрацијата. Тоа би значело, прилагодување на наставните планови и програми, со научните и технолошки промени. Крајните корисници, студентите ќе знаат, дека имаат добри наставници. Тоа пак, може да се постигне со нивни постојани тренинзи и обуки. Ваквиот пристап, неминовно треба да предизвика и поголема одговорност од самите студенти, кои во болонскиот начин на студирање ќе презознаат начин, за нивно континуирано образување низ контакти, вежби и истражување, а не само механичко тежнење на стекнување на кредити. Кај нас, долго се зборува за реформи во образованието, во сите негови степени, донесени се многу мерки, со кои се цени, дека може да се подигне квалитетот на наставата, генерално во сите степени. Сепак, кога станува збор, за високото образование, доволно е да се потенцира дека, имаме премногу Универзитети, и државни и приватни. Ваквите одлуки, ба правдани со ниската квалификациона структура на работната сила, но статистичките податоци зајакнуваат, ако се има предвид, дека, продолжува трендот на атрактивност на општествените науки, на сметка на природните и техничките. Исто така, треба да се напомене, дека и тенденцијата за речиси стопостотен опфат на генерациите што се запишуваат на факултетите, долгорочно не може да го даде поскуваниот ефект. Ова значи дека мора да се направи пред се, добра анализа за потребите на компаниите, односно за пазарот на трудот. Во спротивно квантитетот нема да го даде поскуваниот квалитет, ниту долгорочно ќе го реши проблемот со невработеноста. Воедно, да се направи целосна анализа, за тоа

колку наши студенти, се образуваат во странство и кои и се потребни, како врвни експерти на земјата. За таквите треба да се вложат сите напори да бидат вратени и ставени во развојот на сопствената земја.

ЗАКЛУЧОК

Глобализацијата како светски феномен, во областа на високото образование, внесе огромни промени. Ги мобилизираше и студентите и наставниците. Развојот на технологијата предизвика потреба од специјализирани наставни програми, кои ќе произведат кадри, кои ќе можат да се вклучат на пазарот на трудот. Силната на промените создаде нови знаења, професии, потенцирајќи ја потребата од доживотно учење или учење низ промени. Вака, дефинираното образование се одвива и со примена на сите можности кои ги нуди информациската технологија. Луѓето, можат да се вклучат во разни видови на образование, но акцентот да биде ставен на прилагодувањето кон новините, а не прифаќање на рутината. Меѓутоа, она што, не смее да се изгуби од предвид, е дека образованието, треба да остане јавно добро, а не само пазарна категорија. Доколку, продолжи да доминира пазарната идеологија во образованието, тогаш, можно е, државата како најодговорна за регулирање и имплементирање на промените, да ги изгуби своите компетенции. Рамката на државата, всушност станува, тесна за глобализираното образование. Значи, расправата, околу комерцијализацијата на образованието од една страна, и неговата улога како јавно добро, од друга, се поактуелни, од било кога. Ако веќе констатиравме, дека од глобализација во образованието најмногу профитираа западните универзитети, тогаш на овие процеси може да се гледа и како на одржување, па дури и зголемување на нееднаквоста, не само меѓу класите, туку меѓу државите.

Затоа, универзитетите, треба да станат места од кои ќе се шират идеи, ќе се патентираат лиценци, а тоа пак, ќе значи добробит и унапредување на целокупното општество. Колку ваквите заложби ќе станат реалност, зависи исклучиво од човековиот потенцијал односно, од улогата на наставниците со своите знаења, и вештини да умеат да мотивираат и поттикнат.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Lee, C. (2004). *Reform Aims to Restore Public Education System*. Korean Educational Development Institute, Seoul, Feb. 23
- [2] Reich, B. Robert *The work of Nations*, London 1993
- [3] Бек, У. *Што е глобализацијата*, Тера Магика, Скопје, 2003
- [4] Kahl, R. *Globalisierung zwingt zu einer Reorientierung des Lernens*, 1997
- [5] Hamm, B. & Smandych, R. (2005). *Cultural imperialism. Essays on the Political Economy of Cultural Domination*. Canada: Broadview Press
- [6] Baatjes, I.G. (2005). Neoliberalni fatalizam i korporativizacija visokog obrazovanja u Južnoj Africi. *Političko obrazovanje*, 1(2), 107–119.
- [7] Robertson, S. L. (2006). Brain drain, brain gain and brain circulation. *Globalisation, Societies and Education*, 4.
- [8] Altbach, P.G. (2004). Globalization and the University: Myths and Realities in an unequal World. *Tertiary Education and Management*, 1, 3–25.
- [9] Erkiliç, T. A. (2008). A Discussion on Effects of Neo Liberal Globalization Turkish Higher Education, *World Applied Science Journal*, 4(3), 356-362
- [10] UNESCO (2000). *Higher Education in a Globalized Society*, UNESCO Education Position Paper. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- [11] Jašić, Z. (2000). Obrazovanje ekonomista u uvjetima globalizacije, *Economics 2/IX*, Zagreb

THE ACHIEVED KNOWLEDGE, SKILLS AND ABILITIES OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL FACULTY "GOCE DELCEV" STIP AS "SINE GUA NON" FOR SUCCESSFUL MASTERING OF THE PHYSICAL EDUCATION CURRICULUM

Emilija Petrova

Lidija Simonovska

University "Goce Delcev", Stip, Macedonia

Abstract: There has been a survey on 119 students from the Pedagogical faculty Goce Delcev - Stip for the purpose of getting a real cognition for students' knowledge and abilities in the scope of physical education (exercise). The analysis of the results shows that students of physical education information are in relatively optimal conditions, but they don't have a real notion of the value of that area. They also don't have set an approximate plan for educational and outdoor activities for physical education (according to the number of lessons, excursions, school activities, intercity competitions, cross-country races, skiing training courses, mountain tours, team work at school, sport clubs and supplementary tuition). Students are not completely capable for a great number of activities which are important for their further study and which are in a function to qualify them to carry out educational process at schools.

Keywords: physical education, skills and abilities students, teaching process, curriculum

The modern tendencies towards perfection of curriculum are resulting in appearing of need for using of modern motorist forms-activities: roller skating, roller blending, skating, skiing and so on... In the teaching - education process in physical education certainly knowing that activities are done with enjoyment by pre-school age as well as school age children. These kind of tendencies stipulate implementation of sophisticated teaching technologies: planning, programming and using of modern appliances and equipment which on the other hand condition use of modern educational forms in preparation of modern knowledge of the future educations and teachers for satisfying the mentioned conditions previous acquired knowledge, skills and abilities are needed for the applied and accepted young people for studying on the pedagogical faculty in that range of educational contents: knowledge about physical exercise and knowledge of physical exercise - education should take their rear place.

II AIM AND TASKS OF THE RESEARCH

The basic aim of this research was to get into the level of the quality of previously acquired knowledge, skills and abilities in the field of physical (body) exercise of the student from Pedagogical faculty "Goce Delcev" - Stip. The tasks established are:

- to determine the ability of the students for active following of general laws for physical exercise;
- to determine whether the students ability is on the needed level for the need for complete mastering of physical education teaching contents.

III WORK METHOD

The sample of examinees is made of 119 students (male and female), third year on the pedagogical faculty. The variable sample is given as an anonymous interviewer assembled of 12 items. The technique survey is realized in the first half of the month may 2004.

IV ANALYSIS OF THE ACHIEVED RESULTS

On the first question the students state that they did the classes in partly optimal conditions. On the second question the students were asked what models were used in evaluation of their work, we found out that in most of the cases evaluation was a reflection of a real criteria!!!

The students, the field of physical education count as a group of activities which are meant for amusement and relaxation. A big number of them were not doing any sport, not even in recreation sense.

The experience of sport - recreational activities is mainly based on one day trips and walks. Almost identical are the experiences when it is about holidays, camping and similar forms.

Almost all interviewed students in their childhood have been using sledge; 14% or 12% of them know how to ski; more than a half of 55% of the interviewed students on the Pedagogical faculty "Goce Delcev" - Stip do not know how to swim.

What refers to roller skating and roller blading 90% or 76% from the interviewed students do not know how to use these modern instruments for body activities, riding pushbike as well is not know for most of them.

V CONCLUSION

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Regarding the achieved information as a result of processing answers which were given in the survey, there is a need to consider different approach toward the admission criterion for the students on the faculty. Science - teaching structure of the Pedagogical faculty "Goce Delcev" - Stip, although, in my opinion the condition on the other similar faculties is not much different, should consider about the possibilities of making affirmation and using of suitable models for checking the applied candidates in the basics physical (body) exercise during the faculty admission. Far from that, that kind of model should be in form of strict control. Anyhow, way should be found how to separate the best subjects, who will satisfy the basic criterion regarding previously accepted knowledge, habits and abilities in the fields of "physical (body) education" as well as in all the other fields.

Survey

Respectable future colleagues! In the function of gathering relevant information for the need of realizing of applicative research in to the domain of study field "Physical and health education" we would like to ask you to answer the questions correctly. The survey is anonymous and the data will be used only for the needs of the research. Answer by circling one letter before the answer which will note your opinion, respectively: Status and level of abilities.

1. Did you perform the physical education classes in optimal conditions (hall, arranged playground and similar)?
A - Yes
B - Partly (only hall or playground)
C - No
2. Where the marks you were getting a reflection of your real achieved knowledge and abilities or were they result of some different - already usually models?
A - Yes (real criterion)
B - No (usual models)
C - I don't know
3. In your family and your closest surrounding physical education is:
A - Teaching field equally useful and needed for your psycho - physical development
B - Field which is only for amusement and relaxation
C - Without something you cannot do
4. Have you actively done any of the competitive sports?
A-Yes
B - From time to time
C-No
5. Do you do any kind of sport activities recreationally now?
A-Yes
B - From time to time
C-No
6. Have you been on an organized winter holiday (through: school, specialized organizations for those activities and similar)?
A-Yes
B - For a walk (a day trip)
C-No
7. Have you been on an organized summer holiday (through: school, specialized organizations for those activities and similar)?
A-Yes
B - For a walk (a day trip, school trip)
C - No
8. Have you ride sledges (normally: in childhood and later)?
A - Yes
B-No
9. Can you ski?
A - Yes
B - I tried once or several times
C - No
10. Can you swim?
A-Yes
B - Just enough so I do not
C-No

11. Can you roller skate and roller blade?

A-Yes

B - I have tried several times

C-No

12. Can you ride a pushbike?

A-Yes

B - I have tried several times

C-No

LITERATURE:

- [1] Antropova, M: Dvigatelnie vozmozhnosti i ih svojaz s fizi-eskim razvitijem «.v {kownoga vozrasta, sovetskaja pedagogika, br 3, Moskva 1967;
- [2] Grupa avtora: Prirunik o istra'iva-kim metodama de~jek razvoja, "Vuk Karav.- Beograd, 1969;
- [3] Havecka, N, Lazarevic, Lj: Motivacija za bavljanje sportom (projekat istraziw Institut za fizicki kulturi, Belgrad, 1976;
- [4] Ismail, A. H.: Integracni razvoj, "Kineziologija" br. 1-2, Zagrem, 1976. str. ~-2-
- [5] Me, I: Vaspitanje dece ranoj uzrasta, "Svijetlost", Sarajevo, 1986;
- [6] Mizic, V: Metodologija pedagogskoj istrazivanja, Zavod za izdavanje uce— « • "Svijetlost", Sarajevo, 1973;
- [7] Pijazet, Z: Epistemologija nauka o coveka, "Nolit", Beograd 1971.

THE INVOLVEMENT OF TEACHERS IN THE QUALITY MANAGEMENT OF EDUCATION IN SCHOOLS

Rumyana Gyoreva, PhD

Southwestern University "Neophyte Rilski" Blagoevgrad, Bulgaria r_todorova_g@abv.bg

Abstract: The report is an attempt by the author to outline the challenges facing the participation of teachers in the management of modern school. The terms of decentralization and providing increasing autonomy of school organizations for the development of creative and innovative atmosphere in schools. In these conditions the role of the Bulgarian teacher changes. Increase in his responsibilities are extended its duties. Increases need for greater accountability in the educational services provided. The report emphasizes the role of teachers to improve the quality of education. Comment on issues related to the need for assessment and self-assessment in schools. It offers monitoring as a modern form of control to improve the quality of education. Viewing assessment and self-assessment as a tool to ensure the quality of education as a tool for organizational development of the school. Separates the role of teachers in developing and implementing a system for managing the quality of education and implementation of self-assessment in school organizations.

The results from the focus groups with teachers on issues related to internal and external monitoring at school, criteria, indicators and indicators for assessment and self-assessment parameters in internal monitoring.

Keywords: teacher autonomy, monitoring, assessment, self-assessment

УЧАСТИЕ НА УЧИТЕЛИТЕ В УПРАВЛЕНИЕТО НА КАЧЕСТВОТО НА ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ

Румяна Гьорева докторант

Югозападен университет „Неофит Рилски“ Благоевград България r_todorova_g@abv.bg

Резюме: Докладът е опит на автора да очертае предизвикателствата пред участието на учителите в управлението на съвременното училище. Условието на децентрализация и предоставяне на все по-голяма степен на автономност на училищните организации са предпоставка за развитие на творческа и иновативна атмосфера в училище. В тези условия ролята на българския учител се променя. Увеличават се неговите отговорности, разширяват се задълженията му. Повишава се необходимостта от по-голяма отчетност по предоставяните образователни услуги. Докладът поставя акцент на ролята на учителя за повишаване на качеството на образование. Коментира въпроси, свързани с необходимостта от оценяване и самооценяване в училище. Предлага мониторинг като съвременна форма на контрол за повишаване на качеството на образование. Разглежда оценяването и самооценяването като инструмент за гарантиране на качеството на образование и като средство за организационно развитие на училището. Обособява ролята на учителите в разработването и прилагането на система за управление на качеството на образование и осъществяване на самооценка в училищните организации.

Представени са резултати от проведена фокус-група с учители по въпроси, свързани с външен и вътрешен мониторинг в училище, критерии, показатели и индикатори за оценка и самооценка, параметри за оценка при вътрешен мониторинг.

Ключови думи: учител, автономност, мониторинг, оценка, самооценка

Реформите в българското средно образование в последните години очертават нови перспективи пред организацията и управлението на училищните организации. В условията на пазарна икономика, повишена конкурентоспособност, децентрализация и все по-голямата автономия, която се предоставя на училищата, съучастието, сътрудничеството, прозрачността, споделените цели и ценности са сред основните приоритети. Повишава се отговорността на училищните директори към качеството на образование в институциите от системата на средното образование и по-пълно удовлетворяване на изискванията на потребителите на образователни услуги, както и свързаните с това управленски решения. Появява се необходимост от гъвкаво управление, с участието на всички заинтересовани страни, делегиране на права, компетенции и отговорности, висока информираност и разпределение на функции. Управление, което е свързано с доверие, екипна работа, подкрепа и подпомагане, диалог и партньорство, за постигане целите на организацията и създаване на нов вид култура. Крайната цел е постигане на високо качество на образованието, което е и основен стратегически приоритет на национално ниво.

Проблемите за качеството на образованието, неговото управление и обективно оценяване в днешно време са и едни от най-актуалните проблеми на реформирането на системата на образование. Те

отразяват ефективността на самата система и характеризират образователното равнище като един от критериите за развитие на самото общество.

Успехът и оцеляването на училищните организации все повече се свързват със създаване на системи за управление на качеството, а гарантирането му – с механизмите на двете форми на оценка – външно оценяване и самооценка. Тези форми на оценка се съдържат и в новия Закон за предучилищното и училищното образование, в който на аспектите на управление на качеството се отделя специално внимание.

Контролът и оценяването са основни етапи от непрекъснатия процес на управление на качеството. Каква е формата на контрол, която е най-подходяща в условията на децентрализация и автономия?

Като форма на социален контрол, която се приема по-скоро като необходима, мониторингът се налага все повече в управленската практика. Той е съвременна и иновативна форма, която изследва действителността в даден момент от време и е начин за управление чрез осигуряване на информация, практика за планиране, създаване и прилагане на системи за наблюдение. В. Георгиева определя мониторинга като „особена форма на надзор и контролиране, при която се оказва съдействие за решаване на различни образователни проблеми“⁴⁰. Представя и обобщено мониторинга като „система за целево адаптивно управление на образованието чрез взаимодействие на планиране, контрол, отчетност и информизиране“⁴¹, а също и като „система от нормативно протичащи дейности за целево-адаптивно управление на образованието чрез взаимодействие на принципи, подходи и процедури за планиране, контрол, отчетност и информизиране“⁴². Основната цел на мониторинга според Маджирова е „да осигурява надеждна обратна информация за състоянието на наблюдавания обект с оглед вземане на правилни управленски решения“⁴³. Предимствата на мониторинга като иновационна форма на контрол пред традиционните (инспектиране, ревизия, одит и т. н.) се свеждат главно до възможността за осъществяване на анализ на външната и вътрешна среда на образователната система и/или училище, създаване на информационна среда, подпомагане вземането на правилни управленски решения (което не е задължителна функция на останалите форми на контрол), използването му като инструмент за управление, за мотивиране на контактните групи в училището и/или образователната система за постигане на още по-добро качество на образованието. За прилагането му в практиката е необходимо въвеждането на стандарти за качество на образованието, както и критерии и показатели, и количествени и качествени индикатори за измерване на постигането им.

Каква е ролята и мястото на учителите в управлението на училището? Как участието на учителите в управлението на училището може да ги мотивира за активност и ангажираност с целите на организацията? Има ли място контролът в условията на автономност на училището и как учителите могат да участват в него?

Педагогическите специалисти от една страна са експерти в областта, в която преподават и влизат в ролята на фасилитатори, притежаващи умения и способности за планиране, за консултиране, за концептуализиране и управление на учебния процес. От друга страна, те могат и трябва да са пълноправни участници в цялостното управление на училището. В новите условия (на децентрализация и автономия), чрез създаване на училищни екипи, е необходимо учителите да се въвличат във всички управленски процеси (фиг 1).

В условията на автономия всяко училище би следвало да познава процеса на самооценяване и да го прилага. Чрез самооценяване училищните институции се промотират по-добре на пазара на труда, повишават своята конкурентоспособност, отговарят на потребностите на заинтересованите страни. Постига се включване на всички заинтересовани страни в процеса на управление и вземане на управленски решения. Сравнителните предимства на вътрешната оценка са свързани с това, че педагогическите специалисти най-добре познават целите в организацията, доколкото те са постигнати за осигуряване на качество на образованието в училището, в което преподават и разполагат с достатъчен времеви ресурс за изследването му. Осъществяването на вътрешни одити и оценки не трябва да носи напрежение в колектива, а да предоставя бърза и лесна обратна връзка, да активизира наличните вътрешни знания и да спомага за усъвършенстването им. Те биха били ефективни, ако критериите и показателите за самооценка са приети от всички в колектива (напр. на общо събрание). Вътрешният мониторинг създава прозрачност в управлението на процесите в организацията. Позволява по-ефективно събиране, обобщаване и анализ на потока от информация и концентриране върху проблемите. Съдейства за подобряване на екипната работа в колектива и въвличането на учителите като сътрудници в изпълнението на училищните политики. Осигурява непрекъснат контролинг и оценка на процесите в училище.

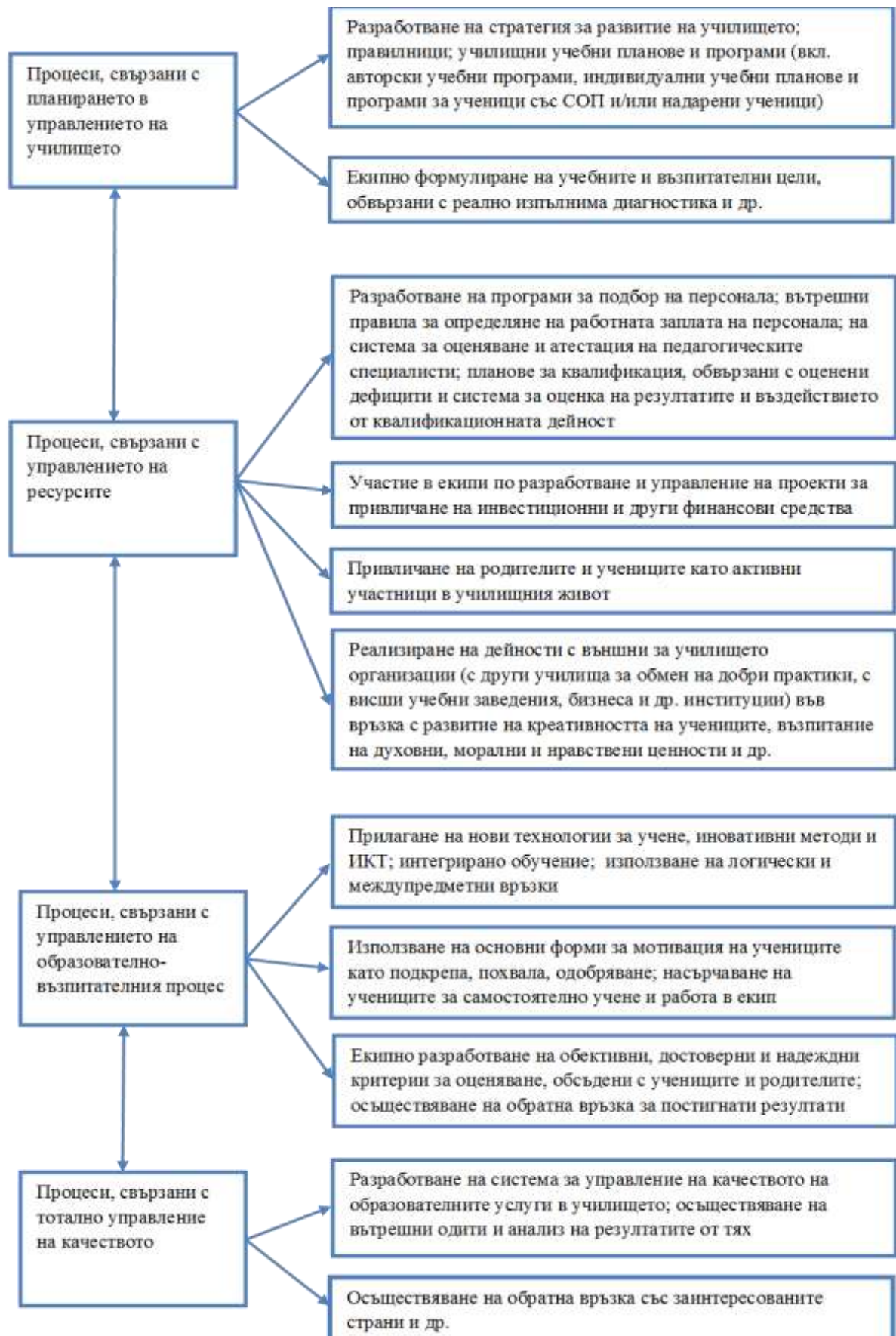
Мониторингът е един непрекъснат процес на проследяване и оценка на постигнатото качество на образованието в училище и осигуряване на системен контрол. Особено значение за реализация на модел

⁴⁰ Георгиева, В., Св. Николаева. *Образователен мениджмънт*. Аскони-издат. С. (2001), стр. 125

⁴¹ Пак там, стр. 126.

⁴² Георгиева, В. *Метатехнологии за мениджмънт на качеството на образование*. Просвета, С. (2009), стр. 87.

⁴³ К. Маджирова, В. Мирчева, Ст. Ташева, Л. Апостолова-Политова, Р. Питекова, Л. Бонева, Здр. Новев. *Мониторинг на дейността на училището* (2004), стр. 14.

за мониторинг в условията на децентрализация и автономия на училищата имат принципите за отвореност и включване на заинтересованите страни, принципът за гъвкавост и адаптивност, принципът за прозрачност и публичност и особено реализация на принципите на учещата се организация – стремеж към системно мислене, придобиване на съвременна организационна култура, изграждане на обща визия чрез диалог, екипно учене в смисъл на „взаимно обучение“ и „учене един от друг“.

Във връзка със създаден модел за мониторинг на качеството на образование в училищните организации, както и инструментариум за провеждането му, през месец май 2016 г. бе сформирана и реализирана фокус-група с 10 учители – представители на професионални гимназии, основни и среднообщообразователни училища от област Перник, като качествен метод за изследване и оценка на релевантността на предложения инструментариум, т.е. доколко е уместен, навременен, значим и приложим в практиката. Предстои провеждане на фокус групи с директори на училища и родители, като част от цялостната оценка на създадения модел за мониторинг в училище. Той се оценява и онлайн чрез създаден формуляр за попълване от директори на образователни институции, експерти от Регионални инспекторати по образование и Министерство на образованието и науката, научни работници и учители.

По време на дискусиата във фокус групата, която продължи около два часа, бяха обсъдени конкретни въпроси, свързани с оценка на предложени в модела за мониторинг на училище критерии и индикатори, параметри за вътрешна оценка и анкети за родители и ученици. Фокус-групата премина при голяма активност на учителите, участници в дискусиата, които проявиха интерес към поставените от модератора въпроси.

В настоящия доклад ще бъдат представени част от дискуссионните акценти от проведената фокус група. На учителите, участници в дискусиата, бе представена идея за осъществяване на вътрешни одити, състояща се в следното:

Субекти на вътрешния мониторинг са училищни екипи, избрани от колектива и утвърдени от директора на училището. Екипите работят по разработена Карта на направленията, критериите, показателите и индикаторите за наблюдение, а по част от критериите „Преподаване и учене“, „Оценяване на резултатите от обучението“ и „Социалнопсихологическа среда в училище“ – по предложени параметри за оценка при вътрешен мониторинг по отделните учебни предмети, методически обединения или часове на класа. В зависимост от вида на училището са възможни различни варианти за екипи, осъществяващи мониторинг по параметрите за оценка, например:

- В начално училище – учителите, преподаващи в I-II клас могат да осъществяват вътрешни одити на колегите си, преподаващи в III-IV клас и обратно; осъществяване на вътрешни одити от дадено методическо обединение в друго (в отделни направления в екипа може да участва и педагогическия съветник/психолог); екипи, които проследява ефективността на планирането, на управлението на финансовите и материални ресурси, на материално-техническата база, на системата за управление на качеството на образование в училище и т. н.
- В основни и средни училища (средно общообразователно училище, профилирана гимназия, професионална гимназия, спортни, по култура, по изкуства) – учителите от начален етап на основното образование могат да осъществяват вътрешни одити на учителите от прогимназиален етап на основното образование и обратно; учители от прогимназиален етап на основното образование да осъществяват вътрешни одити на учители от гимназиален етап и обратно; учители по общообразователна подготовка да осъществяват вътрешни одити на учители по профилирана и/или професионална подготовка и обратно; екипи от дадено методическо обединение да извършват мониторинг на колегите си от друго методическо обединение, екипи, които проследява ефективността на планирането, на управлението на финансовите и материални ресурси, на материално-техническата база, на системата за управление на качеството на образование в училище и т. н.

Фокус-групата напълно прие предложената идея. Не бяха изказани отрицателни становища. Споделено бе разбирането, че педагогическият контрол, който традиционно се осъществява от директорите на образователни институции, не постига целите си. Това мнение бе мотивирано с факта, че учителите, които предварително са запознати с плана на директора и периода на проверката, извършват много детайлна подготовка, която не винаги се осъществява в другите учебни часове, в които няма посещения. Директорите оценяват според своята гледна точка, в много случаи субективно. Този вид контрол е отживяла форма, която в известна степен довежда до притеснения за учителите. На учениците се поставят задачи, които те не получават в текущата педагогическа работа. Учениците разбират, че учебният час протича по детайлно обмислен сценарий, което понякога води до парадокси.

Личностното убеждение на всички учители бе, че предложеният начин за самооценка е иновативен и ще доведе до мотивация на учителите за екипна работа, за реализиране на целите на организацията и споделяне на обща визия и ценности. Изказаха се становища, че вътрешните одити с

участието на учители, които посещават своите колеги в учебни часове ще променят модела на контрол и оценка. Наличието на екип ще даде възможност за обективна оценка на работата на колегата, той ще се чувства много по-свободно и комфортно.

При обсъждането на предложените параметри за вътрешен одит, резултатите от дискусиата отново бяха в посока одобрение. Разгледани бяха три групи параметри – „Физическа среда и осигуреност с учебни материали“, „Преподаване, домашни работи и оценяване“ и „Мотивация, поведение при преподаване и атмосфера в класа“, подразделени на 50 отделни позиции с предложена скала за оценка към тях. Учителите, участници във фокус групата изказаха мнения, че предложеният начин на оценка е иновативен, значим и приложим, и ще събуди интереса на педагогическите специалисти. Предоставя възможност за екипна работа, както и за споделяне на добри практики. Споделиха също, че параметрите обхващат по-голямата част от компетентностите, които трябва да притежават учителите, методите на преподаване, зададени домашни работи и различни начини за оценяване, отношенията между учителите и учениците и създадената атмосфера в учебния час. Застъпиха мнение, че от предложените параметри няма такива, които трудно биха могли да се оценят. Не постъпиха и предложения за допълнително включване на нови.

В резултат на проведената дискусия се очертаха няколко основни акцента по отношение на въвеждането на външен мониторинг и самооценка в училище като част от системата за оценка и управление на качеството:

- Създават се възможности за хоризонталното управление, което фокусира вниманието към постигане на общите цели на организацията.
- Удовлетворява се необходимостта от съвременни контролно-оценъчни системи.
- Осигурява се систематично и периодично събиране, обобщаване и анализ на информация, наблюдение и оценка на образователния продукт, на качеството на образователните дейности и на постигнатите резултати.
- Постига се стимулиране, подпомагане и мотивиране на училищните институции за осигуряване на високо качество на образование.
- Създават се условия за обективизиране на процеса на оценяване на качеството на образование.
- Установява се моментно състояние, но и показва проекциите на бъдещо състояние, като се предоставя възможност за дългосрочно планиране и перспективи за развитие пред организацията със сформирани на подходящи мисия и визия.
- Осигурява се прозрачна система на управление.
- Стимулират се училищните екипи за непрекъснато повишаване на удовлетвореността на потребителите на образователни услуги.
- Повишава се отговорността на управление.
- Създават се механизми за участие, съгласие и сътрудничество, както на педагогическите колективи в управлението на институциите, така и на родителската общност и другите заинтересовани страни.

Проблем пред образователната система в България е липсата на адекватна на съвременните изисквания законодателна уредба за контрол на качеството в средното образование. Предоставянето на все по-голяма автономност на училищните организации поставя пред тях и повече отговорности по осигуряването му. Въвеждането на система за управление на качеството и осъществяването на самооценка в институциите е предизвикателство пред училищните ръководства и екипи в условията на децентрализация и конкуренция за оптимизиране на управленските процеси и създаване на култура в училището, която да стимулира и насърчава към постигане на високо качество на отглеждането, възпитанието, социализирането и обучението на децата и учениците.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Георгиева, В. Метатехнологии за мениджмънт на качеството на образование. Просвета, С., 2009.
- [2] Георгиева, В., Св. Николаева. Образователен мениджмънт. Аскони-издат. С., 2001.
- [3] К. Маджирова, В. Мирчева, Ст. Ташева, Л. Апостолова-Политова, Р. Питекова, Л. Бонева, Здр. Новев. Мониторинг на дейността на училището, 2004.

**FOR THE PROFESSIONAL SOCIAL COMPETENCES OF THE
CONTEMPORARY TEACHER IN TECHNOLOGICAL EDUCATION**

Diana Mitova, PhD

SWU "Neofit Rilski" Blagoevgrad, Republic of Bulgaria didimitova2006@abv.bg

Abstract: The problem of formation of social competence as part of the professional image of pedagogical specialists is particularly relevant.

The report presents a research approach to the problem of social and communicative competence of pedagogical specialists and in particular of teachers in technological training.

An important challenge for them now is to be flexible and oriented to the needs of learners to develop their motivation for learning and the pursuit of personal fulfillment as active European citizens.

To meet these expectations, teachers need knowledge and skills to communicate effectively with adolescents, new approaches for action and a high level of methodological and social competence

Keywords: technological education, professional competence of the teacher, effective communication, motivation for learning, social and communication competence.

**ЗА ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ СОЦИАЛНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА
СЪВРЕМЕННИЯ УЧИТЕЛ В ТЕХНОЛОГИЧНОТО ОБУЧЕНИЕ**

Доц. д-р Диана Митова

ЮЗУ „Неофит Рилски“ -Благоевград, Република България didimitova2006@abv.bg

Резюме: Проблемът за формирането на социалната компетентност като част от професионалния облик на педагогическите специалисти е особено актуален.

В доклада се представя един изследователски подход към проблема за социално-комуникативната компетентност на педагогическите специалисти и в частност на учителите в технологичното обучение. Важно предизвикателство пред тях днес е да бъдат гъвкави и ориентирани към потребностите на обучаемите, да развиват тяхната мотивация за обучение и стремеж към персонална реализация като активни европейски граждани.

За да отговорят на тези очаквания, педагозите се нуждаят от знания и умения за ефективна комуникация с подрастващите, нови подходи за действие и високо ниво на методическа и социална компетентност.

Ключови думи: технологично обучение, професионални компетентности на учителя, ефективна комуникация, мотивацията за обучение, социално-комуникативна компетентност.

1. УВОД

Важен фактор за качествено училищно образование е подготовката и квалификацията на учителите от всички образователни степени и разширяване сферата на тяхната професионална компетентност. Учителската професия става все по-отговорна и адаптивна към непрестанно променящите се образователни потребности и педагогически реалности. Въвеждат се нови образователни стандарти и елементи на учебно съдържание, интегриран начин на преподаване и стратегии за активно учене. Всичко това налага непрекъснато повишаване нивото на професионална компетентност на педагозите и техните умения да общуват с ученици, родители и цялата педагогическа общност. На учителите е отредена благородната мисия да подготвят бъдещите граждани на демократично общество, като високо мотивирани, способни да прилагат на практика придобитите знания, да взимат правилни решения, да познават и защитават човешките права, да бъдат мобилни и предприемчиви, толерантни и комуникативни. За да отговорят на всички тези очаквания, учителите се нуждаят от знания, умения и компетенции за ефективна комуникация с подрастващите, при зачитане на многообразието и идентичността на личността, способност за целенасочено въздействие върху процеса на тяхното професионално и личностно развитие.⁴⁴

2. СЪЩНОСТ НА ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УЧИТЕЛЯ

Промените в подготовката на учителите в България са свързани с националните просветни и културни традиции и европейските тенденции, които осигуряват образователна мобилност, международна сравнимост и способност за професионална адаптация в динамично променящата се професионална среда.

⁴⁴ Закон за предучилищното и училищното образование Държавен вестник брой: 79, от дата 13.10.2015 г.

В Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот компетентността се определя като „доказана способност за използване на знания, умения и личностни, социални и/или методологични дадености в работни или учебни ситуации и в професионално и личностно развитие.“⁴⁵

Компетентността като научен проблем, е обект на изследване от много наши учени (Я. Рашева-Мерджанова, Р. Пейчева, Д. Левтерова, Я. Тоцева, Б. Мизова, С. Цветанска, И. Петкова и др.). Независимо от различните определения, те представят близки съдържателните контексти на компетентността.

Съществуват различни проучвания върху компетентностите модели, свързани с *професионалния профил на учителя* (Nentwig-Gesemann, Gildhof, Harms& Richter, 2012)

И. Петкова, откроява три равнища, които са свързани генерично с определен набор от по-конкретни типове компетентности: *мета-, мега- и личностно равнище*.⁴⁶

Като систематизира мненията на редица чуждестранни изследователи, Д.Левтерова определя няколко групи компетентности: езикова, комуникативна, педагогическа, психологическа, социална, интелектуална и *професионална*.⁴⁷

Професионални компетентности (професионални знания, умения, способности и отношения), са свързани с особеностите на дадена професионална област (в случая педагогическата). Приемаме разбирането за професионалната компетентност, като интегративна характеристика на личността, включваща многообразие както от индивидуални качества и способности, така и от строго специфични знания, умения и нагласи за ефективно упражняване на съответните професионални роли и длъжности.

Социалната компетентност на учителя е неделима част от цялостната му професионална компетентност. Различни учени и изследователи, разглеждат социалната компетентност като съвкупност от когнитивни, афективни, мотивационно-поведенчески компоненти (знания, умения, нагласи, отношения, ценности поведенчески модели).⁴⁸

Б. Мизова и С. Цветанска, посочват важността на социално-комуникативната компетентност в професионалния профил на учителя, като определят четири клъстера от компетентности: *специална компетентност* (способността за трансфер на знания и умения в нови педагогически ситуации, способност за оценяване); *методическа компетентност* (оригиналност на подбраните подходи, методи, средства за обучение; способност за вземане на правилни решения); *социално-комуникативна компетентност* (способност за определяне и формулиране на въпроси и проблеми; умения за работа в екип) и *личностно ориентирана компетентност* (способност за самообучение и саморазвитие; наличие на значими за учителската професия личностни качества).⁴⁹

Според Вяра Гюрова⁵⁰, основните характеристики на учебния процес, основан на сътрудничеството и партньорството, между преподавателя и учащите, са: споделени знания между преподавателя и учащите; двустранното протичане на информацията (знанието) от учителя към учащите и обратно, както и между самите учащи и споделената власт между преподавателя и учащите; използване от учащите на собствените знания и опит при решаването на учебни задачи, развиване и споделяне стратегиите си за учене; отворен и добронамерен диалог на мнения и позиции и правото на избор на решение.

В обобщен вариант на интерпретациите, *социалната компетентност на педагога може да се представи като личностна характеристика, която обединява специфични знания, умения и натрупан опит, значими за личността качества и способности, които подпомагат успешното изпълнение на различни социални и професионални дейности*. Тя е продукт от професионално-педагогически умения, навици и опит, предавани между поколенията.

⁴⁵ Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР), 2009

⁴⁶ Петкова, И. (2012). Подготовка и квалификация на българския учител. София.

⁴⁷ Левтерова, Д., Стаматов, Р. (2009). Социална компетентност. Част 3. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.

⁴⁸ Андреева, Л. (2007). Социално познание и междуличностно взаимодействие. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

⁴⁹ Мизова, Бистра и Силвия Цветанска. Изследователски гледни точки към проблема за социално-комуникативната компетентност на педагогическите специалисти, Реторика и комуникации. Електронно научно списание . ISSN 1314-4464

⁵⁰ Гюрова, Вяра Какво трябва да знаят учителите, за да обучават успешно Списание „Педагогически форум“, бр. 2/2014 с.66 -67

3. СПЕЦИФИКА НА СОЦИАЛНО-ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УЧИТЕЛЯ В ТЕХНОЛОГИЧНОТО ОБУЧЕНИЕ

Успешната реализация на учебната дейност зависи от уменията на учителя да организира групата и да поддържа висока активност на учащите. В процеса на технологично обучение, от учителя се изисква компетентност да развива у своите ученици **ключови социални умения**, като умения за ефективна комуникация; умения за учене; сътрудничество и работа в екип; умения за вземане на решения; организиране и планиране на дейността; решаване на проблеми; използване на информация, предприемчивост; гъвкавост и адаптивност.

Социалните компетентности на учителя в технологичното обучение са неразделна част от неговия професионален облик. Те се отнасят до уменията му да търси нови подходи за действие, които да са гъвкави и ориентирани към потребностите на обучаемия. В тази насока е необходимо:

- актуализиране и задълбочаване на наличните социални умения, като присъщ елемент на професионалните им компетентности и цялостното педагогическа култура;
- постигане на по-високо качество на професионални компетенции, чрез нови измерения на професионална образователна комуникация – информираност, участие, приобщаване и др.
- овладяване на педагогически техники за подкрепа на личностното развитие на талантиливи ученици, деца в риск, както и за превенция на агресията и насилието в училище.
- развиване на умения и компетентности за комуникация и интегриране на деца със специални образователни потребности и деца в неравностойно социално положение;
- развиване на учителските компетентности за общуване с деца от различна етническа и културна принадлежност и за работа в мултикултурна среда;
- развиване на уменията на учителите за прилагане на нови образователни стратегии и технологии за успешна комуникация с обучаемите, чрез пренос на добри образователни практики, базирани на европейския опит;

Налага се поемането на нови социални отговорности от преподавателските екипи, свързани с умения за работа с ученици, принадлежащи към разнообразни социални групи и култури, включително имигранти, деца от ромски произход, социално слаби семейства, със специфични образователни потребности и др.

Наблюдават се **някои трудности и нерешени проблеми**, породени от недостига на професионалните социални компетентности на учителите по технологично обучение.

Често при педагозите липсва мотивация по отношение на тяхната персонална активност (напр. познавателна, социална, комуникативна, информационна), породена от ниския социален статус на учителската професия, лошата дисциплина в училище, неудовлетвореността от заплащането на учителския труд, огромния стрес, на който са подложени в своята работа. По-възрастните учители залагат предимно на традиционните преподавателски стратегии и изпитват известни затруднения при използване на иновативните методи на преподаване и учене и адаптирането им към новото учебно съдържание на предмета „Технологии и предприемачество“.

През последните години се констатира дефицит на преподавателски умения и социални компетентности, в посока прилагане на иновативни методи на общуване и мотивиране на учениците в процеса на технологично обучение. Проблемите в подготовката на учителите по технологии и предприемачество, се отнасят предимно до уменията им прилагат ефективни комуникативни стратегии - при индивидуализиране и диференциране на обучението, при подготовка на учениците за самостоятелно учене и рефлексия, при работа в хетерогенни класове, за максимално използване възможностите на ИКТ в учебния процес и т.н. Повишаването на социалната компетентност на педагозите би подобрило взаимоотношенията и груповата сплотеност в училище, взаимното доверие между учителя и учениците, би повишило самочувствието и самооценката, енергията и мотивацията за учене на участниците в груповия процес. Същевременно се очаква, учителите да могат да създадат условия за максимално развитие на личностния творчески потенциал на обучаемите.

Налице е липса на систематично обучение на учителите в областта на социалните компетенции. Необходимо е чрез предоставяне на обучение, те да се превърнат в качествени обучители по социални умения, които впоследствие да могат формират у своите ученици. Качествено новите социални компетенции, като комбинация от знания, умения, нагласи и отношения, ще осигурят на обучаемите пригодност за заетост и успешна личностна, професионална и социална реализация. Освен характерните за своята професионална област знания, умения и компетенции, от учителите по технологии и предприемачество се очаква да разширяват границите на професионалната си социална компетентност чрез непрекъснато професионално развитие от началото до края на своята кариера.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развиването на професионалните социални компетентности на учителите, изисква непрекъснато повишаване на тяхната квалификация, в посока придобиване на допълнителни знания и умения, насочени към овладяване на интерактивни методи на обучение, които да променят комуникацията учител-ученик. Новото поколение учители в технологичното обучение трябва да бъдат стимулирани за участие в процесите на реформиране и модернизирание на образованието, за повишаване на ефективността на педагогическия труд и подобряване имиджа на професията.

5. ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Закон за предучилищното и училищното образование Държавен вестник брой: 79, от дата 13.10.2015 г. <http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=97877>
- [2]. Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР), 2009 https://ec.europa.eu/ploteus/sites/eac-eqf/files/broch_bg.pdf
- [3]. Петкова, И. (2012). Подготовка и квалификация на българския учител. София.
- [4]. Левтерова, Д., Стаматов, Р. (2009). Социална компетентност. Част 3. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”.
- [5]. Андреева, Л. (2007). Социално познание и междуличностно взаимодействие. София: УИ „Св. Климент Охридски”.
- [6]. Мизова, Бистра и Силвия Цветанска. Изследователски гледни точки към проблема за социално-комуникативната компетентност на педагогическите специалисти, Реторика и комуникации. Електронно научно списание . ISSN 1314-4464
- [7]. Гюрова, Вяра Какво трябва да знаят учителите, за да обучават успешно Списание „Педагогически форум”, бр. 2/2014 с.66 -67

TRAINING AND DEVELOPING FINE MOTOR SKILLS IN PRE-SCHOOL CHILDREN

Petya Kasnakova, PhD

Medical College at Medical University Plovdiv, Republic of Bulgaria kasnakova_76@abv.bg

Abstract: The psychomotor development of children is connected with the development of motor activity as a combination of the motor skills of the organism. The term of fine motor skills is used to describe the fine movements and coordination of the fingers, and the development of these skills is a very important factor in early childhood prior to beginning school.

The aim of this study is the diagnosis of the psychomotor skills of pre-school children for the purpose of assessing their readiness to be taught how to write.

Material and methods: A group test of 20 children aged 6-7 from 'Zdravets' Nursery School, Plovdiv, is used; methods of the diagnostic process: Test – Methods of investigating the visual-motor coordination according to Drawing/Rutter,1970/. The research was carried out in March of the school year of 2015/2016 for continuous control of knowledge and skills.

Results and discussion: The research into the psychomotor skills showed that 45% of the children demonstrated an overall individual result above the average level for the surveyed group, 40% of the children were within the range of the average level for the group, and 15% of the children were below the group average.

Conclusions: The summarized results evidence that at that age, the properties of attention are still in the process of development, but they are better expressed in girls. This tendency is directly dependent on the individual and gender-specific psychophysiological characteristics of the development of children.

Keywords: training, fine motor skills, pre-school children

ОБУЧЕНИЕ ВЪВ ФИНА МОТОРИКА НА ДЕЦА В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Петя Каснакова, дм

Medical College at Medical University Plovdiv, Republic of Bulgaria kasnakova_76@abv.bg

Резюме: Психомоторното развитие на децата се свързва с развитието на двигателната дейност като комбинация от двигателни действия на организма. С понятието „фина моторика“ се обозначават фините движения на пръстите на ръцете, като развитието ѝ е много важно условие в ранна детска възраст преди постъпване в първи клас.

Целта на проучването е диагностициране на психомоторните умения на деца в предучилищна възраст, за да се определи готовността им за обучение в писане.

Материал и методи: Използван е групов тест от 20 деца на 6 - 7 годишна възраст от ЦДГ ”Здравец” – гр. Пловдив, методи на диагностичния процес: Тест - Методика на изследване на зрително-моторната координация по Drawing/Rutter,1970/. Проучването е проведено през месец март на учебната 2015/2016 година за текущ контрол на знанията и уменията.

Резултати и обсъждане: Изследването на психомоторните умения показва, че 45% от децата са с общ индивидуален резултат над средното ниво на изследваната група, 40% от децата са в рамките на средното ниво на групата и 15% от децата са под средното ниво на групата.

Изводи: Обобщените резултати показват, че в тази възраст свойствата на вниманието са все още в процес на развитие, но те по-добре се проявяват при момичетата. Тази тенденция е в пряка зависимост от индивидуалните и полови психофизиологически особености на детското развитие.

Ключови думи: обучение, фина моторика, деца в предучилищна група.

ВЪВЕДЕНИЕ

Системното усвояване на знания и формирането на съответни умения представлява основната цел и е главния резултат на учебната дейност. В нейната структура се включват редица компоненти – учебни ситуации или задачи, учебни дейности, контрол и оценка (Александрова Н., 1992).

Моториката е способността на индивида да премества тялото си или части от него в пространството (моторика на оста, на крайниците, лицева моторика). Моториката позволява срещата с външния свят и адаптацията към него. Нейното развитие е съществен фактор за развитието на човешкото същество и най-вече за придобиването на автономност (Банова В., 2003).

С названието „фина моторика“ се обозначават фините движения на пръстите на ръцете.

При раждането си детето държи пръстите си свити в юмрук, движенията се извършват от ръката. Постепенно детето се научава да борави и с пръстите си. Растейки и развивайки се, детето започва да прави все по прецизни и координирани движения с пръстите и ръцете.

Д-р Мария Монтесори говори за това, че ръцете са инструмент на мозъка, т.е. развивайки моториката на ръцете се развива ума на детето.

Моториката оказва влияние върху развитието на паметта и мисленето, говорната реч и писането, логическото мислене и концентрацията.

При деца с неразвита моторика се наблюдават и нарушения в оцветяването, писането по контур, говорене, рязане с ножица. Когато пише или оцветява, детето бързо се уморява, губи интерес от заниманието и се отказва.

Ето защо развитието на фината моторика е много важно в ранна детска възраст, преди постъпване в първи клас. Упражняването на пръстите ще помогне на детето в по нататъшното му израстване в училище.

Ще изброим някои упражнения за развитие на фината моторика, които сме използвали в нашата практика при обучение на деца в детската градина:

- събиране на дребни предмети с цяла длан и с два пръста;
- боравене с лъжица – загребване с лъжица и пресипване на дребни предмети от един съд в друг;
- пресипване от един съд в друг – примерно изливане на вода от пълно шише в празно;
- редене на кубчета – едно до друго или едно върху друго;
- нанизване на мъниста;
- късане на хартия;
- рязане с ножица;
- моделиране с пластелин;
- работа с конструктор;
- лепене;
- оцветяване;
- защипване с щипки и кламери;
- редене на пъзел;
- писане от точка до точка;
- писане по контур.

Колкото повече детето работи с пръсти, толкова повече ще се развие фината моторика на ръцете му, а вследствие на това – по-рано ще развие и речта си. Речевите и двигателните центрове в главния мозък са разположени един до друг, затова и темпото на развитието на речта на детето пряко зависят от развитието на движенията на пръстите му.

Фината моторика е част от общата двигателна активност на човека и представлява всички онези фини двигателни умения и мускулни съкращения на пръстите на ръцете, благодарение на които децата в ранна детска възраст опознават света и развиват своя интелектуален потенциал. Научно доказано е, че степента на развитие на моториката на ръцете е в пряка зависимост с развитието на речта, интелекта, логическото разсъждение и последователност. Нарушенията във фината моторика могат да дадат отрицателно отражение във физическата, вербална и умствена активност на детето. Развитието на двигателните умения са важни за контрола на детските ръчички, за изпълнение на задачи като писане, рисуване, връзване и други.

Тонусът, позата и моториката се намират в тесни връзки при осъществяването и развитието на двигателна дейност, която се диференцира по линията на две големи оси: локомоция и хващане.

Към всяка от тези две големи оси се прибавя психологичният аспект, който придава на моториката смисъла на начин на общуване или „език на тялото“.

ИЗЛОЖЕНИЕ

През последните година съвременните родители и педагозите все повече разбират важноста на фината моторика на детето за неговото умствено развитие и готовността му за училищно обучение. Преди време възрастните и децата използваша много повече своите ръце. Днес повечето дейности са автоматизирани. Това удобство създава проблеми с неуслужливите ръце на децата.

Фината моторика – това е движение, в което участват малките мускули. Тъй като тези движения не са безусловни, те изискват специално развитие (Чичикова К., Делчева Т., 2003). Моторната дейност е вид двигателна дейност, различна от спортно – двигателната. В редица обучаващи практики някои от дейностите имат освен познавателен и практически компонент, напр. при конструиране, изобразителни и математически дейности и др.

Развитието на фината моторика на детето е продължителна и осъзната дейност, изискваща търпение и време. Доказано е в анатомичен план, че около една трета от проекцията на двигателната зона в площта на главния мозък се заема от проекциите на китката на ръката. Тя от своя страна е твърде близо до зоната на речта.

Фините движения на пръстите на ръката имат съществено влияние за развитие на речевите функции на детето. Според Д. Гълъбова, ако едно дете има проблеми с речта, то вероятно има проблеми и с моториката, тъй като китката на ръката се разглежда като "орган на речта", много аналогичен на артикулационния апарат. Удивителната работа по усвояване на речта, която се извършва в детския мозък е скрита за възрастните. Те не могат да я видят, но могат да я подпомогнат, като развиват фината моторика на детските ръце.

Китката на ръката е представител на речевите центрове на мозъка. Ако ние стимулираме и развиваме тяхната сръчност и ловкост, то ще се постигне двойна полза – и за речта, и за ума (Д. Гълъбова, 2008).

Обучението на детето за училище включва задачи за развитие на фините психомоторни умения.

Психомоторното развитие на децата се свързва с развитието на двигателната дейност като комбинация от двигателни действия на организма. Изследването на психомоторното развитие се осъществява с множество тестове, представени от Весела Банова.

За моторните умения е важно качеството на нарисуваната линия, а не бързото достигане до целта. Диагностицирането на фината моторика се извършва чрез изисквания за точност, прецизност и красота на рисунъка.

Трябва да се обръща внимание на правилната стойка на тялото и главата при работа с книжката и как се държи моливът. Изисква се книжката да е поставена срещу детето, евентуално с лек наклон според водещата ръка. Не бива да се позволява на детето да върти или преобръща книжката, за да му е по-лесно при писането или оцветяването.

Фината моторика изисква многократно изпълнение на еднотипни графични упражнения за развитие на ръката и усъвършенстване на зрителната координация.

За да се установи нивото на психомоторните умения на децата в предучилищна възраст се проведе групов тест от 20 деца на 6 - 7 годишна възраст от ЦДГ "Здравец" – гр. Пловдив (Тест за зрително-моторната координация на Весела Банова, 1996).

Материали: Работна бланка, на която са нарисувани от лявата страна четири стандартни лесни фигури – кръг, триъгълник, квадрат и ромб, мек молив.

Процедура: Времето за изпълнение е неограничено. Не се позволява използване на гума.

Инструкция: "Прерисувай тези фигури (картинки) внимателно! Опитай два пъти за всяка!"

Оценка на резултатите: Изпълнението на всяка прерисувана фигура се оценява поотделно по трибална скала (от 0 – до 2 точки).

- 0 точки – лошо изпълнение, прерисуваната фигура изобщо не прилича на образаца;
- 1 точка – прерисуваната фигура прилича на образаца, но линиите са разкривени;
- 2 точки – прерисуваната фигура е точно копие на образаца.

Полученият от детето резултат може да варира от 0 до 16 точки.

Резултатите от теста са представени в таблица 1.

Брой деца	Резултат	Коефициент на успеваемост
4 деца	16 точки	100%
1 дете	15 точки	94%
1 дете	14 точки	88%
3 деца	13 точки	81%
3 деца	12 точки	75%
2 деца	10 точки	63%
3 деца	8 точки	50%
3 деца	7 точки	44%

Таблица 1. Резултати от теста за зрително-моторна координация

Процедурата по оценяване се сведе до намиране на коефициента на успеваемост на групата. Използвана бе формулата $K=m/n \cdot 100\%$, където:

K – коефициент на успеваемост,
m – броя на точките, получени от детето,
n – общия брой точки (по Г. Пиръов, 1968)

Тази процедура дава възможност да се постигне ефектът на нормиране. Така се определят нивата на успеваемост на групата:

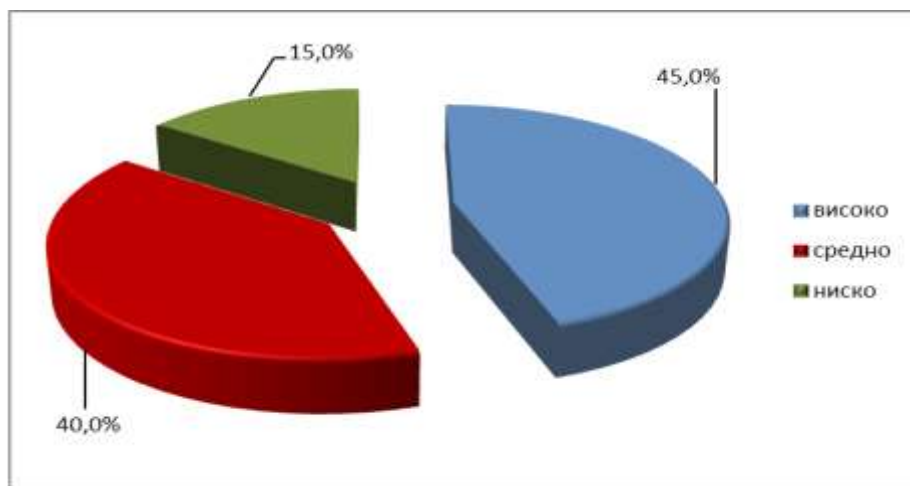
Ниско ниво – резултатите на "K" под 50%,
Средно ниво – резултатите на "K" от 50% до 75%
Високо ниво – резултатите на "K" от 75% до 100%

В таблица 2 са представени обобщените резултати от нивото на успеваемост на групата.

Общ брой деца	Ниво на успеваемост	Брой деца	%
20	ниско	3	15%
	Средно	8	40%
	Високо	9	45%

Таблица 2. Обобщени резултати от нивото на успеваемост на изследваната група

На диаграма 1 са представени процентните съотношения между ниско, средно и високо ниво на успеваемост.

Диаграма 1. Съотношение между ниско, средно и високо ниво на успеваемост

При изследването на психомоторните умения се установи, че 9 от децата (45±16,58%) са с общ индивидуален резултат над средното ниво на изследваната група, 8 от децата (40±17,52%) са в рамките на средното ниво на групата и 15% от децата са под средното ниво на групата.

Обобщените резултати показват, че в тази възраст свойствата на вниманието са все още в процес на развитие, но те по-добре се проявяват при момичетата. Тази тенденция е в пряка зависимост от индивидуалните и полови психофизиологически особености на детското развитие.

По-големи затруднения децата срещнаха при първоначалното прерисуване на фигурите. Това показва, че пространствената координация "око – ръка" трябва да се развива целенасочено чрез схематични упражнения за ориентиране в равнината на листа.

Тестът бе проведен през месец март през учебната 2015/2016 год. (текущ контрол), което дава възможност резултатите да бъдат подобрени на изходящия контрол в края на месец май.

Резултатите от теста потвърдиха факта, който В. Банова отбелязва, че деца "които не владеят жеста на писане и имат недостатъчно развита фина моторика, могат да се справят с теста, т.е. зрително – моторната координация в много голяма степен зависи от зрялостта на зрителната перцепция и интеграция на координацията между нея и движенията на ръката." (Банова,1996). В. Банова предлага методика на изследване на фината моторика, защото не е достатъчно да се изследва зрително – моторната координация, за да се определи готовността на децата за обучение в писане.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Необходимо е да се работи комплексно върху всички свойства на вниманието, както и целенасочено децата да се учат да привеждат съзнанието си в състояние на насоченост и съсредоточеност преди и по време на изпълнение на конкретни упражнения за развитие на моториката, с цел постигането на по-добри резултати и по-качествени изпълнения.

В обучението на деца е необходимо да се съобразяваме с условията на развитие на моториката, а именно:

1. Неврологично съзряване: здрав неврологичен апарат без органични увреждания при раждането, което се изследва чрез наличието на безусловни рефлексии. Моториката се развива на базата на няколко вродени схеми.

2. Здрав и цялостен анатомичен апарат, състоящ се от скелет, мускули и лигаменти.

3. Тонична функция, която регулира мускулната активност. Уравновесеното мускулно напрежение позволява развитието на жестове, на гъвкави, хармонични и точни движения. (Хипертонусът води до резки и нахъсани движения, а хипотонусът води до неточни и меки движения).

4. Опитът, експериментирането оставят следи в телесната памет. Повторенията засилват запечатването на този опит и позволяват овладяването на моторното (двигателно) действие.

5. Стимулирането, двигателното развитие, прогресивната организация на движенията и по-нататъшната еволюция към жестове се подчинява на биомеханични феномени и на процес на научаване, в рамките на който опитът заема преобладаващо място.

6. Афективният фактор играе определяща роля по отношение на инвестирането от детето в двигателната му дейност, докато безпокойството и тревожността на обкръжението могат да оцветят с чувство на вина или страх движенията на детето и да блокират неговата реализация (Банова В., 2003).

Обратно, насърчаването от страна на обкръжението стимулира желанието на детето да експериментира, да опитва различни движения и позитивното му инвестиране в двигателната му дейност, което ще рече търсенето и изпитването на удоволствие в двигателната дейност (фактор на еволюцията).

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Александрова Н., Л. Кръстев. Възрастова и педагогическа психология. Учебно пособие за студенти – педагози, Благоевград, 1992

[2] Александрова Н., П. Цоков. Педагогическа психология. Пособие за студенти. Пловдив, 1992

[3] Банова В. Психомоторно развитие и психомоторни практики, Словото, София, 2003

[4] Гълъбова Д. Книга за учителя “Моливко”, “Слово” - Велико Търново, 2008

[5] Додова М. Диагностика на двигателните качества и вниманието при 6 - 7 - годишните деца. Сп. Дом, дете, детска градина, кн.4/2001.

[6] Пиръов Г. Експериментална психология, София, 1999

[7] Чичикова К., Т. Делчева. Тестове и тестови задачи за диагностика на детската реч, Пловдив, 2003

[8] <http://dete.bg/n/razvitie-na-finata-dvigatelna-motorika.7597.html>

**TRAINING OF PUBLIC ADMINISTRATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE
THROUGH MOTIVATION FOR STRENGTHENING THE ADMINISTRATIVE
CAPACITY**

Naumovski Ljupco, PhD

University „St. Kliment Ohridski“ - Law of Faculty - Bitola, Republic of Macedonia

l_naumovski@yahoo.com

Abstract: Today in modern and contemporary society in the area of public management requires effective public administration and effective public administrators who through knowledge should know, but in every situation will be able to respond to modern challenges.

Creating terrain for establishing creative and quality criteria which will enable effective education of the public administration and a priority acquiring competence in their profession. Always, and especially at this point in time it is fundamental to effective education and training of public administration professional competency.

Employees officials working in the public sector or in the public and state administration must acquire high - level skills and knowledge. In this decade the Macedonian government is making great efforts immersive modeling and optimization tools in motivating human resources in the civil service and public administration with the explicit aim of increasing the quality of administrative capacity.

In all the years of Macedonian transition are created and certainly created a series of projects related to the improvement of the civil service. Expectations that the public expects from their realization are much higher than possible today/current level. There must be a clear concept for the results of administrative capacity building of staff in the administration.

Keywords: efficient, public administrators, training, motivation

**ОБУКА НА ЈАВНА АДМИНИСТРАЦИЈА ЗА ПРОФЕСИОНАЛНА
КОМПЕТЕНТНОСТ ПРЕКУ МОТИВАЦИЈА ЗА ЗАЈАКНУВАЊЕ НА
АДМИНИСТРАТИВНИОТ КАПАЦИТЕТ**

Д-р Наумовски Љупчо

Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Правен факултет-Битола, Р.Македонија

l_naumovski@yahoo.com

Резиме: Денес во современото и модерно општество во областа на јавното управување се бара ефективна јавна администрација и ефикасни јавни администратори, кои преку стекнатото знаење треба да знаат, но и во секоја ситуација ќе можат да одговорат на современите предизвици.

Создавање на терен за оформување на креативни и квалитетни критериуми кои ќе овозможат ефикасно образование на јавната администрација, како и приоритетно стекнување на компетентност во својата професија. Секогаш, а посебно во овој временски момент од фундаментално значење е ефективното образование и обука на јавната администрација за професионална компетентност. Вработените службени лица кои работат во јавниот сектор односно во јавната и државната администрација мора да се стекнат со високо ниво на вештини и знаења.

Во оваа деценија македонската влада вложува извонредно големи напори за моделирање и оптимизирање на инструментите за мотивирање во управување со човечките ресурси во државната администрација и јавната администрација со исклучителна цел да се зголеми квалитетот на административниот капацитет. Во сите години на македонската транзиција се создаваа и секако создадоа на низа проекти кои што се поврзани со усовршувањето на државната служба.

Очекувањата што ги очекува јавноста од нивната реализација се многу повисоки од можното денешно/моментално ниво. Мора да постои јасен концепт за целите и резултатите од зголемувањето на административниот капацитет на персоналот во администрацијата.

Клучни зборови: ефикасни, јавни администратори, обука, мотивација

1. INTRODUCTION

Today, and in the last period of time to go and walked in the direction of the increasing demand for quality trained and at the same time and in the competent and professionally trained and qualified public administrators who in every possible moment you can solve the problem in question quality and standards in the training of public administration.

Public administration is one of the most complex areas of the public sector. Largely on effective management depends on the economic development of each state as a whole.

Motivation is one segment of the activity in each job. This activity will not be able to excel and be a priority unless there is personal motivation and is directly related to the ability to enhance the administrative capacity of civil servants. Each individual behaves as a complex mechanism responsible for situations that are variable in this decisive moment have based on their own knowledge and skills to have an understanding of many aspects of motivation and use of tools for the performance of professional employment.

This paper attempts that would get to the goal to provide accurate and high-quality instruments for raising the motivation of civil servants in the country in strengthening the administrative capacity in the content of individual administrative development plans for the motivation of employees in our public sector.

According to the dictionary of foreign words the origin of the word „administration“ comes from the Latin word „*administratio*“ and means serving, targeting.

Concept/definition of „administration“ according to Bulgarian glossary has three meanings.

First, it is linked to the authorities, namely: administration , „the executive power in a state“.

Second, it related to the management and administration defines „officials in a management, administrative staff“ and

Third, associated with the facility management, namely „an administration room for the management of the company, enterprise , etc .“⁵¹ [p.19].

In the scientific literature there are different interpretations of the term.

„Administration“ - according to Emilia Kindeva: „The administration is associated with governance. Administration exists in both national and local public organizations, and business organizations - public and private“.⁵² So according to this definition the administration is divided into private (business) and public administration, public administration that is consistent with the governing bodies both national and local level and it was aimed at providing services to the population. While business administration is the one that serves the business organizations and is aimed at getting profit. For these reasons the determination of term administration should be distinguished from public business administration.

N. Arabadzhijski gives a wider understanding of the concept/definition administration „activities of the group, combining forces to achieve common goals. If the point of these common goals is to streamline/off related to the public as a whole, the presence of public administration“.⁵³

According to the Glossary of Public Administration and Regional Studies „administration is a system of state authorities exercising executive- routing and the casting form of state activity through the implementation of laws and regulations“.

Because this concept allows describing only one definition I.Velichkov gives two definitions of the word, first, connecting with the administration „officials in management“ and the second as „partition management, which deals with the implementation of state policy by transforming into an effective enforcement activity“. On the other hand the administration can connect with citizens, indicating I.Velichkov and give its definition, namely „the administration system, which provides administrative services citizens. The administration itself does not create, does not define these services, they are provided for in the law. The administration only mediocre exercise their implementation and through it in the aligned normative acts are transformed into practice“.⁵⁴

To date and performed spoken previous definition is related to the given definition, namely the administration with its activity or activity is aimed at maintaining the population, i.e. public administration and maintenance of business organizations or business administration.

However, in this paper we will stop the definition of administration: „The administration is a set of human resources and material resources, called to provide under a public authority (state and local) implementation and enforcement of the laws of the land“.⁵⁵

So, according to the last/this definition the administration is inevitably correlated with public authority, which is a state and local or state government is the one that is realized and implemented by the authorities of the three branches, i.e. legislative, executive and judicial powers and the presidential institution, while the local government is conducted by local governing bodies, namely the mayor and municipal council.

⁵¹ Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., 2008, Български тълковен речник, „Наука и изкуство“, С.

⁵² Къндева, Е., 2007, Публична администрация, С.

⁵³ Арабаджийски, Н., 2005, Основи на публичната администрация-Обща част, С.

⁵⁴ Величков, И., Бенев, Б., 2004, Теоритически основи на публичната администрация, С.

⁵⁵ Христов, Х., и кол., 2007, Основи на публичната администрация, УИ „Стопанство“, С.

Administration means „public“, which can be defined as: „the people for the people“ and according to the same author, „is public administration, whose activity is oriented towards services to the population of a country“, to which definition we subscribe to.

Similarly the term „Administration“ is the content of the term „public administration“ which is a complex area and is not possible to clarify one definition. The scientific literature is rich with numerous definitions of the term „public administration“, as seen and explained separately by each author. For example, E. Kandeve define public administration as „a complex of processes, organizations and individuals (acting in official positions and roles), related to the implementation of laws and other regulations in the field of executive activity of the state.“ The other " public administration can be defined as the organization of certain activities of the state and other public bodies“. As mentioned, these definitions do not exhaust the content of this term, prompting E. Kandeve gives two more.

First, define public administration as a set of bodies dealing with administrative activities, namely: „The public administration can be defined as a structure - a set of bodies dealing with administrative activity - government ministries, departments, directorates“ and,

second, the definition of public administration associated with certain characteristics, or „public administration can be seen as a set of separate functions: administrative services to the population, planning, financing, passport regime, protection of public order, fight against crime, health, education, regulation of the movement in the streets and roads etc. . .“

While, according to P. Pavlov: „monopolistic conditions of existence, consciousness of serving the society, equality before the law, transparency and accountability of activities louder information about actions of the administration“.⁵⁶

2. STEPS TO SUCCESS STANDARDS

The processes associated with globalization, increased competition and the introduction of new communication and information technologies as early twentieth century gave a reflection on the state and development of the economies of all countries. These factors have shown strong impact on the economies of two of the most highly developed countries - the US and the UK. However, it is relevant that they tried to respond to these challenges. So in the US, but the UK launch initiatives to update the standards and improve performance in the education system because on the one hand the education of young people no longer satisfy the needs of the labor market, on the other hand, the doctrine did not offer new knowledge and skills for a successful career. These circumstances caused the governments of the US and Britain to start reforms in the educational system in parallel by taking initiatives to increase the level of competence and already own hired labor.

Britain stressed the need for flexible and adaptable workforce will be in a position to respond positively to the challenges and changes in the environment and the need for new training programs developed based on modern standards of professional competence.

US focuses its attention to developing national standards for skills and abilities to the full range of occupations. In 1994 on the basis of the national standards of skills (*The National Skill Standards Act*), the administration of President Klit shape Board National Standards skills (*National Skills Standards Board*), which, among other tasks, has to approve and accept system of standards of skills and abilities.⁵⁷ The main objective of the Board - to contribute to the development of a national system of standards for professional skills that can be assessed and certified. The standards to be used „to ensure the development of important skills, high quality, excellent operating performance, incl. great staff to top management levels globally“.

Using the experience pushed conclusion on the need for timely identification and assessment of competence, promote the development of new competences, for which there is an obvious shortage.

Assessment is made by each current government, but this task is necessary to engage other partners such institutions, trade unions and employers' associations in a unique collaboration with them, which means not only a realistic revision of current training programs in the field of public administration and management in the public sector, but above all the development of completely new and different training programs in this area. The issue of quality and achieving positive results in appropriate training for public administration is not new because it begins about a century ago, when universities in the West for training public administration set up as a separate specialty with its own specific program. Nowadays interest is not decreasing, but rather constantly growing both by the academic staff and the teaching institutions and international organizations in the field of public administration.

Initiation and design of these issues can be justified at least two reasons:

⁵⁶ Павлов П., Михалева Св., 2004, Основни на публичната администрация, ВСУ, В.

⁵⁷ <http://www.umanitoba.ca/unevoc/2002conference/text/papers/wilcox-rohr.pdf>

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

First, it is a contemporary reality, which sets more complex tasks before public administrators through it require adequate solutions for current and everyday problems such as - global warming, environmental protection, aiding the economic welfare of society, but also from specific problems related to crime and terrorism. A. Rosenbaum⁵⁸ „two of the greatest dangers facing modern democratic governments are growing inequalities in the world resulting from the inability to more effectively tackle the issue of the spread of poverty and the threat of terrorism. Overcoming these dangers requires more competent and capable public administrators, and from there a new type of creative leadership on the part of both governments and by the public administration“.

Macedonian reality must develop and implement effective public programs to prevent and counter these threats with effective public administration and capable public administrators who know and can respond to new challenges.

The second reason is to achieve a higher quality in training public. In general, the idea is to look for appropriate opportunities to improve the quality of teaching in public administration and increase capacity as the current and future generation by the appropriateness of personnel in this sector as a whole.

At the core of developed standards standing understanding that institutions offer programs for public administration are not immune to the forces of change and growing expectations of citizens. The society is really concerned about the high quality of public services and good functioning of public organizations, but at the same time there are other strong factors pushing public organizations to improve the quality of his work as „a group of people who are constantly improving their capacity to achieve the desired results“ by constantly developing personal capacity.

The elements consist of custom features to be characterized by a clearly defined vision and mission; strengthening of staff; effective communication; create common values and trust; observation of the quality of services offered; implementing strategic planning and more through assessment criteria perfection training in public administration.

Bertucci, G.⁵⁹ „training programs of public administration should be developed and implemented in order to make current and future leaders of the public sector able to find effective solutions to the key problems facing the world today“. Mandatory target of training in public administration must prepare and provide employees with the skills and capacity to contribute to improving the quality of life, especially of those members of society, economically, socially and politically in nepriviligirana position.

Developing new standards are displayed in „*Standards of excellence for Public Administration and Training*“,⁶⁰ using specific criteria designed to evaluate the program on public administration, which are related to organizational essence and characteristic of the institution offering the program, and that refer to the program offered by the institution.

In the United States and other countries and Europe conceived possibilities for better and quality programs for public administration approach „focusing on competence“ related recovery and restructuring the curriculum in public administration, and to focus on core competencies needed to work in the public sector organizing education process applying the approach to competency program in public administration. One of them is *Indiana University's School of Public and Environmental Affairs* with responsibilities that can be used and acquired in the learning process and to this end have been allocated, namely:

- Professionalization of public administration with regard to civil and social values in the management and development of ethical practices and standards of professional excellence.
- Skills for teamwork and building capacity for effective leadership.
- Management through acquired knowledge institutions of public government, the legal framework within which work , the interaction between state institutions and between them and the private sector and NGOs.
- Ability to manage change , knowledge and skills of technical and qualitative nature , needed for the evaluation , formulation, management and execution of public policies.

⁵⁸ A.Rosenbaum, 2008, “Standard of Excellence for Public Administration Education and Training”, C.,

⁵⁹ Bertucci, Guido 2007, “Strengthening Public Sector Capacity for Achieving Millennium Development Goals”, in *Excellence and Leadership in the Public Sector: The Role of Education and Training*”, eds: A.Rosenbaum & J.-M. Kauzya, New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs/International Association of Schools and Institutes of Administration, p.1-8.

⁶⁰ *Standards of Excellence for Public Administration education and Training*, United Nations Department of Economic and Social Affairs/International Association of Schools and Institutes of Administration Task Force on Standards of Excellence for Public Administration Education and Training, Final Report, May 2008.

- Understand the economic, political, social and environmental dimensions of globalization and the transfer of responsibility from national to international institutions and local government and the private sector.

3. MOTIVATION FOR COMPETENCE

Employees in the public and state administration involved in the process of drafting and implementation are of particular importance because they are influenced by all possible motivational factors, such as: compensation, prestige job opportunities for professional qualification, development opportunities, good management, professional environment conditions. Work in public administration in Macedonia is considered prestigious, as the working conditions are relatively good, although when talking about the development opportunities they are currently limited and the pay rise is symbolically working positions are uncertain, and improvement of professional qualifications of the administration is not always a priority for senior management. Administrative structures in this period lacking professional competence, because they employ people who are party structures - novices, which in turn discourages experts and thus impedes the accumulation and transfer of experience.

Driving force of each service is a motivation that is directly related to specific interests and needs. Motivation is the result (the process when motivated) the inner disposition of the individual or group work activity represented in concrete or certain conditions that have precise tools that are inevitably linked in a specific mechanism, so at that point the motives are a function of specific circumstances to: individual, political, social, economic, social and others. The effort of this work will be oriented to propose measures and recommendations for improving motivation through the development and implementation of individual plans motivation of civil servants and to offer those who will be associated with stimulation of group motivation.

We have to develop individual programs run exclusively by experts who specialize in your field or specialists employed in the departments of human resources, through the approval of the superior in function - head of the relevant institution. All that can be renewed based on the achieved results based on individual individual achievements by acquiring additional professional qualification, as well as additional professional experience and through additional professional education degree , etc . , And the whole process that implementation be placed and organized professional monitoring.

Monitoring and evaluation of achievements and results can be achieved with mandatory individual opinion surveys of employees. All this must be done through the process of research that will enable ie. will encourage to develop precise plans to eliminate side effects in motivational system. This will allow belief in the basic business activities will become more adequate, more modern and better in practice and in their own motivation. This whole process of evaluation or assessment of the results achieved must be constant and continuous process that will absorb all the information obtained in a database of feedback data will be monitored throughout the current year, which will allow an examination to obtain a full and comprehensive overview of motivation and its continuous development in its administrative officers through setting precise targets.

The objectives in reality are collective (which odrazuvat purpose of human resource development) and individual (engagement through work activities of each employee directed to their own personal and professional development).

In any evaluation required should be taken in establishing:

- assessing the implementation of the annual objectives.
- assessment of qualifications, ie. meeting with the acquisition of specific skills and knowledge in a particular area.
- assessment of the plans and objectives of development, especially the individual that each employee can highlight their own desires and aspirations for short and long-term development, which you can share with your supervisor.
- obtaining an assessment that will be elaborated with a summary of the employee and his supervisor about the concrete results of the past.

The monitoring aims to provide a kind of assessment of successes, as it would take into account and the progress made in the implementation of the results and recommendations of the study, then prepare specific procedures for internal monitoring and evaluation must be directed to observation the implementation of activities and the assessment is actually geared to results and their long-term impact, with these optional activities should be carried out periodically by time management staff.

Increase administrative capacity is possible through motivation in the work, gaining higher qualification of the employees or improve existing skills and promoting professional conduct, improvement of technical and managerial capacity of the system, applying the results to other target groups and other sectors for the future period, financial, political and institutional sustainability, but also by encouraging group motivation by creating temporary formal groups working on specific thematic directions. The block level creates conditions for meeting

social needs, respect and recognition and features an altered attitude of a superior head to subordinates so that the officers are turning into co-partners of the management process, whereby you provide opportunities for real participation in the process.

Here we must not forget about group motivation that is a direct relationship between individual responsibility for the result achieved by the group's work and personal assessment of its contribution to each individual group. If there is no individual responsibility and clear criteria for assessing the contribution of each individual of the group in that case is exclusively reduced effect on motivation.

Group motivation is an effective management tool in the implementation of reforms in education with relevant meaning of the professor who needs to find appropriate management task or topic that will activate and entertain most of the collective.

4. CONCLUSION

In conclusion, it should be noted that in reality at this point the need of very competent and capable public administrators, and a new type of leadership both in government and public administration or of efficient public management, gain high professional competence through effective preparation of public administrators, from which it follows that the institutions that train and prepare staff for public administration should strive for high quality.

Modern criteria of public administration should not be understood only as a measure of evaluating a program or institution, though in reality the most relevant to most institutions that offer training in public administration.

LITERATURE

- [1] Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., *Български тълковен речник*, „Наука и изкуство”, С. 2008.
- [2] Къндева, Е., *Публична администрация*, С. 2007.
- [3] Арабаджийски, Н., *Основи на публичната администрация-Обща част*, С. 2005.
- [4] Величков, И., Бенев, Б., *Теоритически основи на публичната администрация*, С. 2004.
- [5] Христов, Х., и кол., *Основи на публичната администрация*, УИ „Стопанство”, С. 2007.
- [6] Павлов П., Михалева Св., *Основи на публичната администрация*, ВСУ, В. 2004.
- [7] <http://www.umanitoba.ca/unevoc/2002conference/text/papers/wilcox-rohr.pdf>
- [8] A.Rosenbaum, „*Standard of Excellence for Public Administration Education and Training*”, С. 2008.
- [9] Bertucci, Guido „Strengthening Public Sector Capacity for Achieving Millennium Development Goals”, in *Excellence and Leadership in the Public Sector: The Role of Education and Training*”, eds: A.Rosenbaum & J.-M. Kauzya, New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs/International Association of Schools and Institutes of Administration, 2004, p.1-8.
- [10] *Standards of Excellence for Public Administration education and Training*, United Nations Department of Economic and Social Affairs/International Association of Schools and Institutes of Administration Task Force on Standards of Excellence for Public Administration Education and Training, Final Report, May 2008.
- [11] Петрова, Е., *Състояние и проблеми на мотивацията на заетите във винарската промишленост*, Дисертация, София, 2007.
- [12] Рамчев, К. *Икономическо поведение на личността*. УИ „Стопанство”. София. 1994.
- [13] Боянов, К. *Модели за нарастване мотивацията на учителите в професионалните гимназии по икономика в България*” докторантски етюди том 5, издателство „Авангард Прима”, София 2012.

**INSTITUTIONAL INFRASTRUCTURE IN FUNCTION
DEVELOPMENT OF COMPETENCE OF TEACHERS ENTREPRENEURIAL
LEARNING**

Marija Georgievska, MSc

Macedonia, Skopje, georgievskam@yahoo.com

Ljubisha Nikolovski, PhD

Agency for Promotion of Entrepreneurship of the Republic of Macedonia - Skopje,
Macedonia, ljubisa@apprm.gov.mk

Abstract: The rapid development of technology requires continuous updating of knowledge, ie raising the awareness of the importance of entrepreneurship, since it results in improving the conditions and quality of life. It is a change that should be made aware of entrepreneurship teachers, or be actively involved in the process of increasing their competence for coordination, guidance, training and so on. as a necessity for effective and efficient implementation of the process of entrepreneurial learning. The fact is that the development of entrepreneurship and entrepreneurial learning are closely linked to adequate support to institutions that offer help in the field of training and ongoing training of teachers' competences for entrepreneurship and so on. Therefore, teachers need to constantly invest in strengthening their resources through specialized training and mentoring to continually create competencies and conditions for development, ie creation and implementation of new or improve existing ways of knowledge transfer to students. In this sense, it is remarkable adequate promotion of entrepreneurial programs in higher and non-formal education, especially as part of the so-called concept of lifelong learning.

Focus in this paper is presenting the results of the promotion of opportunities by the institutional infrastructure and the involvement of teachers and entrepreneurs in the use of the same, resulting in the creation of conditions for adequate competences in order to ensure sustainable growth and competitive advantage.

Keywords: institutions, competencies, teachers, entrepreneurial learning, promotion

**ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ИНФРАСТРУКТУРА ВО ФУНКЦИЈА НА
РАЗВОЈОТ НА КОМПЕТЕНЦИЈИТЕ НА НАСТАВНИЦИТЕ ЗА
ПРЕТПРИЕМАЧКО УЧЕЊЕ**

М-р Марија Георгиевска

Скопје, Република Македонија georgievskam@yahoo.com

д-р Љубиша Николовски

Агенција за поддршка на претприемништвото на Република Македонија – Скопје, Република
Македонија ljubisa@apprm.gov.mk

Резиме: Брзиот развој на техниката и технологијата наложува континуирано ажурирање на знаењето, односно јакнење на свесноста за значењето на претприемаштвото кое секако резултира во подобрување на условите и квалитетот на живеењето. Станува збор за промени за кои треба да се свесни наставниците за претприемаштво, односно да бидат активно вклучени во процесот на зголемување на своите компетенции за координирање, водење, обучување и сл. како неопходност за ефективно и ефикасно спроведување на процесот на претприемачкото учење. Факт е дека развојот на претприемаштвото и претприемачкото учење се тесно поврзани со адекватната поддршка на институциите кои што нудат помош од областа на обуки и перманентно усовршување на компетенциите на наставниците за претприемаштво и сл. Оттаму, наставниците треба постојано да вложуваат во јакнење на своите ресурси преку специјализирани обуки и менторство со цел континуирано да создаваат компетенции и услови за развој, односно креирање и имплементација на нови или подобрување на постојните начини на трансферот на знаење на учениците и студентите. Во таа смисла, значајна е адекватната промоција на претприемнички програми во високото и во неформалното образование, посебно како дел од т.н. концепт на целоживотно учење. Фокус во овој труд претставува презентирање на резултатите од истражувањето за промоција на можностите од страна на институционалната инфраструктура, како и вклучувањето на наставниците и претприемачите во користењето на истите, што резултира во создавање услови за адекватни компетенции со цел обезбедување одржлив развој и конкурентска предност.

Клучни зборови: институции, компетенции, наставници, претприемачко учење, промоција

1. ВОВЕД

Претприемачите ја зголемуваат иновативноста, ги забрзуваат структурните промени во економијата и ги принудуваат постоечките претпријатија да ја подобрат својата ефикасност. На тој начин, истите даваат индиректен придонес за зголемување на продуктивноста и огромен придонес кон креирањето нови работни места. Претприемачкото учење создава можности за здобивање со потребните претприемачки компетенции, односно можности за вработување на младите. На тој начин ќе се зајакне претприемачкиот дух, креативноста и иновативноста, односно претприемачкиот начин на размислување и постапување. За остварувањето на наведеното, секако е потребно воспоставување и перманентен развој на опкружувањето, односно силна поддршка на институциите на државата и академијата.

За спроведување на политиките за развој на претприемаштвото и малите и средните претпријатија (МСП) во Македонија, воспоставена е институционална инфраструктура на национално и на локално ниво. Процесот на претприемачкото учење бара спроведување значителни промени насочени кон градење на изразена свесност на повеќе нивоа со цел јакнење на компетенциите на наставниците и претприемачите за примена на доживотното учење. Во овие напори секако значајна улога има опкружувањето кое континуирано треба да создава можности за успешна соработка на ентитетите од јавниот, приватниот и академскиот сектор. Во таа смисла, катализатор на процесот на претприемачкото учење претставува и размената на добрите практики, односно создавањето на адекватно вмрежување на сите учесници во процесот. Долгорочна цел на Република Македонија претставува изградба на претприемачки свесно општество, односно зголемување на нивото на свест кај граѓаните за значењето и важноста на претприемачкото учење. За остварување на оваа цел потребен е постојан развој на компетенциите на наставниците за претприемачко учење на сите нивоа на образование. Постојаната обука на наставниците е важен дел од активностите на претприемачкото учење. За да се создаде претприемачки наставник, процесот на обучување треба да биде долг и добро организиран. Се наложува потребата од формална обврска на секој наставник на годишно ниво да реализира обука за различни аспекти на претприемачкото учење.

Создавањето на одржливи мрежи на обучувачи на наставници е клучен фактор во јакнење на компетенциите на наставниците по претприемаштво, односно претставуваат клучен фактор за успешно спроведување на Стратегијата за претприемачко учење во Република Македонија 2014-2020. Таа ќе осигури систематска поддршка од сите засегнати страни во едно опкружување базирано на соработка. Обучувањето на наставниците со соодветна пофлексибилна наставна програма дополнително ќе го подобри севкупниот економски систем за претприемачко учење. Образованието на претприемачите е значаен фактор. Така, според нивото на образование во⁶¹ истакнато е дека повисоките нивоа на образование се претприемачки поактивни, односно како што се зголемува нивото на образование, се зголемува и претприемничката активност.

Државата низ годините континуирано работи на подигање на нивото на поддршка и зацврстување на институционалната инфраструктура, отворање на нови институции за поддршка и сл., со што се дава една нова слика на состојбата на терен. Постојат голем број на разновидни мерки кои што можат да го поттикнат и зајакнат дејствувањето на претприемачите во одреден регион или во локални рамки. Иницијативите за подигнување на претприемачката клима може да потекнува од заедницата, централната власт, локалните власти, граѓански здруженија универзитети и сл., но и од самите претприемачи.

2. ПРИМЕРОК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО, ТЕХНИКИ И МЕРНИ ИНСТРУМЕНТИ

Истражувањето е спроведено на репрезентативен примерок од 196 испитаници.

Целни групи: *институции* (88 испитаници) и *корисници* (108 испитаници).

Користени техники во ова истражување: Анкетирање; Скалирање.

Методи кои се користени за ова истражување се следните: Метод на анкетирање; Метод на анализа и синтеза; Метод на апстракција и конкретизација; Компаративен метод; Дескриптивен метод.

Мерни инструменти користени во ова истражување: Анкетни прашалници за секоја целна група на испитаници; Скала на ставови.

Во наредниот текст се дадени основните податоци за институциите/претпријатијата вклучени во истражувањето.

⁶¹ ГЕМ – Global Entrepreneurship Monitor за 2009, стр.36

Вид на институција	број на институции	%
Државна	19	45,24
NGO / Фондации	23	54,76
Вкупно:	42	100,00

Вид на претпријатија	број	%
Производно	21	58,33
Услужно	15	41,67
Вкупно:	36	100,00

3. ДОКАЖУВАЊЕ НА ХИПОТЕЗИТЕ ВО ИСТРАЖУВАЊЕТО

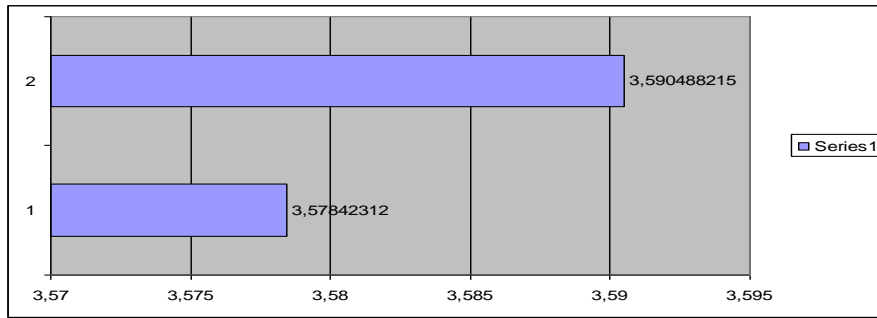
Поставената хипотеза 1 во истражувањето го третира влијанието на вложувањето на општеството (централната и локалната власт) во креирање на адекватни мерки на оперативнo ниво во делот на институциите, со цел обезбедување услови за концепти, односно модели за успешна институционална поддршка на претприемаштвото, односно наставниците по претприемаштво и претприемачите. Според резултатите од истражувањето (Табела 2), ставовите на институциите и корисниците во однос на вложување во креирање на адекватни мерки на оперативнo ниво во делот на институциите (независна варијабла) ги опфаќаат прашањата, односно исказите 1,2,3 на институциите и 1,2,3 на корисниците од прашалникот (Табела 1).

Линијата на континуум дадена за независната варијабла изнесува 3,57842312 што означува добри резултати и покажува дека централната и локалната власт доволно вложуваат во креирање на адекватни мерки на оперативнo ниво.

Зависната варијабла / променлива се однесува на ставовите на институциите и корисниците во однос на услови за создавање концепти за успешна институционална поддршка. Зависната варијабла / променлива во истата табела е претставена со прашањата, односно исказите бр.4,5,6 за институциите и 4,5,6 за корисниците од прашалникот (Табела 1). Линијата на континуум изнесува 3,590488215, односно во скалата на вредности е оценето како добар резултат (Сл.1)..

Во следната табела 1 се претставени прашањата, односно исказите во прашалникот за теза 1:.

ИНСТИТУЦИИ / КОРИСНИЦИ	
Ред.бр.	ПРАШАЊЕ / ИСКАЗ
1	Дали централната власт доволно вложува во креирање на адекватни мерки на оперативнo ниво во делот на институционалната поддршка на претприемаштвото?
2	Дали локалната власт доволно вложува во креирање на адекватни мерки на оперативнo ниво во делот на институционалната поддршка на претприемаштвото?
3	Дали вложувањето во институциите на централно ниво и локално ниво во делот на обуки и трансфер на знаење ги задоволува потребите на институциите / корисниците?
4	Централната власт создава услови за креирање концепти, односно модели за успешна институционална поддршка на претприемаштвото.
5	Локалната власт создава услови за успешна институционална поддршка на претприемаштвото.
6	Вложувањето во институциите на централно и локално ниво во делот на обуки и трансфер на знаење ги задоволува потребите на институциите / корисниците.

Сл.1 Квалитативни промени на независната и зависната варијабла

Од изнесеното во претходната табела може да се заклучи дека независната и зависната варијабла на скалата на вредности се движат меѓу 3 и 4, што значи дека имаат релативно поклопување и даваат соодветни, добри резултати кои ја докажуваат поставената хипотеза 1 на истражувањето.

Табела 2:

	Независна варијабла	Вложување во креирање на адекватни мерки на оперативно ниво			
	Прашање број	Да	Понекогаш	Не	Број на испитаници
институции	1	64	14	10	88
	%	72,73	15,91	11,36	100,00
институции	2	30	28	30	88
	%	34,09	31,82	34,09	100,00
институции	3	42	31	15	88
	%	47,73	35,23	17,05	100,00
корисници	1	55	31	22	108
	%	50,93	28,70	20,37	100,00
корисници	2	42	39	27	108
	%	38,89	36,11	25,00	100,00
корисници	3	58	32	18	108
	%	53,70	29,63	16,67	100,00
	Зависна променлива	Услови за создавање концепти за успешна институционална поддршка			
институции	4	65	15	8	88
	%	73,86	17,05	9,09	100,00
институции	5	41	30	17	88
	%	46,59	34,09	19,32	100,00
институции	6	44	26	18	88
	%	50,00	29,55	20,45	100,00
корисници	4	54	36	18	108
	%	50,00	33,33	16,67	100,00
корисници	5	40	34	34	108
	%	37,04	31,48	31,48	100,00
корисници	6	45	36	27	108
	%	41,67	33,33	25,00	100,00

Поставената хипотеза 2 го третира влијанието од вложувањето на институциите во соодветна промоција на своите креирани мерки на оперативно ниво, менторство и специјализирани обуки, со цел да создаде услови за зголемување на свесноста на претприемачите и наставниците за нивна поголема примена.

Според резултатите од истражувањето (Табела 4), ставовите на институциите и корисниците во однос на вложувањето на институциите во соодветна промоција на своите креирани мерки на оперативно ниво, менторство и специјализирани обуки (независна варијабла) во Табелата 3 ги опфаќаат прашањата, односно исказите 13 и 14 на институциите и 13 и 14 на корисниците од прашалникот.

Табела 3: Прашалник за теза 2:

ИНСТИТУЦИИ / КОРИСНИЦИ	
Ред.бр.	ПРАШАЊЕ / ИСКАЗ
13	Дали институционалната поддршка е проследена со адекватно вложување во соодветно информирање и промоција на своите креирани мерки на оперативно ниво, специјализирани обуки и менторство?

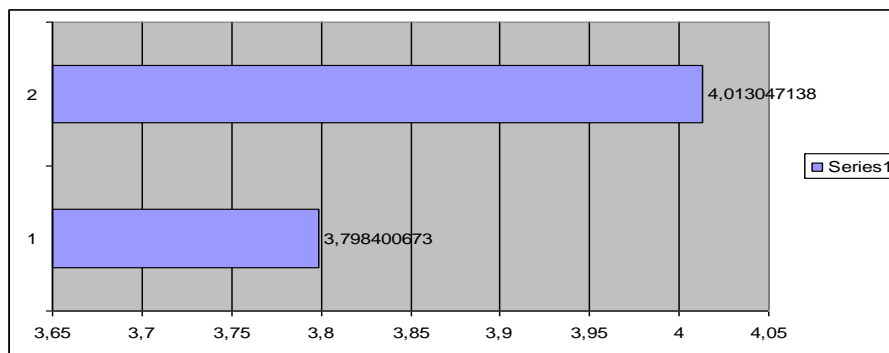
THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

14	Дали институциите креираат и одржуваат бази на податоци на постојни и потенцијални претприемачи – корисници со цел брз контакт и информирање на истите, односно воспоставување систем на дијалог зради идентификација на нивните потреби?
15	Промоцијата на институционалната поддршка создава услови за зголемување на информираноста и свесноста на претприемачите за нејзина поголема примена.
16	Базите на податоци на постојни и потенцијални претприемачи – корисници, овозможува на институциите на централно и особено на локално ниво брз контакт и информирање на претприемачите за можностите кои ги пружаат институциите, односно воспоставување дијалог зради идентификација на нивните потреби.

Линијата на континуум дадена за независната варијабла изнесува 3,798400673 што означува добри резултати и покажува дека институциите и корисниците доволно вложуваат во соодветна промоција на своите креирани мерки на оперативно ниво, менторство и специјализирани обуки.

Зависната варијабла / променлива се однесува на ставовите на институциите и корисниците за тоа колку вложувањето во соодветна промоција на своите креирани мерки на оперативно ниво, менторство и специјализирани обуки создава услови за зголемување на свесноста на претприемачите за нивна поголема примена.

Зависната варијабла / променлива во истата табела е претставена со прашањата, односно исказите бр.15 и 16 за институциите и 15 и 16 за корисниците од прашалникот (Табела 3). Линијата на континуум изнесува 4,013047138, односно во скалата на вредности е оценето како многу добар резултат (Сл.2).

Сл.2 Квалитативни промени на независната и зависната варијабла

Табела 4:

	Независна варијабла	Вложувањето на институциите во соодветна промоција			
	Прашање број	Да	Понекогаш	Не	Број на испитаници
институции	13	50	20	18	88
	%	56,82	22,73	20,45	100,00
институции	14	67	12	9	88
	%	76,14	13,64	10,23	100,00
корисници	13	47	37	24	108
	%	43,52	34,26	22,22	100,00
корисници	14	56	35	17	108
	%	51,85	32,41	15,74	100,00
	Зависна променлива	Услови за зголемување на свесноста на претприемачите за нивна поголема примена			
институции	15	72	11	5	78
	%	92,31	14,10	6,41	100,00
институции	16	75	11	2	78
	%	96,15	14,10	2,56	100,00
корисници	15	51	34	23	52
	%	98,08	65,38	44,23	100,00
корисници	16	47	33	28	52
	%	90,38	63,46	53,85	100,00

Од изнесеното може да се заклучи дека независната и зависната варијабла на скалата на вредности се движат меѓу 3 и 4, што значи дека имаат релативно поклопување и даваат соодветни, многу добри резултати кои ја докажуваат поединечната хипотеза 2.

4. ЗАКЛУЧОК

Трудот се фокусира на влијанието кое го има институционалната поддршка врз развојот на компетенциите на наставниците и претприемачите. Таа поддршка треба да се зајакнува и понатаму, а ефектите да бидат повидливи. Ова практично значи дека институциите треба и натаму да ги зголемуваат своите капацитети, односно треба да бидат поактивни и да се насочат повеќе кон едукација, доусовршување и поголемо искористување на сите можности кои ги даваат мерките, програмите, проектите на централно и локално ниво.

5. ЛИТЕРАТУРА

- [1] R.Molnar, “*Razvoj sistemske nefinansijske podrške malim i sredni preduzećima i preduzetništvo u Srbiji*“, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2010.
- [2] ГЕМ – Global Entrepreneurship Monitor за 2009,

INTERNET AND SOCIAL MEDIA IN EDUCATION

Marija Krsteva, MA

“Goce Delcev” University – Stip, Republic of Macedonia marija.krsteva@ugd.edu.mk

Tose Krstev, PhD

“Goce Delcev” University – Stip, Republic of Macedonia tose.krstev@ugd.edu.mk

Lence Nikolovska, PhD

“Goce Delcev” University – Stip, Republic of Macedonia lence.nikolovska@ugd.edu.mk

Abstract: In an era of great technological development, the complete focus of communication between people has been changed. A simple conversation, a major deal, a life changing event is just a click away. People around the world have become equal players on a single scene where they can all come out and “play”. This is the natural consequence of the highly technological world of the 21st century and the era of internet. Education and the process of learning are essential characteristics of human beings. They are based on motivation, creation and development of ideas. Striving to gather and practice as much of that, people have created all the shrines of knowledge and studying: schools, universities and libraries. Leading philosopher Michael Patrick Lynch shows how our digital way of life makes us overvalue some ways of processing information over others, and thus risks distorting what it means to be human. Knowledge based on reason plays an essential role in society and that there is much more to “knowing” than just acquiring information. This paper looks into social media as one aspect of the internet culture and its specific role in the learning process of the students.

Keywords: knowledge, internet, social media

1. INTRODUCTION

In an era of great technological development, the complete focus of communication between people has been changed. A simple conversation, a major deal, a life changing event is just a click away. People around the world have become equal players on a single scene where they can all come out and “play”. This is the natural consequence of the highly technological world of the 21st century. Education and the process of learning are essential characteristics of human beings. They are based on motivation, creation and development of ideas. Striving to gather and practice as much of that, people have created all the shrines of knowledge and studying: schools, universities and libraries. This pursuit has undoubtedly led humanity to gather all that on a single place called the virtual world. The World Wide Web incorporates whole libraries, courses for learning all kinds of subjects and topics. One can access encyclopedias, view videos and learn more about a particular issue in the comfort of their own home. As a result of that and the natural need of people to communicate and share information, online networking has become an integral part of people’s existence. Human action has been immersed in the bytes and bits of online communication. In this respect, a whole new world was created offering virtual identities of people in an intense and wide-open communication across the globe. Such services are provided by social networking systems like Facebook, Myspace, LinkedIn etc. Having more than 1.5 billion users, Facebook is considered to be the most popular social networks. It is a phenomenon that has a major impact on people’s lives especially students of all ages. As such, the students’ online networking plays a formative role in the creation of their interests and learning habits, their academic and social integration as well as their future actions and pursuits. In addition to its positive impacts, the uncontrolled use of internet search engines and social media can also have potentially negative sides. Leading philosopher Michael Patrick Lynch shows how our digital way of life makes us overvalue some ways of processing information over others, and thus risks distorting what it means to be human. Knowledge based on reason plays an essential role in society and that there is much more to “knowing” than just acquiring information. This paper looks into social media as one aspect of the internet culture and its specific role in the learning process of the students.

2. THE “DANGERS” OF THE INTERNET REVOLUTION

Where the written word allows us to time travel, the Internet allows us to teleport – or at least to communicate in an immediate way across spatial gulfs. Changes in information technology are making space increasingly irrelevant. Our libraries are no longer bounded by physical walls, and our ways of processing and accessing what is in those libraries don’t require physical interaction. As a result, we no longer have to travel anywhere to find the information we need. Today, the fastest and easiest way of knowing is Google-knowing, which means not just “knowledge by search engine” but the way we are increasingly dependent on knowing via digital means. (Lynch 2016: xvi).

The internet started out as the Information Highway, the Great Emancipator of knowledge, and as an assured tool for generating a well-informed citizenry. But, over the past 15 years, that optimism has given way to cynicism and fear — we have taught our children that the net is a swamp of lies spun by idiots and true

believers, and, worse still, polluted by commercial entities whose sole aim is to have us click to the next ad-riddled page. Perhaps our attitude to the net has changed because we now see how bad it is for knowledge. Or perhaps the net has so utterly transformed knowledge that we don't recognize knowledge when we see it. For philosopher Michael P. Lynch, our fears are warranted — the internet is a wrong turn in the history of knowledge. "Information technology," Professor Lynch argues in his new book, *The Internet of Us*, "while expanding our ability to know in one way, is actually impeding our ability to know in other, more complex ways." He pursues his argument with commendable seriousness, clarity, and attunement to historical context — and yet he misses where knowledge actually lives on the net, focusing instead on just one aspect of the phenomenon of knowledge. He is far from alone in this. (Weinberger:2016)

On the other hand,

The rhetoric of internet criticism often follows a typical pattern, such as, "Yes, but," as in: "The internet does many wonderful things, but ...," followed by a long list of everything that's wrong with the net. Lynch is far more thoughtful than most, but his arguments nonetheless suffer from the flaws that typically bedevil this type of criticism. His idea of what the net gets right — the "Yes" before the "but" — is itself qualified, and a good place to start. He characterizes knowing on the net as "Google-knowing," or what we might otherwise call "looking something up.". (Weinberger:2016)

Students' use of networking sites is so widespread that visiting one has become an everyday routine. One aspect of the online communication between the students is the establishment of online friendships. They join different groups and communities and develop similar interests. Consequently, their focus on the news feed and the information running on the social media is undivided. This is the result of their wish to be part of the group, to share and experience new ideas. For example, their peers share information about themselves, education or entertainment around the clock. It inevitably rises others' curiosity to follow and check new posts all the time which in turn results with their approval or disapproval on the particular issue. In addition they will also be invited to do their part of sharing. In this way social networks build on students' views and attitudes. On the other hand, uncontrolled usage of different online contents presented on social networks could distract the students from following and mastering a well-established curriculum. It could defocus their initial interests and potentially influence on completing their regular tasks.

3. EXPANDING HORIZONS BY SEEKING OUT OTHER POINTS OF VIEW OR LOOKING FOR AFFIRMATION OF WHAT WE ALREADY BELIEVE IN?

Knowledge becomes more practical than ever by being most theoretically presented on the Internet. The individual is given the freedom to explore an endless world of knowledge only to realize the necessity of getting into a certain streamline or given guidance in confirmation. Knowledge than as presented on the internet has to be seen as a channel through which students will build their learning and understanding.

Lynch states that people using Google or Facebook are being given new tasks that they take to willfully and blissfully unaware of their effect.

Before the era of the net, the reader's curiosity was bounded by the physical rectangle in the newspaper within which the article sat. On the net, if the source of the tidbit — a tweet, a Facebook post, an email — doesn't itself contain links to additional information, then we can pop some terms into a search engine and find more avenues to explore; push a comment or question back into the social medium through which we first learned of the topic; hop it over to a different social network; or, even reach out to the thinker or writer who stimulated the discussion in the first place. (Weinberger:2016)

In this respect, internet and social media pose both perils and opportunities on the way to knowledge acquisition. According to Lynch, the whole system of knowledge becomes networked. Students have to learn how to navigate that system, and social media offers one such system.

Students' academic and social integration can be highly dependent on using social networks. Students get informed about different events that might interest them and unless they can see and check the announcements made online they can easily miss what might be an amazing opportunity for them. Consequently, their mutual need to help and support each other brings them closer. They all participate in and share different information and events that can involve everybody in their school or academic community. In this respect, educational institutions also play a major part in bringing together their students and people with similar interests. They can better organize their work and inform the students by using the social network and help students fit into their academic life more easily.

Nevertheless, when it comes to knowledge sharing and acquisition, students have to develop new techniques to process the given information. Knowledge in this respect, can be downloaded and understood either individually or mediated through the social network that is itself mediated by the internet knowledge.

4. CONCLUSION

Virtual networks inevitably shape and reshapes person's experiences and debates over it will continue in the future. The positive aspects of the networking experience still outnumber the negative ones, although the person has to approach all contents with critical attitude. Online networking allows people to learn about new courses, books and authors. One can see and share most recent scientific breakthroughs. They can all comment on that, give their views and further explain the matter. Both individual students and academic institutions now rely on social networks for educational promotion, development and integration on a global level.

5. BIBLIOGRAPHY

- [1] Friedman, Thomas L., *The World is Flat, A Brief History of the twenty-first century*, Farrar, Straus and Gieroux, 2005, New York
- [2] Patrick Lynch, Michael. *The Internet of Us* W.W Norton 2016, New York
- [3] *The Global Transformations Reader, An Introduction to the Globalization Debate*, 2.Ed. Held, David., McGrew, Antony. 2003, Polity Press in association with Blackwell Publishing Ltd., Cambridge
- [4] Weinberger, David. *Rethinking Knowledge in the Internet Age* 2016 <
<https://lareviewofbooks.org/article/rethinking-knowledge-internet-age/>> last accessed 03.05.2016

MOTIVATION TECHNIQUES FOR IMPROVING EMPLOYEE PRODUCTIVITY DURING ECONOMIC DOWNTURN

Irina Majovski, PhD

Institute of Economics–Skopje, University “Ss. Cyril and Methodius“, Republic of Macedonia
irina@ek-inst.ukim.edu.mk

Abstract: In times of economic downturn, companies are struggling to overcome financial challenges and decreased market performance mainly through cost-cutting measures ranging from reduction in employee compensation and benefits, employee training and development opportunities, ceasing recruitment to large-scale redundancies. The undertaken measures of organizations have, in turn, negative impact on employee productivity, as they induce uncertainty among employees regarding their job security, financial stability and career prospects which subsequently hampers their work engagement and productivity. Thus, engaging employees, maintaining their morale and keeping them focused and productive is a key challenge of organizations amid potential layoffs and various cost-cutting measures. Improving organizational communication related to the effects of the external environment on the strategy, the viability of the company and the undertaken measures by the organization fosters credibility among employees, mitigates the negative effects of undertaken measures and the potential decline in employee productivity. This paper examines the impact of organizations' response to economic downturn on employees as well as the importance of organizational communication as a predominant instrument of human resource strategy. In particular, the paper underlines the specific role of superior-subordinate communication as a critical aspect for improving employee morale and productivity in times of economic crisis. The three elements of the Motivating Language Theory as a motivation technique in superior-subordinate relations are discussed.

Keywords: superior-subordinate communication, employee productivity, economic downturn

МОТИВАЦИОНИ ТЕХНИКИ ЗА ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА ПРОДУКТИВНОСТА НА ВРАБОТЕНИТЕ ВО УСЛОВИ НА ЕКОНОМСКА КРИЗА

Доц. д-р Ирина Мајовски

Економски институт–Скопје, Универзитет “Св.Кирил и Методиј“, Република Македонија
irina@ek-inst.ukim.edu.mk

Резиме: Во услови на економска криза, компаниите се стремат да ги надминат финансиските проблеми и намалените пазарни перформанси првенствено преку мерки за намалување на трошоците кои опфаќаат намалување на надоместоците и бенефициите на вработените, можностите за обука и развој на вработените, замрзнување на вработувањата, па се до масовни отпуштања. Превземените мерки од страна на организациите имаат негативно влијание врз продуктивноста на вработените бидејќи создаваат неизвесност во однос на сигурноста на работното место, финансиската стабилност, како и професионалните можности, што последователно го поткопува нивото на вклученост и продуктивност кај вработените. Според тоа, во услови на потенцијални отпуштања и разновидни мерки за намалување на трошоците, вклучувањето на вработените како и одржувањето на нивниот морал, фокусираност и продуктивност претставува основен предизвик за организациите. Подобрувањето на организациската комуникација која се однесува на ефектите на надворешната средина врз стратегијата, одржливоста на компанијата како и превземените мерки од страна на организацијата поттикнува кредибилност помеѓу вработените, ги намалува негативните ефекти од превземените мерки и потенцијалниот пад на продуктивноста на вработените. Трудот го анализира влијанието на одговорот на организациите на економската криза врз вработените како и значењето на организациската комуникација како основен инструмент на стратегијата на менаџментот на човечки ресурси. Во таа насока, во трудот се потенцира конкретната улога на комуникацијата помеѓу претпоставените и подредените како суштински аспект за подобрување на моралот кај вработените и нивната продуктивност во услови на економска криза. Во трудот се обработуваат трите елементи на теоријата на мотивациониот говор како мотивациона техника во односот помеѓу претпоставените и подредените.

Клучни зборови: Комуникација помеѓу претпоставен и подреден, продуктивност на вработените, економска криза

1. INTRODUCTION

An economic downturn results in shrunk markets, decline in sales and acute financial problems that undermine the performance of the companies. This, in turn, profoundly changes business conditions and prompts companies

to make adjustments as a response to the new business realities so that their internal structures, including the ways in which people are employed are appropriately aligned. Under these circumstances, when the businesses are facing dramatically reduced sales and profits, the HRM function is expected to play a key role in developing and retaining talent, controlling and reducing costs, aligning its activities with the business strategy, and motivating employees to improve performance. Seeking to tackle the financial problems and decreased market performance during economic downturn, companies usually react by reducing costs through cutting employee hours, ceasing recruitment, compensation cuts and even layoffs. Generally, major human resource management areas that are primarily affected in times of economic crisis refer to compensation and monetary rewards, training and development opportunities and retention of key employees.

During recession, companies pay insufficient attention to employee motivation whilst, at the same time, expect higher productivity. Namely, companies focus on short-term strategy, in order to respond to the uncertainty and imposed changes, and generally neglect undertaking actions to support long-term strategy. In this regard, while implementing reactive cost-cutting measures to cope with current challenges through major layoffs and significantly reduced employee development programs, companies fail to develop proactive measures which in turn can undermine their future competitiveness. In such context, the topic of employee motivation has become increasingly important as it is directly linked to employee productivity. The main challenge of the human resource management function remains to focus on increasing employee morale, motivation and thus productivity while facing the uncertainty of an economic downturn. Hence, this paper seeks to examine the specific role that leader's language plays in relationship and communication with employees, as critical aspect for employee motivation.

2. THE IMPACT OF ECONOMIC DOWNTURN ON EMPLOYEE PRODUCTIVITY

In order to avoid large-scale layoffs during economic downturn, many companies implement short-term cost-cutting measures mainly through reducing employee training, employee development, compensation benefits, and alike. Costs related to funding development opportunities are always a concern for management in difficult times and thus, many companies are reluctant to continue to provide development opportunities to their employees. These types of measures however, have negative impact on employee performance as workers who survive company layoffs and pay reductions have higher levels of depression, which subsequently reflects on their work performance⁶². Therefore, organizations should act in turbulent times in direction of improving employee morale and retaining key employees.

Research on the effects of the recession on HRM found that it has affected more HR practices with reductions in pay rises, size of bonuses, training and development budgets and the staffing levels. Companies however tend to use flexible and part-time working in order to avoid compulsory redundancies. Nevertheless, the economic crisis has impacted the workforce in companies with increase in levels of stress among employees⁶³. Therefore, the major HR challenge is maintaining employee engagement through more effective leadership and staff management, developing better employee relations with line managers and maintaining their motivation levels. The above pertains to the evident need for HR to focus on the role of line managers to make more effective attempts in raising levels of employee engagement and performance. A survey in more than 30 European countries and more than 15 industries shows similar results with regard to reactive actions undertaken by companies as a response to the new business conditions. The identified actions taken by companies mainly refer to cutting back on recruiting, on company events and on bonus payments tied to company performance. The latter, however, is confirmed to undermine employees' commitment to their company⁶⁴.

Amid the economic downturn, four engagement concerns of management have been identified: keeping employees focused, supporting employee well-being, managing and preserving talent, and messaging appropriately to both provide reassurance and protect the employer-employee bond⁶⁵. Companies that take into

⁶² Moore, S., Grunberg, L., Anderson-Connolly, R. & Greenberg, E., Physical and mental health effects of surviving layoffs: a longitudinal examination, Institute of Behavioral Science, Working paper PEC 2003-0003, 2003

⁶³ King's College London & Speechly Bircham, Recovery in Sight: The State of Human Resources Survey 2013, <https://www.kcl.ac.uk/sspp/departments/management/learningboard/SOHR2013.pdf>, p.10, 2013

⁶⁴ Strack, R., Caye, J.M., Thurner, R. & Haen, P., Creating people advantage in times of crisis: how to address HR challenges in the recession, Boston Consulting Group & European Association for People Management, 2009

⁶⁵ Fitzpatrick, R., Johnson, K. & Joy, K., Keeping the workforce engaged during crisis, CAHRS Research paper, CAHRS Spring Partner Meeting: Understanding HR Challenges & Opportunities during Worst of Times, 2009

account the issue of future competitiveness implement several strategies that focus on increased communication, additional direct support for managers, enhancing the relation between employees and the organization, particularly the superior-subordinate relations, as key milestone for increasing employee engagement and performance.

The external pressure from the rising unemployment as well as the internal pressure arising from reduction in employee compensation, benefits and even increased layoffs induce uncertainty among employees regarding their job security and financial stability which subsequently affects employees work engagement⁶⁶. Therefore, the priority of companies should be engaging employees, maintaining their morale as well as keeping them focused and productive. Employers should attempt to identify major employee concerns and their impact on employees' day-to-day work in order to implement appropriate HR measures and keep their employees highly productive as a basic necessity in surviving the turbulent times.

3. MOTIVATION TECHNIQUES FOR IMPROVING EMPLOYEE PRODUCTIVITY

Communication is identified as key instrument for improving employee motivation and performance in times of economic crisis. Companies that seek to maintain trust among employees and engage them in overcoming the challenges prefer communication as main HRM measure. In most cases, communication encompasses information regarding the way the external environment affects the strategy, the financial state and viability of the company, as well as proposed measures to coping with the current situation. Moreover, increased internal communication related to difficult economic climate and undertaken cost-cutting measures will foster credibility with the workforce.

Research confirms that companies focus on improving internal communication as a predominant strategy used to improve employee engagement and performance during the crisis⁶⁷. This, however, does not imply only downward communication, as the upward communication is as much significant in overcoming the uncertainty and anxieties among employees, as well as increasing their morale. The internal communication is probably by far the cheapest and most effective measure in times of crisis. In fact, the superior-subordinate relations during turbulent times have direct impact not only on present but, more importantly, on future employee motivation levels as well.

How much information will be shared with the employees and the channels of communication vary among organisations, and depend mostly on the type of the organisation. Supervisors are, however, closer to employees than senior management due to their everyday communication and interaction and, subsequently, the communication strategy should focus on superior-subordinate relations. In this context, face-to-face communication is considered to be the richest medium whereas the immediate superior is specified as a key channel of communication⁶⁸. Therefore, educating and training supervisor in improving their communication skills is of utmost importance. The most favourable supervisors, as perceived by the employees, are those that are supportive, helpful and friendly, just and kind but at the same time firm, sincerely interested in the well-being of both employees and the organization, and most of all show confidence in the ability and motivation of their subordinates.

Communication is fundamental in developing both the relationship with the employees and among them and in motivating them to contribute to the organizational goals. Therefore, the way superiors employ language, and how they act can greatly increase or decrease employees' motivation and performance. The most successful superiors deliberately and skillfully use language to gain employees support and commitment. The supportive language of superiors fosters credibility among employees and diminishes their feelings of uncertainty and anxiety.

The literature underlines the importance of the superior-subordinate relationship in the process of motivation and communication stating that "... the social interaction between superior and subordinate, has a significant effect on motivation"⁶⁹. Namely, effective superiors spend one-third of the working day interacting with other

⁶⁶ Roche, B., Irish research throws light on: HR's recession, *People Management*, July 2011, [<http://www.peoplemanagement.co.uk/pm/articles/2011/06/irish-research-throws-light-on-hrs-recession.htm>]

⁶⁷ CIPD, Labour market outlook – focus: Coping with the credit crunch, Quarterly survey report, Winter 2008-09, 2009

⁶⁸ Brewster, C. et al., Employee communication and participation, in: Brewster, C. and Hegewisch, A. (eds.), *Policy and practice in European human resource management*, Routledge, p. 154-167, 1994

⁶⁹ Sayles, L.R., *Leadership: managing in real organizations*, 2nd Ed., New York: McGraw-Hill, p. 70, 1989

people, and even more they are the initiators of the contacts with the subordinates. Increased interaction between the superior and subordinates will provide an atmosphere in which employees feel freer to provide more information to their superiors regarding their fears, uncertainty, and expectations. Subsequently, an interaction based on trust may develop.

The efficiency of superior-subordinate relations varies across countries in Europe. In this regard, the hierarchical distance due to more centralized authority and autocratic management in companies, typical for the countries of Southern Europe, influences the formality within the organization and, even more, it has negative impact on internal corporate communications⁷⁰.

A survey of 170 superior-subordinate relationships, found that strong cooperative goals generate positive relationships between leaders and employees, and subsequently high levels of performance and job satisfaction⁷¹. In addition, leaders should use vivid language and symbols, express positive energy and personal convictions in order to transmit the change successfully, provoke enthusiasm, and encourage employees to commit to it.

Given the above, the superior-subordinate relations are of an utmost importance during economic downturn. In this regard, the Motivating Language Theory⁷² (MLT) prescribes that the supervisor's use of language greatly influences employee motivation. It encompasses three types of supervisor-subordinate communications:

- Perlocutionary or direction giving, the one that reduces employees' uncertainty and increases their knowledge;
- Locutionary or meaning-making, the one that facilitates the employees' construction of cognitive schemas and scripts thus giving meaning to the work; and
- Illocutionary or empathetic, the one that reaffirms the employees' self-worth and trust.

The theory provides a comprehensive model for understanding how superior's language impacts workers. It predicts that strategic oral communication is an important motivational tool which has positive, measurable effects on employee performance and motivation. Supervisor's use of these three languages can help in giving directions and increasing workers' knowledge on tasks, goals, rewards and policies, thus, reducing the uncertainty; it can also help in explaining organizational rules, values and structure giving meaning to their work and overall contribution. Finally, it helps in reaffirming employees' self-worth, thus, building relationships based on trust and bonding. The effectiveness of superior's influence on employees through communication depends largely on the variety of speech acts applied. Based on the expectancy and goal setting theory, employees seek information from their superiors in order to reduce uncertainty. Therefore, in order to motivate employees, the supervisors should facilitate the communication that results in giving meaning to their work.

The MLT proposes that strategic managerial application of all three speech acts will have a significant and positive effect on employee performance and process outcomes. In this context, there is a significant correlation between superior's ML use and subordinates' performance and job satisfaction⁷³. A strategic use of the three languages by superiors could directly influence employee performance and job satisfaction simultaneously creating dyadic relations based on trust and support, which are crucial in times of crisis. The above is supported by the close positive correlation between a supervisor's use of ML and four key employee outcomes—employee job satisfaction, perceived supervisor communication competence, perceived leader effectiveness, and employee communication satisfaction⁷⁴. In addition, training in strategic use of communication has been found to improve subordinate ratings of productivity, job satisfaction, loyalty to immediate superior, and reduced stress levels. High leader-member exchange has been associated with increased subordinate satisfaction and productivity, and with decreased rates of employee turnover.

⁷⁰ Tixier, M., Management and communication styles in Europe: can they be compared and matched?, *Employee Relations*, Vol. 16(1), p. 8-26, 1994

⁷¹ Tjosvold, D. and Wong, A.S.H., The leader relationship: building teamwork with and among employees, *Leadership and Organization Development Journal*, Vol. 21(7), p. 350-354, 2000

⁷² Sullivan, J.J., Three roles of language in motivation theory, *Academy of Management Review*, Vol.13(1), p. 104-115, 1988

⁷³ Mayfield, J., Mayfield, M.R. & Kopf, J. The effects of leader motivating language on subordinate performance and satisfaction, *Human Resource Management*, Vol 37(3 & 4), p. 235-248, 1998

⁷⁴ Simmons, S.A. & Sharbrough, W.C., An analysis of leader and subordinate perception of motivating language, *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, Vol. 10(3), p. 11-27, 2013

It is a responsibility of supervisors to give direction to employees and uncertainty-reducing information regarding tasks, performance, goals, policies and rules, to guide employees' work behaviour and share information that would help them better understand how their needs can be met and expectations fulfilled, and finally to reaffirm employee self-worth and develop mutual trust. Therefore, the need for supervisor training in communication is inevitable and confirmed throughout literature. Training for use of the three speech acts of motivating language should support supervisors in communication with their employees. It should not only help supervisors adequately supply information and feedback to the employees, but also help them become advocates of organisation's values and goals, and create a habit of frequent informal communications with their workers. The training of supervisors for deliberate variance in the use of motivating language can be used as strong motivating tool to help employees accomplish desired personal and organisational goals.

4. CONCLUSION

HRM can be invaluable during economic downturn by building relationships with employees and finding innovative ways to retain employee productivity and organizational commitment. The main challenge of the HRM function in uncertain times is to balance the long-term and short-term strategy of the company. While using short-term strategy to cope with existing difficulties, companies should consider a long-term outlook to be prepared for the post-recession period. Thus, the main focus in organizations should remain both on hard and soft HR practices. During economic downturn, the majority of the companies implement short-term measures to achieve cost reduction as reduction of pay and bonuses, workforce reductions, cuts in working time, constrains on recruitment, training and employee development. However, these cost-cutting measures could severely hamper employee motivation and commitment resulting in decline in productivity. Striving to mitigate the negative effects of imposed measures, companies develop strategies to increase communication and foster employee engagement, aimed at maintaining motivation and commitment among employees. Effective motivation programmes to enhance employees' participation and productivity are essential during times of uncertainty. In this regard, the superior-subordinate communication is considered to be a focal point for increasing employee motivation and productivity. Superior-subordinate communication relations and deliberate use of supervisors' motivation language are critical aspects for employee motivation. The strategic use of direction-giving/uncertainty reducing language, empathetic language, and meaning-making language could be achieved through intensive training of supervisors for variance of motivation language in communication with employees. The above will strengthen the dyadic relations by developing trust, security, recognition, and self-expression, by clarifying roles and expectations, and by giving meaningfulness of the individual and collective contribution to the organisation.

5. REFERENCES

- 1) Brewster, C., Hegewisch, A., Mayne, L. and Tregaskis, O., Employee communication and participation, in: Brewster, C. and Hegewisch, A. (Eds.), *Policy and practice in European human resource management*, Routledge, p. 154-167, 1994
- 2) CIPD, *Labour market outlook – focus: Coping with the credit crunch*, Quarterly survey report, Winter 2008-09, 2009
- 3) Fitzpatrick, R., Johnson, K. & Joy, K., *Keeping the workforce engaged during crisis*, CAHRS Research paper, CAHRS Spring Partner Meeting: Understanding HR Challenges & Opportunities during Worst of Times, 2009
- 4) King's College London & Speechly Bircham, *Recovery in Sight: The State of Human Resources Survey 2013*, [<https://www.kcl.ac.uk/sspp/departments/management/learningboard/SOHR2013.pdf>], p.10, 2013
- 5) Mayfield, J., Mayfield, M.R. & Kopf, J., *The effects of leader motivating language on subordinate performance and satisfaction*, *Human Resource Management*, Vol. 37(3 & 4), p. 235-248, 1998
- 6) Moore, S., Grunberg, L., Anderson-Connolly, R. & Greenberg, E. *Physical and mental health effects of surviving layoffs: a longitudinal examination*, Institute of Behavioral Science, Working paper PEC 2003-0003, 2003
- 7) Roche, B., *Irish research throws light on: HR's recession*, *People Management*, July 2011, [<http://www.peoplemanagement.co.uk/pm/articles/2011/06/irish-research-throws-light-on-hrs-recession.htm>]
- 8) Sayles, L.R., *Leadership: managing in real organizations*, 2nd Ed., New York: McGraw-Hill, 1989
- 9) Simmons, S.A. & Sharbrough, W.C., *An analysis of leader and subordinate perception of motivating language*, *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, Vol. 10(3), p.11-27, 2013
- 10) Strack, R., Caye, J.M., Thurner, R. & Haen, P., *Creating people advantage in times of crisis: how to address HR challenges in the recession*, Boston Consulting Group & European Association for People Management, 2009

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- 11) Sullivan, J.J., Three roles of language in motivation theory, *Academy of Management Review*, Vol. 13(1), p. 104-115, 1988
- 12) Tixier, M., Management and communication styles in Europe: can they be compared and matched?, *Employee Relations*, Vol. 16(1), p. 8-26, 1994
- 13) Tjosvold, D. and Wong, A.S.H., The leader relationship: building teamwork with and among employees, *Leadership and Organization Development Journal*, Vol. 21(7), p. 350-354, 2000

**THE HIGH EDUCATION: A METAPHOR FOR THE SOCIAL CHANGES, FOR
THE NEW MERITOCRACY AND FOR THE MODIFIED ENTITY VALUES
(IN FRONT OF THE CURRENT PROBLEMS OF THE HIGH EDUCATION)**

Bijlana Rajčinova-Nikolova

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Republic of Macedonia
Institute for Macedonian Literature, Skopje, b_rajcinova@yahoo.com

Abstract: The high education as a "metaphor for the social changes", in accordance with the academic and scientific achievements of both professors and students, establishes a new meritocracy. The Academic professors by means of the concepts (in the high education): 'an academic freedom' and 'a model of an academic freedom', realize the act of teaching, related with the experiences and the knowledge transfer, to the students. The students, through the body of the impersonal knowledge tend to become meritocrats (according to Bourdieu) of the new cultural / intellectual and economic capital. Nowadays, the entity values of the high education are modified. The high education is liable to the harsh laws of the market and on a relativization of values, which refers to a new kind of normativity and of a new further disciplinary positioning (of the professors and the students). The hypothesis is: in frames on the University the academic freedom is a quality bonded with the act of a rejection a fixed identity, while the model of an academic freedom is bonded with discovering and travelling among the other / different identities of the human culture. The methodology which is going to apply is the hermeneutic – an interpreting of the meanings which arise from the question: what professors do/what professors (students), who (as its creators and reviewers) relate their professional engagement with science which has been contaminated by the discourse of the government and by the commercial discourse, to do? The purpose of the research is to explore the role and the function of the professors/teachers (and the students) in the actualization of a certain concept in the high education – the academic freedom and the model of an academic freedom in the (re)creation of the high education and the temporary stabilization / change of its content and meaning. An opportunity to realize the goal is to follow the high education institution Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, which strives to meet the needs of their own university professors and students.
Key words: a higher education, an academic freedom, an academic model, a teacher/professor, a student.

**ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ: МЕТАФОРА ЗА ОПШТЕСТВЕНИТЕ ПРОМЕНИ,
ЗА НОВАТА МЕРИТОКРАТИЈА И ЗА ИЗМЕНЕТИТЕ ЕНТИТЕТСКИ
ВРЕДНОСТИ
(ПРЕД АКТУЕЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ НА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ)**

м-р Биљана Рајчинова-Николова

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Република Македонија
Институт за македонска литература, Скопје, b_rajcinova@yahoo.com

Апстракт: Високото образование како „метафора за општествените промени“, воспоставува нова меритократија согласно академските научни достигнувања, и на професорите и на студентите. Академските професори, преку концептите (во високото образование): 'академска слобода' и 'модел на академска слобода' го извршуваат чинот на предавањето, поврзан со трансферот на искуствата и знаењата, проследени до студентите. Студентите, преку корпусот на имперсоналното знаење покажуваат тенденција да станат меритократи (според Бурдије) на новиот културен/интелектуален и економски капитал. Денес, ентитетските вредности на високото образование се изменети. Тоа подлежи на суровите закони на пазарот и на релативизација на вредностите, што реферира на нов вид нормативност и ново дисциплинарно позиционирање (на професорите и на студентите). Хипотезата е: во рамки на Универзитетот академската слобода е квалитет сврзан со чинот на отфрлање на еден фиксен идентитет, а моделот на академска слобода е сврзан со откривањето и патувањето меѓу другите/различните идентитети на човековата култура. Методологијата која ќе се применува е херменевтиката – толкување на значењата што произлегуваат од прашањето: што прават/што да прават професорите (студентите), кои професионалниот ангажман го поврзуваат со науката (како нејзини креатори и проследувачи), која пак е контаминирана од дискурсот на власта и комерцијалниот дискурс? Целта на истражување е да се истражи улогата и функцијата на професорите (и студентите), во актуелизирањето на одреден концепт во високото образование - академската слобода и моделот на академска слобода во (ре)креирањето на високото образование и временото стабилизирање/менувањето на неговата содржина и значење. Можност за реализација на целта е да се проследи високо образовната институција Универзитет „Св.

Кирил и Методиј“, Скопје, кој се стреми да ги задоволи потребите на универзитетските професори и студенти..

Клучни зборови: високо образование, академска слобода, академски модел, професор,

1. КРЕАТИВНА ХЕРМЕНЕВТИКА НА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Денес, македонското високото образование во глобалниот технолошки развиен свет, тешко го пронаоѓа својот простор за опстанок, а подлежи и на суровите закони на пазарот и на релативизацијата на вредностите. Само обележаните од „проклетството“ на љубовта кон научното усовршување, одлучуваат својот ангажман да го поврзат со науката, и тоа како нејзини креатори или проследувачи. Есенцијален мотив за студирање, но и за понатамошен интелектуален-ерудитивниот пристап кон личната траекторија на созревање, самообликувањето и самовоспитувањето(втор и трет циклус на студии), е желбата да се чита, коментира, анализира, пишува и валоризира. Во таа смисла, високото образование сведочи за горливата потреба на младиот човек – студентот/ потенцијал на сопственото време, развојот и обликот на своите интереси да го вообличи со посредство на testimoriјален запис оставајќи трага и контури за следење и распознавање не само на неговиот личен идентитет, туку и на предизвиците и искушенијата, што го следат секој научно истражувачки потфат, кој се фаќа во костец со актуелни прашања од универзална важност за целите на образовните институции. Таквите стремежи, чиишто иницијални потврди и застапници веќе постојат и во нашата средина, се може да станат плодотворни, значајни egzistenцијални корективи на сувата парадигма во контекст на високото образование. Тоа е можност за креативно и лично доближување кон сферата на практиката, на мистичните искуства и посветеност, кога науката од професија се претвора во вокација – судбина, за своја примарна доблест се смета личното знаење и самовозвишувањето до што повисок степен на духовно и креативно меритократско совршенство.

Што го очекува младиот човек кога ќе се исправи пред портите на храмот на знаењето, Универзитетот Св. „Кирил и Методиј“? Како парадигма на дијагнозата на Фуко, дека: „моќта не е само репресивна, туку е и продуктивна“(2004: 45), во смисла професорскиот кадар со својата моќ и знаење кај студентите не само што го провицира импулсот на трансформирачка мисла/трансценденција на свеста, туку и согласно Спивак како egzistenцијален трансформативен, преобразувачки, трансцендирачки моќен и функционален коректив, ја актуелизира синтагмата: „Да се научиме да учиме“(2003: 23). Оттука, херменевтиката на образованието и конститутивното значење на Универзитетот за студентите, се толкува и огледува во процесот на воспоставувањето на свеста, која го означува воспоставувањето на субјективитетот, како свест за личните граници и можности. Свест, која треба да остане своја и неконтаминирана, да ја задржи својата академска слобода, слободата на својот ум, онака како што велеше Вулф: „Ако сакате заклучете ги сите библиотеки, но не постојат кафез и катанец, со кои ќе можете да ја заклучите слободата на мојот ум“(1989), затоа што само така ќе може студентот да застане и да каже ЈАС, а не да се затскрива зад колективното НИЕ.

На сите факултети и институти(кои се дел од универзитетот се предвидени програми за изучување на конкретни научни полиња и области, кои пред се држат до светототројство: историја, теорија, критика во комбинација со одредени пристапи кон конкретно поле и област „од внатре“ – самото поле и област и „од надвор“ – полето и областа во контекст. Универзитетот, под притисок на актуелните барања на општествените, хуманистичките и природните науки се соочува со низа проблеми при креирањето и реализирањето на образовните програми. Студентите како корисници на образовни добра, самите ги определуваат своите комбинации на студирање според сопствени критериуми, афинитети и приоритети, што е убав пример за демократизација на образовниот процес. Една ваква проекција сепак има и грижа, а тоа е студирањето да не прерасне во изверзираност во политиката и меѓучовечките односи на сметка на љубовта кон студирањето. Политиката секогаш била и ќе биде надвисната како сенка врз науката, но тоа не треба да ги спречи студентите да ги пронаоѓаат начините кон академската слобода, за да го покажат својот респект кон секој креативен напор, кон секоја естетска вибрација, и да укажат на вмреженоста на вибрациите во образовниот процес. Високото образование, важи како најефикасно средство за остварување на општествената мобилност. Поседувањето факултетска диплома, стана еден од најважните императиви за да се осигура egzistenцијата, независноста и просперитетот на младите.

2. ЕПИТЕМОЛОШКИОТ ИМПУЛС ВО ОБРАЗОВАНИЕТО НАСПРОТИ ИНФОРМАТИЧКАТА ТРАУМА

При расправањето за актуелните состојби во високо образование, за Универзитетот во 21 век, за професорите и студентите(новата меритократија), треба да се земе во предвид предупредувањето дека во обликувањето на секое знаење неминовно учествува и еден сегмент на апофатичкото(советодавно), несводливо искуство. Помеѓу образованието, самооткривањето на професорите и воспоставувањето на

субјектот/студентот отсекогаш постои поврзаност. Ако од една страна за студентот постои епистемолошкото конститутивно значење на образованието и професорот, врз кои тој го воспоставува субјективитетот, од друга страна во инстанцата на образованието се разоткрива една „технологија на јаството на сајберпросторот“, облагородена со определени (авто) терапевтски содржини и можности, кои се граничат со вештини и мистерии, благодарение на кои студентите формираат автоимаголошка слика, бележејќи ги своите внатрешни ентитетски промени, зреења и состојби.

Високото образование во последните 30 години укажува на континуитетот помеѓу архаичните епистемолошки начела во контекст на денес актуелните струења, подемот и напливот на т.н. теоретска ера, односно нагласениот подем на епистемолошкиот импулс во образованието. И не само тоа, со оглед на зголемиениот број епистемолошки пресврти, термилошки трансформации и методолошки опции, настапува и „информатичка траума“ (М. Епштајн, 1998), ентропско размножување и усложнување со кое се чини дека, корпусот на имперсоналното знаење и културната традиција, односно, „слободата (параноидно) го набљудува академскиот субјект“ (Рашко, 1999: 192). Слободата на академскиот субјект, станува опасно загрошена од несовладливиот наплив на научните новини, од сè поголемиот фонд на знаења, неопходни за примерно располагање со културната традиција. Со други зборови, знаењето покажува тенденција да прерасне во непријател, во ривал, наместо да биде сојузник. Социо-сајбер-културната вкоренетост на образованието, Иглтон ја објаснува на следниов начин: „Образованието од висок ранг тежнее да се појави тогаш, кога општествената или интелектуална практика, ќе западне во ќорсокак, неволји и затоа бара итно да се преиспита“ (1996: 3). Или: „Образовната криза ја отсликува кризата на граѓанското општество, на свеста, сигурноста, хиерархијата и материјално втемелените општествени односи“ (Фусер, 1997: 219)

3. МЕТА-ОБРАЗОВАНИЕ/ТОЛКОВНА ПЕРСПЕКТИВА ИЛИ ПОСТ-ОБРАЗОВАНИЕ/САМОЦЕЛНА ЕРУДИЦИЈА

Во образованието, од една страна присутно и задржано е едно парадоксално содејство помеѓу видувањето, увидот, креативната „мистагонија/вовед во тајните“ (Дерида, 2001), односно плуралноста на индивидуалните гледни (толковни) перспективи. Но, од друга постои и една „наследна“ идиопатска склоност и потенцијална, прилично злоупотребувана опасност од схоластичко мудрување, бесконечни учени расправи, самоцелна ерудиција. Оттука, произлегува прашњето: во која мера и во каков облик може да опстојува образованието денес и дали тоа по право не е мета-образование или по прво пост-образование?

Во трудот се тематизираат стратешките прашања, кои произлегуваат токму од граничниот карактер на високото образование, лиминалната обусловеност на професорите и љубопитната нескротлива субјективност на студентите, сите тие под заеднички именител - припадност кон македонското академско семејство. Кога еден професор внесува толку страст, ентузијазам, докажувајќи ја интегралноста на телесното и на душевното искуство во корпусот на научното сознание, тогаш може да се насетат виталните знаци на една жестока побуна против отуѓениот ум, апстрактната сувопарност на знаењето, тиранијата на студениот метод и наконтиениот академизам. Разнишаната доверба во апсолутната надмоќ на професорскиот академизам, нивните современи експоненти – студентите ги доведе во состојба на бунтовничко спротивставување кон тиранијата на методот (тоналитетот), што професорите го имаа воспоставено како свој модус на однесување, наспрема авторитарните стремежи на студентите. Несомнен факт е дека во растењето и подгревањето на сомнежот во целосообразноста и оправданоста на апсолутизираното професорско знаење, свој придонес имаат и некои конвергентни нивни искуства и сознанија, произлезени од поширокиот културен контекст на денес актуелните процеси во доменот на идеологијата, политиката и културата. Разоткривањето на идеолошката позадина и инструментализација на знаењето (во институциите на образовниот систем), дополнително ја мотивира и поткрепува студентската претпазливост, како приврзаници на научниот дискурс. Со други зборови, дури и зад навидум строгиот, неутрален, имперсонален тон на научниот дискурс, се кријат и разобличуваат идеолошките контури и позиции на еден конкретен (професорски) субјект на искажувањето.

Манипулативните механизми и претензии, порочната научност, луцидно пребојадисана (академска) мисла не се за потценување. Како што вели Фуко: „секој образовен систем е политички начин да се сочува или да се промени присвојувањето на дискурсите, знаењата и моќта, која тие ја носат со себеси“ (2004: 21). Манипулативната злоупотреба на знаењето, затскриено зад навидум строго научните мотиви и критериуми на ригорозноста, упатува на мошне профаните (далеку помоќните) мета содржини од сферата на политичките (колонизаторско – империјални, господаречки) пост амбиции. Искуствата на прагматиката, освен што се полезни и драгоцени, за разобличувањето на идеолошко – институционалните механизми, стратегии и распоредување на знаењето, од друга страна го разгоруваат

љубопитството, интересот кон актуелизацијата и идентификацијата на исказниот субјект, во случајов, кон академскиот субјект – професорот и студентот.

4. АКАДЕМСКА СЛОБОДА - ИЗБОР НА МОДЕЛ НА АКАДЕМСКА СЛОБОДА

Поаѓајќи од тезата дека високото образование упатува на просветлувачкиот карактер на знаењето и на потенцијално отворената можност за збогатување, модификација и замена на постоечките со некои од нив алтернативни увиди, следува прашањето: како изгледа денес да се биде македонски професор, научен работник во високо образовна институција, чиј духовен атрибут има врска со фактичката, физичката и безпрашална состојба на престој во високо образовен неутрален локалитет, и студент со чувство на припадност како кондиционална состојба и доживување на високо образовната институција како субјективно длабоко сигнификантно, како домовен идентитет? За овие егзистенцијални состојби, за „непоправливата изместеност и растргнатост“, кои ги споделуваат и македонските професори и студенти, откако ќе го насетат и признаат својот автентичен немир и за нивното движење по хоризонтала во материјалниот простор, а би требало да се движат по вертикалата на временската оска, во духовниот хоризонт на нив сродните вредности, Саид дава поттици и насоки во однос на нивното трасирање и образование. „Нашиот модел на академска слобода, треба да биде мигрантот или патникот: ако во реалниот свет мораме да бидеме само свои, во рамките на универзитетот би требало да бидеме способни да откриваме и патуваме меѓу другите себности и идентитети, разновидности и култури“(2003 : 85). Кај Саид, академската слобода е квалитет, кој е неразделно сврзан токму со чинот на отфрлање на еден единствен и фиксен идентитет, кој радикално и неотповикливо би го детерминирал академскиот истражувач. Од друга страна, уште позначаен е изборот на академски модалитет, кој според Саид опфаќа две варијанти: онаа(поретката) на патникот и другата (почеста) на моќникот. „Ликот на патникот не зависи од моќта туку од движењето, од спремноста да се замине во различни светови. Тој мора да ја суспендира вообичаената рутина за да живее во нови ритми. Спротивно од моќникот, кој мора да чува едно единствено место и да ги брани своите граници, патникот цело време минува преку нив и ги напушта вкопаните позиции. Да се прави тоа со љубов и со предаденост, е највисокиот вид академска слобода, бидејќи едно од нејзините главни својства е тоа дека авторитетот и догмата можеш да му ги препуштиш на моќникот“(2003: 85).

За демографските мали средини(како нашава), кои по инерција и правило се склони кон федерализација, приватизација, непотизам и секаков вид догматизација на знаењето во име и во спрега со моќта, се чини дека токму ова е предодредувањето од клучен карактер. Како што кажува Саид, и професорите и студентите редовно прават избор на академски модалитет и тоа помеѓу извесниот иако не толку возбудлив триумфализам(доколку се задоволни со одбраната на еднаш освоените граници и домени) и стимулативниот, секојпат ризичен и изискателен хедонизам(доколку ја прифатат инвентивната потрага и експериментот). Се разбира, за обете варијанти на изборот треба да постојат извесни лични квалитети и претпоставки, со таа разлика што условно кажано хедонистичката(понапорната), дополнително бара храброст, љубопитност, талент, кои пак на еден вистински професор/научен работник и студент никако не би требало да им недостасуваат. За македонскиот професор во целост, денес како најголем останува предизвикот да го артикулира сопствениот епистемолошки и културолошки идентитет, да создаде сопствена „школа“ на наобразба на студентите, не толку заради суетните потреби или неуморливите амбиции на својот евентуален основач(Универзитетот), колку поради неопходноста од создавање и осмислување на сопствената идиосинкратична локација. Покрај оваа проектуално подалечна цел и заложба, пред македонскиот професор се наметнува и потребата за сопствена легитимизација пред светот, преку поширока дистрибуција на своето знаење и дело. Тоа не би требало да се одвива само инцидентно и произволно, во склад со актуелната конјunktura на поединечните и практично обусловени интереси, туку во еден систематски, препознатлив и национално осмислен начин на презентација. Наместо тешката или декларативната артилерија, македонските професори и студенти треба да се соочат со некакви радикално изменети ентитетски образовни состојби, кои ги наметнува новонастанатиот, за жал повеќе не епистемолошки, туку културно – историски – општествен контекст. Се разбира, дека во тој и таков контекст важно е да не се премолчуваат виталните предизвици и препреки, според кои се гради и креативно опстојува високото образование.

5. ЗНАЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ: ПРЕДАВАЊЕ, ТРАНСФЕР, ИЛИ ПОТРЕБА

Подемот на високо образование, прагматиката(интересот за студентите) се должи на насочување на вниманието кон фундаменталното прашање на методот, учењето, знаењето, воспитувањето. Од една страна се наоѓа чинот на предавањето, иманентно врзан со преносот, преведувањето, трансферот на искуствата, знаењата, поимите, методите, неопходни во аналитичката просудба(на одреден текст), каде

важна улога и функција има филозофијата на јазикот. Според Дерида(2001), трансферот, преместувањето, се проследени со определени непривидливи семантички промени, модификации, метафоризации. Имено, не постои нешто како оригинален јазик, и со самото тоа, нешто како идеален(чист, имперсонален)превод. Со оглед на дериватното устројство на јазикот како медиум во високо образование, постојано делува т.н. бела митологија – незапирливата интралингвистичка активност и семантичка интерференција „законот на дивото писмо“. Колонијалната заблуда и острата разлика помеѓу Учителот, разбран како воспитувач и просветлен господар, од една страна и Ученикот претставен како воспитаник и непросветлен слуга од друга страна, се менува во прилог на демократскиот модел на креативен дијалог, во кого обете страни се подложени на промена на улогите, и си помагаат во макотрпната и неизбежната задача на самовоспитувањето. Како повторно на сцена да се враќа платоновите идеал на мудроста, кога „учењето не е предавање или продавање на знаењето, туку е взаемно воспитување(Колева, 1994: 19). Високо образовниот процес има своја историска димензија, втемеленост и оправданост, па размислувајќи за политичкото значење на високото образование, односно за општественото присвојување и располагање со моќта, изведено со посредство на дискурсот на образованието, високо образовниот процес се потврдува како „школа на незадоволство“(Biti, 1997), така што ја докажува својата витална жива, егзистенцијална втемеленост, оправданост, вознемиреност пред акутните социо-културни феномени и егзистенцијални проблеми на културата на човештвото. Неговата смисла и неопходност ќе опстојуваат сè дотогаш додека социо-културните и општествените нерамножности го засегаат и обеспокојуваат човечкото битие, неговиот дух и љубопитството.

ЗАКЛУЧОК

Високото образование, без разлика во кој од академските модели - извесниот триумфализам или пак стимулативниот хедонизам се наоѓа и се реализира, дали како варијанта на патникот или пак како варијанта на моќникот, и понатаму останува прашање на опстанок и осмислување на професорскиот, научниот, студентскиот интелектуален потфат. Во овие и такви фундаментални рамковни определби – без оглед какви понатамошни трансформации ги очекуваат феномените - образование, професор, студент, денес повеќе од кога било, образованието е мегдан за одмерување на дионизиската екстаза со креативно облагородената изведба и конфесионално насочената, егзибиционистичка ерудиција на македонскиот професор/научен работник. Наместо досадното и сувопарното предавање и наметнување на стерилните догми врз студентите, што го заговараат одделните епигони; во своите најдобри и најрадикални примери високо образовниот процес се повеќе личи на игра со вистината и тајната, се повеќе провоцира, а тоа е најдоброто што може да се случи на било која активност. Образованието станува голема индустрија на свеста, продукција на генерациски дипломирани ешалони, чии аспирации се насочени кон Универзитетот Св. „Кирил и Методиј“, како нова меритократија.

БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Biti, Vladimir. *Pojmivnik suvremene knizevne teorije*. Zagreb, 1997.
- [2] Вирцинија, Вулф. *Сопствена соба*.Наша книга. Скопје, 1989.
- [3] Дерида, Жак. *Другиот правец*. Темплум. Скопје, 2001.
- [4] Епштајн, Михаил. *Постмодернизам*. Београд, 1998
- [5] Иглтон, Тери. *Стање у теорији*. Ин:Овдје, октобар, 1996.
- [6] Колева, Елена *Протагора, софист-учител на мудрост или доксомимет*(предговор), ин: Платон: Дијалози, Скопје, 1994.
- [7] Rosko, Zoran: *Eksplozivna implozija: digitalne inkunabule I tehnoloski samanizam*, in: Republika, Zagreb, br. 1-2, 1998.
- [8] Саид, Едвард. *Ориентализам*. Магор. Скопје, 2003.
- [9] Фуко, Мишел. *Археологија на знаењето*. Магор. Скопје, 2004.
- [10] Фусер, Вилем. *Одговорност и слобода, дискурс и дијалог*, ин: Маргина, Скопје, бр.1. 1997.
- [11] Чакраворти Спивак, Гајатри. *Постколонијална критика*. Темплум, Скопје, 2003.

HOW THE STRUCTURE OF THE MACEDONIAN ECONOMY AFFECTS THE BALANCE OF PAYMENTS

Vladimir Gonovski

ECPD Belgrade, gonovski@gmail.com

Abstract: The balance of payments has been an important indicator of the growing economic activities in all the countries. It reflects how much a country is technically developed and competitive in the world market. Balance of payments is a statistical review of all transactions made by the residents of one country toward the non-residents of other countries over a particular period (usually one year). The balance of payments gives detailed view of the economical transactions of the citizens, companies and state authorities, made with foreign subjects. There are many factors that determine the position of balance of payments in the country either it is surplus or deficit.

This paper investigates the balance of payments and how the structure of economy effect on the balance of payments, with a review of the Republic of Macedonia. Focus is on Macedonian GDP, on employment by sectors and structure of foreign trade, to see how they effect on balance of payment. The paper also has a strategy in which direction to move the future development of the Republic of Macedonia.

Keywords: the balance of payments, structure of economy, structure of foreign trade

INTRODUCTION

The participation in the different sectors of primary, secondary, tertiary and quaternary sector in the overall GDP of a country shows us what is the economic structure of a country. The economic structure incorporates all the changes taking place in the production, trade, income, expenditures and employment in a country.

Economic structure is defined as the composition of various components of the macro aggregates, relative change in their size over time, and its relationship with the circular flow of income (Jackson et al., 1990).

On the other hand (IMF, 1998) the balance of payments (BOP) is a statistical statement that systematically summarizes, for a specific time period, the economic transactions of an economy with the rest of the world. Transactions, for the most part between residents and non-residents, consist of those involving goods, services, and income; those involving financial claims on, and liabilities to, the rest of the world; and those (such as gifts) classified as transfers, which involve offsetting entries to balance—in an accounting sense—one-sided transactions.

If analyze of the two categories is done, can be saw that they are related to certain changes in the economy in specific period. All changes occurring in the economic structure of a country have reflected on the balance of payments of the country, so you can tell that the economic structure has a direct impact on the balance of payment.

1. THE STRUCTURE OF MACEDONIAN ECONOMY

The structure of the economy implies a state in the fields of manufacturing, trade, employment, income from various sectors in one economy - ranked in a primary sector (agriculture, mining engineering, fishery, etc.), secondary sector (manufacturing and civil engineering), tertiary sector (tourism, banking industry, software industry) and quaternary sector (known as the knowledge-based sector - information engineering and technology, media, education, financial planning, etc.). The changes in the economy structure are a natural function of the economy, they challenge the distribution of the factors of manufacture. For instance, changes in the manufacture and the workplaces in one sector, could cause employment problems. That is why every economy insists to create a functional structure of its economy to successfully create a highly competitive market economy.

Since its independence, the Republic of Macedonia aims to create an economy with functional structure. However, since the beginning of that period until today, the process is economically unstable - a long period of reformations and restructurings which are still in progress, all to create a highly competitive market economy.

In order to see which sectors is dominant in the economy structure of the Republic of Macedonia, we are going to take gross domestic product (GDP) in Macedonia for five years 2009-2013 (last five-year officially analyzed by state statistical office). Analysing data from State Statistical Office of the Republic of Macedonia, we can see the structure of GDP in the Republic of Macedonia for period 2009-2013 is nearly same for all sectors, except Real estate activity, which has larger increase last two years. Sectors that take part the most in Macedonian GDP is: Wholesale trade and retail trade; Motor vehicles and motorcycles repair and Mining and quarrying; Manufacturing; Electricity, gas, steam and air conditioning to supply; Water supply; sewerage, waste management and remediation activities. First three years bigger participation have Wholesale trade and retail trade; Motor vehicles and motorcycles repair and the last two years Mining and quarrying; Manufacturing;

Electricity, gas, steam and air conditioning to supply. After these two sectors followed Public administration and defence; compulsory social security; Education; Human health and social work activities and Real estate industry. Last bigger sectors are Agriculture, forestry and fishing. Striking fact is that there is reduction of participation in Information and communication sector in Macedonian GDP, for the last two years, even that reduction is small.

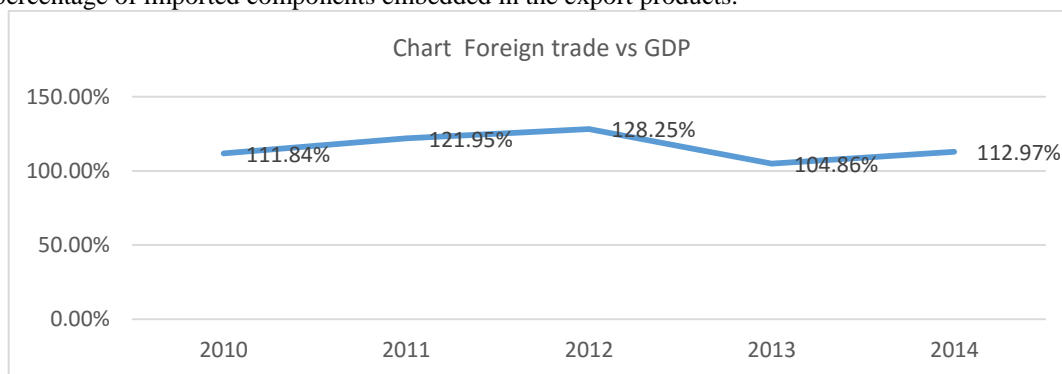
In order to see in which sector works most employees we also analyze data from State Statistical Office of the Republic of Macedonia for the past five years from 2011 to 2015. This three sectors - Agriculture, forestry and fishing, Manufacturing and Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles, for the last five years are employing most of Macedonian employees. Connection between Public administration and defence, compulsory social security, Education and Human health and social work activities were mostly workers works in the state administration, reveals that the state is fourth bigger employers. And here's striking a fact is that sector Information and communication and sector Professional and Scientific and technical activities employs a small number of employees.

From this structure of the Macedonian GDP and from structure of employment in Macedonian economy, it is obvious that the branches of the primary and secondary sector are prevalent in the Macedonian economy structure, and together with State are larger employers in Macedonian economy. It is necessary to take other measures to change it so that the branches of the tertiary and the quaternary sectors become dominant in the Macedonian GDP structure and these sectors to become the biggest employer in Macedonian economy, because, on the long-term, they are the ones that bring prosperity in one country.

2. THE STRUCTURE OF FOREIGN TRADE IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Ever since the beginnings of the theory of economics, Mercantilists believed that the wealth and power of one nation could be increased with the foreign trade. According to them, an increase in the wealth of one country, means a decrease of the wealth of another country. Contrary to this, Adam Smith proved that all the participating countries benefits from the international trade, and he was the first to introduce the principles of free market economy. After him, a myriad of scholars explained the positive sides of the free trade with a different aspects. In spite of the fact that even today there are supporters of the theories of restricted trade or complete protectionism, such thoughts find no foundation in the modern world.

The Republic of Macedonia is a small country, and it's impossible not to participate actively in the foreign trade. Unlike bigger countries where there is less participation in foreign trade of the structure of GDP, in smaller countries the participation is much bigger. Analysis of foreign trade of the Republic of Macedonia in the period from 2010 to 2014 years reveals that is bigger than the total amount of GDP, which means there was a great percentage of imported components embedded in the export products.

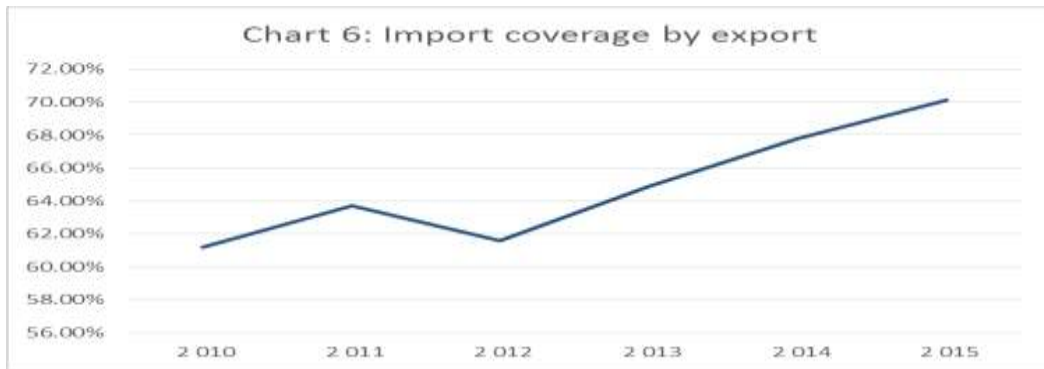

Source: Republic of Macedonia State Statistical Office

Observation of export goods in the Republic of Macedonia for the last five years by trade sectors of SITC (Standard International Trade Classification), show that export sectors of the Macedonian economy which registered a bigger growth are: Machinery and transport equipment, Chemicals and related products, n.e.s. The biggest decline in exports is in a sector for Mineral fuels, lubricants and related materials, while a smaller decline in the following sectors: Beverages and tobacco and Manufactured goods classified chiefly by material. Record on the Import side-show that bigger growth is in Manufactured goods classified chiefly by material and Chemicals and related products, n.e.s., while smaller growth is in Machinery and transport equipment, Beverages and tobacco and Food and live animals. On the other side bigger decline is in Mineral fuels, lubricants and related materials and a smaller decline in Crude materials, inedible, except fuels.

Very important is a fact that Macedonian import is not covered with proper amount of export.

Percentage of coverage for the last five years is show in table.

Source: Republic of Macedonia State Statistical Office

Regardless, whether it is for import or export, in the Macedonian economy dominated sectors in trade of raw materials and intermediate products or sectors with a lesser degree of processing.

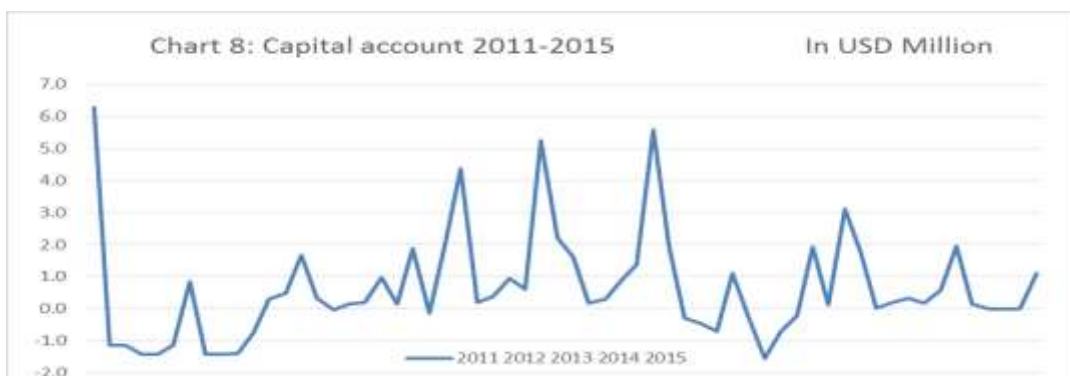
3. PROBLEM OF MACEDONIAN BALANCE OF PAYMENT AND HOW THE STRUCTURE OF THE MACEDONIAN ECONOMY AFFECT IT

The balance of payment of Macedonia, as well as all the other developing countries, has certain constraints which represent a potential problem of these countries. As a potential problem of the Republic of Macedonia is the budget deficit in the current account, and this deficit is present in a long period, i.e. the import in Macedonia is constantly bigger than the export.

Source: National Bank of the Republic of Macedonia

Appropriate to chart above Capital and Financial accounts for the same period are:

Source: National Bank of the Republic of Macedonia

Source: National Bank of the Republic of Macedonia

This kind of situation with long period with deficit, cannot endure for a long time, and it is already present for too long in Macedonia. The previous experiences in a number of developing countries have shown that the greatest number of currency and balance of payment crises came exactly from the unsustainable deficit in the current account.

When there is a deficit in the current account, the country increases its debts toward the rest of the world, because that's how they finance the inflows in the financial account. The potential problems which can appear due to the long-term deficit in the Macedonian current account are the following:

- Unsustainable financing of the deficit on the current account by borrowing money from abroad. This is insupportable on the long-term, because continue of this kind of financing is questionable, and after some time, the country is paying bigger rates of interest. This kind of problems appeared in the past in Russia, Brazil and some African countries which weren't able to pay up their foreign debt.
- If there is a deficit in the current account, there is a surplus of the capital and financial account. That means that foreigners invest in the country and they are owners of particular assets. In this case, there is a risk that after some periods, the foreigners might want their assets back. The second risk is that the financing of the deficit can, also, be made by selling the assets to transnational companies, and these assets might be crucial to the development of the country, and on the long-term, the income from this assets might be cut.
- One of the factors of the Asian crisis in 1997 is that great numbers of the countries from this region has enormous budget deficits that is finance by attracting capital investments so-called "hot money". With time, the trust sank, the inflow of "hot money" withered, so it brought currency devaluation and doubt in those countries.
- The deficit in the current account might mean that the country relies too much on the personal expenses, and the economy becomes uncompetitive. The export doesn't grow exponentially and it becomes a serious problem. This is especially visible from the countries in the euro zone and the countries that use the currency of the euro, because they cannot make currency devaluation by themselves, and that's the reason for such big budget deficits. This was one of the factors of the most recent recession in Europe from 2008 to 2013, too.
- The deficit in the payment balance could cause loss of trust in foreign investors. This could encourage the foreign investors to withdraw from the country, and it could cause currency devaluation, decline to the standard of living and reduced interest in investing.

But, not always the deficit in the current account has a negative meaning. There is some countries who keep up themselves with a deficit in their current account, and these countries are already developed. Republic of Macedonia can use situation like positive in the long run; when the deficit in the current account is due to foreign investments, especially the investments in the production sector which open new jobs and more investments.

The structure of an economy has a major impact on balance of payments. That is the case of the Macedonian economy. As we saw above structure of the Macedonian economy is very unfavorable and that affects the balance of payment .For Republic of Macedonia is important to have balanced state of the balance of payments as an ideal situation. Theoretically, the balance of payments should be zero, but actually it is difficult to reach this state, so relatively small deficits or surpluses should not be risky. As a greater danger that can occur is the existence of a higher budget deficit.

In structure of economy and structure of foreign trade of Republic of Macedonia dominates branches in primary and secondary sectors, and not depending how much these sectors are develop, they cannot bring development of the economy and unified balance of payments in the international arena. Today on the consumption side especially in develop countries, the greatest demand is for the products of the tertiary and quaternary sector. Although these are service sectors, the value of products and services resulting from them is

greater than the products of the primary and secondary sectors. On the other hand develop of these sectors is not bound by natural and geographical factors.

Therefore, for develop of Macedonian economy and balanced balance of payments, it's important to develop the tertiary and quaternary sector and to change the economic structure in this direction.

In Macedonian economy last couple years there has been a process of attracting foreign companies in free economic zones in order to improve employment levels of the economy and improving the structure of its balance sheet. If a foreign company decides to invest in these areas and use a greater number of people the government provides many benefits for investors. All these foreign direct investments carry a number of positive results in the field of reducing unemployment and improving the trade balance, and the balance of payments, but the question is how long this score will continue, and how to find ways to increase the effects of such measures already taken. One way to increase the effects is increasing the competitiveness of Macedonian companies, to reach the level of development in which they will become suppliers of companies that are holders of foreign direct investments. Instead of purchases from abroad, they would have done in the country, which will directly increase the productivity of Macedonian companies, and in the long-term whether these companies will continue to work or not in Macedonia, Macedonian companies will be competitive like their suppliers or supplier of other transnational company. But this is only enhance the already existing situation, while real growth and development companies still carry the tertiary and quaternary sector.

CONCLUSION

Since there is a direct correlation between the structure of the economy of the Republic and the balance of payment, a more detailed analysis should be conducted by government, to see which sectors in Macedonian economy have comparative advantages on the world market and to focus on those sectors. They should select sectors which do not depend on natural resources, not geography-related, but also to choose sectors where Macedonia has appropriately highly skilled educated workforce. Only with a long-term strategy, which will have consensus from all in the country and with constant invest (in companies and in the humans), which is followed regardless that this strategy in the short-term will not has favorable results. Only like this Macedonia could improve its place in the international market and have a balanced balance of payments.

BIBLIOGRAPHY:

- [1] A.P. Thirlwall, Balance of Payments Constrained Growth Models: History and Overview, Workshop on 'Thirlwall's Law and Balance of Payments Constrained Growth', University of Coimbra, 24th-25th June 2011, Available at: <https://www.kent.ac.uk/economics/documents/research/papers/2011/1111.pdf>
- [2] Bernard Baumohl, The secrets of economic indicators: hidden clues to future economic trends and investment opportunities— 3rd edition, Pearson Education, Inc., July 2012.
- [3] Commodity international exchange of the Republic of Macedonia, Republic of Macedonia state statistical office, 2013
- [4] European central bank, balance of payment, Crises in emerging markets, How early were the "early" warning Signals?, By Matthieu Bussière, Working paper series No 713 / January 2007
- [5] Eurostat, Quality report on balance of payments, international trade in services and foreign direct investment, data 2014, edition 2015
- [6] Hirschman, Albert O. National Power and the Structure of Foreign Trade, 1980
- [7] International Business 12th edition, John Daniels, Lee Rudabaugh, Daniel Sullivan, Prentice Hall, 30.07.2008
- [8] International Monetary Fund, Balance of Payments Statistics Yearbook, 1998, p.xxi. Available at: <https://www.imf.org/external/bopage/arindex.htm>
- [9] Investopedia (2015) Balance of Payment, Available at: <http://www.investopedia.com/terms/b/bop.asp>
- [10] Jackson R.W., Rogerson P., Plane D., and Huallachain O. B., 1990, "A Causative Matrix Approach to Interpreting Structural Change", Economic Systems Research, 2(3):259-269.
- [11] John S.L. McCombie, Criticisms and defenses of the balance-of-payments constrained growth model: some old, some new, PSL Quarterly Review, vol. 64 n. 259 (2011), 353-392, Available at: <http://bib03.caspur.it/ojspadis/index.php/PSLQuarterlyReview/article/viewFile/9405/9300>
- [12] Thirlwall, A.P., The Balance of Payments Constraint as an Explanation of International Growth Rate Differences, *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, March 1978

HARMONIZATION OF TAX SYSTEM OF KOSOVO WITH CONTEMPORARY TAX REQUIREMENTS AND EU FISCAL SYSTEM

Gani Asllani, PhD

Univeristy "Haxhi Zeka" Peja, Kosovo, ganiasllani@hotmail.com

Abstract: In this study paper are addressed some of the key issues in building of fiscal system and policies of Kosovo in accordance with contemporary tax principles and requirements of EU. Building of fiscal system and proper fiscal policies is of particular importance for the economy of Kosovo and are of kye issues along with other economic policies. Tax principles, theoretical approaches, and techniques used in taxation and modern requirements set for contemporary tax system have been and are the object of discussion of experts, policy making and enforcement of laws that regulate this sensitive area. Therefore, the establishment and harmonization of the tax system in Kosovo with EU directives should have objectives, goals, efficiency, stability and transparency as applied for its fiscal instruments.

Keywords: Fiscal policy, fiscal system, taxation, expenditure.

1. INTRODUCTION

Economic development of a state can not be imagined without a fiscal policy and the proper tax system. The tax system is an important element of the macroeconomic system which should provide a fundamental fiscal basis which intends to collect income to cover public costs and other expenses provided by law. Kosova after 1999 begin to build tax policy oriented market economy, which includes the development and implementation of modern concepts of taxation. This taxation system is in full compliance with European Union regulations and advanced international standards. Initially, based on the international aid and donations Kosovo has achieved to end succesfully the emergency phase (period 2000-2004), stage of creating institutions and now the stage of sustainable economic development and its integration with other economies.

Certainly for the completiom of the new fully operational institutions and for their completion with adequate legislation it was needed time and knowledge, in particular the complex issue was establishment of the fiscal policy which shall have to key roles; the first one is collection of revenues and the second role is the in the aspect of the economic development.⁷⁵

Since the end of the 2003 Kosovo with its revenues was capable of funding the essential needs of its public administration and social transfers, with the ongoing trend of increasing budget revenues and financing of projects according to priorities. It has built and continues to build a simple tax system, the application of low tax rates and with a free mode of trade (barriers and customs restrictions), is among the most liberal countries in the region, which enables connection to the rapid integration. Such policy shall iumpose the need rapid preparation of businesses to enter in a free competition with other competitive economies and to increase the productivity. To be an effective fiscal policy it must have adequate fiscal system.

Kosovo's fiscal system is relatively new, a system that is based on direct and indirect taxes. Its construction has started since 1999 with the Regulation on customs, then in 2001 begin to apply and other taxes as tax untried (May 2000), VAT (May 2001), income tax (April 1, 2002), property tax (in June 2003), corporation tax (December 2004) on road taxes (March 2005) in taxes rojaltise steadily and even the application of other non-tax revenues.⁷⁶

Tax legislation and customs legislation in Kosovo is now harmonized with EU directives and meet the contemporary requirements and thus tax revenues provides necessary functioning of the state, but also committing other economic and social functions.

CONTEMPORARY REQUIREMENTS SET OUT TODAY IN THE FIELD OF TAXATION AND THE EU

Knowing the theoretical, empirical research and practical experience in the field of taxation in one hand and the movements and integration on a large scale on the other hand (the EU), in the last few decades they have had perceptible impact on changing the tax system and the measures in the economic policy, namely the requirements which set the modern conditions and economic policy. Some of the most important of them are:⁷⁷

⁷⁵ Dr. Gani Asllani "The impact of fiscal policy on economic development", Danubius University, www.econbiz.de.

⁷⁶ The Tax Administration of Kosovo, Kosovo Tax Handbook, January 2007, Page 87

⁷⁷ Dr. Barbara Jelicic, Public Finance, Informtor, Zagreb, 1997, page 176-182

Harmonization of taxes –In order to a better and more rapid realization of the goals which it has formulated the economic community, necessary for fully integration it is necessary among others to harmonize the taxation system and the measures of the economic policy. Experience has shown that the aim of the successful functioning of these communities is not necessary to unify the tax systems and tax policies, but to achieve the objectives proclaimed is enough that those systems and policies as much as they can to be approached, in other words the remaining differences are not obstacles to the realization of the four fundamental freedoms; realization of free movement of people, goods, capital and services.

In terms of the harmonization of tax systems and tax policy it has mostly done the European Community. Member states as a whole, not just to have reconciled, but also have a unified system of customs, and have made great strides in harmonizing the rules regulating the matter of taxation of turnover and application of specific tax (excise). However, although all EU member states in their taxation systems have built sales tax on the total in the form of VAT. Still between them there are differences in a number and height of tax rates, tax exemptions and share of VAT in total tax revenues within the certain countries.

Following the example of the EU, VAT on their taxation systems have built many other states, states wishing to become members of the EU countries which have trade relations developed with the EU countries and with the countries in transition try to reform their taxation systems and tend quickly and successfully adapt this kind of consumption tax.⁷⁸

Neutral taxes - the use of tax as an instrument of state economic policy, in practice it is not proven. Practice has shown that the state with poor leadership, his action is inferior in the economy compared to market mechanisms. Due to the adverse effects of economic taxation, namely due to the requirement of the state have less impact on the behavior of taxpayers, more and more are vocal requirements of the role of taxation to be limited in the implementation of fiscal goals, and that risk decision making be of business entrepreneurs, namely the possibility that the state of economic policy measures affect the business decisions of taxpayers.

In financial literature limiting the role of taxation in fundraising in which expenditures are met by their components, known as neutral taxation. "Theoretically tax is neutral if the market does not change decisions, namely the selection of subjects on the market."

Reducing the tax burden – last decades of the last century more outspoken theoretical demands of politicians, businesses, various associations of interests, and the public in general was reduction of tax burden, namely the termination of participation in social production taxes. The request for a "saver" state for reduction, respectively the restriction of any assignment of powers of the state, to reduce the loading of the economy, in order to promote productivity, increase employment, reduce inflation, are present in all modern states.

The criteria that the EU members shall have to meet under the agreement of the Maastricht to become a member of the monetary union, particularly in reducing the deficit to 3% of revenues and of total debt to 60% of social production, in the long run will affect the withholding tax load growth not only in the EU but also in other modern countries

Simplicity in tax – the attempt that the tax be as much as simple and the tax payers more easily find himself in the tax regulations and the number of taxes be reduced and from the tax system shall be removed so-called "inferior" taxes and tax material be more precisely regulated with the view to exclude the interpretation by the tax officers, respectively to prevent the application of the rules willingly tax is a logical consequence of increasing democratization of the state.

The taxable person not only wants, but also requires that their obligations are clear, understandable, and determined without hesitation. At the time the new requirements have increased the tax system to be simpler and have optimal tax. Simplicity in the tax burden by reducing tax constitutes the best tax reform.

Priorities of consumption tax in relation to income taxes – for a half century experts discuss if the consumption is the best base for taxation or incomes. It is noted that the consumption tax is fairer than income, the possibility of tax evasion is smaller in the case of consumption tax and it is logical to tax consumption rather than income.

In favor of consumption tax mentioning it, that people work and generate income, not for what you have, but what you consume and also to satisfy their needs. Consumer orientation encourages taxation of savings, with this affecting its investments and this enables the creation of new jobs and overall economic development. There are also opinions that taxation of consumption orientation is more in line with the principle of payment of tax by economic power.

⁷⁸ Dr. Sabahudin Komoni, Public Finance, Prishtina, 2008, page 45

In the undoubted advantage associated with consumption taxation also highlights some weaknesses of certain orientation to mention the role of consumption taxation in relation to income.

Fairness in taxation- long-term task to be submitted to the creators of the tax system is equitable distribution of the tax burden, the greater realization of horizontal and vertical equity, the greater equality in taxation. Equality in taxation is higher principle on which tax must be supported in the future.

An optimal tax system should take you abide by some basic principles and the tax which they must:

- Not interfere in optimal resource allocation and be neutral as possible
- It must ensure more stable and optimal financing of public expenditures
- Must provide that the taxpayers can withstand the load
- Tax limit must be distributed to real
- It should be as simple, understandable and free application
- Tax system should be flexible and react to changes in economic conditions.⁷⁹

So, the main purpose of any tax system is to provide income to cover public spending. From this stems the level of taxation in the country depends on the volume of public expenditure and improve productive expenditure growth rate, while increasing the taxes resulting in poor economic performance.⁸⁰

THE STRUCTURE OF THE TAX SYSTEM IN THE EUROPEAN UNION

Fiscal and tax system of each member state of the European Union is a fundamental feature of national sovereignty. Within the EU, there is no obligation to harmonize all kinds of tax, harmonization of taxes refers to coordinating tax systems of the member states of the European Union in order to avoid national tax measures that may adversely affect the functioning of the internal, market in the European Union, free movement of goods, services and capital and the possibility of distortion of competition.

Each member state has the right to keep its tax system and to apply new forms of taxation, provided that some part as (the tax rate, the tax base) to be harmonized with European regulations.

Directive 6 of the European Union. Value Added Tax represents the regulation uniformly to all Member States which set minimum rates of VAT rate is 15%, while allowed to have two degrees at 5 % and 0% rate that provided by Annex, the maximum rate is not provided. Therefore, the basic duty on EU tax policy in recent years is closely related to the development of the internal market, the strengthening of monetary union and economic integration.

Regulation of the internal market in the early 1990s to define a legal framework for the field of indirect taxes (VAT and excise), while the area of direct taxes (income tax and profit tax) is not defined in clearly legal base.

To improve coordination and harmonization of tax policies among member countries in 1997 set out in detail the main directions of tax policy (COM (97) 495), which should encourage the stabilization of tax revenues of Member States, the removal of problems in the functioning the internal market, employment, etc.

The diversity of tax systems was a constant obstacle to the full realization of these objectives; the resolution of these differences should be continually in order to achieve continuous balancing of the tax systems of member states.⁸¹

However it has been concluded that, harmonization of these provisions are very difficult to achieve in the area of taxation in general. However, significant results in the harmonization of the different systems are realized in the field of indirect taxes. Inside the direct taxes, the effects are much more vulnerable.

Certain aspects in the field of income tax are not subject to harmonize and every member has the right to regulate it, and the specific results are achieved in the field of taxation.

HARMONIZATIONS AND INCORPORATIONS IN THE TAX SYSTEM OF KOSOVO

Kosovo is making maximum efforts towards harmonization of national legislation with the European Union, starting from this fact, the government of Kosovo as carriers and creators of the tax system and fiscal designs and implements the action plan with the aim of unifying the sistamit tax with EU.

Areas in which are mostly focused implementation activities of EU requirements and are objective the treatment by the government based on action plans developed since 2009 and in particular we are oriented in Customs and

⁷⁹ Tax Simplification for Jobs and Growth, Mark Gallagher and Ante Babic, 2005. Croatia.

⁸⁰ P. Jurkovic (1991). Projektimi një sistemi tatimor për të nxitur ndryshim strukturor, " Roli i reformës tatimore në Ekonomitë e Evropës Qendrore dhe Lindore, OECD. Marek Dubrowski, Magdalena Tomczyńska, reformat tatimore në ekonomitë në tranzicion, Warshavë, viti 2001, faqe 6.

⁸¹ Dr. Gani Asllani & Dr. Vehbi Imeri, the right fiscal and tax system construction, Prishtina 2016, page 156

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Taxes. Regarding to Customs since September 2012 is in function the data processing system ASYCUDA (Automated System for Customs Data is therefore a computerized system designed by the United Nations Conference on Trade and Development -UNCTAD to administer the customs of a country) as well as integrated system of Kosovo tariffs (TARIC).⁸²

With regards to the taxes are harmonized with Directive of the European Union starting with the VAT Law 03 / L-146 and completion of this law with the Law 04 / L-108, Law 03 / L-222 on Tax Administration and Procedures amended the Law 2004/48 and Law 03 / L-162 on Corporate Income amending the Law 03 / L-113 and 2004/51.⁸³

Lately from the beginning of the 2016 has started the process of the integration and unification of the Kosovo Tax Administration and Kosovo customs in one institution.⁸⁴

CONCLUSION

Establishment of the fiscal system and creation of fiscal policy shall be adopted with the economic flow of the country. These reforms should be adopted with fiscal practises of other countries and countries in the region and with the new trends of the reforms developed in the European Union.

These tax reforms include the establishment of the tax policies, modernization of tax administration acquaintance with new taxes, in particular VAT Tax reforms oriented in improvemnet of the economic environment usually include steps toward simplifying tax system and at the same time elimination of taxes with low efficiency and elimination of unproductive complexity of different taxes.

REFERNCES

- [1] Jack M. Mintz: Growth and taxes, some implications for developing economies, page. 207. "Public Finance in Developing and Transitional Countries"
- [2] Institute for Development Research "Riinvest" Prishtinë, 2005;
- [3] Tax Simplification for Jobs and Growth, Mark Gallagher and Ante Babic, 2005. Croatia;
- [4] Bronchi, C. and A. Burns (2000), "The Tax System in the Czech Republic", OECD economics Department
- [5] Working Papers, No. 245, OECD Publishing;
- [6] Jurkovic P. (1991). Desining a tax system to promote structural change. The role of tax reform in Central and Eastern European Economies, OECD;
- [7] The Laffer Curve: Past, Present and Future: Laffer Associates, October 2003;
- [8] Musgrave, R. A. and Musgrave, P.B. 1989. Public Finance in Theory and Practice. 5th ed. New York: McGraw-Hill;
- [9] Bozidar Jelcic Science on finance and financial law, the Office of textbooks and teaching aids, Prishtina 1985;
- [10] Brummerhoff Dieter, Public Finance, Seventh Edition, Mate d.o.o Zagreb in 2000;
- [11] Dr. Sabahudin Komoni, Public Finance, Prishtina, 2008;
- [12] Dr. Gani Asllani "The impact of fiscal policy on economic development", Danubius University;
- [13] Dr. Gani Asllani "Fiscal policy, contemporary trends and fiscal reforms in Kosovo", the Institute for Legal and democratic. Studies Scientific Journals "Reform";
- [14] Dr. Barbara Jelcic, Public Finance, Informtor, Zagreb, 1997;

⁸² Kosovo Customs, www.dogana.rks-gov.net

⁸³ Dr. Gani Asllani & Dr. Vehbi Imeri, the right fiscal and tax system construction, Prishtina 2016, page 159.

⁸⁴ Adminitrata tatimore e Kosoves, www.atk

THE ROLE OF ACCOUNTING AND AUDITING IN CORPORATE GOVERNANCE

Dejan Andrejević, MSc

PUC „Naissus“ Niš – Niš, Republic of Serbia - dejan.andrejevic@naissus.co.rs

Dejan Dimitrijević, MSc

PUC “Parking servis” Niš – Niš, Republic of Serbia - dejan.dimitrijevic@nisparking.rs

Marko Janković, PhD

PUC “Parking servis” Niš – Niš, Republic of Serbia – marko.jankovic@nisparking.rs

Abstract: All the relevant political, economic, monetary and accounting organizations accepted the OECD Principles of Corporate Governance to be accepted and developed in companies in order to increase their efficiency and development of a company in general. Accounting and auditing profession play an important role in meeting the corporate governance objectives (protection of investors, stabilization and development of financial markets and capital market, stable growth of economy and society in general), which is why it is very important to define their position in OECD Principles of Corporate Governance.

Keywords: company strategy, corporate responsibility promotion, corporate system of governance and control.

ULOGA RAČUNOVODSTVA I REVIZIJE U KORPORATIVNOM UPRAVLJANJU

Master ekonomista Dejan Andrejević

JKP „Naissus“ Niš – Niš, Republika Srbija – dejan.andrejevic@naissus.co.rs

Master inženjer elektrotehnike Dejan Dimitrijević

JKP “Parking servis” Niš – Niš, Republika Srbija - dejan.dimitrijevic@nisparking.rs

Doc dr Marko Janković

JKP “Parking servis” Niš – Niš, Republika Srbija - marko.jankovic@nisparking.rs

Rezime: Sve važne političke, ekonomske, monetarne i računovodstvene organizacije su prihvatile Načela korporativnog upravljanja OECD-a, koje treba prihvatiti i razvijati u akcionarskim društvima s ciljem povećanja njihove efikasnosti kao i razvoja privrednog društva u celini. U ispunjavanju ciljeva korporativnog upravljanja (zaštita investitora, stabilizacija i razvoj finansijskih tržišta i tržišta kapitala, stabilan razvoj ekonomije i društva u celini), važnu ulogu imaju računovodstvena i revizijska profesija, zbog čega je vazno definisati njihovu poziciju u Načelima korporativnog upravljanja OECD-a.

Ključne reči: strategija preduzeća, unapređenje korporativne odgovornosti, sistem upravljanja i kontrole akcionarskih društava.

1. UVOD

Željenu tržišnu poziciju i performanse preduzeću danas ne može, u celosti da obezbedi klasična, unilateralna predstava o maksimiranju profita, kao primarnom cilju preduzeća. Ključna karika u lancu dispozitivnih poslovno finansijskih odluka i operacionalizacije zadataka pri njihovoj implementaciji postaje strategija koja podrazumeva profesionalna znanja, veštine i način ostvarenja vizije, misije i ciljeva preduzeća.

Ključni strateški faktor za postizanje konkurentske prednosti i kreiranje performansi preduzeća i same njegove sudbine (koji treba da bude ugrađen u poslovnu filozofiju preduzeća), u našim uslovima, jeste “novi” menadžer sa karakteristikama dobrog snalaženja u nestabilnim, kriznim, stalno promenljivim, skoro haotičnim uslovima privređivanja.

Naime, menadžment preduzeća će u uslovima hroničnog nedostatka spoljnih izvora finansiranja, s jedne strane, kao i visokog stepena zaduženosti i vrlo visoke cene tuđih izvora finansiranja, s druge strane, prevashodno biti usmeren na raspoložive potencijale unutar preduzeća. Za realizaciju strategije razvoja preduzeća putem oslanjanja na sopstvene potencijale i snage neophodno je na visok nivo podići korporativno upravljanje, interne kontrole, internu reviziju, odnosno preventivnu (prvu) liniju odbrane od negativnih uticaja iz poslovnog okruženja.

2. POJAM KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA

Početkom 80-ih godina prošlog veka u SAD-u se javlja, kao reakcija na akvizicije od strane drugih kompanija, pojam korporativnog upravljanja. Na osnovu pravne regulative privrednog društva i poreskog sistema svaka država specificira korporativno upravljanje. Početkom 90-ih o korporativnom upravljanju se govori kao i "pravilima igre" za odnose između akcionara i menadžementa, a prvu celovitu definiciju OECD⁸⁵ usvaja 1992.

⁸⁵ www.encycogv.com

godine, prema kojoj korporativno upravljanje predstavlja sistem upravljanja i kontrole akcionarskih društava, kojim se, u prvom redu, utvrđuju i raspoređuju prava i odgovornosti između različitih članova akcionarskog društva kao što su uprava, akcionari i ostali poverioci (država, finansijske institucije, dobavljači, zaposleni i sl.); sastavljaju pravila i postupci za donošenje odluka o događajima u društvima, i napokon, utvrđuje struktura kroz koju se postižu ciljevi akcionarskog društva, sredstva za ispunjenje tih ciljeva i kontrola izvršenja.

Poslednje dve decenije termin korporativno upravljanje veoma se često pojavljuje u literaturi. Ser Adrijan Kadberi (Sir Adrian Cadbury) opisuje korporativno upravljanje⁸⁶ kao način na koji se organizacije vode i kontrolišu. Iako jednostavna, ova definicija sadrži mnoge dublje elemente uključujući i argument o performansama/usaglašenosti.

Svetska banka, kao jedna od etabliranih svetskih finansijskih institucija, korporativno upravljanje definiše kao unapređenje korporativnog poštenja, transparentnosti i odgovornosti. Prema uglednom časopisu Financial Times (1999.), korporativno upravljanje se definiše u užem smislu kao odnos kompanije prema sopstvenim akcionarima a u širem smislu kao odnos kompanije prema društvu u celini.

Postoji definicija korporativnog upravljanja koja kaže da je korporativno upravljanje bavljenje problemima koji rezultiraju iz odvajanja vlasništva od kontrole. Sa ovog gledišta korporativno upravljanje je usredsređeno na sledeće: interne strukture i bord direktora, stvaranje nezavisne revizorske komisije, pravila davanja informacija akcionarima. U zemljama u tranziciji standardnu definiciju korporativnog upravljanja je potrebno dopuniti time da sistemi korporativne vladavine zavise od skupa institucija (zakona, propisa, normi) koji autonomno preduzeće čine centralnim elementom konkurentne tržišne ekonomije.

3. PRINCIPI KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA

Na osnovu gore navedenih definicija moglo bi se zaključiti da korporativno upravljanje ima sledeće ciljeve, i to:⁸⁷ zaštita investitora (u prvom redu akcionara); stabilizacija i razvoj finansijskih tržišta i tržišta kapitala; stabilan razvoj ekonomije i društva u celini. U ispunjavanju navedenih ciljeva računovodstvena profesija ima veoma važnu ulogu, zbog čega je veoma važno utvrditi poziciju računovodstvene profesije u Principima korporativnog upravljanja OECD-a. Praksa korporativnog upravljanja razlikuje se od države do države bez obzira da li su one države članice OECD-a. Činjenica je da je pojedine države proces razdvajanja vlasništva od upravljanja, kao i razvoj akcionarskih društava, zahvatao u različitim vremenskim periodima. Razlike je bilo i u konceptu razvoja jer su se paralelno sa razvojem korporativne strukture pojedinih zemalja razvijala i nacionalna finansijska tržišta, kao i ekonomije tih zemalja u celini.

U poslednje vreme, zbog globalnih problema i lomova na najvećim finansijskim tržištima, na zaustavljanju negativnih trendova, odnosno sugerisanjem uputstva, prakse i principa, simultano rade uticajne svetske ekonomsko-političke organizacije (OECD), monetarne (WB, IMF, BIS), finansijske (IOSCO) i računovodstvene (IFAC). One nastoje da redefinišu smisao i ulogu akcionarskih društava. Posebno važnu ulogu u povećanju njihove efikasnosti i razvoja finansijskih tržišta, kao i nacionalnih ekonomija u celini ima prihvatanje Principa korporativnog upravljanja OECD-a, koji polaze od različitih koncepata razvoja korporativne strukture. 1994. godine, polazeći od različitosti prakse razvoja korporativne strukture i upravljanja pojedinih zemalja, OECD je definisao i razvio, a 1999. godine objavio Principe korporativnog upravljanja. Do kraja 2002. godine oni su prihvaćeni u svetskim monetarnim, finansijskim institucijama i računovodstvenim asocijacijama.

Osnovna svrha Principa korporativnog upravljanja OECD-a⁸⁸ jeste: u prvom redu, razvijanje i poboljšanje legalnog, institucionalnog i regulatornog okvira korporativnog upravljanja, a zatim, i pružanje vodiča, uputstva i saveta za razvoj finansijskih tržišta, koproracija i svih učesnika u razvoju korporativnog upravljanja. Osnovni ciljevi⁸⁹ Principa korporativnog upravljanja ogledaju se u: poboljšanju ekonomske efikasnosti, te ratu poslovnih subjekata u društvu u celini, s jedne strane, kao i jačanju poverenja i razvoju finansijskih tržišta, s druge strane.

4. SADRŽINA PRINCIPA KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA

1. OECD je definisao i obrazložio šest Principa korporativnog upravljanja, i to:⁹⁰
2. Obezbediti osnov za efikasan okvir korporativnog upravljanja,
3. Prava akcionara i bitne vlasničke funkcije,
4. Fer tretman akcionara,
5. Uloga poverilaca u korporativnom upravljanju,
6. Obelodanjivanje i transparentnost i

⁸⁶ K.H. Spencer Pickett, Osnovni priručnik za internu reviziju, Savez RR Srbije, Kosmos, Beograd, (2007).

⁸⁷ Prof. dr Slobodan V. Vidaković, Finansijski due diligence privrednih društava, Novi Sad, (2007).

⁸⁸ OECD Principles of Corporate Governance, www.oecd.org

⁸⁹ OECD, isto, str. 3-4.

⁹⁰ OECD, isto, str. 6-13.

7. Odgovornost menadžmenta.

Prvi princip glasi,⁹¹ korporativno upravljanje treba da promoviše i razvija transparentnost i efikasno finansijsko tržište, da konzistentno primenjuje zakonske propise i jasno definiše odgovornosti između različitih nadzornih i regulatornih tela te izvršnih autoriteta.

Princip koji je usmeren na prava akcionara i vlasničke funkcije je drugi princip i glasi: Okvir korporativnog upravljanja treba da zaštiti i olakša prava akcionara. Prava akcionara, u zavisnosti od regulative i pravnih sistema različitih država, mogu se razlikovati, zbog čega je veoma bitno da se usklade sa minimumom kojeg je OECD definisao u ovom principu.

Kao zakonski propisane u zemljama članovima OECD-a, kao i u svim nečlanicama, kao minimum trebaju biti propisane sledeća osnovna prava akcionara:⁹²

- U osnovna prava deoničara ubrajaju se sledeća prava: zaštita registrovanog vlasništva; prenos i prodaja akcija; na blagovremenoj i zakonskoj osnovi primanja relevantnih i značajnih informacija o akcionarskom društvu; učestvovanje i glasanje na skupštini akcionara; biranje i smenjivanje članova uprave; učestvovanje u profitu akcionarskog društva.
- Jedno od osnovnih prava akcionarima treba da obezbedi učešće u odlučivanju, kao i da budu informisani o osnovnim promenama u akcionarskom društvu, kao što su: predlaganje izmene statute društva ili ugovora o osnivanju kao i sličnih dokumenata koji se odnose na upravljanje akcionarskim društvima; zatim, odobravanje dodatne emisije akcija i vanredne poslovne transakcije (uključujući prodaju ukupne imovine ili njenog značajnog dela što može rezultirati prodajom kompanije).
- Akcionari moraju da imaju priliku da efikasno učestvuju i glasaju na skupštini akcionara, kao i da budu informisani o pravilima uključujući i glasačku proceduru kojom se praktično i upravlja na skupštini. Odlučivanje akcionara u korporativnom upravljanju je potrebno olakšati.
- Uvid u plate uprave i izvršnog menadžmenta mora akcionarima biti obezbeđen, dok penzijski planovi za upravu i zaposlene moraju biti predmet odobravanja akcionara. Akcionari moraju da dobiju mogućnost da glasaju u prisustvu ili odsustvu, a efekti moraju da budu istovetni.
- Određenim akcionarima vlasnička struktura i ugovori omogućavaju da imaju stepen kontrole nesrazmerno vlasničkom učešću i oni moraju biti objavljeni.
- Tržište korporativne kontrole (pripajanje, spajanje i akvizicije) mora da funkcioniše na efikasan i transparentan način. Da bi investitori razumeli pravo i naknade, pravila i postupci, koji se odnose na pripajanje, spajanje i akvizicije, moraju biti jasno definisani i obelodanjeni. Ove transakcije se moraju realizovati po transparentnim cenama i fer uslovima da bi se štitila prava svih akcionara. Antiakviziciona sredstva ne smeju koristiti za zaštitu odgovornosti menadžmenta.
- Realizovanje vlasničkih prava svih akcionara, uključujući i institucionalne investitore mora se olakšati⁹³. Institucionalni investitori moraju da objave svoju glasačku politiku s obzirom na svoje investitore uključujući i postupke odlučivanja i korišćenje glasačkih prava. Oni, isto tako, moraju objaviti način upravljanja konfliktom interesa koji mogu biti od uticaja na izvršavanje ključnih vlasničkih prava njihovih investitora.

Treći Princip korporativnog upravljanja, koji nam ukazuje da okvir korporativnog upravljanja mora obezbediti fer tretman svih akcionara, uključujući manjinske i inostrane akcionare, odnosi se na jednakost i nepristrasnost u tretmanu akcionara. Svi akcionari moraju dobiti priliku da dobiju odgovarajuću naknadu za eventualnu povredu njihovih prava. Postupci i procesi na skupštini akcionara treba da obezbede isti tretman svih akcionara, što podrazumeva otklanjanje svake smetnje prekograničnih glasanja.

Četvrti princip je Princip uloge poverilaca⁹⁴ i glasi: Okvir korporativnog upravljanja mora da prizna prava poveriocima definisana zakonom ili međusobnim ugovorima te jačati aktivnu saradnju između akcionarskih društava i poverilaca u stvaranju dobara, radnih mesta, kao i da podržavaju finansijski značaj kompanije.

Prava poverilaca uspostavljena zakonom ili međusobnim ugovorima moraju se respektovati. Tamo gde su prava poverilaca zaštićena zakonom, u slučaju da dođe do zloupotrebe njihovih prava, oni moraju imati za dobijanje adekvatne naknade. Mora biti dopušteno i jačanje mehanizma učestvovanja zaposlenih u korporativnom upravljanju. Pristup relevantnim i istinitim informacijama na blagovremenoj i zakonskoj osnovi mora biti obezbeđen u slučaju da poverioci učestvuju u procesu korporativnog upravljanja. Pojedini zaposleni,

⁹¹ OECD, isto, str. 6.

⁹² OECD, isto, str. 17-21.

⁹³ Neophodno je dozvoliti konsultovanje jednih sa drugim u vezi osnovnih prava akcionara koji su definisani ovim principima.

⁹⁴ Ulogu poverilaca Principi posebno definišu, pri čemu, na prvom mestu, razmatraju zapošlele, a nakon toga investitore, kao što su banke, investitore u korporativne obveznice, dobavljače, i sl.

poverioci i njihova predstavnička tela moraju slobodno da komuniciraju o nezakonitostima, neetičkoj praksi uprave, zbog čega njihova prava ne smeju biti kompromitovana.

Okvir korporativnog upravljanja mora biti dopunjen efikasnim okvirom insolventnosti kao i efikasnim jačanjem prava poverilaca.⁹⁵ S ciljem realizovanja svih Principa, zemlje članice OECD-a, posebno članice IFAC-a, moraju stvoriti uslove za primenu petog principa koji se odnosi na obelodanjivanje i transparentnost, a glasi: Korporativno upravljanje mora obezbediti da je izvršeno blagovremeno i ispravno obelodanjivanje svih značajnih pitanja koja se odnose na akcionarsko društvo uključujući i finansijsku situaciju, uspeh, vlasništvo i upravljanje kompanijom.⁹⁶ Objavljivanje mora uključivati i ne sme limitirati značajne informacije o:⁹⁷ finansijskoj situaciji i poslovnom uspehu kompanije; ciljevima kompanije; većinskom vlasništvu akcija i glasačkim pravima; politici plata uprave i ključnog izvršnog menadžmenta, informacijama o članovima uprave uključujući i njihovu kvalifikaciju, proces selekcije, ostala pitanja upravljanja na nižem nivou i nezavisnost prema upravi; transakcije povezanih stranaka; proceni rizika; pitanjima koja se odnose na zaposlene i ostale poverioce; upravljačkoj strukturi i politici, a posebno sadržaju bilo kojeg pravilnika ili politike korporativnog upravljanja te procese u kojima se implementira. U skladu sa najkvalitetnijim računovodstvenim standardima pripremaju se i objavljuju informacije. Da bi se upravi i deoničarima obezbedile eksterne i nepristrasne ocene o tome da li finansijski izveštaji istinito i fer predstavljaju finansijsku situaciju i uspeh kompanije u svim važnim pitanjima, neophodno je obezbediti da godišnju reviziju obavljaju nezavisni, sposobni i kvalifikovani revizori.

Poslednji Princip korporativnog upravljanja OECD-a fokusiran je na odgovornost uprave kompanije i glasi: Okvir korporativnog upravljanja treba da obezbedi strateški vodič kompaniji, efikasan nadzor menadžmenta od strane uprave, kao i odgovornost uprave kompanije i njenim akcionarima. Odnos menadžmenta, uprave i akcionara osnov je uspeha kompanije.

Navedeni princip je razrađen u nekoliko elemenata gde, u prvom redu, članovi uprave moraju delovati na osnovu potpune informisanosti i u dobroj vezi s dužnom pažnjom i u najboljem interesu kompanije i akcionara. Uprava sve akcionare mora da tretira pošteno, posebno u slučajevima gde odluke uprave mogu različito da utiču na grupe akcionara. U cilju obezbeđenja interesa deoničara uprava mora da primeni visoke etičke standarde. Isto tako, uprava mora da ispuni neke ključne funkcije koje uključuju revidiranje i vođenje korporativne strategije, glavnog plana aktivnosti, politike procene rizika, godišnjih proračuna i poslovnog plana, postavljanje ciljeva, nadzor izvršenja, nadzor glavnih kapitalnih izdataka, realizaciju preuzimanja i prodaje. Zadatak uprave je i da obezbedi integritet računovodstva i sistema finansijskog izveštavanja kompanije, uključujući i nezavisnu reviziju kao i sistem internih kontrola, a naročito sistem upravljanja rizicima, finansijsku i operativnu kontrolu, usklađenost sa zakonskim propisima i relevantnim standardima. Uprava je ta koja mora biti sposobna da nezavisno prosuđuje unutrašnje sukobe interesa. Ovakva odgovornost podrazumeva obezbeđenje integriteta finansijskog i nefinansijskog izveštavanja, pregled transakcija između povezanih lica, nominacije članova uprave i izvršnog menadžmenta i plaćanje uprave.

5. ZAKLJUČAK

Za menadžere koji pokušavaju da kreiraju sliku poslovnog okruženja nakon 2009. godine od izuzetnog značaja je činjenica da za svaku korporaciju poslovni uspeh postaje u visokom stepenu zavistan od preciznog predviđanja budućih trendova u poslovnom okruženju organizacije. Menadžerske strukture u razvijenom svetu prinuđene su da poslovno odgovornije reaguju na zabrinutost najšire javnosti visokim stepenom degradiranosti poslovnog okruženja.

U vezi sa dosadašnjom problematikom zahtevi su, uglavnom, svedeni na formalno ispunjavanje nametnute obaveze finansijskog izveštavanja. Novi aktuelni zakoni razlikuju se od dosadašnjih jer podrazumevaju aktivno angažovanje računovođa, menadžmenta preduzeća, revizorskih organizacija, kao i same države. U uslovima novih oblika organizovanja preduzeća, predviđenih Zakonom o privrednim društvima odnosno korporativnog ustava, upravljanje finansijskom situacijom privrednih društava, posebno dobija na značaju. Zakon o privrednim društvima je ustanovio nove pravne i ekonomske institute, oslanjajući se na evropske normative, ali i zadržao rešenja koja su u skladu sa našim privrednim ambijentom i našom tradicijom. Prihvatanje Načela korporativnog upravljanja OECD-a se preporučuje računovodstvenoj profesiji i menadžmentu kompanija, jer je to u interesu naših kompanija koje jesu i nameravaju biti deo nacionalnog i međunarodnog finansijskog tržišta.

6. LITERATURA

[1] Vidaković, V. S., Finansijski due diligence privrednih društava, Novi Sad, str. 35-46, 2007.

[2] Vidaković, V. S., Eksterna revizija finansijskih izveštaja, FABUS, Novi Sad, str. 127-130, 2007.

⁹⁵ Prof. dr Slobodan V. Vidaković, Eksterna revizija finansijskih izveštaja, FABUS, Novi Sad, (2007).

⁹⁶ OECD Principles of Corporate Governance, str. 28.

⁹⁷ Prof. dr Slobodan V. Vidaković, Finansijski due diligence privrednih društava, FABUS, Novi Sad, (2007).

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- [3] Pickett, K.H.S, Osnovni priručnik za internu reviziju, Savez RR Srbije, Kosmos, Beograd, str. 9-15, 2007.
[5] OECD Principles of Corporate Governance, www.oecd.org
[6] www.encycogv.com

**THE KNOWLEDGE ABOUT AN ACCOUNTING ESTIMATE SUCH AS
PREVENTION AGAINST MANIPULATION OF FINANCIAL STATEMENTS OF
THE ENTERPRISES**

Valentina Staneva, PhD

Todor Kableshkov University of Transport – Sofia, Republic of Bulgaria, valiastaneva@abv.bg

Abstract: With the introduction of International Accounting Standards in Bulgaria after its accession into the European Union during 2007, in accounting theory and practice entered new terminology associated with concepts as an accounting policy, an accounting estimate and an accounting error. The absence of a specific definition of the term “an accounting estimate” in IAS 8 *Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors*, the definition of the term “change in accounting estimate” and the established conservatism in relation to their use in accounting practice in Bulgaria creates conditions for improper interpretation and application. Very often the accounting estimate is confused with accounting error, changes in accounting policies, revaluation, an impairment, and the frequently used in practice assessments approximations. Misunderstanding of matter leads to the expression of opinions that the accounting estimate is a way to manipulate the financial statements of companies. It is true that as subjective judgment of the company management, it should be based on assumptions, probabilities, good practices or experience, but also it reflects the innovative understandings of leadership in forming and implementing the strategy for enhancing the competitiveness of the enterprise. The purpose of this study is to justify the need for the creation of knowledge about the essence and characteristics of the accounting estimate such as prevention against manipulations and abuses in the financial statements of companies.

Keywords: an estimate accounting, accounting policy, manipulation, financial statements, accounting errors.

**ЗНАНИЕТО ЗА СЧЕТОВОДНАТА ПРИБЛИЗИТЕЛНА ОЦЕНКА КАТО
ПРЕВЕНЦИЯ СРЕЩУ МАНИПУЛИРАНЕТО НА ФИНАНСОВИТЕ ОТЧЕТИ НА
ПРЕДПРИЯТИЯТА**

Доц. д-р Валентина Станева

ВТУ „Тодор Каблешков” – София, Република България, valiastaneva@abv.bg

Резюме: С въвеждането на Международните счетоводни стандарти в Република България след присъединяването ѝ в Европейския Съюз през 2007 г., в счетоводната теория и практика навлезе нова терминология, свързана с понятията като счетоводна политика, счетоводна приблизителна оценка и счетоводна грешка. Липсата на конкретно определение за понятието „счетоводна приблизителна оценка” в МСС 8 „Счетоводна политика, промени в счетоводните приблизителни оценки и грешки”, дефинирането на понятието „промяна в счетоводна приблизителна оценка” и установеният консерватизъм по отношение на използването им в счетоводната практика у нас, създават предпоставки за неправилното им тълкуване и прилагане. Много често счетоводната приблизителна оценка се бърка със счетоводна грешка, промяна в счетоводна политика, преоценка и обезценка, както и с много често използваните в практиката оценки с приближения. Неразбирането на материята води до изразяване на мнения, че счетоводната приблизителна оценка е начин за манипулиране на финансовите отчети на предприятията. Вярно е, че като субективна преценка на ръководството на предприятието, тя следва да се базира на хипотези, вероятности, добри практики или минал опит, но също така тя отразява иновативните разбирания на ръководството при формирането и изпълнението на стратегията за повишаване на конкурентоспособността на предприятието. Целта на настоящето изследване е да се обоснове необходимостта от създаване на познание за същността и характеристиките на счетоводната приблизителна оценка, като превенция срещу манипулациите и злоупотребите във финансовите отчети на предприятията.

Ключови думи: счетоводна приблизителна оценка, счетоводна политика, манипулация, финансови отчети, счетоводни грешки.

The development of accounting depends on the tempo of implementation in practice of the latest modern knowledge and scientific research in this scientific area. Depending on the leg of development of the socio-economic relations is apply validated in practice classic accounting techniques, processes and methods of analysis, evaluation and control of the various economic facts, events and processes. Following the latest trends and guidelines in the development of the accounting are connects to the process of harmonization, unification and transposition of recent changes in accounting legislation of the European Union. With the establishment of

the conditions for the standardisation of the accounts in the EU aims to reduce differences in the manner of the presentation of the accounting information for property and financial situation of the undertakings, irrespective of their size, form of organization of the accounting and territorial available.

The difficult practical realization of the latest visions, concepts, approaches and research in the field of accounting was explained by conservatism, interested in accounting circles. Resistance for their practical application is connected with the additional load of the accounting specialists and expectations for adverse tax effects/consequences for the undertaking itself. A condition for the creation of correct information about the financial and property situation of the undertaking in accordance with the applicable accounting standards is the maintenance of up-to-date practical and theoretical knowledge. The use of new policies, techniques, assessments and of modern schemes for the financing and negotiation in the economic turnover, explains the need to link the theory with the practice. The manifestation of creative thinking of the Accounting Officer is the visible part of the result of the relationship between theory and practice.

One of actual problems in accounting connected with the practical application of the accounting estimates. In accounting legislation of the European Union this matter is still not fully understood, as there is no practical methodology. Thereby is created the possibility of ambiguous and contradictory interpretation of these issues in theory and practice. In most cases it is preferred an accounting estimate should not be used because it can easily be confused with accounting errors with the change in accounting policies, poor compliance with tax regulation or be assigned to cases of manipulation of financial statements. On the other hand, the normative aspects of the accounting estimates remain largely unchanged. This mismatch between theory and practice opens up the possibility for their research, which determines the topicality of this study.

The term "an accounting estimate" was introduced in the theory and practice resulting from the use of International Accounting Standards (IAS). After the amendments in IAS 8 *Accounting policies, changes in accounting estimates and errors* (effective from January 1, 2005) which supersedes IAS 8 *Net profit or loss for the period, fundamental errors and changes in accounting policies* (revised 1993), the term "approximate values" was replaced with "accounting estimates". Over the years, gradually be realized the idea for the use of the term "accounting estimates", including through the submission of further clarification, supported with examples for tabling of clarity on their practical application. Currently we have no legal regulation or definition of the term „an accounting estimate”, but we have a definition of “a change in accounting estimate”⁹⁸. This omission also contributes to misunderstanding and differing interpretation in the practical application of these evaluations in practice.

Generally the approximately evaluation excludes the quality "accuracy" of financial information in determining the accounting estimate. But "the subjective" judgment of company's management should always be based on **specific management decisions, past experience, best practices and expertise which have to be justified by measurable indicators** (time, value, quantity, quality and many others), to be able subsequently to present convincing evidence to the control authorities.

The word "approximate" in the concept of "an accounting estimate" has the importance of inaccurate (tentative) dimension. In its totality, the term „accounting estimate" is „**valuable indicator for coverage of a specific management decision based on available or new insecure (approximate) information, experience or a new interpretation of the facts, phenomena and processes relevant to the determination of carrying value of the asset, liability or component of equity in the enterprise**"⁹⁹.

As a result of longstanding research of the author on the use and application of accounting estimates in the financial statements of enterprises are outlined criteria that will be useful to accountants in the determination of the character and the nature of the different accounting assessments. In table 1 are presented five criterions that are practically applicable for their differentiation.

№	Criteria for the assessment	Types of accountancy evaluations		
		Initial (current)	Subsequent (periodic)	An accounting estimate
1.	Character of the accounting information	Uses precise information	Uses assessments with an approximation	Uses assessments with an approximation, hypotheses and probabilities
2.	Moment of occurrence of the evaluation	Initially at acquisition	Periodically after the initial assessment following a decision of	Initially, after the decision of the management*

⁹⁸ See § 5 of IAS 8.

⁹⁹ Staneva V., *Nature and use of accounting estimates in the financial statements of companies*, ISBN 978-954-644-431-8, Jubilee International Scientific Conference *Crisis and Economic Growth*, University of National and World Economy - Sofia, 2012, p. 279.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

№	Criteria for the assessment	Types of accountancy evaluations		
		Initial (current)	Subsequent (periodic)	An accounting estimate
			management*	
3.	Use of information with approximation when calculating the movements in the accountancy evaluation	No	Yes	Yes
4.	Conditions for change	The initial does not change	Changes after management* decisions and of time periods at presence of the conditions of the applicable AS**	Changes after management* decisions according to the expected economic benefit
5.	Who prepares the assessment	An accountant	An accountant and/or licensed evaluator	An accountant and/or external specialist

* Management Board or another type of body of the company management

** Accounting Standards

Table 1. Criteria for distinguishing between types of accountancy evaluations

In addition to these criteria can be added and different place - the additional applications which disclose information about the accounting estimates and subsequent periodic assessments (revaluations and devaluations) in the financial statements of the enterprise. Accounting estimates have a place in the Annex 'Uncertainty of estimates', to the financial statement where disclosed all made appraisals about who may have doubts that could result in a material adjustment to the carrying amounts of assets and liabilities of the enterprise in the next reporting period. Subsequent evaluations can be described in the Annex „Solutions” to the financial statements that management has made in order to implement specific accounting policies and that have a significant effect on the amounts recognized in the current period.

In the International Accounting Standards as examples of the accounting estimate are given:

- The value of the irrecoverable receivables;
- The impairment loss on inventories and other assets;
- The fair value of financial assets and liabilities;
- Useful life or the expected pattern of consumption of future economic benefits of depreciable assets;
- Provisions, including for warranty obligations or due to legal proceedings led.

Ibid as a change in accounting estimates are treated:

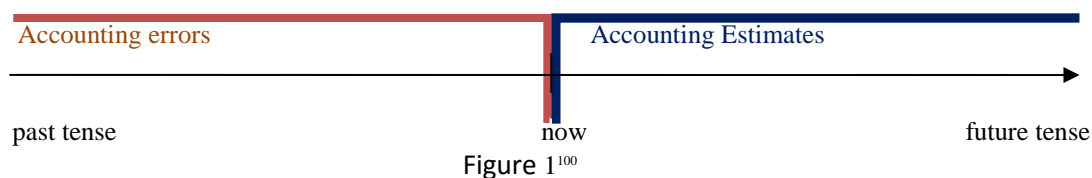
- Change in depreciation method (§ 61 of IAS 16 *Property, plant and equipment* (IAS 16));
- Changes in the residual value and the useful life of the asset (§ 51 of IAS 16);
- Repayment of a grant provided by the State (§ 32 of IAS 20 *Accounting for government grants and disclosure of government assistance*);
- Changes in the residual value of an intangible asset (§ 102 of IAS 38 *Intangible assets* (IAS 38));
- Reclassification of an intangible asset with an indefinite life in intangible asset with a finite life (§ 109 of IAS 38).

Often in practice is a difficult to stand out the difference between an accounting estimate and an accounting error. The mistake most precisely is explained the lack of intent. In the case of intent, we cannot talk about error, and for kind of abuse, which depending on the size and means for its admission to the practice distorts economic information, thus misleading the people and organizations with an interest to use this information for “informed” economic decision. For various reasons in the financial statements of businesses are found inaccuracies and inconsistencies, which are defined as **an accounting error**.

In accordance with accounting standards, admitted accounting error are subject to correction and publication. Most often this error is due to:

- Error on initial entry of the accounting information;
 - Error at calculation;
 - An error while transference of information;
 - Incorrect interpretation and application of the legal framework (established by the respective order) and others.
- The terms “change in accounting estimate” and “correction of an accounting error” must be clearly distinguished. Change in accounting estimate is occurs when the management decision is based on the available (approximate) information, due to past experience or changes in the economic environment, requires a new interpretation of the facts, phenomena and processes used in the initial approximate estimates. As a result of

new information, it is form a new estimate which will be applied from the time of its formation into the period of change and for the future periods. In case of accounting error is compulsorily to be made correction of the incorrect information, which information is created in previous periods, but were found in subsequent reporting periods. Evident from these two comparisons, it is clear that in its manifestation, the two changes in the accounting information are fundamentally opposed. To be more clearly, graphic manifestation of this can be represented as follows (see Figure 1):

In conclusion, the topic remains controversial in accounting circles, and therefore has its logical continuation in some further research. The knowledge of accounting estimate there is a direct link with prevention against manipulation of the financial statements of the enterprise. The proper identification and their exact substantiate are a prerequisite for correct and fair presentation of accounting information in the financial statements.

REFERENCES:

- [1] Staneva, V., *Accounting estimates in the financial statements of transport companies in Bulgaria, monograph*, ISBN 978-619-160-325-1, Publishing house *Avangard-Prima*, Sofia, 2014.
- [2] Staneva V., *Nature and use of accounting estimates in the financial statements of companies*, ISBN 978-954-644-431-8, Jubilee International Scientific Conference *Crisis and Economic Growth*, University of National and World Economy - Sofia, 2012.
- [3] *International Accounting Standards*, adopted Regulation (EC) № 1126/2008 of the Commission of 3 November 2008, published in the Official Journal of the European Union issue. L 320 / 29.11.2008, last. amend. in L 330 / 16.12.2015.

¹⁰⁰ Staneva, V., *Accounting estimates in the financial statements of transport companies in Bulgaria, monograph*, ISBN 978-619-160-325-1, Publishing house *Avangard-Prima*, Sofia, 2014, p. 82.

THE NEED, THE IMPORTANCE AND THE CONTRIBUTION OF „ASSESSMENT OF THREATS TO THE SECURITY FROM ALL RISKS AND HAZARDS“ IN IMMOVABLE CULTURAL HERITAGE IN REPUBLIC OF MACEDONIA

Trajce Nacev, PhD

Goce Delcev University – Stip, Republic of Macedonia trajce.nacev@ugd.edu.mk

Dragan Veselinov, PhD

Euro-Balkan University - Skopje, Republic of Macedonia dragan_veselinov@yahoo.com

Abstract: Immovable cultural heritage is a fundamental value in Republic of Macedonia. It as part of the state material goods is exposed to risks and dangers which can cause its damage or destruction. For its protection and rescue are undertaken measures and activities based on previously prepared assessments. These assessments that are prepared by the competent authorities are based on experience, research, studies and analyzes. Using this allows adequate prevention and management of risks and dangers in case of endangering the security of immovable cultural heritage. Therefore the need is inevitable and great is the Importance of assessment of threats to the security of all risks and dangers in immovable cultural heritage which contributes to its more efficient protection.

Keywords: assessment, immovable cultural heritage, Republic of Macedonia.

ПОТРЕБАТА, ЗНАЧЕЊЕТО И ПРИДОНЕСОТ НА „ПРОЦЕНАТА НА ЗАГРОЗЕНОСТА НА БЕЗБЕДНОСТА ОД СИТЕ РИЗИЦИ И ОПАСНОСТИ“ КАЈ НЕДВИЖНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Проф. д-р Трајче Нацев

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Република Македонија trajce.nacev@ugd.edu.mk

Доц. д-р Драган Веселинов

Универзитет „ЕвроБалкан“ – Скопје, Република Македонија dragan_veselinov@yahoo.com

Резиме: Недвижното културно наследство претставува темелна вредност во Република Македонија. Тоа како дел од нејзините материјалните добра е подложено на ризици и опасности кои можат да предизвикаат негово оштетување или уништување. Затоа за негова заштита и спасување се превземаат мерки и активност врз основа на претходно изготвени проценки. Таквите проценки кои се изготвуваат од надлежните органи на власта се врз основа на искуства, истражувања, студии и анализи. Со помош на ова се овозможува соодветна превенција и справување со ризиците и опасностите во случај на загрозување на безбедноста на недвижното културно наследство. Поради тоа неминовна е потребата и големо е значењето од процена на загрозеноста на безбедноста од сите ризици и опасности кај недвижното културно наследство која придонесува негова поефикасна заштита.

Клучни зборови: процена, недвижно културно наследство, Република Македонија.

Материјалните добра во една држава покрај општествено-економските карактеристики имаат и одредена културно-историска важност. Како дел од овие добра претставува и недвижното културно наследство. Во Република Македонија ваквиот вид на културно наследство го сочинуваат спомениците, споменичките целини и културните предели.¹⁰¹

Се проценува дека во државата има 10974 (11200)¹⁰² објекти регистрирани како недвижно културно наследство, 4361 (4485)¹⁰³ археолошки места, 1726 цркви и манастири со преку 150000 квадратни метри фреско-живопис, 1213 објекти од старата градска и селска архитектура, 47 кули, тврдини и мостови, 1026 споменици и спомен обележја, 126 објекти од исламската архитектура, 24 чаршии и други историски, урбанистичко-архитектонск целини, 32 стопански објекти и повеќе други видови на објекти и 5328 недвижности, како и над 500,000 музејски реликти.¹⁰⁴

¹⁰¹ Види пошироко во Член 12, 13 и 14 од Закон за заштита на културното наследство („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.20/04)

¹⁰² Според Просторниот план на Република Македонија, Скопје, 2004 година, стр. 92.

¹⁰³ Според извори од публикации на археолошки истражувачи.

¹⁰⁴ Никола В. Димитров, Културно наследство (скрипта), Штип, 2010, 14.

Недвижното културно наследство се наоѓа по целата територија на Македонија. Го има во урбаните и руралните места, односно по низинските и ридско-планинските делови на земјата. Околу 45% од ова наследство се наоѓа во руралните населби на ридско-планинските подрачја, кои во голем број се целосно или делумно напуштени.¹⁰⁵

Република Македонија и граѓаните имаат законска и морална должност да го негуваат, чуваат и заштитат недвижното културно наследство. Државата преку разни начини и механизми превзема мерки и активности за негова заштита од сите ризици и опасности.¹⁰⁶ Во спроведувањето на оваа дејност најмногу се вклучени институциите од областа на културата, управувањето со кризи и заштитата и спасувањето. Покрај нив овде партиципираат и сите субјекти од Системите за заштита и спасување и управување со кризи кои имаат некаква поврзаност со оваа проблематика. Со нивна меѓусебна соработка и координација се доаѓа до соодветни одговори и решенија за ефикасна превенција и справување со ризиците и опасностите на кои се изложени спомениците, споменичките целини и културните предели. Така се дефинираат, изготвуваат и спроведуваат и потребните активности и мерки за нивна заштита и спасување.¹⁰⁷

Самите географски карактеристики на Македонија и распространетоста на ова културно наследство низ нејзината територија значително ја усложнуваат неговата заштита. Поради ова неопходна е анализа и процена на неговиот степен на загроеност што ќе овозможи рационално искористување на ресурсите кои би се вклучиле во превенцијата и справувањето со ризиците и опасностите. Ќе се увидат и приоритетите, бројот на сили и средства како и потребното време и начин на дејствување во случај на нивна појава. Но за сето ова потребен е стручен и научен пристап кој го овозможува „Процената на загроеноста на безбедноста на Република Македонија од сите ризици и опасности“ (Понатаму: „Процената“).

„Процената“ претставува документ во кој се интегрирани процените на надлежните државни субјекти, за ризици и опасности од нивна надлежност, како и поодделните процени за загроеноста на подрачјата на општините и на градот Скопје и која е во функција на планско, навремено, целесообразно и координирано донесување на одлуки, насоки и препораки за преземање на потребните мерки и активности на субјектите на Системот за управување со кризи на национално и локално ниво.¹⁰⁸ Исто како на републичко така и на локално ниво се користат истите постапки и процедури за изготвување на процените на загроеноста на подрачјата на општините и на градот Скопје. Изработката на „Процената“ се врши преку разменување на податоци и информации, остварување на комуникација и координација и други слични активности помеѓу Центарот за управување со кризи и државните органи од Системот за управување со кризи. На локално ниво процената се изготвува на истиот начин но помеѓу Регионалните центри за управување со кризи и субјектите од системот за управување со кризи на локално ниво.

Поради можни промени во начинот, интензитетот, видот и сл. на појавите на ризиците и опасностите како последица на разни околности процената на национално и локално ниво се ажурира. Тоа се изведува согласно дадените правила во Уредба за Методологијата за изработка на процената.¹⁰⁹

Содржината на „Процената“ за потребите и интересите на заштитата кај недвижното културно наследство овозможува еден преглед и претставува извод од кој ќе произлезат мерките и активностите за превенција и справување со ризиците и опасностите. Воглавно со анализа и процена на ризиците и опасностите преку утврдена методолошка постапка не само што може да се утврди нивната природа и обемност туку и ќе се оцени ранливоста на овој вид наследство од истите. „Процената“ дава детална претстава на техничките карактеристики на опасностите (нивна локација, интензитет, зачестеност и

¹⁰⁵ Истото, 69.

¹⁰⁶ Согласно член 3 од Законот за управување со кризи („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.29/05) ризици и опасности со кои се соочува недвижното културно наследство се: можни манифестации на национализам и верска нетрпеливост и омраза; облици и активности сврзани со меѓународниот тероризам; последици од средствата за масовно уништување; урбан тероризам; елементарни и други непогоди, техничко-технолошки катастрофи.

¹⁰⁷ Согласно член 61 од Законот за заштита и спасување („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.36/04) од интерес на заштитата и спасувањето на недвижното културно наследство се превземаат следните мерки: заштита и спасување од поплави; заштита и спасување од пожари, експлозии и опасни материи; заштита и спасување од урнатини; заштита и спасување од техничко технолошки несреќи.

¹⁰⁸ Член 2 од Уредба за Методологијата за изработка на процената на загроеноста на безбедноста на Република Македонија од сите ризици и опасности, нејзината содржина и структура, начинот на чување и ажурирање, како и определувањето на субјектите во системот за управување со кризи на кои им се доставува целос- на или извод од процената („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.13/11)

¹⁰⁹ Подетално образложено во Член 13 и 14 од истата Уредба.

веројатност), изложеноста и видот на оштетување или уништување на недвижното културно наследство. Покрај ова овозможува и оценување на компетенциите и способностите на капацитетите во делот на превенција и справување со ризиците и опасностите.

Генерално „Процената“ е составена од два дела: општ и посебен. Во нејзиниот прв дел т.е. општиот се дава опис на целите што таа треба да ги постигне, кои предмети и задачи ги има, како и геостратегиската положба на територијата за која се изготвува. Потоа се врши процес на анализа со кој се идентификува територијата односно подрачјето, се одредуваат субјектите од системот за управување со кризи и нивната координација, комуникација и соработка. Од голема важност претставуваат и изворите на податоци и нивната размена, а секако тука се вклучуваат и други субјекти кои вршат процени на одредени видови на ризици и опасности. Во овој дел од „Процената“ посебен акцент се става и на елементите на ризикот во кој се содржани географските карактеристики на територијата, социо-економските карактеристики, населените места, економскиот потфат и генерални карактеристики на развојот. На крајот се прави сумарен и детален опис на застапените елементи на ризиците.¹¹⁰ Во контекст на недвижното културно наследство општиот дел овозможува и дава претстава за субјектите кои би се вклучиле во превенцијата и справувањето како и потенцијалот на елементите на ризик со кои се загрозува неговата безбедноста.

Посебниот дел од „Процената“ започнува со податоци, информации и факти за претходно настанати појави на ризици и опасности. По нивното профилирање потоа за секој ризик и опасност одделно се врши проценка согласно дадените насоки за вториот дел од Уредба за Методологијата за изработка на процената на загрозеноста на безбедноста на Република Македонија. Врз основа на претходна појава на ризик и опасност се определува и потенцијалниот извор на загрозување на безбедноста на територијата за која се изготвува процената. Преку научен и методолошки процес на обработка на информации во организирана и координирана соработка со субјектите од системот за управување со кризи се проценува можноста од нивна повторна појава. Се вршат и други постапки и активности со кои добиените резултати ќе се документираат и визуелизираат за поголема прегледност при понатамошна постапка. Кај недвижното културно наследство на овој начин конкретно ќе се утврдат кои видови на ризици и опасности можат да се појават и да предизвикаат негово оштетување или уништување и од истите да се создаде мапа за опасности. Проценување на ранливоста и изложеноста кај овој вид наследство од дадена опасност ќе ги даде нејзините негативни влијанија на оштетувачките ефекти; неговата чувствителност на конкретна опасност; негово оштетување по конструктивни типови, степени и број; критични објекти по категории на намена, конструктивна типологија, степен на оштетување и број; и проценка на директните, индиректните и долгорочните физички и економски загуби по категории.¹¹¹ Во овој дел од „Процената“ се одредуваат капацитетите и способноста на Системот за управување со кризи за превенција, рано предупредување и одговор на проценетиот ризик. Ова за недвижното културно наследство подразбира одредување на стратегите, политиките и плановите за негова заштита и спасување; прегледност и располагање со ресурсите за одговор и потреба од опремување, обуки и вежби за ефикасно спроведување на мерките и активностите. За соодветно извршување на задачите на субјектите вклучени во заштитата на ова наследство во посебниот дел од процената се одредени и основите и начините за координација, комуникација и одлучување за примената на мерките и ресурсите, преку стандардни оперативни постапки. „Процената“ ги дава и утврдува штетите со изразени финансиски импликации кај него како и управувањето со ревитализацијата по елиминирањето на кризата односно кој, како и кога го врши сето ова. На крајот на процената се означува степенот на загрозеност на безбедноста на недвижното културно наследство.¹¹² Ова се утврдува врз основа на извршените анализи и изборот на индикатори на дотогашните појави на ризици и опасности и превземаните мерки на субјектите од системот за управување со кризи за заштита и спасување на ова наследство.

¹¹⁰ Овој преглед се изведува според номенклатурата на средства и други блага од Единствената методологија за проценка штети од елементарни непогоди („Службен весник на Република Македонија“ бр. 75/2001).

¹¹¹ Член 5 од Уредба за Методологијата за изработка на процената на загрозеноста на безбедноста на Република Македонија од сите ризици и опасности, нејзината содржина и структура, начинот на чување и ажурирање, како и определувањето на субјектите во системот за управување со кризи на кои им се доставува целосно или извод од процената („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.13/11)

¹¹² Согласно член 6 од истата Уредбата. (Прв степен означува редовна состојба (нема ризик); Втор степен означува низок ризик (редовна состојба со ретко манифестирани појави на загрозеност); Трет степен означува покачен ризик (можен почеток на криза или кризна состојба); Четврт степен означува висок ризик и веројатност за почеток на криза или кризна состојба; Петти степен означува највисок ризик на загрозеност на виталните вредности (создадени услови за прогласување на криза или кризна состојба)

ЗАКЛУЧОК

„Процената“ како документ од суштинско значење за Системот за управување со кризи помага во неговото планирање и организирање односно во процесот на одлучување на надлежните носители на функции и одговорности, ја поддржува комуникацијата, координацијата, соработката, партнерските односи и употребата на ресурсите заради превенција, рано предупредување и справување со сите ризици и опасности кои можат да ги загрозат сите општествени вредности а во случајот недвижното културно наследство. Со неа систематски се согледува безбедносното ниво на вредностите кои се заштитуваат наспроти веројатноста од загрозување под влијание на утврдените опасности, во корелација со дадениот степен на изложеност на елементите на ризик и нивната ранливост и отпорност. Преку презентирани сознанија, заклучоци и препораки, поврзани со актуелните и очекуваните ризици за одреден простор и време кои се содржани во „Процената“ се дава можност да се утврди фактичката безбедносна состојба на недвижното културно наследство, потребните сили и средства за негова заштита и спасување како и моменталните расположливи ресурси на субјектите од Системот. Ова е од големо значење пред се поради можноста за појава на потреба од дополнително ангажирање на ресурси на места за кои во дадена ситуација има ваква потреба поради недостаток од истите или поголем обем на активности се со цел за успешно справување со ризиците и опасностите. Така се овозможува поголема рационалност, ефективност и ефикасност во заштитата и спасувањето.

За недвижното културно наследство „Процената“ овозможува идентификација на опасностите на кои тоа било и на кои се очекува да биде изложено. Покрај ова во неа се дадени и опис, анализа, проценување на веројатноста за случување по време и простор, очекуван интензитет/јачина на влијание и можни последици од опасностите за кои се смета дека го загрозуваат. Така всушност се прави конкретно причинско-последично поврзување помеѓу ризикот (како причина за негативни последици) и предизвиканите штети (како крајна последица од негативното влијание на ризикот) кај ова наследство.

Стратешка важност на „Процената“ се должи на тоа што таа претставува резултат од извршена квантитативна и квалитативна анализа на карактеристиките на опасностите, елементите на ризик и спецификите кај недвижното културно наследство, на капацитетите, комуникацијата и координацијата на субјектите во Системот за управување со кризи како и методологијата и упатствата за нејзина изработка. Врз основа на неа понатаму се носат одлуки, се спроведуваат потребните мерки за превенција и справување со проценетите ризици и опасности со цел за заштита и спасување на овој вид наследство од истите.

КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ

- [1] Единствената методологија за проценка штети од елементарни непогоди („Службен весник на Република Македонија“ бр. 75/2001);
- [2] Закон за заштита на културното наследство („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.20/04);
- [3] Законот за управување со кризи („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.29/05);
- [4] Законот за заштита и спасување („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.36/04);
- [5] Никола В. Димитров, Културно наследство (скрипта), Штип, 2010;;
- [6] Просторниот план на Република Македонија, Скопје, 2004;
- [7] Уредба за Методологијата за изработка на процената на загрозеноста на безбедноста на Република Македонија од сите ризици и опасности, нејзината содржина и структура, начинот на чување и ажурирање, како и определувањето на субјектите во системот за управување со кризи на кои им се доставува целос- на или извод од процената („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.13/11);
- [8] Центар за управување со кризи;
- [9] Дирекција за заштита и спасување.

**THE TOURISM ATTRACTIONS AND LANGUAGE COMPETENCES FOR
PROMOTING TOURISTIC RESOURCES**

Oliver Cackov

Marijana Kroteva

Goce Delcev University oliver.cackov@ugd.edu.mk marijana.kroteva@ugd.edu.mk

Abstract: Even though Stip is rich in natural and historical touristic resources, at its fullest, the capacities are left unused as well as unknown and non-affirmed as touristic attractions. The first part of the paper gives an introduction to the town profile with a particular aspect on the natural and historical wealth of the region and its landmarks. The second part of the paper gives a pedagogical approach towards reforms in the education and building of transversal skills of the tourist workers in terms of language competences. It stresses the importance of knowing a foreign language, and it presents the English for specific purposes in the field of tourism.

INTRODUCTION

Stip is a town with a rich historical tradition. At the Stip region events took place with profound implications, not only for the residents of the town, but also for the region and neighbouring countries.

From today's roads which were getting through Stip are: Veles Stip which builds the highway E-75, with its own branch to St. Nicole, then St. Nikole- Kumanovo and further towards the border with Serbia, Stip - Kocani, which separates at the village Krupiste to Probitip and Kratovo and further which connects with Berovo Delchevo to the border to the Republic of Bulgaria, Stip-Radovis-Strumica to Novo Selo which borders Bulgaria, and through Valandovo to Greece, and Stip-Negotino Lakavica, through which it connects the highway to Gevgelija and north western part of Macedonia. There is a railway line to Kocani and Veles. Stip locally is associated with a number of villages along the mountain Plackkovica.

Through Stip flows the Bregalnica River which is the second largest river in Macedonia, as well as smaller rivers Kriva Lakavica, Kozjak and Otinja, as well as there are natural sources of mineral and hot springs. The Bregalnica with its course of 225 km, springs in the Malesevski mountains and is part of the Aegean basin. It represents a major artery which supplies Stip with water. Lakavica is the second important river which flows into Bregalnica from its left side. It is of economic importance primarily due to the use of its waters for irrigation of the Lakavicka valley. The river Kozjak except for the irrigation is also interesting for its small yet picturesque canyon waterfall. From hydrographic aspect the most important are the thermal springs of Kezhovica Bath - L`dji.

The Kezhovica spa is located 2 km from Stip on the road to Strumica and has a long and venerable tradition. The water temperature is 64°S which means it belongs to a group of hyper waters. Waters Spa "Kezhovica" are known for their radioactivity. They are among the most radioactive thermal waters not only in Macedonia but also in the world (Taskov, 2004). But although in its characteristics it is the same as that of Karlovy Vary in the Czech Republic it is underused. A comprehensive project is missing which will provide for its full utilization. The town is directed towards a complete renovation of the existing infrastructure, complemented with new content which will allow full animation of those who use it not only for physiotherapy reasons but also for visit and recreation.

Plackovica mountains stretches east, southeast, northwest and north, and Mount Serta are rich in flora and fauna. On the slopes of Plackovica there are several caves of which the most famous is the Great cave with a length of 600 m. Plackovica offers favorable conditions for cycling cruise since its paths are long and wide and suitable for the use of cyclists of all ages. The so-called "bicycle tourism" in particular can be expressed in one part of the municipality in typical steppe vegetation. In this part of Stip one can use 27 km long path that the cyclist will ride through the steppe and rocky, to the exotic scenery like a tropical forest along the river Bregalnica that really no one can leave indifferent.

When we talk about Plackovica it is interesting to mention the existence of the so-called Juruks, livestock population which migrated from Anatolia during the Ottoman period. They still have retained their traditions, customs and have a specific authenticity. In this context, the community continues to successfully oppose globalization thus presenting a particular challenge for the tourists. Visiting these villages, how they live, how they practiced their customs, specific diet, manufacture of clothing is only part of that which can be experienced during a visit to these villages.

In the bed of the Plackovica mountain the archeological town of Bargala (former Astibo) is found which presents the history of the region in terms of civilization and culture. In the V century AD city is deeply Christianized, and the bishop was named Dardanius participant from Macedonia Prima and was enrolled in the acts of the ecumenical koncil which was held at Chalcedon (Халкедон) in 451. The unstable situation in the late Roman Empire IV and V century, that caused flurries of barbarian tribes from the north, forced the city residents to withdraw 4 km to the south, at the foot of Mount Plackkovica and the area "Kozji Grad", where they had continued the urban lifestyle.

Another aspect of the touristic capacities in Stip are the numerous monasteries and churches in the town, the oldest go back from the 12th century. Seen from the fortress Isar, four of these monasteries mark a cross over the town. One of them was a former mosque turned into a church. The municipality invested a lot in the infrastructure of the town, building sport and

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

recreation paths, thus providing for conditions for extra outdoor activities as well as building a zoo park and reconstructing the existing parks and making them more attractive for all the visitors.

Very typical for Stip is its Stipska pastrmajlija, a typical food served and prepared only in this town for which a separate festival Pastrmalijada is held every year in September, which is an event visited by many people. The pastrmajlija is a kind of food consisting of distinct corn bread and pork meat (some newer version with chicken), and is served with a typical Macedonian wine. The traditional food of Macedonia is as well served in Stip and all the visitors can enjoy it.

Besides the wide spectrum of potential, Stip is still an unknown destination for the tourist and its rich past is unused and left to the natural causes. In order for this to change, the first thing is to change the approach in the work of attracting tourists. The Kezovica spa as its core provider is a good opportunity to attract tourists to use the curing waters of Kezovica spring and in the same time to enjoy in the Stip surrounding and its other attractions and food. This paper continues with an aspect of building transversal skills for the tourist workers, among which the most important, the learning of foreign, i.e. English language.

The effective communication is the core of our social existence. It can lead to a plenty of successfully completed actions and relations, but it can also be a reason for plenty of misunderstandings, disapprovals and restlessness. The successful communication at an international level, upon some unwritten rule, relies on the appropriate and sufficient knowledge of English language. Therefore the learning of a foreign language, in particular English language, and the fluency of speech are exceptionally important priorities for a guaranteed success for every professional. The EFL teachers have always strived to find effective ways in the teaching of a foreign language. As a result of the search for the best and the most effective teaching methods, a significant number of sub-methodologies in teaching a foreign language have arose.

The teachers are the key figures in the transmission and the upgrade of the human experience and knowledge. Considering the very high technical- technological development and the globalization, the teaching profession is becoming even more complicated. It is no longer linked only to the ability for teaching, but it is also viewed through the active participation in the educational development. The professional teaching engagement refers to planning, organizing, leading, mentoring, evaluating, analyzing, collecting and processing the data- all these working activities imply on establishing interaction within the core institution, but also with the outside similar subjects for an effective application, dissemination and processing of information, as well as analytical- research activities which are directly linked with the realization of the educational functions.

Consequently to this, in regards to the teaching and the teachers of English, various sub-field of teaching English for specific purposes emerged to the field of general English teaching. In that context, on the following pages we first refer to the sociolinguistic and psycholinguistic perspectives on the second language learning and teaching for specific purposes with a reference to the field of tourism. The paper also encompasses the issue of the everyday non-formal communication of the tourism workers, including the modern forms of e-communication today. In that sense, part of this paper is focused towards the discourse analysis from a social point of view, and the influence of the social and cultural factors over the understanding and interpreting the message between people from various backgrounds. Furthermore, within the paper an empirical research on the profile of the 21st century tourist worker is presented. Eventually, the aim of the paper is to present the results which point to the necessity of supplementation of the study programs for tourism students by stressing the importance of introducing language courses and well-adjusted syllabus so as to contribute to the efficient formal and informal usage of EFL.

In context to the social discourse analyses in regards with English for tourism purposes, the central role upon the understanding (misunderstanding) of any type of a message is put upon the ethnocentrism. In other words, this is about the difficulties in accepting the foreign (opinion/culture) and over-estimating the individual; this superior "element" is often the reason for cruel arguing, in toleration and impatience. On the other side, this is a very present element in every tourism experience abroad. The cultural differences between people impact on the proper understanding of the message, or its misunderstanding.

A very useful model of preparing to understand the foreign culture and getting ready for a life in a multi-cultural environment is made by Quing (2007) who worked on a teaching module for the influences of the cultural factors over the communication and the understanding. In that sense he says that the key relations between the culture and the communication, the cultural dimensions and barriers, as well as some basic skills for cross-cultural communication, like the mindfulness are the basic ones in studying the interpersonal understanding. His teaching module consists of lessons with duration of fifty minutes each, which should contribute to the efficiency in the understanding of the message. Through those, the students get acquainted with the power of the interpersonal relations, the human communication, the concept of the "global village" but also with the concept of hegemony, or the moment when the mediums influence the people opinion and way of thinking. This is a very important segment to be considered when adjusting the curricula according to the needs of the specific target group, as emphasized in this paper.

AN ASPECT ON ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES

The need of a good knowledge of English language for every profession and in every segment of life is simply undisputable. But, the methodologists envisioned the need of introducing English language for specific purposes so as to

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

make the whole learning process more effective and more beneficiary for the end user- the learner. This comes out from the fact that an accountant and a doctor have different perspectives and needs in the learning of language, for which they need distinct methodological approaches.

Going back to history, the first published document of English for specific purposes dates back from 1576 which consists phrases from the field of tourism. This shows that the importance of implementing the English for specific purposes for tourism dates centuries ago. Anyhow, the ESP is resurgent after the Second World War, and by the end of the 1980s some universities in England introduced Master programs in ESP.

ESP is in fact a sub-section of General English language which focuses on real-life outcomes of an ESP course (Dudley-Evans & St. John, 1998; Hutchinson and Waters, 1987). In general, it refers to a particular group of students learning English for specific fields of a professional career. The difference between the General English language and the English for specific purposes is in that the latter focuses on specific topics and skills that the ESP learners need in particular subject area. At the general English curriculum only the general English language needs are considered, but within the ESP curriculum an emphasis is put upon both the general and the specific needs. Thus, an ESP syllabus in tourism, in particular, needs to focus more on the specific terminology and forms of communication, for example.

Anyhow, this sub-filed of the General English is intended to help those who are already fluent learners as well as the immigrants in order to deal properly and appropriately at their workplace and to use English in their engineering, science and nursing careers. Although ESP is generally designed for intermediate and advanced students, it can also be taught to beginners as well but with a careful attention as to the needs analyses and an appropriate selection of the teaching materials.

Because the discourse diversity could be confusing for the designers of an ESP course, a particular aspect should be placed upon the needs analyses for it can yield a large number of needs, purposes, and discourses in order for the ESP course to be properly tailor-made and goal-oriented. The ESP is never taught in terms of predetermined methodology, but a specific teaching technique which mainly focuses on the communication skills is to be adopted in some teaching and learning contexts. During the learning of the second language it is supposed that all the learners have various learning styles, strategies, needs and motivations. Therefore, the discourse analyses needs to assign certain grammatical and lexical characteristics for every learner, so as the ESP materials will be relevant with the authentic working environment of the learner. For this to be accomplished, the needs analyses are of particular importance because through it the necessities and needs of the learner for a certain field are ensured. It is important for providing information linked to the linguistics and the discourse. It can be concluded that the essential characteristic in designing an ESP course is the effective analyses of the communication needs and aspirations of the learner for which the language is being learned; therefore the ESP teaching needs to be strongly learners-centered.

The English for tourism purposes (ETP) is considered to be a specific sub-field of ESP. It differs from it particularly in its own set of tourism discourse. A very effective approach in designing the ETP course is when the need analyses is based on interviews with tourism workers, but also academic staff and students in this field, questionnaires of the students as well as observations of different ETP classes. These ETP courses need to focus on enhancing students' communicative skills and appropriate ETP materials. The two most important questions to bear in mind when designing the ETP course refer on how compatible and effective the materials are, and, if the needs analyses would clearly identify the course objectives.

Among the specific objectives in the designing of the ETP course are the improvement of the students' ability to recognize and to produce written and oral ETP and the expectations of the course should range around the following:

- adaptation of the basics of ETP thorough a systematic approach of application of the four skills (listening, reading, speaking and writing);
- providing knowledge of basic ETP terminology and lexical phrases for the potential communication and interactive practice at the professional environment;
- enabling the students for communication within ETP for expressing their attitudes and opinions, proficiently guiding touristic tours and desk managers communication;
- enabling the students for application of the knowledge of ETP terminology at the professional environment and confident expression, as well as opportunities for short speeches and presentations related to tourism cases, professional tourism e-mail and report writings.

CONCLUSION

Besides its natural and historical wealth, the economy in Stip and its region still depends on the textile industry, thus leaving its touristic resource unused and unknown to the world. On the other side a proper approach in promotion, commercialization and advertisement will provide for efficient usage of the touristic potential. For these reforms to take place the investment in human resources is primarily needed. The knowledge of English language is among the first priorities in building the adequate staff for promoting, working and maintaining the touristic wealth. The introduction of the specific English language for tourism purposes at the faculties and high schools for tourism is a must and a necessity in the curriculum building. On the other side, the importance of the ESP course is unimpeachable for it equips the students with the necessary language skills that they need to cope with the linguistic requirements of their specialization and to use

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

English properly and fluently in the professional environment they are expected to join. The course should be more oriented towards communication rather than knowledge acquisition in the field of tourism, and it gradually trains the students to interpret and to use words appropriately and to formulate grammatically correct statements.

REFERENCES

- [1] Basturkmen, H. (2006): *Ideas and options in English for specific purposes*, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- [2] Cackov, K. (2001): *Stipskiot region megu dvete svetski vojni 1918-1941*, 2. Avgust, Stip, 10
- [3] Douglas, D. (2000): *Assessing languages for specific purposes*. Cambridge: Cambridge University Press
- [4] Dudley-Evans, T. & St. John, M.J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes*, Cambridge: Cambridge University Press.
- [5] Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for specific purposes: a learning- centered approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [6] Hymes, D.H. (1971). *On communicative competence*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- [7] Munby, J. (1978). *Communicative syllabus design: A sociolinguistic model for defining the content of purpose-specific language programmes*. Cambridge: Cambridge University Press
- [8] Richards, J. C. (2001). *Curriculum Development in language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [9] Robinson, P. (1991). *ESP today: A practitioner's guide*. London: Prentice Hall

**MARITIME LIENS ON THE SHIP AND MARITIME MORTGAGES IN CASE OF
CONFLICT OF LAWS**

Ana Dzhumalieva, PhD

Varna Free University „Chernorizets Hrabar“ - Varna, Bulgaria

Abstract: The essential difference between the legal systems of the countries and at the same time, the lack of uniform international rules on the issues of maritime liens and mortgages and the limited number of the participants in the international maritime conventions - all this gives rise to legal conflict of laws, ie different approaches for the regulation of these relations. The current legislation in Bulgaria adopts two basic principles in the regulation of the rights in rem, related to the sea-going merchant ship: 1. Applicability of the law of the country under whose flag the vessel is flying (*lex banderae/lex flagi*); 2. Obeying the form of the assignment transaction to the law of the place where the act occurred (*lex loci actus*).

Keywords: maritime liens, mortgages, conflicts of law.

The essential difference between the legal systems of the countries and at the same time, the lack of uniform international rules on the issues of maritime liens and mortgages and the limited number of the participants in the international maritime conventions - all this gives rise to legal conflict of laws, ie different approaches for the regulation of these relations.

The relations arising in the Private International Law of the Sea go beyond the sphere of manifestation of a single sovereignty and enter into the field of manifestation of the sovereignty of the two and sometimes more countries.

The circumstance that a given private-law relationship enters into the field of the manifestation of the sovereignty of two or more countries gives each of the countries a ground to claim for a full or partial regulation of this public relation. Each country decides alone to what extent to develop its regulation for these relations that concern it.

Under the meaning of the Private International Law Code (PILC) private international cases are those that are related to two or more countries¹¹³. The private-law relationships with international element are regulated by direct rules and/or “collision” rules (conflict of laws rules). It is perceived that the conflict of laws rules are called “referring” rules.

Tools for overcoming the legal conflicts are the conflict of laws rules, which, in Bulgaria are also called “referring” rules or “collision” rules. The conflict of laws rules are a special type of legal rules that appear as a peculiar characteristic of the private international law. They are used in those cases where for the regulation of a given private-law relation claim two or more legal orders. By its nature the conflict of laws rule does not regulate the relationship and it is a referral rule, which refers to a specific law that would apply to the particular relationship. The conflict of laws rules in the private international law of the sea are secured in the domestic law - Merchant Shipping Code (MSC), and in many cases in the international maritime conventions also. The specifics of the conflict of laws rule determine specific features in its structure. The conflict of laws rule consists of two elements - volume and connecting factor. The connecting factor is also called an indication of applicable law. According to some authors the essential content of the private international law comes down to the conflict of laws problems and their resolving¹¹⁴.

In terms of relationships related to the maritime merchant ship, the circumstance that some of them are governed by conflict of laws rules is essential. They do not contain direct regulation of the relations but refer to the law of a given country (domestic or other)¹¹⁵.

For example, the ranking of the maritime liens inter se and in relation to other categories of maritime claims varies across countries and is a principal cause for conflict of laws in this field. Due to the different systems of priorities, a court ceased with a maritime claim which, in its applicable law is a lien on the ship, but is not such under the law of the court (*lex fori*)¹¹⁶, must take two fundamental decisions. Firstly, the court must

¹¹³On the issue of the extension of the expression of the sovereignty of one or more countries see: Kutikov, V., editing of T. Todorov, Private International Law of the Republic of Bulgaria., 1993., p.8-9.

¹¹⁴Op.cit.: Anufieva, L., Bekyashev, K., Dimitrieva, G and others., Private International Law, Moscow, 2004., p.118; This view was expressed by L. P. Anufieva.

¹¹⁵See. Vladimirov I. Private International Law. S., 1998., p.62-73; see also: Sadikov, I., The conflict of law rules in Private International Law- Sovietezhegodnikin international law. 1982. M., 1983. p. 205-207.

¹¹⁶In this regard, see: Vladimirov, I., Private International Law. General and special part, University National and World Economy, Sofia, 2014. p.48. (The law of the court (*lex fori*) – The application of this formula of connecting factor is unconditional in the field of the procedural law: when it examines constituent element with an international element, the court always applies the civil procedural law of its country. All the civil procedural matters are governed solely by the law of the court, while the substantive rights of the parties in a certain case can be settled by foreign civil laws. But in some countries the effect of *lex fori* covers also the substantive law. Thus, in the English case

decide whether to recognize this lien on a foreign ship as such or not, despite the fact that a corresponding claim arising within the court's own territorial jurisdiction would not constitute a maritime lien. Secondly, if the court decides to admit a foreign maritime lien as such, it must then decide how to rank a default claim in the allocation of the sale proceeds by virtue of the court decision. The decisions, given by the countries are different.

Conflict of laws rules in the Bulgarian maritime law are mainly contained in MSC - Chapter One, Section Two "Applicable Law"¹¹⁷.

With the adoption of the Private International Law Code, the rules of MSC appear special.

Before the adoption of PILC the matters concerning the law applicable to certain international cases have been scattered in different laws: the Commercial Law, the Obligations and Contracts Act, the Consumer Protection Act, the Non-profit Legal Persons Act, the Merchant Shipping Code and the Civil Procedure Code and others. Despite the effort for codification of the private - law relations with an international element, conflict of laws rules still remain outside the PILC. These rules should be referred to the category of special rules.

Our current legislation takes two basic principles in the regulation of rights in rem, related to the maritime merchant ship:

1. Applicability of the law of the country under whose flag the vessel is flying (*lex banderae/lex flagi*);
2. Obeying the form of the assignment transaction to the law of the place where the act occurred (*lex loci actus*)¹¹⁸.

According to Article 10, paragraph 1 of the MSC in respect of the right of ownership and the other real rights to vessels, to the acquisition, modification and transfer of any such rights, as well as to the entry in the register of vessels applies the law of the flag¹¹⁹.

Regarding the *lex banderae* (law flag) there are different perceptions as a formula of connecting factor and sometimes a different content is regarded.

The law of the flag is a separate formula of connecting factor in the Law of the Sea.

According to some authors, historically and theoretically, *lex banderae* is associated with the concept of the board of the ship, which is a prerequisite for the implementation of the concept of "sovereignty". It is envisaged that for events and actions which have come on board of the ship in the high seas applies the jurisdiction of the State under whose flag the ship is flying.¹²⁰

The law of the flag applies primarily to vessels, flying foreign flags. This provision covers the relevant substantive law. The reference to the law of a third country or the return to the Bulgarian law is not excluded. The provision of Article 10, paragraph 1 of the MSC applies to ships, flying a Bulgarian flag and this means that for them will apply the provisions of our law - art. 46-52 of MSC.¹²¹

The cases of acquiring ownership of sea-going ship through a capture, as belonging to a hostile country in times of war are not covered by the present case.

The provision of Art. 10 para 1 of the MSC determines "in respect of the right of ownership and the other real rights to vessels, to the acquisition, modification and transfer of any such rights, as well as to the entry in the register of vessels applies the law of the flag." The buying of a ship (in the case of a ship already flying a flag) and any additional ancillary transactions related thereto shall be governed by the law of the flag, carried by the ship, which is being bought. In this case the nationality of the buyer, the place of conclusion and the place of performance of the contract, the currency of payment and other circumstances do not affect the legal orders applicable to this relationship;

The alteration of the real relations is also subject to the law of the flag. This means that the *lex banderae* will determine the conditions of validity of the mortgage, the duration of its action, its action, object and priority. Moreover, the provision of Art.51, para. 1, p. "b" of MSC provides that the mortgage, raised on a vessel, which is acquired or built abroad before becoming Bulgarian property shall be valid, provided it was recorded when raised according to the law of the principal register;

The law of the flag shall be applicable at the entry of vessels in the registers.

Lex banderae will be applicable to the requirements for the conditions of entry of the circumstances subject to registration, cancellation of registration and its effect with respect to third parties¹²².

law has repeatedly been held the opinion that the agreement, which provides the consideration of the dispute by arbitration in a specific country testifies for the intention of the parties to settle their relations under the law of that State.

¹¹⁷ See: Damyanov, C., Conflict of laws rules under the Bulgarian contract law of PR Bulgaria. S., 1972., p.21-23.

¹¹⁸ Op.cit. Todorov, T., Private International Law.Subjects.Property.Obligations.TS.1993., p.220-221.

¹¹⁹ See. Vartolomeev, O., *Laloidupavilliondanslanouvellelegislationbulgaresurlanavigationmaritime (Droitinternational, priveetpublic)*, 1978, p.118-119.

¹²⁰ Historically, this rule is related to the legal fiction that the ship is regarded for a floating territory of the State whose flag it flies. Today this concept is considered by many authors devoid of content.

¹²¹ Op.cit Todorov, T., *International ... Op. cit.*, p. 220-221.

¹²² Op.cit. Vartolomeev, O., *principle of ... Op. cit.*, s.166-167.

Any ship, entitled to flying the flag of the Republic of Bulgaria is subject to entry in the register (Article 3 of the Ordinance №.1).

According to some authors, the reason why the law of the flag is of great importance in maritime law in connection with the real relationships lies largely in the very real relationships. Because they are durable and complex relationships where the applicable law should not depend on the parties¹²³.

The contemporary reasons for applying *lexbanderae* are mainly of a practical nature and are in the range of the international public law and that of the private international law. The first type of considerations are associated with the term "state sovereignty" and the status of the ship at the high seas. In the high seas no country can exercise sovereignty. And with the view of the exercising of sovereignty, could be assumed that in this case *lexbanderae* is the only possible connecting factor¹²⁴.

In terms of private international law, the application of the law of the flag brings unity in the regime of the different types of activities carried out by the merchant ship and regarding it. This regime is not affected by the temporary location of the ship¹²⁵.

The general provision of Art. 64 PILC determined that the possession, ownership and other rights in rem in movable and immovable property shall be governed by the law of the State in which the property is situated. The evaluation as to whether a corporeal object is movable or immovable, as well as the type of the rights in rem, shall be determined by the same law - *lex rei sitae*.

With respect to ships, aircraft, means of railway and road transport, is taken a different approach and different applicable law for the different types of vehicles, as it is explicitly identified. Therefore Art. 68 of PILC is referring to the applicable law for the property transactions for these vehicles. This rule specifies that the acquisition, transfer and termination of rights in rem on ships shall be governed by the law of the flag of the ship flying.

In terms of aircraft -the law of the State where the aircraft is registered. Concerning the railway and road transport -the law of the State where the person operating the railway rolling stock and land motor vehicles has its place of business¹²⁶.

If a comparison is made, it is evident that the registration is crucial for the applicable law in regards to the property law regime of the aircraft. In its legal significance it has been equated to the law of the flag.

In general PILC and MSC contain an identical legal rule regarding the sea-going merchant ships, namely that the acquisition, the transfer and the termination of rights in rem on the ship are governed by the law of the flag of the ship.

MSC offers the option to sub-chartering a ship chartered under a bareboat charter. According Art.199d, unless otherwise agreed, within the limits of his rights vested therein by the bareboat charter, the charterer, acting on its own behalf, may conclude contracts with third parties sub-chartering the vessel or part thereof thereto under bareboat charter terms for the entire period or for part of it. The rule of MSC should be interpreted narrowly, ie the sub-chartering can happen only if it is explicitly permitted and if the new sub-bearbout charterer has the same nationality as the first one has, ie there is no need of change of registration.

Such a hypothesis is not settled by MSC and in order to avoid any conflicts of interests, it would be appropriate in a subsequent amendment of the MSC to be foreseen an additional text that includes this hypothesis.

This text could strengthen the principle that to the right of ownership and other rights in rem over the vessel (chartered under a bareboat charter) is applied the law of the country where is the basic registration of the ship. Explaining that under "the main registration" is understood "the law of the State of the principal register" and not where the ship is temporarily entered for the term of duration of the bareboat charter.

Against this view may be invoked another thesis. For example, that this conflict of laws rule for the state of registration cannot cover all the hypotheses. For example, when the ship was acquired abroad by a Bulgarian natural person, legal entity or state. Then Art. 36 para 1 of MSC will find application. The Executive Director of the Maritime Administration Executive Agency or a person empowered thereby shall issue an interim certificate for flying the flag of the Republic of Bulgaria to any vessel acquired abroad. This certificate shall be valid until the arrival of the vessel at a Bulgarian port at which she shall be registered but for a period that may not be longer than one year. Therefore, in this case the ship is not actually registered in our register, and yet through an interim certificate is entitled to fly the flag of our country.

The form of the contract for transfer of a right of ownership or for creation of real rights to vessels shall be determined by the law of the place where the contract is concluded (Article 10, Paragraph 2 of MSC).

¹²³See: Stalev, S. The law of the flag and its application in the Merchant maritime. S., s.80-81.

¹²⁴Op.citGidel, G. Ledroitinternationalpublicdelamer. Tome I. Paris. 1932, p.225.

¹²⁵See. Meyers, H., The nationality of Ships., The Hague, 1967., p.81.

¹²⁶PILC - prom.SG.n.42 of 17.05.2005 41 PILC - prom. SG. n.42 of 17.05.2005

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Therefore, for the legal form of the contract is applicable the law of the place where the contract is concluded - *lex loci contractus*¹²⁷.

The conflict of laws rule in article 10, par. 2 of MSC should be interpreted: if the contract is concluded in Bulgaria, for its legal form will apply the provision of Art. 46 of MSC. The transactions for the transfer of ownership, as well as for raising of a mortgage on a vessel or on a vessel under construction, shall be concluded in writing with notarized signatures of the parties.

From the analysis of the provisions of article 10 and article 46 of MSC can be drawn the following conclusions: 1) the provision of Art. 10, para.2 of MSC has a wider content than this of art. 46 of MSC; 2) art. 46 of MSC, as edited, does not apply to relationships with an international element, since it requires writing with notarized signatures of the parties, while the conflict of laws norm of Art. 10, para. 2 of MSD refers to the *lex loci contractus*.

The formula most used for a connecting factor in MSC is the law of the flag. Many of the issues are settled based on the *lexbanderae*. In this regard, Article 9, paragraph 1 of MSC determines that the grounds for and the limits of the shipowner's liability shall be governed by the law of the flag. (*lexbanderae*). This rule is unconditional and it cannot be made a retreat¹²⁸.

The relations incidental to the removal of wrecks in the maritime space and inland waterways of the Republic of Bulgaria shall be regulated according to the provisions of MSC, and where the wrecks are on the high seas, by the law of the flag of the salvaging vessel.(Article 17 of the MSC).

The law of the flag shall apply to contracts of affreightment. (Article 20 of the MSC). Other cases in which the *lexbanderae* will be applied will not be a subject of consideration, because they have no connection with the analyzed problems.

The privileged claims, provided in MSC are governed by the law of the country where the enforcement takes place¹²⁹ (*lex loci actus*). This conflict of laws rule refers to the privileged claims provided for in Art. 53-62 of MSC. Any other claim is outside the scope of the rule of Article 11 of MSC.

The Americans and Canadians recognize the foreign lien on the vessel, while the English courts apply *lexfori* (ie their own law). In China is also followed the principle *lexfori*.¹³⁰

Some countries seem quite confused in the approach they adopt. In Israel, three judges of the Israeli Supreme Court for example, in the case *The Nadja S. (Griffin Corp v Koor Sachar)* are divided into three groups. The Chairman of the Court defended the view that the foreign maritime lien for necessities is substantive law, which should be governed by *lex situs* (law of the place where they delivered the necessities), and the priorities are subject to the *lexfori* (ie The Canadian approach). The second judge maintained the view that the recognition and the prioritization of the ranking should be *lexcausae* (law applicable to the contract for the necessities), and that if these laws vary, *lexfori* will regulate the priorities. The third judge decided that *lexfori* should apply to both the recognition and the priorities¹³¹.

Greece is one of the countries whose rules on conflict of laws require the law of the flag of the ship - *lexbanderae/flagi* (the right of registration of the vessel) to decide over issues on recognition and ranking of foreign maritime claims¹³².

In the Netherlands the right of registration of the ship (the flag) regulates the question of whether a maritime claim is protected by lien, as well as the scope and the consequences of such a lien. Even if the lien exists under the law of the flag, however, it will rank superior to a mortgage only if an equivalent lien would do the same under the Dutch law¹³³.

According to prof. Tetli, the flag or the registration of the vessel are no longer adequate or satisfactory as a rule of conflict of laws in our modern world, where the flags of convenience, the double flags and the "flying outside the flag" are so widespread, and where often there is no real link between the flag or registration and the owners or the operators or the insurers of ships. Today, the flag or the registration is nothing more than a contact among the others, and is rarely a decisive connecting factor. Certainly it cannot be relied on as a final word on the matter of which law regulates the recognition and the enforcement of the foreign maritime claims¹³⁴.

¹²⁷ Op.citKutikov, op. cit., p.540.

¹²⁸ See. Vartolomeev, Og. La loi du pavillion ..., op. cit. p.116.

¹²⁹ Article 11 of the MSC

¹³⁰ PR China, inits Maritime Code of1993 69, Article 272 regulates the "law of the place where the court hearing the case is situated" to apply "to issues pertaining to maritime rights of pledge." In other words, the RRC follows the principle of *lexfori*

¹³¹ Naschitz, P., Maritime Liensand Mortgagesin Israel.JMLC.,1992., 23.

¹³² In Greece, the relevant provision is Article 9 of the Greek Code of Private Law of the Sea.

¹³³ Act on collisions of maritime laws of 1993, 74 Article 3 (2).

¹³⁴ Op. cit. Tetley, W., MaritimeLiensintheconflictoflaws., finalversionpublishedin J.A.R. Nafziger&Symeon C. Symeonides, eds., LawandJusticein a Multistate World: EssaysinHonorofArthur T. VonMahren, Transnational PublishersInc., Ardsley, N.Y.2002 at. p.439-

It has been already indicated that the ranking of maritime liens inter se and in relation to other categories of maritime claims varies across the different countries and is a principal cause of conflict of laws in this area. The court must first decide whether to recognize a foreign maritime lien as such or not, and secondly, if the court decides to admit a foreign maritime lien as such, it must then decide how to rank the default claim in the allocation of sale proceeds by virtue of the judicial decision. The decisions, given by the countries are different.

REFERENCES

- [1] See Kutikov, V., editing of T. Todorov, Private International Law of the Republic of Bulgaria., 1993., P.8-9.
- [2] Op.cit. : Anufieva, L., Bekyashev, K., Dimitrieva, G and others., Private International Law, Moscow, 2004., p.118; This view was expressed by L. P. Anufieva.
- [3] See. Vladimirov I. Private International Law. S., 1998., p.62-73; see also: Sadikov, I., The conflict of law rules in Private International Law- Sovietezhegodnik in international law. 1982. M., 1983. p. 205-207.
- [4] Vladimirov, I., Private International Law. General and special part, University National and World Economy, Sofia, 2014. p.48. (The law of the court (lex fori) – The application of this formula of connecting factor is unconditional in the field of the procedural law: when it examines constituent element with an international element, the court always applies the civil procedural law of its country. All the civil procedural matters are governed solely by the law of the court, while the substantive rights of the parties in a certain case can be settled by foreign civil laws. But in some countries the effect of lex fori covers also the substantive law. Thus, in the English case law has repeatedly been held the opinion that the agreement, which provides the consideration of the dispute by arbitration in a specific country testifies for the intention of the parties to settle their relations under the law of that State.
- [5] See: Damyanov, C., Conflict of laws rules under the Bulgarian contract law of PR Bulgaria. S., 1972., p.21-23.
- [6] Op.cit. Todorov, T., Private International Law. Subjects. Property. Obligations. TS.1993., p.220-221.
- [7] See. Vartolomeev, O., L'oidupavillion dans la nouvelle legislation bulgare sur la navigation maritime (Droit international, prive et public), 1978, p.118-119.
- [9] Op.cit. Todorov, T., International ... Op. cit., p. 220-221.
- [10] Op.cit. Vartolomeev, O., principle of ... Op. cit., s.166-167.
- [11] See: Stalev, S. The law of the flag and its application in the Merchant maritime. S., s.80-81.
- [12] Op. cit. Gidel, G. Op.cit. Gidel, G. Le droit international public de la mer. Tome I. Paris. 1932, p.225.
- [13] See. Meyers, H., The nationality of Ships., The Hague, 1967., p.81.
- [14] PILC - prom. SG.n.42 of 17.05.2005 41 PILC - prom. SG.n.42 of 17.05.2005
- [15] Op. cit. Kutikov, op. cit., p.540.
- [16] See. Vartolomeev, O., L'oidupavillion ..., op. cit. p.116.
- [17] Article 11 of the MSC.
- [19] Naschitz, P., Maritime Liens and Mortgages in Israel. JMLC., 1992., 23.
- [22] Op. cit. Tetley, W., Maritime Liens in the conflict of laws., final version published in J.A.R. Nafziger & Symeon C. Symeonides, eds., Law and Justice in a Multistate World: Essays in Honor of Arthur T. Von Mahren, Transnational Publishers Inc., Ardsley, N.Y. 2002 at p.439-440.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF THE MEMBER STATES
ABOUT THE MOMENT OF PASSING OF THE TITLE IN RESPECT OF SHIPS
UNDER CONSTRUCTION**

Ana Dzhumalieva, PhD

Varna Free University „Chernorizets Hrabar“ - Varna, Bulgaria

Abstract: In the statement are considered the problems that arise about the moment of the passing of the title of ships under construction. A brief flashback of our maritime legislation on this issue is done. A conditional grouping of the legal framework on this issue in a number of countries is done. Some of the questions about the title in terms of its materials and components, which are used in the construction of ships are also analyzed.

Keywords: Ownership, ships under construction, comparative analysis

The construction of ships is one of the primary mean for the acquisition of the right to property. This is a specific mean for acquiring the right to property. The view that this is more a way of creating of an object rather than a mean for the acquisition of title is also maintained in the theory. The supporters of this view accept that until the vessel is not build and equiped as intended - while it is not still fit for sailing, there is no ship available and for it are not applied the provisions of the maritime law¹³⁵. In this statement will be advocated the opposite view. Indeed, it could be assumed that the construction is a way to create an object, including a ship, but it is not necessary to fully build and equip the vessel, to be accepted that there is a ship and in respect of it to start to apply the provisions of the maritime law.

Another topic of discussion also exists, which is in regards of whether the works contract includes or not the contract of sale. Some authors maintain the opinion that the works contract does not include the contract for the sale of a ship. According to them, after the construction of the ship, a separate contract of sale should be concluded. In support of this is pointed out that the written form with notarized signatures is required only for the contract of sale, but not for the works contract¹³⁶.

Until 2002 the Merchant Shipping Code (MSC) did not regulate the matters, related to ships under construction. In 2002 in MSC was introduced a legal regulation only for certain basic concepts related to the vessels under construction. If a flashback is to be done regarding the older legislation, it is obvious that the Law on maritime trade (LMT) contains provisions about vessels under construction (art. 2 and art. 3 of LMT). The legal regulation is not very comprehensive. At a later stage, The Merchant Shipping Act (MSA) also includes such provisions, even a special chapter is devoted to these questions. Chapter II - "For shipbuilders and commercial shipyards" with six of articles is given the legal regulation.

At present, in art. 46 para 1 of the MSC is determined that "transactions for the transfer of ownership, as well as for raising of a mortgage on a vessel or on a vessel under construction, shall be concluded in writing with notarized signatures of the parties". Any passing of title of a vessel or of a vessel under construction, may be adverse to third parties only after entry on the register for ships under construction over 12 meters.

About the safety conditions it is explicitly provided that a vessel may not be commissioned before it has been established according to the relevant procedure by the Maritime Administration Executive Agency that the said vessel had been built and outfitted and that in number and qualifications of the ship's complement thereof satisfies the requirements for safety of navigation (Article 72 of MCS).

Historically, the Law of Maritime Trade also requires registration in the books of the port management (Art. 2 LMA). The Merchant Shipping Act obliges each shipbuilder before starting the construction of a ship to declare about this in the corresponding port management, as well as to report whether he constructs a ship on his own account or for the account of a third party on behalf (Article 12 of ZTK).

When dealing with these issues should be given a deserved attention to the International Convention relating to Registration of Rights in respect of Vessels under Construction from 1967¹³⁷. According to it, the countries are obliged to open and keep register for registration of right to propertys on vessels under construction. According to Art. 1, para. 2 " the registration of such rights may be restricted to vessels which, under the national law of the State of registration, will be of a type and size making them eligible, when completed, for registration as sea-going vessels".

The 1967 Convention determines that these registers are kept in the State of the place of the construction of the ships and in no other country can be opened such a register. This can be derived from the provision of Art. 2 para. 2, where it is determined that the states shall allow registration of rights in respect of vessels which are to be or are being constructed irrespective of the nationality or domicile of the applicant. However, the

¹³⁵ Compare Sirakov, Y. Maritime Law. S., 1968, p.87. - (In our doctrine that argument is supported by Janko Sirakov)

¹³⁶ Op.cit. Stalev, S., Commercial Maritime Law., S.1991. , s.49-50

¹³⁷ Convention has not entered into force

foregoing shall not affect any provision of the national law of the State of registration restricting the acquisition of such rights by aliens or for controlling shipbuilding".

The Contracting States shall not allow to be carried out registration of rights to a vessel which is to be or is being constructed within the territory of a Contracting State in any other state. Therefore, ships under construction will be initially registered where they are constructed. A condition is put - registration of rights in respect of a vessel which is to be or is being constructed shall be permitted when a contract for the building of a properly specified vessel has been executed or the builder declares that he has decided to build such a vessel for his own account.

A possibility is given to the national law, which may make it a condition for registration that the keel has been laid or equivalent constructional work has been performed in the place of launching into water.

Convention relating to Registration of Rights in respect of Vessels under Construction specifies that titles to and mortgages and "hypothèques" on a vessel which is to be or is being constructed shall, on application, be entered in the register (Art. 5). The effects of the registration of the rights, including the ranking of mortgages and "hypothèques" between themselves, shall be determined by the law of the State where the vessel is to be or is being constructed, however, without prejudice to the provisions of this Convention

The procedure of enforcement of these rights shall be regulated by the law of the State where the enforcement takes place. The provision of Art. 8 of the international agreement provides that national law may provide that the registered rights on a vessel under construction shall attach to materials, machinery and equipment which are within the precincts of the builder's yard and which by marking or other means are distinctly identified as intended to be incorporated in the vessel.

The construction of the ship as a mean of acquiring a title over the property is not detailed in our legislation. The international practice and the decisions of other jurisdictions are not straightforward.

The importance of the moment of the passing of the title is important, not only for the relationship between the constructor and the client, but also in terms of financing the construction of the ship. Moreover, the construction of a ship is gradually becoming a ship and the rights and obligations related thereto may change with the status of the object itself, as the ship only gradually becomes a finished object of the property law.

In the initial phase there are only unrelated beams and metal sheet. At this point we see only ordinary items belonging to the constructor or the customer or perhaps to a subcontractor or a supplier. Once the keel is laid or the hull taking shape, it is difficult to say at which exact moment is "born" a ship. In this regard, the MSC determines that vessels under construction shall be entered on the register as of the moment of laying the keel or completion of equivalent building works. (Art. 40b para. 1 of the Merchant Shipping Code).

In Decree № 5 for the shipping documents is determined that marine ships under construction in the Republic of Bulgaria after the launching in water are supplied with 1/. a crew list; 2/. a diary for petroleum operations; 3/. a temporary certificate for sailing under the flag of the Republic of Bulgaria (Article 103)¹³⁸.

The parties may choose the applicable law to regulate the relations arising in connection with the carrying out of the construction of the ship, but the passing of the title on it usually is regulated solely by the law of the place where the ship is being built.

The complexity, the diversity of the problems that arise on the occasion of the moment, in which the title passes are revealed conclusively by the circumstance that the countries adopt into their national law different approaches. Their positions can be grouped in several key areas:

- Passing of the title upon the transmission of the ship.

In this case the title passes upon the transmission of the ship to the customer. This is perceived in England.

This general rule is also found in many other countries, namely:

Belgium also perceives this approach. It will be different only if the constructor sells a standard individualized ship, one of a series as a vehicle. In this case the title passes at the time of the specification. The parties may agree otherwise.

In Greece, the title of the ship passes at its transmission, but the parties are free to agree about the passing at any another time.

The title passes at the transmission under the Dutch law also¹³⁹.

In Portugal, the title passes upon the transmission of the ship, but the transfer must be proved in writing and is effective against third parties only when it is registered¹⁴⁰.

In Canada, except Quebec, the situation is similar to that in the United Kingdom.¹⁴¹

¹³⁸ See. SG 88/2004.

¹³⁹ Article 667 of the Civil Code

¹⁴⁰ Article 86, N1, of the Regulations for the Commercial Register

¹⁴¹ See. For example, the Law on the sale of goods of Ontario, section 17.

According to the French law, unless the parties decide otherwise, the constructor is an owner of the ship under construction until such physical possession has not been transferred to his client. The title passes when the ship is taken over by the client after navigation tests.¹⁴²

In Germany, the constructor is obliged to transmit the ship to the customer and to pass the title upon it. The title usually is passed at the transmission. The parties may agree on another rule¹⁴³. If the ship is not registered, the law has no requirements for the form; if the ship has been registered, the transfer must be documented by a notarial deed, registered in the register of ships under construction.

The Japanese law perceives that the ownership of the ship arises, when: (a) the ship under construction belongs to the one who delivers or prepares the biggest part of the materials, usually the constructor, and (b) the title passes to the customer upon delivery of the ship to him.¹⁴⁴

In Korea, the prevailing view is that the title of a ship under construction is in the person who supplied the biggest part of the materials, usually the constructor. The title of movable property, such as a ship passes upon transmission (article 188 of the Civil Code).¹⁴⁵

- Passing of the title by a mean other than the transmission of the ship

In some countries the title of the ship under construction passes to the customer by a mean other than transmission. The common rule is that the title passes at an earlier time.

According to the law of Argentina, unless otherwise is agreed between the parties, the title passes to the customer when the keel is set or is paid an installment of the price¹⁴⁶.

Denmark assumes that if the ship under construction is not entered in the register of ships under construction it is regarded as an object and as such is a subject to this general legal rule that the title of an object, made to the consumer's specifications passes once the object can be ascertained. As to the ship's hull, it is ascertained when it is laid.

In regards to the other parts of the ship, however, the proven practice is, the parts to be identified for a specific ship by their marking¹⁴⁷.

In the United States: Subject to paragraph 2-401 (2) of the Uniform Commercial Code (UCC-Uniform Commercial Code), the title passes to the buyer at the time and place at which the seller completes his performance with reference to the physical delivery of the goods, despite any reservation of a security interest – as the buyer is the customer and the seller is the constructor. The overall ownership, however, does not remain at the constructor until the moment of transmission: paragraph 2-401 (1) provides that the client acquires a "special property" on the ship as soon as it has been "identified", ie "when the goods are marked or otherwise designated by the seller as goods to which the contract relates": paragraph 2-501 (1). (Paragraph 2-722 of the Uniform Commercial Code provides: " where a third party so deals with goods which have been identified to a contract for sale as to cause actionable injury to a party to that contract..., a right of action against the third party is in either party to the contract for sale who has title toor a special property .. over the goods).

These rules may be replaced by the terms of the contract between the parties except that, according to paragraph 2-401 (1) "title to goods cannot pass under a contract for sale prior to their identification to the contract".

- Some issues about the title in terms of the materials and the components, which are used for the construction of a sea-going merchant ship

The distinction can be made on whether the materials and the components needed for the construction of a ship are owned by the shipbuilder or are in the possession of a third party.

If the materials and the components are owned by the shipbuilder it is considered that he usually produces and sells such materials, components, which he uses for the production of the ship. Here can be maintained the principle that the owner of the materials is the owner of the property.

In the marine shipbuilding practice there are two basic theories on the occasion of the materials and the components owned by the constructor:

- The materials to pass when they are intended;
- The materials to pass when they are used.

Unlike the United Kingdom, however, a ship under construction may be registered and once this is done, no contracts may be effective for transfer of the title of the ship until it a record in advance is registered in accordance with section 5 of the Act for the shipping of Canada, RSC 1970.

¹⁴² Op.cit. Ripert, G., par Rene Rodier, Droit maritime. p.372

¹⁴³ Op.cit. Bürgerliche Gesetzbuch, 929a

¹⁴⁴ Op.cit. Article 188 of the Civil Code

¹⁴⁵ Op.cit. Article 150 of the Navigation Act (№ 20094)

¹⁴⁶ If, however, the contract does not stipulate the issue, it would be regarded that if the customer pays the full purchase price before accepting the ship, he acquires a title when he pays. In practice, an acceptance protocol at the time of transmission is signed and it is regarded as evidence of the intention of the parties that the title is to be transferred.

¹⁴⁷ Op.cit. section 247 of the Merchant Shipping Act

The first and the most widely held theory is that they should be considered as part of the ship as soon as there is a clear evidence that they are intended for the ship - when they have been marked appropriately.

This is in accordance with the provisions of art. 8 of the 1967 Brussels Convention relating to Registration of Rights in respect of Vessels under Construction: "national law may provide that the registered rights on a vessel under construction shall attach to materials, machinery and equipment which are within the precincts of the builder's yard and which by marking or other means are distinctly identified as intended to be incorporated in the vessel."

Section 48 (2) of the Act for registration of ships in Denmark, provides that the registration of a ship in the register of ships under construction contains those materials purchased for the ship that were found in the factory and marked as intended for the ship. The interested parties - the constructor, the client and the person holding the parts may also agree the above to be effective for parts, identified and marked in places other than the factory¹⁴⁸.

The second theory, experiencing less support considers the use of the materials or components. The main reason is that until the latest practicable applicable moment, the constructor must be free to divert parts and materials from one ship to another under the circumstances.

In the marine merchant practice also exists the possibility of negotiating the terms and conditions for the passing of title in respect of newly built ships. They are established proforma, which can be used by the parties and facilitate the contracting parties. Their contents is known in advance and there is no danger the parties to find themselves faced with unusual agreements. To the parties is given the opportunity to modify these standard contractual proforma and to make them adapted for the service of their specific interests. The different types of proforma will not be subject to scrutiny and analysis in this study.

From everything stated here, it is apparent that a much diverse domestic and International regulation exists. As a certain omission of our domestic law could be considered the too modest or the rather scant legal regulation that exists for these serious legal problems in the Merchant Shipping Code. Perhaps there will be different interpretations in support of the thesis that for the outstanding issues will be applied the provisions of our domestic law. It has some justification. But if these questions find legal regulation in the MSC, it would only enrich our maritime law. Upon the settlement of the substantive law relationship, related to the sea-going ships, however, it is not very appropriate to be adopted the approach that for the outstanding issues in the MSC the legal rules of our domestic law would find application. This thesis can be supported with the argument that questions concerning ships under construction have their specifics. There is also an international legal instrument regulating these issues, although it has not entered into force. The position that the legal relations for vessels under construction can be considered as specific to the maritime private law might even be advocated. The complexity of the problems is also caused because of the fact that ships are objects with significant material value. In view of this it is necessary to be given a more detailed legal regulation, which to find a place in MSC.

REFERENCES

- [1] Op.cit. Sirakov, Y. Maritime Law. S., 1968, p.87. - (In our doctrine that argument is supported by Janko Sirakov)
- [2] Op.cit. Stalev, S., Commercial Maritime Law., S.1991. , s.49-50
- [3] Convention has not entered into force
- [4] See. SG 88/2004.
- [5] Article 667 of the Civil Code
- [6] Article 86, N1, of the Regulations for the Commercial Register
- [7] See. For example, the Law on the sale of goods of Ontario, section 17. Unlike the United Kingdom, however, a ship under construction may be registered and once this is done, no contracts may be effective for transfer of the title of the ship until it a record in advance is registered in accordance with section 5 of the Act for the shipping of Canada, RSC 1970.
- [8] Op.cit. Ripert, G., par Rene Rodier, Droit maritime. p.372
- [9] Op.cit. Bürgerliche Gesetzbuch, 929a
- [10] Op.cit. Article 188 of the Civil Code
- [11] Op.cit. Article 150 of the Navigation Act (№ 20094)
- [13] Op.cit. section 247 of the Merchant Shipping Act
- [14] Section 48 (2) of the Ship Registration Act.

¹⁴⁸ Section 48 (2) of the Ship Registration Act.

THE REQUISITION AND THE CONFISCATION OF MARITIME MERCHANT SHIPS AS MEANS OF ACQUISITION OF A TITLE

Ana Dzhumalieva, PhD

Varna Free University „Chernorizets Hrabar“ - Varna, Bulgaria

Abstract: In the report, the author analyses, some problems about the confiscation and the requisition of the merchant ships. A distinction is made between the two concepts. The Bulgarian legislation about the confiscation of ships has been analyzed. In the report is reflected the discussion in our legal doctrine whether the confiscation is a primary or a secondary mean of acquiring real right.

Key words: confiscation, requisition, title

Before examining the issue of the confiscation of the sea-going ships it is necessary to distinguish the concepts of "requisition" and "confiscation". The clarification of their material content is important because often they are used with an equivalent meaning, but in fact each of these concepts has its own specific. The term "requisition" comes from the Latin "requisitio" and means forced seizure by the state authority of food, feed, livestock and other property, usually in times of war and natural disasters, as the value is being paid in cash or bonds. The term "confiscation" also comes from the Latin "confiscatio", with a basic significance: a forced unremunerated expropriation of private property in favour of the state as a punishment¹⁴⁹.

From the comparison of the short definitions of the requisition and the confiscation it is clear that differences exist in regard to them. The requisition is not related to the commission of an unlawful act, but is premised on the occurrence of an exceptional Force Majeure. By contrast, the confiscation is undertaken in response to a certain illegal act and is a kind of punishment¹⁵⁰. According to the English case law, where a ship was requisitioned during the period of the implementation of the charter contract, the requisition can be a sufficient reason for his frustration, ie to be ceased the meaning of the charter contract.¹⁵¹

The confiscation and the requisition may be carried out not only to ships flying the flag of the confiscating or requisitioning state, but also to foreign ships. They are governed by Lex fori of the requisitioning or confiscating state. The previous property does not interest the state of the court. In both cases, however it is necessary, the ship to be within the exercise of the sovereignty on the part of the requisitioning or confiscating state¹⁵². For example, if these actions are undertaken by our state, the ship must be in the above mentioned maritime spaces. In support of this is the provision of Art. 18 of the Maritime Space, Inland Waterways and Ports of the Republic of Bulgaria Act, which stipulates that: "The external and lateral limits of the territorial sea shall constitute the state frontier of the Republic of Bulgaria "

According to some authors the confiscation according to our law is a special mean for termination of title and other real rights¹⁵³. It could only be added that the confiscation can be viewed not only as a device for termination, but also as a mean of acquiring a title.

The confiscation according to our law may be imposed as a penalty under the Criminal Code. And according to Art. 20 and 21 of the Administrative Violations and Sanctions Act, among the administrative penalties laid down in Art. 13, the the penalising authority shall rule forfeiture in favour of the state of all personal effects belonging to the offender that have been put to use in the commission of a deliberate administrative violation, if the relevant law or decree provide so.¹⁵⁴

On the question what is the meaning of forfeiture in favour of the state and if it amounts to confiscation there is no single opinion. According to some authors this is not confiscation, because it exists only as a form of punishment under the Criminal Code. Other authors accept that the forfeiture is "administrative confiscation" and is a punishment that affects the property of the offender and compared to other administrative sanctions is subsidiary by nature¹⁵⁵. Both views have their pros and cons. The arguments in favor of either views will not be subject of this study.

According to Art. 44 of the Criminal Code (CC): "Confiscation shall be compulsory appropriation without compensation of property in favour of the state, of assets belonging to the convict or of part thereof, of specified pieces of property of the culprit, or of parts of such pieces of property". It is a compulsory and unremunerated forfeiture in favour of the State of property objects that belong personally to the criminal

¹⁴⁹ Ор. cit. Милев, Ал., Братков, И., Николов, Б. Речник на чуждите думи в българския език., С., 1970 г., с.336.

¹⁵⁰ See Матева, Ю., Правен режим на непълнолетни правонарушители., Сиела, С., 2008, 91-92.

¹⁵¹ See. Вж. Чаръкчиев, Е. "Ръководни прецеденти на Английската съдебна и арбитражна практика в областта на морските превози". - Проблеми на морското право. 1(9)1984 г. С., с.122.

¹⁵² Ор. cit. Сталев, С., Морско търговско право, Ц. 1991., р.50

¹⁵³ See. Боянов, Г., Вещно право., С., 1998г., с.286, (The author supports this opinion).

¹⁵⁴ See: Лазаров К., Административно право. С., 2000., с.244

¹⁵⁵ Ор. cit. Дерменджиев, И., Д.Костов, Д. Административно право, С., 1998, с. 276.

perpetrator. The forfeiture must be issued by the court and for an offense by law to be provided namely the punishment confiscation¹⁵⁶. A subject to forfeiture can only be defined property rights of the perpetrator. Confiscation shall not be ordered if the culprit does not possess available property which could be subject to such punishment¹⁵⁷. Subject to confiscation may not be the objects needed by the convict and his family for personal and family use, the objects necessary for the exercise of his vocation specified in a list approved by the Council of Ministers, as well as means for support of his family for one year. (Art. 45, para. 1 and para. 2 of the Criminal Code).

According to Art. 46 of the Criminal Code in case of confiscation the state shall be liable to the amount of the value of the confiscated property for compensation of the damages caused by the crime, an after that for the debts of the convict formed by the time of initiation of the penal proceedings, where his remaining personal property is not enough for compensation of the damages and payment of the debts.

On the question what mean of acquiring title is the confiscation there are expressed different opinions in our doctrine. According to some authors, the confiscation is considered a primary mean of acquiring title. The state becomes the owner of the confiscated property with the fact of entry into force of the conviction, which stipulates punishment¹⁵⁸. According to other authors, depending on the existence of succession it can be a derivative acquisition if there is a requirement the property to belong to a particular person¹⁵⁹. According to third authors, the confiscation under the Criminal Code is categorically a derivative (secondary) mean for origin of the right of state property because the state will become the holder of the expropriated right, only insofar as it has belonged to the convicted¹⁶⁰. There is a requirement the objects, subject to confiscation to belong to the culprit, to be his property. According to Georgi Boyanov, the confiscation of property which does not belong to the offender is admissible in the administrative law. In these cases, he assumes that the acquisition of title of these objects is a primary method. This opinion could be supported.

The thesis that according to the Criminal Code, the confiscation is a secondary mean of acquisition of ownership can be supported, but there is an exception to this rule concerns " the transport and carriage means". Meaning the art. 242, para. 8 of the Criminal Code, which stipulates that the transport or carrying means, used for transportation or carrying the goods subject of contraband, shall be confiscated in favour of the state even where it does not belong to the perpetrator, except where its value obviously does not correspond to the gravity of the crime¹⁶¹.

This provision will apply to the sea-going ships carrying goods, subject to smuggling. It is necessary Art. 242, para. 8 of the Criminal Code to be considered in conjunction with Art. 53 CC. According to Article 53, paragraph 1 of the Criminal Code- in the cases expressly provided in the Special Part of this Code, notwithstanding the penal responsibility, confiscated in favour of the state shall be: a) objects belonging to the convict, which were intended or have served for the perpetration of intentional crime; b) objects belonging to the culprit, which were subject of intentional crime. Para. 2 states that are confiscated in favor of the state: a) articles that have been subject or means of the crime, the possession of which is forbidden, and b) objects acquired through the crime, if they do not have to be returned or restored. Where the acquired objects are not available or have been disposed of, an equivalent amount shall be adjudged. When the transport or the carriage mean is of a significant value, as in the case of smuggling using a sea-going merchant ship, the main question is about the proportionality between the value of the object of the crime and that of the transport or the carriage mean. In other words - how significant should be the criminalized object to be eligible the forfeiture of a merchant ship in accordance with Art. 53 CC.

The forfeiture of the indicated objects is a unremunerated and compulsory expropriation in favor of the state as the title transfers to it by entry of the verdict into force. The measures under Art. 53 of the Criminal Code have an emphasized economic type, because always someone deprived of property which passes to the state is concerned. The measures under Art. 53 CC are not punishment, though they are settled systematically in Chapter Four of the Criminal Code entitled "Punishment" Part II, "Types of punishment." They apply regardless

¹⁵⁶ Op. cit. Ненов, Ив., Наказателно право на НРБ –Обща част, С., 1963, с.454. In connection with the confiscation see also: Груев, Л., Санкционната система в българското наказателно право., С., 1997 г.; Гиргинов, А., Наказателно право – обща част., 2002 г.; Трайков, Здр., Санкционната система-проблеми и перспективи. - Правата на човека, кн.4/2002 г.; Ненов, Ив., Наказанието конфискация на имуществото. - Юридическа мисъл, 2-3, 1948г.

¹⁵⁷ In the older legislation - the Criminal Act of 1896 divided the penalties of main and additional (Chapter II penalties Article 13). The confiscation as an additional punishment is always imposed with some of the main punishments. The current Penal Code, unlike the first Bulgarian Criminal law makes no such explicit division of penalties of main and additional. However, the confiscation is always imposed together with some other punishment. Op. cit. by Стойнов, Ал. Наказателно право обща част. С., 1999г., с.411 - This position was expressed by Alexander Stoynov.

¹⁵⁸ Op. cit. Петров, Вл., Марков, М., Вещно право (помагало), С., 2005 г., с.184.(In this connection makes a statement Vladimir Petrov)..

¹⁵⁹ Op.cit. by Боянов, Г., Вещно право., С., 1998 г., стр.287; (The author supports this view).

¹⁶⁰ In this connection See. also: Ненов, Ив., Op. cit., p. 456.

¹⁶¹ Op.cit. Ненов, Ив., Op. cit., p.274.

of the criminal liability. Moreover, they should be applied also when the offender is released from this responsibility.

The questions regarding the characterization and distinction between the compulsory administrative measures and the penalties are not subject to this study, but are only mention as far as they are connected with a possible confiscation of sea-going merchant ship. The provision of Art. 242a of the Penal Code gives the right a good or carriage mean to be forfeited in favor of the state, regardless of whose property it is. In this case, the penalty shall be imposed to a perpetrator who carries across the border of this country goods with documents for transit transport and, in violation of the established procedure, unloads the goods on its territory. The provision of Art. 242a can be applied to sea-going merchant ships carrying out transportation of different types of cargo. In this case, again is allowed the opportunity to be confiscated an object in favour of the state (apparently this object can be sea-going ship), regardless of whose ownership it. A relatively new moment in our law regarding the issue in question is the adopted Act on Forfeiture to the Exchequer of Unlawfully Acquired Assets¹⁶². This act will not be subject to analysis in the present written submission.

In conclusion, it could be concluded that the confiscation as a mean of acquiring title may give rise to dispute whether to be classed to the primary or the secondary means of acquiring title. In this case the specific nature of the substantive law regime of the ship must be taken into account, where one of the key elements can be the registration of the ships. It should be pointed out that very often confiscation and public sale of ships is carried without the knowledge (despite the care) of the owners of these ships. Obviously, if the ship after his confiscation or public auction reserves his quality as such, it should be entered in the register concerned. And as far as it is impossible to carry out a removal of the first register, because his owner is unknown, the new entry will be done without a prior exit. These are entries that are characteristic for the acquired title of vessels with a primary mean. This particular moment gives ground to assert that with the confiscation and the public sale there is an originary (primary) mean of acquiring title. With the secondary mean should always be obeyed the requirement at the registration to exist a prior exit from the first register.

REFERENCES

- Цит. Милев, Ал., Братков, И., Николов, Б. Речник на чуждите думи в българския език., С., 1970 г., с.336.
Виж по-подробно: Матеева, Ю., Правен режим на непълнолетни правонарушители., Сиела, С., 2008, 91-92.
- Вж.Чаръкчиев, Е. “Ръководни прецеденти на Английската съдебна и арбитражна практика в областта на морските превози”. - Проблеми на морското право. 1(9)1984 г. С., с.122
- Цит. Сталев, С., Морско търговско право, С. 1991г., с.50
- Вж. Боянов, Г. , Вещно право., С., 1998г., с.286, (Авторът поддържа това становище)
- Вж: Лазаров, К., Административно право., С., 2000г., с.244
- Цит. Дерменджиев, И., Д.Костов, Д.Хрусанов, Административно право, С., 1998 г, с. 276.
- Цит. Ненов, Ив., Наказателно право на НРБ – обща част, С., 1963 г, с.454. Във връзка с конфискацията виж още: Груев, Л., Санкционната система в българското наказателно право., С., 1997 г.; Гиргинов, А., Наказателно право – обща част., 2002 г.; Трайков, Здр., Санкционната система-проблеми и перспективи. - Правата на човека, кн.4/2002 г.; Ненов, И., Наказанието конфискация на имуществото. - Юридическа мисъл, 2-3, 1948г.
- In the older legislation - the Criminal Act of 1896 divided the penalties of main and additional (Chapter II penalties Article 13). The confiscation as an additional punishment is always imposed with some of the main punishments. The current Penal Code, unlike the first Bulgarian Criminal law makes no such explicit division of penalties of main and additional. However, the confiscation is always imposed together with some other punishment. Ор.cit. Стойнов, Ал. Наказателно право обща част. С., 1999г., с.411- Тази позиция е изразена от Александър Стойнов.
- Цит. Петров, Вл., Марков, М., Вещно право (помагало), С., 2005 г., с.184 - В тази връзка се изказва Владимир Петров.
- Цит. по Боянов, Г., Вещно право., С., 1998 г., стр.287; Авторът подкрепя това становище.
- В тази връзка Вж. още: Ненов, Ив., Цит. съч., с. 456.
- Цит. Ненов, Ив., Цит. съч., с.274.
- Обн. ДВ. 19/ 2005г

¹⁶² Prom. SG. 19/2005

THE EVALUATION OF THE SOCIAL ENVIRONMENT OF THE DISABLED PEOPLE

Nikola Savev, PhD

University of Ruse „Angel Kanchev“ Bulgaria, nikola_saveff@abv.bg

Abstract: Institutions and organizations in the social environment are supposed to fulfill the criteria for cooperation in the social system to the people who need this type of servicing as well as to meet their expectations while mattering their dignity, confidentiality and automation, to take care for them professionally and immediately, to supply them with comforts, access to social support networks and choice for a person in charge of the certain type of help. Selected explored parameters perform a misbalance between activities offered and the expectations of the clients and the society. The conducted survey among disabled people from different regions of Bulgaria aims to show the conformity between their expectations and the level of the services therefore the degree of their satisfaction and trust to the public and non governmental organizations.

Keywords: Integration, access, environment, institutions, disabilities.

ХОРАТА С УВРЕЖДАНЯ И ТЯХНАТА ОЦЕНКА ЗА СОЦИАЛНАТА СРЕДА

Доц. д-р Никола Събев, д.м.

Русенски университет „Ангел Кънчев“ Република България nikola_saveff@abv.bg

Резюме: Институциите и организациите в социалната сфера следва да покриват критериите за отзивчивост на социалната система към потребителите на този тип услуги и да удовлетворяват очакванията на хората, като зачитат тяхното достойнство, конфиденциалност и автономност, да ги обслужват качествено и навременно, да предоставят удобства, достъп до мрежи за социална подкрепа и избор на изпълнител на съответния тип помощ. Отделни изследвани параметри показват, че е налице дисбаланс между предлаганите дейности и очакванията на потребителите и обществеността. Проведеното проучване сред хора с увреждания от различни региони на България има за цел да покаже съответствието на очакванията им с нивото на предоставените услуги, както и степента на тяхната удовлетвореност и доверие към организациите от държавния и неправителствен сектор.

Ключови думи: интеграция, достъп, среда, институции, увреждания

Съвременната политика и законодателство в страната ни способстват за изравняване на възможностите за хората с увреждания, като отговарят на принципите за осигуряване на тяхното пълноценно и активно участие в обществения живот. Хората с увреждания следва да бъдат подкрепяни в стремежа си да бъдат независими, да притежават равни права и равни отговорности с всяко друго лице в обществото.

Тази цел би се постигнала чрез гарантиране на предпоставки за водене на пълноценен живот от хората с увреждания, осигуряване на заетост на тези от тях в трудоспособна възраст, преодоляване на социалната им изолация чрез ефективно социално включване и реализация на свободния пазар на труда, редуциране на социалната изолация и липсата на мотивация.

Различни проучвания сред целеви групи сочат, че политиката по осигуряване на заетост за хората с увреждания не е достатъчно гъвкава, доверието в ефективността на службите по заетостта е ниска (малка част от лицата с увреждания са регистрирани като безработни), налице е ниска обществена осведоменост (все още доминират неточни представи, безразличие и негативизъм сред немалка част от широката общественост). Хората с увреждания посочват, че повечето от проблемите им се дължат на липсата на достатъчно социални контакти, самостоятелност, подходящо обучение и работа.

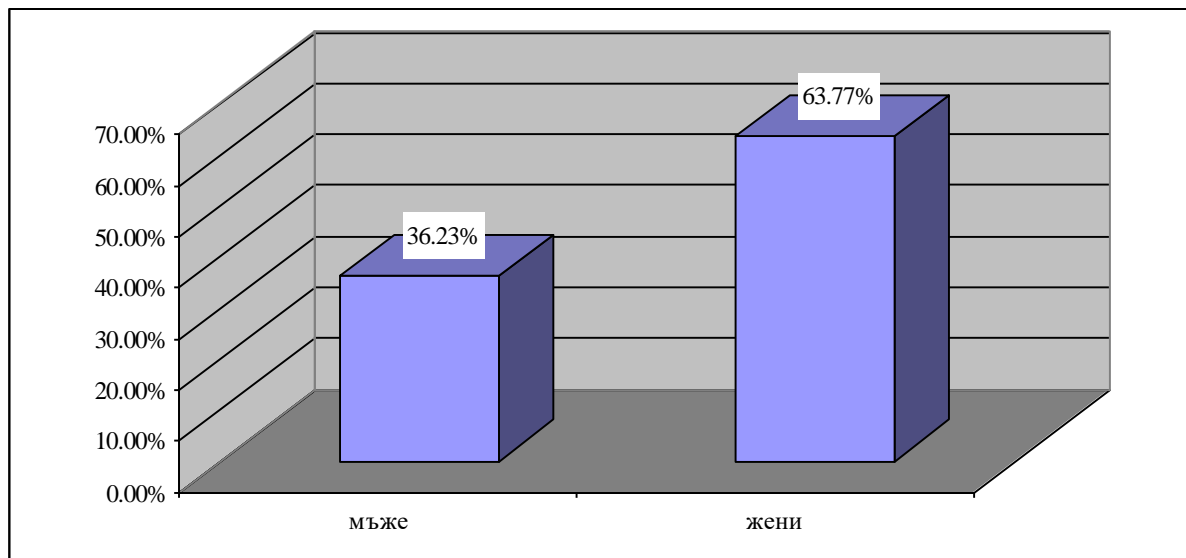
Важен етап при осигуряване на интеграцията на хората с увреждания е отчитането и установяването на техните потребности и възможности за обучение, трудова реализация и социална интеграция. За тази цел следва да бъдат превъзможнати предразсъдъците в социалната среда, дискриминацията и стигмата както в специализираните институции и семейството, така и в обществото чрез оказване на съдействие на социалните работници и осигуряване на достъпна, комплексна и съобразена със специфичните потребности помощ. Процесът на интеграция предполага осъществяването на мултидисциплинарен подход и взаимодействие между държавните институции и неправителствените организации.

Оценката за работата на институциите и организациите в социалната сфера включва покриването на критериите за отзивчивост на социалната система към потребителите на този тип услуги. Тя трябва да удовлетворява очакванията на хората, да зачита тяхното достойнство, конфиденциалност и автономност, да ги обслужва качествено и навременно, да предоставя удобства, достъп до мрежи за

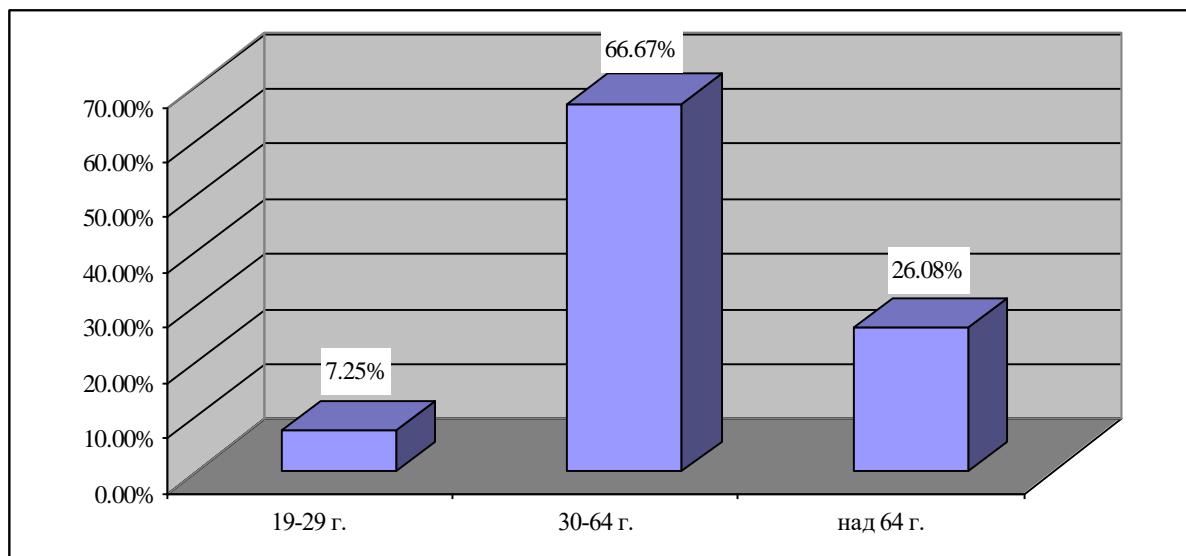
социална подкрепа и избор на изпълнител на съответния тип помощ. Все още е налице недостатъчна информираност на населението за правата и задълженията на участващите в системата, поради което потребителите не знаят възможностите, които тя им предоставя. Отделни изследвани параметри показват, че степента на удовлетвореност на хората с увреждания не е висока и предоставените им социални услуги не отговарят на очакванията им.

Проведеното проучване сред хора с увреждания от различни региони на страната има за цел да покаже субективната оценка за динамиката в здравословното и общото им състояние през последната година, съответствието на очакванията им с нивото на предоставените услуги, както и степента на тяхната удовлетвореност и доверие към организациите от публичния сектор.

На фиг. 1 е представено разпределението на участниците в проучването по пол, а на фиг. 2 - по възраст.

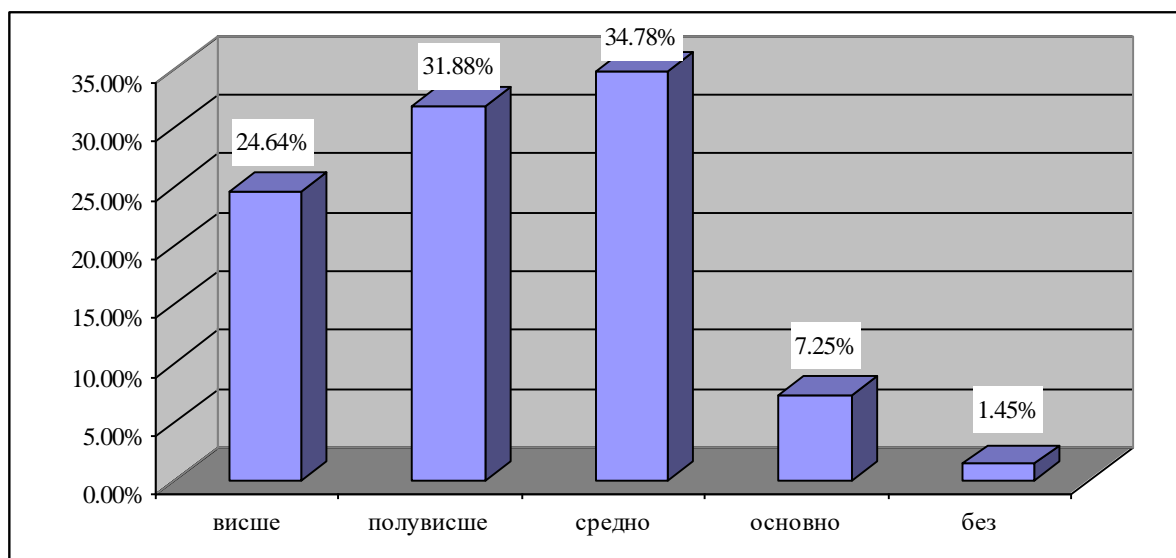
Фиг. 1

Фиг. 2

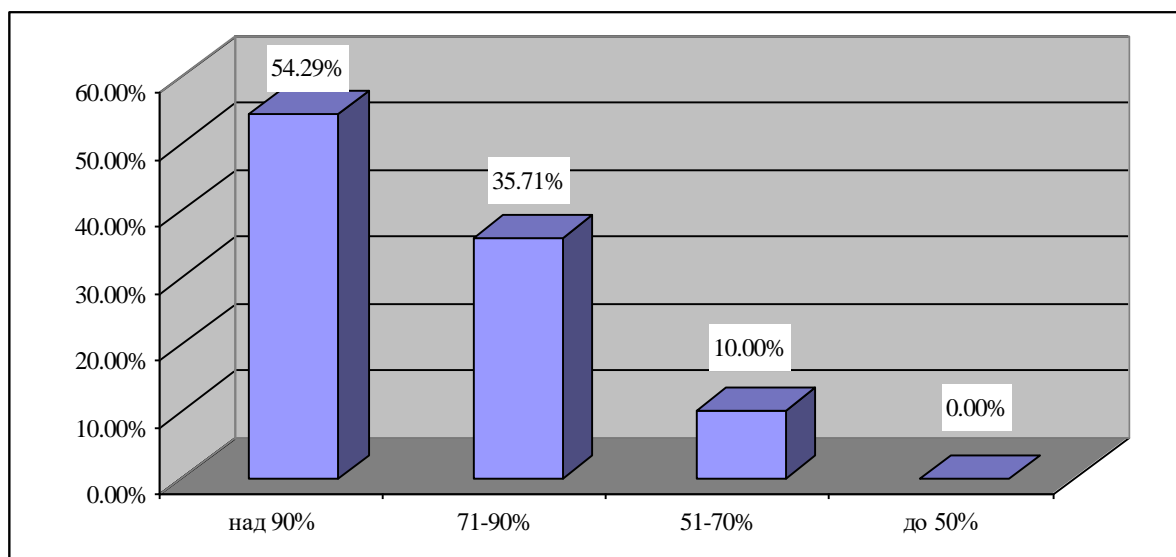
Фиг. 3 показва дяловото разпределение на участниците в проучването според степента на придобито образование. Прави впечатление, че под $\frac{1}{4}$ от лицата са с висше образование, като графиката е

доминирана от тези със средно образование. С най-нисък относителен дял са анкетираните с основно и без образование.

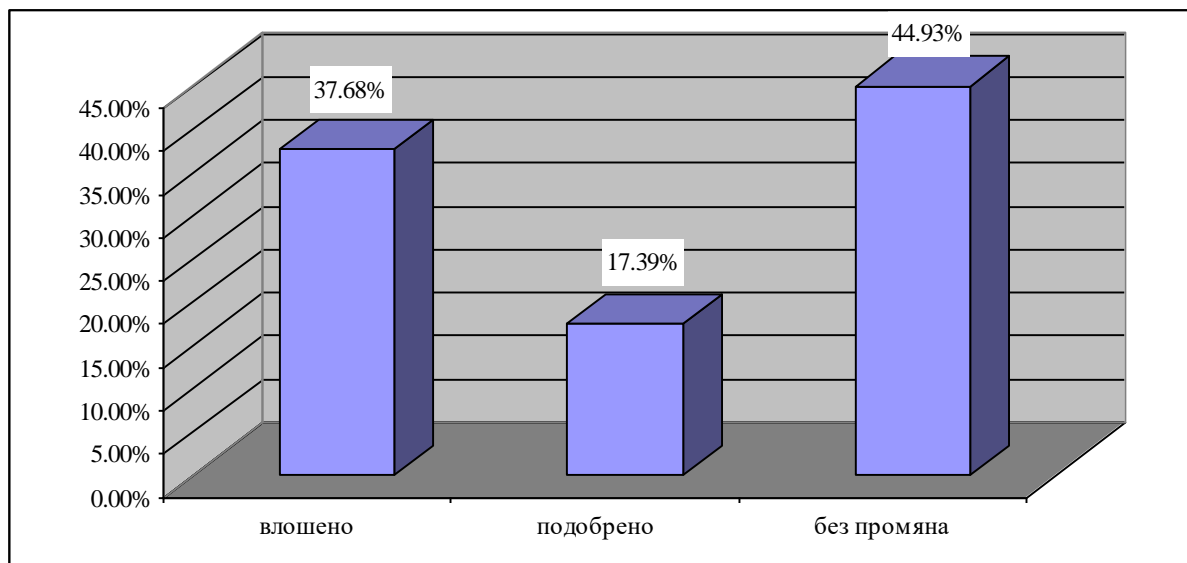
Фиг. 3

На фиг. 4 са представени относителните дялове на респондентите съобразно процента загубена работоспособност. С най-висок дял са хората с над 90% загубена работоспособност, като тези със 100%, вкл. с чужда помощ са над една трета от изследваните лица (34,78%). Между участвалите в проучването няма лица със загубена работоспособност под 50%.

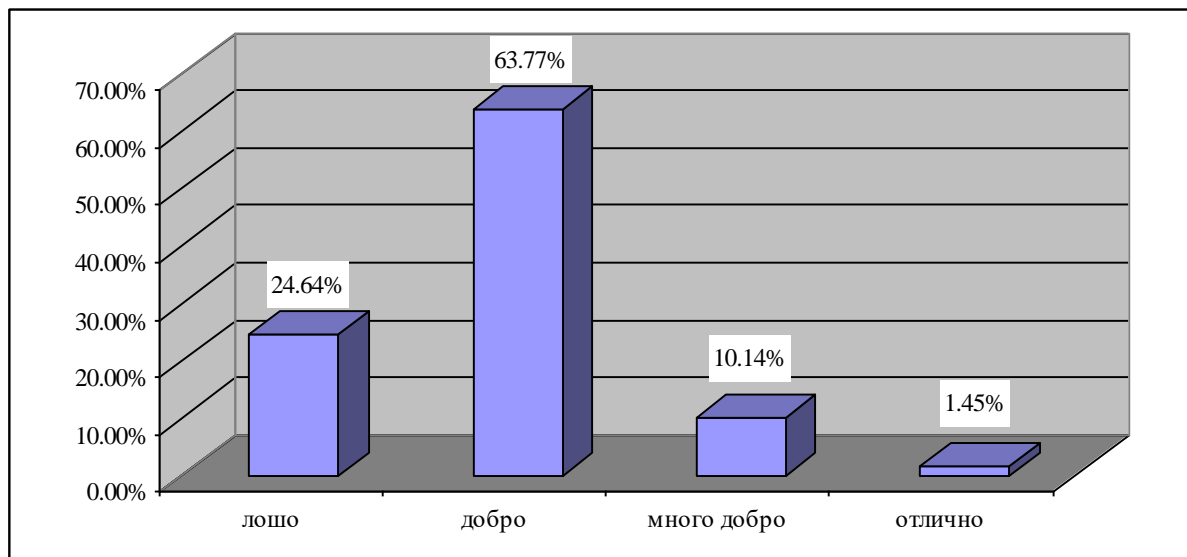
Фиг. 4

Субективната оценка на изследваните лица по отношение динамиката на тяхното общо състояние през последната година показва тенденция към влошаване. Прави впечатление високият относителен дял (37,68%) на хората, които намират влошаване на статуса си за една календарна година при нисък такъв за тези, смятащи че имат подобрене (17,39%). Под ½ от анкетираните не отчитат промяна в общия си и здравословен статус. Данните са представени на фиг. 5.

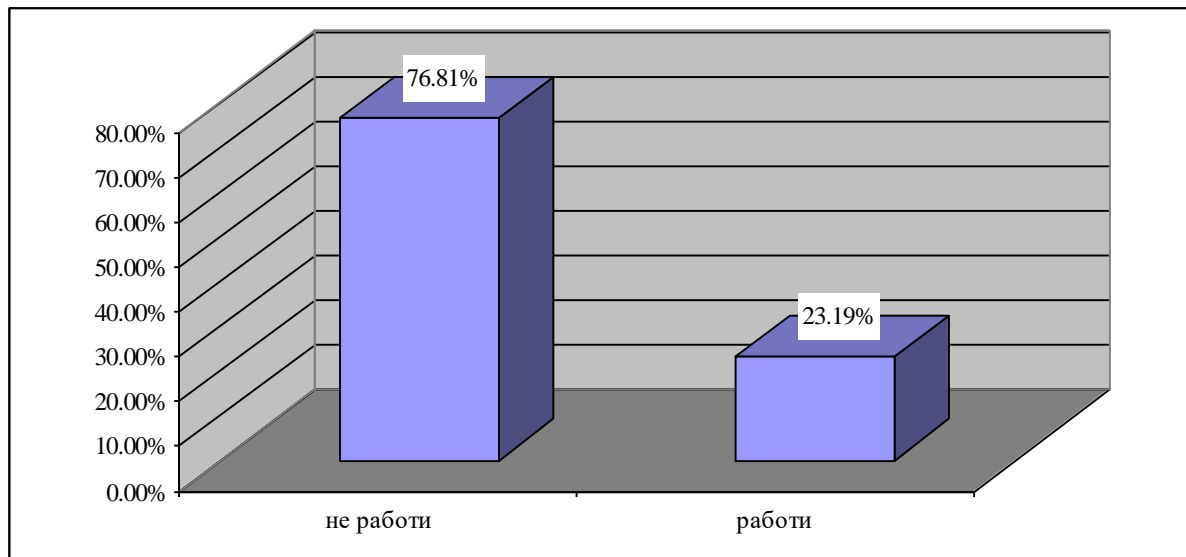
Фиг. 5

От интерес за проучването бе индивидуалната оценка на анкетираните лица за отношението на служителите от публичните институции към хората с увреждания. Данните, посочени на фиг. 6 сочат, че преобладава оценката „добро“, следвана от „лошо“. С изключително ниски относителни дялове са дадени оценки като „много добро“ и „отлично“.

Фиг. 6

Изследването показва, че над $\frac{3}{4}$ (76,81%) от респондентите не упражняват никаква трудова дейност, което красноречиво говори за степента на тяхното приобщаване и социална ангажираност. Фиг. 7

Фиг. 7

Най-често изследваните лица посочват затруднения с достъпа до обществената и транспортна среда. Акцентират на факта, че дори местата, приспособени за ползване от хора с увреждания, не са достатъчно издържани функционално и по отношение най-вече на тяхната безопасност. В социалната сфера доминира мнението за ниски възможности за упражняване на професия, ниски доходи и неуредици (бюрократия, бавни и ненужно продължителни административни процедури).

ИЗВОДИ:

Проведеното проучване показва тревожни данни, свързани с неблагоприятната динамика в субективната оценка на изследваните лица към влошаване на общото им състояние. Значим е относителният дял на хората с висок процент на загубена работоспособност. Много нисък е дялът на заетите с трудова дейност лица. Ниска е общата оценка на респондентите за отношението на служителите от публичния сектор към тях и техните проблеми.

Като съществени недостатъци на средата, участвалите в проучването посочват нейната недостатъчна адаптираност и достъпност, както и липсата на достатъчна по степен ангажираност на институциите с проблемите, касаещи хората с увреждания и тяхната трудово-професионална реализация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Всички човешки същества се раждат с равни права и са свободни и равни по достойнство. Всяко общество трябва да приема и уважава многообразието и да търси начини за осигуряване на пълния набор от права за хората с увреждания: граждански, политически, социални, икономически и културни.

Постигането на целта за равен достъп и участие изисква ресурсите да бъдат мобилизирани по начин, свързан с повишаване капацитета на хората с увреждания за участие и за упражняване на тяхното право на независим живот. Много хора с увреждания се нуждаят от подпомагащи услуги в ежедневието си. Тези услуги трябва да бъдат качествени и да се базират на нуждите им. Хората с увреждания трябва да бъдат интегрирани в обществото и не бива да бъдат обект на изолация. Подобна подкрепа е в съзвучие с Европейския социален модел на единство - модел, който изисква колективна отговорност един към друг и по-специално към тези, които се нуждаят от подкрепа, удовлетворявайки и техните очаквания за една по-равнопоставена, подкрепяща и стимулираща социална среда.

Използвана литература:

- [1] Ивков Б. Анализ на потребностите на хората с увреждания от социално включване чрез заетост
- [2] Методика на социалните услуги за хора с физически увреждания – МТСП № 9100-93 от 11.05.2005 г.
- [3] Събев Н. Отношение към рисковите фактори и доверие към здравната система сред общността, GP News ISSN 1311-4727бр. 7/2015 г.

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND ITS STRATEGIC DIMENSIONS

Nedka Nikolova

Technical University of Varna, Republic of Bulgaria, n.nikolova@infomarket.bg

Sevdalina Ilieva Dimitrova

National Military University "Vasil Levski" in Veliko Tarnovo
Republic of Bulgaria, sevdalinaid_bg@mail.bg

Abstract: The global crisis of 2008 gave new impetus to the rethinking of the role of business in achieving the objectives of sustainable development and its responsibility to society. The need to seek more effective mechanisms for risk management, including social and environmental, puts the business task of integration of CSR principles at the strategic level. The development of "Stakeholder theory", "theory of contracts" and global concept of sustainable development, gave new impetus to the theories of strategic dimensions and the need for a strategic approach to corporate social responsibility. A key moment in the evolution of the concept of CSR is the transition from the traditional "performance of duty" to the new philosophy called "corporate business strategy". The transition to the new strategic approach "to support corporate objectives" defines a new model of philanthropy, the foundation of which is the understanding "To do better, in order to do good". The new approach involves development and implementation of strategic programs, the core of which is the understanding "to give it your everything, to do not just good, but the best". This provokes scientific research to study the need to apply a strategic approach to CSR of modern business in a dynamic business environment, which defines the purpose of this publication.

Keywords: management; strategic management; corporate social responsibility; strategic approach; mechanisms to manage.

КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ И НЕЙНИТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

Недка Иванова Николова

Технически университет-Варна, Р България

Севдалина Илиева Димитрова

Национален военен университет „Васил Левски“, Велико Търново, Р България

Резюме: Глобалната криза от 2008 г. даде нов тласък на преосмислянето на ролята на бизнеса за постигането на целите по устойчивото развитие и неговата отговорност пред обществото. Необходимостта от търсене на по-ефективни механизми за управление на рисковете, в това число социалните и екологическите, поставя пред бизнеса задачата за интеграция на принципите на КСО на стратегическо равнище. Това провокира научните търсения към изследване на необходимостта от прилагане на стратегически подход към корпоративната социална отговорност на съвременния бизнес в динамична бизнес среда, което определя целта на настоящата публикация.

Ключови думи: мениджмънт; стратегически мениджмънт; корпоративна социална отговорност; стратегически подход; механизми на влияние.

1. INTRODUCTION

The idea of a transition from the traditional "performance of duty" approach to the new philosophy called "corporate business strategy" first appeared in 1994 in an article by Craig Smith in the Harvard Business Review journal. The author identified the new corporate philanthropy and described it as "transition to long-term commitments to specific social issues and initiatives, providing more than financial resources, contribution by business to special funds, creating strategic relationships - all that in a way which helps to achieve the goals of the organization". [4] In 2002 this idea was further developed by American professors David Hess, Nikolai Rogowski and Thomas Dunfee, who believe that "driving force" of this transition is the "new market factor – the corporate ethics and morality." They developed the new *strategic approach* as "*selection, development, implementation and evaluation of corporate social initiatives*". [5]

At the heart of this new approach is the development and implementation of strategic programs that involve long-term commitments and build strategic partnerships with private, public, and non-profit organizations in which common causes are shared and common communication channels are used, and the support for the selected cause is integrated while developing joint marketing strategies. A key point in this approach is the *assessment of the effects* of the implementation of social initiatives. The assessment is seen as a part of the strategic framework, which takes into account the resources invested and the results achieved and suggests

corrections in the direction of development, if necessary. This puts companies under increasing pressure to set goals related to supporting causes that improve results and increase public influence. And since the main driving motivation of this philosophy is the perception that support of social initiatives can influence key success factors, the main question is what the mechanism of this influence is.

2. THE STRATEGIC APPROACH TO CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY (CSR) – THE NECESSARY CHOICE?

The strategic approach implies that CSR be seen not as a cost but as an investment for companies and as a reference for quality management. There is the increasingly strong perception that sustainable development of companies in the long term depends on the extent to which the expectations of different stakeholders are satisfied. These individuals, investing their resources in the development of the organization, contribute to its sustainable development. In 2005, R. Freeman insisted that the concept of "corporate social responsibility" be replaced the term "responsibility to stakeholders" and this was not just a terminological clarification, but a new interpretation of the content scope of the responsibility of business to society. Hence the development of the modern concept that the main task of corporate social responsibility is to create value for the company's key stakeholders. Adopting such an approach allows for the integration of the economic, social and environmental objectives of the organization and for the increase of its value. This means that the assessment of the value of the companies is to be carried out not only through financial indicators and its general and economic situation, but also through indicators that characterize its social activity, its environmental and ethical responsibility. On this basis, Table 1 shows the mechanisms of interaction of stakeholders.

Table 1

Mechanisms of interaction of stakeholders

MECHANISMS OF INTERACTION OF STAKEHOLDERS	
INTERACTION FORMS	INTERACTION INSTRUMENTS
Regular information.	Press announcements, reports, corporate website, informative letters and etc.
Exchange of opinion (dialogue).	Negotiations, consultations, public debates, round tables.
Identification of the views and interests of stakeholders	Polls, investigations, target groups, online blogs and other interactive services such as inquiry response.
Participation in events organized by stakeholders.	Reports, papers and participation in discussions.
Expert discussion.	Consulting and expert committees, work groups.
Joint activities.	Programmes, projects, events, activities, Developing common standpoints on essential Issues.

Used as a starting point, these mechanisms allow for the definition and specification of the mechanisms for corporate social responsibility of organizations. For this purpose, an empirical study was conducted, with the help of which a classification was provided of the most common forms and instruments of interaction of stakeholders implemented by Bulgarian corporate companies as listed in Table 2.

Table 2
Corporate mechanisms for managing the corporate social responsibility of organizations

CORPORATE MECHANISMS FOR MANAGING CSR	
ORGANIZATIONAL MECHANISMS	VALUE FORMATION MECHANISMS
Development and implementation of corporate social responsibility strategy defining the position of the company in relation to issues of sustainable development and its priorities in the area of corporate social responsibility.	Integration of the principles of corporate social responsibility in corporate culture, including the level of informal values, shared management with the greater part of the personnel.
Development and implementation of the provisions and policies regulating activities in particular areas of corporate social responsibility (proposals for cooperation with stakeholders and non-financial reporting, code of ethics, environmental policy).	Demonstration of the commitment of the company's management to the idea of corporate social responsibility, including more openness, reporting the results of their actions and decisions the desire to establish dialogue with the employees.
Delegation of management and responsibility in terms of corporate social responsibility to a member of senior management of the company.	Creating a system of incentives and rewards for employees at all levels who actively promote and apply the principles of corporate social responsibility in their work.
Creation of a specialized department in the company which shall deal with corporate social responsibility issues.	Creating a system of incentives and rewards for employees at all levels who actively initiate new ideas and initiatives for corporate social responsibility.
Inclusion of provisions pertaining to activities related to corporate social responsibility in the obligations of employees from other departments.	Developing of the system of company culture and ethical behavior in all employees of the organization.
Establishing of work groups consisting of representatives of various departments of the company in connection with certain priority areas of corporate social responsibility.	Deployment of a system for socially committed marketing and increasing the value of the brand and the image of the organization.

The managers of 50 Bulgarian corporate companies participated in a survey that aimed at studying their style, policies, mechanisms and instruments of interaction with stakeholders. The results showed that in their practice the Bulgarian companies use very few of the forms and instruments of interaction with stakeholders, only the most popular ones in the world practice

The integration of the economic and socially-oriented objectives and responsibilities of the business, however, requires more than good intentions and single, sporadic initiatives. There is a growing perception that "unlike traditional corporate social responsibility, strategic CSR inherently occurs when companies take targeted action towards care for society and environmental protection in addition to strategic business objectives" [2].

In the period 2002-2007, the American professors Porter and M. Kramer, in several publications, raised a new hypothesis on the content characteristics of CSR, stating that the business basis of each company and its relations with the environment has to be established on the principle of "shared values." In addition to adding value and values, companies must share their values by expanding the circle of stakeholders. So, instead of "corporate social responsibility", society will increasingly speak of "corporate social interaction" [6]. This thesis of the two management experts put on a qualitatively new level the understanding of CSR as a "generator of shared values." From this perspective, corporate social responsibility is seen as "part of the capital of the organization," which it must keep and increase if it wants to improve its competitive position.

Such an approach requires each organization to build and coordinate not only *organizational mechanisms* for CSR management, but also *value-forming mechanisms* and based on that to ensure the integration of the CSR

principles in the system of corporate management. Based on theoretical studies, Table 3. Provides a systematization of the organizational and value-forming mechanisms for management of CSR.

Table 3
Summary of the key theoretical assumptions about the nature and characteristics of CSR [1]

Author/s	Contribution
Kroili, Marshou	Consider CSR as charity and as an element of the company's public relations system.
Khiil, Tombs and Smith	Consider CSR an approach for avoiding conflicts and minimizing business risk.
Goodpaster	Defends the view of "the company with conscience", which has moral obligations similar to the other members of society
Baumann, Hopkins, Krause	Equates CSR to fair treatment of stakeholders and wealth creation for all
Khalal, Tombs and Smith, Beasley and Evans	Defend the idea of dialogue with stakeholders as a source of corporate development
Garriga and Mele	Distinguish theories about the nature of CSR into instrumental, political, integrative and ethical theories
Swanson	Defines three approaches to CSR: utilitarian approach, negative debt approach and positive debt approach
Tombs and Smith	Distinguish between the liberal, paternalistic and democratic forms of CSR
Carroll	Proposes the Carol pyramid which describes CSR as combination of legal, economic, ethical and philanthropic responsibilities
Frederick	Distinguishes between CSR1, CSR2, CSR3 and CSR4
Matten and Moon	Distinguish between explicit and implicit CSR
Aguilera et al., Brammer et al., Smith	Distinguish between internal and external CSR
Ribstein	Distinguish between strategic and altruistic CSR
Marshall	Distinguish between global and selective CSR
Wood	Derives three principles of CSR: the principle of legitimacy, the principle of responsibility towards society and the principle of the Manager's personal judgment

3. THE NEW MODEL OF PHILANTROPY

The transition to the new strategic approach "*support for corporate objectives as well*" defines the new model of philanthropy, the foundation of which is the notion "to do better, in order to do good." The new approach involves development and implementation of strategic programs, based on the idea that "we should give our best in order to achieve not something just good, but the best." These programs include long-term commitments and building strategic partnerships with private, public, non-profit organizations in which common causes are shared and common communication channels are used, support for the chosen cause is integrated, and joint marketing strategies are developed. A key point in this approach is the *assessment of the effects* of the implementation of social initiatives. The assessment is seen as a part of the strategic framework which takes into account the resources invested and results achieved and undertake corrections in the direction of development, if necessary. This puts companies under the increasing pressure to set goals related to supporting causes *as they improve their results and increase public influence*. The main drive of this philosophy is the understanding that supporting social initiatives can affect the key factors of success. What is the mechanism of this influence? The global NGO "Business for Social Responsibility", which provides business with information and resources, training and consulting services related to the integration of CSR into their operations, formulates six main advantages of socially responsible companies:

- increased sales and market share;
- better positioning of the brand and increase of its attractiveness;

- better corporate image and influence;
- better opportunities for attracting, motivation and retaining employees;
- lower overhead;
- risk reduction;
- increased attractiveness to investor, financial analysts, etc.

4. CONCLUSION

In conclusion, if we analyze CSR in terms of Michael Porter's definition that competitive advantages are two main types: lower cost and differentiation [3], we believe that it can be effectively used to achieve each of them. *First*, companies that apply the CSR concept acquire cost competitive advantages due to reduced energy consumption, waste, industrial accidents and staff turnover and etc. *Second*, the socially responsible behavior of the company makes it different, differentiated and forms a positive image and attitudes in consumers.

The benefits of implementing CSR are that, on one hand, companies contribute to social well-being and environmental stability, and on the other, help improve the efficiency and stability of the business. An indirect evidence of the positive impact of CSR on business performance is the fact that a large part of the largest corporations in the world occupy the leading position in the field of CSR. Another important aspect of the analysis is the conclusion that "*corporate irresponsibility*" is very likely harm economic performance.

5. REFERENCES

- [1] Данкова, П., Б. Благоев, Корпоративно управление, Издателство "Наука и икономика", ИУ – Варна, 2014г.
- [2] Гогова Т., Корпоративна социална отговорност: стратегически измерения, Управление и образование, Том VI (2), 2010, с. 183.
- [3] Портър М., Конкурентното предимство на нациите, С., Класика и стил, 2004., с.76-80
- [4] Graig Smith, The New Corporate Philanthropy, Harvard Business Review, May-June 1994, с.105-107
- [5] Hess D., N. Rogovsky, T. Dunfee, The Next Wave of Corporate Community Involvement: Corporate Social Initiatives, California Management Review 44, № 2, Winter 2002, с. 114
- [6] Porter M., M. Kramer, Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility, Harvard Business Review, 2006, vol. 84 (12), pp78-92.

**IMPACT AND IMPORTANCE OF NUCLEAR DISARMAMENT AS KEY FACTOR
IN NUCLEAR NONPROLIFERATION AND IN INTERNATIONAL SECURITY**

Mentor Lecaj
mentorlecaj@gmail.com

Abstract: The nuclear disarmament is set to be one of the three main pillars of the NPT. This key treaty element is very closely related with nonproliferation element, or better to be expressed that none of them doesn't effect so much, in international security if they are standing alone and divided in different instruments.

The purpose of this work paper try to, describe, discuss and analyze, importance of nuclear disarmament in international security, variable correlation between nuclear non-proliferation and disarmament, and point of view in these two key element by NWS(Nuclear Weapon States and NNWS (Non Nuclear Weapon States). The main goal remains explanation of the balance, correlation, and effect between disarmament on nonproliferation and security from danger activities and noncompliance with international security regime.

The methodology to be used in this paper, it will be analysis of literature review and interpretative methods of international legal acts and declarations of official states representatives which are involved in resolving nuclear international issues.

Keywords: NPT, Disarmament, Non Proliferation, Noncompliance activities

1. INTRODUCTION

Up to date, eight countries have declared that they possess nuclear weapons, such as: Great Britain, China, France, India, Pakistan, Russia, North Korea, and the United States. While regarding Israel, assumed to possess nuclear weapons, but has not declared publicly for international opinion.

Should be accepted that almost a seven decades existences of nuclear weapons, to a certain extent, to the limited acceptable lines to the reasonableness function of the actors in the international system, humanity and the international community has successfully managed and prevent their use.

The discovery of the nuclear program in violation of international law in Iraq, Iran, Libya and Syria, has joined together the international community in obtaining diplomatic initiatives to manage and control of atomic issue. Also it discovered the dissemination of expertise and transfer of nuclear technology from Pakistan and North Korea. Some of the very important actors in international system, provides indications that they are willing to possess WMD (Weapons of Mass Destruction), including nuclear weapons. Ex. North Korea has crossed the threshold of nuclear power, while Iran is suspected by international community that has diverted its nuclear program for peaceful purposes and is very close to build a nuclear weapon. This can have a chain reaction in the future, where the whole nuclear nonproliferation regime may fail in the future. Therefore, security and control of nuclear weapons is more important now days than ever before.

2. INTERNATIONAL LEGAL NORMS AND NUCLEAR DISARMAMENT

NPT's (Non proliferation Treaty), Articles VI and VII are focused on the need for negotiations and measures that could lead to a continuously and complete disarmament to states that possess nuclear weapons. These articles also very clear states in explicitly way, that the parties in a particular region can enter into an agreement that will bring the region toward continuous and complete disarmament.¹⁶³ One of the most persistent confusions regarding to Article VI, is the "myth" of July 1996, which belongs to the advisory opinion of the ICJ (International Court of Justice), which has to do with " *Legality of the threat or use of Nuclear Weapons* ". This advisory opinion clarifies the answer to the question arising from Article VI, concerned about that, if the states who possess nuclear weapons should be disarmed or not? The court's opinion clarifies, this claim, interpreting that " *existence of an obligation to the parties, to pursue in good faith and reach a concluded negotiations, leading to nuclear disarmament in all aspects, all this under strict and effective international control* ".¹⁶⁴

Should be taken in consideration that, for a long time it exist a perception, by the NWS, who have observed the NPT, as an act, which usually dedicated only to NNWS states. But this point of view had found a very other contractins by NNWS, in 1995. The review conference of the Non-Proliferation Treaty and the advisory opinion of the International Court have changed the spiritual concept of the NPT. After that it is

¹⁶³ The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), Article, VI and VII.

¹⁶⁴ Christofer A., Ford, Debating Disarmament, Interpreting Article VI of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Nonproliferation Review, Vol. 14, No. 3, November 2007
ISSN 1073-6700 print/ISSN 1746-1766 online/07/030401-28, 2007 Monterey Institute of International Studies, James Center for Nonproliferation Studies, pg. 407.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

created self-understanding that nuclear weapons states should eliminate their nuclear arsenals as an obligation précised in the treaty. Also the ICJ opinion has influenced the United States and other countries with nuclear capabilities, for doing a package proposition, aim to include a greater commitment, known as the "Principles and objectives of the nuclear Non-Proliferation and Disarmament". This package includes negotiations of Comprehensive Test Ban treaties CTBT by 1996, the start of negotiations to implement the treaty by NWS, aiming to eliminate, systematically and progressively of nuclear weapons in all entire worlds. An essential element of the package was a resolution which called all parties to the NPT, in particular the NWS, should work in order to create a free zone without nuclear weapons and other weapons of mass destruction and delivery systems. In addition to its advisory opinion, 1996, the International Court offered a further interpretation of obligations arising from Article VI. In this advisory opinion on the legality of the threat or use of nuclear weapons, requested by the General Assembly of the UN, the Court unanimously held that the threat or use of nuclear weapons is "generally" in contradiction to Article 2, paragraph 4 of the UN Charter, and also fails to meet needs arising from Article 51.¹⁶⁵

Also the use of nuclear weapons it is in contradiction to the principles of customary international law, which seeks *necessity and proportionality* in response to an armed attack and forbids states to cause disproportionate damage to the environment. Going beyond the terms requested by General Assembly, the Court unanimously decided that there is an obligation to implement in good faith and to reach an agreement after negotiations which leads to nuclear disarmament in all its aspects under strict and effective international control.¹⁶⁶ Quoting this paragraph, the Commission of WMD, called this opinion "*landmark*", commenting that as a requirement that states must actively adopt measures to reduce the number of nuclear weapons and their importance in the structure of military force. However, although the nuclear-weapon states, continuously demanding from other countries, to be careful when they drafting and planning their national security strategy, not to include in nuclear weapons, while in another side these states plan for themselves such a thing (Nukes). At most, the court statement concerning the provision on disarmament was an interpretation of Article VI of the NPT. It is directly approved almost by all countries. At the last, voting the General Assembly Resolution, which was followed after the advisory opinion, 168 countries voted for the section on obligation for disarmament, including non-members states of the NPT, as India and Pakistan. Only three countries voted against it, the United States, Russia and Israel, also abstained five other countries like France and Great Britain.¹⁶⁷

Disarmament as an "obligation" is stated in the report of the Secretary-General of the United Nations (A / 57/124), which recommends that all states are encouraged to implement the recommendations from the study and research of the United Nations on disarmament and non-proliferation education, in order to promote and achieve the goal of the treaty, to support the future of a world without nuclear weapons. Also in 2002, the General Assembly of the United Nations unanimously adopted 34 recommendations of the UN Study on education on Disarmament and Non-Proliferation (A / 57/124). Secretary General of the UN as well issued a report on the implementation of these recommendations every two years. Unfortunately, not many member states have contributed to this report. In July 2010, when the last report was issued only five countries have submitted information.¹⁶⁸

The problems and context interpretation in the ICJ advisory opinion, regarding state disarmament, although foresees weapons and obliges nuclear states that continuously to reach agreements on disarmament. But the shortcomings of this advisory opinion are that, this legal instrument does not bind the states. As well as did not appoint any time when countries must reach their agreements with the aim of total elimination of all nuclear weapons. This may cause contradiction and confusion, for further implementation of articles that have to do with the nuclear non-proliferation and the peaceful use of nuclear programs. This can happen as a result that NWS may hesitate to enforce the other two pillars of NPT, accusing NWS that they didn't apply and

¹⁶⁵ Legality of The Threat or Use of Nuclear Weapons Advisory Opinion of 8 July 1996, Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice, not an official document.

¹⁶⁶ Legality of The Threat or Use of Nuclear Weapons Advisory Opinion of 8 July 1996, Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice, not an official document.

¹⁶⁷ ¹⁶⁷ Burrough, John., *Nuclear Disorder or Cooperative Security,? The Nuclear Non Proliferation , Recommendation of WMD, Commission, fFq 29., <https://www.google.com/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF8#q=interpretation+of+NON+PROLIFERATION+TREATY+PDF>*, pare me 03.08.2015

¹⁶⁸ Fihn, Beatrice, NPT Action Plan Monitoring September, 2010, Rue De Varembe, 1211, Geneve, pg. 56.

enforce a obligation arised by NPT, and failing to enforce the advisory opinion of the International Court of Justice.¹⁶⁹

3. DISSARMAMANET PILLAR CORRELATION WITH NON PROLIFERATION

The UN Security Council Resolutions 1540 impose obligations on all UN member states, to take and enforce effective measures against the proliferation of WMD, proliferations tools, propagation and related materials, with special highlighted on liabilities against trafficking.¹⁷⁰ Officials coming from countries that possess nuclear weapons, during critical period of nuclear proliferation, have justified the NPT's division, in the three pillars, which were mentioned above. According to them such division was done in order to give priority to nuclear non-proliferation pillar against two other pillars: disarmament and the right to peacefully use nuclear technology. Inter alia so they are referred to legal interpretation, the nuclear non-proliferation pillar of the NPT is the main principle, center, or core of the NPT principles, and the two other pillars have secondary status and are less important. But such an interpretation, have been opposed by representative of NNWS, and who claimed to equilibrium of these three principles, than give a priority one to another.¹⁷¹ Such declaration, which have divided the three pillars and giving priority to the NPT's non-proliferation, dating from the period of negotiations between the US and the Soviet Union by signing the NPT. This above assertion is proved by statement of United States representatives in 2008, were Kristopher Ford, who at the beginning of this Declaration states that *"the world is safer than when it was in the period of the opening time of the NPT signature, and that the reason for this is the success of states which have respect and fulfill the obligations deriving from Articles of non-proliferation in the NPT, of which over negotiation time of treaty are regarded as the core of the treaty"*.

CONCLUSION

One of the very interesting ongoing debates today still remains disarmament and nonproliferation as a competition pillar of NPT. These debates have been increased as a result of contering each other nuclear weapon states with nonnuclear weapon states. Both sides trying to accuse each other on giving the priority to one pillar than another regarding their national interest. As well as both North Korea and Iran accusing the NWS for not disarming according to their international law obligation precised in NPT and in ICJ opinion. In another side NWS trying to give more and more priority nonproliferations pillar than dissammament one.

Dissarmament as a very key element on nonproliferation and international security should be treated as equal as other pillar of NPT. Should not be given priority to one pillar than other even this may happen in the future as a result of impact of powerful states that posses nuclear weapon in international system. There is no doubt that this pillar is very important, but to create an international safe system this pillar should be reconciled with the other pillars, as pillars of nonproliferation and peaceful use of nuclear energy. Failure in this column may have consequences chain the two pillars other.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Burrough, John., *Nuclear Disorder or Cooperattive Security,? The Nuclear Non Proliferation , Recommendation of WMD, Commission, fFq 29.,* <https://www.google.com/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF8#q=interpretation+of+NON+PROLIFERATION+TREATY+PDF>.
- [2] Christofer A., Ford, *Debating Disarmament, Interpreting Article VI of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Nonproliferation Review, Vol. 14, No. 3, November 2007* Christofer A., Ford, *Debating Disarmament, Interpreting Article VI of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Nonproliferation Review, Vol. 14, No. 3, November 2007* ISSN 1073-6700 print/ISSN 1746-1766 online/07/030401-28, 2007 Monterey Institute of International Studies, James Center for Nonproliferation Studies,
- [3] David Albright, Mark Dubowitz, Orde Kittrie, Leonard Spector, Michael Yaffe, *The Project on U.S. Middle East Nonproliferation Strategy* January 2013 • Washington, D.C.,
- [4] Fihn, Beatrice, *NPT Action Plan Monitoring* September, 2010, Rue De Varembe, 1211, Geneve.

¹⁶⁹ Example, Iranian President addressed to the General Assembly, accusing Nuclear Weapon States that have not taken right measures to eliminate their nuclear weapons, as well as appropriate measures to create Nuclear Weapons-Free Zone in the Middle East, including the Zionist state of Israel. See at Iranian President Rouhani's address to United Nation, https://www.youtube.com/watch?v=-0TdvCh2_AY, visited at 07.01.2016.

¹⁷⁰ David Albright, Mark Dubowitz, Orde Kittrie, Leonard Spector, Michael Yaffe, *The Project on U.S. Middle East Nonproliferation Strategy* January 2013 • Washington, D.C., pg. 119.

¹⁷¹ Ibid, pg 75.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

[5] Legality of The Threat or Use of Nuclear Weapons Advisory Opinion of 8 July 1996, Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice, not an official document.

[6] The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT),Article, VI and VII.

ASPECTS OF BILINGUAL EDUCATION

Irina Mitarcheva

Medical University- Plovdiv, Bulgaria irina_mitarcheva@yahoo.co.uk

Abstract: Bilingual education is broadly defined as the use of two languages as media of instruction with the goal of achieving proficiency in both languages. As it is impossible to separate language and culture, the term bilingual education also involves the concept of bicultural education. The present article focuses on the various types of bilingual education in terms of bilingual outcomes among students and the role of the teacher as a provider of academic content in two languages, as well as the one helping students adapt to two different cultures. A survey of the research literature reveals that there are several types of bilingual educational programmes, which range from transitional to heritage models. The various models reflect the role of different languages in each society and the purposes they serve in the respective educational system. Educational programmes that are truly bilingual in nature and are supported by their communities are likely to result in academic success for their students. This article also reveals some of the challenges of the language immersion models, bilingualism, biliteracy and intercultural skills development. Research has shown that students who perform well in their native language also perform well academically in a second target language. Immersion students build strong second language knowledge upon which to continue moving toward full proficiency and to develop proficiency in subsequent languages. They have enhanced levels of meta-linguistic awareness, greater cognitive flexibility, better social interaction skills, understanding, tolerance, appreciation and respect for other languages and cultures.

Keywords: bilingualism, bilingual education, language immersion

INTRODUCTION

Bilingualism is commonly defined as the ability of an individual to speak two languages fluently and the frequent use (as by a community) of two languages. The Latin term *bilinguis* means literally “two-tongued” and figuratively “speaking a jumble of languages”, also “double-tongued, hypocritical, false”. According to Baker [1] “the ownership of two languages is not as simple as having two wheels or two eyes”. The concept of bilingualism has become broader since the beginning of the twentieth century. It was long regarded as the equal mastery of two languages. Bloomfield considered bilingualism as “the native-like control of two languages” [4]. This was broadened by Haugen to the ability to produce “complete meaningful utterances in the other language” [2]. Various definitions can be found emphasizing different aspects of this complex phenomenon. Sociolinguists are more interested in what way a person uses or could use language. They define bilingualism through the function of language in a bilingual society or in a bilingual individual. Psycholinguists put an emphasis on the acquisition of two or more languages in the early childhood. A first language (mother tongue, native language or L1) is the language a person has learned from birth and is often the basis for sociolinguistic identity. By contrast, a second language (L2) is any language that one speaks other than one's first language.

The traditional monoglossic view on bilingualism, in which the two languages are treated as separate autonomous systems, is limited in comparison with the broader heteroglossic view, in which multiple language practices in interrelationship are considered.

Bilingual education differs from the traditional language education programmes that teach a second or a foreign language as a subject, because it involves teaching academic content in two languages, which are used as the media of instruction. The choice of the language(s) of instruction is a real challenge in the development of quality education as language is regarded not only as a tool for communication but also an important aspect of cultural identity. The present article aims to examine the various aspects of bilingual education with an emphasis on the positive linguistic outcomes among students, the role of the teacher in the immersion language programmes and the development of additive bilingualism.

The use of two languages in education is can be traced back to ancient times. Mackey describes how the 16 000 tablets unearthed in Aleppo, Syria, in 1977, indicated that bilingual schooling is at least 4000 to 5000 years old. The tablets were used to teach children to read and write in Eblaite (a language spoken in Ancient Mesopotamia) and Sumerian, which was a classical sacred language [5].

Greek-Latin bilingual education was the way to educate boys from Roman aristocratic homes, who were expected to learn the language of the admired Hellenic civilization.

Bilingual education has become more popular in the second half of the twentieth century, as schools became to acknowledge the linguistic and cultural diversity of students.

Ferguson provided ten examples of varying aims of bilingual education [1]:

- To assimilate individuals or groups into the mainstream of society; to socialize people for full participation in the community.

- To unify a multilingual society; to bring unity to a multi-ethnic, multi-tribal, or multi-national linguistically diverse state.
- To enable people to communicate with the outside world.
- To provide language skills which are marketable, aiding employment and status.
- To preserve ethnic and religious identity.
- To reconcile and mediate between different linguistic and political communities.
- To spread the use of a colonial language, socializing an entire population to a colonial existence.
- To strengthen elite groups and preserve their position in society.
- To give equal status in law to languages of unequal status in daily life.
- To deepen understanding of language and culture.

GUIDING PRINCIPLES ON BILINGUAL EDUCATION

Within the European Union, bilingual education is being promoted under the acronyms CLIL/EMILE (Content and Language Integrated Learning/Enseignement d'une Matière Intégré à une Langue Étrangère). CLIL is a term that involves any programme where a second language is used to teach non-linguistic content. The European Framework for CLIL Teacher Education provides a set of principles and ideas for designing curricula for professional teacher development in the area of content and language integrated learning. Teachers undertaking CLIL must be prepared to develop multiple types of expertise: in the content subject, in a language, in best practice in teaching and learning, in the integration of CLIL within an educational institution.

The European Commission uses the term *multilingual education* to refer to its policy of mother tongue plus two other languages and has decided to promote the training of teachers to "...enhancing the language competences in general, in order to promote the teaching of non-linguistic subjects in foreign languages".

The Language Policy Division of the Council of Europe proposes the concept of *plurilingualism* as: the intrinsic capacity of all speakers to use and learn, alone or through teaching, more than one language. The ability to use several languages to varying degrees and for distinct purposes is defined in the Common European Framework of Reference for Languages as the ability "to use languages for the purposes of communication and to take part in intercultural action, where a person, viewed as a social agent, has proficiency of varying degrees, in several languages and experience of several cultures."

UNESCO adopted the term *multilingual education* in 1999 in the General Conference Resolution to refer to the use of at least three languages, the mother tongue, a regional or national language and an international language in education. The resolution supported the view that the specific needs of particular, culturally and linguistically distinct communities can only be addressed by multilingual education. There are three basic guiding principles common to all the documents and recommendations produced by UNESCO:

1. The importance of mother tongue instruction as a means of improving educational quality by building upon the knowledge and experience of the learners and teachers.
2. The importance of bilingual and/or multilingual education at all levels of education as a means of promoting both social and gender equality and as a key element of linguistically diverse societies.
3. The significance of language as an essential component of inter-cultural education in order to encourage understanding between different population groups and ensure respect for fundamental rights.

An important point to mention is the difference between language acquisition and learning. Researchers distinguish second language acquisition from second language learning. Several factors are involved in second language acquisition. Factors such as the amount of exposure and proficiency, length of residence in the second language environment and age of learning the second language affect the second language acquisition. There is a tendency towards making second language acquisition more naturalistic in an educational setting, developing communicative competence in a less formal way. A widespread understanding of multilingual language education programmes suggests that instruction take place in the following stages:

- **Stage I** - learning takes place entirely in the child's home language
- **Stage II** - building fluency in the mother tongue. Introduction of oral L2.
- **Stage III** - building oral fluency in L2. Introduction of literacy in L2.
- **Stage IV** - using both L1 and L2 for lifelong learning.

The Common Underlying Proficiency (CUP) model or the "one balloon theory" described by Cummins implies that proficiencies involving more demanding tasks (such as literacy, content learning, abstract thinking and problem-solving) are common across languages. The CUP model is illustrated with the "dual iceberg metaphor" and is the basis of the hypothesis called the *linguistic interdependence hypothesis*. This hypothesis, represented as a "dual-iceberg," assumes that every language contains surface features; however, underlying those surface manifestations of language are proficiencies that are common across languages. Therefore, a learner's

competence in a second language is partly dependent on the level of competence already achieved in the L1, since bilinguals are able to transfer skills from their first language in their second language. If the L1 is highly developed, this will positively affect the L2 learning. However, if the L1's degree of development is low or inadequate to a particular cognitive stage, the outcome will be difficulties on the part of the learner to attain an adequate level of competence in the L2. This hypothesis has received widespread support, since there are many studies which have demonstrated that previous L1 proficiency has a direct influence on later L2 achievement. It is also called *the additive bilingualism enrichment principle* and explains the relationship between bilingualism and cognition, supporting the notion that individuals with high levels of proficiency in both languages experience cognitive advantages in terms of linguistic and cognitive flexibility while low levels of proficiency in both languages result in cognitive deficits. This hypothesis further describes the three types of bilinguals (proficient, partial, and limited) and two distinct processes of bilingualism as *additive bilingualism* and *subtractive bilingualism* [3].

TYPES OF BILINGUAL EDUCATION

By highlighting the multidimensionality of bilingual education, researchers have suggested various classifications, reflecting the role of different languages in each society and the purposes they serve in the respective educational system. There are classified according to the languages taught, the teaching motives and methods, state policy and society's attitude towards bilingualism. Therefore, a good classification is required to get a global idea of the topic. One of the first detailed classifications of bilingual education was given by Mackey, who described 90 different models of bilingual schools, and considered as variables, the student's mother tongue, the language of the school curriculum, the languages of the school's community and the social condition of those languages in that region and in the world [7]. A different approach to categorizing types of bilingual education is to examine the aims of such education. A frequent distinction in aims is between *transitional* and *maintenance* bilingual education. *Transitional bilingual education* aims to shift the child from the home, minority language to the dominant, majority language. Social and cultural assimilation into the language majority is the underlying aim. *Transitional bilingual programs* are bilingual only at first, but the aim is clearly not bilingualism or biliteracy. The aim of a *transitional bilingual program* is eventual monolingual teaching and learning, usually in the dominant language. As a result of this, the dominant culture and identity is affirmed. In *maintenance bilingual education* the student's L1 is maintained so that it can become the basis for L2 learning, but the L1 is not developed or extended. The child's sense of cultural identity is strengthened and the rights of an ethnic minority group in a nation are affirmed.

According to Baker there are 'weak' and 'strong' forms of bilingual education, depending on the linguistic goals of each type of programmes. The 'weak' ones result in assimilation of language minorities rather than maintenance of their home languages and cultural pluralism. The following table illustrates the 'strong' forms of bilingual education:

Table 1. Strong forms of bilingual education [1]

Type of programme	Typical type of child	Language of the classroom	Societal and educational aim	Language outcome
Immersion	Language majority	Bilingual with Initial Emphasis on L2	Pluralism and Enrichment	Bilingualism and Biliteracy
Maintenance	Language minority	Bilingual with Emphasis on L1	Maintenance, Pluralism and Enrichment	Bilingualism and Biliteracy
Two-way/dual language	Minority and majority language	Minority and Majority	Maintenance, Pluralism and Enrichment	Bilingualism and Biliteracy
Mainstream bilingual	Language majority	Two Majority Languages	Maintenance, Pluralism and Enrichment	Bilingualism and Biliteracy

Language immersion is a method of teaching language, usually a second language, in which the target language is used as both curriculum content and medium of instruction. Immersion bilingual education derives from Canadian educational experiments. The immersion movement started in St Lambert, Montreal, in 1965. Three main types of immersion can be found in literature: total, partial and two-way immersion. Two-way immersion programs integrate language-minority students and language-majority students in the same classroom. The result of the language immersion method is additive bilingualism, in which the first language continues to be

developed and the first culture to be valued while the second language is added. The teaching of language-minority children exclusively in the majority language is not considered immersion education.

Swain and Johnson provide a list of the core features and variable features of immersion programmes [1]:

- The second language is the medium of instruction.
- The immersion curriculum is the same as the local first language curriculum.
- The school supports first language development.
- Additive bilingualism occurs.
- Exposure to the second language is largely confined to the classroom.
- Students enter with similar (limited or nonexistent) levels of second language proficiency.
- All the teachers are bilingual.
- The classroom culture is that of the first language community.

Apart from language immersion, there is another form of bilingual schooling that is a 'strong form' of bilingual education. This occurs where language minority children use their native, ethnic, home or heritage language in the school as a medium of instruction and the goal is full bilingualism. The aim is rejuvenation of an indigenous language. Speaking a heritage language is often an important part of biculturalism. *Biculturalism* is an immersion in two distinct cultures, implying participation in traditional heritage practices like food, dress, family traditions, folklore and art, etc. Developing a bicultural identity may have positive effects on the bilingual individual, in terms of the additional knowledge he or she acquires from belonging to more than one culture. As language is an essential aspect in any culture, teachers in heritage bilingual programmes must be capable of making students maintain their heritage language, so that they can maintain key aspects of their culture.

CONCLUSION

The French sociologist Pierre Bourdieu [6] has linked education to reproduction of the social order. At schools, students acquire cultural capital, that is knowledge, abilities, and strategies related to the presentation of self. Linguistic capital or the ability to use appropriate norms of language is also valuable. Being able to use more than one language effectively increases one's 'wealth' because it allows one to interact with others in various social contexts. Given the unique character of bilingual programmes, bilingual teaching is more challenging than monolingual teaching. Teachers in bilingual schools are expected to teach literacy in the mother tongue, communicative language skills in the exogenous language and the curricular content in both. Although they communicate with students solely in the second language, they are able to fully understand and react appropriately as the students use their home language. As language is not static, the task of immersion teachers is not only to maintain a language, but also to develop its academic functions, as well as to extend the other language. Facilitating student use of the immersion language in ways that promote ongoing language development is a real challenge for teachers. Successful bilingual education models are heteroglossic, based on a bilingual and bicultural model of community and seeking recognition of equality, while enacting multiple languages and identities. The teacher of the future will be the one, who encourages his or her students to develop linguistic and cultural competences by using two independent language systems with different cultural connotations and fosters their cognitive development by adding another dimension to their linguistic repertoire.

REFERENCES:

- [1] C. Baker, Foundations of Bilingualism and Bilingual Education, Multilingual Matters, 3rd edition, 2001, p. 4; 5th edition, 2011
- [2] E. Haugen, The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behaviour, vol. 1, 1953, p. 7
- [3] J. Cummins, Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire, Multilingual Matters, 2001
- [4] L. Bloomfield, Language, New York: Henry Holt, 1933, p. 56
- [5] O. Garcia, Bilingual education in the 21st Century: A Global Perspective, Wiley-Blackwell, 2009
- [6] P. Bourdieu, Language and Symbolic Power, Polity Press, Cambridge, 1992
- [7] W. Mackey, A Typology of Bilingual Education, Foreign Language Annals 3, 1970, pp. 596-608

**BILINGUALISM AND MULTILINGUALISM IN STUDENTS BORN AND RAISED
IN GERMAN-SPEAKING TERRITORIES
(LIMITED TO STUDENTS ENROLLED FROM 2008-2013 AT THE FACULTY OF
FOREIGN LANGUAGES – FON UNIVERSITY)**

Elena Taneva

FON University - Skopje, Macedonia elena.taneva@gmail.com elena.taneva@fon.edu.mk

Abstract: Bilingualism is the phenomenon of being able to speak or understand two languages with equal success. The term can refer to individuals as well as whole societies. Broadly speaking, a bilingual is anyone who owns grammar and communication skills in both languages, actively and/or passively. The adoption of two languages in children under four years is considered as early bilingualism, and late bilingualism refers to the adoption of two languages after the fourth year of life. This paper covers several cases, primarily of early individual bilingualism of students-children of Macedonians who immigrated to German language speaking countries. The use of the non-dominant language in the parental home without the support of the language community is common with all participants, i.e. all students had parents whose knowledge of the German language was on the verge of a non-existent. The strategy of the parents, of course, was to use their mother tongue in communication with the child (participant). The participants were obliged from an early age, apart from their mother tongue, to learn the German language as a key moment in integrating into the new linguistic society. Over their further education through the educational systems of countries where the participants lived, they also studied a third language as a foreign language (English, French, etc.). Thus, since the participants studied this third language over multiple years in the course of their formal education, they adopted the new language to a higher level, and were therefore actively brought to multilingualism.

Keywords: bilingualism, learning, language

INTRODUCTION

The idea for this paper is connected to a reading comprehension part that we had with 3rd year students who had been recently acquainted with the theories of language acquisition. The text in question was called "*Fremdsprachen – lernen für Europa – ja, aber wie?*" and it was based on research made by the Max-Planck Institute on the subject of immigrants and immigrant workers learning the German language as a key to integrating in the new community. Research of the institute's department for psycholinguistics had shown the factors for a successful learning of the German language by both immigrants/immigrant workers and their families, comparing the differences in language acquisition with grown ups and children.

Having worked with students who were children of immigrant workers and born in the German speech areas, primarily in Germany and Switzerland, I had become better familiarised with their bilingualism and multilingualism, as none of them had stopped at learning two languages up to the point of our collaboration.

1. THEORETICAL FRAMEWORK IN BILINGUALISM AND MULTILINGUALISM

When defining modern linguistics, Chomsky (1986) posed these three basic questions:

1. What constitutes knowledge of language?
2. How is knowledge of language acquired?
3. How is knowledge of language put to use?

For bilingualism research, these questions can be rephrased to take in knowledge of more than one language:

1. What is the nature of language, or grammar, in the bilingual person's mind, and how do two systems of language knowledge coexist and interact?
2. How is more than one grammatical system acquired, either simultaneously or sequentially? In what aspects does bilingual language acquisition differ from unilingual language acquisition?
3. How is the knowledge of two or more languages used by the same speaker in bilingual speech production?

The most commonly used definition of bilingualism is that it is the ability to speak two languages or that it is a product of extensive language contact (i.e., contacts between people who speak different languages).

However, the question of who is and who is not defined as a bilingual is more difficult to answer than it first appears. Baker and Prys Jones (1998) suggest that when attempting to define a bilingual person, we should consider the following questions:

- Should bilingualism be measured by how fluent people are in two languages?
- Should bilinguals be only those people who have equal competence in both languages?

- Is language proficiency the only criterion for assessing bilingualism, or should the use of two languages also be considered?

The questions remain whether a person who can understand a second language perfectly but cannot speak it, or a person who can speak a language but is not literate in it, or a person who cannot speak or understand speech in a second language but can read and write it should be considered bilingual. In that case:

- Are self-perception and self-categorisation important in defining who is bilingual?
- Are there different degrees of bilingualism that can vary over time and with circumstances? This suggests that a person may learn a minority language as a child at home and then later acquire another one, a majority language in the community or at school, with the second language later on becoming the dominant language. So, if that person moves away from the area in which the minority language is spoken or loses contact with those who speak it and loses fluency in the minority language, should bilingualism be taken on as a relative term?

Also, we must take in consideration that a single person can not be constricted to learning only two languages in their lifetime. On that note, we face multilingualism which can also be the possession of individuals who do not live within a multilingual country or speech community. Families can be trilingual when the husband and wife each speak a different language as well as the common language of the place of residence.

The fact remains that a person can learn a second, third, or fourth language at school or university, at work, or in their leisure time. In truth, in many continental European countries, children learn two languages at school – such as English, German, or French – as well as being fluent in their mother tongue.

Regarding the question of language acquisition, earlier observers of bilingual children concentrated on documenting the stages of their language development. Volterra and Taeschner (1978) proposed a three-stage model of early bilingual development. According to this model, the child initially possesses one lexical system composed of lexical items from both languages. In stage two, the child distinguishes two separate lexical codes, but has one syntactic system at their disposal. Finally, in stage three the two linguistic codes become entirely separate. Volterra and Taeschner's model gave rise to what is now known as the 'unitary language system hypothesis.' The hypothesis suggests that the bilingual child has one single language system that they use for processing both of their languages in the repertoire.

In the 1980s, the aforementioned unitary language system hypothesis came under intense scrutiny. For example, Meisel and Genesee (1989) argue that there is no conclusive evidence to support the existence of an initial undifferentiated language system, and they also point out certain methodological inconsistencies in the three-stage model. The phenomenon of language mixing, for instance, can be interpreted as a sign of two developing systems existing side by side, rather than as evidence of one fused system.

Meisel's and Genesee's studies led to an alternative hypothesis, known as the 'separate development hypothesis' or 'independent development hypothesis.' More recently, researchers have investigated the possibility that different aspects of language (e.g., phonology, vocabulary, syntax, pragmatics) of the bilingual child's language systems may develop at different rates (e.g., Li and Zhu, 2001).

2. THE RESEARCH

The research was conducted by way of gathering information about the language heritage and language acquisition of the children of immigrant workers – students with which I had worked over the past ten years and still do. Given that I had worked with students which were both born and raised, and also migrated to German-speaking territory, I had to take out the latter group of students who had migrated to those territories later on in life out of the research. This was to form a group of individuals which had been exposed to more than one language from the earliest stage in their lives and to gain a better perspective on language acquisition 'from scratch', summing up to 7 students in total, therefore providing for a mini-research.

3. ANALYSIS OF THE COLLECTED DATA

What is the role of input and social context in the rate and order of language acquisition?

Although earlier assumptions were that the bilingual child would have half of the normal input in each of their two languages, compared with the monolingual child, more careful examinations of bilingual children show considerable variations in the quantity and quality of input, inter-actional styles of the parents, and environmental policies and attitudes toward bilingualism. Romaine (1995) distinguished six types of early-childhood bilingualism according to the native language of the parents, the language of the community at large, and the parents' strategy in speaking to the child.

All of the students taken in final consideration for this research belong to Type 3 of Romaine's classification:

Non-dominant Home Language without Community Support

- Parents: The parents share the same native languages.

- Community: The dominant language is not that of the parents.
- Strategy: The parents speak their own language to the child.

As the points show, the students' parents had none to very little knowledge of the German language. In each family, one of the parents had migrated to Germany due to employment and had little knowledge of the German language, and, incidentally, none of their spouses spoke it (the spouses had extremely limited knowledge by means of phonetic cognition or familiarity with basic everyday phrases, e.g. greetings, useful phrases regarding obtaining the price of products in markets, simplified asking for directions etc.).

Each of the students had stated that the first language was their mother tongue: Macedonian language in 5 instances, Roma language in 1 instance, and Serbian language in 1 instance. They all had first contact with the German language by watching cartoons on television, though it was pointed out that all of them 'understood' the cartoons only visually. If they had any questions regarding what they were watching, they were answered by their parents in their native language.

In attempt to introduce their children to German community and language, the parents had enrolled their children in kindergarten, in 4 out of the 7 cases, as early as the age of 2, or as early as the German educational system would allow for it. It is in kindergarten that all of the students stated they had become acquainted with the language in the more right sense of the word. There they had imitated phonetically their new friends and acquired new words and phrases daily. When making a mistake, in most cases they were corrected by their teachers, but also encouraged to catch up with their native speaking peers.

Few of the students had memory when they had first started to use the alphabet in both their native and in German language. Most of them could not recall their first attempt to use the alphabet in their native language and simply stated they had started using some of the letters of the German alphabet as early as kindergarten. However, they were able to point out that they had been able to read and write more successfully by the end of the 2nd grade of elementary school (within the ranges of the language level and vocabulary appointed for that age).

All of the students had started learning a foreign language in elementary school: 2 students started learning French as a mandatory second language, as they had both lived in German-French cantons in Switzerland, and 4 of them started learning English. All of the students continued to learn another foreign language: the 2 students who lived in Switzerland went on to learn English, and the other 5 students started learning French (3 of 5) and Italian (2 of 5). They all stated they had no more difficulty learning the foreign languages than their native speaking peers; in fact, they found it useful that they had learned the German language first and suggested they used the same or similar skills to learn the new foreign language. This complies with Cummins' (2000) statement "Conceptual knowledge developed in one language helps to make input in the other language comprehensible." He believes that in the course of learning one language a child acquires a set of skills and implicit metalinguistic knowledge that can be drawn upon when working in another language.

4. CONCLUSION

Seven students who were born and raised in German-speaking territories, but have a different native language than German, have provided information as to the age and level of difficulty they had had in the acquisition of a foreign language or languages. All of them have parents whose knowledge of the German language was little to practically non-existent, so the students (then children) were forced to accumulate the German language by being thrown into a German only speaking environment.

Cummins (1991) states that many children develop native speaker fluency (BICS) within two years of immersion in the target language, but it usually takes between 5-7 years for a child to be working on a level with native speaking peers as far as academic language is concerned. The statements of the students in this research have shown to support this statement.

REFERENCES:

- Baker, C., Prys Jones, S. (1998). *Encyclopaedia of bilingualism and bilingual education*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of language: its nature, origin and use*. New York: Praeger.
- Cummins, J. (1991) *Language Development and Academic Learning*. Clevedon: Multilingual Matters
- Cummins, J. (2000) *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Clevedon: Multilingual Matters
- Genesee, F. (1989). 'Early bilingual language development: one language or two?' *Journal of Child Language* 16, 161-179.
- Li, W. *Bilingualism* (2006) *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd Ed.) Vol. 2. Elsevier

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- Li, W., Zhu, H. (2001). 'Development of code-switching and L1 attrition in L2 setting.' *Research on child language acquisition*. Somerville, MA: Cascadilla Press. 174–187.
- Mebus, G., Pauldrach A., Rall, M. (2000) *Sprachbrücke, Tl.1, Lehrbuch: Lehrbuch 1*. Klett Verlag
- Meisel, J. M. (1989). 'Early differentiation of languages in bilingual children.' In Hyldenstam, K., Obler, L. (eds.) *Bilingualism across the lifespan: aspects of acquisition, maturity and loss*. Cambridge: Cambridge University Press. 13–40.
- Romaine, S. (1995). *Bilingualism* (2nd edn.). Oxford: Blackwell.
- Volterra, V., Taeschner, T. (1978). 'The acquisition and development of language by bilingual children.' *Journal of Child Language* 5, 311–326.

NATIVE LANGUAGE TEACHER IN THE PRISM OF STUDENTS LEARNING OUTCOMES

Alica Arnaut, MSc

University of Zenica, Faculty of philosophy – Zenica, Bosnia and Herzegovina

Abstract: Students learning outcomes are widely set goals which defines what every student needs to know in one educational period. Indicators for different age of students are measurable elements which helps teacher to direct all teaching activities for achieving defined students learning outcomes and continuously supervising students achievements. Teaching based on students learning outcomes will enable the teacher to develop students, not only language-communicative competence, but also other life competences (social, civil, self-initiative, informatics, learning how to learn).

Native language teacher must develop own competencies in the future that will enable him to organize teaching based on learning outcomes, in which students will be in the focus of the teaching process in which they will through the individual work and the teacher as organizer and guide of teaching activities come up with new knowledge and train for independant work and lifelong learning. Teaching like that includes active learning as imperative in wich teacher is not „wiseman on the scene“.

This paper analyzes role of the teacher in native language teaching based on students learning outcomes and in which way is changed position of teacher compared to traditionally teaching.

Key words: native language teacher, students learning outcomes, native language teaching

NASTAVNIK MATERNJEG JEZIKA U PRIZMI ISHODA UČENJA

Mr. sc. Alica Arnaut

Univerzitet u Zenici, Filozofski fakultet – Zenica, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: Ishodi učenja predstavljaju široko postavljene ciljeve kojima se definira šta svaki učenik treba savladati u jednoj etapi obrazovanja. Pokazatelji prema uzrastu učenika predstavljaju mjerljive elemente koji pomažu nastavniku da aktivnosti na času usmjeri u pravcu ostvarivanja definiranih ishoda učenja, te da kontinuirano prati postignuća učenika. Nastava zasnovana na ishodima učenja omogućit će nastavniku da kod učenika razvija ne samo jezičko-komunikacijske kompetencije nego i druge životne kompetencije (društvenu, građansku, samoinicijativnu, informatičku, učiti kako se uči).

Nastavnik maternjeg jezika u budućnosti mora razvijati vlastite kompetencije koje će mu omogućiti da organizira nastavu utemeljenu na ishodima učenja, u kojoj će učenici biti u fokusu nastavnog procesa u kome će kroz samostalan rad i nastavnika kao organizatora i vodiča nastavnih aktivnosti dolaziti do novih saznanja i osposobljavati se za samostalan rad i cjeloživotno učenje. Takva nastava podrazumijeva aktivno učenje kao imperativ, u kome nastavnik nije „mudrac na sceni“.

Ovaj rad će nastojati pokazati koja je uloga nastavnika u nastavi maternjeg jezika zasnovanoj na ishodima učenja, te na koji se način nastavnikov položaj mijenja u odnosu na tradicionalnu nastavu.

Ključne riječi: nastavnik maternjeg jezika, ishodi učenja, nastava maternjeg jezika

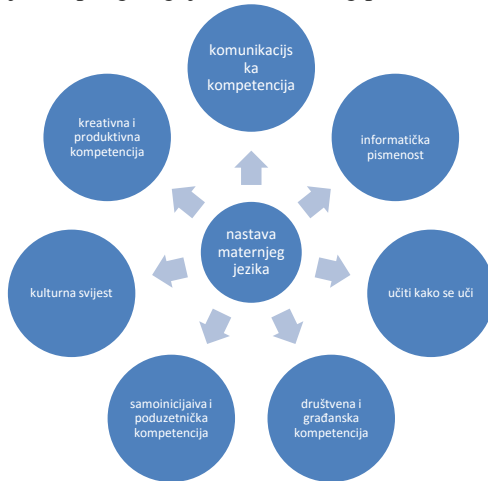
1. UVODNA RAZMATRANJA

U Bosni i Hercegovini u toku su reformski procesi u nastavi, koje podrazumijevaju prelazak na nastavu temeljenu na ishodima učenja, čiji je cilj razvoj ključnih životnih kompetencija i priprema učenika za proces cjeloživotnog učenja. Takvim promjenama nastoji se kod učenika izgraditi svijest o samostalnom kritičkom promišljanju i zaključivanju, te s(a)vjesnom iznošenju stavova utemeljenih na validnim dokazima. Cilj novog sistema obrazovanja nije samo puko usvajanje znanja koje se reprodukuje kako bi se ocijenio stepen mogućnosti zapamćivanja informacija kod učenika – cilj je mogućnost samostalne analize i sinteze različitih sadržaja kroz dekonstrukciju tekstova iz različitih izvora. Da bi se učenici osposobili za takve samostalne aktivnosti, moraju imati dobre vodiče i uzore, osposobljene nastavnike koji već imaju razvijene vještine kojima trebaju podučiti svoje učenike.

Reforma nastavnog procesa kroz definiranje ishoda učenja počela je kroz nastavu maternjeg jezika, budući da je to jedina oblast s kojom se učenici susreću još od predškolskog uzrasta pa sve do kraja srednjoškolskog obrazovanja, bez obzira na bilo kakvo stručno školsko usmjerenje. Stoga, ovaj rad se bavi ishodima učenja u nastavi maternjeg jezika, te ulogom nastavnika u takvom odgojno-obrazovnom procesu.

2. O ISHODIMA UČENJA U NASTAVI MATERNJEG JEZIKA

Nastava maternjeg jezika temelji se na pedagoškim, psihološkim, lingvističkim i književnoteorijskim dostignućima, te kao takva ima značajno i dominantno mjesto u cjelokupnom nastavnom procesu. Pored ovladavanja temeljnim pojmovima lingvistike i književne teorije nastava maternjeg jezika ima zadatak razviti i sposobnosti i vještine korisne i u nastavi drugih predmeta, ali i za cjeloživotno učenje općenito. Osnovni cilj nastave maternjeg jezika trebao bi biti razvoj i usavršavanje jezičko-komunikacijske kompetencije kao ključne kompetencije cjelokupnog odgojno-obrazovnog procesa.

Shema 1. Prikaz povezanosti nastave maternjeg jezika sa ključnim životnim kompetencijama

Kako se može vidjeti iz date sheme, nastava maternjeg jezika je sveobuhvatna i u sebi objedinjuje sve ključne životne kompetencije, u manjoj ili većoj mjeri. Stoga, kvalitetna nastava maternjeg jezika zahtijeva osposobljene nastavnike, te raznovrsne i kreativne metode i tehnike rada.

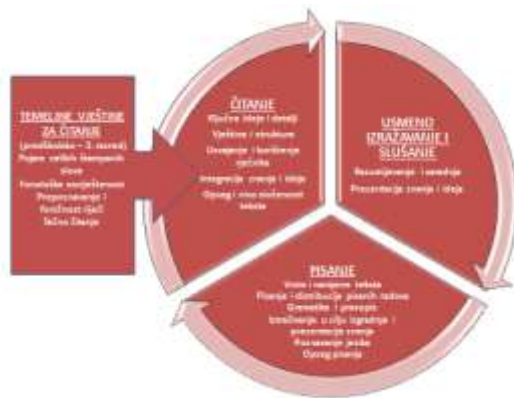
Kako bi se što kvalitetnije razvijale ključne kompetencije kod djece, radi se na ishodima učenja koji će biti uključeni u nove nastavne planove i programe. Nastavni planovi i programi zasnovani na ishodima učenja kao osnovni cilj nastave maternjeg jezika podrazumijevaju da učenici ovladaju sistemom standardnog maternjeg jezika, te razviju komunikacijske i literarne vještine i sposobnosti. Nastava maternjeg jezika, dakle, podrazumijeva usvajanje znanja, te razvijanje vještina i sposobnosti usmenog, pisanog i vizuelnog komuniciranja u različitim situacijama privatnog i javnog života. Znanja koja se stječu su leksička, fonetska i gramatička. S druge strane, vještine i sposobnosti stečene kroz nastavni proces tiču se primjene znanja o jeziku u oblastima čitanja, pisanja, usmenog izražavanja i slušanja u svakodnevnim životnim aktivnostima.

U Mostaru je 2013. godine donesen dokument *ZJNPP-a definisana na ishodima učenja za maternji jezik*. U ovom dokumentu dati su ključni pojmovi vezani za nastavu utemeljenu na ishodima učenja (Slika 1).

Slika 1. Ključni pojmovi

Odgojno-obrazovno područje jeste jezičko-komunikacijsko (maternji jezik). Oblasti u ovom području su: čitanje, pisanje, te usmeno izražavanje i slušanje. Unutar svake od ovih oblasti izdvajaju se ključne komponente (Slika 2), unutar kojih se dalje izdvajaju ishodi učenja. Svaki od ishoda učenja, u zavisnosti od uzrasta djece/učenika ima svoje indikatore/pokazatelje (Slika 3).

Slika 2. Oblasti i komponente

Čitanje: Književnost			
Ishodi učenja za književne tekstove			
Ključne ideje i detalji			
3. Analizira likove, događaje i ideje, te njihove međusobne odnose u tekstu.			
Indikatori			
Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja	Kraj 3. razreda	Kraj 6. razreda	Kraj 9. razreda
3. Uz poticaj i podršku nabraja glavne likove, događaje i mjesto radnje.	3. Opisuje likove u priči (npr. njihove osjećaje, motivacije i osobine) i utvrđuje kako njihovi postupci pridonose razvoju radnje.	3. Određuje kompoziciju i strukturu književnog teksta i prepoznaje ulogu pojedinih likova.	3. Analizira razvoj likova (s višestrukim ili sukobljenim motivima) u tekstu u cilju tumačenja njihovog doprinosa zapletu i raspletu.

Slika 3. Ishodi učenja i indikatori u komponenti Ključne ideje i detalji

3. ULOGA NASTAVNIKA I NASTAVNI PROCES ZASNOVAN NA ISHODIMA UČENJA

Nastava zasnovana na ishodima učenja zahtijeva dobro osposobljenog nastavnika koji poznaje svu raznolikost nastavnih metoda i tehnika rada i spreman je koristiti se njima. Takva nastava u prvi plan stavlja učenika i kompetencije koje su mu potrebne za život, naročito u modernom, digitalnom dobu. Ovakva nastava usmjerena je i na načine podučavanja kojima se učenici osposobljavaju za snalaženje u nastavnom procesu uopće. Učenici se uče da budu samostalni i sposobni da sami procjenjuju svoj rad i u skladu s tim ga poboljšavaju i unapređuju. Razvoj novih tehnologija i razvoj društva uopće zahtijevaju i profesionalni razvoj nastavnika usklađen sa novim zahtjevima nastavnog procesa.

Ivić i dr. (2001:68-72) navode inventar uloga nastavnika u nastavnom procesu:

1. nastavnička uloga (predavač, organizator nastave, partner u pedagoškoj komunikaciji, stručnjak u oblasti),
 2. motivaciona uloga (razvijanje, podsticanje i održavanje radoznalosti i zainteresiranosti učenika),
 3. evaluatorska uloga – (ocjenjivanje znanja, ponašanja i ličnosti učenika),
 4. saznavno-dijagnostička uloga (utvrđivanje učeničkog profila kroz kontinuirano praćenje različitih aktivnosti),
 5. uloga regulatora socijalnih odnosa u razredu (funkcija razrednog strajašine, vannastavne aktivnosti).
- Iz ovog pregleda se može vidjeti da je profil nastavnika jedna svestrana i sveobuhvatna ličnost koja mora voljeti svoj poziv, stalno se stručno usavršavati, te biti otvorena za inovacije i saradnju. Budući da novi reformski procesi pomjeraju učenika na vrh didaktičkog trougla, nastavnik i nastavni sadržaji nalaze se u osnovi, kao potpora i oslonac.

Ishodi učenja predstavljaju novi izazov za svakog nastavnika i prilagođavanje dosadašnjeg rada novim principima i zahtjevima nastave. Iako je aktivno učenje model koji se već posljednjih dvadesetak godina propagira kao značajna inovacija u nastavi, on nikada nije zaista zaživio u praksi. Ovaj model postavlja učenika u sami fokus nastavnog procesa, dok nastavnika pomjera na marginu s koje on upravlja učeničkim učenjem. To podrazumijeva opsežnu pripremu nastavnika za nastavu, te poznavanje mogućnosti učenika kao pojedinaca i kao grupe. Međutim, dosadašnji sistem obrazovanja nije nastavniku davao veliku slobodu u smislu propagiranja aktivnog učenja. Sa ishodima učenja to se mijenja, budući da se sada fokus same nastave maternjeg jezika pomjera sa sadržaja na razvijanje različitih vještina i sposobnosti učenika. Tako, npr. učenici više ne čitaju umjetničke tekstove samo s ciljem interpretacije po zadanom modelu (tradicionalni čas obrade književnog teksta) nego se takvim tekstovima koriste da bi razvijali kritičko mišljenje, vodili rasprave i učili kako uvažavati sagovornika, istraživali o nekoj problematici i pisali svoje tekstove i sl.

Ovo ne znači da nastava postaje toliko slobodna da učenici samo razgovaraju o različitim temama na osnovu pročitanih tekstova na časovima maternjeg jezika. I dalje učenici kroz ovaj nastavni predmet usvajaju i teoretska znanja iz jezika, književnosti, medijske kulture, te kulture izražavanja. Međutim, način prezentiranja novih teoretskih sadržaja i način njihovog usvajanja je potpuno izmijenjen. Frontalni oblik rada ograničen je sada samo na davanje uputa za samostalan rad učenika. Pripremljeni tekstovi, pažljivo postavljena pitanja i zadaci, postupnost u savladavanju novog gradiva i nastavnik kao organizator i vođa svega toga trebaju rezultirati ne samo usvajanjem novih teoretskih znanja nego i ovladavanjem vještinama potrebnim za razumijevanje novih sadržaja i njihovo usvajanje. Te vještine učenicima poslije mogu biti od koristi i u nastavi drugih predmeta, ali i prilikom samostalnog učenja.

Zahtjevi nastave temeljene na ishodima učenja usložnjavaju se sa uzrastom učenika. To ne podrazumijeva samo nastavne sadržaje nego i sve aktivnosti vezane za obradu tih sadržaja. Učenici koji u toku svog osnovnoškolskog obrazovanja imaju dobre vođe, učitelje i nastavnike, mogu već u drugoj polovini

srednjoškolskog obrazovanja samostalno birati metode za obradu pojedinih nastavnih sadržaja, čime će se posebno moći raditi na njihovom govornom nastupu, oslobađanju od treme, odgovornosti za realizaciju zadatih aktivnosti i sl. Sve to doprinijet će da do kraja srednjoškolskog obrazovanja imamo formiranu ličnost koja kritički promišlja, iznosi svoje mišljenje, argumetira, te organizira i provodi različite aktivnosti.¹⁷²

4. NASTAVNIK MATERNJEG JEZIKA ILI NASTAVNIK ŽIVOTA?

Postavlja se pitanje – kakve osobine treba imati nastavnik maternjeg jezika koji će biti sposoban da učenike podučava ne samo nastavnim sadržajima nego ključnim životnim kompetencijama. Ako govorimo o nastavniku maternjeg jezika, onda govorimo o nastavniku koji, nakon učitelja, nosi najveću odgovornost u odgojno-obrazovnom procesu. Time se nipošto ne želi umanjiti vrijednost bilo kojeg drugog nastavnika, ali nastava maternjeg jezika je takva da zahtijeva širinu razmišljanja i djelovanja, kako nastavnika tako i učenika.

Ako zanemarimo puke teoretske sadržaje (koji su nezaobilazni sastavni dio svakog nastavnog predmeta), nastava maternjeg jezika pruža još širok spektar zahtjeva i mogućnosti koji su njen obavezni sastavni dio. Tu, najprije, govorimo o kulturi pismenog i usmenog izražavanja kroz koju učenike osposobljavamo za jasno, precizno, jezgrovito, izražajno, zanimljivo osmišljeno, kreativno i svrsishodno izražavanje misli i stavova. Također, kroz nastavu kulture izražavanja učenicima se pruža mogućnost za interakciju sa drugim učenicima čime se kod njih razvijaju osobine dobrog i savjesnog slušaoca, pravednog kritičara, te osobe koja poštuje tuđe mišljenje ali ima i vlastito mišljenje i zna kako ga najbolje prezentirati. U uskoj vezi sa kulturom izražavanja jeste i nastava jezika (gramatika i pravopis) kroz koju se učenici opismenjavaju i to ne samo na razini elementarne pismenosti nego i na visokom jezičko-stilskom nivou iskazivanja misli jezgrovitom, smislenom i tačnom rečenicom. S druge strane, nastava kulture izražavanja povezana je sa nastavom književnosti i medijske kulture. Ova dva područja nastave maternjeg jezika predstavljaju segment kroz koji se razvija estetska komponenta izražavanja kod učenika. Međutim, ova područja značajna su i za razvijanje kritičkog mišljenja kod učenika. Sa ishodom učenja ovdje će se napraviti najznačajniji pomak i korak naprijed – tekstovi se neće čitati samo s ciljem suhoparne književnoteorijske analize, oni će postati polazne tačke za razvijanje različitih diskusija s ciljem osvještavanja estetskog i kritičkog razmišljanja kod učenika.

Sagledavši sveukupnost elemenata i zahtjeva nastave maternjeg jezika, moramo zaključiti da nastavnik maternjeg jezika mora biti široko obrazovan, elokventan, kreativan, zanimljiv i, povrh svega, spreman da stalno uči i profesionalno se usavršava, kako bi uvijek bio u toku sa savremenim životnim tokovima i na taj način mogao učenicima pružiti ono što će život od njih tražiti nakon što izađu iz školskih klupa.

5. ZAKLJUČAK

Ovim radom nastojalo se ukazati na potrebu promjene nastavničke perspektive u nastavi zasnovanoj na ishodom učenja. U takvoj nastavi nastavnik postaje organizator i vođa aktivnosti koje se provode na čas. Učenik se stavlja u fokus odgojno-obrazovnog procesa, kroz koji on usvaja nova teoretska znanja i razvija vještine koje će mu biti potrebne i van nastanog procesa. Na taj način formiramo osobu koja je sposobna za različite načine usvajanja novih znanja, za samostalno kritičko promišljanje i izjašnjavanje o različitim temama, kao i za samostalne organizacijske aktivnosti u bilo kojoj oblasti. Posebna odgovornost nalazi se na nastavnicima maternjeg jezika koji kroz svoju nastavu, za razliku od svih drugih nastavnika, mogu kod učenika razvijati sve ključne životne kompetencije i tako ih pripremati za cjeloživotno učenje.

LITERATURA

1. Bagarić, Vesna; Mihaljević Djigunović Jelena, *Defining Communicative Competence*, Metodika, vol. 8, br.14, str. 94 – 103, Zagreb, 2007.
2. *Comprehensive Literacy Plan*, Pennsylvania Department of Education, Harrisburg PA, 2011.
3. Clair, Nancy, *Kako djeca i adolescenti uče čitati i pisati (sinteza istraživanja)*, 2013.
4. Europska komisija/EACEA/Eurydice, *Developing Key Competences at School in Europe: Challenges and Opportunities for Policy*, Eurydice Report, Ured za publikacije Europske unije, Luksemburg, 2012. (elektronsko izdanje)
5. Ivić, Ivan; Pešikan, Ana; Antić, Slobodanka, *Aktivno učenje*, Institut za psihologiju, Beograd, 2001.
6. Kovač, Vesna, *Konstruktivno povezivanje ishoda učenja, nastavnih metoda i procjenjivanja*, 2013.
7. Null, Wesley, *Curriculum: from Theory to Practice*, Maryland, 2011.
8. *ZJNPP-a definisana na ishodom učenja za maternji jezik*, Mostar, 2013.

¹⁷² Ovo se odnosi na idealne uvjete rada u kojima učenici ne mijenjaju nastavnika iz jednog predmeta svake školske godine, a uvjeti rada i dostupnost materijala su optimalni. U većini škola ovakvi uvjeti ne postoje, tako da nije moguće u potpunosti se posvetiti nastavi na način kako je u ovom radu prezentirano. Međutim, ovaj rad se nije bavio faktorima koji negativno utječu na kompletan nastavni proces. Ovdje se daju neki prijedlozi za rad u nastavi maternjeg jezika temeljenoj na ishodom učenja, a na nastavnicima je da to provode najbolje što mogu u okvirima koje im škola nudi.

**CHANGING THE INTERRELATIONSHIP OF COMMUNICATIVE COMPETENCE
COMPONENTS IN THE TRAINING OF FRENCH FOR MEDICAL PURPOSES**

Aneta Tosheva

Victoria Sarafian, DMSc

Medical University – Plovdiv, Bulgaria

aneta_tosheva@yahoo.com, sarafian@abv.bg

Abstract: Communicative competence has been set as a key objective in the training of modern languages and it is part of all the programmes, projects and strategic documents of the European Union following the introduction of the Common European Framework of Reference for Languages in 2002. From a methodological point of view, task-oriented learning has been made a priority and it requires reconsidering and elaborating foreign language syllabi and creating textbooks and manuals of a new type: communication-oriented, preparing the students for an adequate communicative behavior in a professional context. The textbook "Manuel de langue française pour les sciences et les métiers de la santé+DVD" Cluj-Napoca, 2014 by a panel of authors, consisting of university lecturers – medical professionals and teachers of French for medical purposes from Romania, Bulgaria, France, Moldova is a successful attempt in this regard. The textbook offers approaches and practical ideas for changing the relationship between the three core structural elements of communicative competence (linguistic, sociolinguistic, pragmatic and discourse competences) by emphasizing the latter at the expense of the linguistic (grammatical) competence, which has been traditionally developed through the years.

Keywords: Common European Framework, communicative competence, medical French,

**ЗА ПРОМЯНА НА СЪОТНОШЕНИЕТО МЕЖДУ КОМПОНЕНТИТЕ НА
КОМУНИКАТИВНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ФРЕНСКИ
ЕЗИК ЗА МЕДИЦИНСКИ ЦЕЛИ**

Анета Тошева

д-р Виктория Сарафян, дмн

Медицински университет – Пловдив, България

aneta_tosheva@yahoo.com, sarafian@abv.bg

Резюме: Комуникативната компетентност е заложена като ключова цел за обучението по съвременни езици във всички програми, проекти и стратегически документи на Европейския съюз след въвеждането на Общата европейска референтна езикова рамка (Common European Framework Of Reference For Languages) през 2002 г. От методологическа гледна точка, това извежда като приоритетно дейностно-ориентираното обучение и налага преосмисляне на философията на разработване на програмите за чуждоезиково обучение и създаване на учебници и учебни помагала от нов тип: комуникативно-ориентирани и способни да подготвят обучаемите за адекватно речево поведение в професионален контекст. Като успешен опит в това отношение може да се посочи учебникът "Manuel de langue française pour les sciences et les métiers de la santé + DVD" Cluj-Napoca 2014, с авторски колектив от университетски преподаватели - медици и преподаватели по медицински френски език от Румъния, България, Франция и Молдова. Той предлага подходи и практически идеи за промяна на съотношението между трите структурни ядра на комуникативната компетентност (лингвистични, социолингвистични и прагматистко-дискурсивни компетентности), като поставя акцент на последната за сметка на традиционно развиваната през годините лингвистична (граматична) компетентност.

Ключови думи: Европейска езикова рамка, комуникативна компетентност, френски език за медици.

1. УВОД

Чуждоезиковото обучение (ЧЕО) за специални цели (академични и професионално-медицински), се развива методологически в синхрон с общите теории и подходи за обучение по чужд език. През последните две десетилетия Европейският съюз провежда целенасочена и активна политика за преориентиране на ЧЕО от теоретично, пасивно знание за езика и познаване на езиковите структури към практическо, активно използване на тези структури, от езиково-комуникативни компетенции към компетенции за езикова комуникация, от лекционно към дейностно-ориентирано обучение, или обобщено казано, политика за пренасяне на акцента *от знания към умения, от репродуктивност към продуктивност и проактивност.*

2. ЦЕЛ

Целта на изследването е да аргументира необходимостта от преосмисляне на ролята на компонентите на комуникативната компетентност в обучението по френски език за медицински цели в полза на дейностно-ориентираното обучение като част от комуникативното (Fischer et al 2012: 20-21) и да предложи решение за добра дидактическа практика.

3. ФАКТОРИ, ОБУСЛАВЯЩИ ВЪЗПРИЕМАНЕТО НА ДЕЙНОСТНО-ОРИЕНТИРАН ПОДХОД

а. **Външни фактори.** След многогодишно обсъждане от преподаватели и експерти в областта на ЧЕО, през 2001 г. Съветът на Европа разработи т.нар. *Обща европейска езикова рамка* (Cadre européen commun de référence pour les langues, Common European Framework, по-нататък в текста само Рамката), като инструмент за сближаване и хармонизиране на дидактическите подходи и разработване на сравними показатели за езиковите компетенции. Съгласно Рамката, дейностно-ориентираният подход се явява стъпка в надграждането на комуникативната компетентност, или по-точно на *компетентността за езикова комуникация*, което предполага и преосмисляне на тежестта на трите ѝ компонента:

- лингвистична компетентност (лексикална, граматическа, семантична, фонологична, ортографична);
- социолингвистична (с дескриптори за социален, културен и професионален статус на комуникантите, за интер- и интрапрофесионален регистър, за речеви стратегии и тактики);
- прагматистко-дискурсивна (свързана с умения за структуриране на текстовите жанрове и функционално-ситуационно речево поведение).

Успоредно с това бяха въведени и изпитни (сертификатни) тестове от нов тип, които да отразяват уменията за общуване в различни ситуации и професионални области (DALF за френски език, ZD за немски, DELE за испански и др.)

Показателен пример за функционирането на Рамката при дефиниране на езиковите умения чрез компетентности привежда Evelyne Rozen (Rozen 2008:18-19), цитирайки Veltchef & Hilton¹⁷³:

Обобщен пример за параметрите на всички форми на употреба и на изучаване на чужд език¹⁷⁴

Параметри на Рамката	Пример
Общуване чрез езика означава умение да се използват всички придобити езикови компетентности:	
- в различен <i>контекст</i> и при различни <i>условия</i> ,	Германски студент по медицина идва за 1 учебна година във Франция, за да проведе своя клиничен стаж.
- съобразявайки се с различни <i>ограничения</i> ,	Той трябва да съблюдава приетите в болницата обществени и професионални норми и да спазва професионалната йерархия в общуването.
- за осъществяване на <i>езикови дейности</i> , позволяващи му да произвежда и възприема <i>текст</i> (т.е. всеки устен или писмен изказ, използван за комуникация),	Той трябва да <i>разбира</i> писмени съобщения от френските му колеги и да им <i>отговаря</i> ; подготвяйки се за визитация, трябва да <i>разбира</i> документацията от медицинското досие на пациента и да <i>прави справка</i> със специализирана литература. Трябва да <i>обсъжда</i> клинични случаи с колегите си, да <i>обяснява</i> на пациентите предписаното лечение (като използва, ако е нужно, <i>популярни</i> изразни средства), както и да <i>дава указания</i> на сестринския персонал.
- отнасящи се и за теми от тесни <i>области</i> ,	Стажантът работи в тяснопрофесионалната област на медицината; в личен план, той поддържа приятелски взаимоотношения с колегите си; в социален план, той общува с лекота както с продавачи и търговци, така и с членовете на новия си клуб по карате; в образователен план, той провежда телефонни разговори с учебните отдели на няколко университета, за да получи стипендия за следващата учебна година.
- използвайки възможно	Германският стажант знае, че говорните му умения по френски

¹⁷³ Veltcheff C. & Hilton S. (2003), L'évaluation en FLE, Paris, Hachette.

¹⁷⁴ Преводът от френски език е на авторите.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

най-подходящите <i>стратегии</i>	език са по-добри от писмените. Затова решава да изложи устно интересен клиничен случай пред колегите си, а сведенията от разпита на пациента и клиничния преглед предпочита да диктува на медицинския секретар.
- при изпълнението на дейностно-ориентирани <i>задачи</i> .	Той трябва да лекува пациенти, тоест да поставя диагнози, да предлага адекватни пътища за лечение и да ги документира.
Контролът, който събеседниците му оказват върху тези дейности, води до усъвършенстване или до изменение на компетентностите му.	След трудното начало, което го е подтикнало към решението да взима частни уроци, за да общува ефикасно с френските си събеседници, нашият млад лекар вече е добре интегриран в екипа.

Развиването на езикови компетентности чрез дейностно-ориентирано обучение означава, че към традиционния рецептивно-продуктивен модел на езиковите дейности (четене/слушане и говорене/писане) трябва се добавят още две: езикова интеракция и езикова медиация. Както в приведения по-горе пример, обучаемият трябва не само да разбира, а и да указва, да обсъжда, да реагира, да използва специфични речеви стратегии, за да изпълнява успешно дейностно-ориентирани задачи. Само по този път на развиване на компетентности може да се гарантира добра интеграция чрез езика в професионална среда.

Освен изискванията на Рамката, съществуват и други външни фактори, налагащи преразпределяне на акцента на обучението по чужд език за медицинските специалности и в частност по френски език:

- новият академичен контекст, предвиждащ академична, научна и професионална *мобилност* във връзка с международната проектна дейност, активно развиваща се в европейските медицински образователни институции;
- съществуването на качествено *нова информационна среда* с ресурси, позволяващи дистанционна комуникация чрез обучителни и професионално-ориентирани платформи;
- изисквания за *академично качество* чрез създаване на условия за многоезичие като гаранция за професионално израстване и способност за надграждане на професионални компетентности.

b. **Вътрешни фактори.** Анализът на педагогическата ситуация в Медицинския университет в Пловдив по отношение на обучението по френски език за студентите по медицина, фармация, дентална медицина, сестрински грижи и акушерство показва динамично развитие в *профила на обучаемите, в техните потребности и очаквания*. Анализът на обучаемите *студенти* и оценката на потребностите и очакванията им показва хетерогенен профил от гледна точка на личните им цели: получаване на добра оценка в рамките на задължителен университетски курс, подготовка за предстояща *мобилност* по програма Еразъм или други секторни програми на ЕС, семейна традиция, желание за специализация и работа в чужбина в средносрочен план. По отношение на обучаемите от групата на *докторантите и специализантите*, целите са основно комуникативни, свързани с предстояща специализация, с участие в проект с френскоезични партньори, участие в международен форум на френски език или във френскоезична страна. Групата на *преподаватели или изследователи*, на които предстои краткосрочен изследователски или академичен престой, има очаквания за кратко, интензивно и ефективно обучение с непосредствено приложение в практиката.

От друга страна, не може да не се отчете устойчивата консервативност на съотношението между трите структурни ядра на комуникативната компетентност в учебните помагала по чужд език за медицински специалности в полза на *лингвистичната компетентност*, особено на лексикалния ѝ компонент - медицинската терминология. Въведена на етап, в който обучаемите все още не са навлезли в професионалния регистър на родния си език, тя налага отделяне на оперативното време и усилия за семантизиране на понятията и етимологични препратки, които залягат в когнитивната памет и репродукцията, но не допринасят за изграждане на умения за прилагане извън учебния текст. Това влиза в противоречие както с факторите, налагащи преразглеждане на приоритетите, така и с новата визия за ЧЕО в съвременния глобализиращ се свят, която набляга не на количеството усвоени лексикални и граматични единици и боравенето с тях в рамките на трансформационно-структуралистките практики, а на създаване на умения за адекватно използване на тези структури в естествена социална и културна езикова среда.

4. РЕШЕНИЕТО: НОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПОДХОД И УЧЕБНИЦИ ОТ НОВИ ТИП

Съвкупността от посочените фактори налага ефективно преосмисляне на педагогическите стратегии в обучителния процес по френски език за медицински цели. Смятаме, че е наложително да се минимизира акцентът върху лексикално-терминологичната основа на медицинския език и да се предприеме сериозен анализ на граматическата компонента, която да не бъде включена интегрално в учебната програма, а да бъде контекстно-обусловена (Tosheva 2015). Във връзка с дейностния подход е необходимо да се култивира желанието за автономност на обучаемите, да се насърчава всяка тяхна чуждоезикова интеракция, макар и с цената на известни отклонения от граматическата норма.

Важна стъпка в тази посока е авторското ни участие в реализацията на един учебен продукт, който насочва всички педагогически форми и ресурси към изграждане на *проактивно адекватно речево поведение* в ситуации на академична и/или професионална мобилност във френскоезична среда. Това е учебникът „*Manuel de langue française pour les sciences et les métiers de la santé + DVD*“ *UM Cluj-Napoca Eds. 2014*, под редакцията на А.Койуг и С. Льо Гал и с предговор от проф. Олга Галатану от Университета в Нант, Франция (проект AUF- BECO/PI/201 /46125FT).

Учебникът е предназначен за обучаващи се от различни специалности на науките за здравето. В съдържателната си част той разширява традиционния тематичен обхват и навлиза в дискусийни сюжети, гранични за медицинските науки. След научноаргументиран подбор са обособени 4 тематични блока :

- обучението и професионалната реализация за специалностите медицина, фармация и медицинска сестра, както и тази на учен-изследовател. Специален акцент тук е поставен на изграждането на умения за общуване в академичен контекст;
- обучението и професионалната практика на денталния медик;
- фокус върху медицинската патология (анорексия, артроза, аутизъм, рак, диабет и др.);
- актуални теми от обществена значимост, свързани с етичните аспекти и философията на медицинското изкуство (биокозметични продукти, диетично хранене, токсикомании, дарителство на органи, евтаназия, самоубийства и др.).

Новата ни концепция за преподаването на **граматика** в ЧЕО за специални цели се опира на схващането, съгласно което призиването на обучението по граматика на чужд език е да осигури достъп до такава комуникативна компетентност, при която граматическото структуриране да се съчетава с комуникативни задачи. Комуникативно-ориентираният подход към граматическата компонента открива перспективи и за въвеждане на когнитивни и интеркултурни елементи в учебните единици. За постигането на тези цели, в учебника са разработени упражнения и рубрики, подчинени на ситуативно-комуникативния подход, напр. водещата рубрика „Стратегии и тактики за добра комуникация“, многобройните групово-стратегически упражнения, симулации, сценаризации, дейностно-ориентирани комуникативни задачи, свързани с граматически елементи. Текстовете за слушане и разбиране са поставени в максимално автентичен контекст (чрез препращане към записи в youtube.com и към включени в диска аудио- и видеоматериали). Има множество задачи, свързани с превключване на регистри (участие в пациентски форум, съобщаване на лоша новина на близките на пациента, обсъждане на клиничен случай с началника на клиниката и пр.).

Водещият ситуативно-комуникативен подход е съчетан със стремеж към **автономизация на обучителния процес** чрез насърчаване на самостоятелната работа на обучаващите се. Те могат да работят самостоятелно и дистанционно върху оригинални документи от всички жанрове в медицинското досие на пациента (писма, епикризи, резултати от изследвания, рецепти, декларации за осведомено съгласие и пр.). DVD-то към учебника и многобройните линкове към интерактивните упражнения в книжното тяло прибавят аудио и видеоматериали с десетки интервюта на студенти и преподаватели, автентични ситуации в болнична среда и коментари на практикуващи специалисти.

Създаването на учебно помагало въз основа на принципите, заявени в Общата европейска езикова рамка, е само стъпка в посока обновяване на педагогическите стратегии в обучението по

френски език за медицински цели. Интерес ще представлява анализът на резултатите от използването му, който може да се извърши след не по-малко от четири академични учебни години.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Преосмислянето на тежестта на компонентите на комуникативноречевата компетентност в полза на прагматистко-дискурсивния елемент е концепция, на която принадлежи бъдещето на обучението по френски език за медицински специалности. Тя е един от възможните и очаквани отговори на университетската преподавателска общност в духа на европейската езикова политика, насърчаваща дейностно-ориентираното обучение по съвременни чужди езици във всички образователни степени и комуникативно-ориентираните програми за езиково обучение, включително и за професионалните сфери на дейност.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Beacco J.-C. (2007). *L'approche par compétences dans l'enseignement de langues*. Paris : Didier
- [2] CECR : Conseil de l'Europe (2001), Cadre européen commun de référence pour les Langues. Apprendre, enseigner, évaluer, Paris : Didier. [Http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_fr.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_fr.pdf)
- [3] Coiug A., S. et al. (2014) « Manuel de langue française pour les sciences et les métiers de la santé + DVD ». et al. EMU Cluj-Napoca (проект AUF- BECO/PI/201 /46125FT).
- [4] Fischer J. et al. (2012). *Evaluer par les tâches les langues à fins spécifiques à l'université : un guide*. Conseil de l'Europe. pp. 20-21, 2012
- [5] Mourlhon-Dallies F. (2008). *Enseigner une langue à des fins professionnelles*. Paris :Didier
- [6] Rodríguez M. L. (2002). Fonctionnement du discours en français sur objectifs spécifiques in M. C. Figuerola et al. (eds.), *La lingüística francesa en el nuevo milenio*. Lleida,155-163
- [7] [Rosen E. \(2007\). *Le point sur le cadre européen commun de référence pour les langues*. Paris : Clé International.](#)
- [8] [Tosheva A. \(2014\) *Pour une grammaire sur objectifs spécifiques*. IIIe Colloque international Langues sur objectifs spécifiques. Passé, présent, futur. Book of Proceedings. University of Belgrade, 541-554, 2015.](#)

**A MODEL FOR DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE IN
STUDENTS FOLLOWING DEGREE COURSES IN TECHNICAL INSTITUTES OF
HIGHER LEARNING**

Diana Izvorska, PhD

Technical University – Gabrovo, Bulgaria dizvorka@gmail.com

Abstract: Current changes within the paradigm of education goals require adequate personality formation and development in each individual student along with continual growth in their professional competence (PC). This is accomplished through incorporating a new content in each PC component. Information competence (IC) is the prerequisite for PC development and this paper presents a theoretically formulated model of how to build and develop such competence in students following degree courses in technical institutes of higher learning. Constructing said model would correspond to the goals and tasks of the process under research. In terms of structure the model comprises five blocks, all of which have been well formulated: purpose-oriented block, function block, contents block, organization block and diagnostic assessment block. All specific principles, functions and approaches underlying the structure of the model have been formulated with regard to the target result. Studies addressing theoretical prerequisites of IC formation in future specialists indicate that the solution of a particular problem is closely related with creation of relevant pedagogical settings. Development of assessment criteria, which are adapted to the requirements of competence-oriented education, necessitates the establishment of adequate correspondence between assessment grade and the level of progress reached. Accordingly, the proposed model for IC formation in students of technical colleges and universities contains levels of IC which are categorized as high, medium and low. The paper draws relevant conclusions concerning practical importance of the research done and possible application of obtained outcomes.

Keywords: professional competence, information competence, components of information competence, model

1. INTRODUCTION

Present day social development calls for providing competent, creative specialists capable of implementing new technologies in different spheres of their professional activity. In conformity with the recommendations following from the educational policy of the European Council and the alteration of the objectives of professional education, higher education institutes should provide learning environment that will guarantee development of initiative and ability for critical thinking of students based on integrated approaches, knowledge synthesis, skills and competencies in different subject areas.

2. METHOD

The change of educational objectives requires more generalized definition of the educational outcomes (end products of education) based on combination of cognitive and motivational-value components - *competency* and *competence*. [3] This implies creating a new definition of educational outcome that is focused on the need to constantly maintain and update knowledge, to accomplish skills and techniques and to transform them into competencies. There is a need for defining personality of graduate students in terms of competence-based approach.

Professional competence (PC) [3] is defined as the quality (or a set of qualities), skills and individual capabilities of a professional coupled with a solid amount of knowledge and experience that enable them to do well in various fields of professional activity. *The structure of professional competence* assumed in here, includes three groups of competences: *competence in professional activity* – technology and information-based (computer-based); *competence in professional interaction* – *communicative* (media-based); *competence in the professional realization of the person* – socio-psychological, value-and-purpose oriented; and cultural competence.

Information competence (IC) is a major constituent of professional competence (PC). It is an integrative personal quality which results from the processes of selection, acquisition, adaptation, transformation and generation of information into a specific type of subject-oriented knowledge allowing optimal solutions to be created, accepted, predicted and implemented in different spheres of people's activity. It is the ability of the individual to orientate in the flow of information, to work with different sources of information, to find what they are looking for, to organize and to summarize data, to think critically, to effectively solve a concrete/specific informational problem on the basis of previously acquired knowledge. It is viewed as a core component of information culture which in turn is a part of the general knowledge of the individual. Information competence is one of the key competences having both an objective and subjective side. The objective side is a result of the requirements set by the society towards the professional activity of the specialist who has graduated

a technical institute of higher learning; the subjective side is a reflection of the objective side which refracts through the personality of the graduate, their professional activity, motivation, accomplishment and development of information competence [2].

Information competence comprises four interrelated components:

- *motivational* (provides conditions that could guarantee the development of right value orientation in students; determines the motivation for a particular professional orientation, expands knowledge in the sphere of informatics, information models and information technologies necessary for achieving the set goals and self-accomplishment; describes the motivational reasons that influence the attitude of the person towards the professional activity);

- *cognitive* (describes the stages of information processing through analysis of input information, formalization, comparison, generalization, database synthesis, development of strategies for information use and prediction of the consequences of problem solving activities, generation and pre-analysis of new information use and its interaction with already available knowledge, encoding, storage and retrieval of information from long-term memory, understanding the basics of informatics, information models, modern information technologies, skills of applying the acquired knowledge for efficient professional activity, skills of determining the information needed and effective search strategies, skills of obtaining and giving information, skills of information analysis and evaluation, skills of transforming information into knowledge and being able to integrate this knowledge into a business environment;

- *activity-oriented* (describes knowledge acquiring activities, understanding, applying of natural or formal languages and other types of sign systems, technical means of communication in the process of passing information from one person to another using either verbal or nonverbal forms and ways of communication);

- *reflexive* (includes reflexive skills which determine the level of developed self-evaluation, self-control and self-regulation; responsible attitude toward the outcomes of the specialist's activity, and the level of personal realization in the sphere of training and professional performance; self-management of one's own behavior; need for defining oneself both as a developer and user of information and information technologies; ability to apply many-sided analysis approach in relation with the corresponding conditions and the goals set);

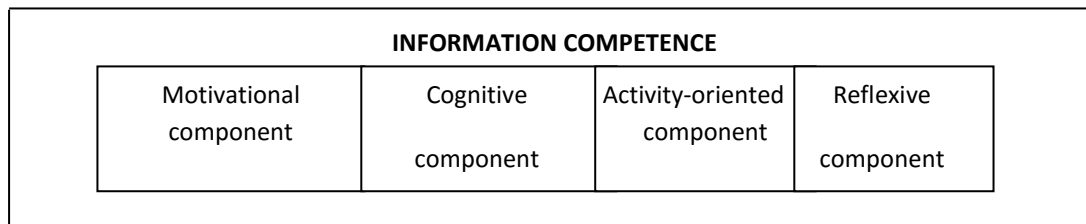

Fig. 1 Structure and content of information competence

Our study presents a theoretically formulated model (Fig2) for development of IC in students following degree courses in technical universities. Its setup is accorded with the purpose and tasks of the process under research plus a description of the content of its components in five blocks: *purpose block*, *functional block*, *content-based block*, *organizational block* and *diagnostic-evaluation block*, which are essentially the same as in the model for development of technological competence (TC) in students in technical universities, however they have another meaning here. The specific principles, functions and approaches used for making up this model are in direct correlation to the expected outcome.

Let us make a brief reference to the *principles* of preparation aimed at development of IC in students of technical universities: *outpacing nature of the preparation* (reflects the modern trends in education – informatization and competence based approach; its realization means including new subjects based on scientific and technological advances and considering the possibilities of making use of information technology means in education); *scientific-research orientation* (provides prerequisites for developing the scientific and research-based activity of students, developing competences of applying information and communication technologies aimed at making the scientific research activity more effective); *congruence between different types of professional activity* (provides the basic functional components of the professional preparation of students on the basis of block-modular structure of training); *modularity* (setting the content of the courses on the basis of universal and additional modules; base modules include general issues of applying information and communication technologies, perspectives for their use, types of information resources and their classification; additional upgraded base modules that convey the specifics of undergraduate degree courses). [4]

The **content block** features the major trends within the process of building up all constituent components of IC. Development of this competence influences development of the motivation which in turn increases the activity of the individual, influences the formation of goals and the choice of ways to achieve them, and it also affects the learning outcomes. Motives are an expression of fulfillment of social and personal needs in the process of mastering different methods for working with information resources and for processing information.

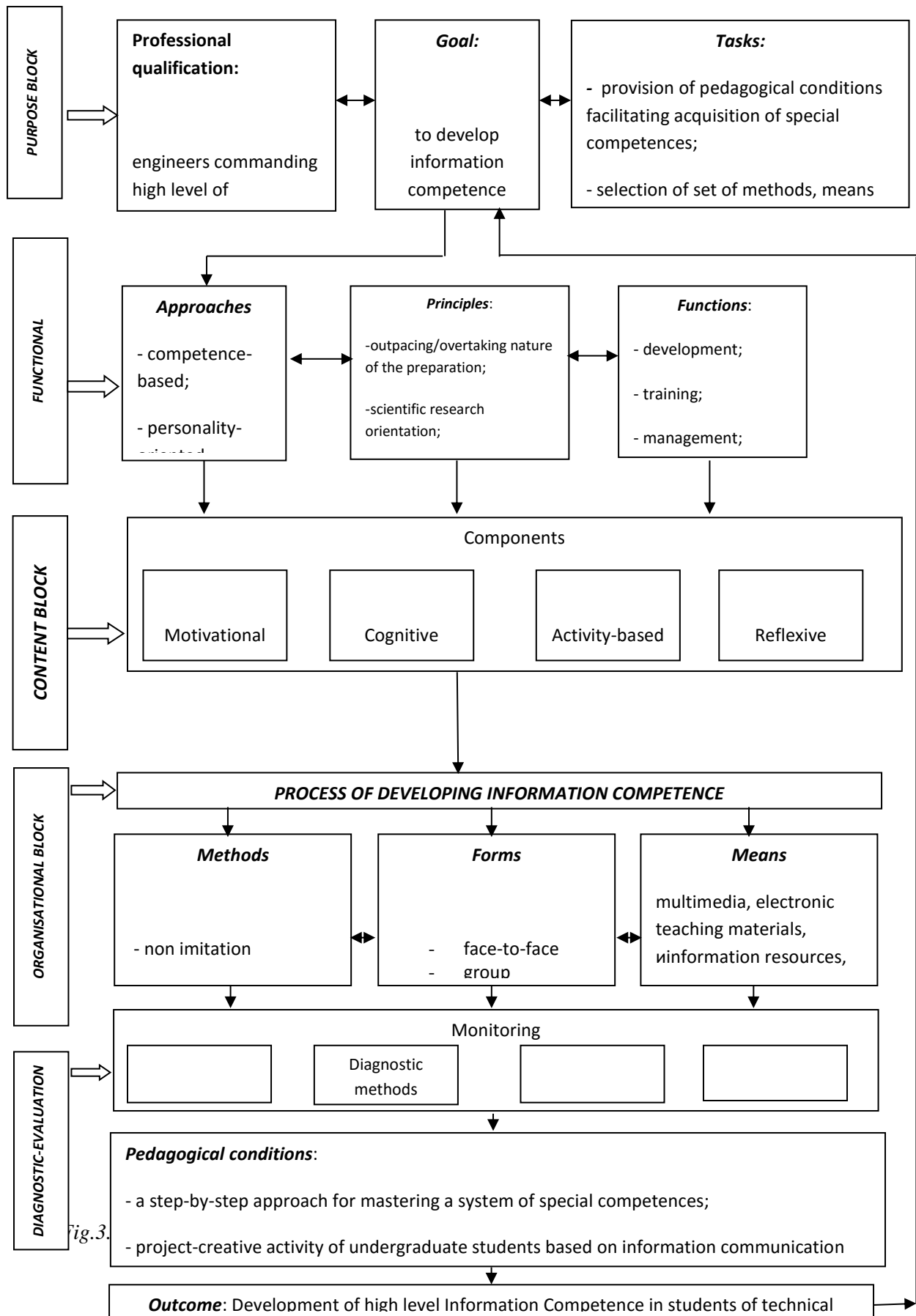

Fig.3.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Enhancement of the motivational component of IC of undergraduate students can be achieved by making them solve professional problems individually or by involving them in research projects and conferences related to their future professional activity. In this case it is the information that is the subject of cognitive activity of undergraduate students. After being understood and assimilated by the individual information transforms into knowledge. As a result of their professional activity the individual can change if the information has changed before being assimilated. Indicator of the development of the individual as a process and result of their professional activity (either on-field or simulated) are the corresponding professional motives.

The **organizational block** describes the process of developing IC and presents a set of methods, forms and means for accomplishing this process. The *methods* are divided into: *non-imitation* (problem-based lectures/problem solving oriented lectures, lectures delivered with the help of computer multimedia system, brain storming, round table, use of electronic devices in the learning process/mobile and e-learning, etc.); *imitation (non-game methods*: analysis of specific situations, drills and *game-based methods*: business-like situations, production-oriented strategies, problem-solving business-like games, game-based project developing, etc.) The *forms* are divided into: *face-to-face* (active management of the process of acquiring knowledge, systematic revision and consolidation of the information, as well as mastery of the special competences required for improvement of information activity); *group* (encourages the co-operative activity between students, self-control and mutual control); *individual* (determines the activity rate of each student, their individual characteristics, level of preparation; individual assignments, control and evaluation of the results).

Diagnostic-evaluation block implements regular check-up and control over the course of development of IC. The level of goal achievement during the control phase is effected through a system of criteria, indicators and diagnostic methods, e.g. tests, questionnaires, evaluation of learning outcomes, portfolio. Temporary changes in the methodology or content of the training program are made if called for by the analysis of the level to which a specific goal has been achieved.

Effective functioning of the model for development of IC in students of technical universities could be implemented provided there are proper pedagogical conditions.

Pedagogical conditions for IC development are as follows: 1) developing and administering a program aimed at providing a step-by-step approach for mastering a set of special competences; 2) organization of independent project-research and project-creative activities of students and making use of information technologies; 3) maintaining meaningful and organizational transformations of information-educational environment in universities and thus enriching it.

Development of assessment criteria should be related to the competence oriented education as well as to the evaluation of the level to which a specific goal has been achieved.

Therefore the presented model for development of IC in students of technical universities introduces the following levels of information competence development: high, medium, low. Description of the levels is presented in *Table 1*.

Table 1. Levels of IC development in students of technical universities

Level of IC	Level reference
High	Skills in employing information technologies for generation of new knowledge and new ways of working. Demonstration of creativity in accomplishing professional tasks, skills in finding one's own way in the context of information overflow. Awareness of the objects of research and ways of working that guarantee the use of the acquired knowledge in information modeling of real processes and phenomena. Practical experience in using and applying different ways of working in the context of information activity and transforming them into skills, habits and competences. Expertise in advanced usage of information technologies in solving professional engineering tasks in conflict situations or alien environment. Ability to critically analyze various ways of solving certain problems and to choose the ones that best meet the specifics of a particular information activity.
Medium	Ability to easily orientate in the variety of popular computer programs, to know their specifics, to be open-minded to new ideas and to seriously consider new ways of thinking. Ability to provide a complete and optimal means for solving a particular problem. Ability to correctly evaluate software products. Ability to understand the advantages and the limitations in the use of information communication technologies. Reading technical literature closely related to their future profession to maintain current knowledge. Applying studied principles of

	data processing in implementation of tasks of interdisciplinary character. Capacity to analyze the results obtained in the process of development and modeling, detecting errors and discrepancies. Ability to apply information technologies in mechanical engineering and electrical engineering. Ability to perform multiple operations in sequence set in advance and comparing and analyzing the obtained solutions and results.
Low	Ability to memorize and reproduce taught material. Perfect knowledge of working principles of a computer. Ability to process information. To be familiar with basic computer concepts (program, file, algorithm, etc.). Ability to convert a task formulated in words into a computer program using an appropriate computer language; into a table; to build elementary mathematical models of problems from other disciplines. Ability to interpret the material presented on the white board (writing board), to solve standardized case study problems, to summarize the material presented in class. Ability to use studied software products in making engineering computations and drawings. Ability to perform operations analogical to the ones discussed in practice, in textbooks and in the course of lectures.

3. RESULTS

Several conclusions can be drawn in closing:

1) Development of IC in students of technical universities on the basis of the above presented model is related to the content/structure of the training process that aims to make the students want to individually process information, to seek, select and creatively rethink the information needed, which in turn will enable them to perform effectively in the selected trade.

2) Final evaluation of IC development is to be effected through comprehensive assignments built up on tests and project tasks. Project implementation allows to assess individual student's readiness to carry out complex, multi-component tasks which do not always have simple and optimum solutions. It also enables proper evaluation of students' readiness to communicate on professional level, their creativity and ability to find how different subjects are related.

The practical significance of this research is that it allows the implementation of obtained results in the following lines of application:

1) Systematic use of science-based and methodological fundamentals in syllabi and curricula compilation; in teaching fundamental, special and technological courses during academic studies of future degree holders in engineering the purpose being to enhance the efficiency of professional training while concurrently sizing the number of contact classes;

2) Enhancement of the professionally-oriented component in education by using case study tasks which are very close to real professional tasks that are to be solved by future specialists. Involvement of software and engineering equipment used in modern manufacture in the sphere of IT;

3) Formulation of a set of criteria, indicators and levels of IC development in students of technical universities;

4) Application of the presented interpretation of IC and its components and the presented model of IC development of technical university students studying in engineering degree courses in programs addressing the needs of professionals and pedagogues, and enhancing the qualification of engineers and technicians.

REFERERENCES

- [1] Гендина, Н.И. Информационная грамотность или информационная культура: альтернатива или единство (результаты российских исследований) // *Школьная библиотека*. № 3. С.18-24, 2005
- [2] Денчев, С., Славова, С. От информационна грамотност към информационна култура, Осма национална научна конференция с международно участие на тема: "Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век", УНИБИТ, София, 1 ноември 2010, стр. 432-462
- [3] Изворска, Д. И. Реализация на компетентностния подход в съвременното висше техническо образование, сп. Управление и образование, мениджмънт и обучение т. XI (1), кн.3, Бургас, стр. 241- 250, 2015
- [4] Чантов, В. Модел за развитие на чуждоезикова компетентност на студентите в информационно-образователна среда, Дисертация, София, 2014..
- [5] Atwan, A. Evaluation of the technical education development in Bahrain, Research and development center, Kingdom of Bahrain, 2005, p. 125-136

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

[6] Bawden, D. Information and Digital Literacies: A Review of Concepts, *Journal of Documentation*, №57, pp. 218-259, 2001

FACTORS AFFECTING THE TEACHER-PUPIL COMMUNICATION 9-YEAR EDUCATION

Ndriçim Mehmeti, PhD

Albanian University-Tirane, Republic of Albania cimmehmeti@yahoo.com

Abstract: Teacher-student communication has remained an unsolved issue in the teacher-student relationship. The teacher needs to understand the culture from where the student comes from, the culture of the environment the student lives in and the surroundings in which the student performs his/her daily activities. Both factors do impact in most ways into the student. Interpreting them and taking into account other factors such as; social ones, the teacher can comprehend the student way better and communicate with him as such. When it becomes necessary the teacher has to explain and lead the student based on the above mentioned information. In conclusion we need to highlight that during the communication process, the parties involved follow directly or indirectly their objectives. A great role is attributed to the teacher-student communication in the process of education and learning. The aim of this study case is to assess the communication in teacher-student relationship. Teacher-student communication faces countless issues, such as the communication process of students with special needs, students that encounter difficulties in the learning process, students with various economic and social problems etc. It is natural that the teacher has an easier communication process with students that achieve high grades, students that come from families with little to no economic or social problems and them who have a greater care from the parents. Also the communication process between teachers and females/males differs significantly. Males are more hyperactive and females are more calm and understanding, thus more communicative.

Keywords: Communication, teacher, student, communication process

Abstrakt: Komunikimi mësues-nxënës, ende vazhdon të jetë një problematikë e pazgjidhur në marrëdhëniet mësues-nxënës.

Mësuesi duhet të kuptojë kulturën nga e cila vjen nxënësi, atë në të cilën nxënësi jeton, e cila e rrethon në jetën e përditshme dhe, si të tilla, të dyja ndikojnë në të gjitha mënyrat e mundshme të nxënësi. Duke i interpretuar të dyja së bashku dhe duke marrë parasysh edhe faktorët tjerë, si p. sh. ata socialë, mësuesi mund ta kuptojë nxënësin dhe mund të komunikojë më mirë me të. Në rastin e nevojshëm mësuesi duhet t'ia shpjegojë këto nxënësit dhe ta orientojë atë. Në fund duhet theksuar se gjatë komunikimit, partnerët komunikues ndjekin qëllimet e tyre në mënyrë të drejtpërdrejtë ose tërthorazi. Në procesin e edukimit dhe të nxënësit luan një rol të rëndësishëm edhe komunikimi mësues – nxënës. Objekt i këtij punimi është vlerësimi i komunikimit në marrëdhënien mësues-nxënës. Komunikimi mësues-nxënës has vështirësi të panumërta, kur bëhet fjalë për nxënësit me nevoja të veçanta, me vështirësi në të nxënë, me probleme sociale dhe ekonomike etj. Natyrisht që mësuesi e ka më të lehtë komunikimin me nxënësit që kanë rezultate të larta në mësim, që vijnë nga familje pa probleme ekonomike e sociale dhe që kanë një kujdes më të madh nga prindërit e tyre. Po ashtu komunikimi mes mësuesve dhe nxënësve femra/meshkuj ndryshon. Meshkujt janë më hiperaktiv, ndërsa femrat më të qeta, më të kuptueshme e për rrjedhojë më të komunikueshme.

Fjalët kyç: Komunikim, mësues, nxënës, proces komunikimi

1. Hyrje

Komunikimi është një ndër elementët bazë të ekzistencës sonë, pa të nuk do të ishim këtu ku jemi, dhe nuk do të bënim dallim me asgjë tjetër. Jetojmë në një botë shumë ndërvepruese dhe shumë bashkëpunuese dhe për të dy këto elemente nevojitet komunikimi. Komunikimi lidhet me fushën e psikologjisë së edukimit dhe me procesin e mësimdhënies.

2. Faktorët që ndikojnë në komunikimin mësues-nxënës

Kjo duhet shikuar si një çështje shumë e rëndësishme. Sepse në thelb janë shumë faktorë që ndikojnë në komunikim, por këto faktorë varen drejtpërsëdrejti apo tërthorazi nga dy palët e përfshira në këtë komunikim. Do të ishte e drejtë nëse do të flisnim pak për pjesëmarrësit në këtë komunikim. Nxënësit janë palët e përfshira. Është e vështirë të pranohet nga mësuesit, por një ndër faktorët që ndikon në prishjen e komunikimit me nxënësit e tyre, është paaftësia e tij profesionale, moskuptimi i ndjenjave dhe problemeve të nxënësit, paragjykimimi i tyre – si; në arritjet akademike, në statusin e tyre, etj. Por paaftësia profesionale e mësuesit është faktori më i rëndësishëm që e pengon komunikimin. Stresi dhe fenomeni “burn out”, janë dy faktorë që shfaqen tek profesioni i mësuesit. Megjithatë në këtë lloj komunikimi ndërhyjnë edhe faktorë të jashtëm dhe të brendshëm të të dyja palëve, siç mund të ishin:

- Personaliteti i palëve në komunikim, statusi shoqëror, karakteri, temperamenti, ndikimet nga të tjerë, etj.
- Makromjedisi dhe mikromjedisi shoqëror, institucioni apo qendra e punës, paragjykimet, etj
- Mjedisi fizik ku zhvillohet komunikimi, komoditeti, rregulli, ajrosja, etj.

3. Kontributet teorike në procesin e komunikimit mësues-nxënës

Kur është fjala për komunikimin e mësuesit me nxënësit, studiues të ndryshëm venë në dukje se cilësia dhe hapësira e këtij komunikimi, dendësia dhe intensiteti i tij, strategjia apo stili komunikativ i përdorur, ndikojnë jo vetëm në natyrën e marrëdhënieve midis palëve në mësim, në mbarëvajtjen e veprimtarisë mësimore dhe në klimën e përgjithshme të klasës. Ndikimet e komunikimit të mësuesit janë më të shumtë dhe me një shtrirje më të gjerë e më të thellë se kaq. Kjo vihet re në kushtet e një të mësuarit tipik tradicional, ku komunikimet mësues-nxënës mbyllet brenda skemave të ngurta, ku mbisundon stili zyrtarë dhe autoritarë i mësuesit, ku mësuesi flet dhe iu imponohet nxënësve me mendimin e tij, kurse nxënësit vetëm dëgjojnë dhe janë pasiv, nga kjo është konstatuar se të menduarit e nxënësve futet në disa struktura uniforme. Dhe në këtë pikë, kultivohet një lloj stereotipizimi në të menduar, që e ngushton shumë hapësirën e një të menduarit të lirë, kritik e krijues, që e bën nxënësin të riprodhojë mendimet e të tjerëve dhe mendimin e vet ta ngrëjë mbi bazën e disa skemave apo shablloneve¹⁷⁵. Kuptohet se kjo lloj teorie nuk mund të sjell asgjë pozitive, sepse nxënësi pak a shumë vepron sipas disa skemave të përcaktuara më parë nga komunikimi me mësuesit e tyre. Në botimet periodike të revistës pedagogjike, “Mprehtësi”, por edhe në botime të tjera në kuadrin e Projektit për Zhvillimin e Arsimit në Shqipëri (AEDP), eksperiencat e reja në fushën e edukimit dhe informacioni për arritjet e shkollës së sotme, japin të dhëna të mjaftueshme që tregojnë se komunikimi i mësuesit në kushtet e një të mësuarit të ri, ndryshon dukshëm në krahasim me komunikimin e mësuesit në kushtet e mbizotërimit të tradicionalizmit në mësim. Në kushtet e një të mësuarit të ri, komunikimi i mësuesit me të gjithë mekanizmat e tij psikopedagogjik, synon të arrij objektivat për afirmimin e nxënësve edhe si një subjekt aktiv, kritik e krijues në veprimtarinë mësimore¹⁷⁶. Studime të psikologjisë eksperimentale, vrojtimi i gjatë, provojnë se komunikimi i mësuesit në kushtet e një të mësuarit të ri është një nxitje për edukim mendorë të nxënësve, duke krijuar një terren i përshtatshëm dhe një klimë pozitive dhe bashkëpunuese që favorizojnë aktivizimin e nxënësve në orët e mësimi¹⁷⁷.

Intevista/Guida

Në këtë pjesë janë të paraqitura të gjitha rezultatet sipas mënyrës se si i janë përgjigjur nxënësit dhe mësuesit çdo pyetjeje. Në fillim do të paraqesim rezultatet për nxënësit, më pas për mësuesit. Duhet theksuar, se rezultatet për nxënësit janë të përgjithshme, për të dy shkollat. Intervista/Guidë për Nxënësit

Komunikimi me mësuesit

Një përqindje shumë e lartë nxënësish rreth 53.33 % (32), janë shprehur se kanë një komunikim shumë të mirë marrës-dhënës. Pak më shumë se 35 % (21), nuk kanë një komunikim shumë të afërt dhe të ngrohtë me mësuesit e tyre. Ndërkohë që një pjesë e mirë e nxënësve, thuajse 11.6 % (7), kanë deklaruar se kanë një komunikim mesatar dhe neutral me mësuesit e tyre.

Stili i komunikimit që përdorin mësuesit

Pak më shumë se 10 % (6), e nxënësve kanë shprehur se stili i komunikimit që përdorin mësuesit e tyre është një stil autoritar. Një përqindje e konsiderueshme e tyre 63.3 % (38), pohojnë se mësuesit përdorin stilin e lirë dhe bashkëpunues me ta. Nga 26.6 % (16), e nxënësve kanë dhënë alternativa të tilla si ; “ *Varet nga lloji i lëndës*”, apo “ *Ka mësues që shpesh i alternojnë këto stile*”¹⁷⁸.

Më poshtë po paraqesim në përqindje për çdo shkollë, se si nxënësit janë përgjigjur:

Shkollat	Autoritar	Bashkëpunues	Alternativa të tjera
Shkolla “S. Gabrani”		53.3 % (16)	46.6 % (14)
Shkolla “A. Rustemi”	20 % (6)	73.3 % (22)	6 % (2)

¹⁷⁵Orhani, Z, Psikologji Kognitive, 1999

¹⁷⁶ Revista Pedagogjike, botim periodik i ISP, Tiranë.

¹⁷⁷ Çomo. B: Psikologji Komunikimi, Refleksione dhe Ligjërata, 2001, f. 85-86

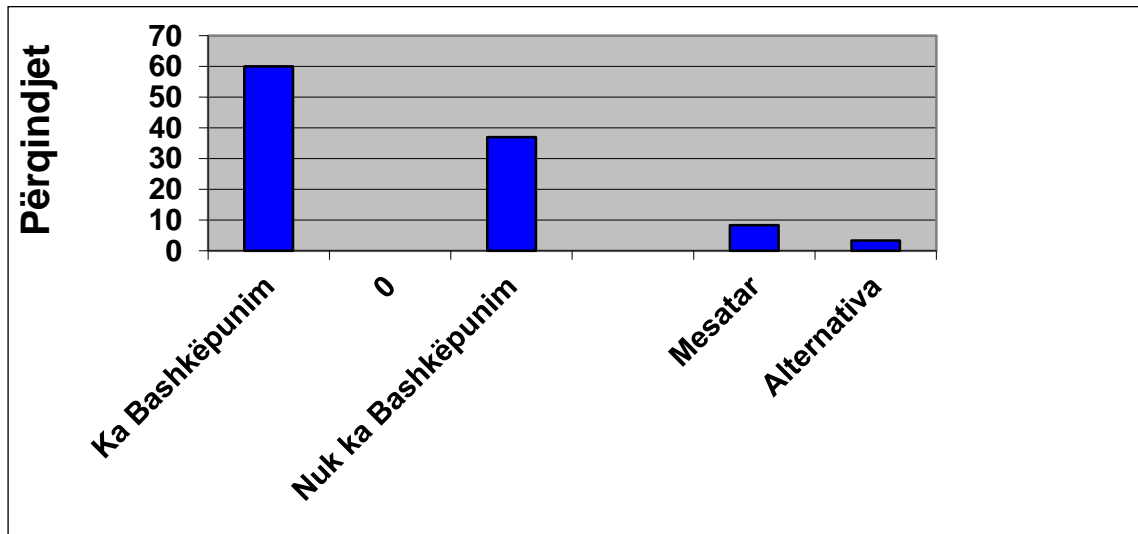
¹⁷⁸ Shprehjet me shkrim të pjerrët janë ashtu siç i kanë përdorur nxënësit.

Roli i nxënësve në klasë dhe mendimi i lirë i tyre

Përgjigjet më të shpeshta nga intervista me nxënësit ishte se roli i tyre ishte aktiv në klasë, dhe mësuesit e tyre i pranonin mendimet e tyre kundërshtuese në procesin e mësimdhënies. Për këtë deklaratë u përgjigjën 61.6 % (37). Pothuajse 38.3 % (23), e nxënësve pohuan se roli i tyre ishte pasiv në klasë dhe se mësuesit e tyre dinin gjithçka, kështu që nuk i lejonin mendimet kundërshtuese.

Bashkëpunimi me mësuesit

Gjashtëdhjetë përqind 61.6 % (37), e nxënësve theksojnë faktin se ka bashkëpunim me mësuesit e tyre, si brenda procesit mësimor, ashtu edhe jashtë tij, për problemet që paraqesin ato. Por ka edhe nxënës të cilët kanë theksuar se mësuesit e tyre nuk janë bashkëpunues, dhe kjo shkon në 26.6 % (16), të nxënësve. Rreth 8.3 % (5), kanë një bashkëpunim mesatar, dhe neutral. Tre përqind 3 % (2) e nxënësve shprehen me alternativa si “ varet nga lloji i mësuesit dhe i lëndës” .

Përfundime: Duke përfunduar mund të themi se kanë filluar të ndjehen ndryshimet në komunikimin mësues nxënës. Është ende herët të themi se kjo mënyrë funksionin në shumicën e shkollave të arsimit bazë në Shqipëri. Po ashtu duhet një studim më të hollësishëm për të parë diferencat në mënyrën e komunikimit, jo vetëm ndërmjet qyteteve të ndryshme por edhe ndërmjet zonave rurale dhe atyre urbane.

Bibliografia

- [1] Revista Pedagogjike, botim periodik i ISP, Tiranë, 1996, fq. 8.
- [2] Çomo, B, “Psikologji Komunikimi, Refleksione dhe Ligjërata”, Tiranë, 2001, f. 85-86
- [3] Orhani, Z, “Psikologji Kognitive”, Tiranë, 1999, fq. 122.

3D MODELING IN GOOGLE SKETCHUP AND ITS PLACE IN TECHNOLOGICAL EDUCATION

Evdokiya Petkova, PhD

South - West University "Neofit Rilski" - Technical Faculty, Blagoevgrad, Bulgaria,
e.p.petkova@swu.bg

Abstract: The processes of informatization and computerization in the equipment and technologies caused the necessity for formation of information culture in the new generation. In the article a stress is put on the necessity of use of the latest information technologies in training teachers. An important place in the training is using computer graphics which is conditioned on the necessity for improvement of vocational training, especially for training teachers in technologies and entrepreneurship which is directed towards acquiring knowledge and skills from various fields of human activity. The active integration of study material with a project character in the educational programs in technical education of the modern school into the learning process requires proper preparation of the teacher in technology and entrepreneurship for their presentation and organization of artistic creativity of the students. Very important is the appropriate choice of the right software. Based on the studies and the proven need of applying computer graphics in the student education in technology and entrepreneurship I suggest the appropriate use of GoogleSketchUp in the education of future teachers. I believe that the suggested software is suitable considering their future work, namely teaching students of different age. The choice of the program is also due to the fact that Google SketchUp is a free alternative to the leaders in the field of three-dimensional graphics, the main advantage of which is the ease and the speed of creating three-dimensional objects.

Keywords: computer graphics, 3D modeling, GoogleSketchUp, technologies, entrepreneurship.

3D МОДЕЛИРАНЕ В СРЕДА НА GOOGLE SKETCH UP И НЕГОВОТО МЯСТО В ТЕХНОЛОГИЧНОТО ОБУЧЕНИЕ

д-р. Евдокия Петкова

Югозападен университет "Неофит Рилски" - Технически факултет, Благоевград, България,
e.p.petkova@swu.bg

Резюме: Процесите на информатизация и компютързация в техниката и технологиите са довели до необходимостта от формирането в младото поколение на информационна култура. В статията се акцентира върху необходимостта от употребата на най-новите информационни технологии в обучението на учители. Важно място в обучението им заема използването на компютърна графика, което се обуславя от необходимостта за подобряване на професионалното обучение, особено за обучението на учители по технологии и предприемачество, която е насочена към придобиване на знания и умения от различни области на човешката дейност. Активното внедряване в учебния процес на материал с проектен характер в образователните програми по технологично обучение на съвременното училище изисква правилната подготовка на учителя по техника и технологии за неговото представяне и организиране на художествено творческата дейност на учениците. Много важен е подходящия избор на подходящ програмен продукт. Базирайки се на проучванията и доказаната необходимост от прилагането на компютърни графични продукти в обучението на студенти по технологии и предприемачество предлагам като целесъобразно използването на GoogleSketchUp в обучението на бъдещи учители. Считаю, че предложения програмен продукт е подходящ с оглед на тяхната бъдеща работа, а именно обучение на ученици от различни възрастови групи. Изборът на програма се дължи и на факта, че Google SketchUp е безплатна алтернатива на лидерите в областта на триизмерната графика, основното предимство на която е лекотата и бързината на създаване на триизмерни обекти.

Ключови думи: компютърна графика, 3D моделиране, GoogleSketchUp

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Актуалността на избраната тема се обуславя от необходимостта в бъдещия учител да се формират своевременно умения за работа с компютърни графични продукти.

В държавните образователни стандарти за висше професионално образование в областта на обучение на учителите с профил "Технологии и предприемачество", са определени основните изисквания за тази степен на образование, изразена в компетенциите, някои от които са: учениците да проектират, моделират и конструират, да планират и осъществяват малки проекти, да проектират изделия по инструкции и образец, да изработват скици, технически рисунки и чертежи.[1] Усвояването

на тези компетенции дават възможността да се използват в учебния процес по различни начини и средствата за обработка на информацията. Развитието на компютърните технологии влияят на избора на такива средства, най-значими от които са компютърните графични технологии.

Активното внедряване в учебния процес на материал с проектен характер в образователните програми по технологично обучение на съвременното училище изисква правилната подготовка на учителя по технологии и предприемачество за неговото представяне и организиране на художествено творческата дейност на учениците. И в контекста на глобалното информационно общество - с използването на компютърни технологии в процеса на изпълнение на тези задачи.

Според реформата в образованието в България, значително внимание е отделено на формирането на художествени и творчески способности на отделния студент и по-специално в хода на обучението по технологии и предприемачество. Тази ситуация изисква подходящи технологии за обучение на учители. Днес учителят по технологии трябва да подготвя творчески личности, които трябва да имат на нужното ниво художествени и дизайнерски умения.

Според "Стратегия за ефективно прилагане на информационни и комуникационни технологии в образованието и науката на Република България (2014-2020 г.)"[2] необходимо е да се реши задачата за разработка на методики за ефективно и обосновано използване на информационни и комуникационни технологии (ИКТ) в образователния процес, което води до получаване на значими образователни резултати. Ефективното използване на ИКТ предполага, че:

- съществено се съкращават времевите и други разходи на участниците в образователния процес за решаване на едни или други задачи;
- повишава се нагледността, емоционалната наситеност на образователната дейност, мотивацията на обучаващите се.

При преглед на учебното съдържание на програмите по технологии и предприемачество [3] за различните класове се виждат множеството теми в, които биха намерили приложение знанията по компютърна графика получени от студентите при тяхното обучение. Например в област на компетентност - конструиране и моделиране се вижда водещата роля на графичното изобразяване на конструкцията като етап от създаването на изделие. В област на компетентност - проектиране, планиране и оценяване на технологични процеси и обекти са необходими познания за начините за изобразяване на вътрешни повърхнини, изобразяване на разрези и сечения на детайли с проста геометрична форма, изработване на скици и чертежи, изготвяне на чертеж на изделие с опростена конструкция и др.

2.ИЗЛОЖЕНИЕ

Компютърните технологии развиващи се твърде бързо през последните десетилетия ни дават възможност за създаване на уникални триизмерни обекти. Днес триизмерната визуализация се използва най-често за различните приложения на дизайна като например разработване на архитектурни визуализации включително и на интериорно обзавеждане, при ландшафтен дизайн, както и при видео игрите.

Трябва да се отбележи, че през последните години се наблюдават и определени трансформации в областта на проектните дейности, свързани с активното използване на информационни технологии в структурата на професионалната работа на дизайнерите, както и появата на нови видове дизайн (промишлен дизайн, интериорен дизайн, моден дизайн, мултимедиен дизайн, графичен дизайн, уеб дизайн).

Наред с традиционните професии, които изискват познания в областта на компютърната графика, като инженер, архитект, дизайнер се появяват нови професии, които са печеливши, интересни и са свързани с развитието на компютърните технологии: професия „Графичен дизайнер“, „Компютърен график“, „3D визуализатор“, „3D аниматор“, „3D моделиер“, „3D дизайнер“ и други. А всички нови професии изискват нов тип образование.

По този начин с нарастващото търсене на специалност свързана с компютър-компютърната графика, много възпитаници след дипломирането избрат специалност, пряко или косвено свързани с използването на компютърна графика. Ето защо, допълнителното обучение на учениците в тази посока ще им помогне да изберат бъдещата си професия.

Всичко това определя необходимостта от правилен избор на софтуерен продукт използван в обучението на бъдещи учители по технологии и предприемачество.

Програмните пакети позволяващи създаването на триизмерни графики, т.е. да моделират обекти във виртуална реалност и да създават модели, базирани на тези изображения са много и разнообразни. През последните години, стабилни лидери в тази област са търговски продукти, като например: Autodesk

3ds Max, Autodesk Maya, Autodesk Softimage, Cinema 4D, Houdini, LightWave 3D, Google SketchUp, Blender, CATIA V5, SolidWorks, Solid Edge ST, ZWCAD 2010 Professional & Standard и много други.

Съществуват множество софтуерни продукти за 3D моделиране и цялостно изграждане на обекти, намиращи приложение за автоматизирано проектиране в почти всички отрасли като: автомобилна индустрия; машиностроене; специализиран софтуер за създаване на чертежи в частта ВиК, електро и ОВК; 3D архитектурно и инженерно проектиране; архитектурно проектиране и изграждане на интериори; изготвяне на рекламни и научно-популярни филми; компютърна анимация и игрални филми; развитие на компютърни игри; изготвяне на илюстрации за книги и списания; художествена компютърна графика, уеб-дизайн; специални ефекти.

В същото време съществуват и продукти, които са безплатни и лесни за използване и са алтернатива на лидерите в областта на триизмерната графика. Такива са: Sweet Home 3D, Blender, Google SketchUp, LEGO Digital Designer и други.

Избора на образователен софтуерен пакет за обучението по инженерна и компютърна графика за студенти от специалност "Техника, технологии и предприемачество" е направен на базата на определени критерии, а именно:

- Цена на продукта (в повечето случаи това е ключовият пункт);
- Удобство за работа и леко постигане на целите на обучението;
- Програмата да може да се използва за работа с учениците от различни възрастови групи;
- Лекота за самостоятелно усвояване на продукта;
- Достъпни (в интернет) материали за самообучение (уроци, демонстрации, статии и т.н.);
- Възможност за изучаване на продукта в часовете по Технологии и предприемачество;(за нуждите на учениците);
- Дали, за целите на обучението, ще се изисква учениците да се запознаят с дадения софтуер, или той ще се използва само от учителя за онагледяване;
- Хардуерно снабдяване на кабинета, където ще се прилага компютърно-подпомогнатото обучение (изисквания за технически характеристики);
- Възможност да се прилага самостоятелно от учениците в домашни условия;
- Дали ще се наложи публикуване в интернет на материали, свързани или създадени чрез избрания продукт;
- Възможност за прилагане на избрания софтуер за целите на други предмети, например – математика.

След уточнение на начина на ползване и проучвайки възможностите на няколко продукта, според характеристиките, посочени в документацията и мненията за добри практики, предложени от колеги, преподавателят може да организира своя курс на базата на избрания продукт.

Въпреки многообразието от програмни продукти за триизмерното моделиране, тези позволяващи създаването на триизмерна графика в обучението по технологии и предприемачество не са много. Това се дължи на факта, че повечето от програмите за 3D моделиране са много скъпи, а от друга страна - не е възможно да се изучат за обема от часовете предвидени за изучаване на темите по учебната дисциплина.

Ето защо базирайки се на необходимостта от по-задълбочено изучаване на 3D-моделирането в рамките на училищното образование и неговия брой часове в учебната програма, както и на проблема с избора на софтуерен продукт за изучаване в рамките на курса по Компютърна графика е избран Google SketchUp.

SketchUp е програма за симулиране на относително прости триизмерни обекти. Основното му предимство е уникалният по простота, логичност и удобство интерфейс. Google SketchUp е безплатна и лесна за използване програма за 3D моделиране с няколко прости инструмента, които позволяват създаването на 3D модели на сгради, къщи, обзавеждане и множество разнообразни обекти. Може да се добавят детайли и текстури към моделите и да се задават размери с голяма прецизност. Готовите модели могат да се изпратят в Google Earth, да се споделят чрез публикуване в 3D галерии, или да се разпечатват копия. Google SketchUp е чудесен начин обучавания да открие дизайнера в себе си и да разбере дали 3D моделирането е точно за него (във всеки случай човек може да се позабавлява, което е много важно за по-малките ученици).

Голямо предимство е цялостната интеграция на Google SketchUp с Google Maps. Може много лесно и бързо да се постави току що създадения модел на къща в Google Maps и да се определи с голяма точност координатите на картата. Може също така да се споделя с приятели така създадената карта. Хубавото е и че изображенията са цветни и са много точни защото се използват най-добрите снимки на земята достъпни в Google Maps.

Основните характеристики на SketchUp са:

- Интуитивен и лесен за използване интерфейс;
- Познати на децата инструменти (линейка, молив, транспортир, гумичка) в три измерения;
- Импорт и експорт на различни формати на двуизмерна и триизмерна растерна графика, по-специално (3ds, dwg, ddf, jpg, png, bmp, psd);
- Възможността да се използват приставки (плъгини);
- Редактируеми библиотеки с компоненти, материали и стилове;
- Възможност за задаване на сенки, в съответствие със специфичната географска ширина и дължина, време на деня и годината;
- Функцията за изтегляне и използване на множество готови скриптове, създадени от други потребители;
- Пълна интеграция с програмата GoogleEarth.

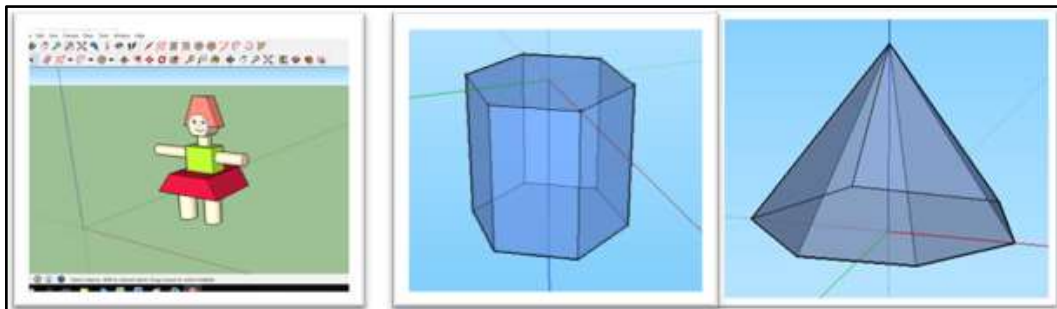
Целта на курса по Инженерна и компютърна графика е да запознае студентите със съвременните принципи и методи на създаване на 3D модели като си поставя следните задачи:

- Да даде представа за основните възможности за създаване и обработка на изображения с програмата Google SketchUp;
- Да запознае студентите с принципите на работа на програмата;
- Да се научат да създават триизмерни изображения с помощта на набор от инструменти, с които разполага Google SketchUp;
- Да допринесе за развитието на познавателен интерес в областта на компютърните науки;
- Да се приложи при изпълнение на учебни проекти.

Прилагането на усвоените знания в бъдещата преподавателска дейност трябва да бъдат насочени към постигане на следните цели:

- Учениците да развият интерес към моделиране;
- Да подпомогне професионално ориентиране на учениците;
- Да допринесе за самоопределението на учениците и / или избор на бъдеща кариера;
- Създаване на положително мотивационно обучение;
- Укрепване на познавателната активност на учениците;
- Подобряване на информация и комуникативна компетентност на учениците.

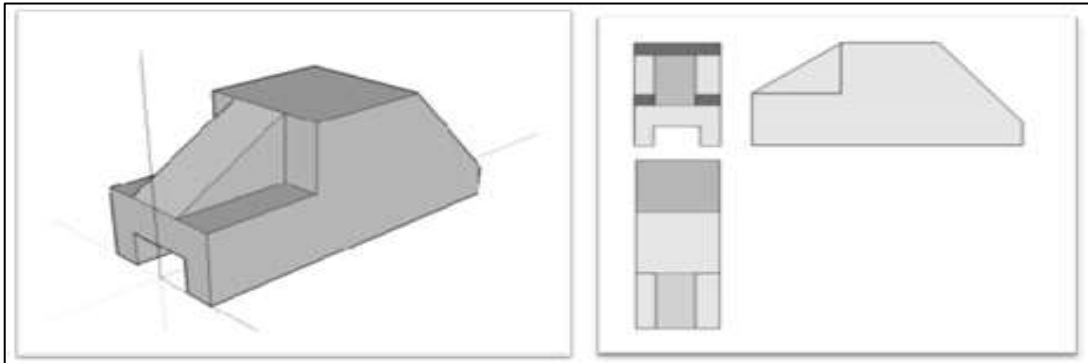
Програмата може да се използва от ученици в началното училище, като подпомага развитието на пространственото въображение, формира усещането за форми, геометрични фигури и цветове. (Фиг.1) Google SketchUp би намерила приложение в уроците по математика, създавайки равнинни фигури и обемни тела, научаващи учениците да виждат „невидимите“ страни и ребра на фигурата, а с това да направят правилните изчисления. (Фиг.2)

Фиг.1 Геометрични фигури и цветове

Фиг.2 Обемни тела

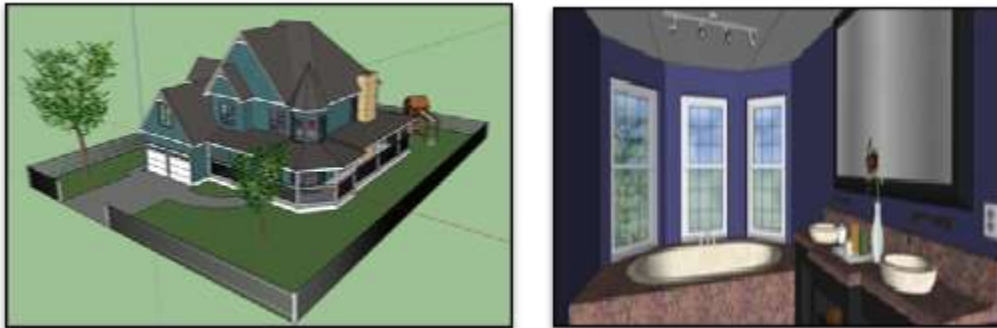
В Google SketchUp сравнително лесно може да се създадат 3D изображения на детайли със различна сложност. (Фиг.3), след което да се представят различни изгледи. (Фиг.4) Представя се изглед отгоре и се експортира чрез: File→Export 2D Graphic. Аналогично се създават главния и изгледа от ляво. Програмата може да се използва както за онагледяване, така и за усвояване на правилата на правоъгълното проектиране.

Фиг.3 Аксонометрично изображение

Фиг.4 Изгледи

Програмата Google Sketch Up е удобно приложение, което може да бъде полезно както в професионалната сфера, така и в ежедневието. Може да се моделират предмети и мебели, интериор и екстериор на сгради (Фиг.5).

Фиг.5 Интериор и екстериор на сгради –

<http://shai2623.deviantart.com/art/Google-sketchup-house-332549343>

Мнозина учители от средното училище вярват, че потребността на времето диктува необходимостта да се прилага в училище курс за триизмерно моделиране с помощта на мултимедийна среда за програмиране Google SketchUp.

Според проведено изследване сред учители от област Благоевград На въпрос: „Кои от посочените компютърни програми използват при теми, свързани с тримерно (3D) моделиране в технологичното обучение?“, отговорите са: (75%), не използват програмен продукт при преподаване на теми, само 4% използват AutoCAD, 13% - Google SketchUp и 8 % включват SweetHome3D в учебния процес.[4]

Учителите правят самооценка за равнището на теоретичната и методическата си подготовка за преподаване на тримерното моделиране като недостатъчна, което обуславя необходимостта от засилено внедряване в обучението на бъдещите учители компютърно 3D моделиране.

Проведена е също така и анкета с учениците, които на въпроса: „ Ако сте заинтересовани да изберете професия, свързана с компютърната графика, бихте ли искали да изучавате програмата Google SketchUp“. Според проучването установява се, че интерес към програмата показват 84% от учениците, като голяма част от тях биха искали да учат архитектура и дизайн, а други - озеленяване, ландшафтно проектиране и други професии свързани с компютърната графика.

3.ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Необходимостта от изучаването на програмния продукт Google SketchUp в обучението на студенти от специалност „Технологии и предприемачество“ е продиктувана от необходимостта бъдещите учители да получат необходимата теоретична и методическа подготовка за преподаване на 3D моделиране.

4.ЛИТЕРАТУРА

[1] <http://www.minedu.government.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=25>

Държавни образователни изисквания, Приложение № 7 към чл. 4, т. 7 чл. 4, т. 7

Културно-образователна област: Бит и технологии, Учебни предмети: \"Домашен бит и тех-ника\", \"Домашна техника и икономика\" и \"Технологии\"

[2] <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=904>

“Стратегия за ефективно прилагане на информационни и комуникационни технологии в образованието и науката на Република България (2014-2020 г.)“

[3] <http://www.mon.bg/?go=page&pageId=2&subpageId=40>

Учебни програми по технологии и предприемачество

[4] Ангелова, В. Изследване нагласите на учителите за използването на тримерно моделиране и разширена реалност в учебния процес, Първа студентска и докторантска научна сесия SDSS-2016, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград, Технически факултет -19 -20 май, 2016

E-LEARNING - IKNOW SYSTEM VS VFU SYSTEM

Blagojce Najdovski, Msc

Borche Makarijoski, Msc

Mihajlovski Goran, PhD

Faculty of biotechnical sciences - Bitola,

bnajdovski@live.com, makarijoski.borce@gmail.com, goran.mihajlovski@gmail.com

Abstract: The purpose of this survey is to define what is e-learning and what are its advantages. E-learning is the comprehensive work that combines the modern interactive methods of learning management knowledge and offers methods for better evaluation of knowledge. E-learning involves the acquisition, generation and transfer of knowledge through the use of information and communication technology, which allows data transfer. Unfortunately, a lot of people who offer services in this area are trying to "simplify" this concept, or narrow its focus and the term e-learning use an ordinary web-based training. E-learning is a significant new discovery which finds the greatest use in educational institutions, secondary schools and the primary schools. The aim of e-learning is students from home can be able to carry out all activities related to the faculty or school. This survey presents two types of systems, one of which is used at the University "St. Kliment Ohridski" – Bitola, while the other is used at the University of Varna - Bulgaria. The aim is to consider the advantages and disadvantages of both of the other e-learning system, where in the future will be able to perform their upgrade. Within this survey gives a detailed description of the two systems, and what they allow such advantages and what are their shortcomings. Also, there is a section where are presented in detail the opportunities that these systems provide. E-learning is very good work that combines modern methods of learning management knowledge and offers methods for better evaluation of knowledge.

Keywords: e-learning, data, online, transfer.

Е-УЧЕЊЕ - IKNOW СИСТЕМ ВО СПОРЕДБА СО VFU СИСТЕМ

М-р Благојче Најдовски

М-р Борче Макаријоски

д-р Горан Михајловски

Факултет за биотехнички науки - Битола,

bnajdovski@live.com, makarijoski.borce@gmail.com, goran.mihajlovski@gmail.com

Резиме: Целта на овој труд е запознавање што претставува електронското учење и кои се неговите предности. Е-учењето е сеопфатана работа која ги комбинира модерните интерактивни методи на учење со управувањето на знаењето и нуди методи за подобра евалуација на знаењето. Е-учењето вклучува аквизиција, генерирање и трансфер на знаењето преку употреба на информатичка и комуникациска технологија, каде што се овозможува пренос на податоци. За жал, многу од луѓето што нудат услуги од оваа област се обидуваат да го „упростат“ овој концепт, или го стеснуваат својот фокус и терминот е-учење го користат за обичен веб-базиран тренинг. Електронското учење е значително ново откритие каде што најголемата употреба ја наоѓа во образовните установи, средните училишта и дел од основните училишта. Целта на електронското учење е студентите и учениците од дома да можат да ги извршуваат сите активности кои се поврзани со факултетот, односно училиштето. Во овој труд претставени се два видови на системи од кои едниот се користи на Универзитетот „Св. Климент Охридски“ Битола додека другиот се користи на Универзитетот во Варна – Бугарија. Целта е да се согледаат предностите и недостатоците на едниот и на другиот систем за електронско учење, каде во иднина ќе може да се изврши нивно надоградување. Во рамките на овој труд даден е детален опис на двата системи, односно што тие овозможуваат како предности и кои се нивните недостатоци. Исто така во трудот постои и дел каде што се преставени детално можностите кои овие системи го овозможуваат. Е-учењето е работа која ги комбинира модерните методи на учење со управувањето на знаењето и нуди методи за подобра евалуација на знаењето.

Клучни зборови: е-учење, податоци, онлајн, трансфер.

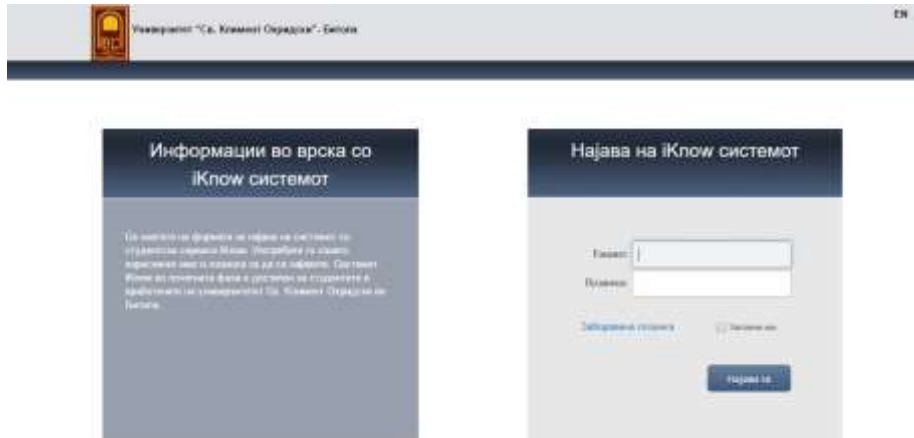
1. ВОВЕД

Е-учењето е многу сеопфатана работа која ги комбинира модерните методи на учење со управувањето на знаењето и нуди методи за подобра евалуација на знаењето. Технички гледано, системите на електронско учење што се користат на светските универзитети се состојат од:

- **LMS (Learning Management System)** – Обично е веб базиран систем што служи за менаџирање на курсевите, квизовите, анкетите, предавањата, студентите, професорите, евалуацијата и повратните информации.
- **Софтвер за креирање на курсевите и квизовите** – прилично едноставен софтвер кој овозможува само со неколку кликувања од една Power Point презентација да се создаде онлајн курс.
- **Стручна обука – обука за користење и администрирање на CMS** – от и софтверот за креирање курсеви, но и како да се креираат поефикасни предавања користејќи ги предностите на мултимедијата – слика, звук, видео и анимација.

2. iKNOW СИСТЕМ

Намената на овој систем е во рамките на Универзитетот „Св.Климент Охридски“ - Битола да ги обезбеди сите потребни функционалности за правилна, ефективна, и ефикасна работа како за професорите така и за студентите па се до административната служба. За користење на системот, најпрво е потребно професорот или студентот да се најави на системот заради безбедноста во работата. Најавените корисници (професори и студенти, администрација) преку системот овозможено е да ги извршуваат секојдневните активности. Самиот систем е подреден по соодветни нивоа така што од страна на администраторот се даваат соодветни ниво на приливгија во зависност од тоа за каков корисник се работи.

Слика број 1 – Почетна страна на системот за најавување.

Привилегиите кои што ги има професорот се следниве:

- Генерирање на извештаи за бројот на пријавени студенти пред соодветна испитна сесија, извештаи за евиденција на активнос, присуство на студентите, извештаи за генерирање на оцеки за соодвентата завршена испитна сесија.
- Пишување на оценки – се однесува на внесување на оцеки на студентот при положен соодветен испит. Внесувањето може да биде различно во зависност од начинот на кој што студентот положил (дали на колоквиуми ил на испит). Доколку студентот положил на колоквиуми тогаш системот овозможува внесување на оценка преку соодветна формула каде што се внесуваат бодовите од колоквиумите, семинарските задачи, присуство и активност. Доколку студентот положил директно на испит тогаш професорот ја пишува само оценката.
- Овозможено е доделување на потписи доколку студентот редовно ја посетувал наставата.
- Дипломски трудови.
- Известувања
- Резултати

Привилегиите кои што ги поседува студентот се следниве:

- Преглед на сите внесени оценки во текот на нивното студирање.
- Поднесување на барање за добивање на соодветен документ од Факултетот(потврда, уверение).
- Пријавување на испити во рокот кои што е наменет за пријавување.
- Практична настава.
- Дипломски труд.

Привилегии кои што ги поседува администрацијата(студентска служба)

- Преглед на сите студенти во нивните досиеа соодветно.
- Одобрување на барања од страна на студентот за издавање на соодветен документ.
- Пишување на соодветни соопштенија и истакнување на резултати.
- Корекција на податоците на студентот.
- Импортирање, Експортирање.

3. VFU СИСТЕМ

VFU e-learning е систем кои е дел од Варнавскиот Универзитетот во Бугарија. Универзитетот во Бугарија е еден од најпознатите универзитети, кои во себе вклучува различни области на учење како што се: електротехниката, информатиката, економијата, и др. Поради големиот број на студиски програми кои што ги нуди Универзитетот, а пред сè и поради големиот број на студенти кои студираат, во склоп на универзитетот е изработен и систем за електронско учење, кои им овозможува на студентите да учат од своите домови. Намената на овој систем е да ги обезбеди сите потребни функционалности за правилна, ефективна, и ефикасна работа на професорите, и студентите на факултетот во рамки на Универзитетот.

Слика број 2 – Почетна страна на VFU системот.

На сликата со број 2 е прикажана почетната страница на системот. Како што можеме да се забележиме, системот е доста едноставен, а тоа е така бидејќи него го користат различни профили на студенти и професори од Универзитетот. Според она што можеме да се забележе на системот во централниот дел се прикачени само курсевите кои што ги нуди универзитетот. Како и кај сите системи, и овој систем има свои менија кои се наоѓаат хоризонтално, и вертикално. Менијата им послужуваат на корисниците да можат да пристапат до различни локации, бидејќи секое мени се однесува за различна работа. Прикачувањето на соодветна документација на системот е овозможено само од страна на професорот, додека привелигајта на студентите е да извпат спуштање на соодветни документи кои му се достапни. Покрај основните работи кои ги поседува системот, исто така содржи и алатка преку која се закажуваат одредени настани кои се однесуваат за тековниот месец, тековната недела итн. Настаните се однесуваат за закажување на конференции, закажување на испити, итн.

4. СПОРЕДБА НА iKNOW СИСТЕМОТ СО VFU СИСТЕМОТ

И двата системи имаат заедничка карактеристика а тоа е да овозможат електронско учење. Заеднички карактеристики на двата системи се следниве:

- Овозможено е прикачување на соодветна документација која е достапна за студентите.
- Овозможено е превземање на документи, соопштенија, резултати.
- Закажување на термини за различни активности.
- Различни привилегии на корисниците.

Покрај заедничките карактеристики, системите имаат и различни карактеристики и тоа:

- iKNOW системот овозможува логирање на корисници а со тоа секој си ја знае својата достапност на податоците, додека пак VFU системот нема логирање за корисниците.
- VFU системот овозможува календарско закажување и прикажување на активности, додека пак кај iKNOW системот тоа е овозможено само преку соопштенија.
- VFU системот покрај основните пинципи кои се овозможени, содржи и мениа каде што може да се пристапи до различни локации и информации, додека iKNOW системот се однесува само на соодвената работа без останати мениа и линкови кон други информации.
- iKNOW системот овозможува поголема приватност на корисниците во споредба со VFU системот.
- iKNOW системот има точно дефинирани привилегии кои се однесуваат на целокупниот стручен, административен кадар и студенти, а со тоа се овозможени сите предуслови за студирање на студенти и работа на кадар и надвор од институцијата, додека пак VFU системот ги содржи само дел од карактеристиките на iKNOW системот.

4. ЗАКЛУЧОК

Електронското учење од ден, на ден наоѓа сè поголема примена. Освен основната употреба на мултимедијата и Интернет кои се дел од секојдневното образование, денес електронското учење овозможува и организациски конференции. Во денешно време поради брзиот развој на технологијата, се донесуваат брзи промени од секој аспект на животот. Секој ден се откриваат нови информации, и се јавува потреба од што побрзо, и подобро образование, кое истовремено ќе биде достапно од секаде. Денес сме сведоци на тоа дека електронското учење има широка употреба, односно не постои универзитет, факултет коишто немаат имплементирано електронски систем за учење со цел да ги опслужат сите оние кои сакаат учење на далечина.

5. ЛИТЕРАТУРА

- [1] <http://vfu.bg/en/e-Learning/>
- [2] <https://hr.wikipedia.org/wiki/E-u%C4%8Denje>
- [3] <https://iknow.uklo.edu.mk>

STABLE SLIDING DISCRETE FOURIER TRANSFORM

Emil Frenski

SWU „N. Rilski“ – Blagoevgrad, Republic of Bulgaria emil@frenski.eu

Abstract: The Discrete Fourier transform (DFT) is method used for spectrum analysis in DSP. It is typically implemented using the algorithms named Fast Fourier transform (FFT). The reconstruction of the time-domain signal is then performed by the Inverse Fast Fourier transform (IFFT) algorithm. In FFT and IFFT algorithms, the computations are block-by-block (rectangular window). If the computation is carried out after every change of the input data (sample by sample), the input data are almost unchanged and is possible to reduce the number of calculations. In this paper, we consider a sliding spectral analysis, in which the refresh rate output coincides with a change in input. This algorithm is recursive, and it suffers from accumulated errors and instabilities. We first review the basic idea and implementation of Sliding Discrete Fourier transforms (SDFT). Second we describe a new structure, which is stable. Our scheme eliminates the errors once every N samples for frequency coefficient.

Keywords: Sliding Discrete Fourier transform (SDFT), Fast Fourier transform (FFT).

СТАБИЛНО ПЛЪЗГАЩО ДИСКРЕТНО ПРЕОБРАЗУВАНЕ НА ФУРИЕ

Емил Френски, IEEE

ЮЗУ „Н. Рилски“ – Благоевград, Република България emil@frenski.eu

Резюме: Дискретното преобразуване на Фурие (ДПФ) е метод използван за спектрален анализ при цифровата обработка на сигнали. Обикновено той се прилага чрез алгоритми наричани бързо преобразуване на Фурие (БПФ). Възстановяването на сигнала във времевата област се извършва с обратното бързо преобразуване на Фурие (ОБПФ). И при двата алгоритъма изчисленията се извършват във времеви прозорец (блок по блок), като последователните стойности се акумулират и след това изчисленията обхващат всички данни. Ако изчисленията се извършват след всяка промяна на входните данни (отчет по отчет), те са почти непроменени и тогава е възможно да се намали обема на изчисленията. В тази статия разглеждаме плъзгащ спектрален анализ, при който честотата на обновяване на изходните данни съпада с промяната на входните. Този алгоритъм е рекурсивен и уязвим от натрупването на грешки, водещи до нестабилност. В началото на статията правим преглед на оригиналния алгоритъм за плъзгащо дискретно преобразуване на Фурие (ПДПФ). След това описваме нова структура, която е стабилна. Нашата схема елиминира грешките веднъж на всеки N отчета за честотен коефициент.

Ключови думи: Дискретно преобразуване на Фурие (ДПФ), Бързо преобразуване на Фурие (БПФ), плъзгащо дискретно преобразуване на Фурие (ПДПФ).

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Преобразуването на сигналите от времевата в честотната област е много важна операция, особено при цифровата им обработка. Добре известно е, че в честотната област могат да бъдат решени много задачи, за които няма решение във времевата област или то е много трудно. Редица ефективни алгоритми, като намиране на спектралната плътност на мощността, изчисляване на конволюция, корелационен анализ са пример за това. На практика най-използваното ортогонално преобразуване е преобразуването на Фурие в неговата дискретна форма (ДПФ), която е единствената приложима при цифровите компютри.

ДПФ е относително бавно, поради големия брой математически операции, необходими за изчисляване на всички честотни коефициенти и поради това не е подходящо за обработка в реално време. Преоткриването на ефективния метод за изчисляване на ДПФ [1] от Кули и Тюки, позволи броя на изчисленията да се намали драстично. За ДПФ броя на изчисленията е от порядъка на N^2 , докато за бързото преобразуване на Фурие (БПФ), този порядък е $N \log_2 N$ (където N е броят на отчетите). Когато сигналът е нестационарен, разрешаващата способност по отношение на времето влиза в противоречие с разрешаващата способност по честота. За изчисляване на повече честотни коефициенти, N трябва да е голямо число (1024, 2048, понякога и повече). Но за БПФ и ДПФ е необходимо всички N отчета да са налични в момента на стартирането им, поради което при работа в реално време не се прави едно преобразуване за целия сигнал, а множество последователни. Тоест, взема се извадка (прозорец) от N отчета на сигнала и се изчислява N - точково дискретно преобразуване, след това се вземат следващите N отчета, на които отново се прави дискретно преобразуване и т.н. На практика се използват алгоритми, при които се прави застъпване на отчетите. Това застъпване означава, че следващият

прозорец съдържа не само нови отчети, но и отчети, които са били в предишната извадка. За различните алгоритми броят на застъпваните отчети варира от $0.5N$ до застъпване с $N-1$ отчета [4]. Колкото застъпването е по-голямо, толкова разрешаващата способност във времето е по-добра. Алгоритъм, при който застъпването е $N-1$ се нарича плъзгащо дискретно преобразование на Фурие (ПДФ). Извадката от N отчета се нарича прозорец, който създава представата, че се плъзга.

2. РЕКУРСИВНО ПЛЪЗГАЩО ДИСКРЕТНО ПРЕОБРАЗУВАНЕ НА ФУРИЕ

При плъзгащото дискретно преобразуване, описано в предишната точка, всяко следващо се изчислява, без да се вземат предвид нито предишните времеви отчети, нито вече изчислените спектрални съставки. Както може да се види от фиг. 1, стойностите на отчетите в съседните моменти от време съвпадат, с изключение на първите и последните. Т.е. изчисляването на дискретното преобразуване, независимо дали с ДПФ или с БПФ, е свързано с повторно изпълнение на редица операции. Задачата е да се намери алгоритъм, при който този излишък се изключва и процедурата да е лесна за прилагане. Това ще позволи да се изведе зависимост за изчисляване на честотните коефициенти на сигнала, със съществено намаление на изчислителните операции.

Нека разгледаме ДПФ за сигнала в два времеви прозореца, всеки с размер M отчета [2]. Първият включва отчетите от $x(n-M-1)$ до $x(n-1)$, вторият тези с начало $x(n-M)$ до $x(n)$. ДПФ за всяка от двете извадки с L честотни коефициенти е съответно:

$$(1) \quad X_0(k) = \sum_{n=0}^{M-1} x_n W_L^{kn} = x_0 + x_1 e^{-j2\pi \frac{k}{L}(1)} + x_2 e^{-j2\pi \frac{k}{L}(2)} + \dots + x_{(M-1)} e^{-j2\pi \frac{k}{L}(M-1)}$$

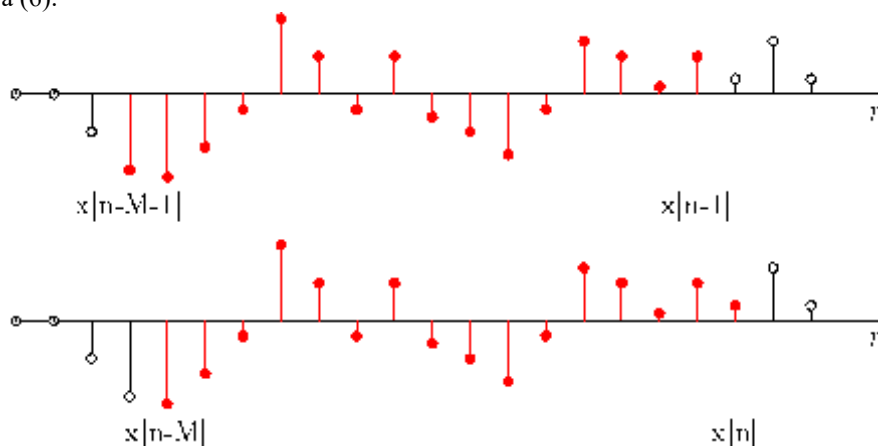
$$(2) \quad X_1(k) = \sum_{n=0}^{M-1} x_{(n+1)} W_L^{kn} = x_1 + x_2 e^{-j2\pi \frac{k}{L}(1)} + x_3 e^{-j2\pi \frac{k}{L}(2)} + \dots + x_M e^{-j2\pi \frac{k}{L}(M-1)}$$

където $X_0(k)$ е k -тия честотен коефициент в момента $n=0$, $X_1(k)$ в момента $n=1$, а $W_L = e^{-j\frac{2\pi}{L}}$ е прието да се нарича завъртащ множител (променя само фазата).

За да получим (2) от (1), трябва да извършим действията показани в (3). В резултат получаваме рекурсивна връзка между честотните коефициенти в различни моменти от времето и отчетите на сигнала:

$$(3) \quad X_1(k) = (X_0(k) - x_0 + x_M) e^{+j2\pi \frac{k}{L}}$$

Изрза (3) може да се генерализира (4), а след това да се преобразува в z -областта (5). Това ще даде възможност да определим предавателната характеристика на филтър, изчисляващ честотния коефициент k на системата (6).

Фиг. 1: Отчети на сигнала в два времеви прозореца с размер M .

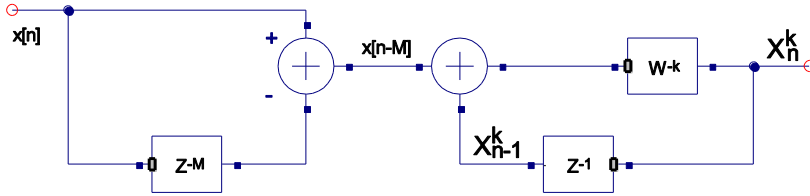
$$(4) \quad X_n(k) = (X_{n-1}(k) + x_n - x_{(n-M)}) W_L^{-k}$$

$$(5) \quad X_n(k) = (X_n(k) \cdot z^{-1} + x_n - x_n \cdot z^{-M}) W_L^{-k}$$

$$(6) \quad H(z) = \frac{(1 - z^{-M}) W_L^{-k}}{1 - z^{-1} W_L^{-k}}$$

Тази предавателна характеристика има L нули и те са L -ти корен от единица, което значи, че са разположени на равни разстояния върху единичната окръжност. Като цяло обаче, предавателната характеристика има $L-1$ нули, защото една от тях се анулира от полюса в (6) при $z = W_L^k$

Блокова схема на филтър реализиращ тази предавателна характеристика е показан на фиг. 2

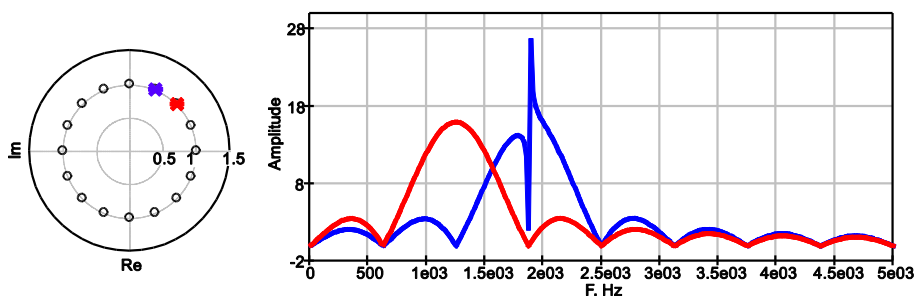
Фиг. 2: Филтър за получаване на честотен коефициент k .

От блоковата схема е видно, че валидна стойност на честотния коефициент в изхода ще има след постъпването на M отчета на входа на филтъра.

3. СТАБИЛНОСТ НА ПДПФ

Полюса се създава от рекурсивната част на филтъра, съставена от закъснително звено и комплексен резонатор. Той се намира върху единичната окръжност и е много чувствителен към натрупващите се грешки от закръгляния. На практика, завъртащия множител се представя като двоични числа с плаваща запетая (за реалната и имагинерната част). Грешките от закръгляване на двоичните числа влияят на точността на определяне на спектралния коефициент, като влиянието при високи честоти е по-значително. На фиг. 3 е показана полюсно-нулева диаграма и амплитудно-честотна характеристика за два случая: $k=2$ и $k=3$. Полюса за $k=3$ е отместен само с 0.3% извън единичната окръжност но резултатът е ясно забележим.

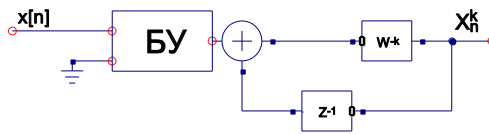
За решаване на този проблем има предложени редица решения. В [2] и [3] се въвежда коефициент на затихване, за да се гарантира, че полюса е вътре в единичната окръжност. Това води до разлика между стойността изчислена с ПДПФ и ДПФ, а и грешките продължават да се натрупват. В [7] се предлага модулирано ПДПФ. При него се използва фактът, че за $k=0$, завъртащия множител е единица. Интересуващият ни сигнал, чрез модулация с W_L^{km} се транслира към нулевата честота, където се използва рекурсията. При алгоритъма предложен в [5], също се изключва завъртащия множител от веригата за обратна връзка, чрез използване на прозорци с различна дължина. Друго решение се предлага в [6]. Там стабилност се постига, чрез намаляване на стойностите на големите коефициенти, които влияят най-силно върху стабилността. Всички тези методи изискват промяна на основната схема на ПДПФ, чрез добавяне на нови блокове и усложняване на алгоритъма.

Фиг. 3: Полюсно-нулева диаграма и АЧХ за $k=2$ и $k=3$.

4. ГАРАНТИРАНА СТАБИЛНОСТ НА ПДПФ

Предлагаме просто решение, което изисква минимално усложняване на съществуващата схема на ПДПФ. Тя се базира на крайната памет на филтъра – M . Към съществуващата схема на ПДПФ трябва да се добави коригиращо звено, състоящо се от рекурсивната част на филтъра и блок за управление, състоящ се от брояч с капацитет M и схема за превключване на входа. Първоначално към входа на рекурсивната част се подава входен сигнал с нулева стойност, така в изхода се получава стойност на честотния коефициент също с нулева стойност. След това към входа за M такта се подава реалния входен сигнал. Изчислената стойност на честотния коефициент от коригиращото звено се прехвърля към основния филтър. Ако е необходимо, тази операция може да се прилага и за останалите честотни коефициенти. Тогава елиминирането на грешките ще става за $M.L$ отчета.

Фиг. 4: Блокова схема на коригиращо звено.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложена е схема за елиминиране на грешките от закръгляване при ПДПФ. При хардуерна реализация, коригиращото звено се състои от блок за управление съдържащ брояч и схема за комутация и рекурсивното звено на филтъра.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Cooley, James W. and Tukey, John W., An algorithm for the machine calculation of complex Fourier series, *Mathematics of Computation* vol. 19 (90), pp 297–301, 1965.
- [2] Jacobsen, E., Lyons, R. The sliding DFT. *IEEE Signal Processing Magazine*, vol. 20, pp. 74–80, 2003.
- [3] Jacobsen, E., Lyons, R. An update to the sliding DFT. *IEEE Signal Processing Magazine*, vol. 21, pp. 110–111, 2004.
- [4] Rabiner, L., Gold, B. *Theory and Application of Digital Signal Processing*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, pp. 382-383, 1975.
- [5] C. S. Park, Fast, Accurate, and Guaranteed Stable Sliding Discrete Fourier Transform [sp Tips&Tricks], in *IEEE Signal Processing Magazine*, vol. 32, no. 4, pp. 145-156, July 2015.
- [6] Naveen Kumar, Dr. Rajesh Mehra, Buddhi Prakash Sharma, A Guaranteed Stable Sliding Discrete Fourier Transform Algorithm to Reduced Computational Complexities, *International Journal of Engineering Trends and Technology (IJETT)*, V30(7),346-350 December 2015
- [7] K. Duda, Accurate, Guaranteed Stable, Sliding Discrete Fourier Transform [DSP Tips & Tricks], in *IEEE Signal Processing Magazine*, vol. 27, no. 6, pp. 124-127, Nov. 2010.

THE PATH FROM THE IDEA THROUGH THE MANUSCRIPT TO THE COMPLETE SCIENTIFIC WORK

Zaprin Vazhev

Medical University – Plovdiv, Department of Cardiac surgery vazhev@dir.bg
" St. George" Hospital Plovdiv – Republic of Bulgaria

Abstract: The development of the scientific work begins with the presentation of the problem one has to solve. In most cases already established hypotheses, suggestions and opinions can be found in the specialized literature and in some cases there is contradiction or there is a ‘formed’ direction and it can be established an opinion on the problem. Often one hypothesis is confirmed by some experiments but rejected by other. In this case the so called personal ‘expected hypothesis’ can be formed, it is based on personal point of view and opinion on the problem or on the opinion of leading authors. In this case the researcher can be suspected of deliberately working on an opinion formed in advance.

The tasks, supposed benefits of the scientific work / contribution to solving specific and important health problem/ are presented during the preparatory phase.

Hypothesis + tasks+ benefits = concept

The interpretation is the most important and most difficult part of all. Interpretation means scientific and logical explanation of found dependences or differences. This is the real scientific content of the research. In practice this means that for every known dependence or difference one has to find explanation = elucidation, in correlation with the theories or established practice in this area.

The statistical methods used in solving the problem should always be chosen by an expert in medical statistics because only he can determine given the presented data which statistical method is the most suitable.

Key words: hypothesis, tasks, benefits, concept, interpretation, statistical methods

Summary

The idea for writing a scientific work sometimes comes from completely unexpected actions or events in the medical practice. This usually happens to doctors who are searching and are prepared. However if one wants to know whether this idea is something new or other authors have already reached to it, one should search through the existing scientific literature.

I. Research on published literature on the problem

There are two main methods for research:

1. *Direct method* - systematic research- using existing catalogues (the most powerful scientific-information systems in the world) of medical publications searching key words from the subject of the dissertation (searching in Index Medicus, ExcerptaMedica, Current Contents and Science Citation index- SCI).

2. *Indirect method* - also called „the system of fast dribble”or “research by citation chaining”.

In order to understand the problem one should read leading monographs and the literature cited there are used as a source for further research. Both methods are used when searching through the literature. It is recommended to work with the indirect method in the beginning allowing „enlightenment“ on the subject. Systematic and detailed research is essential for complete understanding of the literature published on the problem.

II. Creating personal data file.

The publications and their authors are written in the exact same way as the corresponding publication will be cited in future literature references. The publications are arranged in alphabetical order (the personal data file is created in two copies). The first copy stays in the data file in alphabetical order. The second copy is used when writing the so called “frame” of the dissertation then it is arranged in different data file corresponding to the content of the future dissertation.

When creating the alphabetical data file the two copies are given order numbers that approximately correspond to the order number in the future literature reference.

Every publication that is included contains the exact headline and after that key words in the publication, the page and paragraph (from the corresponding publication) that correspond to the quotations.

III. Work with publications

One should keep a so called “reader’s diary“. With numbers from the corresponding alphabetical data file are written:

- Grade of the publication
- Comment
- Personal idea related with the publication
- Comparison of results

IV. Concept- forming a hypothesis based on the personal research.

The development of the scientific work begins with the presentation of the problem one has to solve. In most cases already established hypotheses, suggestions and opinions can be found in the specialized literature and in some cases there is contradiction or there is a "formed" direction and it can be established an opinion on the problem. Often one hypothesis is confirmed by some experiments but rejected by other. In this case the so called personal 'expected hypothesis' can be formed, it is based on personal point of view and opinion on the problem or on the opinion of leading authors. In this case the researcher can be suspected of deliberately working on an opinion formed in advance.

It is different when one works with the so called "null hypothesis" (there is no difference between.... No correlation can be found ...). In this case the research is conducted from a neutral point of view.

The results can lead to one of three options:

- The null hypothesis (H₀) is confirmed.
- The null hypothesis is rejected. In this case an alternative hypothesis is developed.
- The null hypothesis is neither confirmed nor rejected.

Each one of the results has scientific value. It is possible several problems (as part of one dissertation) to be developed as separate null hypotheses. The tasks, supposed benefits of the scientific work / contribution to solving specific and important health problem/ are presented during the preparatory phase.

Hypothesis + tasks+ benefits = concept

V. The interpretation is the most important and most difficult part of all.

Interpretation means scientific and logical explanation of found dependences or differences. This is the real scientific content of the research. In practice this means that for every known dependence or difference one has to find explanation = elucidation, in correlation with the theories or established practice in this area. Which dependences or differences need explanation by pointing possible mechanisms and which can be explained by fortuity is determined by calculating the significance which is done by computer processing when making the tables or calculating the parameters (for example – average). One should keep in mind that the term "significant" means –' the established dependence or difference can't be explained by more fortuity instead we have systematic reasons (these exact reasons one should present in the interpretation even if these are only hypothetic suggestions). The confirmed null hypotheses (there is no significant difference between group A and B) don't need any comments.

The rejected null hypotheses (significance) should be commented, the result must be interpreted and an alternative hypothesis should be developed.

The statistical analysis of the null hypothesis with elected probable error (most often 5% or 1% and corresponding certainty = 95% or 99%) is related only with the acceptance or rejection of this hypothesis. The alternative hypothesis stays unexplored.

One must keep in mind that the word "significant" itself is not an explanation moreover it needs explanation. The statistics can't take the place of the mind, it is an addition to one's thoughts on the problem. One must be careful with the non-significant results. One should not conclude from these results that the proposed dependence or difference does not exist it only means that given the chosen method and quota the hypothetical dependences can't be proven. Figuratively speaking these results are "acquittal" not because of innocence, more because of "lack of evidence".

The statistical methods used in solving the problem should always be chosen by an expert in medical statistics because only he can determine given the presented data which statistical method is the most suitable.

VI. Structure of the dissertation

Basic rules:

1. The basis of the thesis comes from the clear distinction of the content; the most important Information-based parts (results, thesis) are arranged according to the logical interdependences between these parts.
2. The general plan of the dissertation is based on this "blueprint", in the beginning it is enough to determine the "key words" (but if one finds the right phrasing it can be written more fully). However the "blueprint" can be written only if one has a clear vision on the problem which usually forms after careful review of the literature.
3. The writing of the dissertation starts with the easiest part (positive feedback). The hardest parts are the last to be written. This approach is not obligatory as much as it is advisable. Actually it is better to write the preface in the end. This can be easily explained. Passing through every chapter of the dissertation in the end the preface comes as a logical explanation why the research is important. If the preface is being written in the begging of the process, after finishing the dissertation some parts of it may seem unnecessary. Some of the details are needless but the authors have difficulties removing them as a result the preface is needlessly long.

It is an advantage if the title of the dissertation is only a working title in the beginning and after it is ready (if the director of studies approves) one can formulate the final title on one hand short enough and on the other as informative as possible.

After careful study of all the literature on the problem, the author can glance in the future of this problem based on his knowledge and experience. He can bravely predict the development of a certain branch of the medical science. It is included in the chapter Future.

VI. Structure of the dissertation

1. Preface.
2. Literary overview.
3. Future.
4. Materials and methods.
5. Results.
6. Discussion.
7. Summary.
8. Conclusion.
9. References.

When writing a dissertation this blueprint should be strictly followed. Authors who are cited in the reference should not be repeated in the discussion.

1. *Preface - stating the problem*
stating the cause of the research
nature of the problem
the author solve the problem?

-
- the
- how would

Referring to the problem based on previous researches should be done in the discussion rather than the preface. In conclusion one can say that most of the time prefaces are too long to stir the interest of the reader to finish the main part. Shorter prefaces are preferred over longer ones.

2. *Literary overview.* Usually this chapter is devoted to a review of the history of the problem. Based on the thorough analysis one states any gaps, emerging questions, and how they are to be resolved.

3. *Materials and methods*

- goals and objectives are included here obligatory (a clearly stated goal requires specific objectives, four or five the most)
- object of research- when the research is being performed on patients terms like “quota” and “target group”
- research volume
- methods for acquiring information
- methods for processing information.

This chapter answers the question how the research was conducted.

4. *Results.* What exactly transpired during the research. Results should be reliable. Arranging the results should be done either by logical connection or by chronological order. Here the characteristics of the target group are also described.

5. *Discussion-* this chapter has three goals

- Comment and evaluation of one’s own results (without them being repeated) – here one discusses the levels of evidence, validity, correctness of the used methods and correlation with the initial hypothesis.
- ‘Review in retrospect’ – comparing one’s own results to those in the scientific literature, whether we are expanding or verifying existing knowledge, or whether we are in contradiction with other authors. If so, why? Here hypotheses are build or discarded. Being descriptive shows devotion, innovation as well as a certain degree of caution. True recognition is granted to those who form their final opinion on a hypothesis based on their own results.
- view in prospect- which conclusions can be drawn in favor of theory and practice. If the problem hasn’t been solved – what ways are there for future resolution? Have new question arisen? As a whole, what points of view have been formed?

Discussions can also be started with a description of the problem in the existing scientific literature.
The whole work might be structured as a circle – returning to the primary statement from the preface in the conclusion. This leaves an impression of thoroughness (don’t forget that the whole work might not be read but it’s beginning and it’s end are always read.

6. *Summary* – this chapter is practically a ‘‘mini issue’’ of the work itself. It answers the questions what is researched and how? What results were achieved and what conclusions were drawn. This part should be compact giving clear information. There is no room for discussion or speculation here!

Remember: even the most impatient readers go through this part!

7. *Conclusion* - the conclusions should be short and well – structured, not numerous and they should answer to the set goals.

REFERENCES

- [1] Mussio B.A. et al. Statistical Methods for Health care research. Lippincott Company, 1996;
[2] Taylor B. Human needs – the nine basic needs and how they affect people in the workplace. Links, 2000;
[3] Jones B, Donev A. N. Modeling and design of Cross-over trials Stat. Med., 1996, 15, 1435-46;
[4] Waller L.A. Statistical power and design of focused clustering studies. Stat. Med. 1996, 15, 765-82;
[5] Wilson S.M. Sungner G.G. Principles and practice of screening for disease. Geneva, WHO, 1998.

**PRINCIPLES OF LEARNING – NEURO-PHYSIOLOGICAL, PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS**

Neshka Manchorova-Veleva, PhD

Medical University – Plovdiv, Bulgaria, neshkamanchorova@gmail.com

Abstract: The key to success in terms of a university education depends on how well we know the neurophysiological features of the brain to process information, organize short-term memory, to build long-term memory and activate it properly. Knowledge of these mechanisms and their sequence of work would allow us to formulate learning strategies based on natural talents.

The first two important steps to successful learning are interest in the information, it can be understood and desire, the internal intention for learning. Sometimes, however, even with great interest and a strong devotion difficulty occurs in technology (methodology) how to process the information in such a way as to be remembered and applied in a proper environment. Short-term memory has limited storage space, it is fast and quick, but easily distributes information into other brain parts. In order to guide the incoming information to the long-term memory certain mechanisms have to be driven – principles of learning. Although they interact with each other and contribute to the respected work of memory by themselves the principles of learning are not methods of memorization. Memory and learning are result-based biological changes in the brain. Memory is the proof that learning has occurred.

In the last decade great progress is done into our understanding of the process of learning. Researchers from various fields of science, such as biology, chemistry, psychology, information and communication technology, anthropology, philosophy, linguistics come together in understanding the principles of learning. The biggest discoveries about the function of the brain involved in learning belong to neurobiology, which for a decade have built up so much knowledge as it have had in a century in the past.

Keywords: innovative strategies, principles of learning, neurobiology, brain-based learning

**ПРИНЦИПИ НА УЧЕНЕ– НЕВРО-ФИЗИОЛОГИЧНИ, ПСИХОЛОГИЧНИ И
ПЕДАГОГИЧЕСКИ ОСНОВИ**

Доц. д-р Нешка Манчорова-Велева

Медицински университет – Пловдив, България, neshkamanchorova@gmail.com

Резюме: Ключът към успеха в условията на университетското образование зависи от това, колко добре познаваме невро-физиологичните особености на мозъка да преработва информацията, да организира краткосрочната си памет, да изгражда дългосрочна памет и да я активира правилно. Познавайки тези механизми и последователността им на работа би ни позволило да формулираме стратегии за учене, основани на природните заложби.

Първите две важни стъпки за успешно учене са интереса към информацията, тя да бъде разбрана и желанието, вътрешния стремеж към научаването. Понякога обаче, дори при голям интерес и силно желание се среща затруднение в технологията (методологията) как да се обработи информацията по начин, по който да се запомни и приложи в подходяща среда. Краткосрочната памет има ограничено складово пространство, бързо приема, но и бързо разпределя в други отдели. За да се насочва постъпилата информация към дългосрочната памет е необходимо задвижване на определени механизми – принципи на учене. Въпреки, че те взаимодействат помежду си и съдействат за пълноценна работа на паметта, сами по себе си принципите на учене не са способи за запаметяване. Паметта и научаването са резултативни, биологични промени в мозъка. Паметта е доказателството, че научаването се е случило.

През последната декада се осъществява скок в разбиранията ни за процеса на научаване. Изследователи от различни сфера на науката, като биология, химия, психология, информационни и комуникационни технологии, антропология, философия, лингвистика се обединяват в разгадаването на принципите на учене. Най-големите открития за функцията на мозъка, ангажирана с учене принадлежат на невробиолозите, които за едно десетилетие натрупват толкова много познания, колкото в миналото са имали за цяло столетие.

Ключови думи: иновативни стратегии, принципи на учене, невро-биология

1. INTRODUCTION

Modern education offers a new concept for effective learning – learning, consistent with the biology of the brain. The more you know about neurophysiology, the more powerful learning strategies are established that work specifically to the learner through personalized pedagogy.

2. COMPONENTS OF OPTIMAL LEARNING

There are several components for optimal learning, which are based on brain biology [1]:

1. Personal experience;
2. Current circumstances;
3. Meaning and importance which we use in learning;
4. The perceptive way of gathering the information – the individual sensory mode;
5. The specific approach in the processing of the incoming information – hemispheric dominance;
6. The way in which we respond to the proceeded information – multiple intelligence.

These six components are tightly integrated with the principles of learning and underpin the personalized pedagogy. In effective learning strategy is not important the number of neurons, but the connections they make up with each other. The language by which brain cells communicate with each other is electrochemical – intracellular communication is based on electrical signals; intercellular signaling is chemically centered by neurotransmitters. The type of neurotransmitter sets the strength and type of connection.

Karen Markowitz и Eric Jensen [2] conclude:

- ✓ The stimuli come into the brain through the senses
- ✓ The incoming information is processed by a complex network of neurons by means of electrochemical signals.
- ✓ The information shall be "refined" (restructure organized) according to its value, meaning, usefulness and how well it matches to the background.
- ✓ Memory is not stored on a single location in the brain. Its parts there are in different functional areas. Neurophysiologists build accurate maps of the places that memory "inhabits".
- ✓ Where the information is required to be applied, it shall be "collected" from multiple brain areas and integrates into a single composition.
- ✓ Memory is not a closed system. It is constantly changing, evolving, transform; transforms are according to the new information that is perceived. This metamorphosis of memory is defined by the brain plasticity.

Therefore, memory and learning are biological processes. They have to be achieved by physiological changes that will form new neural pathways. The more embedded are these routes (connections), the more effective learning. The creation of powerful brain circuits, however, requires efforts to repeat the process. Principles of learning may be compared to the "instructions for use of the mind" [3, 4, 5, 6].

3. PRINCIPLES OF LEARNING

I. Starting the memory links, primary perception

1. **Interest** – the brain affects the incoming information according to their priorities, restructure their data according to the value, purpose, usefulness and conformity to prior knowledge.
2. **Intent to remember** – positive attitude towards learning is a key stage of remembering. The positive attitude to the study material and the belief that learning is a tool for knowledge, are important elements for effective memorizing. This stage requires concentration of attention. Although the attention is not part of the principles of learning, knowledge has not formed without paying the attention.
3. **Background** – understanding the new information depends on how well it "set foot" on the Foundation of already acquired knowledge. The more you know the easier you will study.

The interest in the target material, efforts to remember and the acquired knowledge in the past are the first great step to knowledge. Neurophysiologists have discovered that the brain is not organized to remember easily from a textbook. But that is not excuse to give up on studying at the University. We have to find other options to create interest – game approaches, fun shapes with competition partner for learning, inclusion in the workshop or research work, personal contact with the teachers and the students, personal commitment to the information. The main objective is to engage our emotions in the target material. Excitement, surprise, humor, expectation are strong emotional states, which stimulate secretion of adrenalin and activate amygdala structures. This gives new meaning and contents of the learning material and is a powerful motive to use driving efforts in interest retention and remembering intent.

II. Controlling the amount and the form of the perceived information

4. **Selectivity** – achieved by structuring the hierarchy information in determining the main idea, the most important facts and gradually adding details.
5. **Meaningful organization** – a grouping of information in notional categories.

Selectivity and meaningful organization of information are accepted tools of short-term memory. At this level of academic learning the material is derived into short term memory and at this point the information has to be converted. These two steps are extremely important, because without them it is impossible to know the vast amount of information contained in the lectures, textbooks and articles. Through these steps the educational content is ranked in a hierarchy. Each topic "suggests" how the important things have to be found and what are the details. The goal is to convert the information in a concise, focused, but organized manner. The information is encoded. When it was improperly coded, there is no chance for recovery.

III. Strengthening the neural connections

6. Recitation – telling the basic facts by voice with the goal of verbal confirmation and brain feedback. The more feedback is provided about what they learned; the learning process is quick and efficient.

7. Visualization – the brain memorizes through images. By building a "mental picture" of the target material brain uses completely different, a powerful part of the structures compared with the listening and reading.

8. Association – memory chains consolidate when new facts can be associated and accepted with already acquired knowledge. Ask yourself the question: "to what extent the new facts are similar and they resemble what you have already known?" The similarities help us to add the new information to prior knowledge, and the differences between them result in memory transformation, and enrich the memory. They cause the memory metamorphosis.

The recitation, the visualization and the association strengthen memory connections which are already coded, and organize information. Links that are not reinforced are disappearing. Learning directly depends on the power and the strength of the established neural pathways and the neurotransmitters. These tools help to introduce the knowledge acquired in the long-term memory. If you interrupt the process at this level, learned lessons in short-term memory fades and soon disappears. All the effort and time put up to this point are useless and fruitless.

IV. Allowing time to solidify the pathways

9. Consolidation – the brain needs time to form new neural pathways. When you negotiate it, you affirm the principles of consolidation.

10. Disrupted practice – short series of learning (45 – 60 – 90 minutes) and the right system for the review of target material reinforce memory circuits and encourage the formation of a long-term and active memory.

By consolidation and review of target material achieves solidification of multiple memory circuits. These processes take time. It is a very important factor in the process of learning. It usually is ignored when students learn continuously, without a well-established system of learning in sequence with the rest periods. In such manner they block the process of strengthening the links in brain and interrupt the flow of information. The brain is saturated by external stimuli. As a result the memory chains are not strengthening, but hard work is initiated to create new ones. The establishment of regular cycle of disrupted learning is an important element of memory. The time of peace and rest is the only stage in which consolidation of learning can take place. The last step the "review" is the most important tool for formation of active memory. Even to be built through correct learning principles, long-term memory is useless if it is not activated.

When you are on exam and a question is asked, you need a quick response. This step is achieved by the active memory. It reacts and produces results. It is proof that knowledge is a fact. It was found that after only 20 minutes from the beginning of the learning we remember less than 60%, after 24 hours – only 30%. In order to maintain an active process, it is necessary to repeat what we are learned. So after 24-hours of learning, you have to revise the same information for 10 minutes. In such manner "the forgetting curve" extends up to 100% level of knowledge of the learning material. A week later (day 7) to "reactivate" the same material, the revision takes only 5 minutes and again raises the level of knowledge. On the 30th day the brain needs only 2-4 minutes of revision, to give itself feedback "I know".

4. CONCLUSION

Memory is knowledge that can be reproduced by the brain (mind), not by notes or textbook. The training principles are those paths, through which we transfer the information into long-term memory and strengthen relationships, promoting learning. The better you know the principles of learning and the mechanisms by which the brain processes information, the more effectively you can "manipulate" the information in favor of learning.

The hardest part of learning is not remembering and understanding of information but the ability to make the information your own and a part of you. As a result you will never forget it.

5. BIBLIOGRAPHY

- [1] Jensen, E. (1998). Super Teaching, San Diego: The Brain Store, Inc.
- [2] Markowitz, K., E. Jensen (1999). The Great memory book. San Diego, The Brain Store.
- [3] Arden, J.B. Rewire your brain (2010). Hoboken, NJ, John Wiley&Sons.
- [4] Chudler, E. (2001). A computer in your head. Odyssey.
- [5] Howerd, P. (2000). The Owner's manual for the Brain: Everyday applications from Mind-Brain Research, 2nd ed., Austin: Bard Press.
- [6] Medina, J. (2008). Brain Rules. Seattle: Pear Press.

**EDUCATION AND LEARNING ON COMMUNICATION SKILLS, A
REQUIREMENT FOR IMPROVEMENT OF THE CORRELATION DOCTOR -
PATIENT**

**Gordana Panova
Nikolovska Lenče**

Faculty of Medical Sciences - University Goce Delcev - Stip, R. M.

Abstract: Public relations is in the function of management and has the task to establish and foster each quality approach between health care institutions and the public, of which depends on the success of the organization. Public relations is a very complex process of communication, that's includes the activities of the WHO, aimed at development of the cooperation with its target groups, which can also be internal or foreign.

One of the main characteristics of a good speech is to bring the opportunity for the realization of the internal public relations and communication with patients. Today commute the information very quickly. How will I wash away, receives and that is the contents of the information is a choice between which we differ between themselves, the choice between which differ good from the less good. How to deal and manage with the information is a skill that is acquired and improved, and makes us better and more successful in everyday life and work.

Milton Meyer said: "One of the things that the average doctor has no time for is information that they didn't learn in school. If the medicine for the average person is a mystery, then everything else is mystery for the average doctor. "

Keywords: information, communication skills, empathy, doctor –patient relation.

**ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗУЧУВАЊЕТО НА КОМУНИКАЦИСКИ ВЕШТИНИ,
УСЛОВ ЗА ПОДОБРУВАЊЕ НА КОРЕЛАЦИЈАТА ЛЕКАР - ПАЦИЕНТ**

**Панова Гордана
Николовска Ленче**

Факултет за Медицински науки-Универзитет„Гоце Делчев“ -Штип,Р.М.

www.gordana.panova@ugd.edu.mk

Апстракт: Односите со јавноста се во функција на управување и имат задача да воспостават и да го негуваат меѓусебно квалитетниот пристап помеѓу здравствените институции и јавноста, од која зависи и успехот на организацијата. Односите со јавноста се многу сложен процесот на комуникација, која ги вклучува активностите на СЗО, во насока на развивање на соработка со нејзините целни групи, кои можат да бидат внатрешни и надворешни.Една од главните карактеристики на добар говор е да се донесе можност за реализација на внатрешните односи со јавноста и комуникација со пациентите. Денес информациите патуваат многу брзо. Како ќе ја испратиме, примиме и која е содржината на информацијата е избор помеѓу кој се разликуваме помеѓу себе, избор помеѓу кој се разликуваат добрите од помалку добрите. Како да управуваме со информациите е вештина која се стекнува и усовршува, и не прави да бидеме подобри и поуспешни во секојдневното живеење и делување.

Милтон Мејер рекол: „Едно од нештата за кои просечниот доктор нема време е информирање за она што не го научил во училиште. Ако за просечниот човек, медицината е мистерија, тогаш за просечниот доктор се друго е мистерија.“

Клучни зборови:информација, комуникациски вештини, емпатија, лекар-пациент.

ВОВЕД

Зборот *комуникација* потекнува од латинскиот збор "communicare" што значи да се направи или да се стори заедничко или да се стори општо,односно, комуникацијата претставува динамичен и сложен процес во кој луѓето испраќаат и примаат вербални и невербални пораки за да разберат и да бидат разбрани. Во нашата земја се уште не постои свест за постоењето и важноста на изучувањето на знаењата од областа која,вообичаено,секаде во светот околу нас, се нарекува комуникациски вештини (communication skills).Суштинската празнина во сферата на интерперсоналните комуникации може јасно да се дефинира како отсуство на базични комуникациски системи во групната култура.Живееме во ера на глобална комуникација, каде што информацијата е достапна и патува брзо, но сепак глобално се соочуваме со пад на комуникацијата помеѓу пациентите и лекарите. Основниот проблем се гледат во се поголемото незадоволство на пациентите кон лекарите и нивно напуштање на терапевскиот конвенционален протокол на лекување и прибегнување кон алтернативни методи на лекување.

Пациентите сакаат квалитетна информација за своите проблеми, како и за можни решенија, сакаат поотворено да слушнат за можните ризици од терапијата, да се ослободат од болката и емотивниот стрес, сакаат стручен совет за тоа што тие сами би можеле да сторат за себе.

Денес пациентите се консументи на здравје и сакаат да бидат активни учесници во донесувањето на медицинските одлуки. Лекарите и пациентите имаат различни аспекти во комуникацијата, пациентите се фокусираат на својот живот додека пак лекарите на медицината. Овие разлики влијаат врз квалитетот на партнерството лекар-пациент, едукацијата на пациентите, нивната спремност да соработуваат, здравствениот исход, влијанието и подобрувањето на емотивното здравје, разрешување на симптомите, контрола на болката, подобрување во функционалноста, подобрување и во физиолошките мерења, како што се крвниот притисок и нивото на шеќерот во крвта (Хоторнов ефект).

Грижата за здравјето се темели врз доверлива врска која се негува со споделување на идеи и чувства преку интеракцијата на лекарот и пациентот. Развојот и усовршувањето на комуникациските вештини помага во напредокот на професионалната кариера на лекарите како и стекнување на доверба кај пациентите, и нивна добра здравствена едукација. Процесот е двонасочен, самиот напредок на лекарот доведува и до здравствен напредок и прогресивна еволуција на пациентите, како и создавање на врска мој-лекар мој-пациент. Добрата ефективна комуникација е средство за надминување на пречките на работење и делување во современото живеење особено во доменот на пружањето на здравствените услуги. Со соодветна мотивација можат да се стекнат нови комуникациски вештини кои ќе го унапредат комуникацискиот процес¹. Развивањето на добрите комуникациски вештини се клучни за успехот во модерните деловни средини како и во модерното секојдневие. Сите автори кои работат на полето на комуникологијата, и кои се стремат и обидуваат да ја дефинираат, опишуваат три главни димензии: содржина, форма и цел на комуникацијата, преку кои таа добива своја структура и леснотија во разбирањето. Со содржината и формата се креира порака која се испраќа кон целта, која пак може да биде самиот човек, друга личност или друг ентитет како група или организација.²

ВОСПОСТАВУВАЊЕ НА ЕФИКАСНА КОМУНИКАЦИЈА ЛЕКАР-ПАЦИЕНТ

Анализата на комуникацијата и воспоставување на интракција лекар-пациент треба да се одвива во насока на развој на ефикасна комуникација, надминување на недоразбирањата, развој на добар однос лекар -пациент и емпатија. Лекарите користат медицински јазик, кој технички е точен, и неразбирлив како секојдневен јазик, кој не е лесно разбирлив за пациентите. Искуските лекари умеат да балансираат помеѓу двата јазика, со цел подобро да комуницираат со нивните пациенти. Се случува и пациентите да се обидат да го користат медицинскиот јазик наместо секојдневниот јазик што често доведува до неточност и забуна. Основната структура на човековата личност и особините на личноста влијаат на испраќање, прифаќање и разбирање на пораките при комуникацијата. Различни душевни појави и процеси кои се вклучени во комуникацијата ја обликуваат, а несвесните механизми на личноста клучно влијаат на одвивањето на процесот на комуникацијата. Анализата и познавањето на личните карактеристики и посебно нивното влијание на комуникацијата и те како помагаат во лекарската пракса и анализа на пациентите, како и во изборот на соодветена порака и медиум преку кој терапевтот ќе ја испрати пораката до својот пациент а тој ќе ја прими и разбере со цел грижа и унапредување на сопственото здравје. Доколку сакаме да ги издвоиме централните феномени на нашето време, сигурно е дека помеѓу нив секогаш би се нашла комуникацијата како прастара, преисториска човекова дејност. Комуникациите, на почетокот на третиот милениум станале универзално и неопходно оружје во сите активности на цивилизацијата¹.

Комуникацијата е суштина на модерната наука, а пораката е нејзин Бог. Затоа, од особена важност е оспособувањето на работниците во здравствената дејност во совладување на вештините за воспоставување на квалитетен контакт со луѓето, пред сè пациентите, нивните роднини, придружници. Секако и со колегите во хоризонтално ниво, но и со надредените и останатите здравствени работници. Неопходно е да се запознаат со основните концепти, законитости, принципи и научните истражувања на интерперсоналниот однос во здравството. Воспоставување добар контакт со пациентот е предуслов и создавање на пријатна атмосфера за разговор. Активноста во рамките на формирање на однос соговорник, слушател и мотивацијата да се дојде до заеднички став, со заемно почитување на индивидуалното мислење е услов за добар контакт со пациентот. Потребно е, здравствениот работник доследно да ги застапува своите лични ставови и добро да го распореди времето во кое прецизно, јасно, концизно ќе искаже се што е професионално потребно, а за доброто на пациентот. Факт е дека понекогаш со говор-зборови неможеме да го изразиме најбитното, своите примарни емоции².

¹ Trenholm S., Jensen A, Interpersonal Communication, Belmont, 2000

²Lešič, Vid, Nova paradigma – Prilozi za teoriju komunikacije,

Вербалното изразување може да делува премногу директно и исклучувачко, посебно кога се соопштуваат вести кои не се пријатни за пациентот или неговиот придружник. Затоа е неопходно користењето на многу важниот систем од знаци на гласовна експресија и говор на телото. Оваа вештина се учи со тек на практичната работа во здравствените институции.

ОДЛИКИ НА ЕФИКАСНАТА КОМУНИКАЦИЈА ВО ЛЕКАРСКАТА ПРАКСА („ГЛАСОТ НА МЕДИЦИНАТА“):

1. Прецизност – валидна содржина изложена прецизно;
2. Достапност – пораката да е достапна на крајниот корисник во време кога му е потребна;
3. Навременост – пораката е испорачана кога личноста има потреба.
4. Разбирливост – ги следи нормите на јасност и користи зборови соодветни за пациентот;
5. Културна компетентна – пораката, медиумот и начинот на испораката на пораката соодветствува на културата на целната група;
5. Постојаност – пациентот чувствува дека може да се потпре и на изворот на пораката;
6. Порака и методот на комуникацијата кои се засноваат врз докази;
7. Рамнотежа – изложувањето е урамнотежено (придобивка и ризик, трошок и придобивка);
8. Доследност – пораката е внатрешно доследна низ времето и надворешно доследна со другите извори на непристрасни информации;
9. Повторување – повторливо испорачување со цел да се зајакне пораката.

КАТЕГОРИИ НА НЕДОРАЗБИРАЊЕ ПОМЕЃУ ЛЕКАРИТЕ И ПАЦИЕНТОТ

Причини за недоразбирање помеѓу докторот и пациентот се:

- податоци за пациентот кои лекарот не ги знае;
- податоци за лекарот кои пациентот не ги знае;
- давање противречни информации (вербално или невербално несовпаѓање, варијации од доктор до доктор);
- несогласување околу припишување на причинителот или за природата на болеста;
- неуспех на комуникацијата во врска со одлуката на докторот;
- фактори на врската (дисфункционална двојка)³.

ДОБРА ВРСКА ПОМЕЃУ ЛЕКАР И ПАЦИЕНТ

Односот лекар-пациент е една од најсложените општествени врски бидејќи е многустран и многудимензионален. Многу е тешко да се дефинира оваа сложена врска². Според многу студии потребните состојки за добра врска се:

- взаемна доверба;
- искреност и посветеност на грижата на пациентот;
- социјална ориентација;
- неосудувачки став;
- пријателски настроен однос и емпатија;
- искажување на заинтересираност и желба да се помогне;
- делење комплименти на пациентите;
- давање ненавредливи лични забелешки, смеешење или шегување.

Моделот на Карл Роцерс, каде во центарот на вниманието е клиентот, посочува дека компонентите на добрата врска помеѓу лекарот и пациентот се емпатија, почитување, топлина, искреност и безусловно прифаќање.

ЕМПАТИЈА ВО ОДНОСОТ ЛЕКАР-ПАЦИЕНТ

Емпатија е сочувствување со пациентот додека симпатија е чувствување за пациентот. Емпатија претставува церебрален одговор, наспроти симпатија која е висцерален одговор².

Емпатиската врска се состои од:

- извлекување чувства од пациентот;
- парафразирање и гласно размислување за она што пациентот ќе го каже;
- користење на паузи со молчење кога е потребно за размислување и интроспекција;
- слушање што пациентот зборува и што се обидува или не може да каже (читање меѓу редови);
- охрабрување;
- невербално однесување кое го надополнува горенаведеното.

Карактеристики на личноста и димензиите на личноста кои влијаат на комуникацијата се: способност, конституција, ставови, знаења, искуства, емоции, општествена улога, пол, возраст, потреби, мотиваци и цели.⁶

За да се воспостави успешна комуникација потребно е да се познаваме самите себе - нашите цели, потреби, вредности, верувања, предрасуди.

Musek ги дефинира личните карактеристики како трајна и единствена целина на душевни, внатрешни и телесни карактеристики по кои индивидуата се разликува од останатите.¹⁷⁹ Комуникациските вештини се квалитет на личноста, кои го дефинираат успехот при решавање на разни задачи, проблеми и достигнувања. Нивното познавање даваат информации за тоа кој што може да стори. И се од особена важност при воведувањето на терпевските постапки и предвидување на однесувањето на пациентот кој не е под 24 часовен лекарски мониторинг, како и крајното решение за протоколот на терапија. Во секојдневната лекарска пракса комуникацијата со пациентите од различни возрастни групи се специјализира во зависност од сферата на делување на специфична комуникација со одредени возрастни интересни групи. Така што постојат специфики и разлики во комуникацијата со пациентите кои се со тешки хронични болести, геријатриски пациенти, педијатриски, адолесценти, хоспитализирани пациенти, пациенти од примарно, секундарно и терцијарно ниво на здравствена нега, како и пациентите во стоматолошката здравствена заштита, општа и во поделни специјалности. Изучувањето на комуникацијата и нејзиното усовршување во лекарската пракса треба да го следи протоколот на општите генерални правила на комуникација лекар-пациент, како и усовршување и стремез на подобрување на здравствената едукација и култура преку специфичната комуникација во специфичната сфера на делување⁸.

ЗАКЛУЧОК

Изучувањето на комуникациските вештини како дел од образованието на идните лекари и примена во здравствената пракса бара мотивација и истрајност. Многу пати во секојдневната лекарска пракса се соочуваме со несакани конфликтни ситуации и под притисок на секојдневните потешкотии во работењето се демотивираме. Но, сепак како претпоставени во хиерархиското скалило лекар-пациент треба да научат да се справуваме со секакви ситуации и да бидеме тие кои ќе ја испраќаат пораката и ќе раководат со конверзацијата која ќе ја вроди ефективната комуникација. Само така во денешното време на информатичка револуција нивната информација пратена кон пациентите ќе биде правилно разбрана и ќе може пациентот да остане доследен на изречениот терапевтски протокол, а не да скршне и прибегне кон алтернативни методи на лекување, кои понекогаш може да бидат и живото загрозувачки. Само со секојдневно усовршување и следење на надворешните трендови, може да се задржи приматот во лекарската фела, како и да се изграде и да се сочува авторитетот кон пациентите. Знаењето и умењето е авторитетот, а не дистанцираноста и непристапноста. Со помош на развојот на добрите комуникациски вештини може да се воспостави врската мој пациент – мој лекар, и да се доближат до пациентите без губење на хиерархиска поставеност. Развојот на емпатиската врска помеѓу лекарот и пациентот не значи и губење на професионалноста. Во очите на пациенти треба да бидат и да останат професионалци кои се грижат и делуваат во една многу вулнерабилна зона на делување „туѓото здравје“. Пружањето на здравствената услуга бара соработка и кооперативност од двете страни, и од страна на здравствените работници и од страна на пациентите. Само соработката може да вроди со плод, а тоа е добар лекарски третман и оздравување, доведување до состојба на целосно здравје. Во коренот на секоја добра соработка лежи добрата комуникација, испратена, примена и разбрана порака воочена преку комуникацискиот фидбек. Воедно, за ниту еден лекар и терапевт нема поголем успех и задоволство од здрави и среќни пациенти.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Trenholm S., Jensen A, Interpersonal Communication, Belmont, 2000
2. Lešič, Vid, Nova paradigma – Prilozi za teoriju komunikacije, Zagreb, 2005
3. Sethuraman K.R., Communication skills in clinical practis (Doctor-Patient communication), GIPMOI, Pondisleri, 2001, str.10
4. Hargie O., Dikson D., Skilled interpersonal communication: research, theory and practice, London, 2004
5. Musek J., Znanstvena podoba osebnosti, Ljubljana, 1993
6. Avsec A., Psihodiagnostika osebnosti, Ljubljana, 2007

⁵ Musek J., Znanstvena podoba osebnosti, Ljubljana, 1993

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- 7.APA (American Psychiatric Association) DSM IV Diagnostic and Statistical – Manual, Washington D.C., 1994
- 8.Гафи Мери Елен, Основи на деловно комуницирање, САД
- 9.Iris Fink, Anita Goltnik Urnaut, Darko Števačec, Poslovno komuniciranja, Ljubljana 2009
- 10.Hargie O., Dikson D., Skilled interpersonal communication: research, theory and practice, London, 2004
- 11.Maslow A. H., Motivacija I ličnost, Beograd, 1982
- 12.Trenholm S.,Jensen A, Interpersonal Communication, Belmont, 2000
- 13.Lešič, Vid, Nova paradigma – Prilozi za teoriju komunikacije, Zagreb, 2005
- 14.Weirich Heinz, Koontz Harold, Menagement, Ninth edition, 1988

ATTITUDES OF STUDENTS FROM “NURSE” SPECIALTY TO INTRODUCING E-LEARNING AT MEDICAL UNIVERSITY OF PLOVDIV – ECONOMIC ASPECT

Rumyana Stoyanova

Department of Health Management and Health Economics, Medical University of Plovdiv,
rumi_stoqnova@abv.bg

Kristina Kilova

Department of Medical Informatics, Biostatistics and E-learning, Medical University of Plovdiv
k_kilova@abv.bg

Abstract: The aim of this study was to examine the attitudes of students from “Nurse” specialty to introducing e-learning in the educational program.

Material and Methods: This was a descriptive, non-experimental study. An anonymous survey was carried out among 160 students from specialty “Nurse” – 1, 2 and 3 courses, studying at Medical University of Plovdiv. The period was in March 2016. The questionnaire contained several items related to socio-demographics characteristic, attitudes of students to introducing e-learning and assessment of the benefits of it.

Results were analyzed using descriptive statistics of the data (mean, standard deviation, number, percentage), using the SPSS 17.0. Other statistical analysis methods that were used include non-parametric and correlation analysis.

Results: The results show that 47,5% (n=76) of students are willing to introduce e-learning in their study program. The main benefits from e-learning according students are: 1) economy of financial recourses (60,0%; n=96); 2) flexibility and convenience in allocating time for training (46,2%; n=74); 3) decrease of time for transport (44,4%, n=71); 4) decrease of time for obtaining information (26,2%; n=42). The results found relationship between attitudes of nurses and their age (P=0,027) and relationship between attitudes of nurses and benefits of its implementation (P=0.000).

Conclusion: The survey clearly shows evidence for the positive attitudes of students of specialty “Nurse” to introducing e-learning in their educational program.

Keywords: e-learning, nurse, education, attitudes

INTRODUCTION

Over the past twenty years information and communications technologies (ICT) are rapidly developing while penetrating every sphere of life. The learning process is also influenced by them. Striving for perfection creates a premise for the use of ICT in education as knowledge reaches everyone who wants without restrictions of time and place. The learning process is more flexible compared to, for example, traditional training. The e-learning is arising and developing, which is a premise for taking the education to a new level. As submitted by P. M. Privateer, the creation and proliferation of knowledge in our century is undoubtedly “supported by technology activity” [1].

E-learning is training for whose preparation, implementation and management modern information and communications technologies are used, including the Internet [2].

The penetration of information and communications technologies in healthcare requires placing a flexible and advanced training of health personnel [3], [4]. One of the most perspective initiatives related to e-learning is that in the healthcare sector [5]. There are many principal reasons for the great interest in e-learning, but two definitely dominate. The first is the requirement of students for flexibility in learning, and the second is related to the integration of modern technology in their lives [6].

In 2014 at Medical University – Plovdiv, Project BG051PO001-4.3.04-0035 “Creating a System for Effective Remote Electronic Based Learning Masters in Public Health” under the Operational Program “Development of Human Resources” ended successfully. When designing the learning, establishing the electronic disciplines and creating the multimedia content the project team analyzed and reported developed competencies and educational domain into which they fall, the characteristics of students and the environment in which the course is realized [7].

World practice shows that the majority of Masters programs in Health Care Management (HCM) are available remotely. In Bulgaria this subject is taught in full or part time over 20 years, but there are few distance or mixed programs and a year or two ago were not offered in medical universities. That is why we believe that this form of learning can be successfully implemented in the undergraduate program of “Nurse” specialty in disciplines that allow it. An important circumstance is whether the students would be motivated to use an e-learning platform.

The aim of this study is to examine the attitudes of students from “Nurse” specialty to introducing e-learning in the educational program.

MATERIAL AND METHODS

The study is based on an anonymous survey among students of specialty "Nurse" in the first, second and third courses, studying at Medical University Plovdiv. The period was in March 2016. The questionnaire contained eight closed questions and two open questions related to demographic characteristics - age and training course.

The question that determines the attitudes of students to introduce e-learning into their educational program is: " Would you use the e-learning platforms for courses that allow this form of training?" with possible answers "yes", "no "and" I cannot answer ".

The remaining issues are related to determining the benefits which students believe would raise the introduction of e-learning in the educational process and their satisfaction with the quality of education at the present time.

160 students from "Nurse" specialty took part in the survey, which represents 75% of the researched set of students. The average age of respondents was $23,58 \pm 6,459$ years.

Software product SPSS 17 and Excel 2010 for Windows were used for the data treatment. We used descriptive analysis, analysis of variance, chi-square analysis for the study of relationships and correlation analysis for research and evaluation of relations in the observed objects.

RESULTS

The results show that a significant percentage of students would like to be trained through platforms for e-learning courses that allow such training. The distribution of answers is shown in Fig. 1.

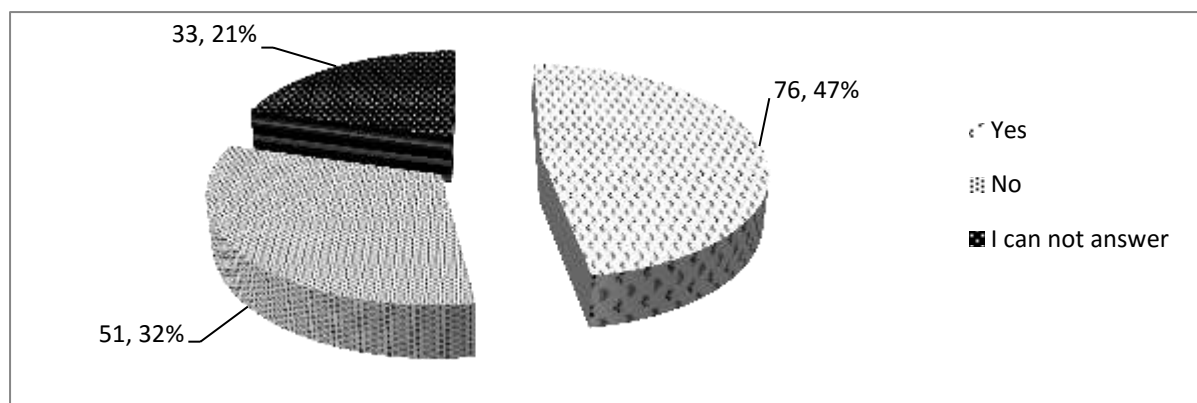

Fig. 1. Would you use the e-learning platforms for courses that allow this form of training?

Positive attitudes to introducing the e-learning program were observed in 47,5% (n = 76) of respondents. The results show that there is a link between the attitudes of students and their age (P = 0,027). A significant percentage of people in younger age <25 years tend to be trained through platforms for e-learning courses that allow it. With increasing age > 36 years, people with positive attitudes decrease.

Important component in the formation of positive attitudes are the expected benefits. Table 1 shows the benefits which students believe would raise the introduction of e-learning in the educational process, according to the number of students who have indicated them as a basis for the attitudes they stated.

Tabl. 1. Benefits from the introduction of e-learning in "Nurse" specialty

Benefits	n	%
1. Economy of financial recourses	96	60,0
2. Flexibility and convenience in allocating time for training	74	46,2
3. Decrease of time for transport to the University	71	44,4
4. Decrease of time for obtaining information	42	26,2

As it is clear from the table in the first place stand the financial benefits that students believe they will have if the e-learning is part of their curriculum, i.e. they associate it primarily with saving time and money, which are particularly important categories when determining the effectiveness of an activity.

In international aspect, there is sufficient evidence for the effectiveness of e-learning in the theoretical disciplines. Other studies also indicate that the great advantages of this form of training are: saving time in order to attend classes, as well as flexibility and convenience to the users of platforms for distance learning [8].

However, the majority of respondents (71,3%, n = 114) questioned the applicability of this type of training in the study of their specialty and in this case cannot indicate advantages of its introduction.

To determine whether there is a connection between attitudes of students to introduction of e-learning and the benefits expected from it, a nonparametric correlation analysis is used. The results show that there is a link between the two variables. Data is presented in Table. 2.

Tabl. 2. χ^2 -test and contingency coefficients of Kramer

№	Variables		Non-parametric analysis		Strength of correlation	
			χ^2 analysis	Sig.	Cramer's V	Sig.
1.	Economy of financial recourses	Attitudes to introduce e-learning	20,014	0,000	0,354	0,000
2.	Flexibility and convenience		44,574	0,000	0,528	0,000
3.	Decrease of time for transport		21,471	0,000	0,366	0,000
4.	Decrease of time for obtaining information		25,141	0,000	0,369	0,000

A significant percentage of those who see benefits from the introduction of e-learning in the course of their studies (over 65% of all cases) want to train through platforms for e-learning courses that allow it.

About their current assessment of the quality of the learning process, students are significantly more dissatisfied with their practical training. The results are presented in Fig. 2.

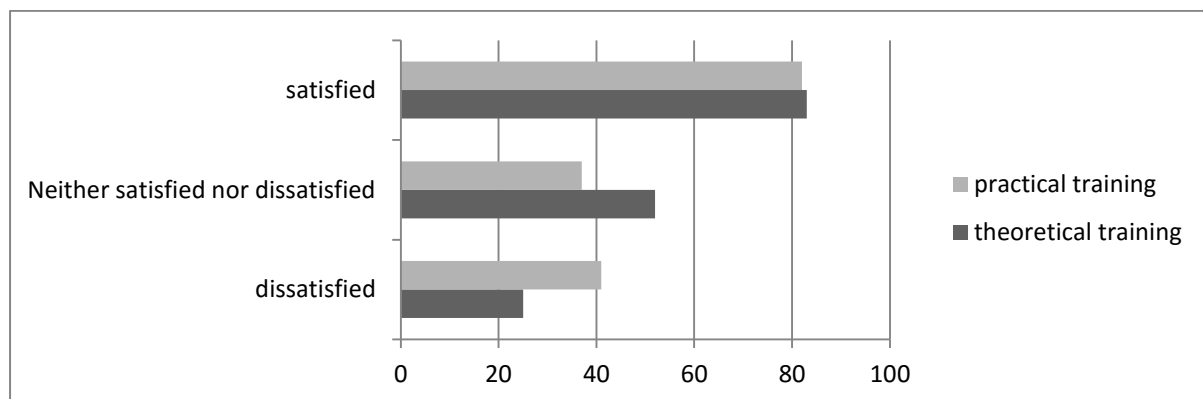

Fig. 2. Level of satisfaction with the training process

To determine whether there is a connection between the attitudes of students to the introduction of e-learning and the satisfaction with their current training, a nonparametric analysis is used. The results show that there is no link between the two variables.

CONCLUSION

There are some positive attitudes among students from "Nurse" specialty to the introduction of e-learning into their educational program. The main factors that are linked to these attitudes are the age of the respondents and the benefits to which they connect e-learning.

These evaluations of the quality of the learning process do not affect the attitudes of future nurses.

REFERENCES

1. Privateer, P. Academic technology and the future of higher education. *The Journal of Higher Education*, 70, 1, 1999, p. 60-79.
2. Beetham, H. Review: developing e-learning models for the JISC Practitioner communities, достъпно на: www.jisc.ac.uk.
3. Booth A, Carroll C, Papaioannou D, Sutton A, Wong R. Applying findings from a systematic review of workplace-based e-learning: Implications for health information professionals: Review. *Health Information and Libraries Journal*. 2009 March; p. 4-21.
4. Childs S, Blenkinsopp E, Hall A, Walton G. Effective e-learning for health professionals and students – barriers and their solutions. A systematic review of the literature – findings from the HeXL project. *Health Information and Libraries Journal*. 2005; 22 (Suppl. 2).
5. Cheng B, Wang M, Morch A, Chen NS, Kinshuk, Spector JM. Research on e-learning in the workplace 2000–2012: A bibliometric analysis of the literature. *Educational Research Review*. 2014 January; p. 56-72.
6. Salyers V, Carter L, Carter A, Myers S, Barrett P. The Search for Meaningful e-Learning at Canadian Universities: A Multi-Institutional Research Study. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*. 2014 December; 15(6).
7. Mateva N, A. Kirkova, B. Torniova, J. Boeva, K. Kilova, J. Dimcheva, Zh. Peychev. Health care professionals' appraisal of distance learning for master degree programs. *Management and education*. 2015, 11 vol 3, 235-240
8. Kirkova A, D. Taneva, N Mateva, Y Tzokova, D Amudjian. E-learning for development of clinical competences of nurses and midwives – review. *Management and education*. 2015, 11 vol 3, 98-104.

FUNCTIONAL ASPECTS OF PREBIOTICS USED IN INFANT NUTRITION

Biljana Markovska

Hospital Plodnost, Women's hospital for obstetrics and gynecology and IVF & Infertility centre for assisted human reproduction, Bitola, Republic of Macedonia biljana-markovska@hotmail.com and

Faculty of Technology and Technical Science Veles, Republic of Macedonia

Valentina Pavlova

Faculty of Technology and Technical Science Veles, Republic of Macedonia

Marija Menkinoska

Faculty of Technology and Technical Science Veles, Republic of Macedonia

Tatjana Blazhevska

Faculty of Technology and Technical Science Veles, Republic of Macedonia

Abstract: Prebiotics are defined as nondigestible food ingredients that beneficially affect the host by selectively stimulating the growth and activity of one species or a limited number of species of bacteria in the colon. Compared with probiotics, which introduce exogenous bacteria into the human colon, prebiotics stimulate the preferential growth of a limited number of health-promoting commensal flora already residing in the colon. The oligosaccharides in human breast milk are considered the proteotypic prebiotic because they facilitate the preferential growth of bifidobacteria and lactobacilli in the colon of exclusively breast-fed neonates.

Breast-feeding is associated with several benefits. Among them, the balanced postnatal development of the immune system is one of the key functions of breast-feeding. Although this effect is of multifactorial origin, it is widely accepted that the entire intestinal microbiota of breast-fed infants represents an important stimulating factor of the postnatal development of the immune system. The effect of breast-feeding on the intestinal microbiota can not be attributed to a single compound, but there is accumulating evidence that human milk oligosaccharides play a crucial role. Because there is a broad consensus that the intestinal microbiota plays an important physiological role for the host, many attempts have been made to influence the intestinal flora by dietary interventions. This article summarizes results of intervention studies in which nonmilk oligosaccharides have been used to mimic the prebiotic effect of breast-feeding. A second focus has been related to the question of whether the prebiotic activity has beneficial effects on the postnatal development of the immune system. The data clearly demonstrate that prebiotics of nonmilk origin can mimic the prebiotic effect of breastfeeding, and this has positive consequences for the postnatal development of the immune system.

Keywords: prebiotics, oligosaccharides, infants

ФУНКЦИОНАЛЕН АСПЕКТ НА ПРЕБИОТИЦИТЕ ВО ИСХРАНАТА НА ДООЕНЧИЊА

Билјана Марковска

Плодност, Специјализирана болница за акушерство и гинекологија и ИВФ центар за инфертилитет и асистирана хумана репродукција – Битола, Република Македонија biljana-markovska@hotmail.com и Технолошко-технички факултет – Велес, Република Македонија

Валентина Павлова

Технолошко-технички факултет – Велес, Република Македонија

Марија Менкиноска

Технолошко-технички факултет – Велес, Република Македонија

Татјана Блажевска

Технолошко-технички факултет – Велес, Република Македонија

Резиме: Пребиотиците се дефинирани како недигестибилни нутритивни состојки, кои благотворно влијаат на домаќинот со селективно стимулирање на растот и активноста на еден вид или на одреден број на видови на бактерии во дебелото црево. Во споредба со пробиотиците, кои се всушност егзогени бактерии во дебелото црево, пребиотиците го стимулираат растот на сапрофитната микрофлора која веќе е присутна во дебелото црево. Олигосахаридите во мајчиното млеко се сметаат за пребиотици затоа што тие го олеснуваат растот на бифидобактерии и лактобацили во дебелото црево на ексклузивно доените новороденчиња.

Мајчиното млеко се смета за идеална исхрана за новороденчето, поради тоа што ги обезбедува сите потребни хранливи материи за нормален раст и развој. Доенето е поврзано со многу бенефиции. Меѓу нив, една од клучните функции на доенето е избалансираниот постнатален развој на имунолошкиот систем. Иако овој ефект е со мултифакторијално потекло, широко е прифатено дека

целата цревна микрофлора на доенчињата претставува важен стимулативен фактор на постнаталниот развој на имунолошкиот систем. Ефектот од доењето на цревната флора не може да се припише на едно соединение, туку има голем број докази дека олигосахаридите во мајчиното млеко играат клучна улога. Затоа што има бројни докази дека цревната микрофлора игра важна физиолошка улога за домаќинот, направени се многу обиди за да се влијае на неа со исхраната. Во овој труд ги резимираме резултатите од интервентните студии во кои немлечните олигосахариди се користат за да го емитираат пребиотичкиот ефект на доењето. Вториот фокус се однесува на прашањето за тоа дали пребиотичката активност има корисни ефекти врз постнаталниот развој на имунолошкиот систем. Податоците јасно покажуваат дека немлечните пребиотици може да го имитираат пребиотичкиот ефект на доењето, и тоа има позитивни последици за постнаталниот развој на имунолошкиот систем.

Клучни зборови: пребиотици, олигосахариди, новороденчиња

1. ВОВЕД

Воспоставувањето на доењето, како и ексклузивното доење кај новороденчињата до 6 месеци и продолжувањето со доење до минимум една година, радикално еволуира во последните години, од нутритивен концепт до концепт на нутритивна терапија како клучен елемент во развојот и одржувањето на функцијата на одредени органи и системи во организмот на новороденчето. Преку мајчиното млеко, како основна храна за новороденчето, виталните клетки се снабдуваат со потребните енергетски и градобни материи, а тоа делува и како функционална храна затоа што има компоненти за кои е научно потврдено дека имаат поволно влијание врз повеќе функции на организмот и влијае врз намалување на ризикот од болести.

Квантитетот и квалитетот на хранливите материи во мајчиното хумано млеко, прилагодени се на функционалното созревање на гастроинтестиналниот тракт (GIT), како и на метаболичката состојба на новороденчето. Тоа содржи и компоненти кои ја помагаат интестиналната дигестија и овозможуваат да се обезбеди функционален капацитет. За време на доењето, составот на интестиналната микрофлора се развива во краток период и станува доминирана од страна на бифидобактериите, додека бебињата хранети со адаптирани формули без пребиотици разваат флора слична на таа на возрасните. Доените бебиња имаат намалена инциденца на алергиски или атопични болести, како и на инфекции, во споредба со бебињата хранети со адаптирана исхрана, што укажува на големото влијание на доењето врз развојот на имунолошкиот систем.

Врз составот на цревната микрофлора може да се влијае или од страна на бактериите со кои се дошло во контакт, кои ќе го преживеат GIT, вршејќи ја својата биолошка активност со интеракција со површината на тенкото црево, и со колонизирање на дебелото црево; или со примена на хранливи состојки кои се недигестибилни за време на поминување низ тенкото црево, стигнуваат до дебелото црево, и ги стимулираат селективните „здрави“ бактерии; или со комбинирање на принципите на синбиотички пристап. Со тоа се унапредува здравјето на луѓето, зашто докажано е дека почетниот развој на микрофлората во интестиналниот тракт, за кој помагаат пребиотиците од мајчиното млеко, влијае врз здравјето на човекот и во подоцнежниот живот.

Овој труд дава преглед на тековните сознанија за влијанието на пребиотиците, т.е. олигосахаридите од мајчиното млеко врз развојот на цревната микрофлора, можностите за емитирање на оваа функција со олигосахариди од немлечно потекло, и потенцијалните корисни ефекти на олигосахаридите-пребиотици врз постнаталниот развој на имунолошкиот систем.

- **Пребиотици** - недигестибилни хранливи состојки кои благотворно влијаат на домаќинот со селективно стимулирање на растот и/или активноста на еден или на ограничен број на бактерии (пробиотици) во дебелото црево, а со тоа го подобруваат здравјето на домаќинот. Пребиотици се недигестибилните јаглехидрати (олиго и полисахариди), некои пептиди и протеини, како и одредени липиди. Овие соединенија не се абсорбираат во горниот дел на GIT и не се хидролизирани од човечките дигестивни ензими. Може да се наречат "храна" која се внесува во дебелото црево и служи како подлога за ендогените бактерии, со што индиректно го обезбедуваат домаќинот со енергија, метаболички супстрати и суштински микронутриенти.

- **Пробиотици** - организми и супстанции кои придонесуваат за цревниот микробиолошки баланс. Тоа се живи микробиолошки суплементи кои благотворно влијаат на домаќинот преку подобрување на цревната микробиолошка рамнотежа. Пребиотиците се користат како супстрати за раст, конкретно насочени кон потенцијално корисните бактерии кои се веќе развиени во дебелото црево.

2. СТРУКТУРА И ФУНКЦИЈА НА ПРЕБИОТИЦИТЕ - ОЛИГОСАХАРИДИ ОД МАЈЧИНО (ХУМАНО) МЛЕКО

Олигосахаридите во хуманото млеко се карактеризираат со огромна структурна разновидност. Мономери на олигосахаридите од мајчино млеко се D-гликоза, D-галактоза, N-ацетилглюкозамин, L-фукоза и сиалинска киселина. Постојат докази дека има повеќе од 1000 различни молекули на олигосахариди во мајчиното млеко и тие се во концентрации до 10g/L. Молекулите се синтетизираат во градите со редукција на лактоза. Јадрото на молекулата се карактеризира со повторување на D-галактоза и N-ацетилглюкозамин, во β -глюкозидна врска со лактоза. Има неутрална и кисела фракција. Неутралната фракција ја карактеризираат α -глюкозидните врски на L-фукозата со јадрото на молекулата; додека дополнителната врска со сиалинска киселина ја карактеризира киселата фракција на олигосахаридите во мајчиното млеко. Бидејќи човечкото црево нема ензими за да ги скине α -глюкозидните врски на L-фукозата и сиалинска киселина, како и β -глюкозидните врски со јадрото на молекулата, тие се отпорни на ензимски расцеп во цревата. Така, тие сеуште се детектираат во фецесот на доените бебиња. Во *in vitro* студии, каде се користени олигосахариди од мајчино млеко како единствен извор на јаглерод, *Bifidobacterium longum* и *Bifidobacterium infantis* покажале значително повисока ферментација врз тестираните олигосахариди од мајчиното млеко; во споредба со ферментацијата забележана со *Escherichia coli*. Тоа потврдило дека бифидобактериите користат сложени јаглехидрати како олигосахаридите од мајчиното млеко, и овие супстанции селективно ја зголемуваат бактериската популација во цревата на бебето.

Пребиотичката функција главно се однесува на неутралниот дел од олигосахаридите во мајчиното млеко, а покрај неа, важни се и антиадхезивните својства кои ја заштитуваат епителнијалната површина од прилепување на патогени (главно поврзани со киселиот дел од олигосахаридите во мајчиното млеко), и можните директни интеракции на олигосахаридите во мајчиното млеко со имунолошкиот систем. Има сè повеќе докази дека интеракцијата меѓу цревната микрофлора и цревниот епител и имуните клетки игра клучна улога во постнаталниот развојот на имунолошкиот систем [1].

Постојат докази дека раната колонизација со специфична микрофлора е поврзана со развој на алергиски симптоми подоцна во живот. Бебињата со алергии се помалку колонизирани од лактобацили и бифидобактерии од бебињата без алергии [2]. Пребиотиците од мајчиното млеко го стимулираат растот на *B. bifidum*, *B. infantis*, и *B. breve* [3], кои функционално влијаат врз имунолошкиот систем и врз имунолошката реакција на домаќинот. Така, кај доените бебиња има помала појава на алергиски реакции.

Мајчиното млеко го штити детето од инфекции на многу комплексен начин, и постојат докази дека олигосахаридите од мајчино млеко се многу важен фактор на мајчиното млеко за зајакнување на имунолошкиот систем на детето.

3. ОЛИГОСАХАРИДИ СО ПОТЕКЛО ОД НЕ-ХУМАНО МЛЕКО

Олигосахаридите од хумано млеко се идентификуваат како функционални компоненти, па затоа направени се многу напори да се емитуваат овие функции преку алтернативни соединенија. Испитувани се олигосахаридите од млеко од домашни животни, како и оние од немлечно потекло, кои може да се најдат во бактерии, габи и растенија, а произлегуваат од хидролиза на полимери за време на дигестијата на храната. Технолошки, тие може да се екстрахираат од природни извори или да се синтетизираат од мономери и/или мали олигосахариди или да се добијат со хидролиза на природни полимери.

За време на неонаталниот период испитуван е пребиотичкиот ефект на галакто-олигосахаридите (GOS), фрукто-олигосахаридите со кратки низи (scFOS-short chain FOS), инулинот, лактулозата, како и комбинации од нив како мешавина на scGOS и лактулоза, мешавина од scFOS и фрукто-олигосахаридите со долги низи (lcFOS-long chain FOS), галактуронска киселина во комбинација со scGOS и lcFOS, и мешавина од scGOS и lcFOS. Постојат неколку други јаглени хидрати под истрага во врска со нивната можна пребиотичка функција, како што се пектини, резистентен скроб, ксило-олигосахариди, соини олигосахариди, или изомалтулоза.

За да се детектира пребиотичкиот ефект, генерално се зема бројот на фекални бифидобактерии, т.е. нивниот процент во однос на вкупните бактерии, како и производство на SCFA (short-chain fatty acids – масни киселини со кратки низи – продукти на ферментација на бактериите во GIT кои користат јаглехидрати како извор на енергија). Врз основа на овие маркери, достапни податоци има само за GOS и FOS, за да се класифицираат како пребиотици.

Кај доенчињата хранети со млечни формули дополнети со scGOS/lcFOS, во фецесот биле детектирани двата пребиотици. Смесата на scGOS/lcFOS резултатива со слични типови на SCFA како кај олигосахаридите од хумано млеко кај доенчињата. Се работи за специфична мешавина во сооднос scGOS/lcFOS 9:1, која влијае врз развојот на раната микрофлора и го зголемува бројот на *Bifidobacterium*

и *Lactobacillus* како кај доенчињата. Тоа резултира со високи концентрации на лактати, малку кисела pH вредност и присуство на специфични масни киселини со краток синцир, кои се богати со ацетати и со малку бутирати и пропионати. Ова е во согласност со ин витро експерименти во кои е испитувана ферментацијата на GOS и FOS со бифидобактерии и лактобацили [4].

4. ЕФЕКТОТ ОД ФЕРМЕНТАЦИЈАТА НА GOS И FOS ВО ДЕБЕЛОТО ЦРЕВО

Бифидогениот ефект е поврзан со намалување на pH во столицата и промени во моделот на SCFA, кои се ферментациони производи на бактериите од цревата, и се важна карактеристика на целата цревна микрофлора [5]. Така, може да се претпостави дека типови на SCFA слични на тие кои се наоѓаат кај доените новороденчиња одразуваат сличности на целата микрофлора помеѓу доените бебиња и тие хранети со формула со пребиотик.

Постојат неколку резултати од истражувања што покажуваат дека SCFA и ниската pH влијаат на физиолошката улога на цревните клетки.

SCFA го подобруваат интегритетот на гастроинтестиналната бариера преку стимулација на производството на муцин-2.

SCFA го инхибираат растот на патогени во дозно-зависни начини, но не влијаат на растот на пробиотиците. Овој ефект се гледа само при pH 5,5 (како кај доенчињата), не и при pH 7,5 (како кај бебињата кои не се доени) [6].

Покрај тоа, SCFA може да играат улога и во регулирањето на интестиналниот мотилитет [7].

5. ВЛИЈАНИЕТО НА МАЈЧИНОТО МЛЕКО И АДАПТИРАНИТЕ МЛЕЧНИ ФОРМУЛИ КОИ СОДРЖАТ scGOS+lcFOS ВРЗ РАНАТА МИКРОФЛОРА

Човечкото тело е домаќин на околу 100 трилиони бактерии, од кои повеќето се наоѓаат во цревата. Цревната микрофлора претставува 1/10 од бројот на клетки во човечкото тело и е 50% од фекалната материја [8]. При раѓање и веднаш потоа, микробите го колонизираат дигестивниот тракт, достигнувајќи голем број во рок од неколку дена, со највисоки износи во дисталниот дел од дебелото црево [9]. Основањето на микрофлората се смета дека е важно за цревната хомеостаза. Тоа влијае врз развојот на имунолошкиот систем, па затоа од клучно значење е симбиозата домаќин-микрофлора. Оваа симбиоза е важна дури и во подоцнежниот живот, бидејќи микробите придонесуваат за деградацијата на храна на состојки кои служат како извор на енергија за ентероцитите, за детоксикација на ксенобиотичните соединенија, за биоактивација на корисни состојки како што се полифенолите, до базална стимулација на имунолошкиот систем и епителот и за спречување на колонизацијата или прекумерниот развој на патогени микроорганизми [10]. Затоа, специфичните олигосахариди, кои дејствуваат како селективни подлоги за микрофлората, се сметаат за најефикасни во модулирање на микробиолошкиот состав и активноста на начин кој е сличен на мајчиното млеко. Селективното зголемување на одредени видови на *Bifidobacterium* веројатно е од клучно значење за физиологијата на интестиналниот тракт. *Bifidobacterium* видовите се првите корисници на недигестивилните олигосахариди. Исто така, бројот на неколку патогени бактерии, значително бил помал кај хранетите со формула со scGOS + lcFOS.

Воведувањето на цврста храна во периодот на одвикнување се совпаѓа со зголемување на некои видови во микрофлората, како што се разградувачите на растителните полисахариди (пр. *Bacteroides*) [11]. Дури и во една микробиолошки покомплексна животна средина во периодот на одвикнување, додавањето на scGOS+lcFOS во цврста храна предизвикува зголемување на процентот на фекални *Bifidobacterium* во цревната микрофлора [12]. Во поново време, се докажало дека микробиолошките промени поврзани со scGOS+lcFOS во текот на првите 6 месеци од животот може да имаат долготраен ефект. Значителни разлики продолжуваат да се забележуваат и по периодот на одвикнување, на возраст од 1 година, без понатамошно дополнување [13]. Овие податоци покажуваат дека исхраната во период од животот кога микрофлората е сеуште во развој може да има значителни последици врз микробиолошката рамнотежа. Таканареченото програмирање на микрофлората е од голем интерес, бидејќи составот на стабилната микрофлора кај возрасните е поврзан со подложноста на болести [14].

6. НАРУШУВАЧИ НА НЕОНАТАЛНАТА МИКРОФЛОРА

Најголемо нарушување на природниот состав на неонаталната микрофлора се јавува по царски рез, употреба на антибиотици и хранење со млечна формула. Воведувањето на формула или цврста храна рано во постнаталниот период ја нарушува колонизацијата и пролиферацијата на неонаталната цревна микрофлора [15], а со тоа може да се намалат и придобивките од доењето. Млечните формули, па дури и давани во мали количини за време на доењето, може да ја изменат структурата на бактериските заедници кои вообичаено се наоѓаат во GIT на доените новороденчиња [16].

7. ПРЕВЕНЦИЈА И ПРИСТАПИ ЗА РЕСТАВРАЦИЈА НА НЕОНАТАЛНАТА МИКРОФЛОРА

Нарушувањето на природниот процес на спонтаното раѓање, може да го спречи природниот развој на неонаталната микрофлора и долгорочно да доведе до зголемување на ризикот од метаболички и имунолошки заболувања кај новороденчињата. Во однос на ова, зголемената стапка на царски резови, пренатална и перинатална употреба на антибиотици [17,18] и хранењето со млечни формули, ја нагласуваат важноста од промовирање на вагиналното породување, намалена администрација на антибиотици и повторното ставање акцент врз иницирање и одржување на доењето.

Веројатно најдобар начин да се промовира и одржува здрава неонатална микрофлора е преку ексклузивно доење. Со оглед на тоа дека мајчиното млеко има ефект на засејување и селектирање на одредена популација на бактерии во цревата на доенчето [19], се очекува дека ексклузивното доење кај претходно хранети новороденчиња со млечна формула, би делувало регенеративно на GIT. За бебиња чии мајки не може да дојат, мајчиното млеко од донатори (од банки за мајчино млеко) би можело да биде алтернатива за млечна формула; сепак, ова млеко обично е резервирано за предвремено родени или болни доенчиња и може да биде тешко да се добие за здрави бебиња. Банките за мајчино млеко го пастеризираат млекото, но тоа не влијае врз олигосахаридите во мајчиното млеко или врз полинезаситените масни киселини со долг синџир, и на тој начин овие пребиотички состојки се непроменети и овозможуваат да се олесни растот на *Bifidobacterium spp.* во GIT на новороденчињата [20]. Ако мајчиното млеко е недостапно, добра алтернатива може да бидат формулите збогатени со пребиотици и пробиотици. Најновите истражувања имаат цел да ги разберат комплексните микробиолошки интеракции во мајчиното млеко, што ќе овозможи да се оптимизираат формулите со пробиотици и пребиотици за да ги емитираат биоактивните придобивки обезбедени од страна на доењето.

8. ЗАКЛУЧОК И ИДНИ ПЕРСПЕКТИВИ

Мајчиното млеко има клучна улога за здрав развој на доенчињата. Преку т.н. ефекти на програмирање, настаните од почетокот на животот може да доведат до долгорочни физиолошки резултати кои се важни за здравјето и болестите. Препознавајќи ја важноста на интестиналната микрофлора во човечката физиологија, воведувањето на недигестибилни олигосахариди со слично дејство како олигосахаридите од хумано млеко врз развојот на микрофлората може да се смета како чекор напред во бебешката исхрана. Пребиотиците значително влијаат на микробиолошкиот екосистем, и модулацијата на составот и активноста на интестиналната микрофлора, а дадено е и делумно објаснување за придобивките на пребиотиците покажано во клинички студии. Во иднина се надеваме дека ќе го прошириме нашето знаење за бактериските функционалности во стомакот, кои може да овозможат натамошна идентификација на групи на бактерии, компоненти добиени од бактерии, или микробиолошки метаболити кои се особено важни за оптимално здрав развој на бебињата. Предизвик пред нас е да се идентификуваат хранливи концепти кои можат да донесат здравствени придобивки со модулирање на цревната микрофлора во почетокот на животот. Важен извор на инспирација, најверојатно, ќе продолжи да биде единствениот и уникатен состав на мајчиното млеко.

9. ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Boehm G, Jelinek J, Knol J, M'Rabet L, Stahl B, Vos P, Garssen J. Prebiotics and immune responses. *J Pediatr Gastroenterol Nutr.* 2004;39: Suppl. 3:772–3.
- [2] Bjorksten B, Sepp E, Julge K, Voor T, Mikelsaar M. Allergy development and the intestinal microflora during the first year of life. *J Allergy Clin Immunol.* 2001;108:516–20.
- [3] Ouwehand AC, Isolauri E, He F, Hashimoto H, Benno Y, Salminen S. Difference in *Bifidobacterium* flora composition in allergic and healthy infants. *J Allergy Clin Immunol.* 2001;108:144–5.
- [4] Ben X, Zhou X, Zhao W, Yu W, Pan W, Zhang W, Wu SM, Van Beusekom CM, Schaafsma A. Supplementation of milk formula with galacto-oligosaccharides improves intestinal micro-flora and fermentation in term infants. *Chin Med J (Engl).* 2004;117:927–31.
- [5] Knol J, et al. Colon microflora in infants fed formula with galacto- and fructo-oligosaccharides: more like breast-fed infants. *J Pediatr Gastroenterol Nutr.* 2005; 40:36–42.
- [6] Van Limpt C, Crienen A, Vriesema A, Knol J. Effect of colonic short chain fatty acids, lactate and pH on the growth of common gut pathogens. *Pediatr Res.* 2004;56:487.
- [7] Dass NB, John AK, Bassil AK, Crumbley CW, Shehee WR, Maurio FP, Moore GB, Taylor CM, Sanger GJ. The relationship between the effects of short-chain fatty acids on intestinal motility in vitro and GPR43 receptor activation. *Neurogastroenterol Motil.* 2007;19:66–74.

- [8] Arumugam M, Raes J, Pelletier E, Le Paslier D, Yamada T, Mende DR, Fernandes GR, Tap J, Bruls T, Batto JM, et al. Enterotypes of the human gut microbiome. *Nature* 2011;473:174–80.
- [9] Benno Y, Sawada K, Mitsuoka T. The intestinal microflora of infants: composition of fecal flora in breast-fed and bottle-fed infants. *Microbiol Immunol* 1984;28:975–86.
- [10] Matthies A, Loh G, Blaut M, Braune A. Daidzein and genistein are converted to equol and 5-hydroxy-equol by human intestinal *Slackia isoflavonicvertens* in gnotobiotic rats. *J Nutr* 2012;142:40–6.
- [11] Koenig JE, Spor A, Scalfone N, Fricker AD, Stombaugh J, Knight R, Angenent LT, Ley RE. Succession of microbial consortia in the developing infant gut microbiome. *Proc Natl Acad Sci USA* 2010;108:4578–85.
- [12] Scholtens PA, Alles MS, Bindels JG, van der Linde EG, Tolboom JJ, Knol J. Bifidogenic effects of solid weaning foods with added prebiotic oligosaccharides: a randomised controlled clinical trial. *J Pediatr Gastroenterol Nutr* 2006;42:553–9.
- [13] Salvini F, Riva E, Salvatici E, Boehm G, Jelinek J, Banderali G, Giovannini M. A specific prebiotic mixture added to starting infant formula has long-lasting bifidogenic effects. *J Nutr* 2011;141:1335–9.
- [14] Rajilic-Stojanovic M, Biagi E, Heilig HG, Kajander K, Kekkonen RA, Tims S, de Vos WM. Global and deep molecular analysis of microbiota signatures in fecal samples from patients with irritable bowel syndrome. *Gastroenterology* 2011;141:1792–801.
- [15] Palmer C, et al. Development of the human infant intestinal microbiota. *PLoS Biol.* 2007; 5:e177.
- [16] Mackie RI, et al. Developmental microbial ecology of the neonatal gastrointestinal tract. *Am J Clin Nutr.* 1999; 69:1035S–1045S.
- [17] Broe A, et al. Increasing use of antibiotics in pregnancy during the period 2000-2010: prevalence, timing, category, and demographics. *BJOG.* 2014; 121:988–996.
- [18] Ledger WJ, Blaser MJ. Are we using too many antibiotics during pregnancy? *BJOG.* 2013; 120:1450–1452.
- [19] Nakamura N, et al. Molecular ecological analysis of fecal bacterial populations from term infants fed formula supplemented with selected blends of prebiotics. *Appl Environ Microbiol.* 2009; 75:1121–1128.
- [20] Bertino E, et al. Effects of Holder pasteurization on human milk oligosaccharides. *Int J Immunopathol Pharmacol.* 2008; 21:381–385.

EFFECTIVNESS OF JOINT MOBILISATION AND MULLIGAN'S MOBILISATION WITH MOVEMENT TECHNIQUES IN PATIENTS AFTER DISTAL RADIUS FRACTURE

Gergana Angelova-Popova

University „Prof. doctor Asen Zlatarov”, Medical college, Burgas, Republic of Bulgaria

giggi_popa@abv.bg

ЕФЕКТИВНОСТ НА СТАВНО-МОБИЛИЗАЦИОННИТЕ И ТЕХНИКИТЕ ЗА МОБИЛИЗАЦИЯ С ДВИЖЕНИЕ ПО МЪЛИГАН ПРИ ПАЦИЕНТИ СЛЕД ФРАКТУРА НА ДИСТАЛНИЯ РАДИУС

Гергана Ангелова-Попова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров” Бургас, Медицински колеж, Република България

giggi_popa@abv.bg

ЦЕЛ

Целта на настоящата разработка е да се анализират възможностите за приложение и да се проследи ефекта от ставно-мобилизационни техники /СМТ/ и техники за мобилизация с движение /МСД/ по В. Mulligan при пациенти след фрактура на дисталния радиус /ФДР/.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

За период от 3 г. са проследени 46 пациенти с ФДР – 41 жени на средна възраст 62.9 г. и 5 мъже на средна възраст 37.6 г. Дванадесет от тях са с усложнения от типа на комплексен регионален болков синдром /КРБС/, невропатия на нерв, скованост в гривнена става и пръсти, силна болка, значителен оток и др. Пациентите са лекувани консервативно с гипсова имобилизация или с киршнерови игли и гипсова имобилизация за около 30-35 дни. Кинезитерапевтичните процедури започват на 3-5 ден след сваляне на имобилизацията.

Следимобилизационният период при тези пациенти разделяме на няколко фази.

Техниките за МСД включваме в края на подготвителната фаза (от 10 до 15-20 ден след сваляне на имобилизацията), а пасивните ставно-мобилизационни техники III-IV степен през основна (функционална) фаза - от началото на 3 до края на 4 седмица след имобилизацията при наличие на добро калусообразуване.

ОПИСАНИЕ НА ПРИЛАГАНИТЕ ТЕХНИКИ

- За възстановяване на флексия и екстензия в гривнена става прилагаме:
 - Латерално плъзгане на проксималния карпален ред /ПКР/ спрямо стабилизирани радиус.

Пациента извършва ограниченото движение до възможния обем без провокиране на каквато и да е болка, като терапевта се движи едновременно с него, поддържайки равнината на движение. При възможност пациента прилага допълнителен пасивен натиск в края на възможния активен обем на движение (фиг.1 и фиг. 2).

Фиг.1 Поддържано латерално плъзгане на проксимален карпален ред

Фиг. 2 Латерално плъзгане на ПКР - активна екстензия с допълнителен натиск

- Поддържано вентрално или дорзално плъзгане на *os scaphoideum* в зависимост от обезболяващата посока, осъществено посредством двата палеца на терапевта, при едновременно извършване на активна екстензия в гривнена става от страна на пациента. Показалците стабилизират радиуса и улната от противоположната страна. В края на възможния обем на движение при липса на болка, пациентът добавя допълнителен пасивен натиск.
 - За възстановяване на супинация и пронация прилагаме:
- Вентрално плъзгане на главата на радиуса в ПРУС при 90° флексия в лакътна става, с помощта на двата палеца на терапевта и извършване на активна супинация от страна на пациента (или дистално плъзгане на същата – изследва се индивидуално за всеки пациент ефективността). Кинезитерапевта през цялото време поддържа мобилизационния натиск и следва равнината на движение (фиг. 3).

МСД се прилагат в 3 серии от по 7-10 повторения на процедура - 5 -8 сесии.

Пациентът извършва всички движения при поддържане на постигнатата трансляция от кинезитерапевта. Техниките са показани, ако чрез плъзгането движението се обезболява и увеличава своя обем. При неуспех кинезитерапевта прецизира техниката си, като леко променя посоката на плъзгане или силата на мобилизацията до постигане на безболезнено и в по-голям обем движение.

В подготвителната фаза започваме с движението, което е по-малко болезнено, а в основната фаза започваме с по-болезненото и по-ограничено движение.

Успехът на МСД се основава до голяма степен от избора на посоката на поддържаното коригиращо плъзгане (С.-У. Hsieh et al.,2002). Подчертана е специфичността на техниките при всеки пациент.

През основната следимобилизационна фаза прилагаме:

- Вентрална мобилизация на главичката на улната, осъществено от двата палеца на кинезитерапевта, при стабилизирани радиус с помощта на показалците, комбинирано с активна флексия в гривнена става. В края на възможния обем на движение при липса на болка, пациентът прилага допълнителен натиск (фиг.4).

Фиг. 3 МСД на ПРУС – активна супинация с допълнителен натиск поддържано вентрално плъзгане на главата на радиуса с активна супинация с допълнителен натиск

Фиг. 4 Вентрална мобилизация на главичката на улна – активна флексия с допълнителен натиск

- Вентрална мобилизация на главичката на улната в ДРУС с извършване на активна супинация на предмишницата при едновременна флексия в лакътна става по В. Mulligan.
- Вентрална мобилизация на *os ulnae* за възстановяване на супинацията, осъществяваща разтягане на междукостната мембрана между радиус и улна.

При ставна патология за увеличаване на обема на движение се използват ставно-мобилизационни техники за разтягане на ставната капсула (Randall, T. et al., 1992), както и пасивно разтягане и мускулно инхибиторни техники за удължаване на периартикуларната съединителната тъкан и мускулно-сухожилни единици.

Когато причина за ограниченото движение е капсулна рестрикция са налице следните признаци:

- Пасивният обем на движение на ставата е ограничен по капсулен модел;
- Налице е плътен (към твърд) капсулен краен усет при приложение на допълнителен натиск към тъканите ограничаващи обема на движение;

- Налице е ограничена ставна игра, когато се провежда тестване на мобилността (аксесорните движения);

Ставно мобилизационни техники, приложени в крайният възможен обем на движение, степен III-IV при поносимост от страна на пациента се прилагат при данни за добро костно срастване и при добра фиксация дистално от радиус, за да се избегне риск от предаване на усилието върху фрактурираното място.

За увеличаване на флексията прилагаме:

- Дорзално плъзгане на скафоидеум при стабилизирани радиус;
- Дорзално плъзгане на трикветрум при стабилизирани улна;
- Воларно плъзгане на трапециум и трапецоидеум при стабилизирани скафоидеум;
- Воларно плъзгане върху улната при стабилизирани лунатум.

За увеличаване на екстензията прилагаме:

- Воларно плъзгане на конвексния скафоидеум при стабилизирани радиус;
- Воларно плъзгане на конвексния лунатум при стабилизирани радиус;
- Воларно плъзгане на конвексния капитатум при стабилизирани лунатум;
- Воларно плъзгане на конвексния трикветрум при стабилизирани улна.

Много добър незабавен ефект регистрирахме след приложението на воларни мобилизации на горен карпален ред /предимно на *os scaphoideum*, *os lunatum*/ в края на възможния пасивен обем на движението екстензия в гривнена става (фиг.5 и фиг.6).

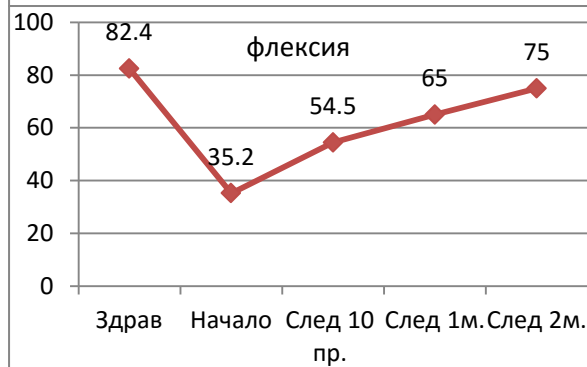
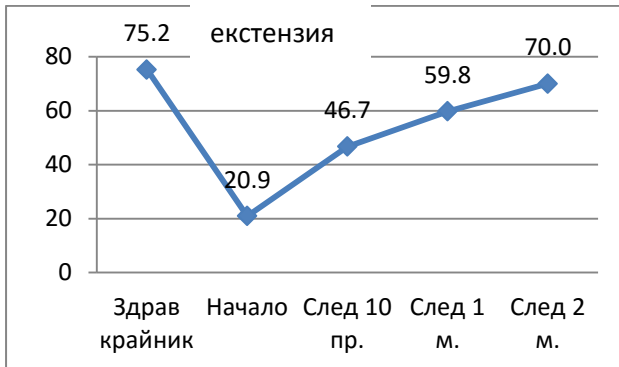
Фиг. 5 Воларна мобилизация на *os scaphoideum*, *os lunatum*/

Фиг.6 Воларна мобилизация на *os scaphoideum*/ *os lunatum* в края на възможния пасивен обем на екстензията в гривнена става с допълнителен натиск

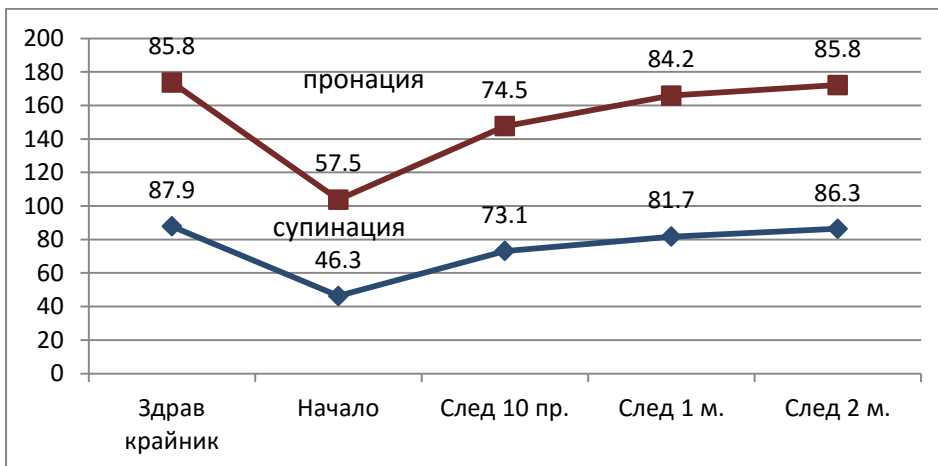
В този период при наличие на плътен (капсулен) краен усет прилагаме техниките в края на възможния пасивен обем на движение III-IV степен.

РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗ

Фиг.1 Промяна в пасивния обем на екстензията в гъривнена става

Фиг.2 Промяна в пасивния обем на флексията в гъривнена става

Фиг.3 Промяна в пасивния обем на супинация и пронация в радио-улнарни стави

От анализа на данните на пасивния обем на движенията в сагитална и ротаторна равнина се вижда почти пълно възстановяване на нормалния обем на движение до нивото на здравия крайник за приблизително 2 месеца.

Най-голям прираст се наблюдава след първите десет процедури, което в голяма степен се дължи и на включването на МСД по Мълиган. При второто измерване след 1 м. най-голям е прирастът на екстензията, което в най-голяма степен се дължи освен на мускулно-инхибиторните техники, които

прилагаме през този период и на пасивните ставно-мобилизационни техники, приложени в края на възможния обем на движение с характер на стречинг.

ДИСКУСИЯ

Нормалната артрокинематика на киткения комплекс е от съществено значение за цялостната функция на ръката (Саздова Л., Н. Попов, 2013). Водещи автори в областта на физиотерапията и мануалната терапия (Kaltenborn, F.M., 1989, Maitland, G., 1991, Mulligan, B.,) препоръчват мануални ставно-мобилизационни техники за възстановяване на нормалната аксесорната подвижност в областта на китката и ръката.

Едно проучване на Coyle J. A and Robertson V. J (1993) сравнява ефективността на осцилациите с поддържаният стречинг приложени в 6 последователни сесии при 8 жени, след свалянето на шестседмична имобилизация. Те стигат до заключението, че и двете техники водят до значително увеличение в обема на екстензията на китката, но осцилациите са по –ефективни при изразена болка, а стречингът е по –подходящ при липса на болка и в по - късните етапи на лечението. Една от причините супинацията да бъде ограничена и да продуцира болка може да бъде, ако е налице недостатъчно воларната плъзгане на главата на радиуса в проксималната радиоулнарна става или главата на улната спрямо радиуса в дисталната радиоулнарна става. Заради честото ангажиране на дисталната радиоулнарна става в патологията на фрактурата на дисталния радиус, мобилизацията ѝ не е уместна в ранния следимобилизационен период. Затова ние използваме МСД за проксималната радиоулнарна става - вентралната мобилизация на радиалната главата при 90° градуса флексия на лакътна става, комбинирана с активна супинация на ръката на пациента в безболезнено диапазон на движение и по-късно с допълнителен натиск.

Друго проучване на (Varsha C. Naik, et al., 2007) сравнява ефекта от Мейтланд спрямо Мълиган мобилизациите и потвърждава, че болката, мобилността и функционалността се подобряват значително с мобилизационните техники на Мейтланд и Мълиган. Те установяват по-добро статистически значимо облекчаване на болката установено с техниките на Мълиган, които могат да се използват ефективно, когато тя преобладава, докато мобилизационните техники на Мейтланд биха могли ефективно да се използват за възстановяване на мобилността, когато болката не е основен проблем при пациенти с фрактура на Colles.

В своето ръководство Димитрова, Е., (2008) разглежда комбинирането на мануалните мускулни и ставно-мобилизационните техники при лечението на миогенни контрактури на китката.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрова, Е., Приложение на мануални мускулни техники при лечението на миогенни контрактури на китката. сп. Кинезитерапия, 2, 2008, стр.30-47
2. Саздова Л., Н. Попов. Кинезиологична обосновка на мобилизационното въздействие върху дисталния карпален ред при възстановяване на подвижността на китката, сп. Кинезитерапия, 2013
3. С.-Y. Hsieh, B. Vicenzino, C.-H. Yang, M.-H. Hu, C. Yang. Mulligan's mobilization with movement for the thumb: a single case report using magnetic resonance imaging to evaluate the positional fault hypothesis. *Manual Therapy* (2002) 7(1), 44–49
4. Coyle J. A and Robertson V. J (1993): Comparison of two passive mobilizing technique following colles fracture: A multi-element design manual therapy 3: pp 34 –41
5. Kaltenborn, F.M., Manual mobilizations of the extremity joints. Orthopaedic Physical Therapy Products, Minneapolis, 1989
6. Kisner C., L. Colby. Therapeutic Exercise: Foundations and Techniques, 2007, p. 598
7. Maitland, G. Peripheral manipulation. 3rd edn. Butterworths, London, 1991
8. Mulligan Br. Manual therapy NAGS, SNAGS, MWMS etc.
9. Randall, T, Portney, L, Harris, BA: Effects of joint mobilization on joint stiffness and active motion of the metacarpal-phalangeal joint. *J Orthop Sports Phys Ther* 16:30, 1992
10. Varsha C. Naik, Jeba Chitra, Subhash Khatr. Effectiveness of Maitland versus Mulligan mobilization on pain and range of motion in distal radial fracture: a randomized experimental trial. *Indian Journal of Physiotherapy and Occupational Therapy* Vol. 1, No. 4 (2007-10 - 2007-12).

EDUCATION OF HEALTH WORKERS AND IMPROVING THE QUALITY OF HEALTH SERVICES

Gordana Panova

Lenče Nikolovska

Faculty of Medical Sciences - University Goce Delchev- Stip, R.Makedonia
gordana.panova@ugd.edu.mk

Abstract: Education aims to raise awareness of the problem and to provide opportunities for solving the problems that lead to improved quality of health services. Education and education of the Man combined represented the gaining of a meaning, skills, abilities and satisfaction of the needs, the educational component and the gaining of life and working experience, the formation of attitudes, a development of a critical attitude towards work. Education aims to raise awareness and to provide opportunities for solving the problems that lead to improved quality of health services. The quality is an important factor in the reforms and the needs of the modern changes in education. In times of rapid change, the bar steady improvement of the services for health care through the improvement of the quality achieved. Nurse is a profession that systematically monitor the development of the medicine. Nurse is a profession and science based discipline, which helps to Humans to achieve a healthy and productive life and is the main link in the implementation of the health care. Higher education in health sciences in the training of nurses and gives new approaches in the everyday practice of professionals and shows new approaches in the treatment of patients. Nurses and all health workers drugi imposes the need of constant obligation of additional training. The professionalization of the nurse in science, lead to changes in the education system and the needs of the inclusion of the second cycle of the specialist studies.

Conclusion: Education and education of the medical sit aims to raise awareness and to provide better quality of care and the possibilities for solving the problems that lead to improved quality of health services.

Keywords: education, health care, health services.

ОБРАЗОВАНИЕТО НА ЗДРАВСТВЕНИТЕ РАБОТНИЦИ И ПОДОБРУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА ЗДРАВСТВЕНИТЕ УСЛУГИ

Гордана Панова

Ленче Николовска

Факултет за Медицински науки-Универзитет „Гоце Делчев“-Штип, Р.Македонија
gordana.panova@ugd.edu.mk

Апстракт: Образованието има за цел да ја подигне свеста и да обезбедат можности за решавање на проблеми кои доведуваат до подобрување на квалитетот на здравствените услуги. Образованието и едукацијата на човекот преставуваат стекнување на знаења, вештини, способности, задоволување на потребите, образовна компонента и стекнување животни и работни искуства, формирање ставови и развивање критички однос кон работата. Образованието има за цел да ја подигне свеста и да обезбеди можност за решавање на проблемите кои доведуваат до подобрување на квалитетот на здравствените услуги. Квалитетот е важен фактор во реформите и потребите на современите промени во образованието. Во време на брзи промени се бара постојано подобрување на услугите за здравствена заштита и постигнување на квалитети.

Медицинска сестра е професија која систематски го следи развојот на медицината. Медицинска сестра е професија и наука базирана на дисциплина, која им помага на луѓето да постигнат здрав и продуктивен живот и е главната алка во спроведување на здравствената нега. Високото образование на здравствени науки во обуката на медицински сестри дава нови пристапи во третманот со пациентите во секојдневната практика како лица професионалци. Медицинска сестра и сите други здравствени работници наметнуваат потреба од постојана обврска за дополнителна обука. Професионализацијата на медицински сестри во науката, доведе до промени во образовниот систем и потреба од вклучување на вториот циклус на специјалистички студии.

Заклучок: Образованието и едукацијата на медицинските сестри има за цел да ја подигне свеста и да обезбедат поквалитетна нега и можности за решавање на проблемите кои доведуваат до подобрување на квалитетот на здравствените услуги.

Клучни зборови: образование, здравство, здравствените услуги.

ВОБЕД

Образование има за цел да ја подигне свеста за проблемот и да обезбедат можности за решавање на проблеми кои доведуваат до подобрување на квалитетот на здравствените услуги. Образованието и едукацијата на човекот преставуваат стекнување на знаења, вештини, способности и задоволување на потребите, образовна компонента, стекнување животни и работни искуства, формирање ставови и развивање критички однос кон работата. Здравствената заштита учествува во сите форми на образование од сверата на медицината, со цел да го користи знаењето стекнато во процесот на образование и подобрување на квалитетот на здравствените услуги. Право на аплицирање на факултетот за медицински науки имаат сите ученици со завршено средно образование.

Продолжување на образованието кое станува зачестеност помеѓу веќе вработените здравствени работници, е предуслов за подобрување на квалитетот на здравствените услуги. Форми на образование за вработените здравствени работници е вонредно студирање и одржување на практични вежби во здравствени установа-клинички центри во кои се одвива образовната едукација. Во време на брзи промени се бара постојано подобрување на услугите за здравствена заштита преку подобрување на постигнатите квалитети². Потребните промени кај вработените во образованието и здравствена заштита е условена од повеќе комплексни и различни апликации на нови технологии, нова медицинска опрема, развој на ИТ технологии и сл.. Во процесот на образование се користат сите ресурси од здравствените институции и законодавната рамка која го одредува времето и континуирана едукација. Квалитетот е важен фактор во реформите и потребите на современите промени во образованието.

Континуираниот професионален развој преку едукација на работното место не е призната од страна на работодавците, како составен дел од професионална одговорност, но сепак образование и работа значи напредок во квалитетот на здравствените услуги. Квалитетни здравствени услуги и образовани стручни профили на вработени, се должи на брзите социјални промени во сите области, вклучително и во здравството и бара зачувување на постоечките квалитет со постојано зголемување на компетентноста на вработените со цел да се подобри досегашното ниво на квалитетна здравствена заштита. Најважната алка во процесот на квалитетна здравствена нега се дипломираните медицински сестри.

Медицинска сестра е професија и наука базирана на дисциплина, која им помага на луѓето да постигнат здрав и продуктивен живот и на најдобар начин да им помогне при оштетување на здравјето, со користење на вештини базирани на знаење. Според Светската здравствена организација, Регионална канцеларија за Европа, 1993 година² Мисијата на медицински сестри во општеството се дефинира како професија која дава услуги за да им помогне на поединци, семејства и групи и да воспостави и ги подобри нивните физички, социјални и ментални капацитети. Медицинските сестри извршуваат функции со кои го промовираат и го одржуваат здравјето како и спречување на болести. Здравствената нега вклучува планирање и обезбедување на помош за време на болеста и за обновување на физички, ментален и социјален облик на секојдневниот живот. Потребата за давање на нега се базира на адаптација на потребите на здравјето на луѓето, а во фокусот на праксата е активно да работи со пациентот или заедницата. Здравствената нега која ја изведуваат медицинските сестри вклучува примена на специфични знаења, способности и вештини засновани на научни докази од научното поле на сестринството, акушерството, природните, медицинските и општествените науки. Медицинската сестра во вршењето на здравствената дејност се должи да го применуваат своето најдобро стручно знаење, почитувајќи ги начелата на правото на заштита на здравјето на пациентите и етичките и стручните начела кои се во функција на заштита на здравјето на населението и на секој поединец⁴. Медицинската сестра е должна како деловна тајна да ги чуваат сите податоци за здравствената состојба на пациентот. Поради своите, етички, верски и морални убедувања, медицинската сестра има право да се повика на својата совест и да одбие спроведување на здравствена нега ако тоа не е спротивно со правилата на професијата, а со тоа не предизвикува трајни последици по здравјето или не го загрозува животот на пациентот. За својата одлука мора навремено да го известат пациентот и одговорното или надлежното лице. Високото образование во здравствени науки во обуката на медицински сестри дава и нови пристапи во секојдневната практика на професионалци и покажува нови пристапи во третманот на пациентите.

Медицинска сестра е професија која систематски го следи развојот на медицината. Медицинска сестра и сите други здравствени работници наметнуваат потреба од постојана обврска на дополнителна обука. Професионализацијата на медицински сестри во науката, доведе до промени во образовниот систем и потреба од вклучување на вториот циклус на специјалистички студии⁵.

Со цел брзо да се постигне потребните приспособувања за да се усогласат со современото сестринството и потреба за подигање на нивото на образование. Како резултат на Болонскиот процес е три-годишна студија за медицински сестри со можност за стекнување диплома за дипломирана сестра и едногодишни специјалистички постдипломски студии¹.

1.Reichert, S. and Tauch, Ch.: Trends IV: European Universities Implementing Bologna - 2005; Bologna Follow-up Group: Bologna Process Stocktaking – 2005.

Во здравствената установа формите на образованието можат да се дефинираат на: формално, и неформално образование.

Формалното образование почнува од основното училиште и трае се до завршувањето на образованието во високо образовна институција, или додипломски студии и постдипломско, специјалистичко образование. Во формалниот систем на образование се вклучуваат средношколци, возрастни специјализирани во здравството.

Неформалното образование е во насока на подобрување на вештините потребни за работното место, што претставува било каква форма на дополнителни или алтернативни форми на образование. Оваа форма на образование во здравствена установа, ги опфаќа сите вработени медицински и немедицински, главно организирани преку предавања, семинари, симпозиуми, конференции и обука на вработените со цел да се здобијат со потребните вештини во нивната секојдневна работа на пр., примена на новите модерни технолошки достигнувања како што се високо софистицирани медицинска дијагностичка опрема.

Неформалното образование се однесува на едукација што се одвива во институционално или секој поединец сам се организира и вклучува во соодветни едукации за подобрување на неговото знаење и вештини во контекст на доживотно учење. Неформалното образование во здравствена установа е значајно за сите учесници во здравствени услуги, медицинскиот персонал, немедицински кадар, посетителите во здравствените установи, како и деловни соработници⁸.

Едукација низ целиот живот значи, развој на својата личност со поголема автономија и развој на личноста која прифаќа одговорност и поттикнува акција. Континуирана едукација на здравствените работници во областите на активности како што се дијагностика, современ медицински апарати, педијатрија, подобрување на развојот на децата, како и примена на интердисциплинарна образовна практика. Образование, обука, едукација, подобрување на квалитетот на животот е крајна цел за здравјето на пациентите. Резултатите се рефлектират во здравствените установи. Краткорочните резултати се поврзани со учење, како и развој на знаење, вештини, обичаи, мислења, мотивација, итн⁷.

Среднорочните резултати се фокусирани на акција во однесувањето, активностите преку пракса и донесување одлуки и способности.

Долгорочните резултати ќе бидат опфатени во успешната комуникација, подобро разбирање на економијата, градење на соработка и добри односи, што води кон подобрување на квалитетот на здравствените услуги.

Образование, обука и едукација на вработените во здравствениот сектор ќе имаат влијание врз извршувањето на професионалните задачи. Многу истражувања докажале дека врз основа на зголеменото знаење се подобруваат и здравствените услуги и квалитетот на здравствената нега. Квалитетот и ефикасноста на здравствените услуги зависи од компетентноста на вработените, структурата на индикаторите за квалитет на здравствените услуги, преку оценување на тоа дали здравствената установа има способност и ресурси за да се обезбеди висок квалитет на здравствената заштита. Индикатори кои се однесуваат на соодветно ниво на персонал и процент или број на обучен персонал и пристап до специфични технологии.

За квалитетот на здравствените услуги најважни се реформите, барањата на современите промени во образованието, социо-економски, технички, културни и информативни активности. Потребните промени во образование на вработените во здравството се предизвикани од повеќе комплексни и различни примена на новите технолошки достигнувања. Вработените сами се вклучуваат во континуираното образование за подобрување на здравствените услуги⁷.

Учество во научни проекти, реализирање на континуирано стручно образование за развој и подобрување на здравствените услуги. Развојот на технологијата и технолошките промени, а особено употребата на информатичката технологија, како и економски и социјални потреби придонесуваат за развојот на современите медицински дијагностички уреди кои се предвидени со законската рамка за подобрување на здравствените услуги и ангажираноста на медицинските сестри. Здравствените работници имаат право и обврска да се подложат на професионална обука, со цел да се задржи и да се подобри квалитетот на здравствената заштита. Професионална обука на здравствените работници, освен за специјализација и супспецијализација, вклучува специфични форми на професионален развој преку континуирано следење и усвојувањето на современи знаења и вештини од одредени области, обезбедува и го подобрува квалитетот на здравствената заштита³. На Факултетот за Медицински науки во Штип од 1997-1998 до учебната 2014-2015 година на студиската програма за медицински сестри се запишале 728 студенти од нив 355 дипломираше. Од дипломираните 130 се редовни студенти и 225 вонредни студенти.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

1. табела. Запишани и дипломирани медицински сестри од 1997-2015, на ФМН-Штип

Реден број на запишани студенти	Редовни	Вонредни
Запишани	315	413
Дипломирани	130	225
Вкупно запишани	728	
Вкупно дипломирани	355	

На специјалистичките студии за сестри се запишале 59 сестри а завршиле 51 и се здобиле со диплома специјализирана сестра за интензивна нега, семејна и патронажна сестра, сестра специјализирана за ментално здравје, сестра специјализирана за анестезија, сестра за специјализирана инструментарка, сестра специјализирана за заразни и незаразни болести. Континуирана едукација е обврска на вработените во здравствениот сектор за редовно и континуирано образование и обука. Почнувајќи од 2012 година досега се реализирани вкупно 2084 едукации на 1269 лекари и 815 сестри. Само во 2015 година Министерството за здравство во програмата за едукација на лекари и медицински персонал, беа испратени 1000 здравствени работници 800 лекари и 200 медицински сестри. Едукацијата се обавувала во ЈЗУ-болница LIV и Флоренс Најтингел во Истамбул, Клинички центар во Љубљана, Нови Сад, Загреб, Белград, Токуда во Софија, King's College во Лондон, Универзитетска болница во Хамбург, Епендорф, An Arbour-Универзитет во Мичиген, САД, Клиника во Нирнберг, Ronald Regan-медицински центар во Лос Анџелес, САД, Memorial Hermann-Texas Medical Center и др.

Континуирана едукација е обврска на вработените во здравствениот сектор за редовно и континуирано образование и обука во контекст на соодветни стручни теми. Годишно на ниво на државата по 200-300 медицински сестри се вклучени во разни симпозиуми, конгреси, надвор од државата со цел пренесување на искуства и квалитети во здравствената нега.

ЗАКЛУЧОК

Образованието и обуката на вработените во здравствениот сектор ќе имаат влијание врз извршувањето на професионалните задачи кои бараат: вработени со високо образование и кои ќе бидат во можност да исполнат повеќе тешки задачи. Високото образование е составен и неодоив елемент од развојот на секоја земја. Високото образование во здравствени науки во обуката на медицински сестри дава и нови пристапи во секојдневната практика на професионалци и покажува нови пристапи во третманот на пациентите. Образованието може да се одвива во неколку форми: формално, неформално, едукации. Сите се подготвени да помогнат да се развие и да се подобри квалитетот на здравствените услуги. Здравствените работници имаат право и обврска да се подложат на професионална обука, со цел да се задржи и да се подобри квалитетот на здравствената заштита. Развојот на технологијата и технолошките промени овозможи и промени во образованието на медицинските сестри како додипломски студии и специјализации во соодветни области од здравството. Квалитетот и ефикасноста на здравствените услуги зависи од компетентноста на вработените, структурата на индикаторите за квалитет на здравствените услуги, преку оценување на тоа дали здравствената установа има способност и ресурси за да се обезбеди висок квалитет на здравствената заштита.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Reichert, S. and Tauch, Ch.: Trends IV: European Universities Implementing Bologna - 2005; Bologna Follow-up Group: Bologna Process Stocktaking – 2005.
2. Службен весник www.slvesnik.com.mk/Issues/2.pdf, Македонија, 38/1991, 46/1993, 55/1995, 10/2004, 84/2005 (виши медицински сестри) - Скопје
3. СЗО Регионална канцеларија за Европа-2005, Првата светска конференција. Регионална канцеларија на СЗО за Европа-10 WHO 1984, Nutbeam 1986, Basch 1990, World Bank 1993.
4. Luyis W L, Timby K. B. - Основните вештини и концепти и грижата за пациентот, J B Lippincott компанија, Филадельфија 1988.
5. Хендерсон В. Основните принципи на здравствената заштита, Здружение за нега образование во Загреб во 1994 година.
6. Frković A Wickerhauser Maјer T. Биоетичката размислувања за палијативна нега, Том 50, No 1, јануари - Март 2006 година.
7. Frković A. Биоетиката во клиничката пракса. Пергамент. Загреб, 2006
8. Питер Ф. Дракер - Менаџрање на иднината.

CATHETER BASED THERAPIES IN TREATMENT OF PULMONARY EMBOLISM

Kiril Karamfiloff, PhD

Medical University, Sofia, Bulgaria, organic@abv.bg

Petia Georeva, PhD

Trudova Medicina Ltd

Dora Zlatereva, PhD

Medical University, Sofia, Bulgaria

Lilia Vladimirova, PhD

Medical University, Sofia, Bulgaria

Dobrin Vassilev, PhD

Medical University, Sofia, Bulgaria

Abstract: Pulmonary embolism (PE) is the leading preventable cause of death in hospitalized patients. Compared with advances in treatment of acute coronary or aortic syndromes, the treatment of acute pulmonary embolism (PE) have remained relatively unchanged in the last years. High mortality rate prompted alternative treatment options, including catheter based therapies (CBT) - clot fragmentation, aspiration, low-dose fibrinolytic injection. Mechanism of action include fragmentation, local infusion of fibrinolytic agent, ultrasound for clot separation, disruption, retraction, and aspiration of the clot. The aim of these therapeutic options is the restoration of pulmonary blood flow, increase of cardiac output, hemodynamic stabilization and reduced risk of chronic thromboembolic pulmonary embolism in the future. CBT as a treatment option are reserved for patients with high- or intermediate-risk without contraindications. Significant variation exist in treatment procedures amongst institutions and that leads to various definitions of the indications and outcomes. Standardization of the procedure is required to reduce the incidence of major complications, including bleeding complications. In the recent guidelines the level of recommendation reflects the lack of randomized control data and physicians face difficult management decisions. Recent studies have ascertained significant differences between guideline recommendations and clinical practice too. In the practice of our university hospital CBT are important alternative after careful selection of the patients with PE. Multicenter, international, prospective registries are required for proper assessment of indications, complications, outcomes and temporal changes in the management of PE.

Keywords: Catheter, interventions, embolism

КАТЕТЪР-БАЗИРАНИ ИНТЕРВЕНЦИИ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА БЕЛОДРОБЕН ЕМБОЛИЗЪМ

Доц. Д-р К. Карамфилов

Медицински университет-София, България, organic@abv.bg

Д-р Петя Георева

Трудова медицина ООД

Доц. Дора Златарева

Медицински университет-София, България

Д-р Лилия Владимирова

Медицински университет-София, България

Доц. Добрин Василев

Медицински университет-София, България

Резиме: Белодробният емболизъм (БЕ) заема първо място като предотвратим фактор за смъртност при хоспитализирани пациенти. В сравнение с напредъка постигнат в лечението на острите коронарни и аортни синдроми, лечението на БЕ остава сравнително непроменено през последните десетилетия. Високата смъртност изисква алтернативни терапевтични подходи, в това число катетърно- базираните интервенции (КБИ) – фрагментиране на тромба, аспирация, локална инфузия на фибринолитици в ниски дози. Механизмът на действие включва фрагментиране, локална инфузия на фибринолитици, ултразвук за сепарация на тромба, дезинтеграция, ретракция и аспирация на тромба. Целта на тези терапевтични интервенции е възстановяване на кръвотока в пулмоналните артерии, повишение на сърдечния дебит, хемодинамично стабилизиране и намален риск от хронична тромбоемболична пулмонална хипертония в бъдеще. КБИ са терапевтична възможност при пациенти с висок интермедиерен риск без противопоказания. Съществуват значими разлики в терапевтичните процедури в различните центрове и

това води до различно дефиниране на показанията и прогнозата. Необходимо е стандартизиране на процедурите за намаляване на риска от сериозни усложнения в т.ч. кървене. В настоящите ръководства нивото на препоръкаотразява липсата на данни от рандомизирани контролирани проучвания и клиницистите са изправени пред трудни терапевтични решения. Съвременни проучвания показват значителна разлика между препоръките на ръководствата и клиничната практика. В практиката на нашата университетска болница КБИ са важна алтернатива след внимателна оценка на пациентите с БЕ. Мултицентрови, международни проспективни регистри са необходими за точна оценка на показанията, усложненията, прогнозата и тенденциите в лечението на БЕ.

Ключови думи: катетър, интервенции, емболизъм

БЕ стои на трето място по честота на смъртност от съдови заболявания след миокардния инфаркт и мозъчния инсулт и е най-честата предотвратима причина за вътреболнична смъртност. (1) Въпреки високата смъртност продължава тенденцията голям брой от тези пациенти да се лекуват единствено с антикоагулантна терапия. Проучвания са показали, че съществува значима разлика между препоръките на ръководствата и реалната клинична практика. (2,3). Данни от регистъра RIETE, включващ 23858 пациенти, проследени от 2001 до 2013 г. показват, че не се наблюдава значима времева динамика в честотата на БЕ с висок риск (72% през 2001 и 74% през 2013; $p=0.66$), а общата 30 дневна смъртност е 5,9% с тенденция към понижаване от 6,6% за периода 2001-2005 г. до 4,9% за периода 2010-2013 г. ($p=0.02$). При 3,3% (95% CI: 3.0% -3.5%) от пациентите с БЕ в този регистър се установява хипотония. В тази група 30-дневната смъртност е значително по-висока - 15,4% за периода 2001-2005 г. 13,4% в периода 2006-2009 г. и 12,1% за периода 2010-2013 г. ($p=0,030$), а 7-дневната смъртност съответно от 11,1% за периода 2001-2005 г. до 6,7% през периода 2010-2013 г. ($p=0,08$). По отношение промяната в терапевтичните интервенции – нараства честотата на приложение на тромболитична терапия от 0,7% до 1,0% ($p=0,07$) и на хирургична емболектомия от 0,3% до 0,6% ($p<0,01$). (4)

В ръководството за диагноза и поведение при остър БЕ на Европейското дружество по кардиология, публикувано през 2014 г. пациентите се класифицират на базата на риска от ранна смъртност като такива с висок риск при наличие на шок, хипотония, PESI клас III-V или $sPESI \geq 1$, деснокамерна (ДК) дисфункция от образните изследвания или лабораторни биомаркери. При хемодинамична нестабилност не се изисква изчисление на PESI. Като интермедиерен към висок риск се определят тези, при които са налице всички високо рискови критерии с изключение на шок или хипотония. Лечението на пациентите с висок риск включва антикоагулантна терапия интравенозно (клас I C), тромболитична терапия (клас I B), хирургична пулмонална емболектомия при пациенти, при които тромболитичната терапия е противопоказана или неуспешна (клас I C), перкутанни КБИ като алтернатива на хирургичната емболектомия, отново при пациенти, при които системната тромболиза е противопоказана или неуспешна (клас IIa C). Така при тези пациенти системната тромболитична терапия е единствената терапевтична алтернатива с препоръка клас B, т.е. основана на данни от проучвания. Останалите са основани на препоръка на експерти и включват условието, че хирургичната емболектомия и КБИ се прилагат в зависимост от експертните познания на екипа. При пациентите с интермедиерен към висок риск се препоръчва системно наблюдение за навременно диагностициране на хемодинамична нестабилност и прилагане на реперфузионна терапия (клас I B), като фибринолитичната терапия е с клас IIaB, хирургичната емболектомия и КБИ би трябвало да се прилагат при висок риск от кървене при фибринолиза (клас IIbC и IIbB съответно). (5) Системната фибринолиза води до редуциране на смъртността при 20% риск от значимо кървене, вкл. 2-5% риск от хеморагичен инсулт (6) През последните години продължава търсенето на нови терапевтични методи като КБИ заемат своето място в списъка на бързо развиващите се технологии.

КБИ имат за цел бързо премахване на обструкцията и възстановяване на пулмоналния кръвоток, като по този начин се намалява ДК обременяване, повишава се сърдечния дебит, постига се хемодинамично стабилизиране и потенциално се редуцира дългосрочния риск за пулмонална хипертония. (7) При това се прилагат по-ниски дози или не се прилага фибринолитик. При пациенти с абсолютни контраиндикации за фибринолиза интервенционалните възможности са фрагментация на тромба с pigtail или балонни катетри, реолитична тромбектомия с хидродинамични катетърни системи, аспирационна тромбектомия с аспирационни катетри, ротационна тромбектомия. (5) Предизвикатството пред всяка от тези техники е отстраняването на големи по обем, понякога организирани тромботични маси от съдова мрежа със значителна площ и сложна конфигурация. Локалната инфузия на фибринолитици през катетри в съответния клон на белодробната артерия (БА) изисква по-продължителен период от време, което представлява проблем при хемодинамично нестабилни пациенти, при които може да се приложи механична фрагментация и аспирация на тромботичните маси. Съществуват различни терапевтични протоколи за локална фибринолиза - 0.6 mg/kg тъканен плазминогенен активатор (t-PA) с максимална

доза 50 мг за 15 мин. (8), 0,5-1 мг/час през катетър с обща доза 12-24 мг за 6-24 ч (9,10). Ниско дозирана според телесното тегло хепаринова инфузия обикновено се прилага по време на инфузията с t-PA с прицелно активирано тромбoplastиново време в терапевтичен интервал 40-60 сек. Рискът от сериозни усложнения, включително значимо кървене е нисък в публикуваните регистри. Рискът от интракраниална хеморагия е <0,2%. (9-11)

Фрагментацията на тромботичните маси чрез ротация на pigtail катетър в БА приложена самостоятелно може да доведе до дистална емболизация и потенциално влошаване на обструкцията дистално. (12) Фрагментирането често е съпроводено с локална инфузия на ниска доза фибринолитик, приложени по време на процедурата или впоследствие чрез позициониран инфузионен катетър. Едновременната аспирация може да намали дисталната обструкция. (13) Фрагментацията може да се осъществи и чрез инфлация на балон за ангиопластика, като това може да бъде приложено в по-големите по калибър съдове с балон с размер, съответстващ на този на съда.

Аспирация може да бъде осъществена чрез 8F водещ катетър или специални катетри, като приложението им при този тип процедури е извън официално определените показания. Angiojet Rheolytic Thrombectomy System (Possis, Минеаполис, САЩ) е 8F периферен катетър, използващ ефекта на Venturi-Bernoulli чрез множество високосторостни джетове през дисталния край на катетъра, създаващи вакуум с ниско налягане през малки отвори в катетъра, които могат да захващат и фрагментират тромботични маси. В мета-анализ се установява висока честота на усложнения и смъртност като масивна хемоптиза, бъбречна недостатъчност и смърт поради брадикардия и апнеа или дистална емболизация, което води до забрана на използването на устройството при остър БЕ. (9)

AngioVac Cannula (Angiodynamics, Latham, New York) е 22 F венозен катетър, който отстранява меки тромботични маси чрез центрифугална помпа и венозна канюла за реинфузия, използвана при кардиопулмонален байпас. Използва се два достъпа, които позволяват имплантирането на големи по калибър системи (обща феморална или вътрешна югуларна вена), които осигуряват „вено-венозен“ байпас кръг. Тромботичната маса се аспирира, филтрира проксимално от помпата и филтрираната кръв се реинфузира. Ограничение представлява имплантирането на големи по калибър въвеждачи и по-висока вероятност за усложнения от пункционното място, периодът от време до започване на процедурата при остър БЕ, относително високата твърдост на катетъра, което затруднява манипулирането в десните сърдечни кухини и участието на перфузионист. Използвана е предимно при тромбози във v. cava superior и inferior, предсърдие. (14)

FlowTrieve Infusion Aspiration System изисква 22F венозен въвеждач и се състои от 3 части: Flow Restoration Catheter, състоящ се от 3 саморазгъващи се нитинолови дискове, Aspiration Guide Catheter и Retraction Aspirator Device. Системата се пласира по водач в зоната на тромботичните маси, пласират се дисковете, след което заедно с фрагментираните тромботични маси се ретрахира и отстраняват през аспирационния катетър. (15) Очаква се проучването FlowTrieve Pulmonary Embolectomy Clinical Study ("FLARE") да оцени безопасността и ефективността на системата. (16)

Indigo mechanical thrombectomy system (Penumbra, Inc., Аламеда, САЩ) е система, появила се на пазара за медицински устройства през 2014 г., състояща се от помпа, катетър за тромбектомия и устройство за сепарация и аспирация. Използва се за отстраняване на тромботични маси от периферни артериални и венозни съдове. Предимство е, че изисква 8F венозен въвеждач и може да бъде пласиран бързо в БА по водач. (17)

Систематичен анализ на 35 проучвания с КБИ (в 67% от случаите с локална фибринолиза) на 594 пациенти показва клиничен успех, оценен като стабилизиране на хемодинамичните параметри, подобряване на хипоксията и преживяемостта до дехоспитализацията в 87%. (9) В серия от 52 пациенти с БЕ, лекувани с КБИ, по-значимо положителни хемодинамични резултати се наблюдават при давност на симптоматиката ≤ 14 дни, в сравнение с тези с по-голяма продължителност. (11)

Акцелерираната с ултразвук фибринолиза чрез Eko-Sonic катетър се състои от 5.2F конвенционален инфузионен катетър с имплантиран трансмитер за високочестотни, нискоенергийни ултразвукови сигнали, насочени така, че да повлияят фибриновите вериги и да увеличат пенетрацията в тромботичните маси на фибринолитици, като така теоретично се постига по-бърза резолюция на тромба. (18). За резултатите от тази техника данните също са ограничени.

В рандомизирано контролирано проучване на 59 пациенти с интермедиерен риск, лечението с ултразвук-акцелерирана фибринолиза (10 мг t-PA едностранно за 15 ч.), в сравнение с хепарин, води до сигнификантно намаляване на подклапното съотношение ДК/ЛК за 24 ч., без повишаване на риска от кървене. (19)

Потенциалните усложнения на КБИ включват увреждане на БА, перикардна тампонада, значимо кървене, хемодинамична нестабилност, дистална емболизация и no-reflow феномен. Мета-анализ на КБИ, използващи системи $\leq 10F$ показват честота на леки процедурни усложнения 7,9% и на тежки

усложнения 2,4%. Леките усложнения включват хематом на пункционното място, което не изисква хемотрансфузия, преходна брадиаритмия, развитие на проводни нарушения, хемоглобинурия, лека хемоптиза, преходна бъбречна недостатъчност, дислокация на ембола и дисекция на БА. Тежките усложнения включват хематом на пункционното място, изискващ хемотрансфузия, масивна хемоптиза, изискваща трансфузия, бъбречна недостатъчност, изискваща хемодиализа, тампонада, смърт. (9)

През 2015 г. в клиниката ни бяха проведени КБИ при 6 пациенти с остър БЕ с висок риск, диагностицирани чрез КТ. Средната възраст е $66,8 \pm 15,9$ г. (45-81 г.), трима от тях са мъже (50%). При 3 (50%) е установена дълбока венозна тромбоза, 2 (33%) от тях са със затлъстяване, при 1 (16,7%) от пациентите е диагностицирано малигнено заболяване като вероятен етиологичен фактор, а при 1 (16,7%) се установява продължителна имобилизация. Давността на симптоматиката е $5 \pm 2,4$ дни. Съпътстващите заболявания включват: 3 (50%) с артериална хипертония, 1 (16,7%) със захарен диабет тип 2, при 1 (16,7%) е установена съпътстваща коронарна артериална болест, а при 1 (16,7%) мозъчносъдова болест. Средният болничен престой е $7,5 \pm 3,45$ дни. По време на хоспитализацията смъртността бе 1 от 6 пациента (16,7%). Не се установиха случаи на значимо кървене, налагащо хемотрансфузия, интракраниална хеморагия, както и значими перипроцедурни усложнения. При всеки от пациентите (6 пациенти, 100%) бе осъществена локална фибринолиза с приложение на t-PA (средна доза $66 \pm 25,8$ мг), а при 4 (66,7%) от тях и катетърна фрагментация и аспирация на тромботичните маси. Средното налягане в БА преди процедурата беше $40 \pm 7,07$ mmHg, а постпроцедурно $32,5 \pm 9,19$ mmHg. Средната разлика в налягането в БА бе $7,5 \pm 2,12$ mmHg. Установиха се следните ехокардиографски белези за ДК обременяване: ДК дилатация при 4 пациенти (66,7%); признак на McConnell при 1 пациент (16,7%); ДК дисфункция при 4 пациенти (66,7%). Тези клинични резултати са в съответствие с други регистри.

През 2015 г. са публикувани началните резултати от регистър, проследяващ КБИ в реална популация, оценяващ ефективността им при остър масивен и субмасивен емболизъм. Включва 101 последователни пациенти (53 мъже и 48 жени, средна възраст 60 години (22-86 г.)) с давност 14 дни и компютър-томографски (КТ) данни за проксимален БЕ, дефиниран като дефект в изпълването на поне една главна или лобарна БА. Като масивен БЕ се дефинира такъв с продължителна хипотония и систолично артериално налягане (АН) < 90 mmHg за повече от 15 мин (28% - 28/101 пациенти), а като субмасивен - остър БЕ, водещ до ДК дилатация и хипокинезия от ехокардиография и/или КТ без системна хипотония (73% - 73/101 пациенти). Терапевтичният подход при субмасивен БЕ е катетър- базирана нискодозирана фибринолиза с t-PA 0,5-1,0 мг/час или урокиназа 100000 IU/час. Тромболитиците са инфузирани чрез стандартни инфузионни катетри Unifuse (Angiodynamics, Queensbury, САЩ), pigtail катетър (Cook, Bloomington, САЩ) или чрез катетър за ултразвук- асистирани инфузия (EKOS, Bothell, САЩ). Масивният БЕ е третиран чрез незабавна механична или фармакомеханична тромбектомия, фрагментация на тромба, инжектиране на фибринолитик в тромботичната маса и аспирация. След механичната интервенция върху тромба е приложена нискодозова фибринолиза по протокола използван при субмасивен БЕ. Клиничният успех е дефиниран в 3 крайни точки – стабилизиране на хемодинамиката, подобряване на пулмоналната хипертония и/или ДК обременяване и преживяемост до дехоспитализацията. Първичните крайни точки включват значими, свързани с процедурата усложнения и кървене, а вторичните - леки, усложнения свързани с кървене. При 97% от пациентите КБИ е първа линия на лечение, при останалите 3 пациенти е проведена след неуспешна системна фибринолиза като успешна спасителна процедура. Средната тромболитична доза е $28,0 \pm 11,0$ мг tPA и $2,697,101 \pm 936,287$ IU урокиназа. При 1 (1%) със субмасивен БЕ е проведена единствено механична тромболиза. 64% от пациентите, при които е проведена КБИ с фибринолитична инфузия са използвани стандартни инфузионни катетри, а при 36% е използвана ултразвук- асистирани фибринолиза, като не се установява значима разлика в хемодинамичните параметри и дозите на фибринолитиците т.е. КБИ могат да бъдат провеждани с използване на стандартно оборудване без добавената стойност на специално създадените такива. Клиничен успех е постигнат при 24/28 (85,7%, 95% CI, 67,3%-96,0%) от пациентите с масивен емболизъм и 71/73 (97,3%, 95% CI, 90,5%-99,7%) със субмасивен БЕ. Вътреболничната смъртност е 5,9%. При пациентите с абсолютни противопоказания за системна фибринолиза (9/101) - при 1 е проведена единствено механична интервенция, а при 8 - КБИ с инфузия на tPA, средна доза ($24,0 \pm 13,2$ мг) без случаи на значимо кървене. Не се регистрирани случаи на значими, свързани с процедурата усложнения, значими усложнения от кървене и хеморагични инсулти. Леко по тежест кървене се наблюдава при 13/101 (12,9%, 95%CI 7,0%-21,0%). (10)

Съвременните данни от различни по дизайн проучвания и регистри и развитието на интервенционалните технологии ще позволят да се дефинира мястото на КБИ в лечението на остър БЕ, да се установи единен протокол за провеждане на интервенцията и оптималните за метода параметри. Необходимо е сравнение на фибринолитичните режими, за да се постигне максимален клиничен резултат при минимален риск от

кървене. Последващи проучвания ще покажат и защо въпреки ранната интервенция при някои пациенти не се наблюдава подобрение в хемодинамичните показатели и прогнозата. Анализът на процедурния успех и успеваемостта в рандомизирани контролирани проучвания ще позволи промяна в нивата на доказателственост, с които тези процедури влизат в съвременните ръководства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Heit JA. The epidemiology of venous thromboembolism in the community. *Arterioscler Thromb Vasc Biol* 2008;28:370–2
2. Witty LA, Krichman A, Tapson VF. Thrombolytic therapy for venous thromboembolism. Utilization by practicing pulmonologists. *Arch Intern Med* 1994;154:1601–4
3. Egermayer P, Town GI. Compliance with guidelines for the investigation and management of patients with suspected pulmonary embolism at Christchurch Hospital. *N Z Med J* 1998;111:70–3.
4. Jiménez, D, de Miguel-Díez J, Guijarro R et al. Trends in the Management and Outcomes of Acute Pulmonary Embolism Analysis From the RIETE Registry *J Am Coll Cardiol* 2016;67:162–70
5. 2014 ESC Guidelines on the diagnosis and management of acute pulmonary embolism The Task Force for the Diagnosis and Management of Acute Pulmonary Embolism of the European Society of Cardiology (ESC) Endorsed by the European Respiratory Society (ERS) *European Heart Journal* (2014) 35, 3033–3080
6. Chatterjee S, Chakraborty A, Weinberg I, et al. Thrombolysis for pulmonary embolism and risk of all-cause mortality, major bleeding, and intracranial hemorrhage: a meta-analysis. *JAMA* 2014;311:2414–21
7. Todoran TM, Sobieszczyk P. Catheter-based therapies for massive pulmonary embolism. *Prog Cardiovasc Dis* 2010;52:429–37
8. Jaff M., McMurtry S., Archer S. et al. Management of Massive and Submassive Pulmonary Embolism, Iliofemoral Deep Vein Thrombosis, and Chronic Thromboembolic Pulmonary Hypertension A Scientific Statement From the American Heart Association *Circulation*. 2011;123:1788-1830
9. Kuo WT, Gould MK, Louie JD, et al. Catheterdirected therapy for the treatment of massive pulmonary embolism: systematic review and meta-analysis of modern techniques. *J Vasc Interv Radiol* 2009;20:1431–40
10. Kuo WT, Banerjee A, Kim PS, et al. Pulmonary Embolism Response to Fragmentation, Embolectomy, and Catheter Thrombolysis (PERFECT): initial results from a prospective multicenter registry. *Chest* 2015;148:667–73
11. Engelberger RP, Moschovitis A, Fahrni J, et al. Fixed low-dose ultrasound-assisted catheterdirected thrombolysis for intermediate and high-risk pulmonary embolism. *Eur Heart J* 2015;36:597–604
12. Schmitz-Rode T, Janssens U, Duda SH, et al. Massive pulmonary embolism: percutaneous emergency treatment by pigtail rotation catheter. *J Am Coll Cardiol* 2000;36:375–80
13. Nakazawa K, Tajima H, Murata S, et al. Catheter fragmentation of acute massive pulmonary thromboembolism: distal embolisation and pulmonary arterial pressure elevation. *Br J Radiol* 2008;81:848–54
14. Donaldson CW, Baker JN, Narayan RL, et al. Thrombectomy using suction filtration and venovenous bypass: single center experience with a novel device. *Catheter Cardiovasc Interv* 2015;86: E81–7
15. <http://www.prnewswire.com/news-releases/inari-medical-announces-first-patient-treated-with-the-flowtriever-infusion-aspiration-system-following-510k-clearance-300049381.html>
16. www.clinicaltrials.gov under NCT#02692586
17. <http://evtoday.com/2015/05/indigo-mechanical-thrombectomy-system-for-thromboembolic-disease/>
18. Braaten JV, Goss RA, Francis CW. Ultrasound reversibly disaggregates fibrin fibers. *Thromb Haemost* 1997;78:1063–8
19. Kucher N, Boekstegers P, Muller OJ et al. Randomized, controlled trial of ultrasound-assisted catheter-directed thrombolysis for acute intermediate-risk pulmonary embolism. *Circulation* 2014;129(4):479–486

VISUAL PERCEPTION OF ORAL SPEECH AND TIME OF HEARING DISORDER OCCURENCE

Diyana Georgieva, PhD

Trakia University, Faculty of Education – Stara Zagora, Republic of Bulgaria

paskaldi1929@abv.bg

Abstract: Visual perception of speech is a complex process of decoding sound code into optical one. The perception of oral speech by deaf children through the visual sensory channel is a complex integration of many components related to the cognitive and linguistic areas. On the other hand, the development of speechreading skills is in relation to various factors. One of them is the time when the hearing disorder occurs. The main purpose of this experimental study is to establish the correlation between the time when the hearing loss occurs and the development of the skills for the perception of the optical characteristics of speech. The results from the author's experimental study of 45 Bulgarian children and students between the ages of 6 and 12 are presented. The participants in the experiment are differentiated into two groups depending on the period of hearing loss occurrence: children and students with hearing insufficiency which appeared during the prelinguistic period, and children and students with postlinguistic hearing disorder. The research samples of the visual perception of speech contain linguistic material, which includes isolated words belonging to different semantic and grammatical categories. The stimuli, selected in accordance with the principle for relevance, are shown by one and the same individual. The children and the students are instructed, after reading each and every following word, to point to the picture which corresponds to the content of the presented verbal stimulus. The similar results from the conducted experiment in the visual perception of different categories of words, achieved by the prelinguistic and postlinguistic deafness groups, show that the difficulties originate from the characteristics of the acquisition of the meanings of different parts of speech, which affects the quality of their visual perception.

Keywords: visual perception of speech, deafness, time of hearing disorder occurrence, oral speech

ЗРИТЕЛНО ВЪЗПРИЕМАНЕ НА УСТНАТА РЕЧ И ВРЕМЕ НА НАСТЪПВАНЕ НА СЛУХОВОТО НАРУШЕНИЕ

Ас. д-р Дияна Георгиева

Тракийски университет, Педагогически факултет – Стара Загора, Република България

paskaldi1929@abv.bg

Резюме: Зрителното възприемане на речта е сложен процес на прекодиране на звуковия код в оптичен. Възприемането на чужда устна реч от глухи деца чрез зрителния сетивен канал представлява комплексна интеграция от много компоненти, свързани с когнитивната и лингвистичната сфера. От друга страна, развитието на умения за зрително възприемане на речта е в релация с различни фактори. Един от тях е времето на настъпване на слуховото нарушение. Основната цел на това експериментално проучване е да се установи взаимовръзката между времето на възникване на слуховата загуба и развитието на умения за възприемане на оптичните характеристики на речта. Представени са резултатите от експериментално изследване на автора на 45 български деца и ученици на възраст между 6 и 12 години. Участниците в експеримента са диференцирани в две групи в зависимост от периода на възникване на слуховата загуба: деца и ученици със слуховата недостатъчност, проявила се в предлингвистичния период и деца и ученици, с настъпило в постлингвистичния период нарушение на слуха. Изследователските проби за зрително възприемане на речта съдържат лингвистичен материал, включващ изолирани думи, които принадлежат към различни семантични и граматични категории. Подбраните според принципа за релевантност стимули се предявяват от едно и също лице. Децата и учениците са инструктирани, след прочитане на всяка следваща дума да посочат тази картинка, която съответства на съдържанието на представения вербален стимул. В проведенния експеримент сходните резултати при зрителното възприемане на отделните категории думи в групите участници с предлингвистична и постлингвистична глухота показват, че трудностите се дължат на особеностите в овладяване на значенията на различните части на речта, което се отразява на качеството на възприемането им посредством зрението.

Ключови думи: зрително възприемане на речта, глухота, време на настъпване на слуховото нарушение, устна реч

INTRODUCTION

Visual perception of speech is a communicative model of perception and interpretation of the accessible, and at the same time, limited for eyesight oral information, running consequently along the timeline. "Lipreading" and „speechreading have been established as the most popular terms in English theory and practice. Speechreading, as a wider range term than lipreading, presents a concept to identify words of speakers through the focusing of visual perception, attention and memory on the position of the speaker's lips, facial expression, pantomime, posture and others, as well as the use of linguistic components (grammatical and semantic rules); the speech context and communicative meaning of discourse; the residual hearing (with or without using hearing aids). According to Fukuda (1987), besides the movements of the visible articulation organs (jaw angle, shape of lips, part of upper and lower incisors and tongue movements), the perceiving person integrates various guiding signals from the specific situation and contextual reference points. As it can be seen, the visual perception of speech concept has evolved and enriched itself with new content.

Visual perception of speech makes difference to hearing individuals and also to those with hearing disorders. In the second group speechreading plays a key role, particularly in children with moderately severe, severe and profound hearing loss. Communication of deaf children in communicative situations with hearing individuals in natural environment requires the development of skills for other people's speech decoding through the visual sensory channel. The results' realization of the complex process of visual perception of oral speech is related to the presence of certain factors which are important to communication, encompassing different aspects of determinism in the formation of the respective skills. The problem of the influence of the different factors on the successful realization of the visual perception of speech, the effectiveness in the formation of the ability to quickly and accurately process the perceived information continues to be studied, explored and interpreted by various authors (Ts. Popzlateva, 1999; N. Balkanska, 2009; Marschark et al. 2002 and others). Among the characteristic factors determining the development of the visual perception speech skills in deaf children, of a particular significance is the time of the hearing insufficiency occurrence. The sensory disorder is not restricted to decreasing, changing or interruption in the respective modality. The integration breach in the incoming through different sensory channels information has a specific impact on the formation and running of basic psychic processes, and mostly on the development of speech, particularly when the disorder occurs during the prelinguistic period. When the hearing loss occurred during the prelinguistic period, i.e. speech is not present, the process of its formation and building up runs slowly and with many peculiarities. On the other hand, when speech has already been developed, later occurring hearing disorder is not accompanied by the disintegration of speech system. In position of inferiority are only several of its aspects, in which the activity is directed to its storing and improvement. At the same time, the level of speech development in relation to its pronunciation, lexical and grammatical aspects is closely connected to the development of the skills for the perception of the visual codes of the speech.

The presented facts lead to the idea about the studying of the influence which the time of the hearing loss occurrence has on the formation of habits and skills for the visual perception of speech. The idea requires that the level of the mentioned skills is established in children and students from preparatory group, 1st, 2nd, 3rd and 4th grade, integrated in mainstream school environment.

EXPERIMENTAL SETTING

The purpose of this research is to establish the correlation between the time when the hearing loss occurs (prelinguistic and postlinguistic period) and the development of the skills for the identification of the optical characteristics of the speech, and putting forward the respective conclusions and recommendations.

The preliminary outlined working hypothesis states that the time of the hearing loss occurrence is a factor, which is in position of strong correlation with the formation of habits and skills for speechreading.

In total 45 children and students (28 boys and 17 girls) took part in the conducted experiment, their calendar ages ranged between 6 – 12 years. 21 of them had severe hearing loss and 24 of them had profound hearing loss. The beginning of the hearing disorder in 26 encompasses the prelinguistic period, while in 19 the deafness occurred later – the period after speech has been developed. All of the participants had hearing aids, 20 of them had traditional hearing aids and the rest used cochlear implants. The linguistic environment of the students is varied: Bulgarian language is prevalent in 28 and 17 are representatives of Turkish and Roma ethnic groups.

Verbal stimuli in Bulgarian language have been used in the experimental study – 70 words in total. The selection of the linguistic material is in accordance with the communicative principle. The content of all stimuli is well-known to students and tailored to their age and cognitive abilities. The presented words are relevant and very frequent in their usage. They occur often in the active and passive vocabulary of the students. Regarding their phonological composition, they have the most common vowels and consonants. The words – stimuli (consisting of one, two or three syllables) belong to different grammatical categories: nouns from one group –

and nouns from different semantic groups, verbs, adjectives, words – opposites, cardinal and ordinal numbers. Publications by various authors are found in the specialized literature, whose research shows a tendency to use mainly nouns as linguistic content (Bench et al. 1979; Markides, 1980). In the present study the reason to expand the grammatical number of the words is driven by the intent to search for opportunities to obtain a wider range of data and forming of broader and valid conclusions about verbal (oral) information perception and processing, incoming through the visual sensory channel.

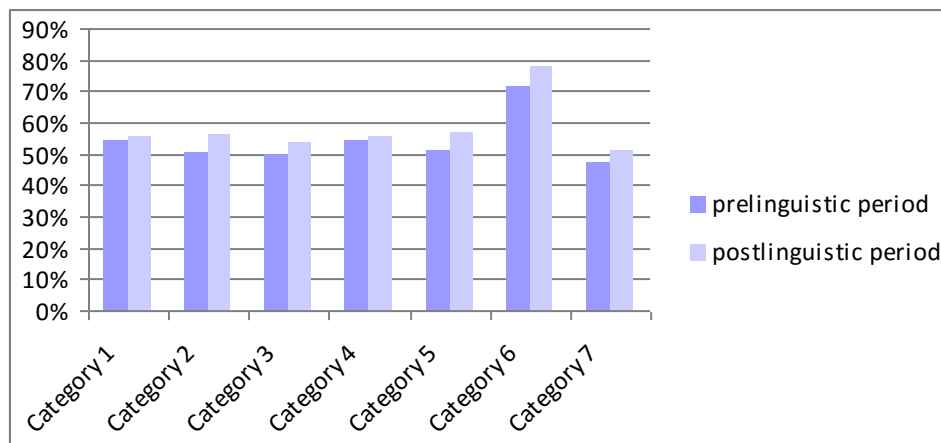
The decoding verification of the semantic content of the words is realized in the following way: after verbalizing each and every following word by one and the same individual, the students are expected to point to the corresponding picture which symbolizes the content of the presented verbal stimulus.

RESULTS FROM THE STUDY AND CONCLUSIONS

The analysis of the results delivers approximately correct image of the level which children have reached and acquired habits and skills for speechreading, depending on the time of hearing disorder occurrence. As far as it is built upon the foundations of objectively registered data, it is convincing enough.

The data in fig. 1 outline the proportions in the percentage ratio of the number of the correctly perceived by the students visual stimuli – words (distributed in semantic and grammatical categories), depending on the beginning of the hearing disorder occurrence.

Fig. 1. Comparative results of the students from both groups in the optical identification of the stimuli – words, differentiated according to their semantic and grammatical properties.

- Category 1 – noun from one semantic group
- Category 2 – nouns from different semantic groups
- Category 3 – verb
- Category 4 – adjective
- Category 5 – words opposites
- Category 6 – cardinal number
- Category 7 – ordinal number

The data show that in the visual perception of the seven categories of words the students from the two groups (prelinguistic and postlinguistic period) have almost the same achievements, which explains the obtained similar results (54% : 55%). The minimum difference between the determined groups of participants in the percentage of the differentiated optical codes of the nouns from one semantic group reflects their specific-image way of thinking.

A minimum difference is observed also in the visual perception of adjectives. Judging by the number of the positive responses, the children with postlinguistic hearing disorder occurrence exceed by very little extent those, who have prelinguistic hearing disorder (56% : 54%). Given the abstract characteristics of the words referring to different properties of objects, phenomena and conditions, these reduced to a minimum differences, are of no surprise.

The results of the decoding of the verbs through perceiving their optical codes follow analogical dynamics in the two groups of students. Only with 3% is larger the number of the correct answers of these who developed speech and language to a certain level, when reasons of various nature determined the occurrence of

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

deafness (53% : 50%). Both groups of children acquired in the same degree of difficulty the complex unity between content and form of verbs.

In the visually correctly perceived words by the students in the category of the nouns from different semantic groups a slight advantage is found in favor of the children with hearing loss, which occurred during the postlinguistic period (56% : 51%). This means that the expansion of vocabulary should be realized in direction of understanding and using words with generalizing meaning. In this way the mental vocabulary is enriched with denominations of the most common kinds of objects. Thus clear speech images, which serve as a basis for the visual perception of speech, are fixated in the long term memory.

When comparing the positive responses of the two groups of students in the category of ordinal numbers, the tendency of little differences in the results continues. The students with prelinguistic deafness have 47% correct answers, and those, in which it appeared later, in the period after the development of language and speech – 51%.

A bigger distance between the achievements of the two groups is observed in the optical identification of the words – opposites (57% : 51%) and the cardinal numbers (78% ; 72%). Again, the difference is in favor of the students who have hearing disorder, which appeared during the postlinguistic period.

On the whole, the two groups are united around the manifested tendency for the equalization of the results, showing the degree of the acquisition of speechreading habits. This confirms the idea about the interaction and the mutual influence between the components which construct the multifactor model, determining the level of the development of skills for visual perception of speech, and more specifically, of isolated words, belonging to one or other semantic and grammatical category.

The performance of the students (distributed according to the differential principle – time of the hearing disorder occurrence) in the visual identification of the words, divided according to their semantic and grammatical properties is characterized by some peculiarities, which can be followed in Table 1.

Table № 1. Results ratio from the visual perception of the stimuli task – words, differentiated according to their semantic and grammatical properties, depending on the time of the sensory insufficiency occurrence.

Time of hearing disorder occurrence	Percentage of identified stimuli		Average value		Difference
	Prelinguistic period	Postlinguistic period	Prelinguistic period	Postlinguistic period	
Category 1	54%	55%	3,35	3,48	-0,13
Category 2	51%	56%	3,18	3,50	-0,32
Category 3	50%	53%	3,11	3,32	-0,21
Category 4	54%	56%	3,36	3,61	-0,25
Category 5	51%	57%	3,24	3,49	-0,25
Category 6	72%	78%	4,32	4,79	-0,47
Category 7	47%	51%	3,17	3,29	-0,12

In the analysis of the received by the two groups of students data about their achievements in the visual perception of words belonging to different semantic and grammatical categories, has been established that there are not any significant differences. The average values in the groups are characterized by a slight advantage in favor of the students in which the decrease in hearing appeared in the period after the development of speech and language – defined as postlinguistic period.

The closest average values in the groups are registered in the differentiation of the optical codes of the cardinal numbers (3,29 : 3,17) and nouns (from one semantic class) – 3,48 : 3,35.

A slightly bigger difference between the two groups follows in the received results from the visual identification of the verbs (3,32 : 3,11); the nouns from different semantic groups (3,50 : 3,18); adjectives (3,61 : 3,36); the opposite words (3,49 : 3,24).

The biggest distance between the achievements of both groups is found in the optical characteristics' perception of the cardinal numbers (4,79 : 4,32).

Based upon the obtained results from the two groups of students, the inference can be formulated that depending on the factor - time of hearing disorder occurrence, visual perception of speech is a phenomenon which is realized in approximately the same frequency in both positions - the prelinguistic and postlinguistic periods. On one hand, this is due to the fact that both groups show difficulties in the visual perception of the different categories of words because of the characteristics of the acquisition of the different parts of the speech meanings. On the other hand, the similar results in the experiment are completely acceptable, having in mind the influence of other variables. For example, in 54,9% of the students an early finding of the hearing disorder is registered, and 49,5% of the studied individuals have had their hearing aids right after the establishing of the hearing loss. These and other factors, in combination with the mentioned one, undoubtedly affect the similarity of the results in the study.

CONCLUSION

The similar results in the optical codes' identification of linguistic units, representing meaningful entities (words), of the students with prelinguistic deafness and the students in which the hearing decrease appeared during the postlinguistic period, suggest not such a distinct autonomous manifestation of the time of the hearing disorder occurrence factor, which only emphasizes its strong interaction and correlation with other factors, determining the effective realization of the visual perception of the speech.

REFERENCES

- [1] Y. Fukuda, Transmission of speech information through the mouth shape: various methods for supplementing speechreading. *Journal of the Acoustical Society of Japan*, 43, 349-355. 1987.
- [2] Ts. Popzlateva, Psychology of development in hearing and speech pathology. S. SU. 1999.
- [3] N. Balkanska, Cochlear implants early children's age – application, rehabilitation, S. 2009.
- [4] M. Marschark, H. Lang & J. Albertini, Education deaf students. From research to practice. New York: Oxford University Press. 2002.
- [5] J. Bench, A. Kowal, & J. Bamford, The BKB (Bamford-Kowal-Bench) sentence lists for partially-hearing children. *British Journal of Audiology* 13. 1979.
- [6] A. Markides, The Manchester Speechreading (lipreading) Test. In Taylor, I. G & Markides, A. (Eds) *Disorders of Auditory Function III*. London: Academic Press. 1980.

COMPUTED TOMOGRAPHY IN DIAGNOSIS AND FOLLOW-UP EVALUATION OF BRAIN HEMORRHAGES

Nevena Fileva

Medical University - Sofia, Bulgaria nevena.fileva@yahoo.com

Abstract: Throughout one's lifetime there are many factors, which can affect the integrity of the blood vessels in the brain. These range from cerebral vascular disease, arterial hypertension, vasculitis and others. Some of these factors often go unnoticed, slowly changing the structure of the vessels. These changes are usually progressive in nature and, as one ages, can eventually lead to vascular events. Patients of a later age can benefit greatly from a prompt diagnosis as this can increase their statistical survivability significantly. The most commonly used techniques today for the diagnosis of neurological diseases are computed tomography and magnetic resonance imaging. The CT scan can be used to visualize a myriad of changes in the structure of the brain. Notwithstanding the amount of radiation a patient may be exposed to during such an examination, especially compared to that of an MRI scan, there are distinct advantages to the CT. Apart from being much quicker to perform, it is also much more accessible and less expensive. The case is about a 79 year old female patient who was admitted presenting with hemiparesis on the left side one day after coronary stenting. We performed a non-enhanced 64-slice multi-detector CT of the brain using a standard protocol. The patient was scanned upon admission and a brain bleed was detected. The following day another scan was performed to assess treatment and interpret the etiology of the patient's progressively worsening general condition and consciousness. The patient returned for a follow-up evaluation one and a half months after the previous hospitalization. Our case shows that CT is a quick, accessible and effective method for the diagnosis and evaluation of brain hemorrhages.

Keywords: Computed tomography, brain hemorrhage

КОМПЮТЪРНА ТОМОГРАФИЯ ЗА ДИАГНОСТИКА И ПРОСЛЕДЯВАНЕ ЕВОЛЮЦИЯТА НА МОЗЪЧНИ КРЪВОИЗЛИВИ

Невена Филева

Медицински Университет – София, България nevena.fileva@yahoo.com

Резюме: Съществуват много фактори, които влияят на цялостната структура на кръвоносните съдове на мозъка. Част от тях са мозъчно-съдова болест, артериална хипертония, васкулит и други. Някои от тези заболявания често остават недиагностицирани дълго време, през което бавно променят структурата на съдовете. Тези промени постепенно се натрупват, достигайки ниво, при което е възможно настъпването на съдов инцидент. Навременен поставена диагноза значително повишава преживяемостта на пациентите. Едни от най-използваните методи за визуализация на структурни и съдови промени в мозъка са компютърната томография и ядрено-магнитния резонанс. По време на компютърната томография пациента е изложен на известна доза радиационно облъчване, което липсва при ядрено магнитния резонанс. Въпреки това, методът разполага с много предимства като по-бързото технологично време за осъществяване на изследването, по-лесна достъпност и по-ниска цена. Случаят, който ще представим е за 79-годишна жена, приета с левостранна хемипареза, появила се един ден след извършено коронарно стентиране. При приемане на пациентката в неврологично отделение беше проведена 64-срезова мулти-детекторна компютърна томография без контрастно усилване по стандартен протокол, при което се откри интрапаренхимен кръвоизлив. На следващия ден извършихме повторно изследване с цел уточняване причината за влошаващото се общо състояние на пациентката и загубата на съзнание. Месец и половина след съдовия инцидент по време на контролна хоспитализация се извършва нов скенер. Проследяването на този случай показва, че компютърната томография е бърз, достъпен и ефективен метод за диагностициране и оценяване еволюцията на мозъчни кръвоизливи.

Ключови думи: Компютърна томография, мозъчен кръвоизлив

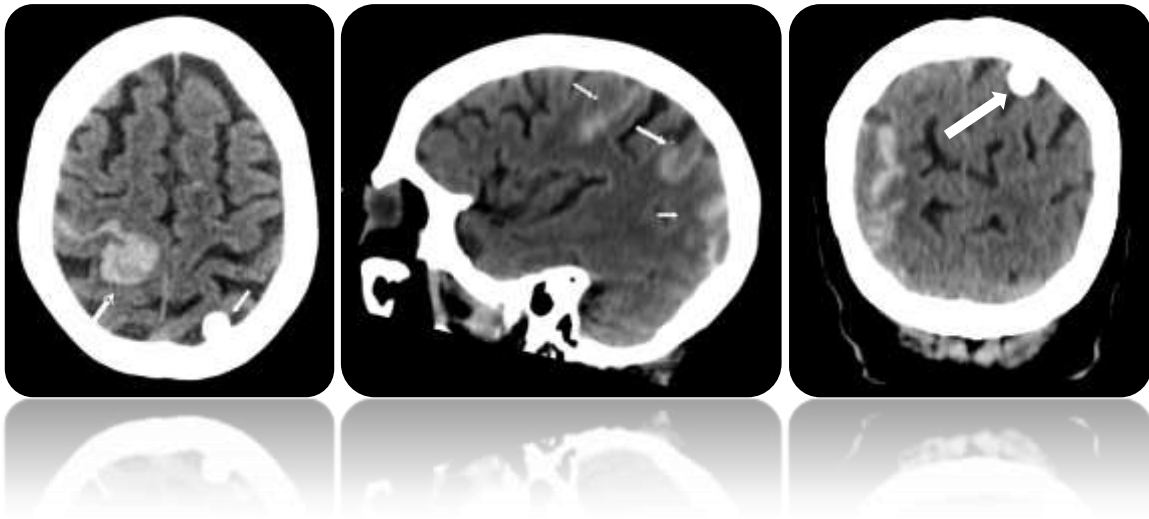
Съществуват много фактори, които влияят на цялостната структура на кръвоносните съдове на мозъка. Част от тях са мозъчно-съдова болест, артериална хипертония, васкулит и други. Някои от тези заболявания често остават недиагностицирани дълго време, през което бавно променят структурата на съдовете. Тези промени постепенно се натрупват, достигайки ниво, при което е възможно настъпването на съдов инцидент. Навременен поставена диагноза значително повишава преживяемостта на пациентите. Едни от най-използваните методи за визуализация на структурни и съдови промени в мозъка са компютърната томография и ядрено-магнитния резонанс. По време на компютърната томография пациента е изложен на известна доза радиационно облъчване, което липсва при ядрено

магнитния резонанс. Въпреки това, методът разполага с много предимства като по-бързото технологично време за осъществяване на изследването, по-лесна достъпност и по-ниска цена.

Компютърната томография се смята за „златен стандарт“ при диагностициране на вътречерепни кръвоизливи. Първите часове и дни след появата на хеморагията тя се визуализира като хиперденсна лезия, заради високата електронна плътност на кръвта. Седмици и месеци по-късно след резорбцията на образувалия се хематом, същата зона преминава през изо- към хиподенсна. Симптомите, с които се проявяват различните хеморагии изцяло зависят от локализацията и размерите си. Ще разгледаме случай, при който компютърната томография е използвана както за диагностициране, така и за проследяване на интрапаренхимен кръвоизлив.

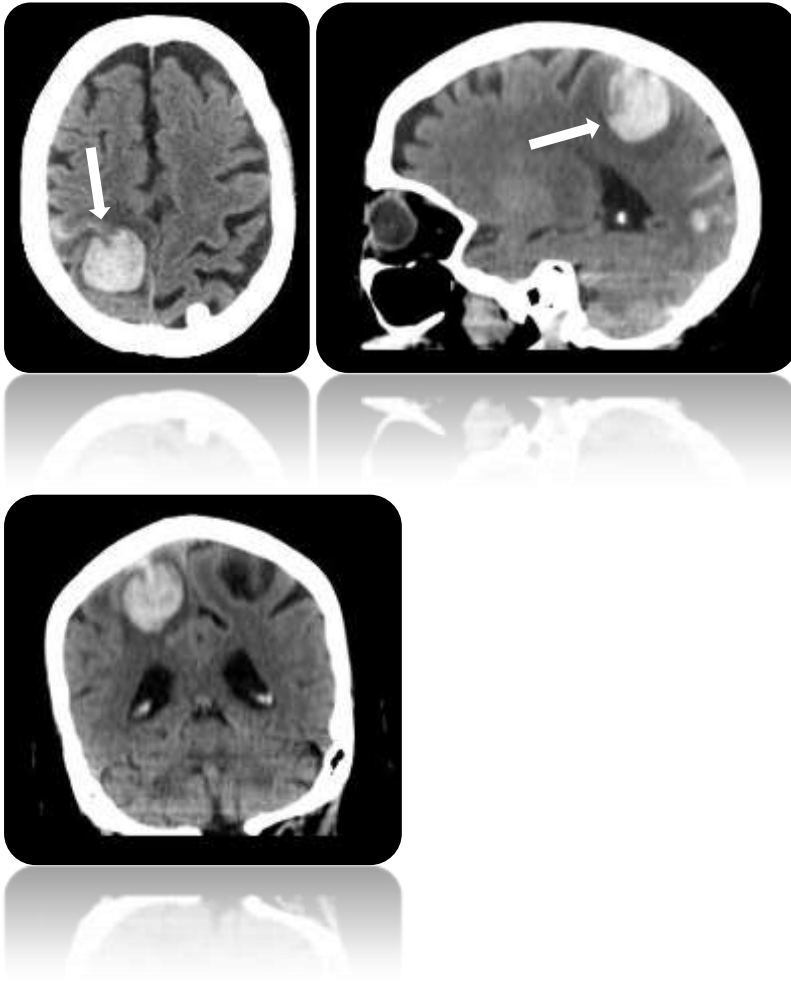
Касае се за пациентка на 79 години, постъпила за първи път в клиника по неврология по спешност. Оплакванията са започнали един ден след поставянето на три коронарни стента и са включвали главоболие с последваща невъзможност за движение на левите крайници и променена чувствителност в същите. Пациентката е с редица придружаващи заболявания, част от които са мозъчносъдова болест, артериална хипертония (II^{ра} към III^{та} степен), исхемична болест на сърцето, ляв бедрен блок, хронично предсърдно мъждене, хронична сърдечна недостатъчност (III^{ти} функционален клас по NYHA), емфизематозна форма на ХОББ и др. Също така, тя е преживяла аорто-коронарен байпас, усложнен от периперативен преден обширен миокарден инфаркт 15 години преди настоящата хоспитализация. Част от поддържащата терапия на пациентката включва приема на Xarelto. Медикаментът представлява високоселективен директен инхибитор на фактор Ха, прекъсвайки вътрешния и външен път на коагулационната каскада, благодарение на което осъществява антитромботичния си ефект.

Пациентката постъпва в нарушено общо състояние без данни за менинго-радикулерно дразнене (МРД) и без засягане на черепно-мозъчните нерви (ЧМН). При изследване на двигателната дейност се установи левостранна централна хемиплегия, комбинирана с нарушена сетивност – левостранна хемихипестезия, смутен вибрационен, ставно-мускулен и двумерно-пространствен усет. Сухожилно-надкостните рефлексии са умерено оживени, двустранно запазени с изключение на липсващия плантарен рефлекс и положителните рафлексии на Бабински и Чадок в ляво. Беше проведена 64-срезова мулти-детекторна компютърна томография без контрастно усливане по стандартен протокол.

Визуализират се хеморагии супратенториално, вдясно окципитопаритално по кортекс-субкортикалното бяло вещество. Също така се открива интрапаренхимна хеморагия паритално, ангажираща пре- и постцентралния гирус. Вентрикуларната система е със запазена топика, форма и размери за съответната възраст. В допълнение, при изследването се визуализира калцирал менингиом, локализиран вляво паритално по конвекситата с размери 12мм.

На следващия ден се влоши общото състояние на пациентката с нарушаване на съзнанието и поява на неколкократно прости моторни пристъпи с вторична генерализация. За проследяване на състоянието бе извършена повторна компютърна томография.

Резултатите показаха повишени размери и дензитет на известните кортикални и субкортикални хеморагии вдясно окципитопариетално. Също така се наблюдава увеличаване на големината на интрапаренхимната хеморагия, ангажираща пре- и постцентралния гирус, придружена от перифокален едем. Беше визуализирана и допълнителна хеморагия – кортико-субкортикална в дясна малкомозъчна хемисфера. След проведена консултация с неврохирург е предположен спонтанен лобарен хематом на фона на проведената антикоагулантна терапия без индикации за оперативно лечение. След подобряване общото състояние е започната рехабилитация и физиотерапия за редуциране на отпадната симптоматика. До изписването хемиплегията бе претърпяла обратно развитие до средностепенна хемипареза.

Месец и половина след съдовия инцидент пациентката е повторно хоспитализирана във връзка с персистиращо главоболие, локализирано двустранно фронтно-париетално, без гадене, фото- и фонофобия. От неврологичния статус няма данни за МРД и засягане на ЧМН. При изследване на двигателната активност се открива левостранна централна хемипареза, латентна за ръката и изразена в тежка степен за крака. Координационните отклонения включват статичен и интенционен тремор, по-силно изразени в ляво. Изследваните сухожилно-надкостни рефлексии са общо оживени, двустранно еднакви с изключение на липсващ плантарен рефлекс вляво. Проведена е нативна компютърна томография за оценка еволюцията на приживяния паренхимен мозъчен кръвоизлив. От изследването има данни за обширна хиподенсна лезия вдясно париетално, резултат от резорбцията на хеморагията. Също така се визуализират дилатирани базални цистерни и субарахноидални пространства. Проследяването на пациентите след резорбцията на кръвоизлива помага за изключването на подлежащ туморен процес или съдова малформация, която да е останала недиагностицирана, заради настъпилата хеморагия и може да е била и причина за съдовия инцидент.

Като заключение, ясно се вижда ролята на образната диагностика и в частност компютърната томография като основен метод за диагностика и оценка на причините за новопоявила се неврологична симптоматика, без значение дали тя е от хеморагичен, исхемичен или туморен произход. В случаите на пациенти, при които има натрупване на рискови фактори за съдов инцидент като напреднала възраст и придружаващи заболявания, претърпени инвазивни процедури, е препоръчително периодично проследяване на неврологичния статус. Ранната диагностика на евентуален съдов инцидент с помощта на правилните образни методи дава възможност за по-добро лечение, по-висока преживяемост и намаляване на риска от усложнения.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Marincek, Borut et al. Emergency Radiology, pp. 293-310, 2007
- [2] Eastman, George W. et al. Getting Started in Clinical Radiology, pp. 231-255, 2006
- [3] <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15494579> - Comparison of MRI and CT for detection of acute intracerebral hemorrhage.
- [4] <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3075731/> - Neuroimaging of Hemorrhage and Vascular Defects
- [5] <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17018228> - The effectiveness and cost-effectiveness of computed tomography screening for coronary artery disease: systematic review.

**ASSESSMENT OF THE USE IN PRACTICE PHARMACY PROGRAMS AND THE
VIEWS OF PHARMACISTS ON CREATION AND INTRODUCTION OF E
HEALTH AND MAINTAINING AN EFFECTIVE CENTRALIZED INFORMATION
SYSTEM IN BULGARIA**

Zlatina Ivanova

Universiy -"Prof. Dr.A. Zlatarov " Medical College, Burgas, Republic of Bulgaria,
dji_pi_zivanova@abv.bg

Mimi Stoicheva, PhD

Universiy- "Prof. Dr.A. Zlatarov " Medical College, Burgas, Republic of Bulgaria,
stmimi@abv.bg

Abstract: Fundamental to any health system in the international and national level is the realization of e-health on all levels. Establishing, implementing and maintaining adequate pharmacy practice that meet modern requirements unified information system can help to promote process optimization and improving the effectiveness of health care for patients. Although ICT is not a panacea for this problem is extremely complex, they play a key role on patient safety. The survey shows a certain extent, what is the attitude and what are the expectations of health professionals to information policy, the need to introduce electronic prescription, electronic health record, electronic medication record in Bulgaria. Public attitude towards conducted and upcoming reforms, the need to standardize the existing pharmacy software programs.

Keywords: Electronic healthcare, information technology, electronic prescription, electronic health record, electronic medication record.

**ОЦЕНКА НА ИЗПОЛЗАНИТЕ В ПРАКТИКАТА, АПТЕЧНИ ПРОГРАМИ И
МНЕНИЕТО НА ФАРМАЦЕВТИТЕ ОТНОСНО, СЪЗДАВАНЕ И ВЪВЕЖДАНЕ
НА ЕЛЕКТРОННО ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ И ПОДДЪРЖАНЕ НА ЕФЕКТИВНА
ЦЕНТРАЛИЗИРАНА ИНФОРМАЦИОННА СИСТЕМА В РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ**

Златина Иванова

Университет” Проф. д-р Асен Златаров” Медицински колеж,-гр. Бургас, Република България
dji_pi_zivanova@abv.bg

д-р. Мими Стойчева

Университет” Проф. д-р Асен Златаров” Медицински колеж, -гр. Бургас , Република България
stmimi@abv.bg

Резюме: От фундаментално значение за всяка здравна система в международен и национален план е реализацията на електронното здравеопазване на всички нива. Създаване, въвеждане и поддържанет в аптечната практика на адекватни, отговарящи на съвременните изисквания унифицирана информационна система, ще допренесе за оптимизиране на процесите и повишаване ефективността на здравната грижа за пациентите. Въпреки, че информационните технологии, не са панацея за този проблем, който е изключително сложен, те играят ключова роля относно безопасност на пациентите. Проведеното изследване в определена степен показва, какво е отношението и какви са очакванията на здравните специалисти към информационната политика, необходимостта от въвеждане на електронна рецепта, електронно здравно досие, електронно лекарствено досие в Република България. Обществената нагласа към проведените и предстоящите реформи в страната, необходимостта от унифициране на съществуващите аптечните софтуерни програми.

Ключови думи: Електронно здравеопазване, информационни технологии, електронна рецепта, електронно здравно досие, електронен запис.

ЦЕЛ:

Изследване на информираността и нагласите на фармацевтите за необходимост от въвеждане на единна, ефективна, унифицирана информационна система.

Обобщение и анализ на получените данни от собствено анкетно проучване, относно съвременната електронна информационна система в Бургаски и Варненски регион. Оценка на реалната необходимост от въвеждане на единна, ефективна, унифицирана иформационна система свързваща всички звена по веригата на здравната мрежа в Република България.

Задачите, които сме си поставили, чрез въпросите от анкетната карта, е да бъдат изследвани мненията, оценките и предложенията на анкетираните по следните признаци (показатели)

- най-използвани в практиката аптечни програми;
- необходимост от унифициране на аптечните софтуерни програми;
- необходимост от въвеждане на електронно досие;
- необходимост от въвеждане на електронна рецепта;
- предложения и препоръки по изследваните признаци;
- да се маркират положителните и отрицателните страни на най-използваните аптечни програми;
- да се проучат мненията на потребителите, има ли необходимост от изграждане на единна унифицирана централизирана информационна система, свързваща здравните заведения, GP или ОПЛ, аптеките, НЗОК, МЗ, ИАЛ, всички здравни структури в страната.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ:

С оглед поставените цел и задачи в настоящото изследване е използвана пряка индивидуална анкета, като начин за оценка. Характерът на проучването задължително налага анонимност на анкета, за да се осигури съответната откровеност в отговорите и по-висока степен на достоверност на събраната първична социологическа информация.

В анонимното, анкетно проучване взеха участие следните специалист:

- магистър фармацевти-управители на аптеки ;
- магистър фармацевт;
- помощник фармацевти;

В анкетната карта са предвидени въпроси, чрез които се изследват мненията, оценките и предложенията на анкетираните по следните признаци (показатели)

- най-ползвани в практиката аптечни програми;
- необходимост от унифициране на аптечните софтуерни програми;
- необходимост от въвеждане на електронно досие;
- необходимост от въвеждане на електронна рецепта;
- предложения и препоръки по изследваните признаци;

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ

В анкетно проучване взеха участие 150 аптеки открит тип, 4 болнични аптеки на територията на град Бургас и региона от разкрити общо около 185 аптеки или са анкетирани 81 % от всички работещи. Във Варненски регион има разкрити общо около 155 аптеки, анкетирани са 98 аптеки от открит тип или това са 78 % . Анкетното проучване се извърши за период 2013-2016г. Анкетата дава информация, кои са най-използваните в практика аптечни програми- Pharma Star - Софарма Трейдинг, Либра ООД-“Аптека Експерт”, както и оценка от здравните специалисти за тяхното качество, удобство и ефективност.

На табл.1 е представено разпределението на анкетираните по пол, възраст и заемана длъжност в Бургаски и Варненски регион.

Таблица.1 Разпределението на анкетираните по пол, възраст и заемана длъжност

Варненски регион Общ брой аптеки от открит тип в региона-155		Бургаски регион Общ брой аптеки от открит тип в региона-185			
Разпределение на анкетираните по пол във Бургаски регион		Разпределение на анкетираните по пол във Варненски регион			
мъже	жени	мъже	жени		
8 -5%	142- 95%	7- 7,2%	91-92,8%		
Разпределение на анкетираните по възраст във Варненски регион		до 30 г.	от 31-50 г.	от 51-70г.	над 70 г.
		0%	64%	35%	1 %

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Разпределение на анкетирани по възраст във Бургаски регион	28,7%	54,7%	14%	2,6%
---	-------	-------	-----	------

Въпрос: С аптечна програма на кой от аптечните складове в момента работите?

Таблица 2

Отговори	Анкетирани Бургаски регион брой	Процент %	Анкетирани Варненски регион брой	Процент %
Аптечната програма на Либра „Аптека Експерт”	88	58,7%	57	58,2%
Аптечната програма на Стинг “ Аптека“	49	32,7%	31	31,6%
Аптечната програма на Софарма Трейдинг	8	5,3%	8	8,2%
В своята работа използват друга аптечна програма	5	3,3%	2	2%

От анализът на отговорите на този въпрос е видно, че в Бургаски и Варненски регион най-използвана и предпочитана е аптечна програма на бившата фирма Либра сега- / Фьоникс Фарма/, която е част от немската фирма за търговия на едро с лекарствени продукти. Фирмата е наложила повсеместно в двата регион своята аптечна програма и фармацевтите са единодушни че тя е най-добрата. На второ място отново в Бургаски и Варненски регион е класирана програмата „Аптека” на фармацевтичния склад Стинг. По- малко използвани в двата региона са аптечните програми на Фаркол и на др. складове на търговците на едро с лекарствени продукти.

На въпроса: На кой от аптечни складове според Вас аптечната програмата е по-добра?

Таблица 3

Отговори	Анкетирани Бургаски регион брой	Процент%	Процент %	Анкетирани Варненски регион брой
Аптечната програма на Либра/ Фьоникс Фарма „Аптека Експерт”	88	58,7%	57	58,2%
Аптечната програма на Стинг	42	28%	23	23,5%
Аптечната програма на Софарма Трейдинг	16	10,6%	12	12,2%
Не могат да преценят	4	2,7%	6	6,1%

С отговорите на този въпрос, мнозинството от анкетирани в Бургаски и Варненски регион, отново затвърждават мнението за водещата позиция на аптечната програма на аптечен склад Фьоникс Фарма „Аптека Експерт“.

Въпрос: С според Вас с какво тя е по-добра?

Таблица 4

Отговори	Анкетирани Бургаски регион брой	Процент%	Процент %	Анкетирани Варненски регион брой
по лесно се научих да работя с нея	53	35,3%	47	48%
по-разбираема и опростена	55	36,6%	58	59,2%
-бързо и лесно следя складовите наличности,	42	28%	42	43%

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

-изтичащите срокове на годност - други важни операции в аптечната практика				
---	--	--	--	--

С отговорите на този въпрос, които надхвърлят половината от анкетираните, се изясняват и причините, поради които програмата на Фьоникс Фарма „Аптека Експерт“ се оценява толкова високо и е предпочитана за работа от работещите в аптеките, тя е лесна както за усвояване, така и за работа и извършване на справки и контролни дейности. *

Въпрос: Какво бихте искали да се промени в аптечната програма, с която работите във Вашата аптека?

Таблица 5

Отговори	Анкетирани Бургаски регион брой	Процент %	Анкетирани Варненски регион брой	Процент %
Анкетираните желаят рецептите да достигат директно, чрез електронни средства до аптеката	87	58%	70	71,4%
Анкетираните желаят да осъществяват директна връзка с РЗОК	72	48 %	52	53%
Анкетираните желаят рецептите по здравна каса да се отчитат директно през компютъра на аптеката	68	45,3 %	78	79,6%

И по този въпрос мнението на анкетираните фармацевти от Варненски и Бургаски регион, се прекриват. Те са категорични в своите мнения, че е необходимо час по-скоро, да се установи пряка комуникационна връзка, не само с РЗОК за да може рецептите, да се отчитат по интернет, но така също и да се осъществява директна връзка с личните лекари, всички болнични заведения, аптеки. Особено наложително в случаите, когато пациента няма промяна в лекарствената терапия, чрез електронната рецепта на тях, на личните лекари и на фармацевтите, ще им бъде, спестено ценно време. *

На въпроса: Има ли необходимост от уеднаквяване и унифициране на аптечните програми на различните аптечни складове Либра/Фьоникс Фарма , Стинг, Софарма Трейдинг, Фаркол и др.

Таблица 6

Отговори	Анкетирани Бургаски регион брой	Процент %	Анкетирани Варненски регион брой	Процент %
Положителен отговор	132	88%	78	79,6%
Не мога да преценя	18	12 %	52	53%

На въпроса: Има ли необходимост от създаване и въвеждане на електронна рецепта, която директно, ще можете да обработвате на своя компютър, след като бъде изпратена от здравния специалист?

От отговорите на анкетираните фармацевти от Бургаски и Варненски регион на фигура 1 и фигура 2, е видно че те са единодушни по въпроса за въвеждането в практика на електронна рецепта. Очевидно болшинството от анкетираните са убедени, че е необходимо използването във всекидневната практиката на електронната рецепта, която ще улесни и оптимизира работата им, ще подобри обслужването на пациентите, ще се избегнат грешките при отпускането на лекарствата и хранителните добавки от трудно разчитащите се рецепти предписани от лични лекари, здравни специалисти и др.

Фигура 1

Фигура 2

*Забележка: В анкетно проучване резултатите от отговорите на участниците на някои от въпросите надхвърля 100%. Анкетираните са посочили повече от един верен отговор.

Обобщени изводи от анкетно проучване проведено в аптеки в Бургаски и Варненски регион :

- 1.Болшинството от участниците в анкетното проучване в Бургаски и Варненски регион единодушно са на мнение, за неотложната необходимост от създаване и поддържане на единна информационна система между всички доставчици на здравни грижи в България – болници, НЗОК, Министерство на здравеопазването, аптеки, лични лекари, специалисти, лекари по дентална медицина, лаборатории и др.
- 2.Преобладаващо е мнението на анкетираните специалисти в Бургаски и Варненски регион за необходимостта от унифициране на аптечните софтуерни програми .
- 3.Най-предпочитана аптечна програма, с която са работели или работят във момента анкетираните фармацевтите в Бургаски и Варненски регион е Аптека Експерт-Либра/ Фьоникс Фарма.
4. Болшинството от анкетираните в Бургаски и Варненски регион са изразили своето мнение за нарастващата необходимостта от въвеждане на електронна рецепта, електронно досие на пациента.
5. Като **недостатък на всички аптечни програми**, анкетираните маркират невъзможността за автоматично обновяване на информацията.

Проведеното анкетно проучване на територията на Бургаски и Варненски регион, доказват нашата основна теза, че разпокъсаността на услугите, липсата на координация между институциите и неефективната централизирана информационна система е сериозен проблем за здравеопазването в България. Въвеждането на интегрирана информационна система, ще допринесе за по-добра комуникация и балансиране на системата на здравеопазването по-добро проследяване по веригата и реални ползи за всички нейни потребители.

ЛИТЕРАТУРА

1. Винарова, Ж., М. Вуков, Учебник” Информационни системи в медицината и здравеопазването” – издание на НБУ, София, Сиела, 2005
2. Винарова Ж., П. Михова, и др.” Електронно здравеопазване.” ИК „Летера”, София, 2009
3. Жеков, А. Л. Иванов Л. Спасов. Здравната реформа в България в светлината на стратегическия мениджмънт. Здравна политика и мениджмънт бр. 2, 2010, с.47-49
4. Златанова-Великова Р., К. Попова, Л. Иванов. Непрекъснатост на медицинската помощ и ролята на съвременните информационни и комуникационни технологии. Здравна политика и мениджмънт бр. 2, 2010, с. 50-53
5. Иванов, Л. Д. Сиджимова, К. Попова. Кризисен PR в здравеопазването. Здравна политика и мениджмънт бр. 2, 2010, с. 43-46
6. Иванова, З., Анкетно проучване относно необходимостта от създаване на единна национална унифицирана информационна система в болничните аптеки в Бургаски регион. Управление и Образование. Management and Education Tom XII (1) 2016 vol. XII (1) 2016
7. Колев, И. „Принципи на стандартизация в Медицинските Информационни Системи(МИС)”, Бакалавърска дипломна работа, научен ръководител Ж. Винарова, Бакалавърска програма” Компютърни системи и технологии в медицината”, 2005
8. Колев С., ”Ерата на електронното здравно досие-атрибут на съвременното здравеопазване”, Бакалавърска дипломна работа, научен ръководител Ж. Винарова, Бакалавърска програма” Компютърни системи и технологии в медицината”, 2005

**THE ROLE OF KINESITHERAPY, NATURAL PHYSICAL FACTORS AND
MASSAGE IN PREVENTION, TREATMENT AND REHABILITATION OF
OSTEOPOROSIS**

**Snezhina Georgieva
Varvara Pancheva**

Faculty of Public Health and Healthcares at "Prof. Dr. Assen Zlatarov" University, Burgas, Republic of Bulgaria

Abstract: Osteoporosis is a socially significant disease and takes third place of events with lethal outcome after the cancer and cardiovascular afflictions. The problems related to the people suffering from osteoporosis are increasing progressively along with the increasing average life duration. The illness is insidious because in the beginning the patient doesn't have any complaints, often until he doesn't break something. Millions of people suffer from osteoporosis. 80% of them are women going through menopause, but the disease affects also younger men and women. According to data from medical sources in Bulgaria there are at least 400 000 women with osteoporosis but only about 4 % of them are undergoing treatment. The number of people aged 30 to 35 years suffering from osteoporosis is increasing. The best treatment is prevention. Considering the uniqueness and global prominence of natural physical factors on our Black Sea coast, the high therapeutic efficiency of balneo- and thalassotherapy factors in the region and their ability to improve the living conditions of people with osteoporosis, we developed an algorithm of procedures that combine kinesitherapy, therapeutic massage, natural physical factors, quality nursing care and prevention of osteoporosis. In regards to the worldwide spread of osteoporosis on one side and the exceptional conditions for its treatment and prevention on our Black Sea coast - we can turn our SPA and Wellness centers into destinations of the world medical tourism.

Keywords: osteoporosis, prevention, kinesitherapy, thalassotherapy, quality health care

**РОЛЯТА НА КИНЕЗИТЕРАПИЯТА, ЕСТЕСТВЕНИТЕ ФИЗИКАЛНИ ФАКТОРИ И
МАСАЖА В ПРЕВЕНЦИЯТА, ЛЕЧЕНИЕТО И РЕХАБИЛИТАЦИЯТА НА
ОСТЕОПОРОЗАТА**

**Снежина Георгиева
Варвара Панчева**

Факултет по обществено здраве и здравни грижи при Университет „Проф. д-р
А.Златаров” Бургас, България

Резюме: Заболяването остеопокроза е социално значимо и по събития с летален изход заема трето място след онкологичните и сърдечно-съдовите страдания. Проблемите свързани с боледувашите от остеопокроза прогресивно се увеличават при нарастващата средна продължителност на живота. Коварството на заболяването се състои в това, че първоначално пациентът няма никакви оплаквания, често докато не получи някъво счупване. Милиони хора страдат от остеопокроза. От тях 80% са жени преминали през менопаузата, но болеста засяга и мъже и жени в по-млада възраст. Според данни от медицински източници в България има най-малко 400 000 жени с остеопокроза, но от тях се лекуват не повече от 4%. Броят на хората между 30 и 35 години боледувачи от остеопокроза се увеличава. Най-доброто лечение е превенцията. Изхождайки от уникалността и световната известност на естествените физикални фактори по нашето Черноморие, високата терапевтична ефективност на балнео- и таласотерапевтичните фактори в региона и възможността им да подобрят условията на живот на болните от остеопокроза ние изработихме алгоритъм на процедурите, съчетаващи кинезитерация, лечебен масаж, естествени физикални фактори, качествени сестрински грижи и превенция на остеопокрозата. Предвид световното разпространение на остеопокрозата от една страна и изключителните условия за лечението и профилактиката ѝ по нашето Черноморско крайбрежие - превръщане на нашите СПА и Уелнис центрове в дестинации на световния медицински туризъм.

Ключови думи: остеопокроза, превенция, кинезитерация, таласотерация, качествени здравни грижи

ВЪВЕДЕНИЕ

През 2000 г. остеопокрозата бе определена като третото социално-значимо заболяване в света (след сърдечно-съдовите и онкологичните заболявания), с прогноза да заеме второ място през 2020 г. Днес тя вече е изпреварила онкологичните болести в редица страни.

След 50-годишна възраст една от всеки три жени и един от всеки пет мъже ще получи през остатъка от своя живот най-малко една фрактура, вследствие на чулливост на костите. Счупването на бедрената

шийка води до повишение с 10-20% на смъртността в рамките на 1 година и поне една четвърт от пациентите с такива счупвания имат нужда от продължителен престой в болнични заведения. При това рискът от нова бедрена фрактура се увеличава два пъти, а при вертебралните - до пет пъти. По тази причина превенцията на първата фрактура е съществена за предотвратяване на каскадата от последващи фрактури.

Според данните публикувани от Българското ендокринологично дружество през 2013г. в „Препоръки за добра практика по остеопороза“, в Европейския съюз се очаква към 2050 г. процентът на лицата в напреднала и старческа възраст да нарасне с 26% за жените и с 36% за мъжете. Годишният брой на бедрените фрактури само в рамките на Европа се очаква да се удвои през следващите 50 години. Годишно умират 20% от пациентите с бедрена или прешленна фрактура, което прави общо около 150 000 човека за Европейския съюз.

В същия източник се посочва, че в рамките на Националната програма за ограничаване на остеопорозата/2008-2009г./ е проведено Национално проучване за честотата на остеопорозата в България върху представителна извадка на женската популация над 50-годишна възраст. Въз основа на него са направени следните изводи за честотата на заболяването в България:

- 426 000 жени на възраст над 50 години (26,6%) у нас са с остеопороза на гръбнак или бедрена шийка;
- 45,5% от жените на възраст над 50 години са с намалена костна плътност на бедрената шийка - остеопения;
- Честотата на наличните и известни вече фрактури сред жените над 50-годишна възраст се оценява на:
 - бедрена шийка - 30 436 жени (1,9% от 1 601 919);
 - прешленни тела - 36 844 жени (2,3% от 1 601 919);
 - китка - 145 774 жени (9,1% от 1 601 919).

10-годишният абсолютен фрактурен риск в общото население достига критичните прагове.

Целта на настоящата разработка е да се популяризира иновативен комплексен подход за осъществяване на първична и вторична профилактика на заболяването, включващ нефармакологични грижи изразяващи се в обучение на рисковите групи за промяна в стила на живот, както и използването на естествените физикални фактори и в частност методите и средствата на таласотерапията.

Изложение

Определението за остеопороза на СЗО от 1993г. е „системно скелетно заболяване, характеризиращо се с понижена костна маса и променена микроархитектура на костната тъкан, водещи до повишена чупливост на костта и риск от фрактури.“ То е допълнено 2001 година от Американския институт по здравеопазване (NIH) със следния текст: „костно увреждане, характеризиращо се с нарушена здравина на костите, предразполагащо индивида към повишен риск от фрактури. Здравината на костите отразява съчетанието на две основни характеристики: костна плътност и качество на костната тъкан.“

Различава се първична и вторична остеопороза, като първичната се разделя на :
постменопаузална или тип 1 - типична за жените между 45 и 65-годишна възраст.
сенилна или тип 2 - при жени над 70-75 години.

идиопатична ювенилна с фрактури - при лица във фертилна възраст (под 40 години) – рядка

Вторичната остеопороза е свързана с определени заболявания: хронични бъбречни заболявания, тиреотоксикоза, хиперкортицизъм, първичен хиперпаратиреоидизъм, хипогонадизъм, захарен диабет, хронична чернодробна недостатъчност, малабсорбция, бъбречна хиперкалциурия и други или е следствие от прием на медикаменти, повлияващи костната маса - глюкокортикоиди, антиконвулсанти, хипнотици, щитовидни хормони и други.

Намаляването на костната маса на прешлените може да доведе до смачкването им. Компресионни счупвания на гръбначните прешлени са характерни за хора с остеопороза, при спонтанно или леко нараняване. Клинично такава фрактура може да се приеме, когато е вследствие на минимална травма, като падане от малка височина (от легнало, седнало или право положение или височина по-малка от човешки ръст) или при травма, която не е забелязана от пациента (по СЗО). Фрактура при минимална травма е „фрактура, причинена от травма, която не би била достатъчно силна да счупи нормална кост; тя е резултат от намалена издръжливост на костта на усукване или натиск“. Хроничната болка в гърба може да е симптом на тези фрактури. Обикновено болката започва внезапно, остава в определена област на гърба и се влошава, когато човек стои или ходи. Засегнатата част на гръбначния стълб често е чувствителна при натискане. Най- често болката и чувствителността намаляват постепенно след няколко седмици или месеци. Ако няколко прешлени са се деформирали в резултат на компресионната фрактура, гръбначния стълб се изкривява и деформира, което води до мускулна скованост и болезненост. Това е свързано с намаляване на ръста.

Кинезитерапията се прилага с цел коригиране на стойката и подобряване работата на мускулите на гърба. В комплекса се включват и упражнения за подобряване на походката, стойката и координацията. Комплексът по кинезитерапия задължително трябва да включва:

- Изтегляне на гърба и подобряване обема на движенията в раменните стави
- Коригиране позицията на шия и рамена
- Укрепване на мускулите в горната част на гърба
- Укрепване на мускулите на корема и лумбалната мускулатура
- Укрепване и мобилизация на горната част на гърба и раменете
- Разтягане на гръбните мускули
- Засилване на бедрената мускулатура
- Разтягане мускулите на подбедриците
- Засилване на паравертебралните мускули

В комплекса се включват още циклични аеробни упражнения, като ходене, бягане, плуване. Стречинга е неотменна част от комплекса. Аналитични упражнения за абдукторите, аддукторите и екстензорите на горни и долни крайници. Тренирането на m. Psoas major в продължение на една година повишава костната плътност на лумбалните прешлени. (3)

Важна част от профилактиката и лечението на болните от остеопороза е **масажа**. Той трябва задължително да се съобрази с възрастта, общото състояние, степента на остеопорозата. Частичен или на цялото тяло-акцентът на процедурата трябва да бъде поставен върху мускулатурата на гърба, горните и долните крайници. Не трябва да се прилагат груби редресации, силни ударни прийоми. Пасивните движения трябва да се извършват много внимателно - задължително в рамките на нормалните физиологични обеми. Стречинга и мануалните манипулации да се прилагат щадящо. Болка или дискомфорт са индикации за неправилно прилагане и прекратяване на процедурата. Използват се още акупресура, криотерапия, електростимулация.

Почти всички процедури, свързани с морската климатотерапия и морската балнеотерапия, влизат в профилактично - терапевтичния арсенал на **морелечението** на болните от остеопороза.

Морските къпания са най- активните морепрофилактични и морелечебни процедури. При къпане в морето върху организма дейсват температурата на морската вода (термично действие), налягането на водните маси (хидростатично действие), съставките на морската вода (химично действие), слънчевите лъчи, които проникват през водните пластове (актинично действие). Според някои автори (4) има значение и вдишването на аерозолите на морската вода. При морските къпания се има пред вид и термичното действие на въздушната среда, в която се намира организма. Морските къпания са показани след 3-5 дневна адаптация на болните към курортните условия. Дозирането на морските къпания е в зависимост от температурата на морската вода и от топлинните условия на въздушната среда на плажната ивица. При дозирането на морските къпания единственото, което може да се промени, е времето на престоя във водата и определянето на минималната температура на морската вода за къпане. Ние сме възприели дозирането на морските къпания според методиката на Бокша и определените от него студови натоварвания. Студовото натоварване е част от топлозагубата, която по време на хладната процедура не може да се компенсира от топлопродукцията на организма. Тя служи за характеризиране на студовата активност на процедурата, определяща натоварването на терморегулационните механизми. Студовото натоварване като разлика между топлоотдаването и топлопродукцията се отнася към единица повърхност на тялото и се измерва в kJ/ m (kcal/m). Разработени са три режима на студово натоварване. При режим на слабо студово натоварване не се разрешават къпания при температура на морската вода под 20°C, при режим на средно студово натоварване- под 18°C, а при режим на силно студово натоварване- под 15°C. Последният студов режим е за болни с трайно компенсиран болестен процес, за закалени и практически здрави хора. Нашият опит показва, че за пациентите от остеопороза най-подходящ е режима на средно студово натоварване. Болните трябва да бъдат инструктирани за основните правила при морските къпания. През хладното полугодие морските къпания се заменят с къпане в басейни с затоплена морска вода. Физиологичното действие на къпането в тези басейни имат много общо с морските къпания. Затова и дозирането става по приетата за студово натоварване методика.

От голямо значение е и **хелиопрофилактиката** на пациентите с остеопороза. В санаториално-курортната практика се използва калоричния метод на дозиране. Изходната доза, която фактически е лечебната, се състои от 5 кал (¼ биодоза). При режим на умерено въздействие слънцелечението започва с 5 кал (¼ биодоза) и ежедневно се прибавят по 5 калории до достигане максималната доза 40 калории (2 биодози). Веднъж седмично се прави почивка. Назначават се от 7 до 10 часа и от 14 до 18 часа, когато интензитетът на слънчевата радиация е умерено изразен. Курсовото слънцелечение е 18 – 20 процедури.

Важна част от нефармакологичните здравни грижи за профилактиката е обучението на рисковите групи, като основополагащ принцип е промяната в начина на живот - намаляване влиянието

на модифицируемите рискови фактори и засилване на протективните фактори, към които спадат храненето и физическата активност. Поради това гореописаните методи и средства е необходимо да бъдат съчетани с обучение в правилен хранителен и двигателен режим.

Задачите, които стоят пред здравните специалисти в тази насока са :

- Информираност на обществото по проблемите на остеопорозата
- Активно издирване на хората в риск
- Обучение

При обучението на пациентите в **правилен хранителен режим**, подбор на храните и съставяне на подходящо меню да се акцентира върху :

1. Адекватният прием на калций и витамин D с храната,

- Препоръчан прием на калций от храната (1) за различните възрастови групи:

Деца преди пубертета (възраст 4-8 години) — 800 mg/дневно

Подрастващи (възраст 9-18 години) — 1300 mg/дневно

Жени преди менопауза — 1 000 mg/дневно

Мъже след подрастваща възраст и до навършване на 50 години — 1000 mg/дневно

Менопаузални жени — 1500 mg/дневно

Мъже на възраст над 50 години — 1500 mg/дневно

По време на бременост и кърмене — 1000 mg/дневно

Забележка:

- Калциев прием до 2500 mg/дневно не представлява риск за поява на хиперкалциурия или нефролитиаза.
- При лица с нарушена бъбречна функция следва да се провеждат редовни консултации с нефролог и количеството на дневния прием да не надхвърля 2500 mg/дневно
- Дневен прием от 1000 mg калций се набавя най-лесно с прием на половин литър прясно мляко, съчетано с 50 г сирене или кофичка кисело мляко.
- Приемът на достатъчно количество калций с храната води до по-голямо увеличение на КМП.

- Препоръчаният дневен прием на витамин D (1) от цялата храна заедно с хранителните добавки и инсоляцията според Institute of Medicine от 2011 година, е следният:

Мъже и жени под 65 години - >600 IU (15 µg) дневно

Мъже и жени над 65 години - >800 IU (20 µg) дневно

2. Да не се прекалява и с висок белтъчен прием и особено с месо, поради повишаване на подкисляването на урината и свързаната с това повишена загуба на калций с урината. (1)

3. Превенция и мерки за отстраняване на вредните навици – тютюнопушене, злоупотреба с алкохол, повишен прием на кофеинови напитки и др.

Най – общо по отношение на **физическата активност** можем да отбележим, че програмите за физическо натоварване, съставени индивидуално, и включващи упражнения за сила на мускулатурата, тренировка за двигателна устойчивост, координация и ходене, които са с продължителност над 1 година, са ефикасни по отношение намаляване на паданията и травмите.

Специалистите (1) дават следните препоръки по отношение на физическата активност:

1. Деца, особено навлизащите или преминаващи през пубертета, трябва да бъдат насърчавани да участват в динамични упражнения или спортове (основно групови и на игрище).
2. През целия си живот, както мъже, така и жени, следва да бъдат насърчавани да се упражняват физически с упражнения, включващи динамичен компонент.
3. При по-възрастните мъже и жени рискови за падане и вече падали, индивидуално съставените програми са на база оценка на състоянието и съдържат упражнения за повишаване на силата и баланса, където е нужно, по характер са мултидисциплинарни и трябва да станат достъпни за всички

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложената методика, като елемент от комплексен подход и екипна работа, дава възможност за повишаване качеството на нефармакологичните здравни грижи за осъществяване на първична и вторична профилактика на заболяването.

Използваните от нас методи, включващи естествени физикални фактори – активни морски къпаня и хелиоекспозиции са достъпни, лесно приложими и с малко разходи. При това тези методи притежават висок здравен, икономически и социален ефект, поради което ги препоръчваме в рутинната практика.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Българско ендокринологично дружество*, Препоръки за добра практика по остеопороза, Министерство на здравеопазването, 2013
2. *Ангелов, Ив.* Проучвания върху някои количествени и качествени промени в метаболизма под влияние на термоклиматични въздействия и физическа дейност. Канд. дис., 1971, с.190.
3. *Ахмеджанов, М.Ю.* Общий механизм адаптации и профилактики. Медицина, М., 1973, с.198.
4. *Афанская, К.* Комплексная климатология. т.1, Медицина, М., 1982, с.326-421.
5. *Богутский, В.Б., В.Г. Бокша.* Дозирование климатических процедур. Ялта, 1966, с.196.
6. *Бокша, В.Г.* Элементы теласотерапии. Биометгиз. М., 1987, с.198.
7. *Гунина, Л.И.* Перспирация у человека. М., Изд. иностранной литературы, 1981, с.181.
8. *Гунина, Л. И.* Самоочищение в прибрежной акватории Черного моря. Наукова думка, Киев, 1975, с.197.
9. *Данов, С.* Химия на откритите черноморски води пред българския бряг. т.7, Известие на НИИПСО, Варна, 1967, с.321-341.
10. *Дипчикова, С.* Проучвания върху кръвообръщението при хипертонично болни от гледище на топлинния баланс на организма и климатофизиологията. Канд. дис., С., 1972, с.190.10. *Дипчикова, С.* Промени в газовата обмяна при активни морелечебни процедури у бронхитици.

MULTIMORBIDITY IN GENERAL PRACTICE

Daniela Mileva - Nikolova

Gergana Foreva

Radost Asenova

Department of Uroloji and General Medicine, Medical Faculty, Medical University Plovdiv, Bulgaria
mileva.d@abv.bg

Abstract: One of the most commonly used definitions for multimorbidity is the coexistence of two or more chronic diseases. Multimorbidity is a growing issue and poses a major challenge to health care systems around the world. General practitioners and primary care teams have a key role in managing patients with multimorbidity, using a patient-centred generalist approach. Consultation length and continuity of care may need to be substantially enhanced in order to enable such patients.

The aim: To investigate GPs opinion about their work with multimorbid patients.

Materials and method: A cross-sectional pilot study was conducted in the period July 2014- July 2015 among randomly selected GPs, contractual partners of NHIF (National Health Insurance Fund) in Bulgaria.

A direct individual anonymous survey of 230 GPs was held to display the main problems in servicing/managing multimorbid patients.

Results: From this research it is clear that nearly half of multimorbid patients visit their GPs at least once a month. Leading causes of visits to the GP practice on the initiative of the patient are: prescription of medical therapy 186 (80.9 ± 5.9%); the necessity of issuing a referral 127 (55.2 ± 7.5%); poor state 124 (53.9 ± 7.5%); etc. According to respondents, the difficulties they experienced in the care for this group of patients are associated primarily with the lack of financial resources, followed by poor coordination with specialized care involved in the multidisciplinary team needed for people with two or more chronic conditions, regulatory restrictions and administrative difficulties associated with managing them. To improve their work GPs say they need mostly more referrals for medical diagnostic activities, occupying first place in the poll results as necessary resources needed to improve care for multimorbid patients, 173 (75,2 ± 6.5%).

Conclusion: Nearly half of multimorbid patients visit a GP at least once a month, the main reason is the prescription of medical therapy and issuing referrals. The main difficulties experienced by GPs in the care for these patients are primarily related to resource scarcity.

Keywords: general practice, multimorbidity, chronic diseases

Introduction: The share of aging population worldwide is increasing significantly. [1] The aging of the population is one of the biggest social and economic challenges faced by European Union. [2]

The emphasized success in reducing deaths from acute diseases in the last half century led to a new focus on chronic diseases. [3]

Multimorbidity is a new concept that covers all medical conditions of the individual patient. There are many definitions in the literature. One of the most commonly used definitions for multimorbidity is the coexistence of two or more chronic diseases. [4]

The concept is linked to the European definition of family medicine and its core competencies.

Multimorbidity is a growing issue and poses a major challenge to health care systems around the world. Multimorbidity is related to ageing but many studies have now shown that it is also socially patterned, being more common and occurring at an earlier age in areas of high socioeconomic deprivation.

There is lack of research on patients with multimorbidity, and thus guidelines are based on single-conditions. Polypharmacy is common in multimorbidity, increasing drug-disease and drug-drug interactions.

Multimorbid patients need holistic care, but secondary care services are highly specialised and thus are often duplicative and fragmented and thus increase treatment burden in multimorbid patients. The cost of care is high in multimorbidity, due to high rates of primary and secondary care consultations and unplanned hospital admissions. The combination of mental and physical conditions increases complexity of care, and costs. Mental-physical multimorbidity is especially common in deprived areas.

General practitioners and primary care teams have a key role in managing patients with multimorbidity, using a patient-centred generalist approach. Consultation length and continuity of care may need to be substantially enhanced in order to enable such patients. This will require a radical change in how health care systems are organised and funded in order to effectively meet the challenges of multimorbidity. [5]

Materials and methods: A cross-sectional pilot study was conducted in the period July 2014- July 2015 among randomly selected GPs, contractual partners of NHIF (National Health Insurance Fund) in Bulgaria.

A direct individual anonymous survey of 230 GPs was held to display the main problems in managing multimorbid patients. The survey is structured in the following areas: socio-demographics data; characteristic of

their work with multimorbid patients, communication and difficulties encountered in dealing with them, proposals for changes to optimize health services.

In processing the data we applied descriptive statistics for account of the results. The evaluation of relative shares and frequency distributions in quality and group data were conducted through alternative analysis.

Data is processed by a software product for statistical analysis SPSS 17.0 for Windows XP.

The study has been approved by the Ethical Committee of MU-Plovdiv (record № 4/ 16.10.2014; Opinion-outgoing № P-3856/21.10.2014).

Results:

It covers 230 GPs, agreed to participate in the survey. The share of women working as GPs is significantly greater than that of men. Data show that 148 (64.3 ± 7.3%) of working GPs are women, and men are only 82 (35.7 ± 7.3%). The average age of physicians surveyed is 50.9 ± 9.4.

There are also two types of practices for primary care - individual and group. Individual dominates over group practices, respectively: 205 (89.1% ± 4.7%), 25 (10.9 ± 4.7%).

The concept multimorbid patient is widely known and 122 (77.9 ± 7.6%) of the respondents gave a precise definition.

From this research it is clear that nearly half of multimorbid patients visit their GPs at least once a month, which can be linked to the prescription of their monthly drug therapy. (Fig. 1)

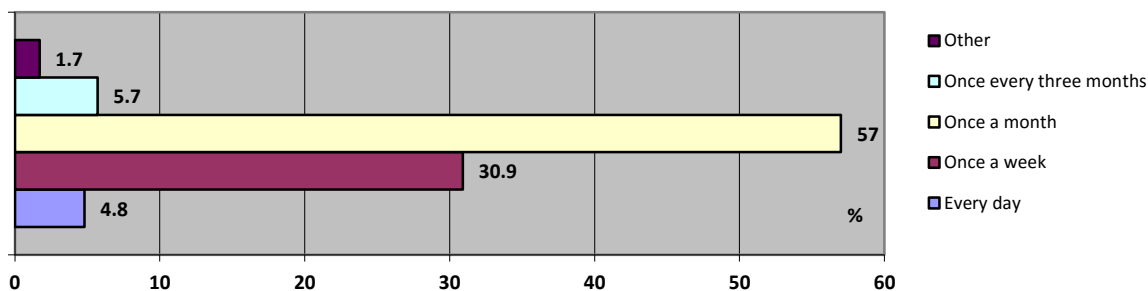

Fig. 1 Frequency of visits of multimorbid patients to General Practice

Leading causes of visits to the GP practice on the initiative of the patient are: prescription of medical therapy 186 (80.9 ± 5.9%); the necessity of issuing a referral 127 (55.2 ± 7.5%); poor state 124 (53.9 ± 7.5%); TEMC (Territorial Expert Medical Commission) to 86 (37.4 ± 7.3%); follow-up of 84 (36.5 ± 7.3%); sanatorium treatment for 48 (20.9 ± 6.1%); medical and social activities 42 (18.3 ± 5.8%); psychological problems related to illness to 41 (17.8 ± 5.8%); social contact 38 (16.5 ± 5.6%); medical sick-leave certificate 36 (15.7 ± 5.5%); adverse drug effects 35 (15.2 ± 5.4%); aids for 23 (10.0 ± 4.5%);

181 doctors shared the difficulties during consultations with multimorbid patients (78.7 ± 6.2%). GPs in Bulgaria work with strictly defined resources, including financial and time, stipulated by the National health insurance fund and the Ministry of health.

According to respondents, the difficulties they experienced in the care for this group of patients are associated primarily with the lack of financial resources, followed by poor coordination with specialized care involved in the multidisciplinary team needed for people with two or more chronic conditions, regulatory restrictions and administrative difficulties associated with managing them. (Fig. 2)

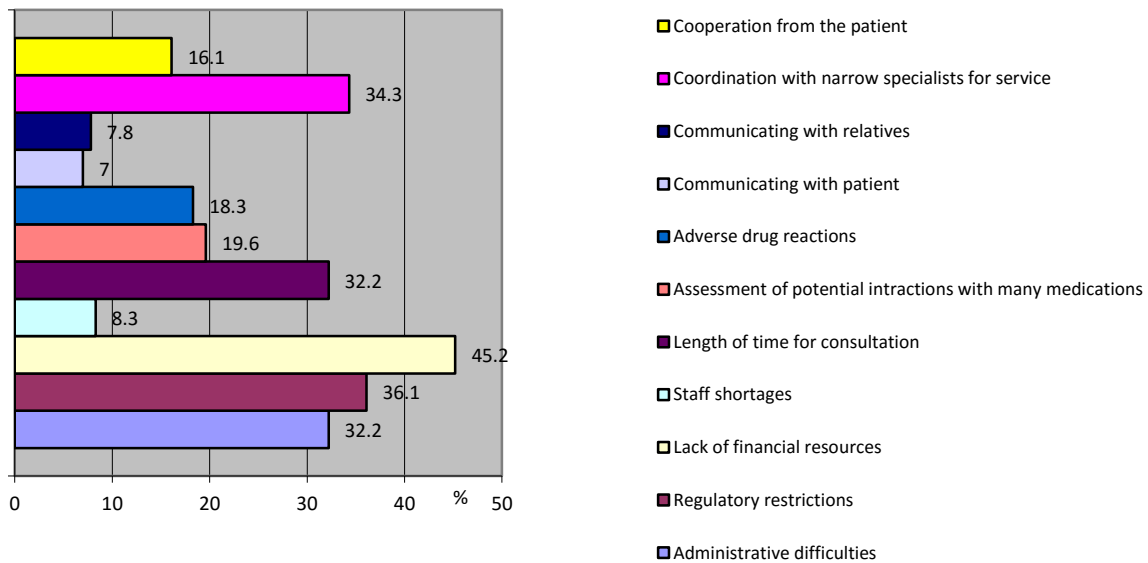

Fig. 2 The most frequent difficulties in consulting a multimorbid patients

More than half of the respondents - 137 (59,6 ± 7.44%), are not satisfied with the existing model of care for this group of patients.

To improve their work GPs say they need mostly more referrals for medical diagnostic activities, occupying first place in the poll results as necessary resources needed to improve care for multimorbid patients, 173 (75,2 ± 6.5%). Further mentioned are the need for easier access to narrow specialists, 125 (54,3 ± 7.5%) and time, 82 (35,7 ± 7.2%). The least GPs need additional staff 21 (9,1 ± 4.3%).

151 (65,7 ± 7.2%) of respondents reported that one of the particularities of communication with multimorbid patients is that more time is needed for consultations. Another point related to communication is the need for more detailed explanations and clarifications as well as good communication skills by the family doctor (respectively - 127 (55,2 ± 7.5%) and 93 (40,4 ± 7.4%).

In relation to the role which the patient takes in the management of their own disease it is found that over 80% of patients, in the opinion of their GPs, are actively involved in the care and control of their conditions. Almost the same is the proportion of patients collaborating with the GP in their care, and according to respondents, almost half of the patients strictly adhere to prescriptions and one third of them self-heal.

DISCUSSION:

From the conducted survey we found that most of the GPs in our survey defined multimorbidity as two or more chronic diseases in an individual, in accordance with the definitions most commonly found in medical literature. [4,6]

Multimorbidity is associated with greater use of health services. [7] Multimorbid patients have significantly more outpatient counseling, telephone counseling, home visits, diagnostic or small operations and contacts for prescribing medicine in general practice compared to patients with one disease or without chronic diseases. [8]

The data is confirmed by our study, where the most common reason for multimorbid patients visiting is for prescription of medical therapy. According to GPs the main resources needed to improve the care for multimorbid patients are more referrals for research and easier access to specialized doctors.

Peter Bowera et al. in their study found that GPs often manage patients with multiple long-term health conditions, but management of multimorbidity is challenging, giving time and resource constraints and interactions between conditions. GPs reported difficulties in providing quality care to achieve their goals and fulfill the agenda of the patient. Difficulties in exchanging information between professionals means that patients often have to coordinate care themselves, reminding professionals of recurrent clinical activities and other clutter. [9]

Coordination problems between professionals were also established by other authors. [10,11]

In our study, similarly to the above studies, the main problems of GPs in managing multimorbid patients proved to be insufficient financial resources, legal and time restrictions, administrative difficulties and coordination with other specialists.

More than half of the participants feel about difficulties in caring for the multimorbid patients, and are not satisfied with the existing in Bulgaria model of care.

Caring for patients with multimorbidity should strive to be responsive to the concerns of the patient, with patients actively participating in setting their goals and priorities. [12]

Suffering from multiple chronic diseases makes it more challenging for patients to effectively participate in their own care. [13]

In addition, patients with multimorbidity often know a lot about the management of their condition and are actively engaged in self-management. [11]

Data, confirmed by our study where, according to GPs, multimorbid patients actively participate in the care and control of their illness, cooperate with their doctors and comply with the assigned therapy.

CONCLUSION: Nearly half of multimorbid patients visit a GP at least once a month, the main reason is the prescription of medical therapy and issuing referrals. The main difficulties experienced by GPs in the care for these patients are primarily related to resource scarcity.

ACKNOWLEDGEMENTS:

The authors would like to thank all contributors GPs who made this study possible. This study was supported by the Medical University Plovdiv, under the project: Geriatric, polymorbid patients in general practice – implementation of patient-centred approach.

REFERENCES:

- [1] <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs404/en/>
- [2] http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_an_ageing_society
- [3] B. Starfield, Caring for people with chronic conditions : a health system perspective., "World Health Organization, Regional Office for Europe" April 2008, world wide web: www.openup.co.uk John Hopkins Bloomberg School of Public Health
- [4] CM Boyd, M. Fortin, Future of multimorbidity research: How should understanding of multimorbidity inform health system design? *Public Health Rev.* 2010;32, pp. 451–74.
- [5] K. Moffat and S. W. Mercer Challenges of managing people with multimorbidity in today's healthcare systems, DOI 10.1186/s12875-015-0344-4, Moffat and Mercer *BMC Family Practice* (2015) 16,pp.129
- [6] M. Fortin, G. Bravo, C. Hudon, L. Lapointe, J. Almirall, MF. Dubois , et al., Relationship between multimorbidity and health-related quality of life of patients in primary care. *Qual Life Res.* 2006;15(1), pp. 83–91. doi:10.1007/s11136-005-8661-z.
- [7] Q. Foguet-Boreu, C. Violan, A. Roso-Llorach, T. Rodriguez-Blanco, M. Pons-Vigués, MA. Muñoz-Pérez, E. Pujol-Ribera, JM. Valderas, Impact of multimorbidity: acute morbidity, area of residency and use of health services across the life span in a region of south Europe., *BMC Fam Pract.* 2014 Mar 26;15, pp. 55. doi: 10.1186/1471-2296-15-55.
- [8] SH. van Oostrom, HS. Picavet, SR. de Bruin, I. Stirbu, JC. Korevaar, FG. Schellevis, CA. Baan, Multimorbidity of chronic diseases and health care utilization in general practice., *BMC Fam Pract.* 2014 Apr 7;15:61. doi: 10.1186/1471-2296-15-61.
- [9] P. Bowera, W. Macdonalda, E. Harknessa, L. Gaska, T. Kendrickb, J. M Valderasc, C. Dickensd, T. Blakemana and B. Sibbalda, Multimorbidity, service organization and clinical decision making in primary care: a qualitative study *Family Practice* (2011) 28 (5), pp. 579-587. doi: 10.1093/fampra/cmr018 First published online: May 25, 2011.
- [10] H. Schers, S. Webster, H. Van Den Hoogen, et al., Continuity of care in general practice: a survey of patients' views. *Br J Gen Pract* 2002;52, pp. 459-62.
- [11] SM. Smith, S. O'Kelly, T. , O'Dowd GPs' and pharmacists' experiences of managing multimorbidity: a „Pandora“s box?. *Br J Gen Pract.* 2010;60(576), pp. 285–94.
- [12] DB. Reuben, ME. Tinetti, Goal-oriented patient care: an alternative health outcomes paradigm. *N Engl J Med* 2012;366, pp. 777-79.
- [13] A Townsend, K Hunt, S Wyke. Managing multiple morbidity in mid-life: a qualitative study of attitudes to drug use. *Br Med J* 2003;327(7419), pp. 837. [PMC free article] [PubMed]

**ALGORITHM FOR HEALTH MONITORING OF WORKERS EXPOSED TO HAND
– ARM VIBRATION**

Stefka Mantarova, PhD

Military Medical Academy, Medical University - Plovdiv, Bulgaria steffmant@abv.bg

Petya Georeva, PhD

Trudova Medicina Ltd, Bulgaria trm@abv.bg

Kiril Karamfiloff, PhD

Medical University – Sofia, Bulgaria organic@abv.bg

Dora Zlatareva, PhD

Medical University – Sofia, Bulgaria dorazlat@yahoo.com

Abstract: In the present day different vibrating tools and machines are widely used in the manufacture, because of their economic effectiveness and incorporation of less muscular power. But their long-term use is associated with health problems for most workers due to impairments of the peripheral and autonomic nervous system, circulatory and musculoskeletal systems. Detect them in the early stages of the injury and performing prevention is essential for the keeping of health and working capacity of workers' hand-arm vibration. This requires development of algorithm for health monitoring, which is missing in the regulatory framework of the Republic of Bulgaria. The aim of this report is to indicate the need to create an algorithm for health monitoring of workers exposed to hand-arm vibration based on the experience of other countries and our own experience. We present the possibilities for screening by questionnaire and separation of the workers in subgroups, according to degree and type of their injury and the necessary of additional highly specialized diagnostic tests for each group, performed by trained and qualified specialists. **Conclusion:** It's necessary introduction of standards for health monitoring of workers exposed to hand-arm vibration and requirements for training and qualification of specialists, performing screening.

Key words: hand – arm vibration, screening, training

**АЛГОРИТЪМ ЗА ЗДРАВНО НАБЛЮДЕНИЕ НА РАБОТЕЩИТЕ,
ЕКСПОЗИРАНИ НА ВИБРАЦИИ „РЪКА-РАМО”**

Доц. д-р Стефка Мантарова, дм

ВМА – МБАЛ Пловдив, Медицински университет - Пловдив, България steffmant@abv.bg

д-р Петя Георева, дм

Трудова медицина ООД, София, България trm@abv.bg

Доц. д-р Кирил Карамфилов, дм

Медицински университет – София, България organic@abv.bg

Доц. д-р Дора Златарева, дм

Медицински университет – София, България dorazlat@yahoo.com

Резюме: В настояще различни вибрационни инструменти и машини се използват в производството, поради тяхната икономическа ефективност и влагането на по - малко човешка мускулна сила. Дългосрочното им използване обаче е свързано със здравни проблеми на повечето работници, поради увреждане на периферната и автономната нервна система, на кръвоносната и мускуло-скелетната системи. Разкриването на тези нарушения още в ранните етапи на увреда и осъществяване на превенция е от съществено значение за съхранение на здравето и работоспособността на работещите с „вибрация ръка-рамо”. Това налага създаването на алгоритъм за здравно наблюдение, който до момента липсва в нормативната уредба на Република България. Целта на настоящето съобщение е да се посочи необходимостта от създаването на алгоритъм за здравно наблюдение на работещите при рискове, свързани с експозиция на вибрации „ръка-рамо”, използвайки опита на други страни и личен опит. Представят се възможностите за скрининг чрез анкетен метод и определяне на отделни подгрупи работещи с различна степен и вид на увреда и необходимия минимум от допълнителни високоспециализирани диагностични тестове, извършвани от обучени и квалифицирани специалисти. **Заключение:** Необходимо е въвеждането на стандарти за здравно наблюдение на работещите при рискове, свързани с експозиция на вибрации „ръка-рамо” и на изисквания за обучение и квалификация на специалистите, извършващи скрининга.

Ключови думи: вибрация ръка -рамо, скрининг, обучение

ВЪВЕДЕНИЕ

В настояще, различни вибрационни инструменти и машини се използват, както в производството така и в живота. Те са икономически по - ефективни и тяхната употреба улеснява работещите по отношение на влаганата мускулна сила. Професионалното използване на вибрационни инструменти е свързано с въздействие на вибрациите върху системата „ръка – рамо” или на цяло тяло [1]. Вибрацията „ръка-рамо” е механична вибрация, която при предаване на системата ръка-рамо води до рискове за здравето и безопасността на работещите с вибрационни инструменти, ръчно управлявани и ръчно водени вибрационни машини (пневматични чукове, моторни триони, металорежещи, ударно-пробивни инструменти и др.) [2]. Въздействието на локални вибрации е признато за значителен риск за здравето на работниците, ангажирани в много професии в света, особено в умерен климат [3]. То може да доведе до появата на разнообразни симптоми и признаци, породени от увреждане на периферната и автономната нервна система, на кръвоносната и мускуло-скелетната системи. Засегнатите работници имат усещане за изтръпване, чувство на скованост, намалена мускулна сила и болка за горните крайници. Описаните нарушения се обединяват под общ термин: синдром „ръка-рамо” [1,4].

СИНДРОМ „РЪКА – РАМО”

Неговата поява зависи от индивидуалната чувствителност на работника, честотата, продължителността и амплитудата на експозиция на локални вибрации [5]. Клиничната картина е разнообразна: съдови нарушения, проявяващи се с побеляване на пръстите, особено изразено при излагане на студ; неврологични с болка, скованост и изтръпване на пръстите на ръцете, намаляване на силата и на чувствителността за допир и температура; мускуло-скелетни: болка и скованост в ставите (артрозни изменения, тендинити, бурсити, контрактура на Дюпюитрен, болест на фасциалните тъкани на дланта и др.) [4]. Могат да се наблюдават палмарна хиперхидроза, раздразнителност, безсъние, а с напредване на уврежданията се затрудняват и ежедневните, и социалните дейности [1,4].

Поради разнообразната клинична картина, обхващаща симптоми от три системи и в обхвата на познание на лекари от различни специалности [6] се налага изработване на стандарт за здравно наблюдение за тази група работещи. Необходимо е извършването на системно изследване в най-ранен етап от добре обучени и квалифицирани специалисти. За тази **цел** е необходимо стандартът да включва алгоритъм за скрининг на работещите с вибрации ръка рамо, който до момента липсва в България.

НАСТОЯЩИ ВЪЗМОЖНОСТИ

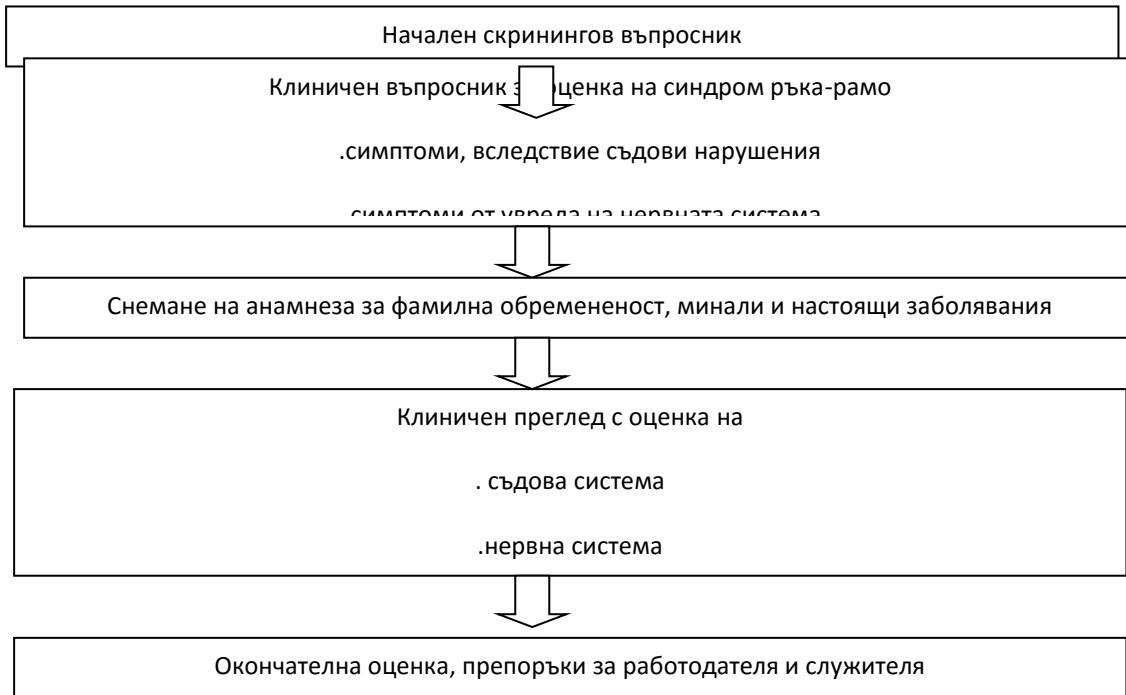
В Република България съществува законова рамка НАРЕДБА № 3 от 5.05.2005 г. за минималните изисквания за осигуряване на здравето и безопасността на работещите при рискове, свързани с експозиция на вибрации [2], както и НАРЕДБА № 3/1987 г. за задължителните предварителни и периодични медицински прегледи [7]. Също така във връзка с директива 2002/44/ЕО Европейската комисия е издала на български език „Незадължително ръководство за добра практика при прилагане на Директива 2002/44/ЕО относно минималните изисквания за здраве и безопасност, свързани с експозицията на работниците на рисковете от физически агенти (вибрации)” [4]. Независимо от това за момента липсва изработен стандартен алгоритъм за скрининг чрез валидирани въпросници и преценка на необходимостта от допълнителни високоспециализирани изследвания, диагностика и лечение. Съществуването на такъв вид здравно наблюдение изисква добре организирана здравна мрежа и обучени професионалисти в различни медицински специалности, които да си взаимодействат ефективно.

ПЕРСПЕКТИВИ

Нашият екип, базирайки се на собствен опит и на опита на други страни членки на Европейския съюз*, предлага следния алгоритъм за здравно наблюдение на работещи, експонирани на вибрации ръка –рамо.

<p>Идентифициране на служители , експозирани на вибрации ръка –рамо</p> <ul style="list-style-type: none">. експонирани регулярно. експонирани периодично, но с натоварване, криещо риск от увреждане – дневно ниво на експозиция над граничните стойности. служители вече идентифицирани със симптоми на синдром ръка –рамо от предишни прегледи

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Необходимо е въвеждането на стандарти в Република България за здравно наблюдение на работещите, в т.ч. и при рисковете, свързани с експозиция на вибрации „ръка-рамо”, както и на изисквания за обучение и непрекъснатата квалификация на специалистите, извършващи скрининга.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Т. МАТОВА, Human response to vibration stress in Japanese workers: lessons from our 35-year studies A narrative review, *Industrial health*, vol.53 ,p.522, 2015.
- [2] НАРЕДБА № 3 от 5.05.2005 г. за минималните изисквания за осигуряване на здравето и безопасността на работещите при рисковете, свързани с експозиция на вибрации Издадена от министъра на труда и социалната политика и министъра на здравеопазването, обн., ДВ, бр. 40 от 12.05.2005 г., в сила от 6.07.2005 г.
- [3] M.H. Mahbub, Y. Kurozawa, T. Ishitake et al., A systematic review of diagnostic performance of quantitative tests to assess musculoskeletal disorders in hand-arm vibration syndrome, *Industrial health*, vol. 53,p. 391, 2015
- [4] Европейска комисия Незадължително ръководство за добра практика при прилагането на Директива 2002/44/ЕО (вибрации на работното място) ,ISBN 978-92-79-07528-5,2009.
- [5] N. Busi , M. Chris, Barber and Mary Ross, Hand–arm vibration syndrome in South African gold miners., *Occupational Medicine*; vol. 57, pp. 25–29, 2007.
- [6]M.B Popević , S. M. Janković , S.S. Borjanović et al., Assessment of coarse and fine hand motor performance in asymptomatic subjects exposed to hand-arm vibration, *Archives of Industrial Hygiene and Toxicology*, vol.65,pp. 29-36, 2014.
- [7] НАРЕДБА № 3 задължителните предварителни и периодични медицински прегледи на работниците, обн. ДВ. бр.16 от 27 Февруари 1987г., изм. ДВ. бр.65 от 9 Август 1991г., изм. ДВ. бр.102 от 13 Декември 1994г., изм. ДВ. бр.78 от 30 Септември 2005г.

*.www.westlothian.gov.uk

NOISE AND THE NEGATIVE ENVIRONMENTAL EFFECTS

Filip Jovanovski

Faculty of technology and metallurgy, University St. Cyril and Methodius, Skopje, Macedonia
fillip.jovanovski95@yahoo.com

Blagica Cekova, PhD

MIT University, Faculty of ecological resources management, Skopje, Macedonia
cekovab@yahoo.com

Viktorija Bezhovska

Faculty of technology and metallurgy, University St. Cyril and Methodius, Skopje, Macedonia
bezhovska@gmail.com

Abstract: The increasing number of the main roads around residential buildings across the city, inevitably causes great noise and pollution of the city.

In simple terms, noise is unwanted sound. Sound is a form of energy that is emitted by the vibrating body and reaches the ear where it causes through nerve sense of hearing. Sounds caused by all bodies are not listening. Limit frequency of sonority is between 20 and 20.000 HZ. Basically, depending on the origin, are defined two types of noise - noise from natural sources and noise from artificial sources.

Natural sources of noise are natural phenomena such as thundering, strong wind noise, murmur of a waterfall and etc.

Artificial sources of noise are all man-made sources.

Keywords: noise, sound, noise pollution, population

БУЧАВАТА И НЕГАТИВНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ ВРЗ ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

Филип Јовановски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Технолошко – металуршки факултет, Скопје, Република
Македонија fillip.jovanovski95@yahoo.com

Проф. д-р Благица Цекова

МИТ Универзитет, Факултет за менаџмент на еколошки ресурси, Скопје, Република
Македонија cekovab@yahoo.com

Викторија Бежовска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Технолошко – металуршки факултет, Скопје, Република
Македонија bezhovska@gmail.com

Резиме: Зголемувањето на бројот на главните патишта околу станбените згради низ целиот град, неизбежно предизвикува голема бучава и загадување на градот.

Во едноставни термини, бучавата претставува несакан звук. Звукот е една форма на енергија што се емитува од страна на вибрирачко тело и достигнува до увото каде што предизвикува преку нерв, чувство на слух. Звучите предизвикани од сите тела не се слушаат. Фреквентната граница на звучност изнесува од 20 до 20.000 HZ. Во основа, во зависност од потеклото, дефинирани се два вида бучава – бучава од природни извори и бучава од вештачки извори.

Природни извори на бучава се природните појави како што се грмотевица, шум на силен ветер, шум на водопад и слично.

Вештачки извори на бучава се сите извори направени од човекот.

Клучни зборови: бучава, звук, загадување од бучава, население

Бучавата како една од негативните последици врз животната средина е проблем кој е распространет во целиот свет и се јавува како резултат на технолошкиот развој, најчесто е предизвикана од сообраќајните средства и машини кои се користат во производните процеси. Во редоследот на загадувања, бучавата се наоѓа во самиот врв, заедно со загадувањето на воздухот и водата. Негативното влијание на бучавата врз загадувањето на животната средина е многу големо, според значењето таа претставува еден од најсериозните еколошки проблеми, бидејќи придонесува за значително намалување на квалитетот на живеење на луѓето. Проучувањето на бучавата е физичко како звук и психо – физиолошко како елемент на живот, кој се прима преку човечкото сетило за слух, со сите последици за човечкиот организам. Бучавата претставува непријатен звук или звучна појава што при одреден интензитет предизвикува непријатно чувство кај човекот и влијае на неговата психофизичка состојба; ја

намалува работната продуктивност; го попречува одморот и сонот и создава немир и нерасположение. Бучавата е физички агенс од животната средина со тенденција на пораст во развиените земји и во земјите во развој. Во врска со просторната карактеристика, изворот на бучава може да биде стационарен или мобилен. Јачината се мери со единица мерка бел (го носи името на пронаоѓачот на телефонот) а најчесто употребувана мерка е десети дел од белот наречен децибел (dB). Опасно ниво на бучавата е над 80 dB, а прагот на болка се постигнува над 120 dB, додека пак смрт се случува над 180 dB. [1]

МЕРЕЊЕ И МОНИТОРИНГ НА БУЧАВА

Воведување на мониторинг на бучавата во животната средина, со помош на соодветни алатки претставува значаен фактор за следење на состојбата на бучавата во Република Македонија. Воведувањето на мониторингот на бучавата ќе придонесе за континуирано следење на состојбата на емисии на бучава, како и донесување одлуки за следење на состојбата на идентификуваните жешки точки. Мониторингот на бучавата е потребен за постигнување и одржување на нивоата на бучавата во животната средина во дефинирани области и под различни услови, со крајна цел да се заштитат здравјето и добросостојбата на населението.

Со мониторинг на бучавата ќе се обезбедат следните податоци:

- податоци за бучава од подвижните извори;
- податоци за бучава од стационарни извори;
- податоци на ниво на бучава, на одредени места за престојување.

Штетното влијание на бучавата врз животната средина е регулирано и санкционирано со Законот за бучава на Република Македонија. Законот го регулира следното: Извори на бучава, Граничните вредности на бучавата, Индикаторите за бучава, Методите за оценувањето на штетните ефекти предизвикани од бучава, Стратешки карти за бучава, Мониторинг на бучавата, Информативен систем, Услови и технички мерки за заштита од бучавата. [1]

ЗАКОНСКА ОСНОВА

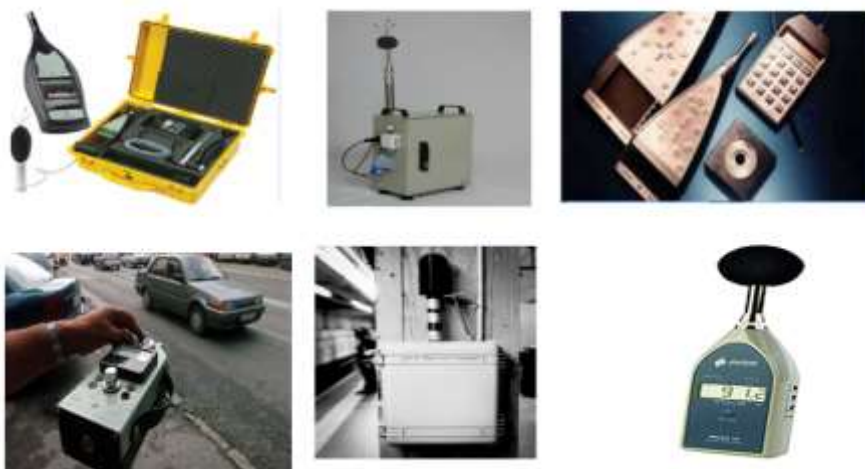
Проблематиката во однос на штетната бучава кој се емитира во животната средина во Република Македонија е регулирана со следната законска регулатива: Закон за спречување на штетната бучава ("Сл.Весник на СРМ" 21/84). Овој Закон е донесен во 1984 година, и не е доволно оперативен и применлив бидејќи не е во согласност со постојаната регулатива на ЕУ. Врз основа на овој Закон досега не се донесени подзаконски актив за регулирање на штетната бучава во зависност од различните извори на бучава како што се моторните возила, авионите, железничкиот сообраќај, градежните машини, апаратите за домаќинството и различните извори на бучава. Одлука за утврдување во кои случаи и под кои услови се смета дека е нарушен мирот на граѓаните од штетната бучава ("Сл.Весник на РМ" 64/93) [3]. Со законската регулатива, податоците од мерењата на бучавата и следењето на истата се доставува до Министерството за животна средина и просторно планирање, потоа има информативни центри за животната средина кои ги анализираат и прикажуваат резултатите од бучавата и нејзините вредности во различни градови, општини, населби, улици и најфреквентни булевари каде што има најизразена бучава. Во секој град има центри институти за јавно здравје кои се занимаваат со мониторингот и следењето на бучавата некои од нив се Институти за јавно здравје Градски заводи за јавно здравје се во следните градови Скопје, Битола, Куманово, Кичево и др

Во Република Македонија нивото на бучава се мери и следи од следните институции :

- Централна лабораторија на Министерството за Животна Средина и Просторно планирање, која врши само ад-хок мерења по доставени барања. Мерењата се вршат со најсовремена технологија.
- Завод за Здравствена заштита Скопје и регионалните подружници вршат мерења на 14 локации во Скопје

Опремата со чија помош се врши мерење на бучавата е следната (Слика.1)

Модуларен прецизен анализатор на звук тип 2260, вер.1 и 1.1, Бруел Кјаер, Микрофон тип 4189 со линеарна реакција на звучниот притисок и номинална осетливост од 26 dB ReIV/Па, Дозиметри на бучава ,Магнетофони

Слика бр.1
Оперема за
мерење на
бучавата

НЕГАТИВНОТО ВЛИЈАНИЕ НА БУЧАВАТА И ПРЕВЕНТИВНИ ЗАШТИТНИ МЕРКИ ОД НЕА

Бучавата како неделив дел од модерниот живот врши постојана агресија врз човечкиот организам(Слика.2), а особено врз органот за слух и освен што предизвикува оштетување кај него, влијае и на пореметувањата на ЦНС при што се јавува раздразливост, депресија, пореметување во метаболизмот, психоневротски пореметувања, намалување на концентрацијата и работната способност [2]

Слика бр.2 Дејство на бучавата врз човекот

Превентивните заштити мери ги превзема секое претрпијатие оделно каде што има бучава, во зависност од работата и производството, односно нивото на бучавата што се создава. Вработените во средини со честа бучава се информираат за нејзиното штетно дејство и се задолжуваат да ги почитуваат мерките за хигиенско – техничка заштита (ХТЗ мерки), како на пример: во текстилните фабрики, во електроработилниците и металските работилници, на аеродромите итн. Работниците се задолжуваат во ушната школка да носат тампони од влакнести материјали (памук, волна), коишто многу го апсорбираат звукот или да користат специјални покривки за ушните школки што се наречени антифони;

За колективна заштита од бучавата, со посебни акти во секое населено место треба да се предвидат временски интервали од деноноќието, каде што ќе владее потполн мир. Со тоа, на луѓето им се гарантира неопходниот психички и физички одмор, како подготовка за наредниот работен ден. Личните заштитни средства се применуваат во работните простори каде што бучавата не може да се намали со примена на превентивните мерки на заштита. Во овие простории бучавата изнесува над 60 до 70 децибел. Заштитните средства што се употребуваат во ваков случај се: Заштитни чепови(Слика.3), Заштитни ушни школки и Заштитни шлемови (Слика.4), и Заштита на бучавата со звучни ѕидови на коловозите, авто-патиштата(Слика5). [3]

Слика бр.3 Заштитни чепови

Слика бр.4 Заштитен шлем и ушни слушалки

Слика.бр.5 Звучни ѕидови на автопатите

Најчест тип за намалување на бучавата на автопатиштата е поставување на звучен ѕид или звучна бариера во облик на ѕид, конструирани за да ја намалат бучавост на 10 dB(A). Овие ѕидови се конструираат и изведуваат така што лежат надолжно на автопатот, при што визуелно ги блокираат патиштата од погледот на луѓето кои живеат покрај нив.

ЗАКЛУЧОК

Од досега изнесеното може да се заклучи дека бучавата, заедно со загадувањето на воздухот и водата се наоѓа на самиот врв на загадувања. Негативното влијание на бучавата врз загадувањето на животната средина е многу големо, според значењето таа претставува еден од најсериозните еколошки проблеми, бидејќи придонесува за значително намалување на квалитетот на живеење на луѓето. Бучавата е насекаде околу нас, па затоа велме дека во секојдневниот живот и работа на луѓето, тие се изложени на влијанието на бучавата. Бидејќи изворите на бучава се разновидни и многубројни, тие можат да бидат поврзани со просторот каде се престојува, каде се работи и живеат. Влијанието на бучавата на квалитетот на животот може да биде многу значајно, особено при ширење на транспортните системи. Тоа е причината зошто се наметнува сè поголема потреба за контрола на бучавата и зошто бучавата во полето на транспортот постојано расте. Врз транспортната бучавата влијание имаат повеќе чинители (возната површина, брзината на движење, категоријата – видот на моторните возила, геометриските елементи на патиштата, пневматиците и растојанието – оддалеченоста од местото на извор), при што значајно е да се истакне дека делувањето на овие чинители не е поединечно – одделно на секој од нив, туку тие делуваат заеднички. Но сепак запознавањето на луѓето со бучавата нејзиното штетно влијание на слухот и човековото тело е на многу ниско ниво, презентирањето на бучавата изразена во бројки периодично, би придонело за поголема свест кај луѓето, како и намалениот транспорт со автомобилите, регулирањето на музиката во локалите користењето на овие препораки значително би го намалило нивото на бучавата на улиците, и местата во кои бучавата е најизразена.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Годоровска-Ажиевска, Љ. (1999) *Заштита од бучава и вибрации*, Скопје
- [2] Петровска-Бауер Б, Герасимовска Б (2011) *Заштита на Работната и Животната Средина*, Скопје 2011
- [3] Закон за заштита од бучава во животната средина (Службен весник на Република Македонија бр. 79/07, 124/10, 47/11 и 163/2013 година)

TYPES OF TRANSPORTATION OF MINERAL RESOURCES

Tode Kasapinov

MIT University, Faculty of ecological resources management, Skopje, Macedonia
tode.kasapinov@gmail.com

Blagica Cekova PhD

MIT University, Faculty of ecological resources management, Skopje, Macedonia
cekovab@yahoo.com

Viktorija Bezhovska

Faculty of technology and metallurgy, University St. Cyril and Methodius, Skopje, Macedonia
bezhovska@gmail.com

Filip Jovanovski

Faculty of technology and metallurgy, University St. Cyril and Methodius, Skopje, Macedonia
fillip.jovanovski95@yahoo.com

Abstract: Mineral resources are all organic and inorganic minerals that are found in solid, liquid or gaseous state in the primary and secondary excavation.

The useful mineral raw material is transported from excavation to the facilities for the preparation and separation or to the place of loading in wagons, trucks or other vehicles for further transportation to consumers.

On various types of transport, in the paper will briefly be developed rail and truck transport as a means of transport with cyclic action, and means of transport with continuous action.

But first we will look at the concept and importance of mineral resources, transportation of mineral resources, the quality of transport and the types of transport, as will be mentioned listed types of transport of mineral resources.

Keywords: mineral resources, transportation, vehicles

ВИДОВИ ТРАНСПОРТ НА МИНЕРАЛНИ СУРОВИНИ

Тодe Касапинов

МИТ универзитет, Факултет за менаџмент на еколошки ресурси, Скопје, Република
Македонија tode.kasapinov@gmail.com

Проф. д-р Благица Цекова

МИТ Универзитет, Факултет за менаџмент на еколошки ресурси, Скопје, Република
Македонија cekovab@yahoo.com

Викторија Бежовска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Технолошко – металуршки факултет, Скопје, Република
Македонија bezhovska@gmail.com

Филип Јовановски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Технолошко – металуршки факултет, Скопје, Република
Македонија fillip.jovanovski95@yahoo.com

Резиме: Минерални сировини се сите органски и неоргански минерални материи кои се наоѓаат во цврста, течна или гасовита состојба во примарните и секундарните наоѓалишта.

Корисната минерална сировина се транспортира од откопите до објектите за подготовка и сепарирање или до местото за товарење во вагони, камиони или други транспортни средства за понатамошно транспортирање до потрошувачите.

Од најразличните видови на транспорт, во трудот накратко ќе биде разработен железничкиот и камионскиот транспорт како транспортни средства со циклично дејство, како и транспортните средства кои се со континуирано дејство.

Но најпрво, ќе се осврнеме на поимот и значењето на минералните сировини, транспортот на минералните сировини и квалитетот на транспортот, како и видовите на транспорт, при што ќе бидат споменати наведените видови на транспорт на минералните сировини.

Клучни зборови: минерални сировини, транспорт, транспортни средства

ВОВЕД

Рудничкиот транспорт претставува технолошка операција со која се организира и обезбедува превоз на корисни минерални сировини, јаловина, работници, репроматеријали и рударска опрема во подземните рудници или на површинските копови.

Во рудничкиот транспорт припаѓаат: сите транспортни комуникации од местото на откопување до местото на складирање на ископината, сите помошни машини и уреди за изработка и одржување на комуникациите, диспечерската опрема, уредите за сигнализација и автоматизација, претоварно-бункерските уреди и сл. На транспортот му припаѓаат и работилниците со опремата за ремонт на машините, гаражите, станиците и др.

Минералните сировини се добра од општ интерес, и според Законот за минералните сировини, се сопственост на Република Македонија, без оглед на сопственоста на земјиштето на кое се наоѓаат. Минералните сировини според видот можат да бидат:

- 1) енергетски минерални сировини: сите видови на фосилни јаглени, јаглеводороди во цврста, течна и гасовита состојба, сите видови на битуминозни и мастни карпи и други гасови кои се наоѓаат во земјата;
- 2) металични минерални сировини, односно сировини од кои можат да се произведуваат метали или нивни соединенија;
- 3) неметалични минерални сировини, графит, сулфур, магнезит, флуорит, барит, азбест, лискуни, фосфати, гипс, калцит, креда, бентонитска глина, кварц, кварцен песок, каолин, керамичка и огноотпорна глина, фелдспат, талк, туф, сировини за производство на цемент и вар и карбонатни и силикатни сировини за индустриска преработка;
- 4) архитектонско – градежен камен;
- 5) градежно-технички камен, градежен песок и чакал и цигларска глина;
- 6) минерални и геотермални води од кои можат да се добиваат минерални сировини или да се искористува акумулираната топлина во енергетски потреби, освен минералните и термалните води кои се користат во лековити, балнеолошки или рекреативни цели и
- 7) подземни води за пиење (изворски води, врела и издански води).

ТРАНСПОРТ НА МИНЕРАЛНИ СУРОВИНИ

Транспортот на минералните сировини спаѓа во најголем дел во внатрешен транспорт, доколку станува збор за транспорт во самиот рудник, но има и елементи на надворешен транспорт доколку сировината се доставува до примарниот потрошувач. Без разлика кој од тие видови на транспорт е во прашање, основната задача на логистиката е да се направи оптимизација на транспортните системи, односно минимизирање на сите трошоци на логистичките системи.

Основните задачи на транспортната логистика, може да се постават како неопходни чекори со цел за подготовка за оптимизација на системите: определување за начинот на работење на транспортните системи (континуални или дисконтинуални); избор на видовите на транспортни средства (траки, камиони, шински транспорт, односно железница и др); усогласување на системите за транспорт со допирните системи (производни и складишни); усогласување на планот за работа со различните начини на транспорт (кај комбинираниот транспорт); обезбедување на технолошко единство на транспортот и ускладување во системот; избор на рационални маршрути за достава и т.н.

Минералните сировини кои се добиваат во процесот на откопување во рудникот, се транспортираат на површината, надвор од границите на рудникот и се доставуваат до примарните потрошувачи.

ВИДОВИ ТРАНСПОРТ

Разновидноста на рударско-техничките, геолошките и географските фактори како и расположливите технички средства и економски можности условуваат употреба на различни начини на транспорт и транспортни шеми.

Според местото на примена рудничкиот транспорт може да се подели на: транспорт во рудниците со подземна експлоатација, транспорт на површинските копови и транспорт во објектите за подготовка на минералните сировини.

Според принципот на дејствување транспортните средства се делат во две основни групи: транспортни средства со повремено или циклично дејствување и транспортни средства со непрекинато или континуирано дејствување.

Во транспортни средства кои товарот го превезуваат циклично или во одредени временски интервали припаѓаат: камионите, товарно – транспортните средства, скреперите и железнички транспортни средства.

Транспортните средства кои континуирано го транспортираат материјалот ги сочинуваат: лентестите транспортери, грабилните транспортери, елеваторите, средствата за хидрауличен транспорт и средствата за пневматски транспорт.

Воздушните жичари и едношинските висечки транспортни средства можат да се издвојат како посебна група иако имаат слични карактеристики со претходно наведените групи на транспортни средства.

Основна карактеристика на цикличниот транспорт е во тоа што транспортниот процес се концентрира на кратко време на корисна работа “работен од”, додека значаен дел од работата се троши на повратен односно “празен од”.

Кај континуираниот транспорт материјалот се транспортира воедначено за сето работно време. Средствата за континуиран транспорт имаат релативно мали димензии, а можат да остварат големи транспортни капацитети. Исто така, кај овој вид на транспорт, процесот на товарење и истоварување е истовремен со превозот на материјалот при што се искористува кинетичката енергија на материјалот за премин од едно транспортно средство на друго.

Барањата кои треба да ги исполни транспортното средство се одредуваат според тоа какви операции тоа треба да извршува во технолошкиот процес.

Поминувајќи низ транспортниот систем минералната суровина не смее значајно да ги менува своите физички, механички, минеролошки и хемиски својства.

Транспортните средства и уреди работат во услови кои се менуваат во функција од времето. Овие промени предизвикуваат и чести промени на параметрите врз основа на кои тие се избрани. За да би се одговорило на сите можни промени во текот на експлоатацијата, транспортното средство мора да биде флексибилно односно да одговара на широк дијапазон на рударско – технички услови.

Експлоатацијата на минералните суровини е динамички процес и како последица има чести промени на локацијата на откопите, а со тоа и промена на положбата на транспортното средство. Поради тоа транспортните средства и уреди треба да бидат и лесно преносливи, што значи да можат да се преместуваат од едно место на друго.

Непосредно поврзано со промената на положбата на откопите е и промената на транспортните должини. Тоа, по правило значи промена на транспортните патишта, а кај континуираните транспортери значи и нивно продолжување односно скратување. Поради тоа, континуираните транспортни средства треба да се одликуваат и со својството лесно да им се менува должината.

Бидејќи рудничкиот транспорт зазема значајно место во процесот на експлоатација на минералните суровини, неопходно е да транспортните средства бидат економични, едноставни за одржување и да трошат што помалку енергија по единица маса од транспортираниот материјал и да набавната цена не им биде висока.

Покрај наведеното, поради зголемување на успешноста и контролата во работата транспортните средства треба да бидат опремени со уреди за далечинско управување и автоматизација. На тој начин се постигнува висока продуктивност и намалуваат трошоци особено трошоците за работна сила.

Транспортното средство треба да биде и еколошки прифатливо односно да штетностите кои тоа ги предизвикува врз животната средина и работната околина бидат минимални.

Што се однесува до организацијата на транспортот, потребно е да се избегнува посредниот односно “искршен транспорт”, со обезбедување на најкратка транспортна траса, со што помал број на транспортни единици.

Од аспект на капацитетот важи правилото дека транспортниот капацитет треба да биде еднаков или поголем од капацитетот на откопот на кој начин би се избегнала појавата на “тесно грло” во производството.

ТРАНСПОРТНИ СРЕДСТВА СО ЦИКЛИЧНО ДЕЈСТВО

Камионски транспорт

Камионскиот транспорт на површинските копови се применува како основен вид на транспорт или во комбинација со другите транспортни средства. Конструкцијата и техничко-експлоатационите карактеристики на камионите овозможува превоз на сите видови карпи од меки, лесни и растресити до многу цврсти, тешки и компактни.

Се поголемата употреба на камионскиот транспорт овозможила перманентен пораст на носивоста на камионите, која кај дамперите надминала 300т, а кај влекачите 500т.

Основни предности на камионскиот транспорт на површинските копови се:

- ✓ големи маневарски способности на камионите поради малите радиуси на свртување (15 до 20 м), совладување на релативно големи наклони на патиштата (10 до 12%) и независност од изворот на снабдување со енергија,
- ✓ можности за зголемување на капацитетот на багерот за 20 до 30% во однос на железничкиот транспорт, што се постигнува со намалување на времето на чекање за товарење и пократкиот циклус на багерување,
- ✓ можности за користење на привремени патишта без посебни трошоци за нивна изградба со што се овозможува пофлексибилен развој на фронтот на работите на откопување, етапна експлоатација, намалување на рокот за изградба на рудникот и намалување на цената на чинење на производот,
- ✓ побрза и поедноставна изработка на усеци, што значително го намалува времето потребно за отворање на поедините етажи, а со тоа се зголемува брзината на продлабочување на копот и капацитетот на експлоатација, помали специфични инвестициони вложувања во патишта за 1.2 до 1.5 пати во однос на другите со нормален колосек,
- ✓ примена на булдожерско одложување на раскривката со што значително се намалува цената на одлагање во однос на багерското или плужното одложување кај железничкиот транспорт,
- ✓ дефектот на еден камион не предизвикува застој на транспортот и не влијае на прекилот на технолошкиот процес,
- ✓ едноставен превоз на работниците и снабдување на работилиштата со репроматеријали и опрема.

Според искусствени податоци и резултатите од научните истражувања, примената на камионскиот транспорт може да има предимство во следните случаи:

- ✓ во фазата на отворање на површинските копови,
- ✓ при селективно откопување на корисната минерална суровина,
- ✓ при краток работен век на површинскиот коп,
- ✓ во ридести терени, каде изработката на железничка пруга е многу потешка и е потребен подолг временски период,
- ✓ за транспорт на кратки растојаниа од откопот до приемните уреди, при зачестени поместувања на товарното место,
- ✓ при површинска експлоатација на наоѓалишта со сложена и неправилна конфигурација, со ограничени димензии,
- ✓ за длабоки површински копови, при експлоатација на многу стрмни наоѓалишта во комбинација со други транспортни средства.

За транспорт на средно цврсти и цврсти карпи на површинските копови се применуваат следните транспортни средства: камиони самоистоварувачи (автокипери, дампери), камионски влекачи со приколка или полуприколка, тракторски влекачи со приколка или полуприколка, автовозови.

На површинските копови најупотребувани се дамперите и влекачите со полуприколка додека влекачите со приколка поретко се употребуваат.

Сите типови на транспортни средства на гумени тркала товарот можат да го истоваруваат: на назад (најчесто празнење кај дамперите), странично или низ дното на сандукот.

Според видот на погонот и трансмисијата постојат следните типови на дампери: самоистоварувачи со класичен дизел погон, дизел електрични дампери и дампери со дизел-тролеј (комбиниран погон).

ЖЕЛЕЗНИЧКИ ТРАНСПОРТ

Во денешно време железничкиот транспорт во главно се користи како надворешен транспорт и тоа најчесто кај површинските копови на јаглен за транспорт на јагленот од копот до термоцентралата и тоа на транспортни растојаниа од 10 - 50 км. За влечење на вагоните најчесто се употребуваат електрични или дизел електрични локомотиви.

Железничкиот транспорт во однос на останатите транспортни системи ги има следните предности: ниски транспортни трошоци по 1тон транспортиран производ, совладување на големи транспортни должини, сигурен за работа при различни климатски услови, успешно вклучување во технолошките процеси на површинската експлоатација со дисконтинуирана откопна технологија, истовремено служи за превоз на корисна ископина, јаловина, репроматеријали и луѓе.

На одредени делови од површинскиот коп каде колосекот ќе служи за подолг временски период се поставува како стационарен, а тоа се: поврзувачки усеци, успонски делови и транспортни делници по копот и надвор од него. Нестационарни или поместливи колосеци се поставуваат на етажите и одлагалиштата.

Како транспортни средства се употребуваат локомотиви со поголема атхезиона маса и вагони со поголем волумен. Локомотивите можат да бидат на парен погон (кои речиси се исфрлени од употреба), дизел, дизел електрични, тролни и акумулаторски.

Во рудниците со подземна експлоатација железничкиот транспорт е најмногу застапен особено при откопувањето на метални минерални суровини. И покрај се поголемата примена на лентестите транспортери во главните и извозни ходници железничките транспортни средства се застапени во рудниците за јаглен со повеќе од 50% и преку 80% во рудниците за метали и неметали.

Железничкиот транспорт се применува воглавно во хоризонтални руднички простории со минимален пад, неопходен за одводнување. Тоа се најчесто транспортни и главни транспортни ходници, поткопи, откопни, вентилациони, пречни и останати ходници.

Во косите простории влечењето на вагоните не се остварува со локомотиви туку со стационарни средства и влечни јажиња или вериги.

Според остварувањето на влечата железничкиот транспорт во рудниците со подземна експлоатација може да се подели на: локомотивски транспорт, транспорт со помош на влечни јажиња и вериги, рачен транспорт и спонтан (гравитационен) транспорт.

Последните три начини се применуваат за транспорт на кратки растојаниа, при маневрирање, изработка на рударски простории, на крајните станици (товарни и истоварни) и на навозиштата односно одвоиштата. Нивни недостатоци се: мал капацитет, мала надежност во работењето и релативно мала безбедност на работниците. Во нашите рудници со подземна експлоатација на оловно-цинкова руда најмногу е застапен локомотивскиот железнички транспорт.

ТРАНСПОРТНИ СРЕДСТВА СО КОНТИНУИРАНО ДЕЈСТВО

Лентести транспортери

Денес во рудниците најраспространето транспортно средство со континуиран начин на дејствување е лентестиот транспортер со гумена лента.

Причината за широката употреба на лентестите транспортери се должи на следниве факти: со нив можат да се остваруваат капацитети од неколку т/ч до неколку илјади т/ч (20 000 - 25 000 т/ч), должината на транспортот се движи од неколку десетици метри до неколку километри (моментно најдолгиот транспортер е долг 51,1 км), се совладуваат успони до 18° кај класичните, додека кај специјалните транспортери до 60° и повеќе.

Лентестиот транспортер во принцип се состои од бесконечна гумена лента, која е затегната преку два барабана. Горната (носечка) страна на лентата го носи транспортираниот материјал и се потпира на рамномерно распоредени слогови од валци од носечката и повратната страна.

Валците се поставуваат на растојание кое треба да го задоволи дозволеният уклон на лентата. Лентата истовремено е влечен и носечки орган на транспортерот и таа има коритеста форма на носечката односно рамна (плосната) на повратната страна.

Барабанот на крајот од транспортерот каде се врши истоварување на материјалот се нарекува челен или погонски барабан, а на спротивниот крај, каде се врши товарење на материјалот, заден или повратен барабан. Погонскиот барабан може да биде лоциран на било која страна од транспортерот. Тој е придвижуван од електромотор преку погонски механизам, а движењето на лентата се остварува благодарение на силата на триење помеѓу барабанот и лентата. Силата на триење зависи од силата на затегнување на лентата остварена преку затегнувачкиот уред, коефициент на триење помеѓу обвивката на барабанот и лентата, како и од големината на обвивниот агол на погонскиот барабан.

Товарење на материјалот на лентата се врши со рамномерен дотек на материјалот преку товарна кош, а истоварувањето на спротивниот крај на лентата, најчесто преку барабан или уреди за истоварување. Полнењето на лентата може да се врши на едно или повеќе места вдоль на транспортерот. Со примена на соодветни помошни уреди, промената на местото на товарење и истоварување е многу едноставна.

Составни делови на транспортерот се уредите за чистење на лентата и опремата за автоматско управување и контрола на работата на транспортерот. Сите овие елементи, уреди и опрема се поставени на носечката конструкција на транспортерот која се изработува во вид на секции со одредена должина. Секциите меѓусебно се спојуваат и така се формира потребната должина на транспортерот.

Предности на лентестите транспортери во однос на останатите транспортни средства се: континуиран транспорт и рамномерно снабдување на постројките за ПМС со суровина, можности за совладување на големи транспортни капацитети, ниска специфична потрошувачка на енергија, брзо враќање на големите инвестициони вложувања поради ниските експлоатациони трошоци, не создаваат голема бука, прашина, сигурни се и многу надежни во работата, после хидрауличниот транспорт тие се еколошки најприфатливо транспортно средство, поседуваат можности за целосна автоматизација на

производниот процес, едноставна и брза монтажа и демонтажа, продолжување и скратување на транспортерот, брза замена на дотраените делови и едноставен ремонт.

Примената на лентестите транспортери во површинската експлоатација зависи од нивната технолошка намена. Начинот на поставување на транспортерите како и меѓусебната врска на транспортните единици се условени од технологијата на откопување. На површинските копови лентестите транспортери се употребуваат за транспорт на корисна минерална суровина и јаловина како самостојно транспортно средство или во комбинација со останати транспортни средства.

Лентестите транспортери на површинските копови можат да бидат: откопни (етажни), магистрални (стационарни), одлагалишни (подвижни)

Освен претходните, постојат и транспортери за специјални намени: претоварни, товарни - додавачи, телескопски и транспортери на товарно-транспортните комплекси.

ЗАКЛУЧОК

Транспортот и извозот во рудниците претставува многу битна технолошка операција во процесот на експлоатацијата на минералните суровини.

Со негов правилен избор и организација во голема мерка ќе зависи економското работење на еден рудник.

При експлоатацијата на минерални суровини со јамска технологија на откопување, задачата на транспортот и извозот е добиената корисна минерална суровина и јаловина, добиена од подготвителните работи, да се пренесе од работилиштата, односно од откопите низ јамата, до површината и понатаму до објектите за подготовка на минералната суровина, а јаловината до одлагалиштата.

При експлоатацијата на минерални суровини со површинска технологија на откопување, јаловината од етажите се транспортира до одлагалиштата, а добиената корисна минерална суровина до објектите и постројките за понатамошна преработка.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Miloš Grujić, Transport i izvoz u rudnicima, RGF Beograd, 1999

[2] Božo Kolonja, Dinko Knežević Transport u pripremi mineralnih sirovina, Beograd, 2000

[3] Jerzy Antoniak, Urządzenia i systemy transportu podziemnego w kopalniach, Slask, Katowice, 1990

[4] Tošić, S.: Transportni uređaji, Mašinski fakultet, Beograd, 1999.

IMPROVING THE QUALITY OF SOFT WHEAT THROUGH BIO-FORTIFICATION WITH Zn CHELATING FERTILIZERS

Marija Menkinoska

Tatijana Blazevska

Valentina Pavlova

Technology-technical Faculty, University "St. Climent Ohridski", Republic of Macedonia,
marija_menkinoska@yahoo.co.uk

Abstract: Biofortifikacija, is a process which increases the content of micronutrients such as zinc, iron, manganese and others in agricultural products, especially cereals, and represents a new strategy for reduction of hidden hunger in humans. This research is aimed to examine how the Zn EDTA will influence through a soil, foliar and soil+foliar application on Zn's concentration in the wheat's seed, and on the morphological and production characteristics of the wheat of the type "Treska". The analysis of the Zn's contents in the wheat's seed is made with blazing atomic absorbing spectroscopy. From among the obtained results it is established the highest concentration of Zn in wheat obtained by soil + foliar fertilization of 26.83% as compared to the control. The analyses of the morphologic and producing characteristics have been conducted by the biometric surveying / measuring. The LSD-test has shown that there is significant difference as to the stem height and the grains' weight. The highest value of hectoliter mass has shown wheat obtained by soil + foliar fertilization and 1.78% as compared to the control. The weight of 1000 grains has the greatest value for wheat obtained with foliar fertilization 1.89% as compared with the control. It may be concluded that the application of Zn EDTA leads to significant increase of the Zn's contents in the what's grain while which the wheat obtained by soil + foliar fertilization is the most appropriate for meal.

Keywords: biofortification, Fe EDTA fertilizer, morphologic-producing characteristics.

ПОДОБРУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА МЕКА ПЧЕНИЦА ПРЕКУ БИО-ФОРТИФИКАЦИЈА СО Zn ХЕЛАТНИ ЃУБРИВА

М. Менкиноска

Т. Блажевска

В. Павлова

Технолошко-технички факултет, Универзитет „Св. Климент Охридски“, Република
Македонија marija_menkinoska@yahoo.co.uk

Апстракт: Биофортификација, е процесот со помош на кој се зголемува содржината на микроелементи како цинк, железо, манган и др. во земјоделските производи-особено житариците, и представува нова стратегија за намалување на скриениот глад кај луѓето. Целта на ова истражување е да се испита влијанието на Zn EDTA преку почвена, фолијарна и почвено+фолијарна апликација врз концентрацијата на Zn и врз морфолошките и производните карактеристики на мека пченица сорта Треска. Анализите на содржина на Zn во пченицата се направени со пламена атомска апсорпциона спектроскопија. Од добиените резултати констатирана е највисока концентрација на Zn во пченицата добиена со почвено+фолијарно ѓубрење за 26,83% повеќе во споредба со контролата. Анализите на морфолошките и производните карактеристики се извршени со биометриски мерења. LSD тестот покажа дека постои значајна разлика само кај висината на стебло и тежината на зрната. Највисока вредност на хектолитарската маса покажа пченицата добиена со почвено+фолијарно ѓубрење 1,78% а во однос на контролата. Масата на 1000 зрна има најголема вредност за пченицата добиена со фолијарно ѓубрење 1,89% во однос на контролата. Може да се заклучи дека апликацијата на Zn EDTA доведува до значајно зголемување на содржината на Zn во пченичното зрно при што како најпогодна за оброк се покажа пченицата добиена со почвено+фолијарно ѓубрење.

Клучни зборови: биофортификација, Fe EDTA почвено, фолијарно, почвено+фолијарно

1. ВОВЕД

Со растителната храна се обезбедуваат низа на хранливи материи кои се од суштинско значење за човековата исхрана, а со тоа и промовирање на добра здравствена состојба. Поради тоа интересот кон функционалната храна во превенција и/или третирање на различни заболувања сè повеќе се зголемува (Newell-McGloughli, 2008). Сепак, во поголем дел од светот главните суровини добиени од земјоделските култури, често се дефицитарни во поглед на некои од овие хранливи состојки.

Традиционалната агротехнологија незначително може да ја подобри хранливата вредност на некои видови храна, но брзиот напредокот на молекуларната биологија треба да биде употребен за да се произведат култури со зголемена содржина на минерали, аминокиселини и антиоксиданси како и подобрен состав на масни киселини.

Се проценува дека околу 50% од почвите кои се користат за производство на жито во светот имаат ниски нивоа на достапен Zn за растенијата (Graham и Welch, 1996). Пченица одгледувана во услови на Zn дефицитарна почва покажува значително намален раст и принос (Graham и сор., 1992; Sakmak и сор., 1997). Недостатокот на цинк во почвите исто така ја намалува концентрацијата на Zn во пченичното зрно, а со тоа се намалува и нуритивниот квалитет. Како главно решение за намалување на недостатокот на Zn и други микронутриенти при одгледувањето на житните култури е биофортификацијата (биолошко збогатување).

Биофортификацијата е процесот со помош на кој се зголемува концентрацијата на микронутриенти како цинк, железо, манган и др. во земјоделските производи - особено во житните култури. Постојат два вида: -агрономска биофортификација-вклучува користење на ѓубрива со поголеми концентрации на цинк и други микронутриенти.

-генетска биофортификација-користи специјално одгледувани култури кои ќе бидат способни да акумулираат (апсорбираат) повеќе цинк и други микрохранливи елементи од почвата во хранливите делови на зрната.(Ryan, 2010)

Имајќи во предвид дека од една страна во Р. Македонија има малку податоци за ефектот од почвена, фолијарна и почвено+фолијарна употребата на Fe и Zn хелатните ѓубрива врз нуритивниот и производниот квалитет на мека пченица, а од друга страна светската тенденција за производство на здрава и функционална храна ја наметна потребата и во Р. Македонија да се вршат испитувања во овој правец и да се добијат соодветни сознанија.

2.МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДИ

Како материјал во ова истражување е користена сортата Треска мека пченица (*Triticum aestivum*), која се одликува со факултативност, а во производството се користи за есенската и пролетната сеидба. Таа припаѓа на групата многу квалитетни лебни сорти.

Локација и поставување на опит

На површините на Земјоделскиот институт во Скопје, во опитното стопанство Долно Лисиче, во производната 2012/2013 год. беше поставен опит, според метод на случаен блок систем, со 4 варијанти, во три повторувања, со големина на опитната парцела 30 m². Растојанието помеѓу варијантите и повторувањата беше 50 cm. Обработката на површината беше стандартна со доведување на ораничнит слој во состојба на нормална сеидба. Сеидбата се извршуваше рачно со 600-650 ртлви зрна/ m².

Апликација на ѓубриво

Во опитот на ова истражување се опфатени следните варијанти

Контрола (варијанта 1)

Zn почвено (варијанта 2)

Zn почвено +фолијарно (варијанта 3)

Zn фолијарно (варијанта 4)

Основни карактеристики на ѓубривата

Yara Vera[™] Amidas е високо квалитетно гранулирано ѓубриво кое содржи азот и сулфур. Азотот во најголема мера е достапен во форма на уреа. Сулфурот е достапен во форма на сулфат и е целосно водорастворлив. Соодносот меѓу азотот и сулфурот од 7 спрема 1.

NUTRICHEM FOLIFER-Fe EDTA хелатен производ, кој се употребува за фолијарна исхрана на растенијата.

Период на апликација на ѓубривото

Прихранувањето на пченицата е извршено во следните фази на развој на пченицата

1.Поникнување - NPK(9:15:15) 200 kg.h⁻¹ кај варијанта 1,2,3 и 4 и Zn EDTA 10 kg.h⁻¹ почвено кај варијанта 2 и 3.

2. Братење - Yara Vera Amidas 160 kg.h⁻¹ кај варијанта 1,2,3 и 4.

3. Вретенисување - Yara Vera Amidas 100 kg.h⁻¹ кај варијанта 1,2,3 и 4.

4. Вретенисување - Zn EDTA 1 kg.h⁻¹ фолијарно кај варијанта 3 и 4.

5.Вретенисување и класање - Zn EDTA 1 kg.h⁻¹ фолијарно кај варијанта 3 и 4.

6.Класање - Zn EDTA 1 kg.h⁻¹ фолијарно кај варијанта 3 и 4.

Фолијарното прихранување беше извршено со грбна прскалка, по 3 литри раствор кај варијантите 3 и 4 во раните утрински часови.

Биометриски методи за анализа на морфолошки и производни карактеристики

Испитувањата на морфолошките и производните карактеристики се извршени со биометриски мерења на крајот од вегетацијата, по собирање на материјалот во лабораторија. Од морфолошките карактеристики анализирани се висина на стебло, должина на клас. Мерена е височината на главното стебло до клас ($n=20$). Пред жетва, од секоја парцелка е земен материјал од $1m^2$ за лабораториски анализи. Во лабораторија се анализирани следните производни карактеристики: број клавчиња во клас, број на зрна во клас, тежина на клас, тежина на зрна, маса на 1000 зрна и хектолитарската маса на зрното во килограми.

Метод за анализа на семето од пченица

Анализите на содржина на Zn во пченицата се направени со пламена атомска апсорпциона спектроскопија (Menkinoska M. 2014). Хектолитарската маса на житото е измерена со Шоперова вага.

Методи за почвени анализи

Пред на биде поставен опитот беа земени почвени проби, со цел точно утврдување на плодноста на почвата. Пробите беа земени од повеќе места на парцелата на длабочина од 0 до 30 cm, по шаховски метод за мали парцели. (Menkinoska M. 2014)

Статистичка анализа на податоците

Статистичка обработка на податоците е извршена со помош на статистичко аналитичката програма SPSS и Statistica 8.0. Статистичката анализа вклучува АНОВА за тестирање на еднаквост на просечните вредности на испитуваните параметри, LDS post hoc анализа за значајноста на добиените разлики, како и моделирање со обоштени линеарни модели (GLM). За ниво на значајност е земено 0,05, односно вредностите на тест статистиките се сметаат за значајни ако $p < 0,05$.

3.РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Временски услови

Во текот на испитуваната година 2012/2013 во периодот од сеидба до никнење имаше доволно количество на врнежи и оптимална температура за поникнување на пченицата (Menkinoska M. 2014).

Почвени услови

Почвата во испитуваниот локалитет според предлог класификацијата на почвите на Р.Македонија спаѓа во групата на алувијални почви (Filipovski, 2006). Според користениот AI метод, нивото на леснодостапен фосфор во испитуваната почвена проба е на нивото на многу висока обезбеденост, додека на леснодостапен калиум е на нивото на оптимална обезбеденост. Содржината на растворливо цинк во испитуваната почвена проба иснесува 1,62 ppm и спаѓа во почви со ниска обезбеденост.

Анализа на Zn во семе

Резултатите добиени од анализата на содржината на Zn во семето од пченица се представени во Табела 1

Табела 1. Концентрација на цинк во пченица и брашно во споредба со контролната група за сорта Треска

Варијанта	Zn(mg/kg) Пченица	Индекс од контролата
1	26,60	100,00
2	27,10	101,87
3	26,60	100,00
4	33,70	126,83

Значително зголемување (Таб.1) на содржината на Zn во зрното исто е констатирана кај во варијанта 4 за 26,83%, додека кај варијанта 2 има минимално зголемување за 1,87% во однос на варијанта 1.

Од презентираниите резултати се забележува дека значително зголемување на Zn во зрното е добиено со фолијарна примена на ѓубривата однос на контролата. Со тоа се потврдува ефикасноста од фолијарна апликација на хелатните ѓубрива, при што растенијата преку стомините отвори ги апсорбираат макро и микроелементите во листот, стеблото и во класот, кои понатаму директно учествуваат во создавањето на органска маса зголемувајќи го вкупниот биолошки принос, а со тоа и вкупниот квалитет на зрното. Несомнено врз овие резултати влијание покрај видот и начинот на примена на ѓубривата имаат и климатските услови. Вкупната сума на врнежи за целиот вегетативен период беше со добар распоред во текот на годината и немаше појава на сушен период. Потврда на овие констатации најдовме и во истражувањата на други автори. Во неодамнешната студија на (Kagim и сор. 2012) во сушни услови, фолијарната апликација на Zn, доведува до зголемување на приносот, што покажува дека фолијарната употреба на Zn ги подобрува антиоксидативните одбранбени механизми. Исто така во студијата на

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

(Bagci и сор. 2007) се потврдува дека растенијата може да бидат повеќе чувствителни на недостаток од Zn кога се изложени на долги сончеви денови и сушни услови без оглед на достапниот Zn во почвите, веројатно поради зголеменото фото оксидативно оштетување во листовите. Како што објавија (Haslett и сор.2001; Kutman и сор.2010), стеблото и листот претставуваат важни резерви на Zn кои ефикасно се користат за таложење Zn во зрна. Затоа, имајќи високи износи на Zn во вегетативното ткиво, фолијарната апликација на Zn, може да придонесе за зголемување на концентрација на Zn во житото, што се потврдува и во нашето истражување. Во нашето истражување почвената апликација на Zn се покажа како помалку ефикасна. Одговорот за послабата апсорпција на цинк од почвата најверојатно е поради тоа што почвата на која е одгледувана пченицата спаѓа во почви со ниска обезбеденост на Zn.

Морфолошки и производни карактеристики на пченицата.

Во Табела 2. представени се резултатите добиени од испитувањата на физичките особини на зрното кај сите испитувани варијанти на пченица.

Табела 2.Физички особини на зрното

Треска	Хектолитарска маса		Маса на 1000 зрна	
	Варијанта	(kg/hL)	Индекс од контролата	(g)
1	75,50	100,00	43,90	100,00
2	76,65	101,52	44,38	101,09
3	76,85	101,78	44,08	100,41
4	76,45	101,25	44,73	101,89

Масата на 1.000 зрна зависи од големината на зрното, неговата исполнетост и здравствената состојба. Затоа често масата на 1.000 зрна претставува индикатор за големината на семето. Семето со поголема маса има обично подобро развиен ‘ртулец и дава подобро развиени и поотпорни растенија во почетните фази на развој (Пиева et.al 2011). Според резултатите масата на 1000 зрна кај варијантата 2 е повисока за 1,52%, кај варијанта 3 за 1,78 % а кај варијанта 4 за 1,25 % во споредба со варијанта 1.

Според податоците претставени во Табела 2, хектолитарската маса е зголемена кај варијантите 2 за 1,09%, варијанта 3 за 0,41% и 4 покажаа, највисока вредност за 1,89% во однос на варијанта 1.

Табела 3. Анализа на варијанса на морфолошки и производни карактеристики на пченицата сорта Треска под влијание на ѓубривото

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Висина на стебло	Between Groups	1563,214	3	260,536	9,696	0,000*
	Within Groups	11097,783	413	26,871		
	Total	12660,998	419			
Должина на клас	Between Groups	5,433	3	0,906	1,083	0,372 _{ns}
	Within Groups	345,450	413	0,836		
	Total	350,883	419			
Број на клавчиња	Between Groups	45,029	3	7,505	3,169	0,005 _{ns}
	Within Groups	977,933	413	2,368		
	Total	1022,962	419			
Тежина на клас	Between Groups	1,567	3	0,261	1,690	0,122 _{ns}
	Within Groups	63,835	413	0,155		
	Total	65,402	419			
Број на зрна	Between Groups	87,995	3	14,666	0,354	0,907 _{ns}
	Within Groups	17097,967	413	41,399		
	Total	17185,962	419			
Тежина на зрна	Between Groups	52,948	3	8,825	24,866	0,000*
	Within Groups	146,567	413	0,355		
	Total	199,515	419			

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Анализа на варијанса за споредување на просечните вредности (Таб.3) покажа постоење на значајни разлики меѓу варијантите во морфолошките карактеристики во однос на висината на стеблото и тежината на зрната. Согласно Post hoc анализата (Таб.4) се добива дека значајноста на тестот се должи на значајните разлики во однос на висина на стебло помеѓу варијантите 2 и 3 (LSD = -5,0 p=0,00) и варијанта 2 и 4 (LSD= -3,5 p=0,00), додатокот на Zn почвено +фолијарно и Zn фолијарно ѓубриво се подобри во споредба со Zn почвено. Што се однесува до тежината на зрната сигнификантна разлика постојат и помеѓу варијантите 1 и 4 (LSD -0,5 p=0,00), 2 и 4 (LSD- 0,7 p=0,00) и 3 и 4 (LSD -0,5 p=0,00), апликација на Zn фолијарно има подобри резултати во однос на контролата и варијантите со додаток на Zn почвено и Zn почвено+фолијарно.

Табела 4. Споредба на средните вредности од морфолошките карактеристики на пченица сорта Треска со LSD тест.

	LSD просечна разлика				LSD вредности за p			
Висина на стебло	1	2	3	4	1	2	3	4
1		2,8	-2,3	-0,7		0,00*	0,02	0,44
2	-2,7		-5,0	-3,5	0,00*		0,00*	0,00*
3	2,3	5,0		1,5	0,02	0,00*		0,11
4	0,7	3,5	-1,5		0,44	0,00*	0,11	
Тежина на зрна	1	2	3	4	1	2	3	4
1		0,1	0	-0,5		0,44	0,99	0,00*
2	-0,1		-0,1	-0,7	0,44		0,44	0,00*
3	0	0,1		-0,5	0,99	0,44		0,00*
4	-0,5	-0,7	-0,5		0,00*	0,00*	0,00*	

ЗАКЛУЧОК

Врз основа на добиените резултати од истражувањето може да се констатира дека:

Најголема содржина на Zn во зрното е утврдена кај пченицата, добиена со фолијарна апликација, Генерално од LSD тестот покажа дека додаток на Zn почвено +фолијарно и Zn фолијарно ѓубриво имаат најдобри резултати во однос на висината на стеблото во споредба со Zn почвено и контролата. Во однос на тежината на зрната Zn фолијарно ѓубриво покажа подобри резултати во однос на контролата и варијантите со додаток на Zn почвено и Zn почвено+фолијарно. Од презентираниите резултати може да се заклучи дека фолијарната апликација на Zn EDTA доведува до значајно зголемување на содржината на Zn во пченичното зрно, при што може да очекуваме значаен придонес во подобрување на внесот на Zn во исхраната на луѓето.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Newell-McGloughlin, M. (2008) Nutritionally improved agricultural crops. *Plant Physiol* 147:939–53
- [2] Graham, R.D., and Welch, R.M. (1996) Breeding for staple-food crops with high micronutrient density. In: International Workshop on Food Policy and Agricultural Technology to Improve Diet Quality and Nutrition. Agricultural Strategies for Micronutrients, Working Paper No. 3. Washington, D.C.: International Food Policy Research Institute. 82 pp
- [3] Graham, R.D., Ascher, J.S. and Hynes S.C. (1992) Selecting zinc-efficient cereal genotypes for soils of low zinc status. *Plant Soil* 146:241-250.
- [4] Cakmak, I., Derici, R., Torun, B., Tolay, I., Braun, H.J., and Schlegel, R. (1997) Role of rye chromosomes in improvement of zinc efficiency in wheat and triticale. *Plant Nutrition for Sustainable Food Production and Environment Developments in Plant and Soil Sciences Volume 78*, pp 237-241
- [5] Ryan, E. (2010) Nuffield Australia Project No 0911 Trace Element Nutrition: Revitalising Health and Agriculture
- [6] M. Menkinoska, I. Gjorgoski, S. Manasievska-Simic, V. Pavlova, Z. Popeska, V. Stanoev, T. Blazevska, H. Poposka, N. Gjorgovska, V. Levkov The Influence of Fe-chelates Fertilizers on the Soft Wheat's Quality *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering Website: www.ijetae.com* (ISSN 2250-2459, ISO 9001:2008 Certified Journal, Volume 4, Issue 9, September 2014
- [7] Filiposki, G. (2006) Класификација на почвите на Р. Македонија МАНУ, Скопје
- [8] Karim, MR., Zhang, YQ., Zhao, RR., Chen, XP. (2012) Alleviation of drought stress in winter wheat by late foliar application of zinc, boron, and manganese. *J Plant Nutr Soil Sci* 175:142–151
- [9] Bagci, SA., Ekiz, H., Yilmaz, A., Cakmak, I. (2007) Effects of zinc deficiency and drought on grain yield of field-grown wheat cultivars in Central Anatolia. *J Agron Crop Sci* 193:198–206

- [10] Haslett, BS., Reid, RJ., Rengel, Z. (2001) Zinc mobility in wheat: uptake and distribution of zinc applied to leaves or roots. *Ann Bot* 87:379–386
- [11] Kutman, UB., Yildiz, B., Ozturk, L., Cakmak, I. (2010) Biofortification of durum wheat with zinc through soil and foliar applications of nitrogen. *Cereal Chem* 87:1–9
- [12] Pievski, M. (2009) Сортна специфичност на меката пченица во услови на органско и конвенционално производство Универзитет „Св. Кирил и Методиј“-Скопје Факултет за Земјоделски науки и храна-Скопје Докторска дисертација.

RECREATING IN CHILDREN'S LITERATURE

Rudina Alimerko, PhD

“Ismail Qemali”, University of Vlora, Albania rudi_alimerko@yahoo.it

Abstract: Prose in Albanian literature for children after World War II is one of the genres that has moved fast and secure. Besides drawings, descriptions and short stories, in the '70s and '90s, it was enriched with works in prose, novels and novels. A new genre of prose in the novel is recreated, which constitutes the object of this paper. This paper is based on the development of recreation, which is a new publication tradition in our literature for children. Artistic recreation have in deeper processing of the original, a new creation on the basis of a criminal folklore or other major classical prose or poetry, literature cultivated for adults. Recreating leave the original, where author of the fable makes changes in the existing act, removes excess episodes of inappropriate for young readers. He does well with the composition of the work, adding new lines, gives the work a new building, of its own. Have merit in this genre for creative writers, who with careful work and individual style pearl brought in Albanian literature for children. This is also another reason to create a work that should preserve the personality, work style of the author, without losing your identity as a writer. Therefore, in our study, the goal is simple, to identify these offenders through recreating make them more accessible and enjoyable for young readers a major creation of folklore or a remarkable work of literature for adults. Way of making children was delivered successfully as a special type of literature in our literature for children. In continuing the tradition of rich recreational quite this literature writers through entities, topics and world motives conveying to young rare aesthetic value, educational and moral. For this reason, it emphasizes Prof. Grillo, the aim was that some of our national literature values to give young readers and to make their spiritual property at a time when they are being formed.

Keywords: recreation, arts fantasy, story, artistic thought

RIKRIJIMI NË LETËRSINË PËR FËMIJË

Dr. Rudina Alimerko

Universiteti “Ismail Qemali”, Vlorë, Albania rudi_alimerko@yahoo.it

Përmbledhja: Proza në letërsinë shqiptare për fëmijë pas Luftës së Dytë Botërore është një nga gjinitë që ka ecur me hapa të sigurtë e të shpejtë. Krahas skicave, përshkrimeve e tregimeve të shkurtra, në vitet '70-'90, ajo u pasurua me vepra të prozës së gjatë, novela e romane. Një zhanër i ri i prozës së gjatë është edhe romani i rikrijuar, i cili përbën dhe objektin e këtij punimi. Ky punim mbështetet në zhvillimin e rikrijimit, i cili përbën një traditë të re botimi në letërsinë tonë për fëmijë. Në rikrijim kemi përpunimin artistik më të thellë të origjinalit, një krijim të ri mbi bazën e folklorit apo të një veprë tjetër madhore klasike, në prozë a në poezi, të letërsisë së kultivuar për të rriturit. Rikrijimi i largohet origjinalit, ku autori bën ndryshime në fabulën e veprës ekzistuese, heq episode të tepërta e të papërshtatshme për lexuesit e vegjël. Po kështu vepron edhe me kompozicionin e veprës, shton linja të reja, i jep veprës një ndërtim të ri, të vetin. Meritë në këtë zhanër kanë shkrimtarët rikrijues, të cilët me një punë të kujdesshme dhe stil individual sollën perla në letërsinë shqipe për fëmijë. Kjo edhe për një arsye tjetër, se të krijosh një vepër duhet të ruash personalitetin, veprën e stilit të autori, pa humbur identitetin tend si shkrimtar. Ndaj, në studimin tonë, qëllimi është i thjeshtë, për të evidentuar se këta autorë nëpërmjet rikrijimit i bëjnë më të kuptueshme e të këndshme për lexuesit e vegjël një krijim madhor të folklorit ose një vepër të shquar të letërsisë për të rritur. Rruga e krijimit për fëmijë u lëvrua me sukses si një lloj i veçantë letrar në letërsinë tonë për fëmijë. Në vazhdimësi të traditës rikrijuese mjaft shkrimtarë e pasuruan këtë letërsi nëpërmjet subjekteve, temave dhe botës motiveve duke përcjellë tek të vegjlit vlera të rralla estetike, edukative dhe morale. Për këtë arsye, siç thekson edhe Prof. Grillo, qëllimi që që disa vlera të letërsisë sonë kombëtare t'ua jepte lexuesve të vegjël dhe t'i bënte pronë të tyre shpirtërore në një kohë kur ata janë në formim e sipër.

Fjalë çelës: rikrijim, fantazi krijuese, rrëfim, mendim artistik

HYRJE

Në letërsinë bashkëkohore për fëmijë mjaft shkrimtarë kanë bërë përpjekje të sjellin një panoramë gjithëpërfshirëse në lëvrimin e prozës duke formuar kështu edhe individualitetin e tyre krijues.

Proza në letërsinë shqiptare për fëmijë pas Luftës së Dytë Botërore është një nga gjinitë që ka ecur me hapa të sigurtë e të shpejtë. Arritjet e saj ka qenë jo vetëm sasiore, po edhe cilësore. Krahas skicave, përshkrimeve e tregimeve të shkurtra, në vitet '70-'90, ajo u pasurua me vepra të prozës së gjatë, novela e romane. Një zhanër i ri letrar i prozës së gjatë është edhe rikrijimi, i cili përbën dhe objektin e këtij punimi. Prandaj në kuadër të këtij

punimi do të përpiqemi të nxjerrim në pah rrugën e zhvillimit, lëvrimit dhe pasurimit të rikrijimit, i cili përbën një traditë të re botimi në letërsinë tonë për fëmijë.

Ndërsa përta i përket përvojës botërore kjo praktikë është mjaft e pasur. Siç vlerëson studiuesi Prof. Odhise Grillo për përshtatjen e rikrijimit, në mbarë botën *sot kjo lloj letërsie zë vendin e parë në botim, në shitje e në lexim (pasi lexohet me ëndje jo vetëm nga fëmijët por edhe nga të rriturit e shtresave të gjera, që e kanë të vështirë t'i lexojnë veprat në origjinal*¹⁸⁰.

Në rikrijim kemi përpunimin artistik më të thellë të origjinalit, një krijim të ri mbi bazën e folklorit apo të një veprë tjetër madhore klasike, në prozë a në poezi, të letërsisë së kultivuar për të rriturit. Rikrijimi i largohet origjinalit, ku autori bën ndryshime në fabulën e veprës ekzistuese, heq episode të tepërta e të papërshtatshme për lexuesit e vegjël. Po kështu vepron edhe me kompozicionin e veprës, shton linja të reja, i jep veprës një ndërtim të ri, të vetin.

Meritë në këtë zhanër kanë shkrimtarët rikrijues, të cilët me një punë të kujdesshme dhe stil individual sollën perla në letërsinë shqipe për fëmijë.

Ndaj, në studimin tonë, qëllimi është i thjeshtë, për të evidentuar se këta autorë nëpërmjet rikrijimit i bëjnë më të kuptueshme e të këndshme për lexuesit e vegjël një krijim madhor të folklorit ose një vepër të shquar të letërsisë për të rritur.

Në letërsinë tonë për fëmijë kjo traditë ka ndjekur këtë rrugë zhvillimi:

Në vitin 1962 Mitrush Kuteli botoi librin "*Xinxifillua*", një vepër shembullore rikrijimi. Mitrush Kuteli që njohës i mirë dhe i apasionuar i folklorit shqiptar. Puna e tij pati si synim ta ngrinte atë letërsi në nivelin e letërsisë artistike. Kështu që provën e parë e bëri me *Xinxifillon*. Aty ai mori disa përralla nga folklori ynë dhe i përpunoi, i ngriti në rangun e novelës. Aty autori që novator në punën e tij, në përpunimin letrar që i bëri letërsisë gojore. Duhet theksuar se veç lëvrimit mjeshëror të tregimit dhe novelës Kuteli ka meritën se e pasuroi letërsinë shqipe dhe me një lloj të ri letrar, të palëvruar deri atëherë: rrëfenja. Madje rrëfenja u lëvrua prej tij për mëse 40 vjet dhe u kthye në shfaqjen kryesore të individualitetit të tij. Me këtë lloj të ri letrar në letërsinë shqipe, Kuteli ecën në gjurmët e autorëve të mëdhenj botëror si Bokaçio, Andersen, Vëllezërit Grim etj. Për një periudhë të gjatë kohore, u cilësua nga kritika zyrtare e kohës si "*Mitrushi i përrallave*" apo "*Mitrushi i tregimeve të moçme*".

Puna e tij konsiston jo vetëm në përpunimin e disa episodeve të veçanta, por që një punë tërësore, plot fantazi e humor; përrallat morën një kuptim të ri, më të qartë. Në to u ruajt fryma mitike, por njëkohësisht u bënë më të afërta për kohën, për lexuesin. Kjo i dha krahe autorit të vazhdohe rrugën e filluar me një ndërmarrje sa të vështirë, aq dhe fisnike, duke kthyer në prozë disa nga epet më të bukura të Ciklit të Kreshnikëve dhe të këngëve arbëreshe për Skënderbeun, të cilat i botoi te vëllimi tashmë klasik "*Tregime të moçme shqiptare*." Autori shprehet: "*Aty bashkohet në një njësi të plotë epika dhe lirika, humorit dhe tragjedia, tregimi dhe përshkrimi e dialogu, mençuria e popullit me kundrimin filozofik të jetës dhe të vdekjes, dhe sidomos trimëria dhe qëndresa e paepur në çast vështirësie*."¹⁸¹

Megjithatë ai i doli mbanë asaj pune të vështirë, duke u falur lexuesve ajkën e folklorit, trashëgimin artistik të shpirtit të popullit. "*Tregime të moçme shqiptare*" lexohet me ëndje nga të vegjël e të rritur, duke mbetur si model e pikë referimi për përpunimin e epeve dhe të mitologjisë sonë, dëshmia më e lashtë e identitetit tonë kombëtar. Synimi i tij ka qenë modest, t'i njëjste fëmijët me bukurinë e folklorit që t'i nxiste të lexonin folklorin origjinal, sapo të kapërcenin vështirësitë dialektore të gjuhës. Mirëpo me punën dhe talentin e tij, ai shkoj përtej synimit fillestar.

Në këtë vepër përmbledhen ristrukturime në prozë të baladave, legjendave e këngëve të visarit popullor. Siç ka vënë në dukje vetë shkrimtari në ngjallje të tij, frymëzimet e para i mori nga rrëfimet në vatrën e tij familjare, por edhe nga traditat folklorike shqiptare që ai kishte mbledhur vetë, si dhe nga përvoja krijuese e përkthimeve të teksteve letrare biblike të përshtatura nga Kostandin Kristoforidhi e Fan S. Noli. Tradita folklorike, pothuajse në tërë prozën e Kutelit ka shërbyer shpesh si burim i drejtpërdrejtë për të gatuar frymëzimin e vet artistik jo vetëm te rrëfenjat, tregimet e novelat, por edhe në përmbledhjen *Tregime të moçme shqiptare*. Duke përpunuar e ritreguar thesarin e kulturës popullore, shkrimtari zotëron edhe një njohje të thellë të këtij visari popullor, sidomos në mënyrën e rrëfimit e të modelit popullor, subjekteve e detajeve artistike, motiveve e personazheve, përshkrimeve e peizazhit, në përshtatje edhe me psikologjinë e fëmijëve e të rinjve.

Proza kuteliane dallohet për lidhjen e saj të gjallë me traditën gojore, përrallën, legjendën e sidomos me baladën e Jugut, që ndikuan thellësisht në krijimtarinë e tij. Ky ndikim ndihet në mënyrën e dhënies së personazhit, në formën e shpalosjes së fantazisë e nostalgjisë, në mënyrën e trajtimit të motiveve e detajeve të shumta epike e lirike, të dhënies së botës shpirtërore, të personazheve, në ngjyrat e ndezura dhe tonet e ngrohta, në

¹⁸⁰ O. Grillo: Si u krijua "Historia e Skënderbeut", Panoramë letrare 3, Tiranë 2000, fq. 56

¹⁸¹ Mitrush Kuteli, "*Tregime të moçme shqiptare*", Tiranë, 2005, f. 14

zhdërvjelltesinë e gjuhës, në humorin dhe ironinë e hollë dhe humanizmin e thellë. Asnjë prozator shqiptar nuk është mbështetur kaq fort te proza e pasur gojore e popullit, te balada e rapsodia. Fryt i përpunimit me mjeshtëri i materialeve folklorike ishte edhe vëllimi *"Tregime të moçme shqiptare"* (1965). Kuteli ka marrë prej këtij thesari popullor epikën legjendare e historike, ciklin e kreshnikëve, baladat e moçme arbëreshe, ngjarje nga Moti i Madh i Skënderbeut, të cilat i ritregon me bukuri e mjeshtëri artistike. Edhe në ato raste, kur balada apo rapsoditë nga vargu i tyre poetik janë ritreguar në prozë, fryma e tyre e përgjithshme, ngjarjet e detajet poetike, karakteristikat e personazheve, elementët mitologjikë, mjedisi ku veprojnë dhe aksionet e konfliktet ringjallin një botë të gjerë të moçme shqiptare.

Është diskutuar shumë nga kritika edhe çështja e ritregimit, rikrijimit kryesisht në vëllimin *"Tregime të moçme shqiptare"*. Vetë autori në parathënien e këtij vëllimi ka shkruar: *"Unë i ktheva këngët në prozë që t'ua lehtësoj hë për hë kuptimin fëmijëve, por proza nuk mund ta përfshijë e ta pasqyrojë kurrë poezinë në tërë madhësinë e saj ritmike, mutikore, ndenjësore. Të përpiqesh ta kthesh këngën në tregim është, shpesh, pothuaj e njëjta gjë sikur të mundohesh të futësh qiellin në një shami"*.¹⁸²

Tregimet e Kutelit te kjo përmbledhje janë tërë frymëzim. Ai qe mahnitur vetë nga bukuria e poezisë popullore dhe iu fut punës ta konvertonte në prozë, në mënyrë që t'u jepte mundësi lexuesve të vegjël të njihen më herët me disa nga kryeveprat e folklorit.

Qëllimi i tij qe modest. E bënte këtë sakrificë që t'i nxisë fëmijët të lexojnë burimin origjinal, sapo të kapërcejë vështirësitë dialektore.

Në veprën *"Tregime të moçme shqiptare"* të magjeps e të mahnit gjuha e pastër dhe e pasur, duke të tërhequr me magjinë e vet fjalë pas fjale dhe tregim pas tregimi. Nga ai "skelet" i mbetur i këngëve epike popullore, të cilat e kanë pasuruar me variantet e këngëtarëve të talentuar me ndjeshmëri poetike janë kthyer në një kompozicion me gjeturi të veçantë për secilin tregim, si në portretizimin e personazheve, ashtu dhe në paraqitjen e ngjarjeve që lidhen me tregimin. Cdo tregim, i shkurtër apo i gjatë, ka një kompozicion – mbarështrim të nevojshëm, që ka fillimin, zhvillimin dhe mbarimin, si ngjarja, ashtu dhe personazhet e tregimit. Ai portretizon luftëtarin dhe heronjtë me të tëra tiparet shpirtërore dhe morale, me virtytet dhe veset e tyre, me dashurinë dhe urrejtjet – me bukuritë e natyrës piktoreske ku ata jetojnë, gjallërojnë, luftojnë dhe vdesin natyrshëm, por edhe tragjikisht apo heroikisht në fusha betejash. Ata kanë gëzimet dhe hidhërimet e tyre si çdo njeri, por gati të gjithë nuk vdesin me krye në jastëk. Ata kanë mençurinë që shfaqin në gjuhën e tyre të thjeshtë e të pasur, si shprehje dhe pasqyrim i mendjes së tyre të shëndoshë.

Mitrush Kuteli e ka pasuruar mjaft gjuhën e epikës sonë popullore. Mund të themi se është dëshmuar si artist i gjuhës sonë, që krijon neologjizma me një fjalor të pasur të shqipes, me një ritëm, me një muzikalitet, që edhe kur lexon në heshtje të tingëllojnë magjishëm fjalë pas fjale dhe tingull pas tingulli.

Proza *"Tregime të moçme shqiptare"* është aq sugjestive, aq e gjallë, aq tërheqëse, sa të krijojë një atmosferë shpirtërore, dhe ti si lexues je një nga personazhet e asaj morie njerëzish të rritur dhe të edukuar, të pajisur me njohuri e aftësi për çdo veprimtari jetësore në një sistem patriakal, ku nuk ka institucione shtetërore.

Kjo trajtë proze e Mitrush Kutelit e bëri mitologjinë shqiptare më të gjallë, më tokësore, më të afërt, më të kapshme dhe më atraktive për brezat e rinj, që ta mbëltojnë veten me cilësitë më të larta njerëzore dhe kombëtare, për mbrojtjen e vendit (atdheut), për mbrojtjen e nderit personal dhe të anëtarëve të familjes.

Ai i mbeti besnik këngës, rapsodisë ose baladës, respekton me rigorozitet ndërtimin kompozicional, ruan radhën e episodeve, personazhet dhe cilësitë e tyre; ai asnjëherë nuk u orvat t'i shtojë diçka mesazhit a idesë që sjell folklori. E megjithatë, konvertimi i tij artistik ka ngjyresën e prozës dhe shijen e poezisë. Me sensin e tij prej prozatori me përvojë të pasur, ai mbush boshllëqet, kapërcimet karakteristike të folklorit, duke i lidhur episodet me logjikën e tregimit, duke ndërhyrë me pasazhe të domosdoshme, aty ku ia diktonte intuita artistike. Pasuria e madhe e gjuhës, e shprehjeve, njohja e mitologjisë dhe e historisë, shpjegimet që bën, dëshmojnë për një punë të kujdesshme e plot pasion.

Siç vlerëson studiuesi ynë Naum Prifti, *"Tregimet e moçme shqiptare" mbetet një nga vëllimet më të mira të përpunimit të trashëgimisë artistike gojore të popullit, e vështirë për t'u arrirë dhe e lakmueshme për t'u kaluar*.¹⁸³

Rrugën e rikrijimit për fëmijë e lëvroi me sukses edhe shkrimtari i shquar për fëmijë Odhise Grillo. Në vitin 1987 ai botoi romanin *"Historia e Skënderbeut"*, rikrijuar sipas poemës klasike të rilindasit të madh Naim Frashëri. Këtë traditë autori do ta vazhdonte edhe me romanet *Lahuta e malësisë*, rikrijuar sipas poemës homerike të Gjergj Fishtës, *Don Kishoti i Mançes* të Servantesit nga letërsia botërore etj. Me të drejtë Prof. Bedri Dedja theksonte mendimin artistik dhe fantazinë krijuese të autorit dhe vlerësonte se *"maratonomaku i kësaj gjinie të re në letërsinë shqiptare për fëmijë është shkrimtari i mirënjohur Odhise Grillo"*.¹⁸⁴

¹⁸²Po aty, f. 13

¹⁸³ Nasho Jorgaqi, *"Traditë e re, vepër e re"* – DRITA, 3 prill 1988

¹⁸⁴ B. Dedja: *Një gjini e re e letërsisë për fëmijë* – POLI I QENDRËS, 3 TETOR 1996

Romani *“Historia e Skënderbeut”*, qe e para vepër e rikrijuar e autorit. Autori u kap pas një vepre me vlerë dhe diti ta rijapë atë në trajtë origjinale, në formën e një romani. Kuptohet se përpara autorit kërkohet një punë serioze dhe e kujdesshme, edhe për faktin se kemi të bëjmë me një vepër që ngërthen ngjarje të njohura, siç janë bëmat e Skënderbeut, por edhe për stilin dhe gjuhën e përdorur nga poeti i madh Naim Frashëri. Kemi të bëjmë me një proces të gjallë krijues, në të cilën kërkon përvojë dhe njohje të mirë të veprës: *Të rikrijosh një vepër është shumë më të vështirë se ta krijosh. Kjo për arsye se duhet të ruash personalitetin, veprën e stilin e autorit, pa humbur identitetin tënd si shkrimtar*¹⁸⁵.

Odhise Grilloja i përballoi me sukses, me një punë prej artisti këto vështirësi. Merita e tij qëndron në faktin se, duke ruajtur konceptimin poetik të poemës pa prekur strukturën e saj, duke shfrytëzuar vlerat figurative dhe emocionale¹⁸⁶.

Ritregimi i poemës është bërë mbi bazën e veçorive psikologjike e pedagogjike të fëmijëve. Ai është mbështetur te veprimi dinamik, te lëvizja e aksioni. Duke shfrytëzuar leksikun e Naimit, frazën e tij karakteristike, ngjyrimet stilistike, gjuha e re e prozës ka dalë e këndshme, e shkathet, e pasur.

Traditën e rikrijimit e lëvroi edhe shkrimtari i dashur për fëmijë akademiku Bedri Dedja. Kështu në përmbledhjen e re *“Republika e 1100 çudirave”* (1997) ai përshtati në prozë ndonjë nga krijimet e veta të mëparshme, si poemat *Shkolla e pyllit* dhe *Patoku në plazh*. Ndërsa në përmbledhjen tjetër Përralla ruse (1998), ritregoi në prozë edhe disa krijime nga letërsia botërore, si: fabula të Krillovit, Përrallën e Peshkatarit dhe të Peshkut të Artë apo Përrallën e Kurnacit dhe shërbëtorit të tij nga Pushkini, etj. Këto përshtatje nga letërsia e huaj e ngrenë përkthyesin në nivelin e bashkëautorit.

Rruga e krijimit për fëmijë u lëvrua me sukses si një lloj i veçantë letrar në letërsinë tonë për fëmijë. Në vazhdimësi të traditës rikrijuese mjaft shkrimtarë e pasuruan këtë letërsi nëpërmjet subjekteve, temave dhe botës motivore duke përcjellë tek të vegjlit vlera të rralla estetike, edukative dhe morale. Për këtë arsye, siç thekson edhe Prof. Grillo, qëllimi që që disa vlera të letërsisë sonë kombëtare t’ua jepte lexuesve të vegjël dhe t’i bënte pronë të tyre shpirtërore në një kohë kur ata janë në formim e sipër.

BIBLIOGRAFI

- [1] O. Grillo: Si u krijua “Historia e Skënderbeut”, Panoramë letrare 3, Tiranë 2000, fq. 56
- [2] M. Kuteli, “Tregime të moçme shqiptare”, Tiranë, 2005, f. 14
- [3] N. Jorgaqi, “Traditë e re, vepër e re” – DRITA, 3 prill 1988
- [4] B. Dedja: *Një gjini e re e letërsisë për fëmijë* – POLI I QENDRËS, 3 TETOR 1996
- [5] A. Bishqemi: Histori e letërsisë shqiptare për fëmijë”, Tiranë, 2004, fq. 610

¹⁸⁵ O. Grillo: Si u krijua “Historia e Skënderbeut”, Panoramë letrare 3, Tiranë 2000, fq. 56

¹⁸⁶ A. Bishqemi: Histori e letërsisë shqiptare për fëmijë”, Tiranë, 2004, fq. 610

STYLISTIC APPROACH IN TEACHING POETRY

Ardita Dylgjeri

“Aleksander Xhuvani” University, Elbasan, Albania arditadylgjeri@live.com

Abstract: The paper studies the importance and relevance of the stylistic approach to analyze a literary text. Stylistics is that broad field of study which encompasses both linguistics and literature; whose main concern remains creativity and innovation. However, these two features can not certainly be preserve of literature exclusively. As such, a stylistic analysis of a literary text would help the students enhance their communicative competence, as they would be directly working on the foreign language, even outside the context of literature, in their everyday situations. This approach is considered as a stylistics-pedagogic one due to its importance not only in interpreting literature, but also in learning language competences.

If we adopt a stylistic approach to the teaching of literature, the students will get the participatory role as they will be taught to interact, examine and evaluate the language of the text to interpret the meaning acquired intuitively using the linguistic features and literary theories. This approach treats literature not as a mere text, but as discourse, way of communicating ideas, feelings and opinions, which can be realized through the use of several stylistics techniques and devices.

The genre we are going to take into consideration is poetry, due to its expressiveness, praised literary characteristics and difficulty in its thorough interpretation and analysis. More specifically, we will deal with Ezra Pound's poem “The garden,” one of the best representatives of imagism, as an interesting way of writing poetry and interpreting it by the students.

Keywords: stylistics, poetry, analysis, approach, students.

INTRODUCTION

A stylistic analysis of a literary text, (a poem in this context), ensures the learners participation in it as the teacher puts questions to them not only on what the text communicates but also on how it communicates. Stylistic approach to the teaching of literature thus attempts to develop in the learners analytic and interpretative strategies not in relation to a given text alone but in relation to a range of language uses. This approach might be described as linguistic-pedagogic approach.

Considering the message as integrated within the text, the teacher guides the learners' attention to its unique language patterns and how the students convey its message. In general, pedagogic - stylistic approach to the teaching of literature should develop in the students analytic and interpretative strategies not in relation to a given text alone but in relation to a range of language uses; both literary and non literary. It is not concerned at all with the transmission of facts and readymade interpretations.

This interesting approach in teaching and reading poetry in stylistics classes will be deeply developed throughout this paper, taking into consideration one of the best representatives of American imagism poem “The garden” by Ezra Pound.

1. A STYLISTIC APPROACH TO LITERATURE.

Simpson (2004, p. 3) described stylistics as the practice of using linguistics for the study of literature. “Stylistics evolved from practical criticism as a methodology which attempted to bring about objectivity and rigor in the analysis of literature”. He also extended the notion by stating that stylistics was a method of enquiry, which was “rigorous”, “replicable”, and “retrievable. In other words, stylistic analysis is precise and objective; it can be taught and learnt. Stylistics brought about a democratization of principles of analysis along with intellectual vigor thereby ensuring that all students of literature had access not just to the aesthetics of the literary form but also to the hermeneutics of interpretation.

The essential difference between literary stylistics and linguistic stylistics lies in the shift on emphasis on different aspects of the text. With literary stylistics, it is the literary element that takes primacy of place; on the other hand, with linguistic stylistics, the text becomes a model of language amenable to linguistic analysis for the furtherance of linguistic theory (Carter & Simpson, 1989, p. 4)

Stylistic approach views literature primarily as discourse and studies it from the linguistic perspective. A linguist is primarily concerned with literature as text: he describes how literary texts exemplify the system of language as represented in grammar, and if they don't exemplify that, in what respect, they deviate from the rules. The students are expected to appreciate literary texts, form critical judgments and they are also expected to arrive spontaneously at an appreciation of literary qualities, without much explicit guidance as to how this is to be done.

A critic, on the other hand, is mainly concerned with literature as message: the underlying significance of a work of art, its interpretation and evaluation. Between these two approaches lies the stylistic approach to

literature. Widdowson (1989, pp. 156-157) clarifies: “*The teacher of literature has to steer his students safely through all these difficulties.*”

Guth, (1973, p. 21) emphasizes the training over literary appreciation. He affirms: “... *making students respond more fully to what literature had to offer.*” Considering all these interesting features of a stylistics analysis, we will try to make them more practical through the following analysis of Ezra Pound’s “The garden”

2. IMAGISM AND EZRA POUND

At a first glance, it is very important for a reader or a student to know some background information about the time in which the piece of literature was written, lifestyle and education of the poet, the context, especially his cognitive context etc. That’s why, firstly the students will be known to some of these facts.

The imagist movement included English and American poets in the early twentieth century who wrote free verse and were devoted to “clarity of expression through the use of precise visual images.” A strand of modernism, imagism was officially launched in 1912 when Ezra Pound read and marked up a poem by Hilda Doolittle, signed it “H. D. Imagiste,” and sent it to Harriet Monroe at *Poetry* magazine.

The movement sprang from ideas developed by T. E. Hulme, who, as early as 1908, was proposing to the Poets’ Club in London a poetry based on absolutely accurate presentation of its subject with no excess verbiage. The first tenet of the imagist manifesto was “To use the language of common speech, but to employ always the exact word, not the nearly-exact, nor the merely decorative word.”

Imagism was a reaction against the flabby abstract language and “careless thinking” of Georgian romanticism. Imagist poetry aimed to replace muddy abstractions with exactness of observed detail, apt metaphors, and economy of language (Gery, 2013, p. 120)

For example, Pound’s “In a Station of the Metro” started from a glimpse of beautiful faces in a dark subway and elevated that perception into a crisp vision by finding an intensified equivalent image. The metaphor provokes a sharp, intuitive discovery in order to get at the essence of life.

Pound’s definition of the image was “that which presents an intellectual and emotional complex in an instant of time.” Pound defined the tenets of imagist poetry as:

1. Direct treatment of the “thing,” whether subjective or objective.
2. To use absolutely no word that does not contribute to the presentation.
3. As regarding rhythm: to compose in sequence of the musical phrase, not in sequence of the metronome.

Though imagism as a movement was over by 1917, the ideas about poetry embedded in the imagist doctrine profoundly influenced free verse poets throughout the twentieth century (Gery, 2013, p. 110)

3. STYLISTICS ANALYSIS OF “THE GARDEN” BY EZRA POUND.

The garden by Ezra Pound

En robe de parade

Samain

Like a skein of loose silk blown against a wall

She walks by the railing of a path in Kensington Gardens,

And she is dying piece-meal

of a sort of emotional anemia.

And round about there is a rabble

Of the filthy, sturdy, unkillable infants of the very poor.

They shall inherit the earth.

In her is the end of breeding.

Her boredom is exquisite and excessive.

She would like someone to speak to her,

And is almost afraid that I

will commit that indiscretion.

At first sight, the impression that students get is, having to deal a really short and simple poem. The poem is divided into four stanzas and the students may be given some general elements of Ezra Pound general elements of style. In Pound’s words, “The Garden” was composed in the sequence of the musical phrase, not in the sequence of the metronome (Gray, 1976, p. 10) . As a result, “The Garden” can be defined as a prominent imagist literary work in terms of its free verse meter and its direct approach to the theme of the dying aristocracy (Froula).

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

However, after a second reading, they can observe that Pound employs many images and figurative language in the poem, which are in keeping with the poem's brevity, but still full of meaning. Before going on with a detailed analysis of the poem verse by verse, I wanted to carefully draw the students' attention at the beginning of the poem where we can find the quote by Samain; "*En robe de parade*," which somewhat loosely translated means dressing to show, or dressing for a state occasion. While it would not initially have meant anything, by the end of the analysis one may feel it fits in nicely with the theme of this poem, namely the gap between the social ranks of the British community.

The first line of the poem is a simile that helps introduce the woman, "*Like a skein of loose silk blown against a wall/ She walks by the railing of a path in Kensington Gardens*." *Silk* gives the impression that the woman is wealthy and beautiful, and description of the *skein* blown against wall effectively describes the way the woman is daintily moving along the fence. This movement is indicative of the woman not having a specific task at hand and daydreaming, while she wanders in the gardens. To reinforce the idea of wealth and beauty, *Kensington Gardens* are mentioned, symbol of aristocracy and rich way of living.

The poet gets us introduced to the woman and sets the tone of the poem. Here, the speaker addresses her beauty, but also her class and its dying existence. The final verses of the opening stanza include another metaphor when the speaker states that the woman is "*dying piece-meal/ of a sort of emotional anemia*". The comparison using "*dying piece-meal*" states that the woman is part of group of people who are rapidly disappearing, which in this case represents the upper class system. *Anemia* is the condition where the body does not have enough red blood cells, which can cause paleness and fatigue in the patient. Here, the comparison gives the impression that the woman is emotionally empty and unfulfilled, which is perhaps because she is not romantically engaged and this may explain the way she is walking around the gardens.

The use of the words "*unkillable*" and "*sturdy*" to describe the poor children playing around the woman suggests to the reader the manner in which the upper class may have looked at the poor orphans who inhabit London. The speaker uses these words to satirize the voice of an upper class person. The powerful allusion in line 7 foreshadows the domination of the earth by the lower class "*They shall inherit the earth*." In the bible, the line reads verbatim as, "*Blessed are the meek, for they shall inherit the earth*." Meek, of course, refers to the lower class of the very poor and the prophesy that they shall be rewarded later in life (Froula, 1983, p. 16)

This statement is almost literal, as the speaker is alluding to end of the "*thoroughbred*" upper class in Britain, which will occur in the woman's generation.

The third stanza is the most mysterious and ambiguous and again discusses the end of bourgeoisie culture in Britain, by stating that upper class people will soon stop exclusively marrying people of the same stature. The line, "*Her boredom is exquisite and excessive*" refers to both her boredom with lack of appealing men that she is able to marry, but also her boredom in the moment. In the third stanza, the theme is finally established with the pun in line 8. The phrase "end of breeding" illustrates both the woman's ill fate of being unable to give birth to a child, as well as the end of the era of privilege and aristocracy.

Using a paradox, the fourth stanza clearly rationalizes the theme of the depleting aristocracy by recognizing the accepted philosophy of the noble class "*She would like someone to speak to her, /And is almost afraid that I /Will commit that indiscretion*." While the lonely woman is longing to speak to someone, it is morally and socially unacceptable for a woman of noble stature to associate with anyone outside her own class. This stanza establishes that the ancient ritual of courtship will expire along with the aristocratic society, and fully elucidates the reasoning behind the theme of the poem.

By the end of the analysis, different from the other classes, I preferred to discuss about the title of the poem, since it tells a lot about it. What I really wanted my student to reflect about was:

"The Garden" as a commonly used name for England, and Ezra Pound being an American would not be the first poet residing across the Atlantic to refer to it as such.

Or "The Garden" as a biblical reference to the Garden of Eden, and that Pound is actually commencing his comparison from the very dawn of mankind. A lot of discussion arose and several students gave ideas about this. Another interesting finding we came across was the fact that normally, a poem is built up through the usage of strict rhyme and meter, but as one might have noticed in this one, it is all but absent. Whether or not it was intentional, the complete lack of structure in the poem might serve as a direct opposition to the confinement experienced by the lady protagonist.

CONCLUSIONS

Stylistics tackles the subjectivity and imprecision of literary criticism thereby demystifying literature and making it accessible to learners and providing a bridge that they can cross to different cultures and climes. Hereby, a stylistic approach to reading and analyzing literature is necessary and interesting at the same time. It tends not just to make the students read and analyze pieces of literature, but to express themselves freely, to

enrich their communicative competences, to make a broad understanding of literature and its unlimited means of expression.

I chose imagism and Ezra Pound poem "The Garden" for such an analysis not only for his infinite beauty and for richness, but also to get the students know about imagism, which served as a revolution in the way poetry was written.

Despite being a well known poem, "The Garden" does not by any means conform to the normal conventions of its time. Poetry published during this age normally conformed to very strict rules regarding rhyme and meter, these aspects are all but absent in Pound's work, and this is done as a means to make people notice the piece, as a means of communicating with the readers directly and truly.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Carter, R., & Simpson, P. (1989). *Language, discourse and literature*. Unwin Hyman.
- [2] Froula, C. (1983). *A Guide to Ezra Pound's Selected Poems*. New York: New Directions Publishing Corporation.
- [3] Gery, J. R. (2013). Radiancy to the White Wax": The Imagist Contradiction between Logopoeia and Phanopoeia. (J. Gery, D. Kempton, & H. Stoneback, Eds.) *Imagism: Essays on Its Initiation, Impact and Influence* .
- [4] Gray, R. J. (1976). *American poetry of the twentieth century*. New York.
- [5] Guth, H. P. (1973). *English for a new generation*. New York: McGraw Hill.
- [6] Simpson, P. (2004). *Stylistics: A resource book for students*. Psychology Press.
- [7] Widdowson, H. (1989). Stylistics contemporary criticism: An Anthology. 156-176.

THE APPLICATION OF SCHEMA THEORY IN TEXTUAL ANALYSIS

Ledia Kazazi

“Aleksander Xhuvani” University Faculty of Human Sciences

Abstract: Schema theory involves the implementation of background extra linguistic knowledge in the analysis of literary texts, especially. In cognitive linguistics, the text (or text world) can best be interpreted based on the background knowledge of the reader. This kind of knowledge is built in the conceptual world of the reader in the form of schemata. The extent on which the schemata is confirmed or decoded during the process of reading determines the process of textual interpretation. Of course, the linguistic properties of the text are still considered relevant for the interpretation. This article aims at providing a detailed analysis of how schema theory and linguistic analysis can be incorporated for a complete understanding of literary texts. This method reveals to be very useful especially with regard to contemporary works, such as the one in question, Camaj’s “Dranja”. It shows how different worlds are projected inside a text.

Key words: schema theory, text worlds, heteroglossia, literary texts, contemporary literature

1. INTRODUCTION

This paper aims at presenting an alternative approach to literary text analysis. The schema theory is a cognitive theory of comprehension which considers the construction of text worlds and the processing of discourse in literature. Firstly, an overview on text worlds will be presented. Secondly, the schema theory will be introduced followed by a theory on its application in the analysis of texts. Finally, the theory will be demonstrated by an analysis of a poetic prose by Albanian author Martin Camaj.

2. TEXT WORLDS

The notion of possible worlds is traditionally a problem of philosophy and logic. Since it was extended to the area of fictional semantics it has led to a series of developments in the logical value of sentences, the ontological status of fictional text worlds and to the description of fictional worlds as complex modal structures made up of a central domain counting as actual and other secondary domains counting as nonactual (Semino, 1995). Generally speaking, the frameworks of possible worlds describe literary texts on the basis of notions of possibility. (Ryan, 1991) They account for the different kinds of impossibility found while reading literature. The approach required to avoid that is the focus in the way text worlds are constructed in the interaction between readers and texts themselves. An alternative is provided by the schema theory which gives a great contribution in shading light upon possible- world models.

3. SCHEMA THEORY

Schema theory originates from the work of psychologist Bartlett, who found evidence that perception, understanding and memory are shaped on people’s prior knowledge. The organization of the so called prior knowledge was named “schema” and was defined as: an active organisation of past reactions, or experiences, which must always be supposed to operating in any well-adapted organic response. (Bartlett, 1932, p. 201) Due to the growth of cognitive psychology the schema theory has gained a lot of attention in the sphere of human cognition. It’s application includes a variety of areas such as text processing, semantics, anthropology, second language acquisition, foreign language teaching etc.

4. SCHEMA THEORY AND LITERATURE

Since the application of the schema theory to the analysis of literary texts there has been an increased interest in the connection of background knowledge in the process of literary interpretation. The reason is that it is able to provide a flexible framework that helps the understanding between the interrelation of reader’s background knowledge and textual interpretation. (Muske, 1990) De Beaugrande, however, suggests that literary texts can disrupt the original application of the schema theory because they can modify the reader’s existing schemata. (Beaugrande, 1987) Actually, the process of building text worlds from texts carries a central importance in textual comprehension. (Bransford, 1979, p. 1952) Texts, especially literary texts, cannot be interpreted only in terms of syntactic basis but the surely depend on the reader’s ability to relate with it and to build a scenario around it, or a text world, in which the text makes sense. (Enkvist, 1991) From this point of view, text worlds are mental constructs that result from the interplay between text and the reader’s background knowledge, which is in turn activated during the process of comprehension. (Enkvist, 1989) Enkvist suggests that there are different versions of the schema theory and as a result there are different ways of modelling the reader’s background knowledge during text interpretation.

5. SCHEMA THEORY AND LITERARY TEXT WORLDS

Schema theory considers text worlds as cognitive constructions that result between the interaction between reader and text. According to de Beaugrande a text world is the configuration of the schemata that a reader constructs during the reading of a text. (Beaugrande, 1980) The reader's model of reality or as it is called "actual world" is based on the sum of his existing schemata. They work as a frame for the construction of text worlds. (Weber, 1992) How a reader perceives a text will depend on the way his schemata interact with each other. (Cook, 1990, p. 231) Since different readers build different schemata, of course, this results in multiple interpretations of the same text. Linguistics and language choices, also play an important role in the activation of schemata, as a result the linguistic analysis of the text is important as much as the background knowledge identification of it.

6. TEXT WORLDS IN MARTIN CAMAJ'S "DRANJA"

The title of the text evokes a common female name typical of the area the author comes from. It is a dialectical form of Drande meaning Rose. The work's title must be read thus like the "woman turtle" or "the turtle rose". Immediately following the title the work is named a madrigal by the author. Traditionally a madrigal is a lyrical subgenre written in verse. The actual text, however, is written in prose. So we consider the text as a genre intermediate between poetry and prose. Moreover, the choice of the main protagonist, a turtle, furthermore states the duality of the text. The turtle is a being that stands between mammals and oviparous animals. (Pipa, 1991, p. 112) Thus, the hybridism of the text's genre corresponds to the hybridism of the heroine, both reptile and human. As a result, the text seems to involve a clash of two opposing schemata. The referents of the persona poetica of the text, the turtle woman/ the turtle rose, are reminiscent of different types of situations. In Bakhtin's terms this kind of text may be considered heteroglossic. Heteroglossia is a mixture of voices, styles and registers that result in evoking a conflicting configuration of schemata from the part of the reader. (Bakhtin, 1981, p. 262) In "Dranja" heteroglossia results from the fact that there is a combination of different referents for the main heroine. She is either considered an alter ego of the author or a representation of a more abstract national identity which at times acquires the features and characteristics of a living woman.

7. SCHEMA THEORY AND "DRANJA"

As mentioned earlier, schema theory is based in the configuration of the existing schemata containing background knowledge in the processing of literary discourse. Martin Camaj's texts are well known for containing extra linguistic information based on traditional Albanian culture. The activation of such knowledge during the reading process is essential for a complete and full comprehension of the text. Thus, the madrigal entitled "A tribe unknown" encodes a lot of cultural and historical information, crucial for the understanding of it. The text begins with a synthesis of the history of the Albanian highlanders, in particular the Dukagjin tribes, who withdrew to the mountains after the roman invaders conquered their capital Shkodër.

They saw fortresses, amphitheatres, and temples built on the plain with stones quarried from their grounds. And from their mountain slopes they enjoyed watching ships afire, scorching the sand. And when the castles and towers crumbled down, they withdrew so not to see the church apses fall to their feet. (Camaj, 1981)

The words, "fortress, amphitheatres, temples" stand for military power, art and religion. The phrase "ship afire" may probably refer to the battle between Caesar and Pompey in the bay of Durrës. (Pipa, 1991, p. 146) This very short paragraph covers almost to centuries of Albanian history following with another invasion of Albania by the Ottoman Empire. "The church apses falling" results in a Christian Albania being cut off from the process of civilisation.

In the following passage, some background knowledge on Albanian language is essential.

To be a half carved stone which cannot be used for restoring temples with majestic columns. Their speech, a sound through broken teeth, so as not to allow traces in slabs or parchments. (Camaj, 1981)

To prevent contamination from the foreigners, Gheg highlanders adopted a course ("half carved") lifestyle. Their language developed a harsh sound in order to prevent the invaders from studying and recording it "on slabs and parchments". The paragraph follows with a description of the solar cult of Albanian highlanders as their only pagan religion.

This tribe was the only one that, while gazing at the sun, could discern its disc a red point, the pupil of their eyes. (Camaj, 1981)

All the possible worlds immediately evoked by text, such as the reduction of history to a tragicomic spectacle, the metaphor defining the highlanders mentality, and their speech resisting any possible translation leave the reader confronted with a clash of schemata. The language adopted by the author plays an essential role, as mentioned earlier. The prose seems to be intentionally written with errors in order to prevent the reader from building a unique world for it. A close reading in the original Albanian language would discover many linguistic imperfections such as: "their speech" when "their" refers logically to "the tribe" but syntactically to "the

temples”, an orthographic fluctuation “i panjoftun” (Gheg dialect) and “njohë” (Tosk dialect), a mistaken morpheme “ngritem”, arise instead of ngrihem and most importantly the usage of neologisms like the word “bulshanë” which cannot be found in any Albanian dictionary. This imperfect language seems to be in accordance with the imperfect persona poetica of the text.

There’s also another meaningful passage that requires the activation of schemata related to the Albanian folklore.

Beheld from outside, the whole bone had a woman’s semblance, her head and brain swarming with words, as many as bees on a trunk, which flowed along her in streams, dragon’s blood at her tongue, lost in a sleep without waking. Triumph, triumph on the bone’s spirit, triumph! (Camaj, 1981)

Clearly a conflict takes place in this passage. There is a double image: on one side a hydra, with a hundred snake-like tongues and on the other, hands holding remedial herbs. In the Albanian mythology, the hydra is killed by the dragon. The dragon refers to a kind of female harmless snake, *bolla*, who used to be a pet in the families of Shkodra. It inhabited the house and was considered its guardian. When Edith Durham visited Shkodër she found the snake to be a decorative motif in the cloaks of catholic women. She also found the same snake to be engraved on tombstones in cemeteries of Northern Albania, especially in Dushman, Camaj’s birthplace. (Durham, 1929)

8. CONCLUSION

The application of the schema theory to textual analysis means applying the extra linguistic background knowledge of the reader to the interpretation of the text and how both reader and text interrelate with each other. The paper aimed at showing how important the application of schemata is to building an alternative text world. Text worlds are projected through the attribution of possibility to the “real actual text”. By considering both the linguistic properties of the text as well as the possible schemata we may be able to provide a useful alternative for textual interpretation.

9. REFERENCES

- [1] Bakhtin, B. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas.
- [2] Bartlett, F. (1932). *Remembering: A Study in Experimental and Social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [3] Beaugrande, R. d. (1980). *Text, Discourse and Process*. London: Longman.
- [4] Beaugrande, R. d. (1987). *Schemas for literary communication*. Halasz.
- [5] Bransford, J. (1979). *Human Cognition: Learning, Understanding and Remembering*. Belmont California: Wadsworth.
- [6] Camaj, M. (1981). *Dranja*. Roma: Tipografia Detti.
- [7] Cook, G. (1990). *A Theory of Discourse Deviation: the Application of Schema Theory to the Analysis of Literary Discourse*. Leeda: Leeds University.
- [8] Durham, M. E. (1929). *Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans*. New York: MacMillan.
- [9] Enkvist, N. E. (1989). *Possible worlds in humanities, arts and sciences*. Allen.
- [10] Enkvist, N. E. (1991). *On the interpretability of text in general and of literary texts in particular*. Sell, R.
- [11] Muske, E. (1990). Frame and literary discourse. In *Poetics* (pp. 433-461).
- [12] Pipa, A. (1991). *Contemporary Albanian Literature*. New York: Columbia University Press.
- [13] Ryan, M. (1991). *Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory*. Indianapolis: Indiana University Press.
- [14] Semino, E. (1995). Schema theory and the analysis of text worlds in poetry. *Sage Journal, Language and literature*, 79-108.
- [15] Weber, J. (1992). *Critical Analysis of Fiction*. Amsterdam and Atlanta.: Rodopi.

STUDY ON PUBLICITY OPERATIONS OF JANI VRUHO

Marela Guga, PhD

University "A. Xhuvani", Elbasan, Albania marela.guga@yahoo.com

Abstrakt: Albanian diaspora at the end of the XIX century and early XX century was involved in a linguistic cultural and publicist movement, who helped in awakening the national consciousness and in the struggle for independence. Besides many familiar names in the history of Albanian journalism, Jani Vruho was also involved.

His publicist, cultural, poetic personality lingered in the cultural, poetic development of journalistic opinion in the early '20-s of XX century. In his journalistic discourse Vruho tries to approach the Albanian problem in all its dimensions as a spiritual, social, historical, anthropological, psychological, political, and linguistic problem. And in each of them is Vruho a builder, reformer of a particular type. His press, with a satirical and polemicist profile, an innovation for the journalism of the time, was a correlation between language and nation. With the promulgation of his newspapers "Rod", "Lightning" and "Axes", Vruho aimed to make Albanian language the expression language of the independent nation, a tool to unite Albanians divided into different religious beliefs in a single national state. National identity was his publicist substrate. The journalism that Jani Vruho produced for two decades, was a fierce confrontation against the Ottoman Empire and panhellenistic policy from the Patriarchy of Istanbul and the Greek Kingdom. In this article we will try to present the main features and individuality of Jani Vruho's publicity, which were conducted in accordance with the evolution of his world and transformations taking place in political and social life of Albania. Vruho's productive pen disbursed not only journalism, but also poetry and fables. Poetic literature, although modest, was supported in Albanian romantic literature that was born during the Renaissance.

Keywords: journalism, romantic literature, national consciousness

Diaspora shqiptare në fund të shek. XIX dhe fillim të shek. XX u përfshi në një levizje gjuhësore, publicistike dhe kulturore, që ndihmoi në zgjimin e ndërgjegjes kombëtare dhe luftën për pavarësi. Krahas shumë emrave të njohur, në historinë e publicistikës shqiptare hyri dhe Jani Vruho. Personaliteti i tij publicistik, kulturor, poetik la gjurmë në zhvillimin e mendimit publicistikë deri në fillim të viteve '20 të shekullit XX. Në ligjërimin publicistik Vruho i rreket problemit shqiptar në të gjitha dimensionet e tij si problem shpirtëror, shoqëror, historik, antropologjik, psikologjik, politik, dhe gjuhësor. Dhe në secilën prej tyre, Vruho është ndërtues, reformues i një lloji të veçantë. Shtypi i tij me profil satirik dhe polemistë, risi për gazetarinë e kohës, ishte një bashkëlidhje ndërmjet gjuhës dhe kombit. Me nxjerrjen prej tij të gazetave "Shkopi", "Rrufeja" dhe "Sëpata", Vruho kërkonte ta bënte gjuhën shqipe shprehëse të kombit të pavarur, mjet për ti bashkuar shqiptarët e ndarë në besime të ndryshme fetare në një shtet të vetëm kombëtar. Identiteti kombëtar ishte substrati publicistik i tij. Publicistika që Jani Vruho prodhoi për dy dekada, ishte përballje e ashpër ndaj Perandorisë Osmane, e cila ndiqte politikë osmanizuese dhe politikë panheleniste të Patrikanës së Stambollit dhe Mbretërisë greke. Në këtë artikull do të bëjmë përpjekje për të paraqitur tiparet kryesore dhe individualitetin publicistik të Jani Vruhos, të cilat u zhvilluan në përputhje me evoluimin e tij botëkuptimor dhe transformimet e mëdha që po ndodhnin në jetën politike dhe shoqërore të Shqipërisë. Pena prodhimtare e Vruhos lëvroi jo vetëm publicistikë, por edhe poezi e fabulën. Letërsia poetike, edhe pse modeste, u mbështet në letërsinë romantike shqiptare që kishte lindur gjatë Rilindjes Kombëtare.

Fjalë-kyçe: publicistikë, letërsia romantike, ndërgjegje kombëtare

Jani Vruho ishte një prej publicistëve të diasporës, i cili zhvilloi rrugën publicistike të nisur nga mendimtarët Jeronin de Rada, P. Vasa, Naim dhe Sami Frashëri etj. Periudha kur Vruho hyri në publicistikë, përkon sipas studiuesve shqiptarë, me etapën e tretë të Lëvizjes Kombëtare, në Perandorinë osmane shpallet kushtetuta dhe abrohet sistemi absolutist i sulltanit. Kushtetuta iu dha pak liri kulturore popujve që jetonin nën Perandorinë osmane, te shqiptarët kjo periudhë shkon deri tek një lloj ekspansioni i botimit të revistave, gazetave, i krijimit të shoqatave, të shoqërive kulturore e sportive etj. Pra, edhe pse e shkurtër, mund të quhet periudhë e lulëzimit kulturor dhe arsimor të shqiptarëve.

Në këtë periudhë një lëvizje mendore dhe lëvizje e fuqishme penash nisi në diasporë në fushën e publicistikës, të letërsisë dhe të kultures, pjesë e kësaj lëvizje ishte dhe publicisti Jani Vruho. Vruho bënte pjesë në shkollën e gazetarisë së Misirit, të cilët luftën për zgjim kombëtar dhe pavarësi e zhvilluan jashtë censurës së Perandorisë osmane. Në kushtet kur në Shqipëri nuk mund të nxirrje gazetë për shkak të regjimit autokratik osmanë, në Egjipt kishin dalë disa organe të shtypit të shkruar. Në vitet 1900-1907 në Kajro dilte gazeta "Shqipëria", më 1901-1902 revista "Toska" në Minia, në Tubhar-Fajum dilte gazeta "Shkopi" (1907-1908), "Rrufeja" (1909-1910), "Sëpata" (1910) dhe "Shkepëtima" (1910-1911) në Kajro, të cilat u bënë tribunë e mendimit dhe përpjekjeve të atdhetarëve shqiptarë për formimin e vetëdijes kombëtare të popullit shqiptar. Nga kolonia

shqiptare e Misirit kishin dalë Thimi Mitko, babai i folkloristikës shqiptare, që kish botuar librin *Bleta shqiptare*, Fan Noli, Andon Z. Çajupi, Spiro Dine, Aleksandër Xhuvani, Andrea Ekonomi, Milo Duçi, Thanas Tashko etj. Krijimet publicistike të Vruhos, analizat, debatet politike të publikuar në gazeta të ndryshme, pasqyrojnë kontributin e tij mbi problemet e Shqipërisë së asaj kohe, refleksione mbi drejtimin evropian të Shqipërisë, përpjekjet për një identitet kombëtar të mirëfilltë, duke i shkeputur nga sfera kulturore e Perandorisë osmane për t'u zëvendësuar me një sistem të huazuar nga Europa Ndriçimtare. Për Vruhon "Shqipëria duhet të ndjekë shinat evropiane, sepse Shqipëria është Evropë dhe jo Anadoll".

Shkrimi i parë i Vruhos është rreth vitit 1902 në gazetën "Drita" të Shahin Kolonjës. Është një shkrim për qytetin e Beratit, ku Vruho merr përsipër të pasqyrojë dhe analizojë disa komponentë ekonomikë, politikë në këtë sanxhak, psikologjinë e parësisë beratase dhe kritikon kompromiset që kjo parësi bënte me qeverinë osmane. Boton në disa gazeta të kohës si: "Kalendari Kombiar" të Kristo Luarasit, "Kombi", "Dielli", "Shqypeja e Shqypnisë", "Shkrepëtima", "Pellastgu" dhe "Liri e Shqipërisë". Në këtë periudhë në shtypin shqiptar të diasporës, gëlonin mendime të ndryshme mbi të ardhmen e Shqipërisë dhe orientimin drejt qytetërimit perëndimor. Në vitin 1906 Shahin Kolonja i propozonte Jani Vruhos, Mihal Gramenos, Thanas Avramit dhe Fan Nolit, të gjithë ortodoks, t'i përgjigjeshin mediatikisht fushatës së egër antishqiptare të shtypit grek të Megalidhesë në Athinë e në Egjipt. Pjesë e kësaj fushate ishin gazetatat "Astir", "Pirros", "To kratos", "Anatoliqi Epitheorisis", të cilat kishin marrë përsipër të legalizonin pretendimet greke. (Jorgaqi: 128) Më 1 mars, Vruho boton një shkrim në "Drita", mbështetur mbi gjendjen e shqiptarëve ortodoks, i bën analizë politikës së Patrikanës së Stambollit dhe Mbretërisë greke për një Greqi të Madhe. Ai sjell në vëmendje të lexuesit politikant antishqiptare të cilat "... s'janë gje tjetër veç kërkojnë të na ndajnë nga vëllezërit tanë katolikë e myslimanë të na presën gjuhën e na ndalojnë skolitë. Këta të fëlliqur armiq'ë kombit shqiptar na thonë se myslimanët shqiptarë janë turq, katolikët llatinë, neve grekër!! Po shqiptar? "S'ka! thonë." (Vruho,1906:2) Shkrimi mban nënshkrimin B-r-t-s. Nga vitet 1905-1908, Jani Vruho botonte në gazetatat "Kalendari kombiar", "Shqypeja e Shqypnisë", "Pellastgu" dhe "Drita". Së bashku me A.Tashkon menduan të nxirrnin një gazetë të tyre.

Më 10 mars të vitit 1907 nxorren gazetën "Shkopi". Ishte gazetë me profil satirik, por kishte dhe shkrime të karakterit të përgjithshëm kulturor, politik, fetar, portretizime të figurave atdhetare, dëshmorëve të atdheut si: Spiro Kosturi, Hasan Fehmiu, Papa Kristo Negovani, D. Heqimi etj., dhe shkrime kritike ndaj dukurive të kohës. Represioni turk ishte aq i madh, sa Vruho detyrohet të botojë me disa pseudonime si *Kull e Firauntë* në gazetën "Drita" dhe *Qafe Sinjëse* në "Shkopi" apo B-r-t-s në "Drita". Në vitin 1908 gazeta "Shkopi" mbyllet.

Publicistika e Vruhos dallohet për individualitetin e saj që lidhet me prirjet krijuese që burojnë nga botëkuptimi, edukata familjare, ambjenti shoqërorë, jeta në diasporën shqiptare të Egjiptit, ku nisi dhe u ngjiz formimi i tij kulturor, leximet dhe përvoja jetësore personale. Jani Vruho si mjaft gazetarë të tjerë, kishte stilin e tij publicistik në ndërtimin e artikujve, portreteve, fejtoneve, pamfleteve, të cilat përgjatë eksperiencës shumëvjeçare në fushën e gazetarisë dhe një pune këmbëngulëse, dalloheshin për cilësinë editorialiste. Këtë e shpreh edhe A.Xhuvani kur i shkruante: "...të shkruarat e tua janë të lidhura e shkruara mirë".(A.QSH, F.22, d.7: 6)

Jani Vruho, u formua në një mjedis me ndikime greke, bullgare e turke, gjatë dekadës së fundit të shekullit XIX dhe fillim shek. XX-të, kur idetë nacionale dhe përpjekjet për çlirim kombëtar nga zgjedha osmane, përbënin themelin e ideologjive sunduese të popujve të Ballkanit. Ai mbeti bir i etnisë shqiptare edhe pse pjesën më të madhe të jetës e kaloi në diasporë, pa lidhje të drejtpëdrejta me atdheun mëmë. Vruho ia kushtoi gjithë energjitë e aftësitë veta, çështjes kombëtare, përpjekjeve për demokratizimin e jetës së popullit shqiptar, që jetonin në atdheun e tyre historik.

Mendimi publicistik i Vruhos do të ridimensionohej pas shpalljes së kushtetutës, kur politika e re e shpallur prej Turqve të Rinj, nuk ishte veçse një gënjeshtër dhe ajo nuk ndryshonte aspak nga politika e vjetër e Turqve. Se regjimi sipas Vruhos, "... ndërroi rrobat, fytyrës së tij i hodhi një cipë, emrin e tij e ktheu më tjetër, me qëllim që të forcojë përsëri shtypjet, shtrydhjet, mundimet e tiranitë e vjetra"... Me rrobën e quajtur liri, me emrin e ri i quajtur "Bashkim e Përparim", turqit e vetëthënë "të rinj" luajtën një valle të çuditshme, sa u çuditnë i math e i vogël".(Vruho,1909:2) Kjo periudhë solli dhe ndryshime të tipareve, stilit dhe të individualitetit të tij krijues si publicistë. Në janar të vitit 1909 Jani Vruho nxjerr një tjetër gazetë me emrin "Rrufeja". Gazeta siç shkruhej në numrin e parë të saj po dilte "...në ditë të rrezikshme për kombësinë tonë, duam t'jater gjë për veç duan t'shërbejmë atdheut tonë të dashur dhe ta mbrojmë me sa të mundemi nga dhëpëritë e dinakëritë e të huajve..."(Rrufeja,1909:1)

Gazeta "Rrufeja" kërkonte të ndriçonte edhe pse për pak kohë rrugën e çdo shqiptari "...që të mos bjerë në hendek, të mos pengohet nëpër rrugë e të mos zhytet në ujëra apo baltë". Rubrika "Të tharta e t' embela" ishte një rubrikë që vijoi në të 14 numrat e saj. Në këtë rubrikë Vruhoja është i ashpër, kritik ndaj kujdo që nuk ecën sipas programit të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Në vitin 1910 Jani Vruho do të nxirrte gazetën "Sëpata", e cila edhe pse vijoi vetëm katër numra, mbeti një shtyp politiko-informues me aftësi depërtuese në çdo qelizë të jetës së shqiptarit. Vruho, tashmë me formim publicistik dhe njohës i mirë i politikës së brendshme dhe të jashtme të Shqipërisë, mbeti zëdhënës mediatik i luftës së popullit shqiptar për shkollën dhe alfabetin shqip.

Në vitin 1911 miku i tij Kristo Luarasi, e fton si editor në gazetën "Liri e Shqipërisë". Ishte bashkëpunëtor i saj për katër vjet dhe në të gjitha artikujt vihet re demaskimi, agresiviteti dhe lufta e hapur ndaj politikave të Turqve të Rinj të cilët "... luftën e parë e zunë me njerëzit e pendës, të fjalës, të mendimit e të këndimit. Filluan të ndjekin abecenë, librat, gazetat, shtypshkronjat, shkollat, mësonjësit, nxënësit dhe çdo send që ndihmon zgjimin, e qytetëtrimin e kombit tonë. Këta barbarë, vranë, ndoqën, burgosën, syrgjynosën e s'lanë gjë pa bërë atyre njerzve, të cilët përpiqen t'i hapin sytë popullit për pakëz dritë e dituri". (Vruho,1911:3) Gjuha e Vruhos është e thartë, e ashpër, e drejtëpërdrejtë, këtu qëndron dhe vlera e ligjërit publicistik të tij, te mesazhi që përcillte te lexuesit. Shkrimet e tij janë të thjeshta dhe mjaft të lehta për tu kuptuar. Ato shprehin shqetësimin për Shqipërinë dhe klasën politike shqiptare "kështu do të mbetet ky i shkreti vendi ynë? Kërkon t'i zgjojë, t'i ndërgjegjësojë shqiptarët mbi politikën e Turqve të Rinj dhe i fton të ngrihen. "...Na Shqipëtarët, më tepër se ç'po humbasëm duke ndenjur, nukë do të humbasëm, përkundrazi, në fitofshim, se humbje me madhe nga kjo që po na behet duke ndenjur me këta, s'ka ku të vejë." O shqipëtarë! Njerëzit e urtë dhe të dijtur kanë ikur nga shkaku i burgosjes nga qeveria vetëm se thonë janë shqipëtarë. Të tjerë mbahen në burg pse duan abecenë kombëtare. Atëhere ç' do të humbasëm më tepër se kaq." (Vruho,1911:2) Në shkrimet publicistike të Vruhos, vihet re, jo vetem përpjekja t'i komunikojë qartë idetë e tij, duke përdorur simbolika kombëtare, por kërkon të përcjellë te çdo lexues sa më fuqishëm dhe emocionalisht frymën kombëtare. "O burrani pra o shokë! Te shpëtimi, se pasha zotnë humbëm për jetë. Te flamuri ynë. Te zeri i trumbetës. Te krisma e pushkave! O burra pun' e shpresë o Shqipëtarë!..." (Vruho, 1911:1)

Fjala "Bashkim" është e vetmja fjalë që ideologët dhe publicistët shqiptarë artikulojnë më shumë në këtë kohë, sa, siç shkruante Vruho, "do të na sëmuri kjo fjalë. Që ditën e Hyrietit me xhyfka e ngjer më sot, fjala bashkim, bashkim, bashkim e bashkim na i nxorri veshët e na i mori mentë, se, as bashkim për prokopi e as ndonjë mirësi nukë pamë, vetëm e themi dhe e shkruajmë këtë fjalë, po për të përdorur kurrë! Ku është bashkimi? Sa do të isha i kënaqur të dilte ndonjë atdhetar të na ç'pikte ndonjë fjalë tjetër për me tregue atë qëllim." (Vruho, 1912:2) Gjatë periudhës 20 vjeçare që Vruho lëvroi publicistikë, ai u dallua si polemist që flet dhe godet hapur, për artikujt satirikë, për mënyrën si i krijonte figurat letrare me të cilat ai sulmonte kundërshtarët. "Shkopi" mbeti shtypi më debatuesi, më fshikulluesi dhe problemor i kohës. Vruho nuk u ndal në luftën mediatike ndaj Perandorisë dhe zgjimin kombëtar, sepse sipas tij, "...mediat janë një zile për xhonët". Por Perandoria iu

kundërpërgjigj ashpër shtypit të tij. Pasi mbylli gazetën *Shkopi* dhe *Rrufeja*, ata mbyllën edhe *Sëpatën*. Të gjitha gazetat që e sulmonin qeverinë, qeveria turke i mbyllte.

Kontributi në fushën Filologjike

Në ligjërimin publicistik të Jani Vruhos, spikasin turqizmat e greqizmat, të cilat i kanë përdorur edhe shkrimtarë apo publicistë si Konica, Çajupi, Noli, etj. Edhe pse Vruho e gjeti më të pasuruar leksikun, falë punës që kishte filluar Veqilharxhi me Kristoforidhin, Vreton e Negovanin, ai përsëri rifuti neologjizma, madje edhe fjalë nga gjuha zogërishte (gjuhë e vjetër) që t'i kuptojë populli dhe për të tingëlluar vetvetishëm. (Historia e Letërsisë Shqipe, 1959:41) Duke punuar e jetuar larg Shqipërisë, përdorimi i neologjizmave nuk mund të quheshin elementë akulturimi. Kjo lidhet me kulturën popullore solide e të rrënjosur fort ndër shqiptarët, që shqiptari e reflekton edhe në sjelljen e mënyrat e të menduarit dhe të jetuarit. Ato fjalë, u futën dobët dhe ishin të paqëndrueshme në sistemin leksikor fjalëformues, duke i nxjerrë jashtë qarkullimit. Ky gazetar ka një individualitet dhe stil të vetin për shpotitjet e ironitë mbushur me turqizma për të karakterizuar nëpunësit anadollakë, të cilëve u ngjiti epitete: këpucë-grisur, pilafngrenës, trundryshkur, veshëgjatë, dudumë, firaunë, që ende sot përdoren rrallë në biseda joformale dhe jo në rrethana formale. Gjithsesi, publicistika e Vruhos mbarte një shqipe burimore, të natyrshme dhe të rrjedhshme, të qartë dhe të thjeshtë, por dhe me ngjyime stilistike dhe plot shprehje popullore, të cilat vinin nga një ndërthyrje të kulturës shqiptare me atë që adaptoi në Egjipt. Me dashje ose pa dashje, me ose pa kompetencë, gazetarit rilindas të Misirit, i duhej të lëvronte edhe në fushëm e filologjisë.

Diplomacia evropiane në publicistikën e Vruhos

Jani Vruho me editorialet e tij dha një kontribut të çmuar në përpunimin e historisë diplomatike të Pavarësisë. Shtypi i tij ishte një shtyp me pavarësi mendimi dhe kurajo jo të vogël të marrjes së qëndrimeve, duke u shkëputur nga kompleksi i inferioritetit në gjykimin e politikës së Fuqive të Medha për çështjen shqiptare. Vruho parashtronte mendimin e tij mbi politikën evropiane në Ballkan nëpërmjet editorialeve në gazetën "Liri e Shqipërisë". Si njohës i mirë i situatës ndërkombëtare por dhe me një shqisë politiko-diplomatike, ai qysh në vitin 1908 kishte parashikuar trazira në Ballkan (luftat ballkanike) kur të largohej Turqia. Në nëntor të vitit 1908 ai paralajmëronte mbi rrezikun që i kanosej kombit shqiptar "... Shqipëria nuk ka të ardhme me Turqinë. Me Turqinë, Shqipëria mund të humbasi si komb e si shtet. Por edhe në rast se nuk humbasin si shqiptarë do të humbasin Shqipërinë, e cila nuk ekziston për Turqinë, për Greqinë që kërkon Epirin, për Malin e Zi që kërkon Shkodrën, Sërbinë që kërkon Kosovën, për bullgarët e rumunët. Shqipëria do të ndahet copa copa, gjë që i shërben fqinjëve tanë ballkanikë. Ndaj shqiptarët duhet të bindin Europën, që janë të zotë të qeverisin kombin, sepse ende Europa nuk është e bindur për aftësi shtetëformuese". (Vruho, 1908:2) Në prag të Shpalljes së Pavarësisë kur kufijtë po ndryshonin në interes të më të fortit, Vruho, kërkon t'i qartësojë shqiptarët të mos gabojnë. "...Fqinjët e Shqipërisë mezi presin që të na kafshojnë...Ajo gërshtë që qethi Ylqinë, Tivarë, ndë kufijtë e Sërbisë kështu do të veprojnë edhe në kufijtë me Greqinë". Shqipëria po bëhej shteti ku fqinjët mund të "...të ndukin ndo një copë vent prej nesh, këjo bënet se ata e quajnë vendin t'enë Turqi e atëherëshme në Traktatin e Berlinit...". (Vruho, 1912:3)

Çështja shqiptare në Konferencën e Ambasadorëve në Londër ishte subjekt i shkrimeve të tij. Në analizën e tij ai mbështet qëndrimin e Anglisë në këtë konferencë, por kritikon gazetën franceze "Tan", e cila bëhet zëdhënëse e politikës zyrtare franceze. (Vruho, 1913:3) Analizon politikën dhe projektin rusë në Ballkan për një Shqipëri të vogël turke, ndaj mund të themi se Vruho ishte një analist i politikës së jashtme, njohës i zhvillimeve politike në Ballkan e Europë. Në artikullin "Një vërejtje mbi politikën" botuar në gazetën "Liri e Shqipërisë" më 21 qershor 1913, analizon qëndrimin e Fuqive të Mëdha në pragun e shpërthimit të luftave ballkanike. "Të ngratët ballkanas, me gishtërinj të zhuritur e të përcëlluar së nxjerruri gështenjat prej zjarrit, tani rinë e bëjnë sehir duke u fryrë duarve të zhuritura, vështrojnë si i hanë gështenjat e pjekura të mëdhenjtë, shkruante Vruho." (Vruho, 1913:3) Nuk është dakort me vendimet e Konferencës së Londrës, duke e cilësuar një gjykim të padrejtë të Evropës, dhe humbjen e Janinës një padrejtësi politike, e cila vinte nga paaftësia e Turqisë së kalbur për të mbrottur veten e jo më vendet nën Perandori. (Vruho, 1913:2) Pavarësisht rolit "të mëdhenj" e "të vegjël" që shtypi kombëtar shprehej në atë periudhë, Vruho dha prova për një pavarësi të mendimit, kurajo në marrjen e qëndrimeve dhe sidomos në gjykimin e politikës së Fuqive të Medha në çështjen shqiptare.

Në përfundim mund të themi se, Vruho ndërtoi një shtyp të pavarur në funksion të publikut, i cili shërbeu si komponentë në zgjimin kombëtar. Në publicistikën e Vruhos bëhen përpjekje drejt identitetit kombëtar të mirëfilltë, shkeputjes nga kultura lindore dhe orientim drejt Evropës dhe vlerave të saj. Publicistika e tij ka bashkohësi me debatet akademike sot mbi identitetin e shqiptarëve. Vruho në shkrimet e tij reflektoi një qëndrim individual ndaj filozofisë politike të shtetit otoman dhe fqinjëve ballkanikë. Publicistika e tij ishte sa satirike aq dhe polemiste.

Jani Vruho dha një kontribut të çmuar në përpunimin e historisë diplomatike të Pavarësisë. Ai vjen sot si dëshmi publicistike, antropologjike, psikologjike dhe historike, si kujtesë kombëtare. Rreth 200 artikujt e tij,

dëshmojnë raportet shqiptarëve me sundimtarin. Së fundmi, dua të citoj vlerësimin e akademikut dhe studiuesit të historisë diplomatike Arben Puto. "...ato ruajnë një tingull që nuk humbet në kohë dhe që i mbush zemrat e pasardhësve me admirim e mirënjohje për këtë atdhetar të flaktë dhe mjeshtër të penës shqipe".

BIBLIOGRAFI

1. Arkivi Qëndror Shtetëror Tiranë, Fondi 22, dosja 7.
2. Jorgaçi, N. (2005), *Jeta e Fan S. Noli*, Vëllimi I, Tiranë, Ombra GVG.
3. Historia e Letërsisë Shqipe, (1959), Vëllimi II, Tiranë.
4. Vruho, J. (1 mars 1906), *Shqiptarët ortodoksë edhe grekët*, gazeta "Drita", nr. 74.
5. Vruho, J. (20 maj 1911), *Po shuhemi pa u kuptuar*, gazeta "Liri e Shqipërisë", Sofje, viti I, nr.7.
6. Vruho, J. (20 maj 1911), *Turqit dhe na Shqipëtarët*, gazeta "Liri e Shqipërisë", Sofje, viti I, nr.7.
7. Vruho, J. (23 mars 1912), *Xhon-djalltë po na shesen*, "Liri e Shqipërisë", Sofje, viti II, nr.36, f.2.
8. Vruho, J. (15 nëntor 1908), *Konstitucioni ndë Turqi!*, gazeta "Shkopi", Kajro, nr.4.
9. Vruho, J. (1 vjeshtë parë 1912), *Gjendja politike ndë Turqie*, gazeta "Liri e Shqipërisë", Sofje, viti II, nr.55.
10. Vruho, J. (20 mars 1913), *Dëshpërimi*, gazeta "Liri e Shqipërisë", Sofje, viti III, nr.68.
11. Vruho, J. (5 maj 1913), *Mbledhja e Ambasadorëve dhe veprimet gjër më sot*, gazeta "Liri e Shqipërisë", Sofje, viti III, nr.76.
12. Vruho, J. (21 qershor 1913), *Një vërejtje mbi politikën*, gazeta "Liri e Shqipërisë", Sofje, viti III, nr.78.
13. Vruho, J. (janar 1909), *Ndryshim i ri në Turqi dhe zoti Dervish Hima*, gazeta "Rrufeja", Kajro, Viti I, nr.1.

EDUCATION BY MEANS OF AN ELECTRONIC TEXTBOOK ON MUSIC FOR THE 5TH GRADE IN THE SECONDARY SCHOOL

Krasimira Georgieva Fileva – Ruseva, PhD

Academy of Music, Dance and Fine Arts - Plovdiv, Bulgaria krassyfilleva@abv.bg

Abstract: Designed creatively, the electronic textbook allows not only for knowledge acquisition, but also for creating skills for its application in practice, for creative thinking and sense of beauty, for sensitivity to students' own nationality. One of the powerful tools of influence is establishing a creative atmosphere in the lessons. For this purpose are provided tasks such as composing rap on given verses, accompaniment to the rap performance on school percussion music instruments, casting for the most artistic performance of the approved by the class rap composition. In the context of globalization, special attention is paid to the national consciousness of the students. With such a purpose are created photo galleries "History of the Bulgarian education", "The National Liberation Struggle", "Bulgarian Renaissance", photo galleries to the educational topics for the musical folklore regions, including typical regional costumes, historical, natural and cultural attractions. Creative thinking is cultivated for example through "translation" of information from one to another art. Such a task is the arrangement of images so as to obtain a three-part musical form, in which the tolerable level of contrast should be taken into consideration, i.e. which three of the four suggested images could be part of the same "work" and which should be excluded. Since music is an aesthetic discipline, special care is taken for the beautiful appearance of each material - from the colouring of the information boards and the background of each exercise, to the quality and the emotional impact of the illustrative documents. Exciting photographs, impactful videos and beautiful verses are presented.

Keywords: electronic textbook, music, education, creativity

ВЪЗПИТАНИЕТО ЧРЕЗ ЕЛЕКТРОНЕН УЧЕБНИК ПО МУЗИКА ЗА 5. КЛАС НА СОУ

Доц. д-р Красимира Георгиева Филева-Русева

Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство – Пловдив, България
krassyfilleva@abv.bg

Резюме: Замислен творчески, електронният учебник дава възможност не само за усвояване на знания, но и за създаване на умения за тяхното прилагане в практиката, за творческо мислене, за усет към красивото, за чувствителност към собствената национална принадлежност. Едно от мощните средства за въздействие е създаването на творческа атмосфера в уроците. За тази цел са предвидени задачи като съчиняване на рап по зададени стихове, на съпровод към рап-изпълнението с училищни ударни музикални инструменти, кастинг за най-артистично изпълнение на одобрената от класа рап композиция. В обстановката на глобализация специално внимание се обръща на националното самосъзнание на учащите. С такава цел са създадените фотогалерии „История на българското образование“, „Националноосвободителна борба“, „Българският Ренесанс“, фотогалерии към учебните теми за музикално-фолклорните области, включващи характерни за региона носии, исторически, природни и културни забележителности. Творческо мислене се култивира например чрез „превод“ на информация от едно на друго изкуство. Такава задача е подреждането на изображения, така че да се получи триделна музикална форма, при което трябва да се съобрази допустимото ниво на контраст, т.е. кои три от четирите предложени изображения биха могли да бъдат част от едно и също „произведение“ и кое трябва да отпадне. Тъй като музиката е естетическа учебна дисциплина, специални грижи се полагат на красивия изглед на всеки материал – от колорита на информационните табла и фона на всяко упражнение, до качеството и емоционалното въздействие на илюстративните документи. Предложени са вълнуващи фотографии, въздействащи видеоматериали, красиви стихове.

Ключови думи: електронен учебник, музика, възпитание, творчество

1. УВОД

Ролята на педагога в учебния процес не се изчерпва само с обучаване. В условията на negliжирана родителска грижа, на ученическа агресия, на „потребителско“ отношение към заобикалящото все по-важен е възпитателният и развиващ аспект. Тъй като музиката е изкуство упражняващо изключително силно въздействие върху възприемащия, то възможностите, но и отговорността на музикалния педагог са големи. Учителят обаче не може да бъде оставен сам в тази трудна задача, той трябва да бъде подпомогнат от авторите на учебници. В ново време популярност придобива учебното средство

електронен учебник, притежавашо благоприятни възможности за педагогическо въздействие. Възпитанието и развитието с помощта на електронния учебник могат да се осъществяват в разнообразни направления. В настоящото изложение ще разгледам някои от тях: развитие на интелектуалните качества и творческото мислене, възпитаване на национално самосъзнание, на усет към красивото, на емпатийни умения. Естествено, възможностите за обучаване чрез електронен учебник също са големи, затова накратко ще разгледам и някои задачи насочени към усвояване на учебна информация.

2. ИНТЕЛЕКТУАЛНО РАЗВИТИЕ

За да се ускори интелектуалното израстване и да се постигне напредък в развитието на творческото мислене, в електронния учебник към учебника по музика за пети клас на СОУ [6] са поместени значително количество и разнообразни логически и творчески задачи.

Тъй като в новото учебно средство е спазен принципът за постепенен преход от по-просто към по-сложно, най-елементарни са задачите за пресмятане, като например да се посочи броят осмини, съдържащи се в една половина нота. Малко по-трудни са задачи провокиращи вниманието и съобразителността на учениците, като например определяне колко двойки осмини включва една половина с точка (от изброените възможни отговори верен е „три“). По-сложна е например задачата, да се определи кой от двата елемента организиращи музикалния поток във времето – ритъмът или метрумът – е носител на обновление, развитие. Правилният отговор е ритъмът, който варира, а метрумът представлява равномерна пулсация, която в преобладаващата част от случаите остава непроменена във времетраенето на музикалната творба. Подвеждаща логическа задача за доосмисляне съдържанието на основни понятия в музикалната теория е определяне дали изразът използван във всекидневното „ритмична смяна на сезоните“ е точен. Това е верен отговор, доколкото е свързан с порядък, времеви съотношения. Отговорът обаче е *неточен*, защото периодичността в музиката се определя от метрическата пулсация, а не от ритъма. Друга подобна задача е да се посочи, отсъствието на кой от двата елемента – тонова височина и тонова трайност, би нарушило представата за мелодия. От една страна, отсъствието на тонова височина означава, че няма тон. От друга страна, без тонова трайност също не може да се получи музикална мисъл, тъй като без конкретно времетраене на тоновете височини и без съотнасяне на продължителностите им не може да има мелодия. Въпросът е зададен така, че да провокира избор на едно от двете понятия, което го прави подвеждащ, а правилният отговор е, че и двата елемента са градивни единици на мелодията.

Задача, по своята същност логическа, но съдържаща и творчески елементи е поставена при изучаване на трите прости музикални форми. В тази задача от подредени на случаен принцип четири фотографии се изисква чрез елиминиране и резместване да се състави „проста триделна музикална“ форма. Тук учащите трябва да съобразят, на първо място, че триделната форма се състои от три елемента, т.е. една от снимките е излишна. Предстои основното решение, при което за критерий се взема допустимото ниво на контраст на компонентите. Изображенията, от които трябва да се подберат три, представляват три снимки на море (снимки №№ 2, 3 и 4 в поредицата) и една – на разцъфтяли петунии, оросени с блестящи капчици от току-що валил дъжд (снимка № 1). На една от снимките на море (снимка № 2) се вижда изгрев над морето и слънчева пътечка със силует на малка рибарска лодка в центъра на композицията. На третата снимка (№ 3) силуетите в отблясъците на слънцето са на две лодки, като от едната човек е протегнал ръце към другата лодка. На снимка № 4 гледната точка е поставена в „напречен разрез“ на разпенена разбиваща се вълна, понесла водорасли в устрема си. Смисълът на задачата се състои не в това, механично да се подредят фотографии, а да се построи едно „произведение“, т.е. съставляващите го елементи не трябва да са същностно различни, а да имат връзка, както музикална пиеса, сътворена от един композитор, притежава присъщия на него изразен език, носи индивидуалния авторов стил (докато структурата ѝ е съобразена с принципни условия). Това означава, че тази фотография, която изобразява коренно различен обект в сравнение с останалите три – т.е. снимката на цветята (№ 1), няма да бъде използвана. Тъй като останалите изображения представят състояния на морето, простата триделна форма трябва да бъде съставена от тях. Вторият дял на простата триделна музикална структура обикновено показва ясно изявен емоционален контраст с първия и третия дял. Снимка № 4 – тази на вълната, е запечатала бурен, динамичен момент, докато предходните две изразяват спокойствие. По тази причина за дял „в“ е удачен изборът на това изображение. Тъй като двете снимки, които остават, не са напълно еднакви, то простата триделна форма ще съответства на модела „ава!“, т.е. няма да съдържа два еднакви дяла. Изображението, което представя двете лодки и силуета на човек протегнал ръце (снимка № 3), създава усещането, че действието е започнало, но не и че е завършено, т.е. при тази „репортажна“ фотография съществена част от развитието на „сюжета“ предстои, то ще приключи в бъдещето. Естествено, тази снимка е по-подходяща за начало на „триделната музикална структура“ в сравнение с най-статичния образ – този, представляващ един силует на една лодка в морето

с централно разположение в кадъра. Последната коментирана фотография (снимка № 2), като изразяваща най-голяма стабилност е уместно да се постави за край на структурата.

3. РАЗВИТИЕ НА ТВОРЧЕСКОТО МИСЛЕНЕ

За развитие у подрастващите на творческо въображение, усет за характерност, артистичност, креативност са създадени разнообразни задачи. С подобни цели са използвани дори забавните страници (в учебника по музика съществуват такива). Ще разгледам последователността от задачи поместени на тези забавни страници, на които се коментира развлекателната музика. Първата задача е за проверка на знания – изисква се подреждане в две групи на имена на български народни и поп-изпълнители. На втората задача от показани три типа ритмични групи учащите трябва да посочат най-подходящия за изпълнение на рап. Тук се проверява повече усетът за характерност. Естествено, половините ноти в бавно темпо от първото табло и дългите нотни стойности в размер 3_4 – от второто, не са използвани. Така чрез елиминиране на непригодното се утвърждава изборът на третата ритмична схема – в размер 4_4 в „живо“ темпо с равномерно движение в осмини и заключение на четвъртина. Условието на третата задача е от три табла, всяко от които представящо по един куплет стихове с различен характер и различно звучене, да се определи, кои стихове са подходящи за съчиняване на марш, кои – за естрадна песен и кои – за рап-композиция. Веки куплет е изписан върху фон, който е в хармония с характера на стиховете. С тази задача на проверка се подлага усетът на учащите за емоционално съдържание на възприеман естетически продукт и усетът за стил. След трите подготвителни задачи, четвъртата е най-сложна, но най-богата и атрактивна. В нея се изисква върху избраните в предходната задача стихове за съчиняване на рап да се създаде рап-композиция. За това са описани следните стъпки:

1. От класа се избира „рапър“, който може да „рапира“ текста.
2. Други ученици съчиняват съпровод към рап-изпълнението, който ще свирят на комплекта от ученически ударни музикални инструменти.
3. Нова група съчинява встъпление с мелодия върху текста „Хайде, идвай с мене, нямаме проблеми!“ - това е част от тези стихове в предходната задача, които са подходящи за изпълнение на рап (другите два примерни куплета са създадени така, че да не могат да се използват за рап-композиция). Тази мелодия ще се изпее от учащите, които са я съчинили, непосредствено преди „рапирането“. Към нея „перкусионистите“ също добавят свой съпровод.
4. „Рапърът“ заедно с „групата“ изпълнява готовата композиция.
5. Всеки учащ от класа, който има желание да опита да „рапира“, има възможност да изпълни стиховете със съчинените от съучениците му встъпление и акомпанимент.
6. Организира се кастинг за най-артистично рап-изпълнение, като членове на журито са тези ученици, които до момента не са били ангажирани със съчиняването и изпълнението на рапа. Членовете на журито коментират изпълненията на участниците в кастинга и обосновават пред класа избора си на най-добър „рапър“.
7. Наградата за отличения „рапър“ е запис на неговото изпълнение с телефон и изпращането на клипа до други ученици, т.е. „пет минути слава“.

Едно от положителните качества на тази серия от задачи е активното участие на целия клас. Наред с това учениците са емоционално ангажирани – те следят, съпреживяват и оценяват творческия акт.

4. ВЪЗПИТАВАНЕ НА НАЦИОНАЛНО САМОСЪЗНАНИЕ

Световната тенденция към глобализация и остро стоящият пред нашия народ проблем – този за масовата младежка емиграция и драстичното намаляване на населението на България, диктува необходимостта у подрастващите да се възпитава особено грижливо националното самосъзнание – внимателно и ненаатрапливо, но по вълнуващ начин да се отглежда като крехко и красиво цвете чувството за национална гордост. Изкуството, чиято същност е да въздейства върху емоционалния свят на възприемачия, притежава средства и е особено отговорно за това, да спре или най-малко да забави болезнено негативния демографски процес. Учебната програма по музика за пети клас, чиято тематика в голяма степен е свързана с българската музика, е благоприятна за тази цел. Възможност съзнанието за национална принадлежност да се развива с помощта на електронния учебник са фотогалериите с атрактивни снимки. Някои фотогалерии са посветени на официални празници и са свързани с различни теми, предвидени в учебната програма. Такива фотоколекции са „Из историята на българското образование“, „Българският Ренесанс“, „Националноосвободително движение“ и други. Те съдържат снимки на различни документи, музеи, сгради и местности, свързани с нашата история и съобразени с емоционалния опит на петокласниците. Други фотогалерии отразяват природата, битата на изучаваните музикално-фолклорни области, както и старинни културни паметници от съответния регион. От една

страна, това се прави с цел по-пълноценно усвояване на преподаваната материя, възприемане на особеностите на фолклорната област с възможно най-много предоставени впечатления, търси се възможност чрез сериите от снимки учащите да бъдат „отведени“ там. От друга страна, голяма част от природните феномени и историко-културни забележителности остават непознати за немалко българи. Фотогалериите са една възможност младежите да се запознаят с елементи на националното си богатство.

Други фотогалерии запознават учащите с характерни атрибути за народни обичаи и обреди. Такива са „Зимни обичаи“ и „Пролетни обичаи“. Фотосбирката „Пролетно-летни обичаи“ документира нестинарски игри – всяка година на празника на Св. Св. Константин и Елена жители на планината Странджа (Тракийска фолклорна област) и на изолирани родопски села танцуват боси върху жарави, държейки икони в ръце. Смята се, че силната вяра на тези хора ги предпазва от изгаряне. Във фотогалерията са показани снимки от нестинарски игри в малкото село Стоманово, Родопска фолклорна област. Във фотосбирката е представен и битът на жителите на фолклорните области, изучавани в пети клас. Издирени са оригинални народни носии с уникални цветове съчетания, красиво изработени битови предмети, бродерии и дантели, характерни за народната естетика в изучавания регион. Освен познавателното си значение, всички те нагледно внушават идеята, че нашият народ, във времена на оскъдица и непосилен труд, на тежка политическа съдба, създава елементите на окръжаващата си среда не само за да живее малко по-удобно, но и по-красиво, че в тежките условия, гладен, отруден, той съумява да вдигне поглед, за да мечтае, че красотата за него е не само потребност, но той притежава и вродената способност да я твори.

5. УСВОЯВАНЕ НА УЧЕБНА ИНФОРМАЦИЯ

За усвояването на учебна информация са разработени разнообразни задачи. Към темата за инструментите от симфоничния оркестър е предвидено подреждане в отделни групи на струнни, духови и ударни музикални инструменти. Друга задача е на схема на разположението на инструментите на сцената на концертната зала да се обозначи всеки инструмент (или един от група еднакви инструменти), като се избира от предварително зададени думи. Освен проверка на придобитите знания, в хода на решаването на тази задача учениците получават и прегледно систематизирана информация за разпределението на тембри и тонови плътности в залата.

Между упражненията свързани с усвояване и прегрупиране на информация също са поместени подвеждащи. Такава е например задачата да се определи коя от четири нотирани мелодии към коя от изучаваните в пети клас музикално-фолклорни области (Пиринска, Родопска и Тракийска) принадлежи. Верните отговори се основават на следните съображения: мелодията с раздвижен втори глас не може да се отнесе към никоя от изучаваните фолклорни области, тъй като в нито една от тях не се среща този тип диафония; мелодията с непълна звукова редица „ре – фа – сол – ла – до“ е характерна за Родопския регион; мелодията с лежащ нисък глас е специфична за Пиринската фолклорна област; за същата фолклорна област е типична и метрическата организация на мелодията от четвъртия пример – размер 7_8 с тривременна група в началото. За третата позната фолклорна област – Тракийската – на таблата с музикални примери не е поместена песен и в това се състои подвеждащият елемент в конструкцията на задачата.

Подреждането на пъзел представлява игрова дейност, при която елементите на сегментираното изображение са обект на неволево запамяване. В този случай, докато съобразяват мястото на всяка част, разместват неколккратно и нареждат отделните елементи, на учениците се налага да запомнят съдържанието им. Красиво оформените изображения на пъзелите имат значение и за активиране на емоционалната памет и допълнително повишават мотивацията за запамяване. Подреждането на пъзел е атрактивна за учащите дейност, което поставя акцент върху усвояваната информация, но решаването отнема немалко време, поради което не може да бъде използвано често. Като пъзели в електронния учебник са оформени народни носии на трите изучавани в пети клас музикално-фолклорни области, както и таблицата с нотните стойности (според предвиденото в учебната програма – от цяла нота до осмина).

Структурата на всяко произведение на тоновото изкуство – музикалната форма – е особено важен елемент на музикалната изразност, тъй като тя съдържа „фабулата“ на творбата. Така например музикалната форма „тема с вариации“ означава, че един образ – темата, във всяка следваща вариация ще се обогатява с нови черти, ще разкрива нови страни от своята същност, а сонатната форма представя и отразява развитието и конфликта на два контрастни един на друг персонажа и примиряването им, или победата и утвърждаването на единия образ. За да могат учащите да се ориентират в такива по-сложни музикални форми, те отначало трябва да разберат простите. За сигурно разпознаване на предвидените в учебната програма проста едноделна, двуделна и триделна музикални форми в електронния учебник поместих и видеоклипове, които създадох със средствата на триизмерната компютърна анимация и

озвучих с изучавани в занятията по музика песни и пиеси. Видеоразказът по народната песен в проста еднodelна форма „Изгреяло ясно слънце у Недини равни двори“ отразява ведрата красота и грациозна виталност на героинята, като в куплетите тя е изобразена да се появява с менци за вода, затъмнявайки греещото зад нея слънце, да играе ръченица и да закичва в косите си цвете. Инструменталните построения – встъпление и интермедии са представени с кацнала върху цвете пеперуда, която с крилцата си отмерва метрума на песента – неравнodelния размер ⁷/₈. Простата двуделна музикална форма, като пример за която е избрана детската песен „Зимна радост“ е представена чрез съпоставка (двата дяла на музикалната творба не са ярко контрастни по характер, а повече по темпо) на тихо падащ сняг и весело играещи деца, а при инструменталните епизоди кадрите са поставени в рамки от ледени висулки или от заскрежени листа. Като пример за проста триделна форма показвам клавишната пиеса на Едвард Григ „На пролетта“. В първия дял кокиче пониква в снега и разтваря цвета си, снегът се стопява и се показва зелена поляна с разцъфващи храсти и цветя. В ярко контрастния среден дял листата на кокичето опадват едно по едно, то се свива и замръзва, извива се снежна буря, гръм разтърсва поляната и осветява заснежена планина. В третия дял, много сходен, но не идентичен с първия, кокичето отново разцъфтява, но вече на фона на планинския връх от втория дял и на бистро езеро, храсти и треви отново се отрупват с цвят, а в заключението пъстроцветни пеперуди отлитат. Коментиранияте видеоматериали са част от педагогическо изследване, което проведех по-рано с други ученици и което показва много добри резултати при усвояването на нелеката материя „музикална форма“. Тези резултати и радушият прием на компютърните филми от ученическата аудитория ме подтикнаха да ги включа и в електронния учебник.

За по-прецизно усвояване от учениците на уменията да пеят в неравнodelни размери въведох изпълнение на песни в неравнodelни метруми с помощта на виртуален метроном.

6. ЕСТЕТИЧЕСКО ВЪЗПИТАНИЕ

Естетическо възпитание се осъществява с грижа към качеството, достоверността и емоционалното въздействие на илюстративния материал. Така например за да създам триизмерния образ на героинята от анимационния филм „Изгреяло ясно слънце у Недини равни двори“, за дрехите монтирах високорезолуционни снимки на тъкани и бродерии от Добруджанския край, откъдето е записана песента. Текстурите за всички цветя и пеперуди от „На пролетта“ също са взети от снимки. Този подход, освен познавателната страна допринася за впечатление за „фотореализъм“, за живо присъствие, което извиква съпричастност у наблюдателя. Тази съпричастност, уменията да се съпреживее показваното на филма е важна възпитателна цел на електронния учебник.

За илюстриране на музикално-фолклорните области подбирах красиви пейзажи, качествени фотографии на характерни за областта гледки, някои от които – в неочаквани ракурси, като „Пирин от птичи поглед“ (самолетна снимка), малко познати природни феномени (например „Карлановски пирамиди“), културно-исторически забележителности, носии и битови предмети. Представяйки различни типове красота, фотографиите вълнуват както с хубостта на изобразяваното, така и с пъстротата и разнообразието си, а също и с историята, с която са пропити и която ни задължава да гледаме на тях с уважение. Тъй като в изкуството всяка естетическа оценка е емоционално обогатена, т.е. съдържа и отношението на възприемащия към обекта, за фотографиите на национални ценности различавам не само на атрактивна и въздействаща гледна точка при заснемането, но и подбирайки материалите за поредиците, на емоционалната стойност, която изобразяваните, наситени с история обекти имат за всеки българин. Така например във фотогалерията „Националноосвободителна борба“, поместена на страниците посветени на националния празник на България, снимката на интериора на църквата в Батак, където се е състояло Баташкото клане (Априлското въстание, на което малобройният български народ се вдига на борба срещу огромната и тежко въоръжена турска войска, е жестоко разгромено. Клането в Батак, на което са избити около две хиляди души, потърсили убежище в църквата, между които много жени и деца, се смята за една от най-жестоките репресии на турската империя) извиква ярък емоционален отклик у всеки българин. На същите страници е поставена задача да се посочи, кой поет е автор на изписаните на табла стихове. Подбрани са най-въздействащите стихове от класическите български поети, възпяли националноосвободителното движение. Оформлението на фона на стиховете, както и на всички табла в електронния учебник също допринася за усилване на емоционалната реакция на възприемащите.

Усетът за характерност се възпитава също и чрез задачи като тази, при която на нотирана напевна мелодия в двувременен метрум се изисква да се поставят указания за изпълнение, така че тя да прозвучи маршово и бойко, т.е. да се промени емоционалното ѝ въздействие. Указанията, от които учащите могат да избират, са: силно, умерено силно, тихо, бързо, умерено бързо, бавно, отсечено, свързано (понятията „легато“ и „стакато“ още не са въведени). В следващата задача се изисква от същите

зададени указания да се подберат подходящите за изпълнение на мелодията, така че сега тя да прозвучи нежно. Условието на двете задачи – един и същ напев да получи коренно различен облик при изпълнението си, не само допринасят за усвояване и разбиране на музикалноизразните средства. Те повдигат завесата пред деликатната и сложна изпълнителска работа – интерпретацията, тълкуването на музикалното произведение от неговия изпълнител. След двете задачи е поместена информационно-коментарна „страница“, която насочва вниманието на учениците именно върху това, как чрез различното съчетаване на музикалноизразните средства при изграждане на интерпретаторската концепция за творбата може да се постигне напълно противоположен резултат и доколко голяма е отговорността на изпълнителя: пред произведението, което е в неговите ръце; пред автора, тъй като впечатлението на слушателите от конкретната пиеса влияе върху мнението им за композитора изобщо; и пред публиката, която може да слуша правдива и стойностна интерпретация или да бъде подведена от тълкувателя на музикалната творба – изпълнителя ѝ.

7. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Електронният учебник по музика за 5. клас е първият електронен учебник, който създавам. Вложих в него знанията си, професионалните си качества, опита си, фантазията и енергията си. Какъв ще бъде образователният и възпитателният резултат от него, доколко целите, които си поставих с този продукт ще бъдат изпълнени и какво ще бъде емоционалното му влияние върху учащите, предстои да разберем.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бижков, Г., Методология и методи на педагогическите изследвания, София, 1995
- [2] Димитрова, С., Образованието в света и електронните учебници (1. 4. клас), Варна, 2016
- [3] Иванов, И., Теории за образованието, Шумен, 2000
- [4] Мерджанова, Я., Училищният учебник и неговата разграничителна функция, София, 2001
- [5] Минчева, П., Музикалното възпитание в общообразователното училище, София, 2000
- [6] Минчева, П., П. Пехливанова, С. Христова., Музика за 5. клас, София, 2006
- [7] Петровский, Е. И., Методическое построение и язык учебника для средней школы, Москва, 1995
- [8] Форсайт, Р. П., Електронното обучение – теория и практика. Аспекти на педагогическия дизайн, София, 2011

**ENCULTURATION AND MUSIC EDUCATION
THROUGH THE EYES OF CONTEMPORARY MUSIC TEACHER**

Tsvetanka Kostadinova Kolovska, PhD

Academy of Music, Dance and Fine Arts – Plovdiv kolovska@abv.bg

Abstract: The music teacher today is facing issues concerning education and training young people who claim to be knowledgeable, capable, understanding almost everything that surrounds them. In the world of modern technology it is not difficult to listen to music that you like, to perform songs of your musical idol, to share your music with friends, to compose. However, all that is connected with the global issue of musical education, its aim today and the tasks facing. The new policy in education and particularly in the musical education poses to test its status in society. The arguments for the important role that the music education plays for culture and spiritual life of the people do not require confirmation. The music education aims to develop artistic criteria and taste. Educates immunity to low-value music. Every child in the class has a different musical abilities, surrounded by different family and intonation environment. Music education helps to shape and develop the social skills needed by adolescents in school and extracurricular life, to build a certain type of behavior towards people, to form their own vital position and to perceive cultural traditions. In this regard, it clarifies and establishes the connection with the category enculturation, and processes are presented through the eyes of a young music teacher - the teacher of the future. Its role is significant, both in the process of music education and the overall growth of adolescents.

Keywords: enculturation, music education, teacher

**ЕНКУЛТУРАЦИЯ И МУЗИКАЛНО ВЪЗПИТАНИЕ
ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА СЪВРЕМЕННИЯ УЧИТЕЛ ПО МУЗИКА**

доц. д-р Цветанка Костадинова Коловска

Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство – Пловдив kolovska@abv.bg

Резюме: Пред учителя по музика днес са въпроси, касаещи възпитанието и обучението на млади хора, които имат претенции за знаещи, можещи, разбиращи от почти всичко, което ги заобикаля. В света на модерните технологии не е трудно да слушаш музиката, която харесваш, да изпълняваш песните на своя музикален идол, да споделяш музиката си със свои приятели, да композираш. Всичко това обаче е свързано с глобалния въпрос за музикалното възпитание, неговата цел днес и задачите, пред които е изправено. Новата политика в образованието и конкретно в музикалното образование поставя пред изпитание неговия статус в обществото. Аргументите за важната роля, която музикалното възпитание играе, за културата и духовния живот на хората не се нуждаят от потвърждение. Музикалното възпитание има за цел изработване на така необходимите художествени критерии и вкус. Възпитават имунитет към нискостойността на музиката. Всяко дете в клас е с различни музикални способности, заобиколено от различна семейна и интонационна среда. Музикалното възпитание спомага за формиране и развиване на социални умения, необходими на подрастващите в училищния и извънучилищния живот, за изграждане на определен тип поведение спрямо хората, за формиране на собствена жизнена позиция и не на последно място – за възприемане на културните традиции както на своя народ, така и в общочовешки план. В тази насока се изяснява и установява връзката с категорията енкултурация, като процесите се представят през погледа на младия учител по музика – учителят на бъдещето. Неговата роля е значима, както в процеса на музикално възпитание, така и за цялостното израстване на подрастващите.

Ключови думи: енкултурация, музикално възпитание, учител

ВЪВЕДЕНИЕ: Една от глобалните цели на образованието е формирането на културни хора и тяхната пълноценна социална реализация. Културата обхваща света на човешкото общуване. Чрез обучението и възпитанието основни елементи на духовната култура като знания, норми на обществото, нравствени идеали и естетически критерии се превръщат във вътрешни „двигатели“ на личностното поведение. Музикалното образование е неделима част от глобалния образователен процес, допринасяйки по свой специфичен начин за изграждане, развитие и разширяване общественото пространство на културния живот и разпространението на културни ценности.

ИЗЛОЖЕНИЕ: Терминът енкултурация (от англ. и фр. enculturation) приблизително означава „включване в дадена среда в културен контекст“. Често терминът се употребява като синоним на „социализация“ или на „интернализация на културата“, свързва се с термини като „ендокултурация“,

„транскултурация” (9). Основната идея, закодирана в неговото значение, се свързва с поведението на личността под влияние на моделите, възприети в групата, към която се отъждествява. Чрез енкултурацията се установява и обяснява връзката между социалния факт и човешкото поведение, чрез което се проявява културата. Не случайно един от най-известните мислители на двадесети век Карл Попър (10) изтъква, че истината за нещата трябва да се търси в самите реални факти, а не във фразеологията за тях.

Според речника по социология на Рене Кьониг (11) енкултурацията се определя като процес, по време на който се осмислят културните традиции в обществото, като акцентът пада върху отделната личност. При това от значение е възрастовият план –разглеждат се периоди, за които в по-голяма степен са характерни самовъзпитанието и самообразованието т.е. възрастта на юношеството.

Интерес представлява позицията на двама съвременни автори – Вернер Лох (4) и Фридрих Кон (3), според които понятието „енкултурация” е с принципно значение за възпитанието. В същата насока са разсъжденията на Х. Гиезеке (8) относно релацията възпитание – обучение, която авторът разглежда както в културно-исторически, така и в съвременен аспект като културологически обусловен феномен. В подобен смисъл О. Ребул (6) визира възпитанието като съвкупност от процеси и начини на действия и въздействия, в резултат на които подрастващото поколение постепенно се приобщава към културата, като по този начин се подчертава характера на енкултурацията като типично човешка проява.

Във връзка с проблематиката на настоящето изложение предмет на интерес е релацията възпитание – изкуство. Още мислителите от най-древни времена са обръщали внимание върху възпитателното въздействие на изкуството. То е най-привлекателното средство за възпитание, като специална е неговата роля по отношение на подрастващите. Изкуството се стреми да към човекопознание, вниквайки в същността на живота и в човешкото поведение. Формира знанията на хората чрез художествени образи, дълбоко наситени с емоционална привлекателност. Изпълнявайки възпитателните си функции, произведенията на изкуството решават и задачи, свързани с естетическото въздействие.

Възпитанието в културологичен аспект с акцент съзнателното развитие и осъществяване на целите и възможностите на човека се осъществява въз основа на енкултурацията като процес. Именно енкултурационният процес прави възможни акцента върху личностното формиране, нарастване възможностите за самовъзпитание и самообразование и цялостното самостоятелно повишаване културата на личността.

Цялостният анализ на музикално-възпитателната система в България я разкрива като целенасочено формиране и развитие на музикалните способности на децата и учениците, на уменията им да възприемат, разбират и обичат музиката, да изпитват естетическа наслада и потребност от нея, да изработят музикалноестетически вкус и критерии. Музиката в общообразователното училище е активен фактор за личностно и културно самоутвърждаване, средство за опазване на подрастващите от духовна асимилация. Чрез активно занимание с музика в процеса на общуване между учител – ученици и между самите ученици се търсят актуални средства за оптимизиране процеса на пълноценно формиране на подрастващите.

По-конкретните задачи на музикалното възпитание в общообразователното училище (5) могат да се сведат до следното:

- Откриване, възпитаване, развиване и насочване на музикалните способности на учениците;
- Оpozнаване на най-важните и достъпни елементи на музикалната реч, с цел учениците да възприемат по-активно музикалните произведения;
- Непрекъснато обогатяване на изпълнителския и слушателския опит на учениците, което да послужи като стимул за тяхното творчество;
- Разширяване на музикалната култура на учениците, което е предпоставка за развиване на интерес и естетическо отношение към произведенията на музикалното изкуство и изкуството въобще.

Музикалното възпитание в българското общообразователно училище със своите цели и задачи поставя ясни въпроси за българското училище. Очевидно промените днес са натоварени със сериозни социални задачи, сред които е и национална идентичност. Съвременната ситуация в образованието, и в музикалното като неделима част от него, е свързана с промени, касаещи изработването на нови учебни планове, учебни програми, учебници и помагала, учебно съдържание по музика, като част от тях стават факт от следващата учебна година (2016-2017).

Налагащата се тенденция за по-тясно взаимодействие между музиката и развитието на художествено-познавателната дейност на учениците определя важната роля на знанията. Проблемът се отнася до адаптиране на знанията във вид, който да осигури максималното им използване от страна на

учениците. Особено актуален и тревожен е въпросът за ограничените музикално-културни интереси, за липсата на заинтересованост въобще. Пред съвременния музикален педагог е необходимостта от познаване и прилагане на актуални и привлекателни методи на преподаване и усвояване, средства и механизми за провокиране интереса и мотивацията на учениците, което би стимулирало активността на учащите и повишило ефективността на музикалното им възпитание.

Сред актуалните проблеми е този за формиране на музикален вкус у младите хора – проблем, пред чието решение училището днес е невъзможно да се справи без подкрепата на други фактори като семейство, социална среда, държавна политика. Съвсем естествен е интересът на съвременните ученици към най-широк диапазон от явления в областта на съвременната музика. В крайна сметка те трябва да се убедят, че музиката не съществува като самостоятелно явление, тя е родена от живота и участва в него. Смисълът на общуването с музиката е във възможността да се преживеят онези изключителни моменти на духовно израстване и прозрение, които облагородяват човешката личност.

На равнище учебно съдържание актуален е проблемът за привличане на учениците към многообразието от жанрове и видове на музикалното изкуство, както и типичните процеси на взаимодействие между различните видове изкуства.

Съвременната популярна музика с цялото ѝ многообразие съставлява всекидневното обкръжение на подрастващите. Факт е техният богат музикален опит и музикална информация, за съжаление обаче, свеждащи се единствено до „тяхната“ музика. Въпросът за мястото на популярната музика в съдържането на съвременния музикално-възпитателен процес е особено актуален и от гледна точка на присъствието на мас медиите. В сега действащите учебници по музика от първи до девети клас на общообразователното училище музикалният репертоар за изпълнение и слушане е съобразен с принципите за художествена стойност, достъпност, представителност и типичност по отношение на стилове, направления, фолклорни области и пр. Но променените условия – акселерация, интонационна среда, бързо развитие на информационните и комуникационните технологии – понякога го превръщат в „остарял“ и непривлекателен за учениците и поради това остава чужд за тези, за които е предназначен. Актуалността и интерактивното му поднасяне следва да са насочени към променените естетически и емоционални потребности на учениците (особено в юношеска възраст, при наблюдаващата се акселерация в съвременните условия на живот). Предвиденият музикален материал за възприемане, анализ и изпълнение следва да се анализира и при необходимост се допълва с нови предложения. При анализа се акцентира върху стила, разбираемостта, атрактивността при поднасяне на материала, както и неговото емоционално въздействие върху учениците.

Не може да не се подчертае стремежът към разкрепостяване на музикалнообразователната система и опитите за навлизане и интерпретиране на поп и джаз музиката в учебното съдържание. Примерно джазът като музикален стил, който присъства през целия XX век, е обект на изучаване в училище, но в тази насока би могло да се отдели повече внимание при поднасянето на темата в учебниците. Това означава към джаза и другите поп стилове да се подхожда с нужната сериозност, а не просто да се използват образци от популярната музика за отмора в часа. „Предмет на дискусия в клас трябва да стават не просто каквито и да са факти от „леката“ музика, а проблемни творби и проблемни явления в популярната музика (например блусът и джазът, модните танци от първата половина на века, съвременните танцови форми, рокът или хип-хопът... ..Явления, в които днешният юноша трябва да проникне, за да се ориентира утре в новото, което ще му предложи двайсет и първият век.” (Гайтаджиев, Г. в. „Култура”, бр. 49, 12.12.1997).

Особено важно е да се подбере музикален материал за възприемане и изпълнение, който да бъде показателен за стила, атрактивен и съобразен с възрастовите особености на подрастващите. Въпросът е, учениците от кой клас и коя възраст са достатъчно емоционално съзрели, за да възприемат и осмислят естетическите послания на поп и джаз музиката. В нормативната документация, касаеща обучението по музика в българското училище, не се отделя внимание на подобна проблематика, няма конкретика по отношение на подходящата възраст на учениците за начален досег със съвременните стилове и видове музика, както и броя на часовете, в които се изучава; при изработването на учебниците и учебните помагала по музика няма формулирани конкретни изисквания за обема и съдържанието на учебния материал – музикални примери за възприемане и изпълнение, както и други указания, които да внесат яснота при представянето на важни стилови явления за съвременната музика.

Ролята на музикалния педагог в съвременния музикално-възпитателен процес е ключова. Качествата, особено значими и необходими за реализирането му, са сложен комплекс от професионално развита личност с художествено-творческа нагласа. Особено важна и необходима обаче, наред с други значими за учителската професия качества като комуникативност, креативност, емоционална стабилност и наблюдателност (1), се оказва комуникативната функция. Музикално-възпитателният процес е вид общуване между учител и ученици, следователно той трябва да се разглежда като процес на

взаимодействие, а не въздействие. „За разлика от монологичната по своята същност и еднопосочна комуникация, общуването е диалогично, тъй като диалогът предполага уникалност на всеки от партньорите и тяхното принципно равенство, той може да бъде взаимодействие само на субекти” (2,149).

Потребностите на обществото в XXI век налагат преосмисляне на музикално-възпитателната дейност, водят до промени в подходите на възпитание и обучение, до нови виждания в музикалнопедагогическата теория и практика. Водещите идеи са за тясно свързване на училището с живота, където се дава широка възможност за общуване и взаимодействие между участниците в съвременния музикално-възпитателен процес.

Новите социални и педагогически реалности налагат потребността от развиване на умения за успешно справяне в училище и в живота. Чрез търсене и използване на нови модели на музикално-възпитателна дейност, каквато например е екипната работа, съвременното училище предоставя богати възможности за сътрудничество между учители и ученици и между самите ученици. В обучението по музика екипната работа е вид съвместна дейност, в процеса на която координирането на индивидуалните способности, умения и знания водят до успешното решаване на музикални задачи и проблеми, свързани с учебното съдържание и извън него. За да оцелее в дадена културна среда, човекът се нуждае от взаимодействие и сътрудничество с другите. А всичко това е немислимо, ако не се усвоят, развиват и усъвършенстват формите на общуване и взаимодействие с другите.

Екипната дейност в учебния процес по музика в общообразователното училище е регламентирана в новите учебни програми, превръщайки се в съдържателен елемент на съвременния музикалнопедагогически процес. Аргументите в тази насока са съществени: Чрез участието на учениците в екипна дейност се формират и развиват техните социални умения, изгражда се активна лична позиция и определен тип поведение спрямо другите – съученици, приятели, учители, родители.

Следва да се отбележи, че редица фактори допринасят в посока успешна реализация на идеята за екипна дейност в музикално-възпитателния процес. Сред тях са колективната форма на работа в урока по музика в българското общо училище – всички ученици слушат или изпълняват музика едновременно. Преобладаващият дейностен характер на урока, в резултат на което се формират музикални умения и се усвояват знания, които имат основната роля да обогатяват културата – музикална и обща, опита, музикално-слухови представи на учениците.

Важен момент е интеграцията между основните музикални дейности в музикално-възпитателния процес – изпълнение на музика, възприемане на музика, музикално-творческа дейност, които разкриват изключително благоприятни условия за работа в екип с произтичащите от нея взаимоотношения на сътрудничество, сътворчество, лична отговорност в процеса на реализиране на конкретна художествено-музикална цел.

Известно е, че наличието на интерес е необходимо условие за ефективно протичане на всяка дейност. Колкото по-голям е интересът, толкова по-активно протича познавателният процес, аналогично колкото по-малък е интересът, толкова по-формално е обучението, а резултатите от него по-ниски. За да научи ученикът нещо, той трябва да има желание и да бъде в състояние да го научи. Ето защо интересът на учениците може да се измери с тяхната активност. Педагогическото майсторство на учителя в случая е от изключителна важност и е свързано с уменията да осигури необходимите обективно-субективни предпоставки, които дават възможност на учениците сами да формулират целта на дейността си, а това предполага и влагане на необходимите усилия за нейното реализиране.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Културно-образователната политика днес подготвя бъдещия модел на културата на новото поколение. В този процес има място за различни мнения, мисли, наблюдения и открития. Съвременният свят изисква нов тип професионални взаимодействия, в които музикалният педагог се утвърждава с разбирането за значимостта на неговата роля днес в името на бъдещето.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Жекова, Ст. Професионални роли и квалификация на учителите. Образование и квалификация. С., 1993 №1
- [2] Каган, М. Мир общения. М., 1988
- [3] Кон, Ф. Основи на педагогиката. Педагогика, 1999 кн. 3
- [4] Лох, В. Енкултурацията като антропологическо основно понятие на педагогиката. С., 1969
- [5] Минчева, П. Музикалното възпитание в общообразователното училище. С., 2000
- [6] Ребул, О. Философия на възпитанието, 1990
- [7] Durkin, K. Developmental Social Psychology, Blackwell Publishers Inc., 1995
- [8] Gieseke, H. Einfuehrung in die Pädagogik. Muenchen: Juventa, 1991

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- [9] Panoff, M., et Perrin, M. Dictionnaire de l'ethnologie. Paris, 1973
[10] Popper K. Unended Quest. An intellectual Autobiography. London. 1974
[11] Soziologie (das Fischer Sexikon), F. am M.,1967

PREPARATION AND REALIZATION OF CHILDREN'S AND PRIMARY SCHOOL TEACHERS OF MUSIC

Sevdalina Dimitrova, PhD

The Department of qualification and lifelong learning at Konstantin Preslavski University of Shumen
– Varna sevdalina.dimitrova1@gmail.com

Summary: Acquiring of pedagogical capacity by specialists of other higher education appears to be a difficult task. The children's and primary school teachers together with the other educational disciplines and educational directions teach music as well. This supposes a voluminous preparation in three directions – methodological, musical theoretical and musical practical in a short period of time. A good and effective decision of the problem appears to be the use of materials for the primary school pupils to be applied in the training of the future-to-be teachers. The results of this idea are of multi aspects. For example the realizing of the tone-loudness and tone-durability relations in the melody, the system for children in this direction allowed, together with a very quick acquiring of note-reading technique, also familiarization with play approaches applied in the musical training at the primary school, i.e. together with the musical-practical preparation, a musical-methodological competency was achieved.

The results of the final pedagogical practice of the trained future-to-be children's and primary school teachers of music are encouraging.

Key words: Musical auditory training, pedagogical competences, musical-practical skills, musical-theoretical knowledge.

ПОДГОТОВКА И РЕАЛИЗАЦИЯ НА ДЕТСКИ И НАЧАЛНИ УЧИТЕЛИ ПО МУЗИКА

Доц. д-р Севдалина Димитрова

ШУ, „Епископ К. Преславски“, Департамент за информация, квалификация и продължаващо образование, гр. Варна sevdalina.dimitrova1@gmail.com

Резюме: Придобиване на педагогическа правоспособност от специалисти с друго висше образование се оказва нелека задача. Детските и начални учители, наред с другите образователни направления и учебни предмети, преподават и музика. Това предполага една обемна подготовка в три направления – методическа, музикално – теоретична и музикално – практическа, при това в кратък период от време. Сполучливо и ефективно решение на проблема се оказва използването в обучението на бъдещите учители, да се ползват пособия предназначени за учениците от начална училищна степен. Резултативността на тази идея се оказва многоаспектна. Така например при осъзнаване на тоново – височинните и тоново – трайностните отношения в мелодията, системата за деца в това направление позволи наред с много-бързо придобиване на нотно – четивна техника, едновременно запознаване с игровите подходи, които се прилагат при музикалното възпитание в началното училище, т.е. наред с музикално – практическата подготовка се осъществи и музикално – методическата компетентност.

Резултатите от заключителната педагогическа практика на обучаваните – бъдещи детски и начални учители по музика, са окуражаващи.

Ключови думи: музикалнослухово възпитание, педагогически компетентности, музикално-практически умения, музикално – теоретични знания.

Проблемът за подготовката и реализацията на съвременните детски и начални учители – магистри по дисциплина музика, завършили преди това други педагогически и непедагогически специалности, привлича вниманието с необходимостта от специална подготовка свързана с теорията и практиката в обучението. Това е дълъг път, който е изпълнен с трудности в постигане на целта – да станат добри учители. Учители, които ще са компетентни по образователните направления в детската градина и учебните предмети в начална училищна степен на българското общообразователно училище, които ще преподават, включително и музика, които ще покажат овладения от тях учебен материал чрез достъпен начин на преподаване, довеждайки децата и учениците до яснота на изучаваното. Съвременното се нуждае от учители, които ще умеят да мотивират децата да заобичат музиката. Учителите на XXI век – векът на новото нет – поколение деца, растящо с новите информационни и комуникационни технологии, трябва да отговарят на новите предизвикателства. Тяхната подготовка включва музикално – теоретична, музикално – практическа и методическа подготовка.

В зависимост от възрастовата група на учениците, учителите се делят на детски, начални, прогимназиални и гимназиални. Детските учители преподават по всички образователни направления, с изключение на музика. Музиката се води от специалист. При подготовката си обаче, бъдещите детски учители се готвят и по музика с цел при своята реализация в бъдеще да участват в ситуациите заедно със специалиста. Началните учители преподават всички предмети, включително и музика, докато гимназиалните учители преподават в специфична област – например математика, български език, физика, биология, музика и др.

Има желаещи да придобият учителска правоспособност и се включват в магистърски програми на ШУ „Епископ К. Преславски“, организирани на територията на Департамент за информация, квалификация и продължаващо образование, гр. Варна. Те избират поотделно предучилищна или начална училищна степен или и двете. Сред задължителните дисциплини и в двете магистърски програми намира място дисциплината „Методика на обучението по музика“. В Предучилищна и начална училищна педагогика: „Иновации в предучилищното образование“, дисциплината е „Теория и методика на музикалното възпитание“, а в Предучилищна и начална училищна педагогика: „Иновации в началното образование“ – „Методика на обучението по музика в началното училище“. Аудиторната заетост включва както лекции, така и упражненията по дисциплината.

Конкретно по дисциплина музика те се запознават с теория на обучението по музика, както и със съществената методика на обучение по музика в двете степени на обучение – предучилищна (за детски учители) и начална училищна степен (за начални учители). И в двете степени на обучение се обръща внимание на приемствеността – детска градина – първи клас.

Особен акцент при подготовката на тези специалисти се оказва запознаването в теоретичен и практически план с елементите на музикалната изразност – ритъм, метрум, темпо, лад, тоналност, мелодия, видове многогласие – хармония, полифония и др. За целта се използват пособия, предназначени за ученици, като това позволява наред с осмисляне на теорията да се наблюдават и игровите подходи, приложими при учениците.

Игрите при детето имат голямо значение. В игрите се развива ритмичният музикален компонент. Децата ритмично скандират поетични текстове, гатанки, игра на въпроси и отговори, и др. Така импровизират различни ритми – ритмизират текстове. Често груповите песни се изпълняват с пеене, което е добра възможност за приобщаване към мелодията, т.е. интонационните компоненти. Движенията също са присъщи за детската възраст, затова те присъстват активно в детските музикални игри. Децата не обичат стереотипна активност, затова никога не се повтарят игрите по един и същи начин, а това са началните искри на спонтанната креативност. Те обичат да импровизират не само интонации, но и ритми. Ритъмът е една от най-фундаменталните категории в музиката, а детските игри са синкретични, защото децата в тях същевременно пеят и играят. Синкретичната форма включва текст – движения – жестове – мелодия, метроритъмът на която организира другите елементи. Тази синкретичност при детските игри е много благоприятен фактор за развитието на музикалността. (Димитрова, 2016) По тези причини е необходимо активното им приложение и в двете степени на обучение.

Студентите се запознават с методическите изисквания при провеждане на основните музикални дейности в клас – изпълнение, възприемане и съчиняване на музика.

Относно творческата музикална дейност, освен методическото ѝ изясняване, както и изпълнение на представените в методиката форми на работа (Минчева, 2009), магистрите се запознават и със системата за музикално възпитание на австрийския композитор и музикален педагог проф. Карл Орф, насочена към развитие на творческите способности на подрастващите, като сами участват в разнообразни форми на работа. (Димитрова, 2013) Така постепенно осмислят и мястото на тази важна основна музикална дейност във всяка ситуация/урок по музика.

Във връзка с нотното оgramотояване на подрастващите, което се осъществява в трети клас, трябва да се отбележи факта, че в България съществува много ефективна методика, доказала своите положителни резултати. Нейн създател е проф. Д-р Пенка Минчева. (Минчева, 1985, 1987, Минчева и Филева, 1995, Филева, 2012)

Трудности бъдещите детски и начални учители срещат и при създаване на план – конспектите за ситуации в детската градина и уроците по музика в началното училище при подготовката си за Текуща и Преддипломна педагогическа практика. Освен на лекциите, помощ на бъдещите детски и начални учители оказват и базовите учители. В детската градина това е специалистът по музика, а в училище – началният учител. Те дават на магистрите материалът за конкретната ситуация/урок и напътствия относно неговата подготовка и провеждане. Магистрите имат право да посещават своите „ментори“ по време на тяхните часове и да опознаят работата им като цяло и по-конкретно по музика. Така те опознават и децата, с които ще работят.

Наблюденията показват, че магистрите – бъдещи детски и начални учители, се готвят много сериозно за своето представяне както пред децата/учениците, така и пред комисията – изпитващи преподаватели. Впечатленията от заключителното наблюдение на бъдещите учители са:

- знаейки, че „последователността на дейностите и действията в даден урок не може да бъде точно регламентирана“ (Минчева, 2009: 118), те представят разнообразни съчетания на същите в своите план – конспекти;
 - използват последователността на формите на работа при запознаване с нова песен, съобразявайки се с изискванията в методиката на обучение по музика (Минчева, 2009);
 - научили са добре песенния материал (текст и мелодия), който използват в ситуацията/урокът по музика;
 - подготвили са кратко представяне на новото музикално произведение, съобразявайки се с възрастта на децата, което ще вземат в ситуацията/урокът, като основната тема от него използват за разпевен модел;
 - подготвили са разнообразни творчески моменти, свързани с конкретната дейност;
 - носят, там където липсват в някои класове, детски музикални инструменти, като ги използват при отразяване на метрум и ритъм основно за съпровод към учени вече песни;
 - включват „инструментите на тялото“ по системата на проф. Карл Орф при съпровод на песни и звукови картини, както и други форми на работа по същата система (Димитрова, 2013: 133);
 - играят с децата/учениците народни хора – право, пайдушко хоро и ръченица, като някои от учителите, във връзка с дейност Ритмика, носят и допълнителни атрибути – пояси за момчетата и престилки за момичетата, кърпа за водача на хорото;
 - не забравят, че играта е в основата, особено в новата Програма по музика за детската градина. Предлагат интересни игри – задачи, нестандартни форми на работа, които се харесват на децата (Димитрова, 2013);
 - използват игри с песен (Димитрова, 2014), като за ориентир при подбора им служат не само възрастовите и възприемателни възможности на децата/учениците, но и темата на ситуацията/урока (правят връзки с текста);
 - правят добър контакт с децата като ги предразполагат и подготвят за провеждането на ситуацията/урокът по музика. Стремят се да ангажират вниманието им – с етюд, гатанка, пословица, поговорка, приказка, кръстословица и други. Съобразяват се с конкретната възраст при общуването си с тях;
 - използват елементи от електронните учебници.
- Учителството е най-благородната професия. Тя е изключителна обществена отговорност, защото обект на въздействие е най-ценното, което имаме – нашите деца!

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Димитрова, С. Атрактивни и игрови подходи в обучението по музика. Варна. 2013.
- [2] Димитрова, С. и Димитрова, Ст. Играй и пей. Сборник подвижни игри с песен (за деца от предучилищна и начална училищна възраст). Варна. 2014.
- [3] Димитрова, С. Метроритъмът – отправна точка при музикалното възпитание. Варна. 2016.
- [4] Димитрова, С. Образованието в света и електронните учебници по музика (1. – 4. клас). Варна. 2016.
- [5] Минчева, П. Възпитание на музикален слух чрез българския музикален фолклор. София. 1985.
- [6] Минчева, П. Начално музикалнослухово възпитание. София. 1987.
- [7] Минчева, П. и Филева, Кр. Практически курс по солфеж. Пловдив. 1995.
- [8] Минчева, П. Музикалното възпитание в общообразователното училище. София. 2009.
- [9] Филева, Кр. Система за начално осъзнаване на височинните и трайностните отношения между тоновете от мелодията (съвместно с проф. д-р Пенка Минчева) В: Международна интернет – конференция по учебникознание. Украйна. 2012.
- [10] Филева, Кр. Творби от XX и XXI век в учебници по музика за пети – осми клас на общообразователното училище. Доклад на: VI научно – практическа конференция с международно участие. Проблемы современной музыки. Перм. Русия. 2013.

**THE EDUCATION IN MUSIC AND HEARING –
THE FIRST STEP TOWARDS MUSICAL LITERACY**

Iliana Ivanova Chervenakova

Faculty of Pedagogy at Plovdiv University Paisii Hilendarski, Plovdiv, Bulgaria,
nikolai_em2000@abv.bg

Abstract: Imperfect practice from the past is making the music notes literacy and the technical mastering of the instrument into an end in itself in the musical and pedagogical work of teachers, while the musical and hearing development of the children, and the emotional experience of the musical piece of art remains in the background. In this way many talented children are diverted from music and from mastering a musical instrument. Based on the curriculum of musical instrument and solfeggio for the children from the preparatory group I focus my pedagogical work on the implementation of my goal as an explorer, i.e. the musical and hearing education being the first step of musical literacy. This I achieve through organizing the following specific activities and approaches, presented in their sequence.

All concepts and terms in music are learned through games and the implementation of game approaches. The introduction of the musical literacy thus opens the opportunity to write the notes of songs known by the children, while later on reading of unknown note text.

The achieved results demonstrate a quality positive leap in the competence of all children included in this education, as well as professional satisfaction in the teachers.

Keywords: musical pedagogy, musical and hearing education, musical literacy

**МУЗИКАЛНО-СЛУХОВОТО ВЪЗПИТАНИЕ –
ПЪРВА КРАЧКА КЪМ НОТНОТО ОГРАМОТЯВАНЕ**

Илиана Иванова Червенакова

Педагогически факултет Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив,
България nikolai_em2000@abv.bg

Резюме: Лоша практика от миналото е превръщането на нотната грамотност и техническото овладяване на инструмента в самоцел в музикално-педагогическата дейност на учителите, като на заден план остава музикално-слуховото развитие на децата и емоционалното преживяване на музикалното произведение. По този начин много даровити деца се отклоняват от музиката и овладяването на музикален инструмент.

Позовавайки се на учебната програма по музикален инструмент и солфедж на деца от подготвителна група, аз насочвам своята педагогическа дейност към осъществяване на поставената ми изследователска цел – музикално-слуховото възпитание – първа крачка към нотното огромотяване. Това осъществявам чрез организиране на следните конкретни действия и подходи, представени в тяхната последователност.

Всички понятия и термини в музиката се овладяват посредством играта и използването на игрови подходи. Въвеждането на нотната грамотност по този начин открива възможността за записване на познати за децата песни по ноти, а по-късно и четенето на непознат нотен текст.

Постигнатите резултати показват качествен положителен скок в компетентностите на всички обучаеми деца и професионална удовлетвореност от страна на преподавателите.

Ключови думи: музикална педагогика, музикално-слухово възпитание, нотно огромотяване

Преподавател съм в ПУ „Паисий Хилендарски“. Обучавам студенти – бъдещи учители по музика в детска градина и общообразователно училище. Освен това преподавам солфедж и музикален инструмент пиано и акордеон на деца в Детска музикална школа от 5-14 години, т.е. основната цел, която преследвам в педагогическата си дейност, е да развия основните музикални способности и инструментални сръчности при свирене на обучаемите.

В епохата на развитието на техниката и компютърните технологии все по-малко деца се насочват към занимания с музика, в частност – със свирене на музикален инструмент. А практиката показва, че децата обичат музикалните занимания и с радост и желание участват в музикални дейности, когато има кой да ги насочи към това.

Отдръпването на децата от школите по изкуства е сигнал, че нещо в системата трябва да се промени. Редица водещи преподаватели по музика търсят причина за това негативно явление в начина на преподаване и обучение във всички нива и стигат до извода, че трябва да се преосмислят принципите на преподаване и е необходимо да се обнови учебното съдържание.

Лоша практика от миналото е превръщането на нотната грамотност и техническото овладяване на инструмента в самоцел в музикалнопедагогическата дейност на учителите, като на заден план остава музикално-слуховото развитие на децата и емоционалното преживяване на музикалното произведение. Умозрителният подход при въвеждането на децата в нотната грамотност пропъди песента от училището, а техническите упражнения и етюди при обучението по музикален инструмент усложняват много пътя на овладяването на инструмента и са в състояние да отклонят от музиката потенциално даровити деца.

В дългогодишната си практика като преподавател по солфеж и музикален инструмент винаги съм се стремил да подобрявам музикално-учебния процес.

Известно е, че децата учат чужди езици по-лесно от възрастните. Бихме могли да приемем, че музиката е своеобразен нов език за тях със собствени правила и структури.

Много по-лесно би се усвоила новата материя, като се отдалечим от механичното заучаване на правила и операции. Това е позитивна иновация в предложената система от технологии.

В ранната детска възраст възпроизвеждането на музика е основна музикална дейност и представлява звуково претворяване с глас или с инструмент на музикален текст или съществуващ в съзнанието образ на музикално произведение. Възпроизвеждането на музика се осъществява по два начина:

- а) подражателно – чувам – повтарям с глас или върху инструмент;
- б) прочитам и озвучавам нотен текст.

Слухово-подражателното и съзнателното възпроизвеждане са два етапа на един и същ процес, при който вторият е по-висш и се изгражда върху достатъчното развитие на първия.

Предлаганата технология цели подготовката на свиренето по ноти да се извърши в етапа на възпроизвеждането по слух чрез изучаването на редица песни, които стават обект за аналитико-синтетична дейност, включваща движението на тоновете по височина и трайност, свързането им с нотните белези, а това предоставя възможност да се научат местата им върху петолинието. Всички понятия и термини в музиката се овладяват посредством играта и използването на игрови подходи. Въвеждането в нотната грамотност по този начин открива възможността за записване на познати за децата песни по ноти, а по-късно и четенето на непознат нотен текст.

Въвеждането на децата в четенето на нотите не е трудно, но е безполезно те да знаят мястото на всяка нота върху петолинието, ако нотният знак не е в състояние да предизвика представите за височината и трайността на обозначения тон. Затова въвеждането на нотите трябва да дойде като естествена последица от извършването на онази аналитико-синтезираща и обобщаваща работа, която ще ги доведе до действително нотно ограмотвяване.

Това ограмотвяване преминава през няколко етапа. Първият е постигане на точно интониране при пеене на песни по слух и художественото им изпълнение в подготвителния период. Децата изучават голямо количество песни – около 20-30. През този етап укрепват музикално-слуховите представи на обучаваните. Следващият етап се състои в свързване на тоновете на песните по слух с тоновите имена, което говори за достатъчно развитие на ладовия усет и началното развитие на ладотоналния усет. В третия етап диференцираните музикално-слухови и метроритмични представи се свързват с нотните знаци, обозначени на съответните места върху петолинието.

Акцентът в методическата ми работа пада върху обучението по слух, а именно то се явява база за прилагането на по-нататъшни логически действия – наблюдение, сравнение, анализ, синтез, обобщение.

Позовавайки се на учебната програма за обучение по музикален инструмент и солфеж на деца от подготвителна група, аз насочвам същинската си работа към осъществяване на поставената ми **изследователска цел** - музикално-слуховото възпитание – първа крачка към нотното ограмотвяване. Това осъществявам чрез организиране на следните конкретни действия и подходи, представени в тяхната последователност.

Както бе изтъкнато, песента се явява основният материал, чрез който децата от ранната възраст се въвеждат в музиката и нотната грамотност. За да изпълни това си предназначение, тя трябва да се заучи вярно и да се изпълнява художествено.

Съблюдавайки широкия кръг от проблеми в този начален прединструментален период, отнасящи се до развитие на музикалния слух и основните музикални способности, задачите се конструират в следния алгоритъм:

1. Още при първата среща на децата с музиката се очертава пътят, по който трябва да тръгне музикално-творческата дейност. Уместно би било да се потърси връзката между текста и мелодията на песента, а чудесен пример за това е словесният фолклор – скороговорки, гатанки, пословици, залъгалки и др. Отчетливото изговаряне, изразителното декламирање с разнообразяване на интонацията е в състояние да подсказва метричната пулсация на бъдещата мелодия, ритъма ѝ, както и мелодичната ѝ

линия.

При скороговорките, които са със звукова редица монохорд, т.е. се състоят от един тон, децата забелязват, че гласът не се движи, не се „извива”, както при другите песни, а е равен.

2. Следваща стъпка представлява усвояването на песни по слух с по-широк тонов обем, като се започне от звукова редица „дихорд” и в продължение на няколко месеца се достигне до звукова редица „октохорд”. При следващите песни децата забелязват, че гласът „не е равен”, а се „извива”, тези песни не са скороговорки.

Първоначално текстът се научава наизуст чрез колективно или индивидуално рецитиране. Дават се указания за правилна певческа стойка, за пеене без надвикване, със спокоен и красив звук, за поемане на дъх без разкъсване думите на срички, за едновременно започване и завършване на песента, ясно и точно изговаряне на думите.

3. Обучаемите постепенно се запознават и с основните понятия и термини в музиката – темпо, динамика, регистри, пауза, тембър, видове музика – народна и авторска (композиторска).

а) За усвояване на понятието „**темпо**” се препоръчва една и съща песен да се изпълни два пъти в различно темпо – бавно, а после – бързо. Когато децата усетят разликата, преподавателят им съобщава, че различните песни се пеят с различна бързина, която се нарича темпо. То зависи от съдържанието на музикалните произведения и се записва от автора в началото на всяко произведение. Но някои песни или инструментални пиеси нямат указания за обозначено темпо, при тях изпълнителят може да се досети сам по характера на мелодията и текста.

В музиката освен бавно и бързо темпо има и друго, което е между тях и се нарича умерено. Децата изпълняват една и съща песен три пъти поред в трите различни видове темпо. Тогава се открива кое от темпата е най-подходящо за конкретната песен.

б) Сравняват се други две песни, едната от които е изпълнена силно, втората – тихо. Децата сами отгатват разликата.

Възможни са и варианти при изпълнението – първата част на една и съща песен да се изпълни тихо, втората – силно и обратно. По този начин се въвежда и понятието „**динамика**” и термините „*forte*” *f* (силно), „*piano*” *p* (тихо), *mf* (средно силно). Обяснява се, че както темпото, така и динамиката е във връзка с характера на музикалното произведение. Всяка музикална творба си има съответна динамика, която се изписва под нотите с динамични знаци – *f*, *p*, *mf*.

в) Запознаването с термина „**пауза**” би могло да се осъществи, като обучаемите изпълняват например, песен – скороговорка, в чийто нотен текст има пауза. Пеенето е съпроводено едновременно с пляскане на ръце. Мястото, на което децата само пляскат, без да пеят, се нарича пауза.

г) За запознаване с понятието „**тембър**” се използва играта „Познай по гласа”. Едно дете застава с гръб към останалите деца. Всяко едно от тях изпълнява по една песен, а избраното дете трябва да познае по гласа кое дете пее. Обяснява се, че този особен белег, по който гласовете могат да се различават един от друг, се нарича тембър. Всеки човешки глас и всеки музикален инструмент си имат свой тембър, по който го различаваме от другите, така както различаваме и отделните цветове.

д) Следва представяне на други две понятия – **народна и авторска (композиторска)** музика. Изпълняват се песни, съчинени от автори, така както са съчинени и стихотворенията, приказките. Изброяват се имена на известни композитори. Но съществува и народна музика, чийто автор не може да се посочи.

е) Децата добиват представа за различните **звукови области**, т.е. за висок, нисък и среден регистър на звучене. Една и съща песен се изсвирва в различни регистри и децата със свои думи, предизвикващи асоциации, описват разликите – когато тоновете звучат „тънко”, като „гласа на птичето” или звучат „дебело”, като „гласа на баба Меца”. Преподавателят заменя техните понятия „тънко” с термина „високо”, и „дебело” – с термина „ниско”.

4. Следваща стъпка предполага развитие на усета за разпознаване на **високи и ниски тонове в един и същ регистър**. За целта една и съща песен се изпълнява от различни тонове в една и съща октава, например от тона „ре”, а след това – от тона „ми”. Децата разбират, че регистърът не е променен, но началният тон е друг, и че тези две тонови области са близки по звучене.

5. Първоначално **тоновете трайности**, образуващи ритъма на песента, се различават в общ смисъл, т.е. тоновете се определят **като кратки и дълги**. Анализът на тоновете трайности би могъл да се извърши чрез пляскане с ръце при изпълнението на песен. Установява се, че там, където ръцете се застояват, тоновете са по-продължителни, и обратно.

Условно кратките и дългите тонове обозначаваме първоначално по следните начини:

а) С кратки и дълги чертички

б) Със запълнени или незапълнени кръгчета

Децата пеят песента с думи, а после – наум, като пляскат с ръце ритъма на записаната графика.

За добиване на умения за самостоятелно боравене с ритмични елементи поставям и следните задачи:

а) Предварително се записват на дъската две, три познати песни с присъщата графика на мелодията. Децата отгатват песента и я изпълняват.

б) Назовават се две, три песни по заглавие, от които учителят показва графиката на една от тях. Децата трябва да познаят коя е изпълняваната песен.

в) Откриване на песен по озвучен от учителя ритъм. Децата познават песента, изпълняват я и едновременно с това пляска с ръце по ритъма на мелодията.

6. Следващите наблюдения са насочени към осъзнаване посоката на движението на тоновете по височина. Децата анализират учени песни. Вниманието им се насочва към мелодичната линия – те се опитват с чертички да очертаят графиките на тези песни.

Вокално-хоровата работа е неделима част от учебно-възпитателния процес. Тя продължава през целия курс на обучение, тъй като гласовият апарат, неговите функции и качеството на фонацията непрекъснато се менят заедно с анатоמו-физиологичното развитие на децата. Необходима е целенасочена работа за разширяване на гласовия обем и точното интониране. Всяко дете трябва да умее да следи и контролира собствения си глас не само по отношение на височини и трайности на тоновете, правилно звукообразуване и дишане, ясна дикция, но и на красотата на звученето при изпълнение.

7. Изучават се нови песни за разширяване на гласовия обем и естествено за нов музикален материал, върху който се извършват целенасочени наблюдения по отношение на посоката на мелодично движение и ритмична организация на музикалната мисъл.

След научаването на песните и записване графиката на мелодиите им, те изпълняват на пиано и на детски музикални инструменти - металофон, ксилофон, триола. Естествено учителят показва, детето повтаря. Поставят се и по-сложни задачи: учителят показва началния тон на мелодията, детето, позовавайки се на откритата предварително графика на песента, намира съответните клавиши на пианото.

За осъзнаване на постепенното възходящо и низходящо движение се разучават подходящи за целта песни. Децата наблюдават движението на мелодията, съпоставят, сравняват, достигат до изводи.

Песните се изпълняват художествено с динамика, учениците се запознават с термините „*cresc.*” и „*decresc.*”. Извършват се наблюдения върху графиките на мелодиите. За стимулиране на творческата активност е подходящо задачите да се поставят под формата на гатанки:

а) Обучаемите откриват познатата песен, изпята без думи или засвирена от втора, трета, четвърта фраза. Това упражнение цели развитие на музикално-слуховите представи.

б) С цел да се провокира творческата активност на децата се поставят задачи за довършване на мелодия по усет.

8. Следващата група задачи предполага извършване на наблюдения върху **формата** на изучени песни. За целта се подбират примери с по-ярка структура, в които лесно се откриват и анализират построенията „въпрос” и „отговор” (първо и второ полуизречения). Тези наблюдения се свързват с осъзнаване на функционалната зависимост между тоновете от мелодията – устойчивост – неустойчивост. Чрез подходящи песни се формира представата за **тоническо тризвучие**.

Извършват се упражнения за слухов анализ върху редица песни.

9. Подбират се песни за развитие на усета за мажорно и минорно звучене, т.е. двата „двятия” на тоническото тризвучие. Още с изпълняването на песените децата наблюдават, съпоставят, анализират и долавят, че началото на песните започва с тоновете на тоническото тризвучие – при единия случай мелодията звучи по-бодро, по-светло, а при втория – по-мекко. Така те се запознават с термините „мажор” и „минор”.

10. Уместен начин за запознаване с **тонови имена** е използването на игрови подходи. Въвеждането на нотите се извършва постепенно.

а) Пред дъската застават деца, всяко от които носи името на съответната нота. Те изпълняват познати песни, но по особен начин. Вместо думите на песента, ще се чуват тонови имена. Всяко дете пее тогава, когато в песента звучи неговият тон. Упражнението се изработва постепенно, в продължение на много часове.

б) Пред дъската застават 7 деца, всяко от които изпълнява ролята на съответен клавиш. Децата изпълняват последователно всички тонове от първа октава във възходяща и низходяща посока. По този начин те изпълняват гамата на тоналност До-мажор.

в) Следва запознаване с местата на тоновете от първа октава върху клавиатурата на пианото, металофона, ксилофона и триолата. Децата паят познати песни с тонови имена и по този начин се осъществява „подчинено солфежиране”.

г) Деца записват графиката на мелодията на учени песни, пеейки с тонови имена.

д) По записана графика на мелодия се отгатват тоновите имена на позната песен.

11. За да се достигне до запознаване с **нотните стойности** е необходимо през цялата учебна година да се работи върху развитието на метроритмичния усет.

а) Изпълняват се песни, като се пеят и пляска с ръце. Успешното изпълнение на задачата довежда до извода, че една от тях ударите на ръцете са равномерни, а при друга, например, в началото се пляска по-бързо, а в края – по-бавно, като дланите на ръцете се задържат.

б) Тук уместно би било да се приложи движение нота – стъпка, т.е. възпроизвеждане на ритъма на мелодията при движение. Децата отчитат метричните времена на песните със стъпките си.

Записват графиките на мелодиите.

Оттук нататък **нотните знаци** ще заместят различните по дължина хоризонтални черти, означаващи графиката на мелодията, а те ще им помогнат да запишат по-точно трайностите на тоновете.

г) Сигурен и лесен начин за осъзнаване на ритмичния строеж на песента и анализиране на отношенията между трайностите на тоновете е двигателното моделиране на ритъма на песните чрез движения – символи. На всяка тонова трайност отговаря движение на ръцете, което придружава песнето. Например, осмина нота се означава с пляскане на ръцете пред гърдите, четвъртина нота – с удари на дланите върху коленете на краката, а на половина нота – удари на дланите върху чина.

Следваща стъпка се явява съчетаване на ритъма с метрума.

12. Осъзнаването на музикалния метрум най-лесно се извършва с маршируване или танцуване на подходящи за целта песни. При изпълнение на дадена песен децата разбират, че могат да маршируват, т.е. брой се на две, и първото време винаги съвпада с левия крак. Обяснява се, че стъпката с левия крак е по-силна, по-здрава, в случая има две времена, от които първото е силно, а второто – слабо. Записват тази песен с ноти.

Децата правят опит да маршируват друга песен, но откриват, че нещо „спъва” маршировката. Учителят им показва валсова стъпка. Размерът е тривременен и има 3 времена. Записват песента с ноти.

Следва задача за определяне на силните и слаби времена на двете песни. Силното време отбелязват с хоризонтална чертичка, а слабото – с дъгичка. Започват да поставят тактови черти.

Обяснява се, че за улеснение на онези, които пеят и свирят по ноти е нужно в началото да се постави знак, отбелязващ **размера** – $2/4$, $3/4$

Следващата стъпка предполага добиване на умение за ориентиране в песни, в които метричните времена се явяват раздробени или слети:

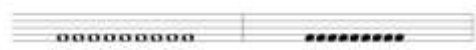
а)

б)

13. Упражненията за писане на ноти в нотните тетрадки започват още от началото на обучителния период.

а) Рисуват „герданчета”

б) Рисуват „огради на къщички”

в) Рисуват колелца на линиите

г) Рисуват колелца под линиите

д) Рисуват колелца на междулинията

е) Четат учени песни, записани с ноти без съответни трайности, т.е. само като кратки и дълги тонове.

Децата научават, че знаците, с които се отбелязват тоновете, се наричат **ноти** и че съществуват различни по трайност тонове.

Нотите се записват на петолиние, то се нарича така, защото има 5 линии. Линиите се броят отдолу нагоре, както се броят етажите на къщите. Между линиите се образуват 4 междулиния и те също с се броят отдолу нагоре. В началото на петолиннето се поставя **ключ** – нарича се виолинов „сол” – ключ, защото показва мястото на нотата „сол”. Постепенно се въвеждат всички ноти от първа октава. Изписват се по ноти познати, учени песни, при изпълнението на които се прилага така нареченото „подчинено солфежиране”.

В петолиннето нотите се разделят на групи, които съдържат еднакво по количество ноти, които се наричат **тактове**. Нагледно пред децата би могло да се представи по следния начин – ако петолиннето е домът на нотите, то тактовете са стаите на самите ноти. Тактовете се разделят един от друг с вертикални линии – тактови черти. В размер 2/4 един такт може да съдържа две четвъртини, но той може да съдържа и други ноти, чийто сбор е равен на две четвъртини:

Задават се сходни задачи и в размер 3/4. В края на обучителния период децата могат да изпълняват всички учени песни по ноти, а също така и да солфежират самостоятелно леки мелодии.

Обучаемите непрекъснато се поставят пред възникнали проблемни ситуации, които предстоят да бъдат решени. Ето защо, това обучение е активно обучение, насочено към педагогическата практика на музикалния педагог. То отваря „вратите” към едно ползотворно инструментално обучение на децата.

Резултатите показват, че тази технология работи успешно в подготвителните класове на Детската музикална школа, но би могла да се използва и за нотно оgramотяване в първите класове на началното училище и то по увлекателен и занимателен начин.

Музикалните знания и умения се усвояват с разбиране и дълбочина.

Всички деца се ангажират активно в учебния процес и постигат голям напредък в по-нататъшното инструментално обучение. Те учат с разбиране и висока мотивация, развиват увереност и концентрация на вниманието.

Децата демонстрират нагласи и умения за аналитично, критично и творческо мислене. С интерес измислят, прилагат и експериментират стратегии за разрешаване на проблемни ситуации. Демонстрират групова активност, но предложената система от технологии би могла да се внедри и при индивидуалното обучение.

Постигнатите резултати показват качествен положителен скок в компетентностите на всички обучаеми деца и професионална удовлетвореност от страна на преподавателите.

VOCAL TRAINING FOR PRESCHOOL CHILDREN

Tanya Burdeva, PhD

University of Plovdiv „Paisii Hilendarski“ – Republic of Bulgaria tburdeva@abv.bg

Abstract. The singing activities are the quickest way for preschool children to enter the world of music. The purpose of the study is to reveal the specifics of vocal training in preschool age and its importance to the aesthetic education of children. The understanding of the specifics of musical language by the children requires it to be translated into a language they understand, using additional means. Movements illustrating the lyrics are the first most affordable "translations" to decode music information, and the use of theatrical sketches is a kind of "interpretation" in another sign system, becoming a sensory support for children experiencing music images. The expressiveness of the physical activity directs the children to the expressive nature of the lyrics of the song and hence the melody, which forms an organic unity with the lyrics. Illustrative movements are one of the specific ways to reach an understanding of music. It is a way of encoding and decoding of emotional and aesthetic contents of the song, directing children to the understanding of the expressive nature of the works of music. Game techniques, based on the game components of the dramatization are a particularly effective tool that contributes to the artistic development of the performance. The use of game techniques of visual and emotional nature directs the child's activity to address the didactic tasks.

Keywords: vocal training, musical interpretation, illustrative movements.

INTRODUCTION

Musical education in preschool happens mainly through singing activities. Each song is a unity between lyrics and music, which is why it has a strong impact on the thoughts, feelings and experiences of the children, and helps them to enrich their ideas about the world and to understand the surrounding reality. "The artistic performance of music develops in a particularly effective manner the emotional culture - through direct experiencing of the emotional content of tunes and songs that express the most varied, finely nuanced feelings and moods, embodying the variety of emotional reactions to events and phenomena around us" [2]. The active participation of preschool children in singing activities is a prerequisite for the future development of aesthetic feelings that are formed in an older age. "By the seventh year the foundations for future feelings are laid ... this is the age when emotional experience is accumulated and the first steps to link the emotional with assessment are made [1].

Vocal learning in preschool age has a significant cognitive and educational importance for children. The song has an impact on social and moral experiences and feelings. The initial acquaintance with some moral norms and forms of behavior in preschool takes place also through listening to and singing of songs whose themes are consistent with the child's soul, helps children build their social and ethical standards.

Purpose of the study: To reveal the specifics of vocal training in preschool age and its importance to the aesthetic education of children.

1. Tasks that are performed by vocal training for preschool children

1. To lay the foundations of musical aesthetic education by creating interest in the art of singing and a desire to participate in singing activities;
2. Purposefully to develop the children's ear for music, activate their musical abilities;
3. By learning and performing songs to accumulate possibly more auditory perceptions of musical expression, which is a necessary skill to understand the expressive and semantic meaning of the elements of musical language.
4. Developing skills for artistic, emotional, creative and accurate in terms of intonation performance of the songs. It is essential to develop correct vocal and choral skills, which largely determine proper performance.
5. To lay the foundations for the formation of musical and aesthetic taste by enriching the listening experience and primary standards for evaluation

2. CHARACTERISTICS OF THE SONG REPERTOIRE IN PRESCHOOL AGE

The song repertoire is characterized by the specifics of the mental development of the preschool child. Songs must be varied in mood, recreating the various emotional states (happy, cheerful, solemn, sad, kind, lyrical, humorous, etc..) with bright, catchy melodies and lyrics tailored to the specifics of children's perception of reality. The proper selection is important because volitional behavior of preschool children is still undeveloped and unintentional remembering is stimulated by the characteristics of objects and situation - brightness, sonority, emotionality. The melodies of the songs must be diverse - in monodic and harmonic modes, in order to develop

the skill of hearing different intonational styles, create the most common notions of logical development of melody and cadenza.

The lyrics of the songs are extremely important - the attractiveness, expression of the poetic text, whether the children understand it, largely determine the perception of emotional imagery of the melody. The themes must be in compliance with the age, the life experience of children, the way they see and perceive the world around them: nature, animals, and social relations. Naturally, most of the songs could be related thematically with the seasons and different holidays. The songs help children to discover the beauty of nature during different seasons, to realize social importance of folk celebrations and customs. Thus, through song the integration between vocal learning and exploring the social and natural world of children happen quite naturally. The melodies of the songs must be developed in a small sound range to be easy to perform. The range of the child's voice is limited, so it should not be strained with singing melodies too difficult for this age. It develops slowly and gradually (for 3-4 year olds - from E to A in the first octave, for 5-6 year olds - from D to A-B in the first octave, for 7-8 year olds - from D in first octave to C in second octave).

In order to form an aesthetic attitude to the song genre and vocal activities, the most essential condition is a repertoire composed of highly artistic works with indisputable musical and aesthetic qualities. Acoustic images acquired in preschool remain in the minds and are the basis for evaluation and comparison with the new, the unknown. According to A. Moles a listener is interested only in what he knows, what he has heard before, and the better he knows it, the more he likes it. An essential place in the repertoire must be given to folk songs, as well as the best world works of song genre for children. According to L. White, culture is an organization of phenomena - these are behavior models (including musical behavior), ideas, feelings, attitudes and values. Musical behavior depends on the cultural tradition: "With the change of musical cultural tradition musical behavior will change as well. Behavior is nothing else than a reaction to a particular set of cultural symbols". [6, p.160]. The teacher should be very careful and responsible when selecting the songs to perform because aesthetic taste, whose foundations are laid in preschool age will largely depend on this highly artistic repertoire. Aesthetic taste is the intermediary that can separate art from pseudo-art, original from imitation, true aesthetic value from pseudo-aesthetic. The taste is a means of orientation, that allows to distinguish between good, bad and mediocre. It mediates between aesthetic value and enjoyment.

Performance of music which is dominated by pseudo-aesthetic perception of the world, spectacular, vulgarity, cheap drama can become orientation for taste. Creation of another type of standards based on the true aesthetic value requires mastery of aesthetic information contained in works of art, i.e. it requires intellectual effort. Development of intelligence incorporates education of taste.

The selection of songs repertoire affects the taste of children by expanding their aesthetic experience with highly artistic works in the field of musical art.

3. SPECIFICS OF PRESCHOOL SINGING ACTIVITIES

In preschool age the impact of games dominates the learning process and consists of game motivation and use of various forms of game. The use of game techniques of visual and emotional nature directs the child's activity to address the didactic tasks. The effective participation of children in singing activities depends largely on the game nature of learning in preschool. Musical imagery in the songs is better understood and experienced is achieved by using illustrative dance movements (the children walk "like ducks", walk clumsily "like bears", run nimbly "like horses", show with raised hands "how the wind bends the trees", mimic how "snowdrops sleep under the snow", stand up slowly showing how "mushrooms grow in the woods", and many other.). The latter function as translation for the children from the language of music in a more understandable language.

Movements with which the child shows what happens in the song or for whom the song is, are based on child psychology, according to which emotional relations are expressed primarily in an expressive-mimic way. Movement, gesture, facial expressions, eyes are the material manifestation of communication through which man expresses his thoughts, feelings, moods and desires. So it is quite natural that the song as an expression of the most diverse mental states is accompanied by illustrative movements. Illustrative movements are one of the specific ways to reach an understanding of music. It is a way of encoding and decoding of emotional and aesthetic contents of the song, directing children to the understanding of the expressive nature of the works of music. Movements made on motives of the poetic text of songs different in atmosphere and characters, enable children to experience and compare different moods and emotional states through the actions of the characters of the musical works, reproduced by their own actions. Game techniques used to illustrate the poetic text of the songs are based on game components as an imaginary situation, plot, visual actions with objects (story-based toys or objects-substitutes), imitation role actions.

The use of game techniques based on illustrative movements according to the text of the songs makes it possible to compare different musical imagery based on differences in expression of movements in individual works. In works with legato touch, slow tempo and quiet dynamics, movements are smooth, mild, soft. When

the touch is non legato or staccato, the tempo is fast and dynamics - stronger, the movements are quick, brisk, with greater amplitude. This comparison, made on the basis of visual and visual-active thinking is a transition to the ability of abstract comparison of the emotional content of two different works on the basis of their motion image.

4. SPECIFIC EXAMPLES OF TEACHING PRACTICE IN KINDERGARTEN

The formation of skills for detecting and differentiating different shades of the emotional content of close and similar musical images, is supported by motor imagery acquired through illustrative movements.

Where in the song text there are two or more characters, in the game of theater it is a good idea several children to play the roles that illustrate the story without singing, and the other children to perform the song while watching the "actors". It is good different children to perform the roles in each subsequent repetition in order to satisfy the desire of more children to be "actors". When playing different roles in the theatre game, actions expressing the behavior of the various characters in children's songs and the interaction between them help in understanding their different emotional and image characteristics. For example, in the song "Hurt Bunny"(music by K. Cibulka, text by A. Dushkov) imitative actions are model of the interaction between the two characters (Bunny and Ladybug). This interaction becomes more real when supplemented by non-verbal means of expression through which children enter into Bunny's part (crying, rubbing eyes) and Ladybird's part, who "dresses" the injured leg (According to the lyrics, Bunny hurt his leg and cried. Ladybird smeared it with medicine and then dressed the wound with grass ...)

The expressiveness of movement directs children to the expressive nature of the poetic text in the song and hence the melody. Game techniques, based on the game components of the dramatization are a particularly effective tool that contributes to the artistic development of the performance. By enacting episodes of the lyrics of the songs and playing the role of different characters, the theatrical activities and acting contribute to a deeper perception of musical imagery and there from - for more artistic performance of vocal works.

The elements of the game-dramatization used in the vocal activity, are also a significant factor that contributes to the development of artistic and creative abilities of children.

Recreating the story of the lyrics through various basic movements (walking, running, jumping), and imitation movements immediately bring the children into experiencing the content and character of the music. The musical role-playing can be characterized as a game -pantomime because the subject line is based on the artistic expression - movement, gesture, facial expression, posture. Expressive movements, illustrating the performance is determined by the relations between the characters in the song. The game components of the pantomime are simulation actions from the position of the characters in the lyrics and the positions of various animals with a characteristic pattern of behaviour, used in children's literature - clumsy Bear, quick Bunny, clever Fox and Wolf bloodthirsty. Through identification and transformation according to the roles played, the child "identifies" with the emotional state of the characters, and reproduces it with illustrative movements.

For example, in the song "Little Duck is Angry" (Music by P.Lyondev, text by M.Yosifova) the imitative role actions are a model of the interaction between the two characters (Little Duck and child Vanya). It becomes more clear when supplemented by non-verbal means of expression: posture, gesture, gaze, etc. With the corresponding action the children play the role of the duck (angry foot tapping, "swimming") and Vanya, who with an instructive gesture explains to the duck that it should "go in the river, splash in the water and so on" (according to the lyrics). In a game situation the children are acting on behalf of others (the characters of the song), and actions that characterize the individual characters become actions of performers themselves, leading to the identification and fusion with the artistic image. Thus, the expressiveness of the physical activity directs the children to the expressive nature of the lyrics of the song and hence the melody, which forms an organic unity with the lyrics. By plastic expression of the behavior of the characters some elements of the interaction between them are modeled, and on this basis their different emotional image reflected in the music is understood.

CONCLUSIONS

1. The singing activities are the quickest way for preschool children to enter the world of music. The presence of text in vocal works facilitates perception and understanding of music imagery.
2. Involuntary attention prevails In preschool age. Properties of attention, such as volume, focus, mobility, sustainability in preschoolers are still underdeveloped. That is why the application of game techniques and imaginary situations in vocal training for preschool children ensures focus of attention, hence purposefulness of the activities.
3. Opportunities to understand the music information from preschoolers depend very much on the psychological characteristics of the individual during this age, the volume of their knowledge and skills. The understanding of the specifics of musical language by the children requires it to be translated into a language

they understand, using additional means. Movements illustrating the lyrics are the first most affordable "translations" to decode music information, and the use of theatrical sketches is a kind of "interpretation" in another sign system, becoming a sensory support for children experiencing music images.

Vocal activities in preschool age prepare children for individual musical aesthetic perceptions in their later development, directing them to an emotional experience of the content of musical works and developing aesthetic feelings and evaluation criteria.

REFERENCES

- [1] Витанова, Н. *Детска психология*, 1992
- [2] Минчева, П. *Музикалното възпитание в общообразователното училище*, 2005
- [3] Мичев, Г. *Естетическият вкус*, 1978
- [4] Моль, А. *Социодинамика культуры*, 1973
- [5] Петрова, Е. *Предучилищна педагогика*, 1977
- [6] Уайт, Л. *Наука за културата*, 1988

**THE ANALYSIS OF MUSICAL WORKS
AND THE OVERALL DEVELOPMENT OF MUSICIANS**

Zdravka Hvarkata, PhD

“P. Hilendarsky” University - Plovdiv, Bulgaria hvarkata@mail.bg

Abstract: The analysis of musical works as part of the training in different musical subjects (theory, history or the actual performance of music) is an important educational method which aims not only to improve the students' knowledge in the respective subject, but also their overall development as musicians.

The characteristics of the different subjects define the specific approach towards the work and its overall understanding. In History of Music there the emphasis is on the historical position of the idea and the aesthetic concept, the elements of the musical representation, the structure of the form and the process of its development, the specifics of the harmonic language and the polyphonic methods used. When the work is studied in classes devoted to a specific musical instrument, singing, or conducting, more attention is paid to its development with a view to its logical and convincing performance. In Harmony classes it is necessary to study the work from the viewpoint of functional logic and its role in structuring the form. Polyphonic analysis includes mainly the type of polyphonic technique and the type of the vertical, created by the movement of the voices. The subject Musical Analysis (Musical Forms), while mainly orientated towards the structure of the work and its process of development, is the subject which combines all theoretical, historical and aesthetic discourses to a highest extent.

When analyzing a musical work during classes, the teacher should enable the students to create a model for personal discovery of the work, which is an important aspect of their overall development as musicians.

Keywords: analysis, theory and history of music, performance of music.

**АНАЛИЗЪТ НА МУЗИКАЛНОТО ПРОИЗВЕДЕНИЕ
И КОМПЛЕКСНОТО РАЗВИТИЕ НА МУЗИКАНТА**

д-р Здравка Хвърката

Пловдивски университет „П. Хилендарски“, България, hvarkata@mail.bg

Резюме: Анализът на музикалното произведение като част от обучението по различни музикални дисциплини (музикалнотеоретични, исторически и практически) е важен педагогически похват, целящ както повишаване на познанията на обучаваните по конкретния предмет, така и тяхното комплексно развитие като музиканти.

Особеностите на отделните изучавани дисциплини определят спецификата на подхода към произведението и неговото цялостно осмисляне. При предмета история на музиката акцентът пада върху историческата обусловеност на идейно-естетическата концепция, елементите на музикалната изразност, структурата на формата и процесуалното ѝ разгръщане, особеностите на хармоничния език и използваните полифонични похвати; при изучаването на творбата в часовете по музикален инструмент, пеене или дирижиране вниманието е концентрирано върху направата ѝ във връзка с нейното логично и убедително изпълнение; в часовете по хармония е необходимо разглеждане на произведението от гледна точка на функционалната логика и на ролята ѝ в изграждането на формата; полифоничният анализ включва най-вече типа полифонична техника и характера на получения при движението на гласовете вертикал; дисциплината музикален анализ (музикални форми), макар и насочена основно към структурата на произведението и процесуалното му разгръщане, в най-голяма степен обединява всички теоретични, исторически и естетически дискурси.

При работата върху анализа на музикалното произведение в рамките на учебния час педагогът трябва да създаде у обучаваните модел за самостоятелно осмисляне на творбата, което е важен аспект от комплексното им изграждане като музиканти.

Ключови думи: анализ, музикалнотеоретични и исторически дисциплини, изпълнителство.

1.УВОД

Анализът на музикалното произведение по принцип е предмет на дисциплината Музикален анализ (Музикални форми). Като анализира структурата на творбата и процесуалното ѝ разгръщане в часа по Музикален анализ, преподавателят неминуемо засяга и въпроси, свързани с

- историческия аспект при развитието и утвърждаването на съответната музикална форма,
- особеностите на нейния хармоничен език и ролята му при изграждането на художествената творба,

- типа полифонични техники, използвани в произведението, съотнесени към нейната формалната и процесуална логика.

В някои случаи, макар и по-редки, обект на коментар стават

- различните интерпретации и начинът, по който отделните изпълнители представят творбата на слушателя, при което нейните структурни и процесуални закономерности биват по-убедително или по-неубедително представени.

Анализ на музикалното произведение обаче се извършва не само в рамките на дисциплината Музикален анализ. При обучението по история на музиката, по хармония и полифония, по музикален инструмент, пеене или дирижиране също се прави анализ на отделни творби. Ракурсът, от който се подхожда към тях, е обусловен от спецификата на съответния учебен предмет. Основна задача на настоящата разработка е да бъдат разгледани по-подробно особеностите на типа анализ при изучаването на различните музикални дисциплини.

2. ОСОБЕНОСТИ НА АНАЛИЗА НА МУЗИКАЛНОТО ПРОИЗВЕДЕНИЕ ПРИ РАЗЛИЧНИТЕ МУЗИКАЛНИ ДИСЦИПЛИНИ.

Особености при дисциплината Музикален анализ (Музикални форми). Първите стъпки при осмислянето на произведението предполагат определяне на неговата жанрова природа: към кой от основните музикални жанрове принадлежи творбата и към коя негова разновидност. Ако става дума симфонична музика, анализиращият трябва да уточни дали по-конкретно жанрът е симфония, увертюра, симфонична поема и пр.; ако произведението е камерно – дали е квартет, квинтет, клавирно трио, ако е кантатно-ораториално – дали е кантата, оратория, пасион и т.н. Установяването на жанровата характеристика на произведението е задължителна отправна точка към цялостния му анализ – не случайно според херменевтиката на жанра трябва да се гледа като на ключ към творбата, като на възприемателен филтър, независимо от неизбежното противоречие между жанровия модел и конкретното произведение. Известно е, че има епохи, в които естетическият идеал е възможно най-точно напасване между тях, както и епохи, в които жанровите модели се атакуват напористо от различните творби, какъвто е случаят в изкуството през изминалия XX век. Това не е причина за отказ от установяването на каквито и да било жанрови черти, тъй като те създават предварителна нагласа, важна за разбирането на произведението.

Следващ важен момент при анализа на произведението е фокусирането на вниманието върху системата от изразни средства – мелодия, хармония, ритъм, метрум, динамики, фактурни решения, регистри, тембри, темпа. Всички те в съвкупността си създават самобитността на творбата, макар че при някои произведения дадени изразни средства имат водеща роля. Задачата на преподавателя е да насочи анализаторските усилия на обучаваните както към системата от изразни средства, така и към особеностите и взаимосвързаността им: характерността на мелодията например се определя от специфичната ѝ ритмика и интонационност, от рисунъка на мелодичната линия (мелодични вълни, мелодични върхове).

Централно място в анализа на творбата заема установяването на нейната структура. В часовете по музикален анализ се изучават творби, чието изграждане се характеризира с христоматийна яснота – клавирната пиеса „Старинна френска песничка“ от „Детски албум“ оп. 39 на Чайковски е типичен образец за проста двуделна форма от репризен тип; изучават се обаче и произведения, чиято структура позволява различни тълкувания. В тази връзка Бобровски въвежда понятието „стереоформа“, което означава възможност в зависимост от гледната точка да се осмисли по различен начин формата на творбата. Изследователят илюстрира наблюденията си с пиесата „Веселият селянин се връща от работа“ от „Юношески албум“ оп. 68 на Шуман – според него тя може да се разглежда като проста двуделна, като проста триделна форма и като период със среда по терминологията на Цукерман [1]. Независимо че аргументите в полза на всяка от тезите не са еднакво убедителни, самото създаване на термина е ценен теоретичен принос на Бобровски и потвърждава мисълта, че формата на творбата не винаги се вместива безусловно в христоматийните схеми – нещо, което изучаващите дисциплината Музикален анализ никога не бива да забравят.

В някои случаи формата е лесно определима, но паралелно с това ясно се забелязват и закономерностите на друга форма – това са произведенията, при които е налице така наречената *форма на втори план*. Въпреки че като генерален план клавирната пиеса „Зима II“ от „Юношески албум“ оп. 68 на Шуман е сложна триделна, в нея се наблюдава и рондообразност; пиесата „Шехеразада“ от същия сборник е в безрепризна проста триделна форма, но и при нея поради наличието на микрорефрен възниква рондообразност в общата структура. Всичко това е част от индивидуалността на творбата, която преподавателят не бива да пропуска да отбележи пред обучаваните.

Особености на музикалноисторическия анализ. Анализът на музикалните произведения в рамките на часовете по История на музиката често има ескизен характер, набелязващ само основни моменти от художествения замисъл и изграждането им. Причината за този подход е във възприетата гледна точка, а именно в стремежа да бъде осмислено значението им в контекста на цялостния музикалноисторически процес. В този смисъл по-подробният анализ на дадени творби е показателен.

Той би могъл да бъде провокиран от емблематичното място на съответното произведение – това са хипотезите, при които става дума за произведения-жалони. Логично е например при изнасяне в час на лекция за класическия симфонизъм преподавателят да се спре по-обстойно на концепциите и изграждането на творби като симфония № 101 - „Часовникът“ – на Хайдн, симфонии № 40 и 41 на Моцарт, № 3, 5 и 9 на Бетовен.

Друга причина, поради което определени творби биват повече или по-малко пространно анализирани, е появата при тях на нов начин на организация на художественото цяло. Така например в клавирият цикъл „Карнавал“ оп. 9 на Шуман между отделните контрастни миниатюри е налице силна вътрешна връзка (интонационна и съдържателна), което налага на съответния цикъл да се гледа като на единно произведение независимо от факта, че се състои от отделни завършени пиеси. „Шуман създава типичната за него голяма форма в клавириятна музика върху основата на метода за циклизация на миниатюрите“ - пише Валентина Конен [2]. Този принцип на обединяване на пиесите в цикъла е нов от музикално-историческа гледна точка: той се среща за пръв път при Шуман и е лично негово достойние, затова е напълно уместно лекторът да обърне по-голямо внимание на прочутия „Карнавал“ чрез един сравнително подробен анализ.

Основания за конкретен анализ на произведения или част от тях в часовете по история на музиката могат да бъдат също първите образци в различни жанрове (симфоничната поема „Прелюдии“ на Лист), нови моменти в подхода към утвърдени жанрове (Симфония № 9 на Бетовен, в която участва хор, фрагменти от Вагнерови опери поради симфонизацията на оркестъра и инструменталното третиране на гласовете) и пр.

Особености на анализа на музикалното произведение в часовете по хармония. Анализът на музикалните произведения в часовете по хармония се определя от историческата обусловеност на изучавания тип акордика.

Според утвърдената при обучението по хармония традиция закономерностите, според които се осмислят зададените за решаване мелодии или басы, са типични най-вече за музикалния класицизъм и романтизъм, а с напредването в материята все повече се обхващат и особености, присъщи за хармонията в творбите на границата между модалността и тоналността, както и за тези от края на XIX и началото на XX век.

Анализът на музикалните произведения по дисциплината хармония е тясно свързан с преподавания нов учебен материал. Чрез просвирване или прослушване на определени моменти от различни музикални творби се посочва типичната употреба на изучавания акорд, типичното за него функционално осмисляне в зависимост от обкръжението и т.н. Разбира се, не по-малко ценно е да бъдат дадени и примери за нетипична употреба, тъй като художествената убедителност на произведенията често се дължи на необичайния подход към вертикала; с уговорката обаче, че при решаване на хармоничните задачи обучаваните ще се придържат най-вече към утвърденото използване на съответния акорд или акордово последование (целта на дисциплината е усвояване на характерните за съответния стил хармонични особености, а целта на нехарактерните примери е разширяване на хоризонта на учениците или студентите и придобиване на усет за красотата на изключенията, правени от големите майстори).

Друг вид анализ на музикалното произведение в часовете по хармония е просвирването и анализирането на по-големи откъси от него – например на темата му, за да се обърне внимание върху връзката между структура и хармонично решение. Този вид анализ може да бъде илюстриран успешно чрез разглеждане на темата на ла мажорната клавириятна соната на Моцарт (с вариации). Преподавателят може да подчертае характерната употреба на доминантовото тризвучие в края на първото полуизречение, а на доминантовото четиризвучие в основно хармонично положение (септакорд) – в края на периода. Така обучаваните ще бъдат насочени да виждат взаимобусловеността между теоретичните дисциплини и ще бъдат подпомогнати в комплексното си развитие като музиканти.

Най-сетне заниманията по хармония (след достигането до определено ниво) могат да включват и анализ на цяла творба – с ясно преобладаваща хомофонно-хармонична фактура, по възможност не твърде дълга и достатъчно представителна за времето, през което е писана. Градуалите на Брукнер например са показателни за късноромантичния тип хармония, хоралите на Бах – за особеностите на вертикала на границата между модалното и тоналното мислене и пр.

Особености на полифоничния анализ. В часовете по полифония също се пристъпва към анализ на произведенията, като гледната точка се определя от спецификата на хоризонтала. Базовото обучение по дисциплината включва изучаването на строгия и на свободния полифоничен стил.

Началните занимания по полифония традиционно са насочени към усвояването на така наречения прост контрапункт – на петте вида двуглас, при които кантус фирмуса е в цели ноти, а контрапунктът е също в цели ноти, в половини, в четвъртини, представлява синкопирана верига или цветиста мелодия. Този подстъп към материята може да бъде определен като педагогическа абстракция, изложена за пръв път в труда на Фукс „Gradus ad Parnasum“. Тя целю̀ постепённо навлизане в строгата полифонична техника, затова подбирането на примери от музикалната литература, илюстриращи тези видове двуглас в чист вид, е трудно да се намерят. Толкова по-важно става прослушването с партитури в час на произведения, в които са налице комбинации от видовете двуглас – така обучаваните могат да придобият представа за живата практика в едни сериозно отдалечени от нашето съвремие времена.

При изучаването на свободния полифоничен стил анализът на музикалните произведения също е много важен. Традиционно студентите усвояват правилата за структурното изграждане и за различните полифонични техники в основните изучавани днес свободни полифонични форми – инвенцията и фугата. Наред с учебните схеми и написването по зададена тема на собствена инвенция или fuga, важна част от подготовката им представлява и подробният анализ (с помощта на преподавателя или самостоятелен) на Бахови инвенции и фуги, което дава възможност за досег с живата музика.

Особености на анализа на музикалното произведение в часовете по музикален инструмент, пеене или дирижиране. Обучението по тези дисциплини е насочено към музикалното изпълнителство. Един от най-големите недостатъци на изпълнението е да се създаде чувство у публиката, че изсвирването, изпяването или дирижирането на всеки такт се прави самó за себе си, без усещане за последователно протичане на музикалната мисъл, при което всяко звено е обусловено от предходното и подготвя смислово следващото.

За да бъде възприето едно изпълнение като цялостно и логично, задължително условие е интерпретаторът да бъде наясно с музикалното цяло, т.е. да го е анализирал от различни гледни точки. Трябва да бъде изучена направата на творбата, да бъде установена нейната форма-структура, за да е възможно при изпълнението да бъде убедително разгърната и формата като процес.

При работата над програмни произведения важна част от изпълнителския анализ е проучването и уточняването на специфичната музикална образност, създадена с помощта на извънмузикални изразни средства. Пианистът, свирещ пиесата „Шехеразада“ от „Юношески албум“ оп. 68 на Шуман, е добре да е наясно с мита за сладкодумната Шехеразада, омайвала с приказките си цар Шехриар, който е залегнал в основата на древния индо-ирански мит и създадените на негова основа три арабски редакции на приказките „Хиляда и една нощ“; диригентът, подготвящ се да дирижира симфоничната поема на Рихард Щраус „Тъй рече Заратустра“, би трябвало да познава едноименната творба на Ницше, и др.

По традиция разчитането на новия материал се осъществява самостоятелно. Преподавателят играе важна роля за създаване на навици у обучаваните за предварителен структурен анализ, анализ на динамиката на процесите в творбата, на използваните характерни изразни средства и т.н. Това не изключва съвместния анализ на произведението в часовете с цел доизясняване на свързаните с интерпретацията формално-структурни особености и изпълнителски проблеми.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Различните типове анализ на музикалното произведение, представени от преподавателите по отделните музикалноисторически, теоретични и практически дисциплини, дават на учениците и студентите специфични гледни точки към творбите. В течение на тяхното общо музикално развитие нарастват и уменията им за многостранно осмисляне на произведенията и без помощта на педагога. Достигането до този етап от израстването на обучаваните отново е задача на преподавателя, при това може би най-важната, тъй като способността за самостоятелна работа с нотния текст е в основата на комплексното изграждане на музиканта.

4. ЛИТЕРАТУРА.

[1] Бобровский, В. Тематизм как фактор музикального мышления. Очерки, с. 220-221. М.: Музыка, 1989.

[2] Конен, В. История на музиката. Част трета, с. 356. С.: Наука и изкуство, 1975.

MULTIMEDIA AND CONTEMPORARY MUSIC PEDAGOGY

Jean Pehlivanov

Academy of Music, Dance and Fine Arts – Plovdiv, Bulgaria intro@mail.bg

Abstract: The rapid development of science and technological progress require new strategies in terms of renewal and pedagogical activity. Today is the time of new media and modern technologies. The development of electronics, as well as of new recording and sound equipment create new opportunities for communication. Therefore, the use of innovation in electronic technology and new computer technology must be an integral part of the learning process. One of the clearest examples in this direction is multimedia, which integrates different audio-visual information media into one whole. The development of modern technologies has led to the creation of such branches of science like design, computer graphics and animation, computer music, video games, educational programs and simulators of complex physical processes. This is how the so-called "virtual reality" came into existence. We can unite all these trends under the name of multimedia. Modern multimedia offers great opportunities as regards music education. Using multimedia products leads to better efficiency of the learning process. Since music occupies one of the most essential places in multimedia, multimedia products provide excellent opportunities for its visualization. Thus, we have a new dimension to the perceptive process. It becomes active and emotional because music itself is associated with a particular visual representation of nature landscapes, works of art, moments from the creative biography of the composer of a certain work of art, images related to the structure of a musical work, with its character and mood, with the notation of main themes and so on. The best example of the application of multimedia products are electronic textbooks. They focus students' attention through color images, as well as through various additional audio and video materials. By using multimedia communications, teaching music becomes an attractive and entertaining process. This will spark interest in music classes, hence interest and love for music in general.

Keywords: Multimedia, Audio-Visual Means, Computer Technologies

МУЛТИМЕДИЯТА И СЪВРЕМЕННАТА МУЗИКАЛНА ПЕДАГОГИКА

Жан Пехливанов

Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство – Пловдив България intro@mail.bg

Резюме: Бурното развитие на науката и техническия прогрес изискват нови стратегии по отношение на обновлението и на педагогическата дейност. Днес е времето на новите медии и модерни технологии. Развитието на електрониката, на новата звукозаписна и звуковъзпроизвеждаща техника създават нови възможности за комуникации. Затова използването на иновациите в електронната техника, на новите компютърни технологии трябва да бъде неотменна част от учебния процес. Един от ярките примери в тази насока е мултимедията, която обединява в едно цяло различните аудио-визуални информационни носители. Развитието на съвременните технологии доведе до създаването на такива отрасли на науката като проектиране, компютърна графика и анимация, компютърна музика, видео игри, обучаващи програми, симулатори на сложни физически процеси. Полага се началото на така наречената "виртуална реалност". Всички тези тенденции може да обединим под общото име мултимедия. Съвременната мултимедия предлага големи възможности в обучението по музика. Използването на мултимедийни продукти води до по-добрата ефективност на учебния процес. Тъй като музиката заема едно от най-важните места в мултимедията, мултимедийните продукти дават прекрасни възможности за визуализирането и. По такъв начин имаме ново измерение на възприемателния процес. Той става активен, емоционален, защото самата музика се свързва с конкретно визуално представяне на природни картини, произведения на изкуството, моменти от творческата биография на композитора на произведението, изображения във връзка със структурата на музикалната творба, с нейния характер и настроение, с нотопис на основни теми и други. Най-добрият пример за приложението на мултимедийните продукти са електронните учебници. Те концентрират вниманието на учениците чрез цветните изображения и чрез различни допълнителни аудио и видео материали. Чрез използването на мултимедийните комуникации, обучението по музика става един атрактивен, занимателен процес. Това ще предизвика интерес към музикалните занятия, а от тук и интерес и любов към музиката като цяло.

Ключови думи: Мултимедия, Аудио-визуални средства, Компютърни технологии

Използването на иновациите търсим в тясна интеграция на образованието с науката и техническия процес. В модерното училище аудио-визуалните средства и компютърните технологии са неотменно условие. Съвременните промени в икономическия и културен живот, бурното развитие на науката и

техническият прогрес изискват нови стратегии по отношение на обновление и демократизация на педагогическата дейност.

Интензивно протичащите процеси в областта на образованието водят до използването на нови подходи и методи на обучение.

Тази нова ситуация в обществото и образованието изисква подготовка на педагози, способни не само да възпитават в общочовешки ценности, но и да владеят и усъвършенстват иновационните педагогически технологии. Очакванията от тях са особено големи, защото от работа им зависи и бъдещето на цялото общество. Използването на иновациите търсим в тясната интеграция на образованието с науката и техническия процес. Въпросът не е нов. В близкото минало развитието на педагогиката и интелигентизацията на учебния процес търсят особена близост с така наречените „технически средства на обучение”. Тенденциите в развитието на науката и техниката са се определяли преди всичко от развоя на изчислителната техника, съобщителните средства и космическите технологии.

Училището винаги е стояло малко настрана от новите технически достижения. След редица образователни реформи за преустройство на училищната система съобразно новите изисквания на времето, училището разтваря врати за нови технологии, а кабинетите се обзавеждат с нови техники.

В арсенала на аудио-визуалните средства са : грамофон, магнетофон, касетофон, учебно кино и телевизия, CD и DVD устройства, диа-проектори, микрофилмираща техника и др. Изискванията са тези средства да се използват във всяка дисциплина от учебната програма. Що се отнася до обучението по музика, основните цели и задачи на музикалното възпитание и многобройните форми на музикална дейност дават възможност за пълноценното им приложение.

Днес е времето на новите медии и модерни технологии. Развитието на електрониката, на новата звукозаписна и звуковъзпроизвеждаща техника създават нови възможности за комуникации. Непрекъснато се усъвършенстват електронните продукти: видео, компютри, компактдискове, сателитни комуникации, мултимедийни продукции и т.н. . Световната интернет мрежа настъпва усилено и преобразява живота на хората, обхващайки всички точки на бита, познанието и духовния живот. Разкрива нови пътища за получаване на най-разнообразна информация, в частност музикална информация: слушане на музика, създаване на музика, компресиране.

Новата електронна техника навлиза все по-осезателно в училище. В много кабинети са набавени компютри, синтезатори, звукозаписна техника, мулти-медийни програми, интерактивни дъски и други.

За тяхното ефективно приложение е необходима солидна подготовка на учителя и респективно на студентите – бъдещи музикални педагози.

От компетентността и желанието на учителя зависи успешното им приложение. Затова използването на иновациите в електронната техника, на новите компютърни технологии трябва да бъде неотменна част от педагогическата дейност. Новите компютърни технологии непрестанно разширяват приложението си във всички области на съвременния живот. Един от ярките примери в тази насока е мултимедията, която обединява в едно цяло различните аудио-визуални информационни носители. Развитието на съвременните технологии доведе до създаването на такива отрасли на науката като проектиране, компютърна графика и анимация, компютърна музика, видео игри, обучаващи програми, симулатори на сложни физически процеси. Полага се началото на така наречената “виртуална реалност”. Всички тези тенденции може да обединим под общото име **мултимедия**. Тя не е наука, тъй като не е самостоятелна сфера в научното познание, а е обвързана с много и различни науки – математика, физика, оптика, акустика, анимация и други. Самата дума мултимедия от англ. Multimedia означава едновременно използване на различни средства за информация. Най-общо мултимедията включва в себе си следните области:

- = Компютърна обработка и синтезиране на графични изображения.
- = Моделиране на сложни физични процеси.
- = Автоматизирано проектиране и дизайн.
- = Обработка на видео филми, специални ефекти.
- = Компютърна анимация.
- = Компютърна музика и нотопис.
- = Обработка на аудио информация.
- = Вграждане на аудио, видео и анимация в текстови документи.
- = Компютърни игри.
- = Програми за обучение и симулатори.
- = Мултимедийни презентации.
- = Технологиите CD , DVD .

Мултимедията включва в себе си и множество стандартни протоколи, които унифицират тази разнородна по своята същност информация. Такива са например езикът на електронните музикални инструменти (MIDI), стандарти за запис на графични изображения и видеофилми със и без компресия на данните (BMP, JPEG, MPEG, AVI), стандартите ISO, TCO, които поставят съответните изисквания към компютърните системи и други.

В наши дни особено широко разпространение намери флаш-паметта – технология за пренасяне на данни с все по-голям капацитет като : текст, графика, изображения, филми, музика.

Обединявайки в едно цяло различните аудиовизуални информационни носители, днес мултимедията с помощта на съответните компютри постига по-голямо въздействие в различните области на живота, в рекламата, в търговията, също така и в процеса на обучение.

Съвременната мултимедия предлага големи възможности в обучението по музика. Използването на мултимедийни продукти към различни теми от програмата по музика обогатява, онагледява учебния процес и води до по-добрата му ефективност. В миналото останаха многобройните схеми, диаграми, изображения и картинки, които учителите по музика окачваха върху черната дъска и с дълга показалка проследяваха и обясняваха различните закономерности и правила.

Днешните учебници по музика са цветни, много по-богати по отношение на онагледяването, пълни с фотоси и рисунки. Към тях са прибавени и учебни тетрадки също с онагледяващи материали и проблемно поставени задачи, които развиват творческото мислене на учениците и помагат за усвояване на знанията.

И все пак нещо липсва: това е възможността за едновременното визуално насочване на учениците към дадения проблем и получаване на единство на възприятията по отношение на текст, картина и музика.

Тук на помощ идва мултимедийният продукт, добре обмислен и сканиран в паметта на компютъра. Тук необходимото условие е доброто техническо оборудване - компютър със съответните периферни устройства, програми и други, които са в състояние да възпроизведат звук, шум, говор, музика, графика, картини, откъси от филми, видео клипове и други.

В близкото минало това ставаше главно с помощта на дискети и твърд диск от компютъра, днес тези функции се осъществяват със CD-ROM, DVD-ROM, Flash памет, които имат голям капацитет и високо качество, особено значими за музиката.

Важен момент е включването в самия процес на педагога, като по този начин се осъществява интерактивен диалог в зависимост от конкретното съдържание. Въвеждането на данни, команди, диалог освен с класическата клавиатура, може да става с новите видове мишки, с писец пишещ направо на екрана на монитора. Възможно е да се включи MIDI клавиатура на електрическо пиано, синтезатор и др.

Тъй като музиката заема едно от най-важните места в мултимедията, мултимедийните продукти дават прекрасни възможности за визуализирането и. По такъв начин имаме ново измерение на възприемателния процес. Той става активен, емоционален, защото самата музика се свързва с конкретно визуално представяне на : природни картини, произведения на изкуството, моменти от творческата биография на композитора на произведението, изображения във връзка със структурата на музикалната творба, с нейния характер и настроение, с нотопис на основни теми и други.

Програмата по музика ни дава големи възможности за изработване на разнообразни мултимедийни проекти. Естествено условието тук е да са в наличност необходимите технически средства и педагога по музика да бъде обучен да си служи успешно с тях, за получаване на качествени мултимедийни продукти.

Ето например някои подходящи теми:

- = Класически музикални инструменти
- = Народни музикални инструменти
- = Народни танци
- = Фолклорни области
- = Композитори
- = Музиката на Барока
- = Виенските класици
- = Романтизмът в музиката
- = Импресионизъм
- = Музиката на XX век
- = Електронна музика
- = Рок културата и рокендрола
- = Джаз културата
- = Музикални форми и структури

От голямо значение освен специализираната подготовка на педагога е желанието му да обогатява информацията, която да не се основава само на учебника по музика, но да съдържа интересни и актуални сведения, данни почерпени от интернет мрежата или други източници.

Когато говорим за мултимедия, може би най-добрият пример за приложението на мултимедийните продукти са електронните учебници. Това е все още една нова дейност, сега прощаваща, тъй като е свързана с оборудването на музикалните кабинети в училище със скъпа електронна техника и възможността на педагозите да работят с нея.

Вече казахме, че визуализацията и използването на мултимедията са главният фактор при усвояването и затвърждаването на знанията. Затова съдържанието на традиционния хартиен учебник е допълнено с много подходящи снимки, филми, записи и интерактивни упражнения. Те се представят на екран или на интерактивната дъска и превръщат учебния процес в занимателно и интересно изживяване. Електронните учебници улесняват работата на учителя. Те концентрират вниманието на учениците чрез цветните изображения и чрез различни допълнителни аудио и видео материали. Работата на учителя се улеснява и оптимизира от наличието на учителския панел за следните действия като например: селектиране на текст, промяна на шрифт, размер, цвят, маркиране и затъмняване, рисуване, избор на фигури, изтриване, възстановяване и други. Ползването на електронния учебник не бива да се превръща в една закостеняла дейност. Независимо от голямото разнообразие на аудиовизуални примери, ако учителят е творческа личност, винаги би могъл да ги допълни с нови интересни предложения и материали.

Чрез използването на мултимедийните комуникации, обучението по музика ще бъде един атрактивен, занимателен процес. Това води до укрепване и затвърждаване на знанията и не на последно място предизвиква интерес към музикалните занятия, а от тук и интерес и любов към музиката като цяло.

Като използва пълноценно възможностите на съвременните музикални технологии, в основата на които са заложили принципите за запис и обработка на цифрова звукова информация, преподавателят по музика не само ще постигне ефективност на учебния процес, но и изработването на мултимедийни продукти ще се превърне в една рутинна дейност. Мултимедийните продукти, чиято техника непрекъснато се усъвършенства, навлизат все по-настъпателно в нашето ежедневие.

Днес се формира ново поколение, растящо във времето на информационните и компютърни технологии. Ако съвременната педагогика остане на страна от тази дигитална революция, то тя ще отблъсне учащите се и те ще търсят други пътища за информация.

Педагогът е длъжен да се съобрази с тенденциите на новото време и да внедрява в работата си по всички възможни начини и независимо от трудностите, достиженията на компютърните технологии. Те са инвестиции в бъдещето и стават неотменна част от битата и живота на хората.

Съвременната музикална педагогика, като се започне от детската градина и се стигне до студентската скамейка, трябва да се справи с предизвикателствата на компютърните технологии, за да изпълни повелите на новото време.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- [1] Георгиев, Андреан. Основи на музикалните компютърни технологии – СУ, София 2004
- [2] Димитрова, Севдалина. Образованието в света и електронните учебници по музика – Варна-2016
- [3] Минчева Пенка. Музикалното възпитание в общообразователното училище изд. Просвета, София 1994
- [4] Ръководство за работа с електронния учебник - музика 5 клас, изд. Просвета 2011 г.

**OPTIMIZATION OF MUSIC EDUCATION IN ELEMENTARY SCHOOL
CONTAINED IN STATE EDUCATIONAL REQUIREMENTS SINCE 2000**

Valeri Pastarmadzhiev

SWU "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria, valstz@gmail.com

Abstract: Musical training in Bulgaria in general education has a long tradition but along with this it demonstrates the capability for adaptation and improvement. The transformation of socio-political environment in Bulgaria after 1989 led to many changes in the educational system as one of the most significant occurred in 2000. From 1 August 2016 the new Law on pre-school and school education will enter into force, which repeals the current regulations in this area. Currently, a working version of it has been published for nationwide discussion. The specific curricula also will be renewed. For some of the elementary school classes it was already done and for the others working versions are published. Thus, the aim of this paper is to track and analyze changes in "music" curricula for 3rd and 4th class in general education. To achieve the research goal a comparative analysis of current curricula and working versions of programs from April 2016 is conducted. The comparison is made under the following indicators: Number of hours; General characteristics of the subject; Purposes and tasks; Expected results; Content; Assessment of the students.

**ОПТИМИЗИРАНЕ НА ОБУЧЕНИЕТО ПО МУЗИКА В НАЧАЛНОТО
УЧИЛИЩЕ, ОТРАЗЕНО В ДЪРЖАВНИТЕ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ИЗИСКВАНИЯ
СЛЕД 2000 ГОДИНА**

Валери Пастармаджиев

ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, България, valstz@gmail.com

Резюме: Музикалното обучение в България в общообразователното училище има дългогодишни традиции, но успоредно с това демонстрира възможности за адаптация и усъвършенстване. Промяната на общественно-политическата среда в България след 1989 г. доведе до множество трансформации в системата на образованието, като една от най-съществените се случва през 2000 г. От 1 август на 2016 г. предстои да влезе в сила и новият Закон за предучилищното и училищното образование, с който се отменят сега действащите нормативни актове в тази област. Към настоящия момент, като работен вариант той е публикуван за всенародно обсъждане. Очаква се да бъдат обновен и конкретните учебни програми по отделните предмети за различните класове. За част от началните класове това вече е направено, а за другите са публикувани работни варианти. В този смисъл настоящата разработка има за цел да проследи, обобщи и анализира измененията в учебните програми по предмет „музика“ в трети и четвърти клас на общообразователното училище. За да бъде реализирана изследователската цел, е осъществен сравнителен анализ между сега действащите учебни програми и работните варианти на програмите от април 2016 г. Изследването е осъществено по следните показатели: брой часове; обща характеристика на учебния предмет; цели и задачи; очаквани резултати; учебно съдържание; оценяване на учениците.

В отделните етапи от развитието на третата българска държава могат да се идентифицират различни акценти в стратегиите за музикално обучение в общообразователното училище. Несъмнено върху посоченото оказва влияние и промяната в общественно-политическата среда. До голяма степен обаче трансформациите се осъществяват посредством приемственост и зачитане на предходния опит. Динамиката на живота през последните десетилетия налага ново актуализиране на държавните общообразователни изисквания (ДОИ) и конкретните учебни програми. В този смисъл, през октомври 2015 г. българският парламент прие нов закон, регламентиращ част от образователната сфера, а именно Закон за предучилищното и училищното образование, който предстои да влезе в сила от 1 август 2016 г. Очаква се приемането и на най-новите учебни програми, чиито работни варианти са публикувани от април 2016 г. Дали обаче новите учебни програми задават нов курс на обучението по музика в началното училище или запазват съществуващия? Има ли нововъведения и какви са те? Как биха се отразили тези промени на обучението по музика в началното училище? Това са въпросите, чиито отговори се търсят в настоящия доклад. Акцентът е поставен върху 3 и 4 клас и в този смисъл за целите на доклада е направен сравнителен анализ между сега действащите учебни програми и работните варианти на програмите по музика от април 2016 г. за посочените класове.

ОСОБЕНОСТИ НА МУЗИКАЛНОТО ОБУЧЕНИЕ В ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНОТО УЧИЛИЩЕ В БЪЛГАРИЯ (КРАТЪК ИСТОРИЧЕСКИ ОБЗОР)

Още преди Освобождението в България съществуват форми на музикално оgramотвяване на децата.¹⁸⁷ За институционализирано обучение по музика обаче може да се говори едва след 1878 г. В този смисъл в настоящото изложение ще се опита да проследим особеностите на обучението по музика в общообразователното училище в отделните етапи от общественно-политическото развитие на третата българска държава.

От Освобождението (1878 г.) до 1944 г.

След като третата българска държава започва своето самостоятелно съществуване, настъпват динамични процеси, включително в системата на образование, а и при музикалното обучение в частност. В следващите няколко десетилетия според Н. Огненска „съдържанието, обемът и методиката на преподаване по пеене коренно се променят“¹⁸⁸. В първите години от този процес акцент се поставя върху пеенето, като за целта широко приложение намират чужди системи за обучение по пеене и нотно оgramотвяване. За последното обаче липсва ясна и конкретизирана система, въпреки че е сред основните цели в посочения етап. В тях е заложено и желание за свързване на музикалното обучение с живота, но се наблюдава и отдалечаване между теория и практика. На малко по-късен етап (в началото на XX век) в музикалното обучение място започва да намира и българското народно музикално творчество. През 20те години на XX век вниманието е насочено към сближаване между теорията и практиката. Започва да се обръща по-голямо внимание и върху развитието на хармонически слух. В тези години на предмета „музика“ започва да се гледа по-сериозно, както на останалите учебни предмети. Именно в този етап (през 1923 г.) Борис Тричков издава своята система за нотно оgramотвяване „Стълбицата“, която няколко десетилетия запазва водещата си роля.¹⁸⁹

Тоталитаризъм (от 1944 до 1989 г.)

През 1955 г. се провежда конференция, посветена на обучението по музика, като водещ е въпросът за прилагането на подхода, приет от Борис Тричков в „Стълбицата“. Дискусията допринася за изясняване и формулиране на позиции, касаещи нотното оgramотвяване. От този момент насетне приложение в обучението по музика започват да намират и идеите на Ив. Пеев и Б. М. Теплов. Дискусиите, проведени през 50-те и 60-те години на XX век и техните заключения намират приложение в учебните програми по музика, приети през 1973 г. (Програма за обучение на учениците от I-III клас на ЕСПУ). Вследствие на нововъведенията началният етап на обучение (1 до 3 клас) в общообразователното училище е доминиран от няколко направления: 1) развитие на мелодически слух; 2) развитие на ладовия усет; 3) развитие на метроритмичния усет; 4) развитие на тембров слух и 5) усет за многогласие. Посочените акценти са част от учебните програми до 1981 г., когато започва да се прилага експериментално нова система за учебно-възпитателна работа. Последната несъмнено рефлектира и върху обучението по музика.¹⁹⁰ Новият етап от развитието на музикалното обучение в началния етап от общообразователното училище се характеризира с добра организираност на учебно-възпитателската дейност, учебното съдържание и разпределението му през учебната година. На заден план обаче остава връзката между целите на учебния процес и конкретните теми. През 1983 г. влизат сила и конкретните програми за първата степен на ЕСПУ, която обхваща от I до IV отделение по системата на ПГО. Като акценти в съдържателно отношение от този етап могат да се изведат вокалното и инструменталното музициране и слушане. На основа на новоприетите нормативни документи и ръководства в края на 80-те години излиза „Методика на учебно-възпитателната работа по музика 1.-3. клас“ (1989 г.) с автори Б. Торбов, Г. Гайтанджиев, В. Гавазова и П. Гувеска.¹⁹¹

След началото на демократичния преход през 1989 г.

Промените в образователната система като цяло, а и в обучението по музика в частност отразяват промяната във възгледите и плурализма в позициите. Измененията, настъпили в учебните програми по музика в началния етап от общообразователното училище Росица Драганова нарича „смяна на парадигмите“. Сигнал за промяната тя вижда в издаването за учебната 1993/1994 година на два алтернативни учебника по музика за първи клас. И двата учебника обаче отразяват, както натрупаните

¹⁸⁷Огненска, Н. (1995). Теория и методика на музикалното възпитание (в общообразователното училище). Благоевград, ВПИ „Неофит Рилски“, с. 30-31

¹⁸⁸Там, с. 31

¹⁸⁹Пак там, с. 31-35

¹⁹⁰Пак там, с. 35-43

¹⁹¹ Драганова, Р. *Музицирането. Аспекти*. С., ИИЗк БАН, 2007, с. 89-96

до момента идеи, така и настъпилите промени.¹⁹² Акумулирането на идеи и динамиката на обществено политическия живот довежда до приемане през 2000 г. на Наредба № 2 от 18.05.2000 г. за учебното съдържание и Наредба № 4 от 18.09.2000 г. за предучилищно възпитание и подготовка. Според Г. Стоянова, „стратегията на музикално и личностно развитие на учениците чрез изпълнителска, слушателска и творческа дейност отстъпва място на друга държавна стратегия - европеизация на цялата система, въвеждане на ДООИ и диагностични процедури, информационно-комуникативни технологии“.¹⁹³ Посоченото според авторката води до трансформация на учебния процес, която го превръща в „музикално-информационен“. Не се дава достатъчен приоритет на теми като певческото развитие на децата.¹⁹³ Несъмнено новите образователни стратегии, както в България, така и по света са свързани и с въвеждането на информационните и комуникационните технологии (ИКТ) в образователния процес. Възможностите, предоставени от ИКТ допринасят за изграждането на цялостни, (а не само слухови), представи за музикалните образи, форми, явления, инструменти, изпълнителски практики и т.н.¹⁹⁴ В този смисъл през 2004 г. е приета „Национална стратегия и план за действие за въвеждане на информационните и комуникационни технологии в българските училища“¹⁹⁵. Посочената тенденция се запазва и развива в приетата през 2014 г. „Стратегия за ефективно прилагане на информационни и комуникационни технологии в образованието и науката на Република България (2014-2020)“¹⁹⁶. Как обаче всичко това е отразено в най-новите документи, регламентиращи обучението по музика в началния етап на общообразователното училище?

НОВИТЕ УЧЕБНИ ПРОГРАМИ ПО МУЗИКА ЗА III И IV КЛАС: ПРИЕМСТВЕНОСТ И АКТУАЛИЗАЦИЯ.

Държавните образователни изисквания към сега действащата Наредба № 2 от 18.05.2000 г. за учебното съдържание предписват какви знания и умения следва да притежават учениците по предмета „музика“ в края на началния етап на общообразователното училище. В този смисъл са определени няколко ядра на учебното съдържание: 1) Музикална практика: музициране, възприемане на музика; 2) Елементи на музикалната изразност; 3) Музика и игра; 4) Функциониране на музиката: музика и общество. От конкретните знания и умения, които следва да бъдат придобити във всяко едно от посочените ядра, става ясно, че се предвижда учениците да бъдат оградени както по отношение на пеенето, слушането, нотописа, така и с конкретни произведения, като се акцентира върху българския фолклор.¹⁹⁷ Какви обаче са акцентите в работните варианти на новите учебни програми по „музика“ за III и IV клас в общообразователното училище и различават ли се от действащите към момента?

Брой часове

Сега действащата учебна програма по „музика“ за III клас е предвидена да се реализира в 48 учебни часа за цялата учебна година. Посоченото положение остава непроменено и в работния вариант от месец април 2016 г. Що се отнася до IV клас обаче часовете, предвидени за усвояване на учебния материал по новата учебна програма е увеличен от 48 на 51 учебни часа.

Обща характеристика на учебния предмет

В действащата учебна програма за III клас е предвидена приемственост и надграждане на наученото в I и II клас. Предвидени са индивидуални изяви на учениците, но и колективни дейности. Обръща се специално внимание върху толерантността спрямо чуждото мнение. Проекта за новата учебна програма не предлага съществени изменения в общата характеристика на предмета „музика“. Подчертава се обаче, че учебния процес се реализира „без да се натоварват учениците с излишни теоретични дефиниции“, което е нов момент и е индикация за олекотяван на учебния процес и е характерен и за новата програма за IV клас. Акцент е и активното участие на ученика, както и препоръката учебния процес да се свърже с „извънучилищния опит“ – да се върви „от познато към непознато“. Текущата учебна програма за IV клас акцентира върху пеенето, слушането и

¹⁹² Там, с. 104-110

¹⁹³ Стоянова, Г. *Музикално-образователните стратегии в България през последните 120 години*, Национален форум „Орфеева дарба“ – София, Четвърта национална конференция „Музикално-образователни стратегии и практики в предучилищна, училищна и извънучилищна среда“, София, 17-18 май 2013 г.

¹⁹⁴ Тасева, Ц. Възприемане на музика в училище традиции и иновации, Електронно списание LiterNet, 6 (175), 2014 <http://liternet.bg/publish29/ceca-taseva/muzika-uchilishte.htm>, последно посетен на 23.5.2015 г.

¹⁹⁵ Виж <https://www.mtitc.government.bg/page.php?category=92&id=711>

¹⁹⁶ Виж www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=7176

¹⁹⁷ Виж Приложение № 6 към чл. 4, т. 6 чл. 4, т. 6 от Наредба № 2 от 18.05.2000 г. за учебното съдържание

импровизирането. Включени са дейности, насочени към формиране на емоционално и личностно отношение към музикалното изкуство. И тук се акцентира върху „изразяване на собствено предпочитание и толерантност към чуждия избор“. В проекта за нова учебна програма обединява и конкретизира някои от очакваните резултати и свързаните към тях дейности. Още в представянето на програмата се посочва разширяването на знанията относно съвременни музикални инструменти (клавишни, електрически и електронни инструменти), както и влиянието на съвременните технологии в музиката.

Цели и задачи

Актуалните програми по „музика“ за *III* и *IV* клас изрично посочват целите, заложи в тях, чиито акцент са изграждане на емоционално отношение към музиката, формиране и развиване музикалния слух и изпълнителските умения, възпитание на любов към българския фолклор и толерантност в общуването, посредством музиката. В новите учебни програми целите не са изрично изведени, но въпреки това те се съдържат в описанието и почти повтарят тези от актуалните програми. Към музикалните дейности са отнесени изпълнение, слушане и импровизация, като се обръща внимание и върху социалната роля на музиката. Прави впечатление, че в новата програма се посочва специално като цел и създаването на условия за разгръщане на личностните музикални заложби и интереси. В действащата програма по „музика“ за *IV* клас се акцентира в изграждане на основите на музикалното развитие на учениците, умение за пеене, слушане и импровизация, създаване на трайни нагласи за общуване с музиката и слушателски навици, емоционална отзивчивост и интерес, знания за българския фолклор и професионалното музикално изкуство. В новата програма има препокриване на целите от актуалната, като се обръща внимание върху социалната роля на музиката, и осъществяването на целите да се постига без да се натоварват учениците с излишни теоретични дефиниции. Набляга се и на създаване на условия за по-ефективно развитие на музикалните способности, умения за работа в екип и креативност.

Очаквани резултати

Резултати, които се очаква да бъдат постигнати в процеса на обучение по предмета „музика“ в *III* клас и *IV* клас са до голяма степен идентични в актуалната учебна програма и проекта на новата. Запазени са наименованията на ядрата на учебното съдържание, които в новите програми са наименувани на „области на компетентност“. В проекта за *III* клас наименованието на последното ядро „Функциониране на музиката; Музика и общество“ в новата програма е само „Музика и общество“. В новата програма за *IV* клас това ядро въобще отсъства, като е добавено ново – „Музика и съвременни технологии“. И в двата класа е намален минималният брой на песните от училищния репертоар, които ученикът следва да може да пее – от 5 на 4. По отношение на извънучилищни песни обаче, в сега действащата програма за *III* клас е записано „песен“ (единствено число), а в новата – „песни“ (множествено число), което предполага поне две песни. Сменен е видът и броят на музикалните инструменти, които учениците следва да разпознават в *III* клас по тембър и външен вид – намален е на три (кларинет, орган и акордеон). За сравнение според сега действащата учениците трябва да разпознават по тембър и външен вид „виолончело, арфа, китара, валдхорна, ударни, инструменти и български, народни инструменти“. Нови моменти в проекта за *III* клас са изискванията учениците да знаят принципа на звукоизвличане при духовите инструменти и да разграничават звучността на женски и смесен хор, а в *IV* клас да разграничават по тембър детски, мъжки, детски и смесен хор. В новата учебна програма за *III* клас отпада разпознаването на музиката в размер 9/8, но в *IV* клас се запазва. Голяма част от материала за *III* клас, свързан с българската народна музика и обреди преминава в ядро (област на компетентност) „музика и общество“. Проектът за *III* клас предвижда намаляване на минималния брой (от 5 на 4) музиканти, свързани с учебния материал, които учениците следва да познават, а за *IV* клас те остават 5. Разликата се състои и в знанията, които децата трябва да имат за тях. Според сега действащите програми се изисква освен посочване на имената им и знание на „елементарни данни“ за тях, а според проектите за *III* и *IV* клас е достатъчно да бъдат изброени/назовани.

Учебно съдържание

Прави впечатление, че учебното съдържание в актуалните програми за *III* и *IV* клас е значително по-детайлизирано от това в проектите. В проекта за *III* клас е изрично посочено, че „изброените теми са примерни и конкретизацията на тяхната формулировка, обем и брой на методически единици за нови знания е подчинена на изискванията на конкретните условия“. Запазва се общата концепция, свързана с пеенето на песни. Според новите програми се разширяват дейностите, свързани с ритмичния съпровод, като посочва, че учениците следва да могат да изпълняват съпровод „по графичен запис или метрум“ и сами подбират подходящите средства за съпровод, които следва да са съобразени с музиката. Редуцирани са изискванията, свързани съчиняването на звукови картини. Отбелязано е само, че

ученикът „участва в съчиняването на тематични звукови картини“. В актуалната програма за III клас темите „Марш, валс, право хоро и ръченица“ и „Музиката около нас“ са обединени в тема „Музикални жанрове“. Обединяване на теми има в проекта за учебна програма за IV клас. В темата „Слушане на музика“ в проекта са включени три теми от актуалния вариант – „Слушане на музика“ и „Композитор, изпълнител, публика“, а новата тема „Метрум“ включва актуалните „Еднаквост, подобие и контраст“, „Разпознаване метрума на музика в размери 5/8, 7/8 и 9/8“ и „Размер 4/4.“. В актуалната програма за III клас е предвидена специална тема, посветен на ръченицата, докато в новата програма тя се изучава в по-общата тема „музика и движение“. В проекта за IV клас ръченицата и правото хоро са част от тема „Музика и танц“. Темата, посветена на коледарските и лазарските народни песни в проекта за III клас преминава към тема „Авторска и народна музика“. В същия се въвежда и нова тема „Музиката днес“, която цели да запознае учениците със съвременни музикални инструменти, в частност електрическа китара и кийборд, както и „присъствието на разнообразна музика в програмите на радиото и телевизията“. В проекта на програмата за IV клас темата „Звуковъзпроизвеждаща техника“ е заменена с „Музика и съвременни технологии“, който има по-широк обхват. В новата програма за IV клас се обръща повече и по-конкретно внимание на понятието „тембър“. Липсва специално споменаване на темите, свързани с мажор и минор; за наблюдение и анализ по слух и в нотен запис възходящо, низходящо движение и скок в мелодията; а знаци за алтерация; за прима, секунда, волта. В проекта за IV клас е въведена специална тема „Видове оркестри“.

Оценяване на учениците.

Формата на оценяване в актуалните учебни програма по „музика“ за III и IV клас са формулирани по-общо. Проектите от своя страна прецизират и включват нововъведения, свързани с оценяването. Според тях то следва да бъде „предимно устно“, като се акцентира върху необходимостта то да стимулира музикалната изява на учениците. Предвиждат се и две писмени работи – входящо и изходящо ниво. Оценките на учениците трябва да са „с качествен показател, който може да бъде изразен с разнообразни символи“.

В заключение би могло да се обобщи, че обучението по музика в началния етап от общообразователното училище е изправено пред нова промяна. Тя обаче е далеч от радикална и нейният стремеж е по-скоро да надгради съществуващото, така че да съответства на обществените реалности. От прегледа на сега действащите програми и проектите на нови е видно, че те съдържат в себе си редица технически и съдържателни слабости и несъответствия. Следва обаче да се отбележи, че при новите се наблюдава известно преодоляване на слабостите и по-добро структуриране и систематизиране. Макар че настоящото изследване не претендира за изчерпателност, биха могли да се изведат няколко основни промени, които намират място в новите учебни програми. Първо, в проектите се наблюдава окрупняване на материала, като темите са зададени по-общо. Второ, изглежда, че авторите на новите програми се опитват да ги олекотят и да облекчат учениците от гледна точка на изучавания материал. Трето, новите варианти съдържат теми, които да сближат предмета с всекидневния живот на учениците и да го свържат с практиката. Четвърто, отделени са специални теми, в които се разглеждат както съвременни музикални инструменти, така и технологии, отнасящи се до звукозапис, звуковъзпроизвеждане и разпространение на музиката, но и мястото ѝ в електронните медии. Считаю, че така предвидените изменения биха имали положителен ефект върху образователния процес и биха довели до повишен интерес и мотивация от страна на учениците, както и по-голяма ефективност при преподаване и усвояване на материала.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Н. Огненска, Теория и методика на музикалното възпитание (в общообразователното училище). Благоевград, ВПИ „Неофит Рилски“, 1995.
- [2] Р. Драганова, Музицирането. Аспекти. С., ИИЗК БАН, 2007.
- [3] Г. Стоянова, Музикално-образователните стратегии в България през последните 120 години, Национален форум „Орфеева дарба“ – София, Четвърта национална конференция „Музикално-образователни стратегии и практики в предучилищна, училищна и извънучилищна среда“, София, 17-18 май 2013 г.
- [4] Ц. Тасева, Възприемане на музика в училище традиции и иновации, Електронно списание LiterNet, 6 (175), 2014 <http://litenet.bg/publish29/ceca-taseva/muzika-uchilishte.htm>, последно посетен на 23.5.2016 г.
- [5] Национална стратегия и план за действие за въвеждане на информационните и комуникационните технологии в българските училища, <https://www.mtict.government.bg/page.php?category=92&id=711>, последно посетен на 20.05.2016 г.

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

- [6] Стратегия за ефективно прилагане на информационни и комуникационни технологии в образованието и науката на Република България (2014-2020), www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=7176, последно посетен на 20.05.2016 г.
- [7] Приложение № 6 към чл. 4, т. 6 чл. 4, т. 6 от Наредба № 2 от 18.05.2000 г. за учебното съдържание, <http://www.minedu.government.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=25>, последно посетен на 10.05.16 г.
- [8] Учебна програма по „музика“ за трети клас, <http://www.minedu.government.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=28>, последно посетен на 10.05.16 г.
- [9] Учебна програма по „музика“ за четвърти клас, <http://www.minedu.government.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=28>, последно посетен на 10.05.16 г.
- [10] Работен вариант на учебна програма по „музика“ за трети клас, <http://www.minedu.government.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=28>, последно посетен на 23.05.16 г.
- [11] Работен вариант на учебна програма по „музика“ за четвърти клас, <http://www.minedu.government.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=28>, последно посетен на 23.05.16 г.

THE FORMATION OF GEOGRAPHICAL CONCEPTS IN EARLY EDUCATIONAL AGE

Fatlinda Shkurti, PhD

The Department of Education, the Faculty of Human Sciences, "Ismail Qemali" University, Vlorë
fshkurti@yahoo.com

Abstract: The aim of this work is the identification, the understanding of the formation process and the acquisition of geographical concepts for the young educational age. In the teaching programs of the school subject "Dituri natyre" of the early educational age, the students are trained and learn a lot of skills and expressions of geographical topics. One of the important problems that affects in the formation and the steady acquisition of geographical concepts is the way that is followed for the explanation and the acquisition of these concepts.

The formation of geographical concepts represents the necessary condition of the reasoning and the generalization of all geographical facts, phenomena and perceptions. All this, is a part of the active process of thinking, which goes from perception and imagination to the process of logical reasoning and generalization. This educational age has developed the sensory recognition and makes the students to be attracted by the exterior features of objects, processes, natural phenomena, to perceive more non essential features and to not recognize all the internal essence of the phenomena. The student makes the transition from the superficial knowledge to the internal one, through logical knowledge and abstract thinking. Abstract thinking is the generalized thinking in concepts. In young educational age, the students begin to learn geographical knowledge, taking as a basis concrete thinking. From year to year, concrete thinking passes in a scalable way to concrete-figurative thinking and then gradually to the formation of geographical concepts. It is the duty of teachers and methodists to take into consideration all the methodological requirements that are needed for the as easy as possible acquisition of the concepts in this educational level and further.

Key words: geographical concept, young educational age, concrete thinking, concrete-figurative thinking, abstract thinking, logical knowledge

FORMIMI I KONCEPTEVE GJEOGRAFIKE NË MOSHËN E RE SHKOLLORE

Dr. Fatlinda Shkurti

Departamenti i Edukimit, Fakulteti i Shkencave Humane, Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë
fshkurti@yahoo.com

Përmbledhje: Qëllimi i këtij punimi është evidentimi, njohja me procesin e formimit dhe përvetësimit të koncepteve gjeografike për moshën e re shkollore. Në programet mësimore të lëndës Dituri Natyre të moshës së re shkollore (Cikël i Ulët), nxënësit, aftësohen dhe mësojnë shumë shkathtësi e shprehi të temave të gjeografisë. Një ndër problemet e rëndësishme që ndikon në formimin dhe përvetësimin e qëndrueshëm të koncepteve gjeografike është rruga që ndiqet për shpjegimin dhe përvetësimin e koncepteve gjeografike.

Formimi i koncepteve gjeografike përbën kushtin e domosdoshëm të arsyetimit dhe të përgjithësimit të të gjitha fakteve, fenomeneve, përfytyrimeve dhe dukurive gjeografike. E gjithë kjo, është pjesë e procesit aktiv të të menduarit, që shkon nga perceptimi dhe përfytyrimi në procesin logjik të arsyetimit dhe të përgjithësimit. Kjo moshë shkollore ka më të zhvilluar njohjen shqisore dhe bën që nxënësit të tërhiqen nga tiparet e jashtme të objekteve, proceseve, dukurive natyrore, të perceptojnë më tepër tipare jo thelbësore dhe të mos njohin gjithë thelbin e brendshëm të dukurive. Kalimin nga njohja e sipërfaqshme në brendinë e tij, nxënësi e bën nëpërmjet njohjes logjike ose të menduarit abstrakt. Të menduarit abstrakt, është të menduarit i përgjithësuar në koncepte. Në moshën e re shkollore nxënësit fillojnë të mësojnë njohuritë gjeografike, duke pasur si bazë të menduarit konkret. Nga viti në vit, të menduarit konkret kalon në mënyrë të shkallëzuar në të menduarit konkret-figurativ e gradualisht në formimin e koncepteve gjeografike. Është detyrë e mësimit dhe metodistëve të mbajnë parasysh të gjithë kërkesat metodike që duhen për përvetësimin sa më lehtë të koncepteve në këtë nivel shkollimi dhe më tej.

Fjalët kyçe: koncepte gjeografike, moshë e re shkollore, të menduarit konkret, të menduarit konkret-figurativ, të menduarit abstrakt, njohje logjike

1. HYRJE

Qëllimi i këtij artikulli është trajtimi dhe rëndësia e formimit të koncepteve gjeografike si dhe rrugët e përvetësimit sa më të mirë në klasat e Ciklit të Ulët Fillor. Formimi i tyre bëhet në mënyrë graduale, në përshtatje me moshën e nxënësve. Mësimdhënia e sotme në lidhje më përvetësimin e dijeve dhe

qëndrueshmërinë e tyre në klasat e mëpasme duhet të mbështetet në përkushtimin dhe aftësinë pedagogjike të mësimitdhënësve, në bazën e plotë të mjeteve mësimore-didaktike, si dhe në kërkesat në rritje të familjeve ndaj fëmijëve duke parë dëshirën e tyre për dije e arsimim.

2. METODOLOGJIA

Trajtimi i këtij problemi shumë të rëndësishëm për mësimitdhënie efektive dhe mësimitnxënie të qëndrueshme merr një rëndësi të veçantë në moshën e re shkollore. Ky studim do të trajtohet mbi bazën e një literature të gjerë në fushën e mësimitdhënies në përgjithësi dhe në veçanti për problematikën e studimit, të mësimitdhënies në klasat e Ciklit të Ulët Fillor. Përvoja jo e pakët personale në mësimitdhënie, por edhe e kolegëve të fushës kanë rëndësi për evidentimin dhe gjetjen e rrugëve efektive për koncepte dhe njohuri të qëndrueshme me shkallë vështirësie në rritje, në përshtatje me zhvillimin fizik, psikologjik e mendor të kësaj grupmoshe.

3. NJOHJA ME KONCEPTIN DHE KLASIFIKIMI I KONCEPTEVE GJEORAFIKE

Në klasat I-V të shkollës 9-vjeçare njohuri të gjeografike jepen kryesisht nëpërmjet lëndës “Dituri Natyre” ku integrohen njohuri nga gjeografia, biologjia, fizika dhe kimia. Në klasën e pestë të këtij cikli studiohet lënda “Vendlindje”, me program historik dhe gjeografi për vendlindjen.

Kjo moshë shkollore ka të zhvilluar njohjen shqisore. Kjo bën që nxënësit të tërhiqen nga tiparet e jashtme të objekteve, proceseve, dukurive natyrore, të perceptojnë më tepër tipare jo thelbësore dhe të mos njohin gjithë thelbin e brendshëm të këtyre dukurive.¹⁹⁸ Sa i përket kohës së fillimit të mësimit të lëndës dhe ngarkesës së saj gjatë viteve të shkollimit janë shtuar përpjekjet për t’a lidhur më mirë të mësuarit e gjeografisë me moshën e nxënësve. Kjo lidhje bazohet në pikëpamjet e sotme të psikologëve për mundësitë e zgjerimit shkallë-shkallë të përfytyrimeve hapësinore të fëmijëve me rritjen e moshës së tyre.¹⁹⁹ Kalimin nga njohja e sipërfaqshme në brendinë e tij, nxënësi e bën nëpërmjet njohjes logjike ose të menduarit abstrakt, që është shkalla më e lartë e njohjes. Njohja logjike forcohet më tej në klasën e katërt e sidomos në klasën e pestë ku nxënësi përballet me dukuri, procese, fenomene e koncepte më të gjera e më të plota gjeografike.²⁰⁰

Kur flasim për njohje logjike nënkuptojmë procesin e të menduarit të nxënësve me të dy llojet e të menduarit: të menduarit konkret dhe të menduarit abstrakt. Të menduarit konkret është ai i menduar, objekti i të cilit perceptohet ose përfytyrohet. Kur perceptohet, quhet i menduar konkret, kur përfytyrohet quhet të menduarit konkret figurativ. Të menduarit abstrakt, është të menduarit e përgjithësuar në koncepte. Në moshën e re shkollore nxënësit e kësaj moshe fillojnë të mësojnë njohuritë gjeografike dhe gjeografinë, duke pasur si bazë të menduarit konkret. Nga viti në vit, të menduarit konkret kalon në mënyrë të shkallëzuar në të menduarit konkret-figurativ e gradualisht në formimin e koncepteve gjeografike. Përmes shkallëve të Taksonomisë së Blumit të nxënësve kalon nga niveli i njohjes, në atë riprodhues, interpretues, analizues, sintetizues dhe vlerësues apo reflektues. Njohja e këtyre shkallëve bën të mundur që mësuesi ta provojë nxënësin dora-dorës se në ç’mënyrë ai mund t’u ngjitet këtyre shkallëve.²⁰¹

Në këtë moshë shkollore përgjithësimi, abstraksioni, gjykimi dhe arsyetimi janë fillestare (përrjashtë nxënësit e klasës së pestë).²⁰² Koncepti është pasqyrim i botës që na rrethon me anë të të menduarit zbulojnë thelbin, përvetësojmë anët e përgjithshme. Konceptet na ndihmojnë që të klasifikojmë dhe të renditim mendimet. Formimi i koncepteve gjeografike përbën kushtin e domosdoshëm të arsyetimit dhe të përgjithësimit.²⁰³

Koncepti është një ide e organizuar, një abstraksion që vë së bashku shumë fakte, duke u përpjekur që t’i bëjë ato të kuptueshme duke i organizuar në kategori ose klasa. Konceptet janë etiketime që ne ju vëmë ideve që mund të jenë të thjeshta ose që kanë një kompleks kuptimesh si p.sh: fushë ose malësi.²⁰⁴

Për të rritur efektivitetin e përvetësimit të koncepteve rekomandohen parime e teza të ndryshme, përmendim atë që quhet “diferencimi më i hershëm” dhe “abstraksioni i copëzuar”. Sipas të parit, veçohen shenjat e përbashkëta dhe të ndryshme të konceptit me anë të krahasimit të dukurive të ndryshme. Në rastin e dytë shenjat që konceptet të kuptohen lehtë nga nxënësit dhe, sapo ata njihen me vetitë thelbësore të dukurisë, i përdorin me sukses dhe nuk bien në pushtetin e vetive të rastit.²⁰⁵

¹⁹⁸ Shkurti. F “Mësimitdhënie e gjeografisë në moshën e re shkollore”, Triptik, Vlorë (2009).

¹⁹⁹ Pushka. A “Gjeografia për klasën VI”, Libri Shkollor, Prishtinë (2001).

²⁰⁰ Shkurti. F “Mësimitdhënie e gjeografisë në moshën e re shkollore”, Triptik, Vlorë (2009).

²⁰¹ Qendra e Trajnimit dhe Kualifikimit për Arsimin, “Mësimitdhënie me në qendër nxënësin”, Tiranë (2005).

²⁰² Shkurti. F “Mësimitdhënie e gjeografisë në moshën e re shkollore”, Vlorë, Triptik (2009).

²⁰³ Shkurti. F “Mësimitdhënie e gjeografisë në moshën e re shkollore”, Vlorë, Triptik (2009).

²⁰⁴ Trushaj. A, “Mësimitdhënie e historisë në arsimin 9-vjeçar”, Vlorë, Europrint (2012).

²⁰⁵ Trushaj. A, “Mësimitdhënie e historisë në arsimin 9-vjeçar”, Vlorë, Europrint (2012).

Njohja me klasifikimin e koncepteve është e nevojshme për mësuesin pasi koncepte të ndryshme, kërkojnë zgjidhje metodike të ndryshme gjatë studimit të tyre në shkollë, ku dhe si të përdoren shenjat e koncepteve, ku përdoret termi, ku të tregohet karakteri i përgjithshëm i veprimit të konceptit etj.²⁰⁶

Shpesh nxënësit nuk i kuptojnë konceptet ose parimet, apo nga zhvillimi i një analize mësuesi është në gjendje të përcaktojë mangësitë e nxënies, para se të jepet mësimi. Studiuesit janë të mendimit se në qoftë se rrugët, detyrat që lidhen me të mësuarit e konceptit përcaktohen dhe ndërtohen saktë, disa probleme të përvetësimit të konceptit do të përvetësohen mirë.²⁰⁷

Tek shumë nxënës në moshën e re shkollë, vërehet prirja e përgjithësimin para kohe të konceptit, gjë që ngushton përmbajtjen e konceptit, Kjo shpjegohet me faktin që gjykimi dhe arsyetimi tek këta nxënës është fillestar. Ata nuk janë në gjendje të dallojnë atë që është thelbësore nga jo thelbësorja. Përvetësimi i konceptit mund të arrihet vetëm atëherë kur ai mbështetet në fakte e dukuri konkrete gjeografike. Në lëndën e gjeografisë të nxënës përfshin një sërë konceptesh. Kjo mund të arrihet në forma të ndryshme. Disa koncepte gjeografike janë shumë të sakta p.sh: lumë, mal, kodër etj., të tjerë janë të paqartë dhe lënë shteg për interpretime të ndryshme. Koncepti “peizazh natyror” p.sh: mund të ketë tipare krejt të ndryshme për sytë e një gjeograf, nxënësi etj. Tek konceptet mund të bëjnë pjesë këto grupime:

a. Koncepte realisht të lehta, të cilat përsëriten zakonisht nga materiali i një ore mësimi siç janë mal, kodër, fushë etj.

b. Koncepte të ndërlikuara, të cilat për t'u përcaktuar nga nxënësit kërkojnë dije nga tema të ndryshme. Ato nuk përvetësohen brenda orës së mësimin si p.sh: xeherorët dhe metalet ku në fillim flitet për shkëmbinj, pastaj xeherorin e hekurit dhe nga shkrimi në furnal të përfundohet hekurit etj.

c. Koncepte më të ndërlikuara, të cilat pasqyrojnë tiparet e një sërë dukurive dhe përmbajtja e tyre plotësohet në etapa të ndryshme të zhvillimit të lëndës së gjeografisë. Këto lloje konceptesh pasqyrojnë thelbin e dukurive natyrore. Për të përvetësuar këto lloje konceptesh do të duhet një kohë e gjatë.

Studiuesit theksojnë se për të trajtimin e koncepteve mësuesit duhet të vlerësojnë drejt pesë pjesë përbërëse: 1. Emërtimi i konceptit, 2. Përkufizimi, 3. Karakteristikat, 4. Shembujt, 5. Shkallëzimi. Gjatë trajtimit të konceptit mësuesi duhet të përdorë të dy mënyrat, si renditjen e konceptit dhe analizën e detytës.²⁰⁸

Emërtimi ose etiketimi p.sh: reliev, lum, vullkan, janë terma që përdoren për të emërtuar konceptet përkatëse. *Përkufizimi (rregullat)*, në këtë rast përcaktimi “ka” ose “duhet të ketë” i atribuohet lidhjeve të koncepteve me njëri-tjetrin, p.sh: klima ka tre elemente kryesore: temperaturën, reshjet, erërat. Relievi: lartësinë, drejtimin, copëtimin. Mali: rrëzën, shpatet, majën. Harta: elementet gjeografikë dhe matematikë etj.²⁰⁹

Kujdes i veçantë t'i kushtohet dhënies së përkufizimeve, pasi nëpërmjet tyre zbulohen tiparet më të përgjithshme të objekteve dhe të dukurive gjeografike. Për t'u kuptuar më mirë, përkufizimi të bëhet objekt i një analize më vete dhe të shoqërohet gjithnjë me mjete konkretizimi.²¹⁰

Karakteristikat (tiparet) janë dy llojesh: a. Mund të ketë tipare që janë thelbësore për një koncept si p.sh: rrëzë (mali), grykëderdhje (lumi), llavë (shkëmb magmatik) etj. b. Mund të ketë tipare të tilla që nuk janë përcaktuese për një koncept tjetër si p.sh: lumenj të rrëmbyer (thuhet vetëm për lumenjtë malorë), liqen karstik (vetëm për liqenet në zonat e shkëmbinjve të tretshëm) etj.

Shembujt janë gjithashtu dy llojesh: a. *Shembujt ilustrativë*, të cilët plotësojnë kriteret si p.sh: murlan (erë), mali i Korabit (mal), Golfstrim (rrymë oqeanike) etj. b. *Jo shembujt* janë raste të cilat nuk plotësojnë kriteret, por pastaj me krahasim ilustrim se cilat kriteret reale janë përfshirë në koncept, si p. sh: mal akulli (ka pamjen e malit, por nuk është mal), cirk akullnajor (ka pamjen e arenës së cirkut, por nuk është cirk), pyll i gutë (ka pamjen e pyllit, por nuk është pyll) etj.

Shkallëzimi ka të bëjë me koncepte të cilat nuk mund të formohen e përvetësohen brenda një ore mësimi, por vijnë e vështirësohen gradualisht dhe përmbajtja e tyre përvetësohet gradualisht gjatë viteve të shkollimit.

Për formimin e koncepteve duhet proceduar metodikisht sipas këtyre etapave:

- Vëzhgim i objekteve dhe dukurive;
- Krahasimi i tyre dhe përcaktimi i veçorive;
- Puna për të përcaktuar konceptet në të cilat dallohen tipare të veçanta;
- Përdorimi i njohurive në praktikë. P.sh: koncepti “lum” dhe “reliev”.

Konceptet kanë gjuhën e tyre dhe organizimin grafik për t'i bërë të njohur për nxënësit. Për të lehtësuar formimin e koncepteve përdoren organizuesit grafikë kur koncepti organizohet në skema ose modele përmes të cilave përpunohet më pas informacioni. Në këtë rast themi se kemi bërë hartë të koncepteve. Harta e konceptit

²⁰⁶ Trushaj, A, “Mësimdhënia e historisë në arsimin 9-vjeçar”, Vlorë, Europrint (2012).

²⁰⁷ Taraj, P, Taraj, A, “Modele të mësimdhënies”, Vlorë, Europrint (2011).

²⁰⁸ Taraj, P, Taraj, A, “Modele të mësimdhënies”, Vlorë, Europrint (2011).

²⁰⁹ Shkurti, F “Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollë”, Vlorë, Triptik (2009).

²¹⁰ Nishku, A, Saqellari, Ll, Qirko, T, Arianiti, T, “Medodika e Gjeografisë”, Tiranë, SHBLSH (1987).

shërben për të eksploruar a shqyrtuar atë çfarë dinë nxënësit, duke dalluar konceptet kryesore, duke treguar lidhjet midis ideve dhe për të ndërtuar një strukturë të kuptimshme nga e cila nxënësit mësojnë e kuptojnë diçka.²¹¹ Kështu në temat gjeografike të klasës së katërt “kodra”, “fusha”, “mali” i ndihmojnë nxënësit të përgatitin një listë me koncepte nga format e relievit duke pasqyruar dhe dhënë me hollësi njërin prej tyre me të gjitha veçoritë, karakteristikat, tiparet si dhe shembujt që mund të japim për atë koncept.

Nëse jemi duke formuar “hartën” e konceptit “mal” duhet që skematikisht të japim me hollësi të gjitha karakteristikat e këtij koncepti nga më kryesoret deri në më pak të rëndësishmet. Koncepti “mal” ka tipare përcaktuese (shpati, rrëza, kreshta) dhe tipare jo përcaktuese (madhështor, piktoresk etj.). Ka rregullat: është formë relievi, ka origjinë vullkanike, ka rrëzën, majën, shpatet, ndikon në klimë, rrjetin rrugor, jetën e njerëzve. Ka shembujt krahasues (mal akulli, mal rëre) dhe ilustrues (Korabi, Mali i Bardhë etj.).²¹²

Krahasimi i koncepteve në kursin shkollor të gjeografisë në klasat I-V të shkollës 9-vjeçare është një ndër problemet kryesore. Kurrikula e gjeografisë presupozon që për çdo temë e kapitull të përcaktohen konceptet themelore që do të përvetësojnë nxënësit e klasës së pestë që zhvillojnë lëndën e gjeografisë në këtë cikël shkollor.

4. DISA KËRKESA METODIKE PËR FORMIMIN E KONCEPTEVE GJEORAFIKE

Mësuesi i gjeografisë në shpjegimin e koncepteve gjeografike dhe në përpjekjet për përvetësimin e koncepteve nga ana e nxënësve duhet të respektojë disa kërkesa metodike:

a. *Në punën për përvetësimin e koncepteve gjeografike nga nxënësit, mësuesi duhet të përcaktojë shkallët më të përshatshme të formimit të tyre, të cilat mundësojnë thellimin dhe zgjerimin e dijeve nga tema në temë.*

I mbështetur në kurrikulën dhe tekstin e gjeografisë, mësuesi nxjerr konceptet dhe i rendit në varësi të përmbajtjes së pjesëve të lexcimit. Më pas mësuesi bën analizën, në cilën temë, në cilën pjesë materiali faktik ndihmon në zbulimi e këtij apo atij koncepti.

b. *I domosdoshëm në formimin e konceptit është edhe evidentimi i vazhdueshëm i rolit të rëndësishëm të tipareve të përfytyruara dhe tipike.*

Në orën e mësimit të gjeografisë, përdoren mënyra të larmishme konkretizimi, harta, sheshi gjeografik, demonstrime me pamje të ndryshme gjeografike, diafilma etj. Konkretizimi i materialit gjeografik krijon tek nxënësit përfytyrime të qarta për dukuritë gjeografike, krijon tablonë tipike të dukurisë dhe fenomenit që i afrohet përgjithësisht konceptit.

c. *Puna për formimin e koncepteve është e suksesshme kur merren parasysh veçoritë e grupeve të ndryshme të koncepteve dhe ligjësive gjeografike dhe karakteri i ndryshëm i punës në to, sidhe lidhjet e ndërsjellta të konceptit me konceptet dhe ligjësitë e tjera gjeografike.*

Në këto kushte është e mundur paraqitja deduktive e dijeve për konceptet dhe ligjësitë. Rruga deduktive e aftëson nxënësin për të bërë analizën teorike të materialit të tekstit. Mësuesi i gjeografisë duhet të njohë nxënësit me lidhjet e ndërsjellta të të koncepteve dhe ligjësive. Mësuesi ndërton hierarkinë e koncepteve, duke i grupuar sipas parimit të bashkësisë dhe ndërvarësisë duke veçuar më të përgjithshmit dhe të ndërvarurit prej tyre.

d. *Vetëm mbi bazën e përvetësimit të fakteve bëhet e mundur kalitja e mendimit gjeografik të nxënësit. Përfundimet gjeografike në të cilat arrin nxënësi janë në përpjestim të drejtë me shkallën e bindjeve të krijuara nga materiali konkret.*

Sistemi i fakteve të zgjedhura, që paraqiten për t’u studiuar, përbën bazën e nevojshme për përvetësimin e koncepteve dhe kjo e fundit nga ana e vet kërkon shpjegimin me saktësi të fakteve të zgjedhura. Kjo është e domosdoshme, sepse shpesh ndodh që gjatë shpjegimit të mësimit, mësuesi përmend një numër të madh faktesh, emrash të cilët nuk lidhen organikisht me konceptin e paraqitur, kjo sjell mbingarkesë mësimore tek nxënësit. Mësuesi duhet të zgjedhë fakte, që jo vetëm shpjegojnë, por edhe të bindin në dejtësinë e ligjshmërisë së dhënë, ato duhet të jenë argumentuese dhe që ndikojnë në vetëdijen e ndenjat e nxënësve.²¹³

e. *Sistemi dhe përgjithësimi i fakteve në logjikën e konceptit dhe ligjësive që studiohet është kusht shumë i rëndësishëm për formimin e konceptit gjeografik.*

Gjatë zgjedhjes dhe shpjegimit të fakteve duhet të mbahet parasysh struktura logjike e konceptit dhe e ligjësive që zbulohet nga këto fakte. Kështu sistemi dhe përcaktimi i konceptit specifik “vullkan” bëhet duke i njohur nxënësit e kësaj moshe me disa karakteristika kryesore të vullkanit si: gjendet në zonat e reja, ende të paformuara plotësisht; formë pozitive e relievit; lartësia varet nga lloji i llavës (e lëngshme ose më pak e lëngshme) etj.²¹⁴

²¹¹ Shkurti. F “Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollorë”, Vlorë, Triptik (2009).

²¹² Shkurti. F “Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollorë”, Vlorë, Triptik (2009).

²¹³ Shkurti. F “Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollorë”, Vlorë, Triptik (2009).

²¹⁴ Shkurti. F “Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollorë”, Vlorë, Triptik (2009), f . 74

f. *Përvetësimi logjik i konceptit ndihmohet nga përdorimi i vazhdueshëm i tyre dhe nga vendosja e një raporti të drejtë midis faktorëve emocionalë e logjikë.*

Zgjidhja e detyrave njohëse ndikon drejtpërdrejt në përvetësimin e koncepteve gjeografike, i ndihmon nxënësit të mbajnë mend faktet, u zhvillon të menduarit. Metodot e nxitjes së veprimtarisë mendore si: analiza, sinteza, krahasimi e përgjithësimi sjellin depërtimin në thelbin e materialit të studiuar. Gjatë shpjegimit të dukurive konkrete gjeografike nxënësve u paraqitet një material i qartë, emocional, figurativ, të cilat krijojnë tablonë e plotë të dukurive gjeografike rreth të cilave zhvillohet puna për përvetësimin e materialit teorik.

g. *Krijimi në mësim i situatës problemore sjell përvetësimin e koncepteve gjeografike dhe zhvillon aftësitë e nxënësve për të analizuar e sintetizuar.*

Në qoftë se duam që nxënësit të përvetësojnë në mënyrë të vetëdijshme dhe jo mekanike konceptet, është e nevojshme që, nën udhëheqjen e mësuesit të bëjë analiza e krahasime të materialit konkret. Nxënësi mund të harroj fakte e koncepte të veçanta gjeografike, por në qoftë se ka kuptuar mekanizmin e fakteve, dukurive, logjikën e ndërtimit të provës, kur do të ndeshet me fakte të reja do të jetë në gjendje të analizojë dhe përvetësojë ligjësi të reja. Për realizimin e kësaj, rëndësi të madhe ka që, shpjegimi i mësuesit të ndërtohet në formën e provës së zbulimit të thelbit të brendshëm, të kontradiktës së kësaj apo asaj dukurie. Për këtë ndikon paraqitja në mësim e situatës problemore dhe zgjidhja e saj bashkarisht nga nxënësit.

PWRFUNDIME

- Të mësuarit e gjeografisë lidhet me ndryshimet fizike, psikologjike dhe mendore të moshës së nxënësve.
- Njohuritë gjeografike përvetësohen mbi bazën e koncepteve, të cilat vështirësohen me ndryshimet psikofizike të moshës së nxënësve.
- Të mësuarit bëhet nëpërmjet procesit të njohjes duke kaluar nga njohja konkrete, në njohjen konkret-figurative dhe më pas në shkallën më të lartë - njohja logjike.
- Formimi i koncepteve gjeografike përbën kushtin e domosdoshëm të arsyetimit dhe të përgjithësimit të fakteve gjeografike.
- Për moshën e re shkollare njohuritë gjeografike mësohen mbi bazën e koncepteve të lehta, më pak të ndërlikuara dhe të ndërlukuara, pra rritet shkalla e vështirësisë së konceptit.
- Për trajtimin e koncepteve duhet të vlerësohen drejt pjesët përbërëse të konceptit: emërtimi ose etiketimi, përkufizimi ose rregullat, karakteristikat ose tiparet, shembujt dhe shkallëzimi i konceptit.
- Për formimin dhe përvetësimin e koncepteve bëhet procedimi metodik sipas etapave të përcaktuara.
- Për formimin e koncepteve përdoren organizuesit grafikë kur koncepti organizohet në skema ose modele përmes të cilave përpunohet më pas informacioni.
- Në shpjegimin dhe përvetësimin e koncepteve gjeografike duhet të respektohen kërkesat metodike për të realizuar me sukses procesin e mësimdhënies.

LITERATURA

- [1] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 18, 2009.
- [2] A. Pushka, Gjeografia për klasën VI, f. 135, 2001.
- [3] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 15, 2009.
- [4] Qendra e Trajnimit dhe Kualifikimit për Arsimin, Mësimdhënia me në qendër nxënësin, f.12, 2005.
- [5] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 16, 2009.
- [6] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 67, 2009.
- [7] A. Trushaj, Mësimdhënia e historisë në arsimin 9-vjeçar, f. 74, 2012.
- [8] A. Trushaj, Mësimdhënia e historisë në arsimin 9-vjeçar, f. 75, 2012.
- [9] A. Trushaj, Mësimdhënia e historisë në arsimin 9-vjeçar, f. 77, 2012.
- [10] P. Taraj, A. Taraj, Modele të mësimdhënies, Vlorë, f. 117, 2011.
- [11] P. Taraj, A. Taraj, Modele të mësimdhënies, Vlorë, f. 118, 2011.
- [12] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 69, 2009.
- [13] A. Nishku, Ll. Saqellari, T. Qirko, T. Arianiti, Metodika e Gjeografisë, f. 57, 1987.
- [14] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 70, 2009.
- [15] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 67, 2009.
- [16] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 71, 2009.
- [17] F. Shkurti, Mësimdhënia e gjeografisë në moshën e re shkollare, f. 74, 2009.

CHALLENGES, TRENDS AND PROSPECTS IN PEDAGOGICAL EDUCATION IN ARTS

Капка Solakova, PhD

Academy of Music, Dance and Fine Arts – Plovdiv, Republic of Bulgaria, kapka_solakova@abv.bg

Abstract: The understanding of the challenges, trends and prospects in pedagogical education in the sphere of arts is aimed at following the role of pedagogical knowledge in the preparation and qualification of art teachers in the formal and informal education systems. From the positions of the competence approach, the attention is directed at the “transformation” of pedagogical knowledge in the artist’s activity within his artistic performances and in his role of a pedagogue at a specific stage of his professional and career development. The summarized competence profile of the artist-performer and pedagogue is a starting point when interpreting the target and content emphases in the education process.

Keywords: competence profile, pedagogical knowledge, professional pedagogical preparation, arts

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В СФЕРАТА НА ИЗКУСТВОТО

д-р Капка Солакова

АМТИИ – Пловдив, Република България, kapka_solakova@abv.bg

Резюме: Осмислянето на предизвикателствата, тенденциите и перспективите в педагогическото образование в сферата на изкуството има за цел да проследи ролята на педагогическото познание в подготовката и квалификацията на учителите по изкуство в системата на формалното образование и на преподавателите по изкуство в системата на неформалното образование. От позициите на компетентностния подход вниманието е насочено към „трансформацията“ на педагогическото знание в дейността на артиста в рамките на художественотворческите му изяви и в ролята му на педагог в определен етап от професионалното и кариерното му развитие. Обобщеният компетентностен профил на артиста-изпълнител и педагог е отправна точка при интерпретирането на целевите и съдържателните акценти в образователния процес.

Ключови думи: компетентностен профил, педагогическо познание, професионално-педагогическа подготовка, изкуство

УВОД

Динамиката в развитието на научните знания и променящите се условия на средата, широкото навлизане на информационните и комуникационните технологии във всички сфери, специфичните образователни проблеми в съвременния социално-икономически и педагогически контекст променят представите и изискванията за качеството на професионалната подготовка и квалификация. Нарастват социалните и персоналните очаквания към образованието. Открояват се различни подходи в образователното пространство, сред които компетентностния подход се налага като доминиращ през последното десетилетие. Стремешът е да се отговори адекватно на съвременните реалности и на изискванията за качествено и модерно образование.

ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ

В контекста на концепциите за учене през целия живот, икономика на знанието, учеща организация; в рамките на Европейската квалификационна рамка и на Националната квалификационна рамка **компетентността** е дефинирана като доказана способност за използване на знания, умения и личностни, социални и/или методологически дадености в работни или учебни ситуации и в професионалното и личностното развитие. Компетентностите са представени като динамична комбинация от когнитивни и метакогнитивни умения, етични ценности и поведение²¹⁵. Най-често същността на понятието компетентност се дефинира чрез сравняването му с други понятия – действие, квалификация, способност, с комплекса „знания, умения, отношения“. „ Компетентността се потвърждава в действието на комбинацията от знания, квалификации /умения/ и отношения, които се съотнасят с контекста на ситуацията. Тематичното поле на ситуацията е: критически анализ, творчество,

²¹⁵ Към ЕКР за учене през целия живот. Работен документ на Комисията на Европейските общности. Брюксел, 2005

инициатива, прогнозиране и решаване на проблеми, оценка на риска и др.²¹⁶ Така компетентностите са резултат от „интегриран обучителен опит“, при който знания, умения, способности и отношения си взаимодействат, а в структурата им се открояват мотивационен, когнитивен, технологичен и рефлексивен компонент. Компетентностите разкриват своята стойност и възможности за приложение само в определен контекст.

Според Tuning Project „Европа на знанието“ е всъщност „Европа на ученето.“ Това на практика означава създаване на конкурентноспособни и гъвкави образователни модели с ясна философия на обучението и точно дефинирани компетентности. Последните включват: Знания: ориентирани към съществени проблеми, идеи, подходи, понятия в различни научни области и съответстващите им учебни дисциплини; знания за същността на познавателния процес, за методите на изследване и конструиране на научното и учебното познание; лично значими знания с висока прогностична стойност и с перспектива в житейски и в професионален план; Навици: интелектуални, свързани с намиране, анализиране, класифициране на информация, с извличане на същественото и оценяване, с възможност за изграждане и аргументирано отстояване на собствена позиция; практически, свързани с решаване на конкретни проблеми в индивидуална, съвместна и групов дейност, в използване на успешни стратегии.; Отношения, ценностни ориентации и нагласи, свързани със социалните и междуличностните взаимоотношения, с културата на общуване и с готовност за саморазвитие в процеса на учене и действие.

В практически план компетентностния подход се реализира чрез конструиране на компетентностни модели. **Компетентностния модел** разглеждаме като интегрирана система от взаимодопълващи се компетентности, които задават стандарта за поведение и дейност във връзка с изпълнение на определена професионална роля и гарантират желан резултат. Отправна точка при изграждането на компетентностен модел е идеята, че в него се съдържат общокултурни и професионални компетентности, многоаспектни и сложни по структура – системни, надпредметни, интегративни, практически ориентирани.

Резултатът от професионалната подготовка намира израз в професионалната компетентност. **Професионално-педагогическата компетентност** определя способността да се решават професионални проблеми и задачи, възникващи в реални ситуации на педагогическата дейност, като се използват знания, професионален и житейски опит, ценности и нагласи. Освен ключови, универсални компетентности в структурата ѝ се включват базови професионални компетенции, които отразяват спецификата на педагогическата дейност и специални компетенции, свързани с конкретната предметна или надпредметна сфера на професионалната дейност.

СЪСТОЯНИЕ НА ПЕДАГОГИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПО ИЗКУСТВАТА

Анализът на актуалното състояние на образованието по изкуствата и на професионално-педагогическата подготовка в български и в европейски контекст откроява няколко основни момента:

1. Предизвикателство пред образованието по изкуствата са всички процеси, които протичат в образованието изобщо – глобализацията и свързаните с нея международна конкуренция, миграция и културно многообразие; напредъкът в технологиите; развитието на икономиката на знанието и обвързването на резултатите от образованието с изискванията на пазара на труда.
2. Предизвикателствата, тенденциите и перспективите във висшето педагогическо образование по изкуствата не може да се мислят и интерпретират независимо от процесите, които протичат в средното образование – в общообразователното училище и в професионалните училища по изкуствата. Дефицитите в средното образование, в частност в средното професионално, прерастват в предизвикателства /често в дефицити/ във висшето образование.
3. Ролята на образованието по изкуствата за формирането на житейски умения и творчески способности у младите хора през 21. век е широко призната на европейско ниво. На практика обаче статутът и степента на осигуряване на изкуството в образованието не са достатъчно изявиени.
4. Специално внимание се обръща на извънкласните и извънучилищните форми на активност и на потенциала на образователните и културните институции да се справят с проблема за социалното включване на лица в неравностойно положение.
5. Липсата на държавен стандарт за подготовката на учители по изкуствата, както и на професионални профили, позволява на автономните в дейността си висши учебни заведения да задават собствена, често твърде субективна „рамка“ на професионална подготовка. В

²¹⁶ Recommendation on the application of the Tuning degree profiles and competences for the purpose of international credential evaluation, 2006

педагогическите специалности по изкуствата, както и в специалности по изкуствата, в които студентите получават педагогическа правоспособност, педагогическото познание е представено в различен диапазон на изучаваните дисциплини и с различни предметно-съдържателни акценти, което поражда различно ниво на подготовка. Констатациите на различни по обхват проучвания на национално и на международно ниво показват, че са необходими промени и синхронизиране на учебните планове и програми за подготовка на педагогически специалисти в областта на изкуствата.

6. Изграждането на компетентностен модел на професионална подготовка и квалификация в сферата на изкуството предполага трансформация в целите, съдържанието, организацията на обучението.

КОМПЕТЕНТНОСТЕН ПРОФИЛ И МОДЕЛ НА ПРОФЕСИОНАЛНО - ПЕДАГОГИЧЕСКА ПОДГОТОВКА В СФЕРАТА НА ИЗКУСТВОТО

Прилагането на компетентностния подход към професионалното образование и подготовка на студенти от специалности по изкуствата е предизвикателство, доколкото означава, от една страна, създаване на секторна /във висшето образование/ квалификационна рамка по отношение на професиите в сферата на изкуството. Перспективата е тя да се превърне в катализатор за развитие на квалификациите, за запазване на качеството на всяко равнище на учене през целия живот и в различните форми на продължаваща квалификация. От друга страна се гарантира цялостност и комплексност в изграждането на професионален профил на артиста – изпълнител, творец и педагог, като рамка за оценка и признаване на квалификациите. Ако приемем за обобщаващо в професионален план понятието „артист“, това не изключва изграждането на профили на компетентност за професионалните общности в различните изкуства, както и за работната позиция учител в средното общообразователно училище и преподавател по музикален инструмент, изобразително изкуство или танц в системата на средното, висшето и на неформалното образование.

При изграждането на професионалния профил и компетентностен модел на педагогическия специалист в сферата на изкуството приемаме, че е оправдано да се говори за полипрофесионална компетентност, която е свързана с оптималното овладяване и реализация в поне две професионални дейности – в случая артист-изпълнител и педагог. Това е резултат от подготовката и съответстващата квалификация на завършващите някои специалности по изкуствата, а именно – квалификация за упражняване на съответното изкуство и педагогическа правоспособност за преподавателска дейност по специален предмет в системата на формалното и на неформалното образование. В този смисъл спецификата на специалностите в областта на изкуствата и професионалната квалификация, която предлагат, поставят проблеми, свързани с: Общите, базисни компетентности на артиста като изпълнител и творец, независимо от вида изкуство, което упражнява; Специфичните компетентности на учителя по предмети от културно-образователната сфера „Изкуство“, произтичащи от особеностите на вида изкуство и учебното съдържание в общообразователната и в профилираната подготовка; Трансформациите на педагогическото познание в дейността на артиста – педагог в сферата на средното и висшето образование, в работата с деца и с възрастни. От особено значение тук е фактът, че във взаимодействието артист /изпълнител/ - слушател /зрител/; педагог – обучаван присъства като опосредстващ елемент изкуството със специфичните му изразни средства, език и начин на въздействие. Считаме, че в един „обобщен“, „универсален“ профил на „полипрофесионалния“ специалист в сферата на изкуството, независимо от вариациите на проявлението им в конкретна професионална среда и специфичен контекст имат място следните компетентности:

1. Социална и комуникативна компетентност като ядро на професионалния профил и с функционално значение в професионалната дейност. Артистът – изпълнител и педагог, е медиатор между социума и културата, между собствените потребности и интересите на слушатели, зрители, учащи се. Чрез езика на изкуството се постига диалог на култури и съзнания; управляват се впечатления, създава се чувство на общност и взаиморазбиране. С висока стойност са уменията за управление на впечатленията, самопредставянето, убеждаването със средствата на изкуството и със средствата на вербалната и невербалната комуникация.
2. Професионална саморефлексия, свързана с изграждане на професионална идентичност и отговорност, произтичаща от ценностните аспекти на професията и възможностите за влияние върху емоциите и нагласите на големи групи от хора; осъзнаване на личностните особености и ресурси, на възможностите и ограниченията на професионалната среда; инициативност и готовност за промяна.
3. Лидерство, увереност в себе си, висока мотивация за постижения, съчетани с умения за сътрудничество с другите.

4. Диагностично-прогностична компетентност при откриване на таланта, при определяне на степента на развитие на специалните способности и оценка на постиженията; консултиране и подкрепа.
5. Дигитална и медийна компетентност, свързана с възможностите и ограниченията на комуникационните и информационните технологии при приложението им в професионалната дейност.

Компетентностния модел на професионално – педагогическа подготовка в сферата на изкуството включва:

1. Компетентност по отношение на процесите и тенденциите в развитието на образованието / в частност, в областта на изкуството/ в национален и в глобален контекст.
2. Ситуационно насочена диагностична компетентност – умение за анализ и оценка на конкретни педагогически ситуации на взаимодействие с различни субекти, потребители на образователни услуги в рамките на формалното и неформалното образование, в различни образователни и културни институции и подходящо професионално поведение в тези ситуации.
3. Компетентности в областта на конкретния вид изкуство – познания в областта на историята и теорията; развитие на художественотворчески умения в упражняването на специфичните за дадено изкуство дейности; съхранение, пропагандиране и развитие на съответния вид изкуство и обогатяване на художествената култура.
4. Компетентности в областта на психологията: познания по психология на изкуството; познания и умения за работа с различни възрастови групи, съобразно спецификата и закономерностите във възрастово и индивидуалното психическо развитие; познания по психология на ученето
5. Компетентности в областта на педагогическите науки и образователните технологии – общопедагогически и частнометодически познания и умения за целеполагане, организиране и конструиране, реализиране и оценяване на възпитанието и обучението в училищни и извънучилищни институции, в индивидуални и в групови форми, в художественотворчески състави и ансамбли; познания за дизайна на учебната документация, чрез дигитална и диагностично-изследователска компетентност.
6. Компетентност в областта на управление на човешките ресурси – поставя се акцент върху знанията и уменията за съветване, консултиране, оказване на подкрепа в личностното развитие на учащите се; умения за мотивиране и развитие у учащите се на увереност в способностите; очертаване на индивидуалните пътища за учене, постижения и развитие; мениджърски умения за осигуряване на възможности за творческа изява на учениците.

ЦЕЛЕВИ И СЪДЪРЖАТЕЛНИ АКЦЕНТИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПО ИЗКУСТВОТА

Развитието на социалната и комуникативната компетентност се обвързва в теоретически аспект с общуването като фундаментална категория в съвременното човекознание и със спецификата на педагогическото общуване като основно средство в професионалния труд на учителя/преподавателя по изкуство и сериозно предизвикателство пред педагогическото му майсторство. В частните дидактики в сферата на изкуството като опосредстващ елемент се явява производението на изкуството. От една страна е информацията за изкуството във вид на конкретни теоретико-приложни знания, а от друга – производението като резултат от творчески акт със специфично въздействие върху преподавателя и учащия се. Спецификата на педагогическото общуване в този случай се определя от взаимодействията преподавател – произведение на изкуството – учащ се. То е общуване в изкуството, чрез изкуството и по повод на изкуството в конкретна социокултурна среда, която повлиява художественото преживяване. Общуване, което трансформира общопедагогическите принципи за уважение към личността, за индивидуален и диференциран подход. Пълноценното педагогическо общуване е предизвикателство, ако изкуството се разглежда като среда, която съвместно „обитават“ учител и учащ се. Същевременно трансформациите в образованието, свързани с въвеждането на информационните и комуникационните технологии диктуват нови съотношения между преподаване и учене, нови позиции на обучаващ и обучаван, трансформации в общуването в рамките на преподаването и извън него. Това поражда необходимостта от развитие на нови роли и компетентности на учителя. В съдържателен план развитието на социалната и комуникативната компетентност предполага обособяване на модул от теми, свързани с психологията и педагогиката на общуването, с особеностите на съвременната педагогическа реторика, ораторския стил, комуникативните качества на речта на педагога и на реторическите жанрове пред различни аудитории в професионално-педагогическата система. Тренингът за овладяване на стратегии и техники за професионално-педагогическо общуване, за самопознание, за преодоляване на стреса и самоуправление при публичните изяви е важна част от този процес.

Диагностично-прогностичната компетентност на учителя/преподавателя по изкуство може да се интерпретира най-малко в две смислови полета. От една страна това са проблемите, свързани с откриването и развитието на специалните способности и таланта, с възпитаващия и развиващия характер на изкуството. От друга страна е проблематиката за диагностичната и терапевтичната стойност на изкуството. Така развитието на диагностично-прогностичната компетентност на преподавателя по изкуство съчетава артпедагогическия и арттерапевтичния аспект. Артпедагогическите похвати имат място в арттерапевтичната практика и обратно, арттерапевтичните техники – в артпедагогическата практика. Пресечна точка са педагогическото и психологическото знание в различните им проявления. С голяма функционална стойност в тази връзка са знанията за особеностите в социалното и в личностното развитие на надарени деца и на деца с проблеми в развитието; знания и умения за използване на методи за диагностика на специалните способности в областта на изкуствата и създаване на подходяща среда за развитието им; знания за специфичните затруднения на различните групи ученици се при заниманията с определен вид изкуство и преодоляването им чрез подходящи подходи и методи; знания за специфичното въздействие на изкуството върху личността, за многообразните му функции и „вплитането“ им в образователния процес.

Информационните и комуникационните технологии от една страна са средство в обучението, а от друга – елемент от неговото съдържание. Перманентното им обновяване превръща проблема за педагогически целесъобразното им използване във все по-актуален, а технологичните знания – в задължителна част от **дигиталната и медийна компетентност** на учителя/преподавателя. Очаква се той да използва ефективно ИКТ в дидактически аспект, т. е. да обвърже по подходящ начин възможностите и предимствата на технологиите с конкретни образователни цели по посока на специфично учебно съдържание и онова, което в перспектива иска да развие у учащите се. В сферата на висшето образование по изкуствата в България е налице използване на отделни технологии в традиционната учебна среда и липса на системни проучвания за подходящите от педагогическа гледна точка и с оглед на специфичното учебно съдържание форми на електронно обучение. Липсва стандарт и системна практика за развитие на дигитална и медийна компетентност. Проблемни са въпросите за ефективността и качеството на обучението по изкуства в резултат на прилагането на специализиран софтуер и на интегриране на ИКТ. В съдържателен аспект това налага в обучението на студенти от специалности по изкуствата въвеждането на проблематиката на електронното обучение и неговата терминология, дидактика, еволюция. Интегрираното обучение на лица със специални образователни потребности предполага включването на специфични умения в структурата на дигиталната и медийната компетентност на учителя/преподавателя. Дигиталната и медийната компетентност трябва да се осмисля и с оглед на виртуалното и бъдещото развитие на изкуствата. Възможностите да се компютризира творческият процес променя някои от целевите и съдържателните аспекти на обучението в различните изкуства, поражда не само творчески, но и психологически, педагогически и технически проблеми. Ориентираното към студента обучение провокира съчетаване на традиционни и новаторски технологии и стратегии на обучение, прагматичност и приложимост на учебното съдържание, създаване на среда, в която педагогическото знание се усвоява на основата на личностен смисъл и значение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Интерпретацията на актуалното състояние, проблемите, перспективите на педагогическото образование в сферата на изкуството и опитът за изграждане на компетентностен модел, за очертаване на професионалния профил на педагогическия специалист по изкуство, открояването на целевите и съдържателни акценти в подготовката му са стъпка към по-функционално по своята ориентация образование. Подчертава се ролята на педагогическото познание в различните му аспекти в изкуството и чрез изкуството, в квалификацията „артист“ и модификациите ѝ с оглед професионалната реализация и кариерното развитие. Така компетентностния подход се превръща в методологическа основа на стандартите за качество в образованието.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] В.С.Сенашенко, Компетентностный подход в высшем образовании: миф и реальность, Высшее образование в России, №5, сс. 34-44, 2014.
- [2] UNESCO. Road Map for Arts Education. The World conference on Arts Education: Building Creative Capacities for the 21-st Century. Lisbon, 6-9 March, 2006.
- [3] Национална стратегия за развитие на педагогическите кадри. МОН, 2014 – www.mon.bg/strategia_razvitiye_pedagogicheski_kadri.pdf

**ANTIQUES AND TRADITIONAL FIELDS OF COLLECTIONS IN EUROPE,
THROUGH SPACE AND TIME**

Angelina Janevska PhD

General manager at art gallery and antiques Bezisten Skopje, R.M pieta@unet.com.mk

Ilin Korubin

Irena Korubin

Abstract: The question for defining antiques and the traditional fields of the collections in Europe, which are understood as historical, cultural, religious, anthological, social- economic, social and cultural categories is very complicated and complex. Defining the antiques as a component of the material culture covers more views, it analyses the historical periods, categories, social processes and mutual influence between the collectors and the market value of the objects that are collected as a collection. The goal of this dissertation is through particular analysis of concrete antique objects, located in historic-time, in specific and non-specific categories to define and follow the discovery, purchasing and valuing a particular antique. In that sense as a base for defining the antiques and traditional fields of the collectables it has served in Europe: concept and definition, the antiques in a traditional and modern context, their classification as movable cultural heritage, historical styles and periods, collectable fields, media and marketing aspects and auction houses as the most relevant place for defining and valuing an object. All of these elements are seen and presented in the context of the historical, ethnological and cultural mutual influence in the time period from the Renaissance to the modern art with the methodology relevant for the anthology, the history of the art and economy as well as discipline. In a modern context, with the internet as a media category of all the social categories it allows all the collectors to search, sell and buy antique objects which have already been categorised on the world known online browser.

Keywords: antiques, collection, historical periods, chronology, collection categories

**АНТИКВИТЕТИ И ТРАДИЦИОНАЛНИ ОБЛАСТИ НА
КОЛЕКЦИОНЕРСТВО ВО ЕВРОПА, ВО ПРОСТОР И ВРЕМЕ**

д-р Ангелина Јаневска

Генерален менаџер во уметничка галерија и антикварница Безистен Скопје Р.М.

Илин Корубин

Ирена Корубин

Апстракт: Прашањето за дефинирање на антиквитетите и традиционалните области на колекционерство во Европа, сфатени пошироко како историски, културни, религиски, етнолошки, општествено-економски, социјални и културни категории е многу сложено и комплексно. Дефинирањето на антиквитетите како составен дел од материјалната култура опфаќа повеќе гледишта, ги анализира историските периоди, категории, општествените процеси и заемното влијание помеѓу колекционерите и пазарното вреднување на предметите кои се собираат како колекција. Целта на овој труд е преку определена анализа на конкретни антиквитетни предмети, временско-историски сместени, со специфични и неспецифични категории да се дефинира и следи пронаоѓањето, купувањето и вреднувањето на одреден антиквитет. Во таа смисла како основа за дефинирање на антиквитетите и традиционалните области на колекционерство во Европа ни послужија: поимот и дефиницијата, антиквитетите во традиционален и современ контекст, нивното калсифицирање како движно културно наследство, исторските стилови и периоди, колекционерските области, медиумските и маркетиншките аспекти и аукционерските куќи како најрелевантно место за дефинирање и нивно вреднување. Сите овие елементи се согледани и презентирани во контекст на историските, етнолошките и културните меѓусебни влијанија во временски период од ренесансата до современа уметност со методологија релевантна за етнологијата, историјата на уметност и економијата, и како научни дисциплини. Во современ контекст со појава на Интернетот како медиумска категорија им се овозможува на сите општествени категории да пребаруваат, продаваат и купуваат антиквитетни предмети веќе категоризирани на светски познатите он-лајн пребарувачи.

Клучни зборови : антиквитети, колекционерство, историски периоди, хронологија, колекционерски категории.

1.ВОВЕД

Собирањето и почитувањето на антиквитетите е особен личен начин да се чува минатото со самиот изглед на предметите и информацијата која што тие ја содржат. Скоро секој објект може да стане

антиквитет ако опстане доволно долго, но неговата вредност на пазарот се одредува според неговото побарување и општествената прифатеност. Антиквитетите и уметноста не учат за мајсторите, нивните сопственици, социјалниот и економскиот период во кој тие биле произведени и нивното евалуирање на пазарот. Објаснувањето на стилите, кои го пратат главниот развој од Средниот век до денешниот ден, ги опишува есенцијалните карактеристики на главните дизајнери и мајстори поврзани со клучните историски стилови, како што се: ренесансата, грегоријанскиот, викторијанскиот, уметноста и применетата уметност и арт деко (АРТ ДЕЦО) стилот. Деталните поглавја за сите традиционални области на колекционерство се: мебелот, керамиката, среброт, стаклото, килимите, текстилот, часовниците, куклите и мечињата, играчките и игрите и научните инструменти. Интересот за собирање на артефакти е преокупација на поединци од најраните цивилизации. Колекционерството практикувано од аристократијата во ренесансна Европа било повеќе со естетска вредност.

2. ТЕОРЕТСКО-МЕТОДОЛОШКИ АСПЕКТИ НА АНТИКВИТЕТИТЕ

За да се започне со собирање на саканите предмети, кои ќе бидат дел од одредена збирка, треба да се задоволат основните параметри при дефинирање на еден производ како антиквитет. Тоа значи да се согледаат генералниот впечаток, стилот, формата, материјалот на изработка, орнаментот или декорацијата, состојбата, оригиналниот премаз, бојата, функционалноста, означувањето (марка, жиг или потпис) и следењето на сопственоста.

Кога говориме за антиквитетите во традиционален контекст треба да истакнеме дека колекционерот за да добие чувство за избраната тема на собирање треба да посетува многу музеи и раскошни куќи кои претставуваат експонати и да најде дилери, антикварници, галерии или аукциски куќи.

Страста за антиквитети е универзална, пред сè заради наклонетоста кон минатото. Говорејќи за антиквитетите во современ контекст треба да се издвои крајот на 1970-тите, кога оваа област доживеала експанзија и експлозија на популарност.

Потребен е корисен прирачник кој што ги наведува сите термини што еден колекционер некогаш би можел да ги сретне и ќе му даде можност подлабоко да навлезе во темата за која е заинтерестиран.

3. КЛАСИФИКАЦИЈА

Вилијам Морис, познатиот дизајнер и мислител од 19 век, еднаш напишал: "Немојте да имате ништо друго во домот освен тоа што мислите дека е корисно и убаво за во него."

Антиквитетите, како движно културно наследство, се класифицираат според земјата од каде што потекнуваат и датумот на нивното настанување. Најважното класифицирање произлегува од тоа дали припаѓаат на англиското или француското кралско владеење.

Но, кога се говори за антиквитетите во светот треба да се истакне дека тие се нудат и побаруваат на сите континенти од земјината топка.

Интересот за американските антиквитети започнува во периодот на колонизацијата од Англичаните, Французите и некои други европски народи околу 1900 година.

Друг значаен светски пазар за антиквитети е Азија каде се наоѓаат Индија, Кина, Јапонија и Индонезија. Одамна јапонските антиквитети, како и кинеските, заедно со ликовната уметност се неразделно поврзани со богатата култура и фасцинантната историја на Далечниот Исток. Ако се обидеме да говориме за антиквитети во Австралија, која била населена во текот на колонизацијата претежно со осуденици ќе дојдеме до заклучок дека тука има понова историја поврзана за колекционерите од кралството на Велика Британија. Анализирањето на африканската уметност и антиквитетите се врзува со одредено племе или одреден регион. Европа е континент кој има богата историја и долга традиција. Има многу региони во Европа кои поседуваат голем број материјални богатства.

4. ЗАКЛУЧОК

Собирањето и почитувањето на антиквитетите е посебен личен начин да се чува минатото со самиот изглед на предметите и информацијата која што тие ја содржат. Предметите во нашите животи, иако имаат основна функција и употребна вредност, претставуваат многу повеќе. Индивидуите се поврзуваат со предметот; предметот претставува материјално тело, но во исто време е и психолошка област над која ние имаме моќ, а се дел од материјалната култура на секој етнос. Скоро секој објект може да стане антиквитет ако опстане доволно долго, но неговата вредност на пазарот се одредува според неговото побарување и општествената прифатеност. Најдобар начин за изучување на историјата, материјалната култура и антиквитетите е низ објектите, предметите и производите од уметноста. Антиквитетите и уметноста не учат за мајсторите, нивните сопственици, социјалниот и економскиот период во кој тие биле произведени и нивното евалуирање на пазарот.

5.ЛИТЕРАТУРА

- [1] Briann G. Greenfield, *Out of the Attic: Inventing Antiques in Twentieth-Century in New England*, University of Massachusetts Press, USA, 2009
- [2] Elsner John and Cardinal Roger, *The cultures of collecting*, Harvard university press, Cambridge 1994
- [3] Knowles Eric, *Discovering Antiques*, De Agostini Editions Ltd, London 1996
- [4] Miller Judith, *Antiques detective*, Dorling Kindersley Limited, London 2007
- [5] Susan M. Pearce, *Interpreting Objects and Collections*, Routledge, New York. 1994

DESIGN METHOD OF RADIANT FLOOR HEATING SYSTEMS ,RESOURCES OF ENERGY FOR THESE APPLICATIONS

Mimoza Demo

University “ Aleksandër Moisi” Durrës ,Albania ,demomimoza@yahoo.com

Abstract: The problems that accompany our lives are:

-Increased Energy costs.

-Heating Affecting global climate change.

Relying on these two effects is necessary to study and apply design methods that increase energy efficiency and the reduction of energy costs. With around 40% of energy production in developing countries is consumed for heating ventilation and air-conditioning is very important to develop systems new climatic and innovative strategies to control the climate of the interior that help reduce consumption high energy. Such a solution, for example heat pipes is mounted in building construction system called TABS (floors, walls or ceilings). These systems having fairly large thermal mass heat stored for a long time and provide a sense of comfortable for up to 10 hours without electricity contribution .it saves considerable energy compared with other systems. Because these systems operate at 29 ° C-65 ° C have a storage of heat 15% to 20% compared to systems with air conditioning as well as work with low temperatures made possible the use of energy resources as renewable, geothermal energy, solar energy or the use of heat pumps.

Keywords: TABS, energy efficiency, heat pumps.

METODA E PROJEKTIMIT TE SISTEMEVE TE NGROHJES ME REZATIM NGA DYSHEMEJA ,BURIMET ENERGITIKE PER KETO APLIKIME .

Msc.Ing Mimoza Demo

Universiteti “ Aleksandër Moisi” Durrës ,Shqiperi ,demomimoza@yahoo.com

Abstrakt : Problemet që shoqërojnë jetën tonë janë:

-Rritja e kostos energjetike.

-Ngrohja globale që ndikon në ndryshimet klimatike .

Duke u mbështetur në keto dy pasoja është e nevojshme që të studiohen dhe të aplikohen metoda projektimit të cilat rritin efikasitetin energjetik si dhe me reduktim të kostos energjetike. Duke qenë se rreth 40% e prodhimit të energjisë në vendet e zhvilluara konsumohet për ngrohje ventilim dhe ajër të kondicionuar është shumë i rëndësishëm zhvillimi i sistemeve klimatike të rinj dhe strategjive të reja të kontrollit të klimës së brendshme të cilat ndihmojnë në zvogëlimin e konsumimit të lartë të energjisë . Një zgjidhje e tillë për shembull është ngrohja me tuba të montuara në konstruksionin e ndërtesës të quajtura sisteme TABS (dysHEME ,mure ose tavanë). Këto sisteme duke pasur masë termike mjaft të madhe nxehtësia ruhet për një kohë të gjatë dhe sigurojnë një ndjesi të rehatëshme për deri në 10 orë pa kontributin e energjisë elektrike .kjo kursen energji të konsiderueshme në krahasim me sistemet e tjera . Duke qenë se këto sisteme operojnë në 29°C-65 °C kemi një ruajtje të nxehtësisë 15% deri 20% krahasuar me sistemet me ajër të kondicionuar si dhe duke qenë se punojnë me temperatura te ulëta behet i mundur përdorimi i burimeve të energjive të rinovueshme si , energjinë gjeotermale ,energjinë diellore ose përdorimin e pompave të nxehtësisë .

Keywords: TABS, efikasiteti energjetik, pompa të nxehtësisë.

Hyrje

METODA E PROJEKTIMIT I SISTEMEVE NGROHJE FTOHJE ME REZATIM NGA DYSHEMEJA

Për të fituar konfort maksimal në instalimin e dysHEMEVE rezatuese së pari duhet të dimë karakteristikat fizike të ndërtesës në të cilën do të instalohet sistemi ,ku mund te permendim orientimin , izolimin e ndërtesës që në këtë mënyrë të përcaktohen në mënyrë të saktë humbjet e nxehtësisë Kërkesa për konfort mund të ndryshojë nga nje dhomë në tjetren në të njëjtën ndërtesë kjo varet nga qëllimi dhe kushtet e ambientit ,psh për hapësirat e dhomave te ndenjës temperatura 20 ° C është konsieruar e përshtatëshme ndërsa temperatura maksimale sipërfaqësore duhet 35° C për zonën periferike dhe 33 ° C për dhomë ndenje dhe bajo gjithshu duhet te kihet parsysh mbulesa e siperfaqes se dysHEMESË dhe trashësia e saj . Në fazën projektuese është e rëndësishme të caktohet pozicioni I manifoldit në lidhje me ambientin ngrohës duke e vendosur si rregull për shpërndarje , furnizim dhe kthim të fluidit pa pengesa dhe në një pozicion të mirë për të bërë inspektimin e herëpashershëm .

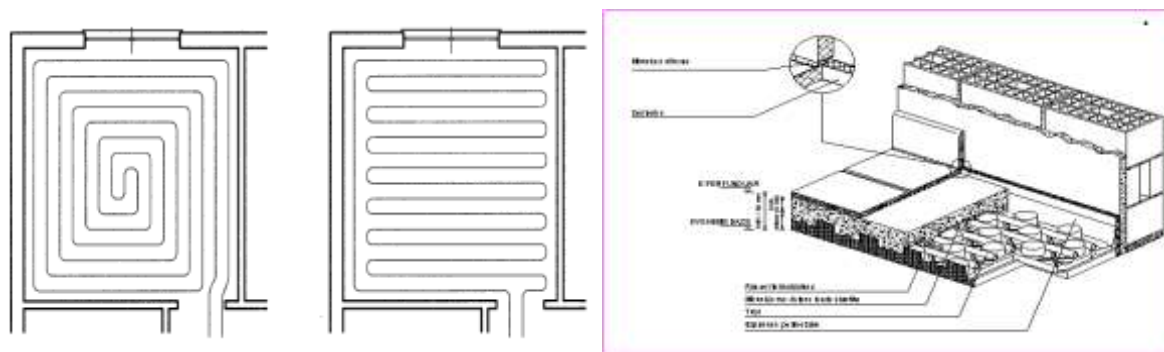

Fig. 1 Menyrat e vendosjes se tubave ne dysheme si dhe struktura e dyshemesë

Shtresa e circuitit mund të jetë spiral ose e tipit gjarpërueshe. Tipi spiral siguron një shpërndarje të temperaturës sipërfaqësore në mënyrë uniforme ,ndërsa shpërndarja në formë gjarpërueshe shkakton një kalim gradual në temperturën sipërfaqësore nga pika e furnizimit në pikën e kthimit kjo mënyrë përdoret më shumë në sipërfaqe të mëdha industriale . Pas përcaktimit të izolimit termik , mbulesës së dyshemesë pozicionit të kolektorit duhet të përcaktohen faktorët teknikë si humbja e presionit dhe diferenca e temperaturave ΔT . Për llogaritjet praktike të distancës midis tubave dhe nxehtësisë të ndjekim hapat e mëposhtëm .

Duke ditur temperaturën maksimale instaluese në furnizim dhe temperaturën e kërkuar për ambient konfort si dhe duke shënuar me T_v =temperature në furnizim , T_g temperature ne kthim T_a =temperaturë e ambientit Ln logritmi natyror ne percaktojmë ΔTh logaritmike mesatare në menyre analitike . Po keshtu duke njohur rezistencen termike të mbulesës së dyshemesë me vlerën e ΔTh nga diagrama është e mundur të gjejmë distancën midis tubave koresponduese me kerkesën termike specifike q shprehur në W/m^2 .

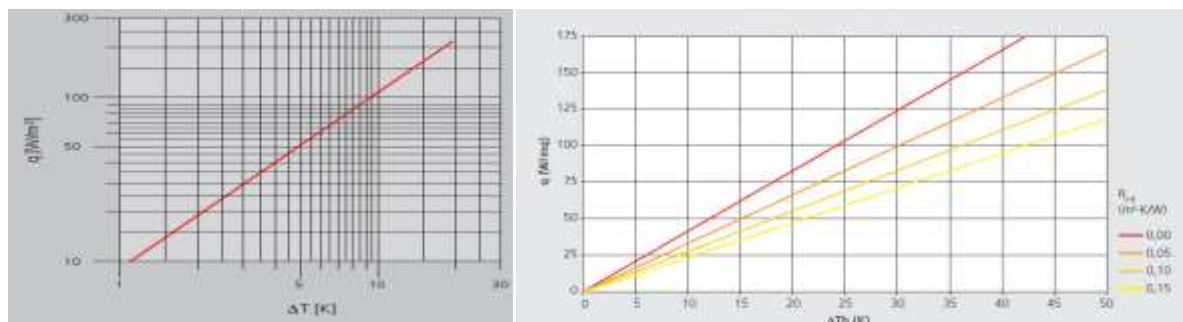

Fig .2 Varesia e sasise se nxehtesise specifike nga Δt dhe rezistenca termike Megjithatë në menyre analitike ne percaktojmë

Ngrohje e dyshemeve dhe ftohje e tavanëve..... $q = 8,92 (\theta_{s,m} - \theta_1)^{1,1}$

Ngrohja e mureve dhe ftohja e mureve $q = 8 (\theta_{s,m} - \theta_1)$

Ngrohja e tavanëve $q = 6 (\theta_{s,m} - \theta_1)$

Ftohja e dyshemeve $q = 7 (\theta_{s,m} - \theta_1)$

Ku q është fluksi I nxehtësisë W/m^2

$\theta_{s,m}$ temperaturë mesatare sispërfaqësore

θ_1 temperatura projektuese e dhomës (operative)

Për llogaritjen e nxehtesise seë emtuar nga një panel përdoret formula ;

$$Q = S \times \Delta t \times B \times F_p \times F_1 \times F_m \times F_d$$

Ku S =Siperfaqia e mbuluar nga paneli ,

Δt =Mesatarja logaritmike midis temperaturës se fluidit e temperatures së ambientit në °C

B= Faktor relative i karakterisikës së tubit $W/m^2 K$

F_p = Faktor relative I rezistences termiket e dyshemesë

F_1 = Faktor relative I interaksit te tubit

F_m =Faktor relative I spesorit te betonit mbi tub

F_d = Faktor relativ I diametrit te jashtem te tubit

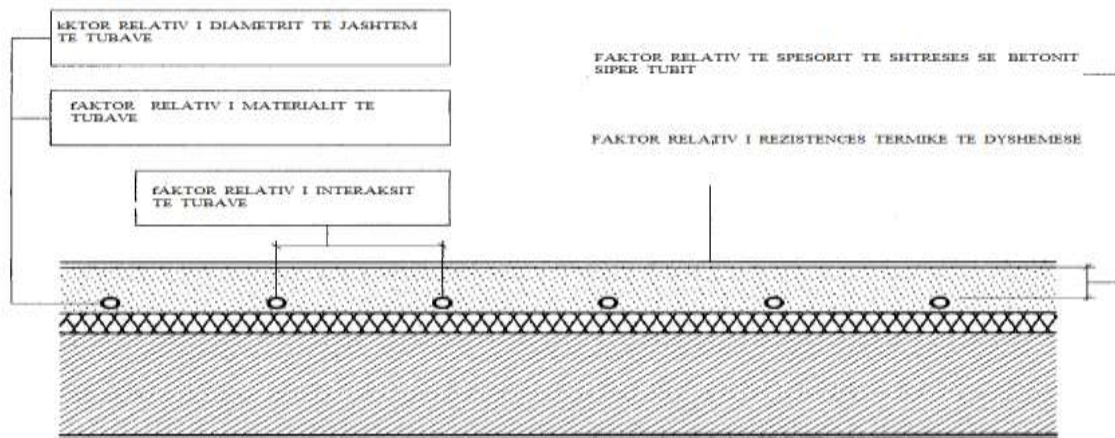

Fig. 3 Faktoret relative per percaktimin e nxehtesise se emetuar nga nje panel

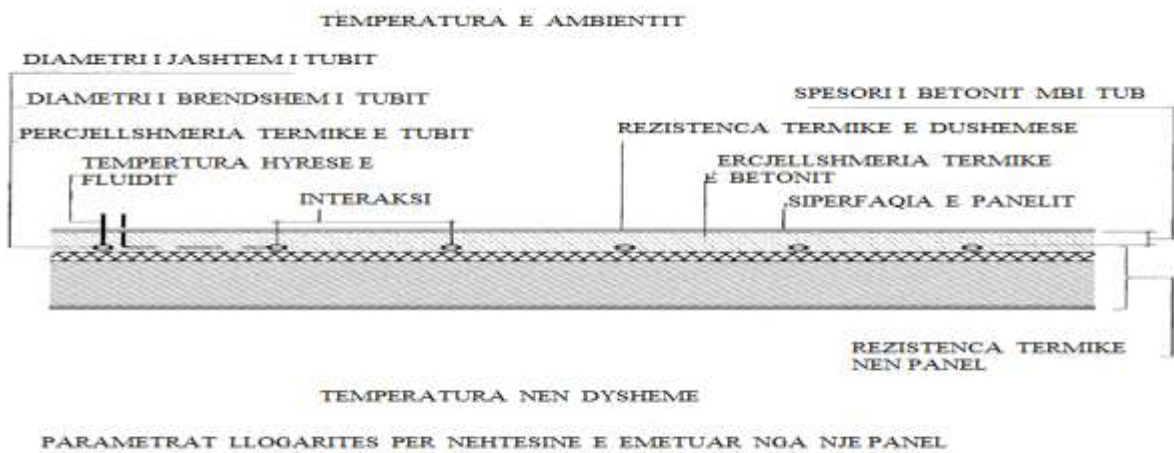

Figure 4
 Faktori Fp

Vlerat e Fp				
Percjellshmeria e shtreses ne betonit	Rezistenca termike e dyshemese m^2K/W			
	0.00	0.05	0.10	0.15
2	1196	0.833	0.640	0.519
1.5	1.122	0.797	0.618	0.505
1.2	1.058	0.764	0.598	0.491
1.0	1.000	0.734	0.579	0.478
0.8	0.924	0.692	0.533	0.460
0.6	0.821	0.632	0.514	0.433

Fig III-4-5Tabela per percaktimin e faktorit Fp

Faktori I interaksit të tubave $F_i = A_i^x$ Ku $x=1-1/0.075$
 Vlerat e Faktorit A1

Rp=0.00	Rp=0.05	Rp=0.10	Rp=0.15
A1=1.230	A1=1.188	A1=1.156	A1=1.134

Vlerat e $F_m = A_m^y$, ku $y=100 \cdot (0.045 - sm)$, ku sm spesori i betonit mbi tub.
 Vlerat e Am

THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

Interaksi m	Rezistenca termike e dyshemesë m^2K/W			
	0.00	0.005	0.10	0.15
0.050	1.013	1.013	1.012	1.011
0.075	1.021	1.019	1.016	1.014
0.100	1.029	1.025	1.022	1.018
0.150	1.040	1.034	1.029	1.024
0.200	1.046	1.040	1.035	1.030
0.250	1.049	1.043	1.038	1.033
0.300	1.053	1.049	1.044	1.039

5Tabela per përcaktimin e faktorit Am
Vlerat e AD

Interaksi m	Rezistenca termike e dyshemesë m^2K/W			
	0.00	0.005	0.10	0.15
0.050	1.0690	1.056	1.0430	1.0370
0.075	1.0660	1.053	1.0410	1.0350
0.100	1.0630	1.050	1.0390	1.0335
0.150	1.0570	1.046	1.0350	1.0305
0.200	1.0510	1.041	1.0315	1.0275
0.250	1.0480	1.038	1.0295	1.0260
0.300	1.0395	1.031	1.0240	1.0210

5Tabela për përcaktimin e faktorit AD

Temperatura e jashtme	Ata temperatura mesatare e terrenit nen dysheme
-20	+3
-15	+5
-10	+8
-5	+10
0	+11
+5	+12

6Tabela per përcaktimin e temperaturës së terrenit nën dysheme në funksion të temperaturës së jashtme

Përcaktimi I rezistencës termike nën panel

Për materiale të ndryshme nën panel në funksion të lartësisë h kemi Rs

Për material izolues poliestrol jepet Rs në funksion të s

h	s	Rs
20	2.0	1,061
	2.5	1,204
	3.0	1,347
	3.5	1,490
	4.0	1,633
	4.5	1,776
	5.0	1,919

Tabela 7 Në tabelën e mësipërme jepet përcjellshmëria termike Rs në funksion të lartësisë së izoluesit

Fluksi mesatar i ngarkesës ngrohese W/m^2	Kërkesat e temperaturës së dyshemesë për temperature dhome	Temp mes e nxehtësisë		Zvogëli I nxehtësisë Nga rritja 1K e temp së dhomes	
		Qeramik	Parquet	Sip e	Uje

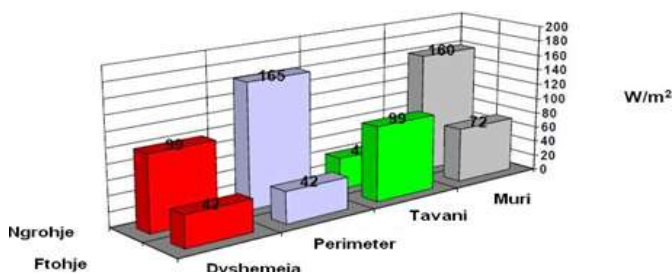
THE TEACHER OF THE FUTURE
Ninth International Scientific Conference
17-19.6.2016 Durres, Republic of Albania

	20°C	0.02 m ² K/W °C	0.1 m ² K/W °C	dyschemes	Qeramik	Parket
80	27.3	31.9	38.4	14	8	5
40	23.9	26.2	29.4	26	16	11
20	22.1	23.3	24.9	48	30	20
10	21.1	21.7	22.5	91	59	40

Tabela 8 tregon influencën e dyshemesë në temperaturën e ujit për kërkesa ngrohjeje të ndryshme

		Koeficienti total I transmetimit të nxehtësisë W/m ² K.		Temperature pershtatshme siperfaqesore °C		Kapaciteti maksimal W/m ² .	
		Ngrohje	Ftohje	Max ngrohje	Min Ftohje	Ngrohje	Ftohje
Dyshemeja	Perimetër	11	7	35	20	165	42
	Zonë okupuar	11	7	29	20	99	42
Muri		8	8	~40	17	160	72
Tavani		6	11	~27	17	42	90

Koeficienti I transmetimit të nxehtësisë varet nga pozicioni i sipërfaqes (mur, tavan ,dysheme) dhe temperaturës së sipërfaqes, në lidhje me temperaturën e dhomës (ngrohje apo ftohje) Koeficienti I transmetimit të nxehtësisë rezatuese është në të gjitha rastet 5.5 W/m²K. ndersa koeficienti I transmetimit të nxehtësisë me konveksion do të ndryshojë . Ateherë kapaciteti ngrohje -ftohje do të varet nga koeficienti I transmetimit te nxehtësisë dhe ndryshimit të temperatures midis siperfadge ambientit .-Kapaciteti max i ngrohjes dhe ftohjes

Temperatura sipërfaqësore është bazë për konfortin dhe risk për kondesimin Kapaciteti I ngrohjes dhe ftohjes sensible të përmendura më sipër janë për sistemet ku tubat janë pozicionuar afër sipërfaqes së tavanit ose dyshemesë ,kjo do të kërkoje temperature të ujit 15 ° C deri 45°C të varur nga konstruksioni I tavanit ose dyshemesë .Nqs

lagështia nuk është e kontrolluar kapaciteti ftohës duhet të zvogëlohet për të shmangur kondesimin e sipërfaqes . Keto sisteme rekomandohen të përdoren kur ngarkesat janë më pak se 50W/m².Pra për llogaritjen e kapacitetit ka rëndesi tipi dyshemesë dhe vendosja e tubave në të .Përcaktimi I interaksit në funksion të Δt, sasisë se nxehtësisë për njësi të sipërfaqes dhe rezistencës termike të dyshemesë.ëëë Përcaktimi I prurjes dhe shpejtesisë së fluidit në funksion të sasisë së nxehtësisë jepet në diagramat e mëposhtme;

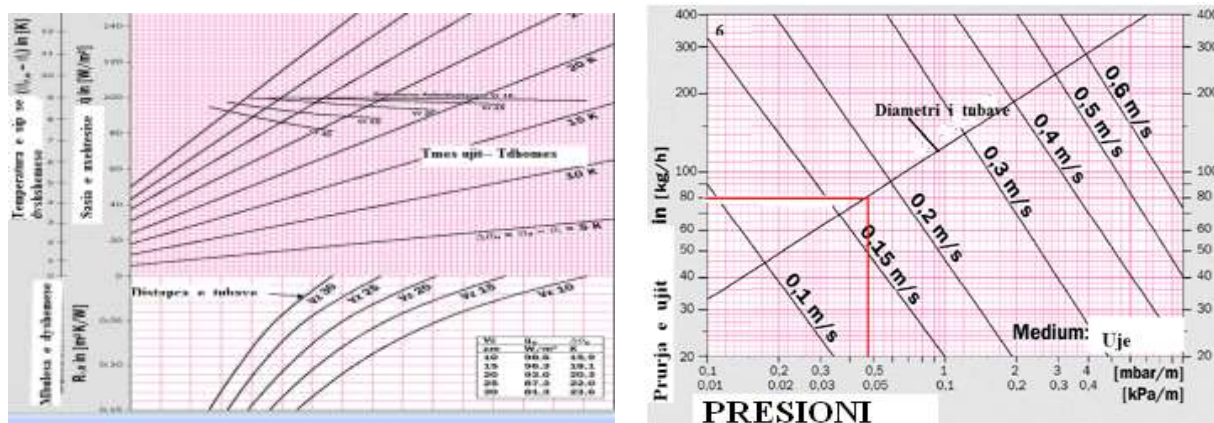

Fig-6 Diagrama e percaktimit te prurjes dhe shpejtesise se fluidit ne funksion te fluksit te nxehtesise

$$q_r = \frac{\dot{Q}}{c(T_F - T_R)} = 0.86 \frac{\dot{Q}}{c(T_F - T_R)} Ku q_r \text{ prurja e ujit } \frac{l}{h} \text{ dhe } c \text{ eshte nxehtesia specifike } wh/kg \cdot c$$

II- BURIMET ENERGJITIKE PER APLIKIMET NE NGROHJEN NGA DYSHEMEJA

Meqense teknologjia e ngrohjes nga dyshemeja kerkon temperature funksionimi 30 -43 0C kjo e ben ate mjaft te pershtateshme ne perdorimi e burimeve energjetike me potencila te ulet energjetik sic jane :

- 1- Kaldajat me kondesim
- 2- Kaldajat e mbetjeve drusore
- 3- Pompat e nxehtesise
- 4- Energiine diellore te ngrohjes se ujit.

Perdorimi i pompave te nxehtesise

Per shkak se sistemi i ftohjes nga dyshemeja eshte nje sistem ftohje me temperature te ulet ajo mundeson eficence te larte per nje pompe nxehtesie ose chiller reversibel . Meqenese temperatura e tokes eshte reth 10°C (50°F),ajo ka mundesi te ftoje dyshemene direkt nga tuba te montuar direkt nebeton nen dysheme pa perdorur pompe nxehtesie . Sistemi I ftohjes nga dyshemeja mund te perdoret i kombinuar me me nje system ajri . Sistemet e ngrohjes nga dyshemeja kane te bejne me shume me nxehtesine sensible ndersa ato me ajer me nxehtesine latente . Ne te njejten kohe pika e veses do te rezultojte me poshte si rezultat i nje kapaciteti te larte ftohes ne ftohjen nga si dhe tempertura e ujit ne kthim 18°C deri 20°C [64.4°F deri 68°F]) te sistemeve nga dyshemeja rrit eficensen e makinave ftohese .

Si burime termike pompat e nxehtesise mund te perdorin ajrin e atmosferes ose ujerat .Keto impiante kerkojne burime uji dhe kane te mire sepse kemi rritje te koeficientit t e ngrohjes si dhe ulje te e temperatures se kondesimit . Pompat gjeotermale te nxehtesise mund te zvogelojne konsumimin e nxehtesise zvogelimin e ajrit te ndotur ne masen 44 % krahasuar me pompat e ngrohjes se ajrit dhe 72% krahasuar me ngrohjen elektrike te ngrohjes se ajrit te kondicionuar .Objektivi I pompave t e nxehtesise eshte te bejne kalimin e nxehtesise nga nje potencial termik me I ulet ne nje potencial termik me t e larte dhe ato mund te jene te tipit me kompresor ose me absorbim Temperatura maxmimale e gjeneruar nga pompat e nxehtesise eshte 55° C Rendimenti I tyre eshte mjaft I larte duke pranuar kushtin qe temperature e ujit ne hyrje te jete 15° C .Ato mund te jene uje -uje ,Uje -Ajer- .Sistemet uje uje ne anen avulluese te pompes se nxehtesise energjia qe terhiqet nga uji ka nje kembyes nxehtesise ne uje. Ne pompat e nxehtesise ajer uje funksionon si frigoriferi ne stinen e veres Gjate veres kondesatori te shtype per nga jashte ndersa avulluesi te shtype per nga brenda dhe ne dimer ndodh e kunderta.

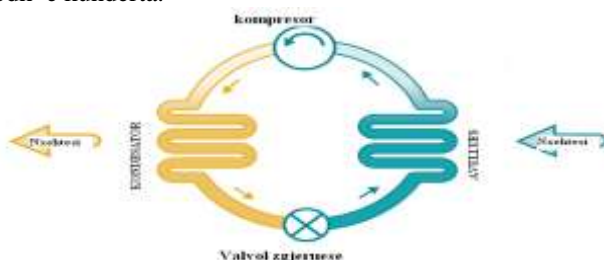

Fig 7 Eficensa e pompave te nxehtesis

Fig 8 parimi i punes se pompave te nxehtesis

Pompat uje -uje punojne deri ne temperature -10°C pra perdoren ne zona klimaterike me temperature te jashtme $>-10^{\circ}\text{C}$ dhe $COP = 2-3.5$

Pompat e nxehtesis qe punojne me kompresor te lidhur me rrjetin elektrik marrin nga mjedisi rrethues (qe perdoret si burim nxehtesis) rreth $3/4$ e kerkuara te energjise ndersa $1/4$ tjetere e nevojshme per te vene ne pune kompresorin ,merret nga rjeti elektrik .

. Pjesa e energjise elektrike qe perdoret nga kompresori kthehet ne nxehtesi dhe mund te shfrytezohet per ngrohje .Per te karakterizuar aftesine ngrohese te pompave te nxehtesis perdoret koeficienti I performances I cili shpreh raportin midis nxehtesis se transferuar dhe konsumit te energjise elektrike

: $COP = \frac{TN}{TN-TF}$ ky koeficient shkon 3.5-4.5 ndersa $\eta = 104\%$.Transferimi i pjeses me te madhe te energjise ne nje sistem te tille ngrohjeje ndodh ne fazen e avullimit te trupit te punes .

Energjia diellore

Ne vendet me dite me diell . shume te perdorshem jane dhe panelet diellor por keto kerkojne energji ngrohese shtese .

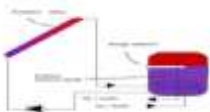

Fig 9 Panelet diellor

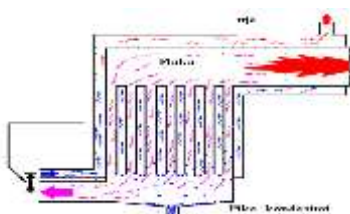

Figure 10 Kaldajat kondesuese

Kaldajat kondesuese Shume eficente ne ngrohjen nga dyshemeja jane dhe kaldajat kondesuese .Ne kaldajat kondesuese kemi nje rritje te eficenses ne ngrohjen e ujit per shkak te kondesimit te gazrave qe dalin ne ambient dhe nje zvogelim te temperatures se tyre ne dalje Per nje ngrohje ne tempertuen 80°C kemi nje fitim 15-20% dhe 20-30% kur uji ngrohet ne 60°C .Performanca maksimale e perdorimit te kaldajave kondesuese arrihet kur perdoren me sistemet me ngrohje nga dyshemeja me temperature te ulet $30-50^{\circ}\text{C}$,ne kete rast ky koeficient shkon ne masen 40% Rendimenti ne

kaldajat kondesuese shkon ne $\eta = 104\%$

Reference:

- [1] Radiant Floor Heating In Theory and Practice
- [2] About the Author DBY Bjarne W. Olesen, Fellow ASHRAE
- [3] UNI EN 1264-2:2009 Sistemi radianti alimentati ad acqua per il riscaldamento ed il raffrescamento integrati nelle strutture.
- [4] UNI EN 1264-2:2009 Riscaldamento a pavimento:metodi per la determinazione della potenza termica mediante metodi di calcolo e prove .